

Универзитет "Св.Кирил и Методиј"
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ-СКОПЈЕ

М-р Виолета Ачкоска

АГРАРОТ И СЕЛОТО ВО МАКЕДОНИЈА 1945-1955 ГОДИНА

- Докторска дисертација -

Ментор: Проф. д-р Ристо Карталов

Скопје 1993 година

Обработката на насловната тема на докторската дисертација претставуваше навистина еден истражувачки предизвик, кој во никој случај не можеше да се исполни само во рамките на содржината која следи. Секој нов чекор во истражувачкиот подход отвораше нови прашања и содржини кои се надеваме дека ќе бидат предизвик за натамошно проучување на најновата историја на македонскиот народ, посебно во сферата на аграрот и селото.

При сето ова, посебно ми беше чест да соработувам со мојот ментор, Проф. д-р Ристо Карталов како и со Проф. Славка Фиданова, која ме насочи кон определбата за работа врз оваа интересна проблематика.

Во оваа прилика сакам да му се заблагодарам на колегата д-р Лазар Лазаров за несебичната помош при изработката на овој труд.

Посебно му се заблагодарувам на мојот сопруг Ристо, за моралната подршка и вонредните напори во техничката реализација на трудов.

Скопје, 31.03.1993 година

А в т о р о т

СОДРЖИНА

СПИСОК НА УПОТРЕБУВАНИ КРАТЕНКИ	vii
СПИСОК НА ТАБЕЛИ	x
ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ:	1
а) Методологија на работа	1
б) Осврт на изворите и литературата	4
ДЕЛ I СЕЛАНСКОТО И АГРАРНО ПРАШАЊЕ ВО ТЕОРИЈАТА И ПРАКТИКАТА НА СОЦИЈАЛИЗМОТ	7
1. НЕКОИ ТЕОРЕТСКИ ПОСТАВКИ ЗА АГРАРНОТО ПРАШАЊЕ И СОВЕТСКИОТ МОДЕЛ ВО АГРАРОТ	7
2. КПЈ ЗА СЕЛОТО И СЕЛАНСТВОТО 1919-1944	13
2.1. Политичката платформа на КПЈ за аграрот и селото 1919-1941	14
2.2. Селанството и НОБ во Македонија	19
3. АСНОМ И РЕГУЛИРАЊЕТО НА СТОПАНСКИОТ ЖИВОТ ВО ЗЕМЈАТА (август 1944 - април 1945)	19
3.1. АСНОМ во организирањето на земјоделското производство и откупот на земјоделски производи	22
4. КАРАКТЕРОТ И ЦЕЛИТЕ НА ЈУГОСЛОВЕНСКАТА АГРАРНА ПОЛИТИКА 1945 - 1955 ГОДИНА	30
4.1. Степенот на развој на производните сили во земјоделството	30
4.1.1. Состојбите во македонскиот аграр	32
4.2. Општествено-политичката условеност на аграрната политика во периодот 1945-1955 година	36

ДЕЛ II	ПРОМЕНАТА НА ЗЕМЈИШНО-СОПСТВЕНИЧКИТЕ ОДНОСИ НА СЕЛО	41
1.	ПРВИТЕ МЕРКИ НА АГРАРНАТА ПОЛИТИКА ВО ПРОМЕНАТА НА ЗЕМЈИШНО - СОПСТВЕНИЧКИТЕ ОДНОСИ	41
1.1.	Конфискација на имотите на народните непријатели	41
1.2.	Отпишување на селанските долгови	44
1.3.	Воведување на прогресивен данок	48
2.	РЕВИЗИЈАТА НА БИВШИТЕ КОЛОНИСТИ ВО МАКЕДОНИЈА	51
2.1.	Наследени колонистички односи	51
2.2.	Донесување на Законот за ревизија на доделувањето земја на колонистите и аргарните интересенти во Македонија и Косовско - Метохиската област	57
2.3.	Спроведување на ревизијата на терен	61
3.	АГРАРНА РЕФОРМА И КОЛОНИЗАЦИЈА (1945-1948)	72
3.1.	Донесување на Законот за аграрна реформа и колонизација	72
3.2.	Споведувањето на аграрната реформа во Македонија	78
3.3.	Колонизација на македонското селанство во Војводина (сојузна колонизација)	89
3.4.	Внатрешна колонизација	99
3.5.	Ликвидирање на земјишниот фонд на аграрната реформа	104
3.6.	Резултати од извршувањето на аграрната реформа	106
4.	ЗЕМЈИШНИОТ МАКСИМУМ ОД 10 ХА И ПРОМЕНИТЕ ВО ЗЕМЈИШНО - СОПСТВЕНИЧКИТЕ ОДНОСИ	113
ДЕЛ III	ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА ЗЕМЈОДЕЛСКИ ПРОИЗВОДИ И ИНДИВИДУАЛНОТО СЕЛАНСКО СТОПАНСТВО	121
1.	ПОПИСОТ НА ЗЕМЈИШНИТЕ ПОВРШНИНИ ВО ФУНКЦИЈА НА ПЛАНИРАЊЕТО НА ОТКУПОТ	121
2.	ЗЕМЈОДЕЛСКОТО ПРОИЗВОДСТВО ВО ФУНКЦИЈА НА ПОДГОТОВКИТЕ ЗА ОТКУП (СЕИДБЕНИТЕ КАМПАЊИ И ПЛАНИРАЊЕТО НА ОТКУПОТ)	128

3.	РАЗВОЈ НА ОТКУПНАТА ПОЛИТИКА 1945-1953 ГОДИНА	141
4.	ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА ЖИТАРИЦИ 1945-1952 ГОДИНА	148
4.1	Воведување на откупот на житарици во 1945 година и неговиот развој до 1947 година	148
4.2	Задолжителниот откуп на житарици од 1947 година до неговото укинување во текот на 1952 година	155
4.3	Откупот на житото и "класниот непријател"	172
5.	ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА ИНДУСТРИСКИ РАСТЕНИЈА	178
5.1.	Задолжителниот откуп на ориз	184
6.	ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА СТОКА И СТОЧНИ ПРОИЗВОДИ	186
6.1	Забраната за држење кози на територијата на Македонија	194
7.	ОСНОВНИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА ЗЕМЈОДЕЛСКИ ПРОИЗВОДИ	200
	ДЕЛ IV ЗАДРУГАРСТВОТО ВО МАКЕДОНИЈА 1945-1955 ГОДИНА	203
1.	ПАРТИСКО-ДРЖАВНАТА ПОЛИТИКА КОН ЗАДРУГАРСТВОТО 1945 - 1955 ГОДИНА	203
1.1.	Државата и задругарството во периодот на обновата	203
1.2.	Задругарството во планското стопанство	206
1.3.	Задругарството во светлината на судирот со Информбирото	208
1.4.	Напуштање на колективизацијата и барање патишта за развој на земјоделското задругарство	214
2.	ЗЕМЈОДЕЛСКОТО ЗАДРУГАРСТВО ВО МАКЕДОНИЈА (1945 - 1955)	217
2.1.	Формирањето на земјоделските задруги 1945-1947 година	217
2.1.1.	Односот на селаните кон задругата-субјективни и објективни слабости во работењето на земјоделските задруги	223
2.1.2.	"Класниот непријател"	225
2.2.	Новите функции на земјоделските задруги од 1947 до 1955 година	227

2.2.1.	Изградбата на задружните домови	237
3.	СЕЛСКИТЕ РАБОТНИ ЗАДРУГИ (СРЗ)	241
3.1.	Формирањето и развојот на СРЗ од 1945 до 1948 година	241
3.1.1	Основни карактеристики на СРЗ до крајот на 1948 година	248
3.2.	Колективизацијата на селото 1949-1953 година	253
3.2.1	Создавањето и улогата на комисиите за село	253
3.2.2	Бројната состојба на СРЗ	261
3.3.	Начин на формирање и организациони проблеми на СРЗ	268
3.3.1	Принципот на доброволноста и "класните непријатели"	268
3.3.2	Системот на наградување и организација на работа во СРЗ	272
3.3.3	Односот кон задружниот имот и работа	275
3.4	Проблемот на окупницата	277
4.	МАЛЦИНСТВАТА И СРЗ	282
ДЕЛ V ДРЖАВНИОТ СЕКТОР И ПЛАНИРАЊЕТО ВО ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО		287
1.	АГРАРОТ И СЕЛОТО ВО ПЛАНСКОТО СТОПАНСТВО	287
1.1.	Политичко-идеолошките основи на планирањето во аграрот	287
1.2	Аграрот во планирањето за време на обновата	289
1.3.	Земјоделството и селото во првиот Петгодишен план (1947-1951)	292
1.3.1	Аграрот во петгодишното планирање на народното стопанство на НРМ	294
1.4.	Судирот со ИБ и Петгодишниот план - напуштање на Советскиот модел во планирањето	298
2.	ДРЖАВНИОТ СЕКТОР ВО ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО	303
2.1.	Државни земјоделски стопанства	303
2.2.	Машинско-тракторските станици (МТС)	310
2.2.1.	МТС и планирањето во аграрот	314
2.3.	Формирањето и работата на фондовите за механизација	318

ДЕЛ VI	ОПШТИ СОЦИО-ЕКОНОМСКИ ОПРЕДЕЛУВАЊА ЗА СЕЛАНСТВОТО И СЕЛОТО 1945 - 1955 ГОДИНА	322
1.	АГРАРНАТА ПОЛИТИКА И ПРОМЕНИТЕ ВО ТРАДИЦИОНАЛНОТО РУРАЛНО ОПШТЕСТВО	322
1.1.	Промени во класно-социјалната структура на село	323
2.	ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА И ДЕАГРАРИЗАЦИЈА ВО МАКЕДОНИЈА	328
	ЗАКЛУЧОК	338
	ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	342
1.	ИЗВОРИ	342
А)	НЕОБЈАВЕНИ ИЗВОРИ	342
Б)	ОБЈАВЕНИ ИЗВОРИ	344
В)	СПИСАНИЈА И ВЕСНИЦИ ОД ПЕРИОДОТ 1945-1955 ГОДИНА	346
Г)	СЕЌАВАЊА - СВЕДОЧЕЊА НА СОВРЕМЕНИЦИ	347
2.	СПИСОК НА КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	348

СПИСОК НА КРАТЕНКИ

А ЦК СКЈ	- Архив на Централниот Комитет на Комунистичката Партија на Југославија.
АВНОЈ	- Антифашистичко собрание на народното ослободување на Југославија.
АЈ	- Архив на Југославија.
АМ	- Архив на Македонија.
АОР	- Административно оперативно раководство.
АСНОМ	- Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија.
АС	- Архив на Скопје
АФЖ	- Антифашистички фронт на жените.
б.н.	- белешка наша.
ВМРО	- Внатрешна македонска револуционерна организација.
ГРАНАП	- Градско набавно претпријатие.
ДИЗЕМС	- Дирекција на ЗЕМС.
док.бр.	- документ број
ДФЈ	- Демократска Федеративна Југославија.
ДФМ	- Демократска Федерална Македонија.
ДУНД	- Државна управа на народните добра.
ЕНОФ	- Единствен народно-ослободителен фронт.
ЗАРИК	- Закон за аграрна реформа и колонизација.
ЗЕМС	- земјоделска машинска станица.
ЗЗ	- земјоделска задруга.
ИБ	- Информационо биро.
ИНИ	- Институт за национална историја - Скопје.
ЈА	- Југословенска армија
ЈНА	- Југословенска народна армија.
к.	- кутија.

КДК	- Контролна државна комисија.
кј	- катастарско јутро.
КПЈ	- Комунистичка партија на Југославија.
КПМ	- Комунистичка партија на Македонија.
КПСС	- Комунистичка партија на Советскиот сојуз.
кс	- коњска сила.
МАНУ	- Македонска академија на науките и уметностите.
МАЦЕКООПС	- Македонски централен кооперативен сојуз.
МК	- Месен комитет.
МНО	- Местен народен одбор.
МТС	- Машинско-тракторска станица.
мц	- метричка centa.
НКОЈ	- Национален комитет на ослободувањето на Југославија.
НОБ	- Народно-ослободителна борба.
НОВ	- Народно-ослободителна војска.
НОД	- Народно-ослободително движење.
НОК	- Народно-ослободителен комитет.
НОМСМ	- Народно-ослободителен младински сојуз на Македонија.
НОО	- Народно-ослободителни одбори.
НРМ	- Народна Република Македонија.
НФ	- Народен фронт.
ОЗ	- Општа задруга.
ОЗЗ	- Општа земјоделска задруга.
ОК	- Околиски комитет.
ОКООПС	- Околиски кооперативен сојуз.
ОНАП	- Околиско набавно претпријатие.
ОНО	- Околиски народен одбор.

ОПО	- Општествено-политички организации.
ПАВНОЈ	- Претседателство на АВНОЈ.
ПНСЈ	- Привремена народна скупштина на Југославија.
РЕКООПС	- Реонски кооперативен сојуз.
РЗС	- Републички завод за статистика.
СГЈ	- Статистички годишник на Југославија.
СЗЈ	- Статистички завод на Југославија.
СКЈ	- Сојуз на комунистите на Југославија.
СКМ	- Сојуз на комунистите на Македонија.
СКП(б)	- Советска комунистичка партија (болшевици).
Сл.лист	- Службен лист.
СРЗ	- Селска работна задруга.
СССР	- Сојуз на Советските Социјалистички Републики.
УЗЕМС	- Управа на ЗЕМС.
УНРРА	- Администрација за помош и обнова на обединетите нации.
ФНРЈ	- Федеративна Народна Република Југославија.
ЦЕНЗЕМПРОЗ	- Централа за распределување на земјоделските производи.
цит.дело	- Цитирано дело.
цит.док.	- Цитиран документ.
ЦК	- Централен Комитет.
цит.фонд	- цитиран фонд.

СПИСОК НА ТАБЕЛИ

Табела број	Назив на табелата	стр.
1.1	Состојба со државните и приватните трактори 1945 година	33
1.2	Оставање на земјата под угар 1939 година	34
1.3	Принос на килограм од еден контар	34
1.4	Одобрени кредити за обнова на разни стопански гранки во 1945 година	35
2.1	Задолженост на селските домаќинства по републики	45
2.2	Долгови на членовите по филијалите на "Привилегирана Аграрна Банка"	46
2.3	Број на колонии и семејства на територијата на НРМ до 08.06.1940	52
2.4	Затечена состојба на 06.04.1941 на државни земји	53
2.5	Поделба на земјата 1920-1941 година	54
2.6	Бивши колонисти кои го изгубиле правото на земја во Македонија	64
2.7	Колонисти кои не сакаат да се вратат во НРМ и големината на нивниот посед по околии	65
2.8	Податоци за бившите колонисти кои го изгубиле правото на земјата во Македонија, според решенијата на Мешовитата комисија (табела во оригинал "СВЕДЕНИЕ")	71
2.9	Распределена и експроприрана земја во НРМ до средината на 1946 година	86
2.10	Експроприрани поседи во НРМ	86
2.11	Распределба на земјишниот фонд во НРМ	87
2.12	Преглед на молби од Македонија за сојузна колонизација	91
2.13	Преглед на молби за сојузна колонизација по околии (состојба на ден 27.10.1945)	93
2.14	Населени колонисти од Македонија во Војводина до 01.05.1946 година	94
2.15	Преглед на бивши колонисти од Македонија, населени во Војводина, за сметка на македонската квота	94
2.16	Преглед на планирани и преселени колонисти по републики	96
2.17	Преглед на преселени колонисти од Македонија во Војводина, по околии	99
2.18	Преглед на категории земјоделски стопанства (1931 г.)	108
2.19	Преглед на категории земјоделски стопанства (1947 г.)	108
2.20	Поседовна структура на земјата според категоријата на селанството	109
2.21	Структура на земјишниот посед после спроведувањето на аграрната реформа во НРМ	109
2.22	Структура на земјишниот посед во НРМ во 1931 и 1949 година	110
2.23	Структура на земјишниот посед во ФНРЈ во 1931 и 1949 година	111

Табела број	Назив на табелата	стр.
2.24	Формирање и распределба на земјишниот фонд по Законот од 27.05.1953 година (во илјади хектари)	116
2.25	Учество на државната сопственост во вкупниот фонд на обработливата површина во НРМ (1949-август 1954 година)	117
2.26	Поседовната структура на земјата во 1957 година	118
2.27	Број на стопанства и обем на површините по категории на стопанства, споредени за годините 1949-1957	119
3.1	Засеани површини по земјоделски култури за 1945 година	132
3.2	Задолженија за првиот житороден реон по категории стопанства	157
3.3	Задолженија за откуп на житарици во нежитородните реони	158
3.4	План за откуп на житарици (1948 година)	163
3.5	Откупени количини на житарици до 31.12.1948 година	163
3.6	Реализација на откупниот план за 1949 година	167
3.7	Откупни задолженија (норми) по категории посед за економската 1950/51 година	169
3.8	Осудени селани за неисполнување на откупните задолженија до 20.08.1946 година	174
3.9	Откупени количини на стока и сточарски производи во 1948 и 1949 година	192
3.10	Податоци за бројот на кози во Македонија во периодот 1939-1952 година	199
4.1	Социјален состав на СРЗ (преглед на 31 регистрирана СРЗ на 31.12.1946)	245
4.2	Број на домаќинства во СРЗ од разни области на Македонија	262
4.3	Преглед на состојбата на СРЗ во републички и сојузни рамки	263
4.4	Типови на СРЗ во разни републики на ФНРЈ	264
4.5	Поделба на СРЗ според големината на поседот со обработлива површина	265
4.6	Категоризација на лицата кои сакале да ја напуштат СРЗ	266
4.7	Вкупен број на СРЗ во ФНРЈ во периодот 1952-1957 година	267
5.1	Планиран пораст на производството на индустриски култури	296
5.2	Состојба на земјоделските машини по сектори во 1951 г.	305
5.3	Хектари ораница на една справа во НРМ во 1951 година	305
5.4	Состојба со обработливите површини по сектори во периодот 1949-1951 год.	306
5.5	Планиран и остварен принос (мц) на 1 ха обработлива површина	307
5.6	Приноси на поедините култури (мц/ха) по сектори во 1949 година	307
5.7	Приноси на житариците (мц/ха) во 1951 година	308
5.8	Процентуално учество на сопственичките сектори во однос на вкупниот принос по поедини култури во ФНРЈ, во периодот 1949-1950 година	309

Табела број	Назив на табелата	стр.
5.9	Планирани и остварени приходи и расходи (во илјади дин.) во државните земјоделски стопанства во 1949 година	309
6.1	Буржоазијата пред и после војната (1947 година)	325
6.2	Социјално-класниот состав на населението во Југославија	326
6.3	Земјоделски стопанства и површини во 1960 година	327
6.4	Структура на населението (во илјади)	329
6.5	Учество на земјоделското население (%)	330
6.6	Просечен годишен пораст на градското и селско население во Македонија, во периодот 1931-1961	331
6.7	Вкупното население на земјоделските стопанства и бројот на жителите што го напуштиле земјоделското стопанство	332
6.8	Стапки на наталитет во Македонија и Југославија	333
6.9	Природен прираст на вкупното земјоделско и неземјоделско население 1953, 1961 и 1971 година	333
6.10	Структура на општествениот производ во Македонија според дејности	335
6.11	Општествено - економската структура на населението (%)	336
6.12	Структура на домаќинствата во Македонија според изворите на приходите	337

ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ

Основен предмет на дисертацијата е аграрот и селото, нивната положба и развој во македонското општество во десетгодишниот период од 1945 до 1955 година. Притоа, се следи взаемниот однос воспоставен помеѓу југословенската аграрна политика како општа матрица и македонската практика во аграрните општествено-економски и политички односи, како посебна алка и воедно специфичен сегмент на таа глобална политика. Се ограничивме на периодот 1945-1955 година, можеби не затоа што 1955-та претставува некоја гранична година, зошто поголеми пресврти во југословенскиот аграр се случуваат со мерките од 1953 или 1957 година, туку пред се затоа што за секое резимирање на развојот на земјоделството потребно е минимум од една деценија. Сепак, во основниот потход, повеќе се оди кон тоа да се прикажат историските пресврти и да се обработат општествено-економските и политички процеси во македонското село и аграр, а сосема малку, или споредна е обработката на прашањето за развој на земјоделството. Целта е насочена токму кон тоа, да се прикаже објективната рамка во која можело или не можело да се очекува развој на аграрот и процут на селото.

Периодот 1945-1955 година претставува период богат со различни појави и процеси во аграрните односи, почнувајќи од обновата на аграрната инфраструктура, аграрната реформа и колонизација, ревизијата на бившите колонисти, откупите на земјоделски производи, планирањето, задругарството и коективизацијата на селото итн. Заради тоа и самата тема "Аграрот и селото во Македонија 1945-1955 година" содржи обемна и сложена проблематика која во себе опфаќа многустрани аспекти од развојот на аграрот и севкупниот живот на селанството како најбројна категорија во Република Македонија, чиј хабитус беше селото и аграрот.

Тргувајќи од глобалните насоки на југословенската аграрна политика, во трудот се врши историографска анализа на конкретното спроведување на таа политика на македонскиот простор, се лоцираат нејзините носители со сите агитационо-пропагандни и техничко-организациони акции, се проучува односот на селанството кон тие мерки заедно со сите последици од тие мерки како повратна спрега во концепирањето на нови чекори на власта во аграрната сфера. Сакале или не, во овој период, мораме селото да го гледаме како конгломерат на земјоделско население, затворено во вековните окопи на својата рурална средина, со своите вредности и сфаќања, кои беа покренати и разнишани најнапред со народноослободителната борба 1941-1944 година, а потоа со политиката на индустријализацијата која го оттргна селанецот од парчето земја и неподготвен го вклучи во новите услови на урбаните средини.

а) Методологија на работа

Обработката на сите аспекти содржани во оваа тема бара целосно и темелно интердисциплинарно проучување на речиси сите општествени науки-од филозофијата до психологијата и економијата, со што секако се надминуваат рамките на една дисертација. Заради тоа, поставувајќи одредени лимити, се ограничивме темата да ја обработиме претежно со историографски приод и со опфаќање на главните општествено-економски и политички мерки, институции и процеси, кои оставија траен печат врз целокупниот развој на селото и аграрот во Македонија од 1945 година па до денес.

Историографското истражување на текот на настаните, развојот на појавите и процесите од областа на аграрот и селото во периодот 1945-55 година бараше комбиниран методолошки приод, дел проблемски, а дел хронолошки. Поедините, повеќе сродни прашања, се групирани во една целина во рамките на која соодветниот проблем се следи хронолошки. На таков начин,

формирани се шест проблемски делови, од кои ударни се вториот, третиот и четвртиот, а се однесуваат на промената на земјишно-сопственичките односи, политиката на задолжителниот откуп и развојот на задругарството. Покрај овие делови, првиот дел е всушност воведен, петтиот се однесува на планирањето и државниот сектор во аграрот, додека шестиот дел ги обработува класносоцијалните промени предизвикани од севкупноста на државните мерки во аграрот. Користењето на таквиот методолошки приод се наметна од насловното определување на основните поими-аграрот и селото и нивното приземјување на теренот на Македонија, во одреден период од нејзиниот општествено-економски и политички развој. Во првиот, воведен дел на дисертацијата, настојувавме да ја покажеме генезата и континуитетот на теоријата и практиката на социјализмот* кон аграрното и селанско прашање и нејзиното влијание врз концепирањето на југословенската аграрна политика после 1945 година како глобална рамка на специфичниот македонски мозаик во аграрот 1945-1955 година.

Структурата на трудот беше определена од материјата што ја истражувавме, па заради тоа, можно е некој друг истражувач, во зависност од своите истражувања на истата материја и од своите наоди, сосема поинаку да ја постави композицијата на трудот. Заради кохерентност во излагањето на поедини проблеми, но и заради поголема систематичност, беа формирани шесте делови, т.е. тематските целини, кои можеа така да бидат конструирани дури после пообемно истражување и проучување на архивската граѓа. Затоа се наметнува како едноставен заклучок суштинското преплетување на методолошките и "технички" проблеми при работата врз тезата.

Основен приод при обработка на темата е историографскиот. Притоа, во почетокот се тргна од скромната постоечка литература која директно се однесува на поедините сегменти од аграрната историја од овој период, и од пошироката литература која индиректно ја опфаќа оваа проблематика, но само како насока за споредување. Главниот извор од кој се црпат податоците при изведувањето на историската реконструкција на поедините настани и процеси, како и на нивните носители, беше необјавената архивска граѓа и објавената документација. Најголемиот број податоци за обработка на поставените прашања и откривањето на нови моменти, произлегуваа од истражувањето на архивската документација. Покрај проучувањето на основната документација, пишувани извори-државно-правни акти и други официјални материјали, користени се и јавни извори-политички публикации, дневни и неделни списанија, радио соопштенија, пропагандни изданија и материјали, како и мал дел на усни извори, сеќавања на живи актери, сведоци и учесници на настаните.

Основен предмет на дисертацијата е аграрот и селото, нивната положба и развој во македонското општество во десетгодишниот период од 1945 до 1955 година. Притоа, се следи взаемниот однос воспоставен помеѓу југословенската аграрна политика како општа матрица и македонската практика во аграрните општествено-економски и политички односи, како посебна алка и воедно специфичен сегмент на таа глобална политика. Се ограничивме на периодот 1945-1955 година, можеби не затоа што 1955-та претставува некоја гранична година, зошто поголеми пресврти во југословенскиот аграр се случуваат со мерките од 1953 или 1957 година, туку пред се затоа што за секое резимирање на развојот на земјоделството потребно е минимум од една деценија. Сепак, во основниот потход, повеќе се оди кон тоа да се прикажат историските пресврти и да се обработат општествено-економските и политички процеси во македонското село и аграр, а сосема малку, или споредна е обработката на прашањето за развој на земјоделството. Целта е насочена токму кон тоа, да се прикаже објективната рамка во која можело или не можело да се очекува развој на аграрот и процут на селото.

Собирањето на конкретниот материјал за обработка на темата претставуваше првата фаза на историографското истражување. Тука, на првиот чекор, се судривме со проблемот на

преобемна граѓа, т.е. како да го совладаме огромното постоечко количество на архивски материјал. Ако тргневме по пат на детално истражување на сите фондови и целокупната документација за означениот десетгодишен период, ќе беше потребно огромно време и работа која тешко може да ја изврши и поголем истражувачки тим. Во таквата ситуација, барем онаму каде што постоеше посолиден попис на фондовите, моравме да се послужиме со елиминирање на фондовите и одредени видови на граѓа во нив. Исто така, определбата за три главни пункта на интерес - аграрна реформа, задолжителен откуп и задругарство, делумно ни помогна при елиминирање на дел од фондовите и граѓата.

Друго прашање кое веднаш се наметнува е прашањето за состојбата на граѓата - несредени и недоработени фондови, некомплетност на поедините фондови, недостапност на поедини фондови и документација за јавно користење итн. Тргувајќи од оваа техничка страна на проблемот доаѓаме до суштината, односно до содржината на оваа документација. Имено, користењето на сите овие извори и нивната употреба за обработка на одреден историски проблем, т.е. историската реконструкција, не беше можно да се изврши без внатрешна анализа на секој документ. Објективната историска вистина можеше да се утврди единствено со читање на историскиот извор преку духот на времето во кое настанал и ако се има во предвид неговата длабока идеолошка обоеност.

Тргувајќи од содржинската критичка анализа на историските извори, пристапиме кон втората фаза на историско-истражувачкиот метод, т.е. кон пишување на историското минато, лоцирано во определен простор и време и во определена сфера од општествено-економските односи.

Заради имање на пообјективен и појасен увид во целината на обработуваната тема, моравме да тргнеме од општото кон посебното, т.е. од теоретските концепции за односот на социјализмот и аграрот како противречен и нерасчистен, влијанието на советското искуство и практика, па преку одредена "класна" аграрна политика спроведувана на ниво на цела Југославија да дојдеме до републичко ниво и уште подолу до селото и селанството во Македонија. Исто така, понекаде е евидентен и обратниот правец на делување на поедини конкретни мерки на теренот, повратно врз концепирање на одредена сојузна мерка во аграрната политика - т.е. движење од посебното кон општото.

Факт е и тоа дека ефектите на делувањето на аграрната политика врз развојот на земјоделството не можат да се согледаат ниту да се сумираат за период помал од десет години. Меѓутоа, периодот од 1945 до 1955 година не може да се смета за "нормален" период на стопанскиот развој во услови на интензивни општествено-политички промени. Сите овие промени, а посебно во аграрот, беа на линијата на класносоцијалните мерки на новата држава замагање на ситниот земјосопственик и за уништување на покрупниот, кој всушност бил единствениот позначаен, од економски аспект, земјоделски производител. Заради тоа, речиси сите податоци за успехите во земјоделството, посебно ако се земат во предвид последиците од аграрната реформа и колонизација 1945/46 година и интензивната колективизација од 1949, се надуени, нереални и во функција на популаризирање на дневната политика. Додатно на сето ова, во Република Македонија, се до 1949 година не постои статистичка служба, која со испробани научни методи ќе дава податоци за состојбите во аграрот.

Објективни и точни податоци за поедини настани и мерки, понекогаш беше речиси невозможно да се утврдат. Немањето на точна статистика од една страна, а од друга употребата на податоците за оправдување на спроведуваните мерки од страна на различните органи и тела на теренот, го ставаа истражувачот пред едно шаренило на податоци, чија веродостојност и прецизност можеше само приближно да се утврди. Во таа смисла, неходни се поединечни истражувања за покус период на поедините сегменти од оваа глобална тема.

Посебен проблем при обработката на тезата претставуваше терминологијата и поимното определување на многу од појавите заради досегашната предоминантност на идеологизацијата во именувањето на општествено-историските категории. Во расчекорот помеѓу старата и нова терминологија, се трудевме да се држиме за повеќе изворни категории, според нивниот назив во документите од тој период, а дел ги именувавме со настојување да ја елиминирале нивната идеолошка преамбула. Покрај сите овие проблеми, добивањето на целосно и покомплетно познавање за аграрната историја на македонскиот народ од најновиот период, потребни се повеќе истражувања на други прашања со историографски или интердисциплинарен приод, меѓу кои би ги споменале: "НОВ и улогата на селото", "Судските процеси на земјоделците 1945-53 година", "Аграрното законодавство", "Категоризација и термилошка анализа на аграрните односи 1945-53 година", "Планирањето во аграрот", "Културната преродба на селото", "Политиката на цените", "Аграрната политика и националните малцинства" итн. Исто така, посебно би биле интересни регионални истражувања на сите овие прашања зошто поедини реони се одделувале со својата специфичност, но и државно-партиската политика покажувала различен третман за поедини мерки, на пример во пасивните и во житородните реони.

б) Осврт на изворите и литературата

1. Извори

Неоспорно е дека архивските извори ја претставуваат основата на историографското проучување и од нивната содржина и можноста за користење зависи секое истражување во историјата. Сепак, кога станува збор за најновата историја, за времето кое сеуште не доживеало пообемно научно истражување, а во врска со архивските извори, се јавуваат, како што и претходно беше кажано, повеќе тешкотии од техничко-методолошки карактер. Имено, заради општата недоволна истраженост на проблемот, во текот на истражувањето моравме да ја менуваме првобитната концепција и истовремено да идентификуваме многу од содржините кои можеа да бидат предмет на историографската анализа и синтеза. Така, во истражувачкиот потход се сретнавме со неопходноста да консултираме граѓа од фондовите и кутиите кои претходно не сме имале цел да ги истражуваме. Оваа граѓа не тераше, не ретко, да одиме во количински непланирана ширина на архивското "копање". Примарна причина за тоа не беше во недостатокот на архивски материјал, макар што за историчарот би било пожелно постоење на поголема количина таканаречена повредна документација. Главните тешкотии лежеа во огромната гломазност на фондовите, а сразмерно малата количина повредни документи, и посебно во нивната тематска несреденост. Во која мера не следеа методолошки тешкотии при архивското истражување е јасно од фактот дека Југославија според основната социјална и општествено-економска карактеристика, во обработуваниот период била селанска земја во која севкупните настани на овој или оној начин, непосредно или посредно, биле поврзани за аграрното и селанско прашање. Во тие рамки, моравме да ја определиме и соодветната улога на Комунистичката партија на Југославија, како одлучувачки фактор на сите облици на општествениот и политичкиот живот, заради што беше потребна и одредена анализа на партиските фондови и други извори од неаграрниот сектор.

Приложениот список на архивски фондови (и на објавена архивска документација) на крајот на трудот, сам по себе укажува каде и што сме истражувале. Архивот на Македонија и неговите фондови со партиска провениенција и фондовите од републичко-локалната државна власт беа основното стратешко поаѓалиште во истражувањето. Покрај тоа, вршевме истражување на фондовите во Архивот на Југославија и Архивот на ЦК КПЈ во Белград, во Архивот на Скопје и Историскиот архив на Охрид.

Истражувањето на фондовите во Архивот на Југославија беше олеснето заради деталниот попис на расположивата граѓа во фондовите, во која можеше да се има побрз увид и да се изврши претходна селекција на фасциклите во кутиите. Меѓутоа, дел од фондовите, сеуште не беа достапни за јавно користење, како на пример Фондот на Сојузната контролна комисија. За разлика од Архивот на Југославија, документацијата во Архивот на ЦК СКЈ бара подетално проучување, зошто од пописите не може однапред да се предвиди на каков податок ќе се најде. Посебно богати со граѓа и доста вредна граѓа, беа фондовите во Архивот на Скопје, кои во најголем дел имаа јасен и точен попис на содржината, така што иако преобемни, тие дозволуваа побрза селекција на документацијата.

Од целокупниот увид во фондовите кои се однесуваат на аграрно-селанската проблематика, можевме да го констатираме следното: 1. тие се гломазни, со огромен број на малку вредна документација, 2. тие се нецелосни и некомплетни, зошто се чувствува недостаток на повеќе документи (за кои понекогаш може да се најде и понекое пропратно писмо), а посебно на документи кои се однесуваат на постоечкиот административен и друг притисок врз селанството; 3. голем дел од фондовите се несредени или се во фаза на средување, а за дел од фондовите е неопходно пресредување и селекција на граѓата.

Бидејќи темата се однесува на современиот период од македонската историја, за која сеуште има многубројни живи сведоци, актери и учесници на настаните, беа водени и повеќе разговори и собрани се сеќавања на дел од нив (сеќавања на Ванчо Бурзевски, д-р Петар Стојанов, Живко Чинго, д-р Александар Апостолов, Владо Мукоски од с.Вевчани, Таше Спироски од Битола, Трајан Љаткоски од Охрид, и други).

2. Литература

Почетоците на историографското изучување на развојот после втората светска војна би требало, според наше мислење, да тргнат од согледувањето на општествено-економските односи во аграрот и околу него, бидејќи Југославија (и Македонија) била типична селанска земја, а земјоделството било основната стопанска гранка. И забрзаната индустријализација, иницирана набрзо после ослободувањето, пресудно била обележана со регрутирање на работничка класа од селанските маси. Тргувајќи од овие поставки, донекаде зачудува фактот што селото, селанството и аграрот во тој прв повоен период во Југославија, далеку повеќе биле предмет на социологијата и економијата (види во библиографијата), а помалку на историографијата која по својата функција би требало да служи како основа на другите општествени науки. Причина за ваквата состојба гледаме, пред се, во проблемот на историската дистанца, во затвореноста и несреденоста на многу архивски фондови од најновата историја, се до 90-тите години, како и во политиката која прогласувајќи "табу теми", не беше склонa да дозволи истражување на проблеми кои во глобала го докажуваат нејзиното идеолошко застранување и лутање. Сепак, причина за помалото историографско интересирање за областа на аграрните општествено-економски односи лежи од една страна во помалата атрактивност на оваа проблематика, а од друга страна, во нејзината комплексност и сложеност.

Овде би сакале да наведеме барем неколку дела на современи автори од социолошко-политиколошката и економска област кои обемно монографски, а за историчарот поттикнувачки информативно, ширејќи му ги видиците на историографските сознанија, ја третираат аграрно-селанската проблематика во повоениот период. Според значењето кое нивното користење го имаше за нашиот труд би ги навеле: Велимир Васиќ, *"Путеви развитка у пољопривреди Југославије"*, Драган Веселинов, *"Аграрно питање у Југославији"*, Радмила Стојановиќ, *"Аграрно питање"*, Милош Богдановиќ, *"Економика аграра"*, Владимир Милиќ, *"Револуција и социјална*

структура", повеќе трудови на Кардељ и Кидрич како и бројни трудови од научни симпозиуми кои се најобемни и се однесуваат претежно за периодот после 1957 година. Македонските проблеми во аграрот од социо-економски аспект подетално ги истражиле д-р Петар Марковиќ, д-р Ристо Карталов и д-р Илија Јосифовски. Исто така, значајни се поедините социо-економски истражувања на Јаким Синадиновски, Ванчо Бурзевски, д-р Митко Панов и други, а во тие рамки значајна за изработката на нашиот труд беше студијата на Д. Бојановски, К. Џонов и А. Пемовска, *"Развитокот на земјоделството во Македонија"* (до 1955 година). Покрај овие, тука за историчарот има повеќе вредни трудови од областа на разни општествени науки, објавени во стручни периодични публикации од кои посебно би го издвоиле списанието *"Социологија села"*.

Аграрното и селанско прашање после 1945 година во историографијата е опфатено, односно помалку или повеќе е обработено низ општи дела кои зборуваат за овој период. Сметаме дека пионерска улога има делото на д-р Бранко Петрановиќ, *"Политичка и економска основа народне власти у Југославији за вријеме обнове"*, а во македонската историографија трудовите на д-р Лазар Лазаров, *"Општествено-економскиот развој на НР Македонија"* и *"Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948"*. Покрај овие поопшти трудови во кои се опфаќаат еден дел од процесите во аграрот, има неколку вредни трудови кои се однесуваат на поедини сегменти на аграрната проблематика на југословенскиот простор. Тука пред се спаѓа трудот на д-р Никола Гаќеша, *"Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945-1948 године"*, истоимениот труд на д-р Владимир Стипетиќ, монографијата на д-р Вера Кржишник-Букиќ, *"Политика КПЈ према аграрном и селачком питању на подручју Босанске Крајине 1945-1948"*, хрестоматијата на д-р Борисав Димковиќ, *"КПЈ-СКЈ о аграрном и селачком питању 1919-1974"*, итн. Целосен преглед на развојот на аграрното и селанско прашање во Македонија за периодот 1945-1965 година прави во својата докторска дисертација Marie-Paul Canara, *"Le pouvoir Yougoslave et de le monde rural-l'evolution de la politique agraire de la Yougoslavie apres la seconde guerre mondiale (l'exempe de la Republique de Macedoine)"*.

Покрај наведените монографски дела, има мал број на трудови (статии и прилози) во македонската историографија кои се однесуваат на поедини прашања од аграрната историја во периодот 1945-1955 година, кое може да се види од наведената библиографија.

Во пристапот кон историографското истражување на насловната тема нашата намера беше да го согледаме аграрот и селото во еден поширок и комплексен општествен простор и да зафатиме што е можно повеќе релевантни показатели базирани врз изворна документација. Во сето тоа, можеби понекаде правевме "субјективни грешки" придавајќи поголема тежина на едни факти, а помала на други. Тоа оди во прилог на нашето мислење дека оваа проблематика бара натамошни покомплексни истражувања, доработки и дополнувања на сознанијата.

*) Социјализмот во овој труд се третира како општествено-економски систем, чија основна карактеристика претставува општествената сопственост над средствата за производство. Таквото сфаќање на социјализмот било во оптек во Југославија, како во идеолошко-политичкиот жаргон, така и во теоретските расправи во повоениот период. Друга работа е тоа што поимот на општествена сопственост беше изедначуван со поимот државна сопственост над средствата за производство, со што во суштина на сцена се наоѓаше концептот на административно-бирокуратското одлучување за сите прашања на општествено-економската репродукција. Со оваа примедба, должни сме барем делумно да предупредиме на корените на повеќето противречности во социјализмот, но тука не можеме да се зафатиме со поопсежна анализа, која секако дека би барала барем уште еден ваков труд.

ДЕЛ I СЕЛАНСКОТО И АГРАРНО ПРАШАЊЕ ВО ТЕОРИЈАТА И ПРАКТИКАТА НА СОЦИЈАЛИЗМОТ

1. НЕКОИ ТЕОРЕТСКИ ПОСТАВКИ ЗА АГРАРНОТО ПРАШАЊЕ И СОВЕТСКИОТ МОДЕЛ ВО АГРАРОТ

Проблематиката на односот на социјализмот и како идеја и како практика кон земјоделството и аграрното прашање во целина била од секогаш од првостепено теоретско значење за развојот на социјализмот¹. Тоа дошло до израз на Франкфуртскиот конгрес на Германската социјалдемократска партија (1894 год.), на Нантскиот конгрес на Француската социјалистичка партија (1897 год.), во делото на Ф. Енгелс "Селанското прашање", во делото на К. Каутски "Аграрното прашање", во лениновиот "Декрет за земјата", "За кооперацијата", "Аграрното прашање во Русија", "Аграрното прашање и критичарите на Маркс", "Развитокот на капитализмот во Русија" и во низа други теоретски трудови и дела на социјалистичката општествена мисла од втората половина на XIX век и почеток на XX век.

Целокупната класична марксистичка теорија ги гради основните појдовни точки на својата аграрна програма врз тоа дека селанецот треба да биде политички сојузник на пролетерската револуција и на социјализмот, но дека економски нема да му биде дораснат. Тој проблем на инфериорност ќе се решава со ненасилна колективизација (поштествување), со почитување на економските аспекти на здружувањето и репродукцијата, при што од посебно значење ќе биде третманот на ситната сопственост. Марксовиот став јасно укажува на тоа дека социјализмот не ја укинува оваа сопственост², а исто така и енгелсовото тврдење дека "одлично вложени пари"³ се оние кои се вложуваат во процесот на здружување, зошто овој е поделотворен од секој друг начин на решавање на аграрното и сопственичкото прашање во социјализмот. Притоа, Енгелс гледа како погодни форми најразлични организациони единици меѓу кои задругите претставуваат само една од нив.

Каутски се надоврзува со изричитото тврдење дека социјализмот не смее надвор од продуктивноста на трудот да изведува колективистички зафати, бидејќи тие му ја поскапуваат општествената репродукција, додека за "револуционерното" насилство тврди: "Не може ни да се замисли дека некој ќе го одбере методот на насилно развластување за да му обезбеди на селанството предности на посовршен начин на производство"⁴. Така, според мислењето на Каутски, селанецот како производител не треба да се експроприра, туку треба да му се овозможи да се определи за оној облик на производство што ќе му биде најдобар и најрентабилен, почитувајќи ја притоа целосната доброволност при здружувањето.

За разлика од другите теоретичари на социјализмот, Ленин своите теориски поставки за земјоделството и за проблемите на селанството не само што понатаму ги разработил, туку и ги применувал во конкретната практика на советската федерација после Октомвриската револуција. Во своите дела за аграрното прашање, Ленин укажал на разнообразноста на патиштата и преодните форми во кои се јавувал капитализмот во земјоделството. Тие форми се побројни и посложени од оние што се јавуваат во индустријата, при што е евидентно заостанувањето на

¹ Социјализмот тука е сватен во неговата сеопфатност и во историскиот континуитет - од идеја до движење и практика.

² Маркс-Енгелс, Манифест на комунистичката партија. - Скопје 1983, 16.

³ Ф. Енгелс, Селското прашање во Франција и Германија, Маркс-Енгелс, Избрана дела, том II, 425.

⁴ К. Каутски, Аграрно питање. - Београд 1953, 432.

земјоделството. Дури на одреден степен на развојот на капитализмот во индустријата, тој почнува да се шири во земјоделството во потрага за проширување на пазарот, за јакнење на суровинската база и за снабдување со евтина работна сила⁵.

Свакајќи ја потребата од придобивање на поголем број сојузници во пролетерската револуција, Ленин своето сваќање за улогата и позицијата на ситното селанство го проширува врз неопходноста на борба за придобивање на средниот селанец. Притоа, не го ставал во прашање ни него, ни неговата приватна сопственост⁶, туку само сплахиската, односно капиталистичката, која подлежи на експропријација.

Познати и за нас значајни се полемиките што се воделе во дваесетите години во Советскиот Сојуз околу патиштата на општествено-политичкиот развој, при што се издиференцирале воглавно две концепции чии идејни водачи биле Бухарин и Преображенски. Посебно обемни биле полемиките околу делото на Преображенски "Нова економија", каде што се разработува суштината на првобитната социјалистичка акумулација. Според Бухарин, законот на првобитната социјалистичка акумулација се сведува на две стојалишта: 1. социјалистичката акумулација се одвива во помала или поголема мера на сметка на експлоатацијата на ситните производители и 2. овие ситни производители (т.е. вкупноста на нивните стопанства) не претставуваат ништо друго туку колонија на пролетерската индустрија⁷.

Одговарајќи на дел од упатените критики, Преображенски смета дека земјоделството не е во ситуација на колонија, туку дека сите колонии се во позиција на земјоделство и ситно буржоаско производство воопшто и на тој начин конституирал своевидна општа теорија за трансформацијата на капиталистичкиот во социјалистички економски систем.

.. Значи, пролетерската револуција во неразвиена земја не може непосредно да го воведо општеството во социјализам, туку во неговото предворје, своевиден преоден период помеѓу старото и новото. Во тој преоден период, потребно е со форсирано темпо да се изврши економски (цивилизационски) развој на капиталистичкиот начин на производство, да се надмине автархичниот природен начин на стопанисување, односно да се изврши поопштествување на производството, негова концентрација и централизација. Се додека пролетерските револуции се случуваат во неразвиени земји, нужно е воспоставување на таков економски систем, чии основни карактеристики се: автархичност на националното стопанство остварено со државен монопол на надворешната трговија, два паралелни режими на стопанисување - еден за приватен, друг за државен сектор на стопанството и монополистичка позиција на државата во распределбата и алокацијата на условите на работа.

"Законот" на првобитна социјалистичка акумулација, Преображенски го смета за регулаторен закон на преодниот период, а не на социјализмот, бидејќи е противречно единството помеѓу планот и законот на вредноста. Во преодниот период преодинацијата на стоковниот облик речиси е недопирната, но ограничен е просторот на делувањето на пазарните законитости. Проблемот лежи во односот: стоков облик-закон на вредноста-план. Додека Бухарин, во глобала, смета дека планот е елемент на законот на вредноста, Преображенски функцијата на планот ја гледа со постојано нарушување на рамнотежата во размената да овозможува таква распределба на општествениот производ во која и последното зрно вишок на вредност ќе се извлече од приватната структура и ќе се концентрира во планскиот центар. Законот на вредноста, значи, мора да делува , но субсумиран од дејството на законот за првобитна социјалистичка

⁵ Види: Miloš Bogdanović, *Ekonomika poqoprivrede Jugoslavije*.-Beograd 1967, 18.

⁶ Ленин, О селјачким средњаџаџама, Сабрана дела, IV Изд., књ. XXIX, 222-223.

⁷ Бошко Живковиќ, О првобитној социјалистичкој акумулацији, "Марксистичка мисао", 1/85, 212.

акумулација. Кај Преображенски, законот на првобитната социјалистичка акумулација е закон на предисторијата на социјализмот во која "работничката класа по револуционерен пат го присвојува само она што капитализмот во воспоставувањето на приватната сопственост веќе го имал во рамките на феудализмот⁸."

Најзначаен резултат од расправите во дваесетите години била формулацијата на стратегијата на форсиран (неурамнотежен) стопански раст. "Законот" на првобитната социјалистичка акумулација може да се смета за најсериозен обид на теоретско втемелување на таа стратегија.

Постојаниот страв од интервенции на капиталистичките држави и неопходната потреба за самоодржување и диктирале на младата Советска држава што побрзо да ја надминува својата стопанска заостанатост. Така, Советската држава се обидела да ја надокнади заостанатоста со забрзана индустријализација и насилна колективизација. Спроведувањето на оваа политика на исфорсирана социјална трансформација беше тежок и драматичен процес, кој гледано од денешен аспект ги остави најтешките трауми во раѓањето на социјалистичките општества.

Неспремноста на селанството да ја прифати колективизацијата на земјата и непостоењето на најелементарни услови за заедничко и модерно земјоделско производство биле потиснувани преку низа административно-државни мерки и тешки репресалии. Револуционерниот сојуз помеѓу селанството и работничката класа напукнал, селанецот се почувствувал изневерен од револуцијата⁹.

За аграрната политика од овој период било карактеристично постоење на два основни инструменти во рацете на државата со кои било регулирано земјоделското стопанство и тоа: 1. *задолжителниот откуп* и 2. *машинско-тракторските станици (МТС)*.

Со задолжителниот откуп, секој колхоз (задруга од советски тип) беше обврзан определено количество производи да предава на државата по однапред определени откупни цени, кои беа далеку пониски од реалните трошоци на производството. Заради тоа колхозите речиси редовно работеле со загуби. Навистина тие имале и право остварените над плански производи да ги продаваат на пазар каде што цените биле многу повисоки, меѓутоа вишоци за пазар речиси не останувале, бидејќи секое зголемување на производството над планираното повлекувало и зголемување на задолжителниот откуп. Најголемиот дел од вака претрпените губитоци колхозниците го надокнадуваа на парчето земја отстапено за нивно индивидуално користење така наречената *окуќница*. Производителите од окуќницата колхозникот имал право слободно да ги продава на пазарот за повисоки цени. Поради таквиот систем, колхозниците биле повеќе заинтересирани за работа на окуќницата, отколку во колхозот¹⁰.

Другиот инструмент во рацете на државата за регулирање на земјоделското стопанство биле *машинско-тракторските станици*. Тоа беа државни претпријатија кои располагле со машински парк и со својата техника вршле услуги на колхозите. За сторените услуги колхозниците и плаќале на државата во натура или во пари, а државата им исплаќала плати на вработените во МТС. На тој начин била создадена една чудна ситуација: колхозниците имале земја, но немале машини, а МТС имале машини но немале земја. Таквиот систем се покажал доста неефикасен, а машинско-тракторските станици како државни претпријатија се претвориле во гломазни бирократски организации. Бидејќи се финансирале од државниот буџет, а не од

⁸ Е. А. Преображенски, *Нова економика, Покушај теориске анализе совјетске привреде*, I том, I дио. - Загреб 1983, 45.

⁹ Види поопширно: Драгиња Арсиќ, *Општествено-економските корени на сталинизмот*. - Скопје 1983.

¹⁰ Види: Драгиња Арсиќ, *Пољопривреда социјалистичких земаља*. - Београд 1976.

сторените услуги на колхозите, тие воопшто не биле заинтересирани за одржување на машинскиот парк и за подобра обработка на земјата¹¹.

Според сето кажано, задолжителниот откуп по ниски цени и МТС дестимулативно делувале на колхозното производство. Таквото грубо централистичко државно раководење кое не било засновано врз стопанска сметка и поголеми слободи на земјоделските производители ја гушело иницијативноста и мотивираноста на селаните за производство и доведувало до ниска продуктивноста на трудот. Со години биле прикривани вистинските економски ефекти од колективизацијата, а пред јавноста официјалните власти пласирале лажни податоци или цифри од кои не можело да се утврди кои се вистинските резултати. Дури на Дваесетиот конгрес на КПСС (1956 година) биле изнесени податоци што зборуваат за поразителни економски резултати од таа мерка. Тогаш е кажано дека земјоделството дури во 1953 година го достигнало нивото на производство кое го имало во 1928 година т.е. непосредно во очи на колективизацијата. Подоцна станале достапни податоците од кои се гледа, на пример, дека во екот на колективизацијата, за помалку од три години, сточниот фонд на земјата бил повеќе од преполовен¹².

Се поставува прашањето, кои причини го навеле раководството да тргне по овој пат, бидејќи било повеќе од јасно дека оваа мерка ќе предизвика огромен отпор кај селанството, дека ќе го наруши работничко-селанскиот сојуз и дека доста неповолно ќе влијае на вкупното земјоделско производство. По своја прилика би се определиле за следните најглобални моменти кои биле пресудни за донесување на одлуката за колективизација на земјоделството:

Прво, раководството заклучило дека тоа бил најсигурниот начин да се дојде до потребната акумулација за спроведување на индустријализацијата. Оваа проценка се покажала сосема точна, бидејќи преку 80% од населението живеело на село. Тоа била маса од која се извлекла потребната акумулација.

Второ, се сметало дека забрзаната индустријализација во услови на ниска технологија ќе има потреба од дополнителна работна рака, која можела да се извлече само од село. Колективизацијата овозможила многу полесно преведување на работната сила од селото на големите градилишта на Првата "пјатолетка", а и на подоцнежните петтогодишни планови.

Трето, форсираната индустријализација и урбанизацијата како нејзин неизбежен сопатник, барале дополнително количество на пазарни вишоци на храна, но и суровини за индустријата. По цена на силно депресирање на животните услови на милионските селански маси, колективизацијата успеала и тоа да го обезбеди.

Четврто, предвидувајќи знатни отпори на политиката на форсиран економски развој кој во тогашните советски услови можел да се оствари само по цена на огромни лишувања на најшироките народни маси, раководството сакало да ја зајакне својата политичка контрола на селските подрачја. Доколку под влијание се подразбира контрола и дисциплина, тогаш и тоа е во знатна мера постигнато¹³.

Колективизацијата била крајно противречна мерка на советското раководство. Некои од важните цели биле постигнати, но цената била толку голема што само од себе се наметнува прашањето дали повеќе се добило или изгубило. Се појавиле економски, општествени и политички проблеми во земјоделството (и во стопанството воопшто) од кои многу се покажале тешки и доста трајни. Тешкотиите во снабдувањето со земјоделски производи и денес присутни во

¹¹ М. Богдановиќ, цит. дело, 62-65

¹² Двадесети конгрес Комунистичке партије Совјетског Савеза, изводи из реферата и дискусије. - Београд 1956.

¹³ Бранко Прибичевиќ, Социјализам - светски процес. - Београд 1979, 193.

Советскиот сојуз, имаат свои корени во некои аспекти на системот на општествените односи во земјоделството воспоставени за време на колективизацијата.

Во периодот после Втората светска земја, со воспоставувањето на еднoпартиски режими во повеќето источно-европски земји (после 1948) беше воспоставен и советскиот модел на општествениот развој, без оглед на различните услови и разлики во традициите, културата и економската развиеност на овие земји. Додека во периодот од 1945 до 1948 година, општествено политичките процеси со некои општи заеднички карактеристики, течат различно во поедините земји на тнар. народна демократија, од 1948 година започнува изградувањето на монолитен социјализам, проверен во советската пракса. Посебна улога во тоа одигра и Информбирото како идеолошко-политичко орудие на притисок и советско мешање, со натурање шаблони на општествената изградба, пропратено со притисок на груба сила, што предизвикуваше политички кризи и побуни на народните маси во некои земји. Во тоа време настана болшевизација на партиите, нивно изградување по примерот на КПСС, прифаќање на прагматичко-догматскиот ревидиран марксизам-ленинизам, некритичко прифаќање на секое советско искуство и развивање на неограничена љубов на членството кон СССР итн. Во стопанството се засилува национализацијата, се усвојуваат преамбициозни планови, државните органи се повеќе се интегрираат во стопанскиот живот и се воведува "едноначелие" во управувањето. Се врши колективизација на селото и тоа присилно, со политички притисок и административна принуда¹⁴.

Системот на колхози и софхози се пресадува насекаде иако покажал слаба продуктивност и домаќинско работење. Земјоделството и политиката на социјалистичка преобразба на селото претставуваа најслабата точка во стопанскиот развој на социјалистичките земји. Се покажа дека запоставувањето на земјоделството во процесот на брзите и нагли структурални промени кои се одиграле во текот на неколку децении, а во прв ред во текот на остварување на првите перспективни планови, ја довело во прашање долгорочноста и солидноста на успехот што го постигнале на планот на индустријализацијата.

Во источно-европските земји каде што, според сталинистичката шема, процесот на индустријализација бил поставен истовремено и како процес на изградба на социјалистичкиот општествен систем, проблемот на адаптација на земјоделството требало да има и своја друга страна - решавање на селанското прашање и социјалистичка преобразба на селото, што ги правело уште посложени проблемите на аграрната политика на тие земји. Евидентно е дека процесот на социјалистичка преобразба на селото во овие земји бил форсиран, речиси исклучително, на политички план, одвоено и спротивно од процесот на економско подигање и унапредување на земјоделството. Бидејќи е тоа нужно единствен процес и бидејќи социјалистичката преобразба е неделива од акцијата за создавање на крупно земјоделско производство, а и едното и другото се неделиви од подобрувањето на положбата на земјоделските производители во системот на општествените и економски односи, морала да биде знатно смалена економската ефикасност и на оние напори на земјите на Источна Европа кои оделе кон тоа да се зголеми значењето на земјоделството како гранка.

Сталиновиот концепт на колективизација на земјоделството имал за последица форсирано создавање на доминантен државен сектор во земјоделството со истовремено минимизирање или запоставување на развојот на приватниот сектор. Тоа е секако случај и со Југославија¹⁵. Таквиот

¹⁴ Види поопширно: Пуниша Перовиќ, Историја меѓународног радничког покрета, књига II; Милија Коматина, Догме у служби владања људима. - Титоград 1982.

¹⁵ Според податоците кои ги дава академик Никола Чобелиќ, општествениот сектор во просек вложувал 12 пати повеќе средства по хектар отколку приватниот сектор. Таа разлика била особено голема во 50-те и 60-те години. Учество на општествениот сектор на земјоделството во вкупните инвестиции во земјоделството било два пати поголемо од

концепт набрзо ја покажал својата противречност: имено, државниот (општествен) сектор иако помаган со сите средства, покажал неефикасност, а задружниот (најповеќе во Унгарија) и посебно приватниот сектор (макар и во окупницата), иако придушуван и во неповолни услови, покажал подобри резултати¹⁶.

Затоа, иронија на целокупниот развој на социјалистичките општества (во тие рамки и на југословенското) е дека индивидуалните стопанства кои со аграрната политика на најразлични начини се настојувало да бидат надминати (како анахрон остаток од претходните епохи), во осумдесетите години, со избивањето на тешката криза на социјализмот¹⁷, го спречиле појавувањето на сиромаштија во пошироки размери. Имено, во целокупниот повоен развој на индивидуалното стопанство му била наменета улога на супсидијарен фактор, кој "поседува огромни ресурси". Развојот на земјоделството требало да го предводат општествените стопанства, кои кога тогаш, според сите предвидувања, требало да ги апсорбираат ситно селанските поседе. Така, отприлика, во глобала била назначена линијата на социјалистичката преобразба на селото. Заради таквите цели, целокупната аграрна политика со своите мерки морала да ја контролира репродукцијата на индивидуалните поседе. Така единствено може да се свати земјишниот максимум од 10 ха, забраната на купување модерни сретства на трудот, снабдувањето на индивидуалните стопанства, па превземањето на нивните производи од страна на "задолжените" институции итн.¹⁸. Резултат од ваквата политика е доминацијата на ситното, воглавно мешано стопанство, со релативно скапо производство на една и крупни инертни и производно слабо рационални општествени стопанства на друга страна.

Настојувањата на социјалистичките општества, ситното земјоделско производство да се надмине со развој на општествените стопанства и преку различни форми на општествена интеграција на индивидуалното производство, во најголем дел денес се оценуваат како неуспешни. Со други зборови, поминатиот развој исфрли на видело многу проблеми врзани за концептот на аграрната политика. Кризата наметна преиспитување на моделот на севкупниот општествен развој, а во тие рамки и на аграрот.

Современиот општествено-економски развој бара коегзистенција на плурализам на сопственичките односи, врз кои би се разбивал монополот на државниот (општествен) сектор и би го вовел пазарот, конкуренцијата и економските законитости.

учеството во општествениот производ на земјоделството (Н. Чобељик, Положај пољопривреде у процесу привредног развоја, Развојни и системски проблеми пољопривреде у Југославији ("Економски зборник"-САНУ).- Београд 1976, 13).

¹⁶ Така, на пример, се до 1958 година, на колхозите во СССР им било забрането да купуваат трактори, комбајни и друга сложена земјоделска механизација. Слично било и во другите земји, а секако и во Југославија. (Dragan Veselinov, Sumrak seljaštva. - Beograd 1987, 34).

¹⁷ Види: Đ. Pribičević, Osnovne karakteristike i uzroci krize u zemljama „realnog socijalizma,, Naučni skup „Osnovne karakteristike i protivurečnosti savremenog sveta,, Kumrovec 1982, 1-54.

¹⁸ D. Veselinov, Agrarno pitanje u Jugoslaviji. - Beograd 1981, 12.

2. КОМУНИСТИЧКАТА ПАРТИЈА НА ЈУГОСЛАВИЈА ЗА СЕЛОТО И СЕЛАНСТВОТО 1919 - 1944 ГОД.

2.1. Политичката платформа на КПЈ за аграрот и селото 1919 - 1941 г.

Во решавањето на аграрното и селанското прашање, КПЈ тргнувала од марксистичко-ленинистичкото идејно учење за историската улога на работничката класа, нејзината авангарда, прашањето за нејзините сојузници, а пред се, класниот сојуз со селаните. Од нејзиното формирање, па се до II светска војна, аграрното и селанско прашање било присутно и во програмските документи и во практичната работа на Партијата, при што, во овој развоен период биле определени целите на аграрната политика и задачите на практичната борба за нивна реализација. Во сето тоа, можеме глобално да ги определиме следните проблеми и содржини во концепцијата на КПЈ за решавање на аграрното и селанското прашање¹⁹: 1) борбата внатре во КПЈ за признавање на самото значење на аграрното и селанско прашање за остварување на секојдневните и историски цели на работничката класа; 2) идејната конфронтација и сознанието за цврстата поврзаност на селанското и националното прашање во повеќенационална аграрна земја, каква што била Југославија; 3) после прифаќањето на марксистичко-ленинистичките концепции во областа на аграрната политика и прифаќањето на аграрното и селско прашање, како изразено значајни во политиката на КПЈ, се поставил проблемот за содржината на аграрната политика и конкретното одредување на значењето на општите теоретски поставки во социјално-политичките услови на капиталистичка Југославија; 4) напорите на КПЈ програмската и конкретна аграрна политика да ја дефинира како дневно-практични задачи кои ги поставува секојдневниот живот и социјалната положба на селанството; 5) настојувањето на КПЈ одредените дневно-практични задачи да ги претвори во конкретна работа на партиските организации на село и да пронајде соодветни организациони форми и методи на работа во секој селски реон и уште потесно, во секое село посебно.

Наспроти почетокот на НОБ, за која КПЈ вршела непосредни подготовки во периодот од 1939 до 1941 година, во партиските документи меѓу другото, се изнесени следните програмски барања кои се однесуваат на селото:

- Целосно одземање без оштета на сета земја со инвентарот од големопоседниците, црквата, беговите, манастирите и монархијата, како и поделба на оваа земја меѓу работните селани и земјоделските работници.
- Полно укинување на сите феудални остатоци, а давање на сета земја што ја обработуваат крепосните селани, чивчиите, кесимциите, колонистите итн, во нивни раце.
- Полно укинување на сите селански договори, со кое селаните ќе бидат ослободени од робување на банките и разните лихвари.
- Полни политички слободи, укинување на експлоатацијата и остварување на правото на самоопределување, до отцепување²⁰.

Борбата на КПЈ за решавање на аграрното и селанското прашање опфаќала разновидни политички задачи заради остварување на долгорочните и краткорочни револуционерни цели.

¹⁹ Литературата околу развојот на КПЈ и нејзините идејно-теоретски концепции и практична акција за периодот 1919-1941 е навистина богата и тука нема потреба од нејзино посебно наведување.

²⁰ Види: Ј.Б.Тито, Пропаѓањето на работното селанство во Југославија по првата империјалистичка војна, Собрани дела, 6. - Скопје 1980, 141-151.

Основната цел во програмските документи и во политичката практика на КПЈ била радикална промена на земјишно-сопственичките односи. Краткорочните, текушти цели, опфаќале низа прашања од областа на положбата на земјоделството, селото, а посебно селанството во владеечкиот капиталистички систем на производство. Така, КПЈ во областа на аграрното прашање настојувала истовремено да води борба за радикално решавање на земјишно-сопственичките односи и остварување на барањата на селаните "земјата да припаѓа на оној што ја обработува" и борба за подобрување на општествено-економската положба во условите на капиталистичкото производство.

2.2. Селанството и НОБ во Македонија

Пред Втората светска војна Македонија била изразито неразвиено аграрно подрачје. Таа во рамките на Кралството Југославија имала полуколонијална положба, а покрај економската нерамноправност била терен на систематска денационализација и асимилација. Селанството пак, од своја страна беше категорија на население што "одвај составуваше крај со крај". Положбата на производството и цената на опиумот, тутунот, оризот не можеа да го издржат увозот од надвор, со што уште повеќе се влошуваше економската состојба во "Јужна Србија"²¹. Стопанството во Македонија се карактеризирало со својата заостанатост, примитивизам и неискористени природни богатства, со првобитни белези на продирање на капитализмот, со низок органски состав на капиталот, со висок степен на експлоатација на работната рака. Во земјоделството карактеристика се крајно замрсени поседовни односи, раздробеност на поседите и типична аграрна пренаселеност.

Општествената структура на Македонија помеѓу двете светски војни "ја открива огромната маса на селанството како најмногуброен општествен слој, далеку од политиката и учеството во јавната власт, притиснато со долгови, со својата примитивна техника на стопанисување во земјоделството, со изразита неписменост, во културен поглед, хигиено-здраствено назаден и незаштитен..."²².

Неразвиените капиталистички односи во предвоенна Југославија, со голем процент на селско земјоделско население укажуваат на: прво, фактот дека процесот на раслојување на селото се одвивал многу интензивно и речиси на класичен начин, но со таа специфичност што селскиот пролетаријат морал да остане на село и да надничари и второ, положбата на селанството, особено на ситното и на селскиот надничар-пролетер, била потешка од положбата на било која општествена класа во социјалната структура на населението²³. Аграрната пренаселеност, претераната задолженост на селанството и неможност на неразвиената индустрија да го апсорбира вишокот на работна рака од земјоделството, создавале огромен потенцијал на незадоволство. Селанецот држејќи се за своите вековни вредности барал можност да ги изрази и своите ситносопственички аспирации. Тоа стопанство во суштина претставувало преткапиталистички облик на развојот во земјоделството, за кој бил потребен побрз и порамномерен индустриски развој. Буржоазијата била неспособна да го организира капиталот така да ги вработи пролетеризираниите маси селанство. Се покажало дека капиталистичката класа во страв пред револуцијата не била во состојба да раководи со тоа општество (старојугословенско) и сојузот на незадоволното селанство и пролетаријат "бил еден плебејски

²¹ Л. Лазаров, Општествено-економскиот развој на НР Македонија во периодот на обновата и индустријализацијата (1944-1957). - Скопје 1988, 36.

²² Л. Лазаров, цит.дело, 54.

²³ Ivo Vinski, Klasna podjela stanovništva i nacionalnog dohotka Jugoslavije u 1938. - Zagreb 1970, 3.

притисок на општеството тоа да оди побрзо. Бидејќи единствено работничката класа ветувала побрз развој, така е создаден цврст сојуз помеѓу селаните и работниците”²⁴.

Иако со намера да и служи само нејзе, буржоазијата со вовлекување на селанецот во политичките игри вршела во суштина и позитивен процес на ”политизација на масите” кој се свртил како оружје против неа, особено во периодот на фашизацијата на земјата и започнувањето на Втората светска војна. Една од најсилните мотивации за стапување на селанецот во народноослободителната војна, покрај другите нерешени прашања, секако беше нерешеното национално прашање. Големосрпскиот режим во Македонија, низ спроведувањето на аграрната реформа и колонизација и низ најразлични други државно-политички мерки вршел систематска денационализација и асимилација на македонскиот народ, со што создал сила која незадоволна од својата национална и социјална положба ќе се бори за промена на таа положба²⁵.

Селанството влегувајќи во НОБ без сомнение имало и свои класни амбиции и визија на општество за кое сакало да се бори. Неговиот социјализам бил она кое нему, на селанецот, ќе му овозможи мирно да живее на својот посед, да плаќа мал данок и да ја добие ветената земја. Тој не се борел против ситниот посед, бидејќи во суштина не можел да се бори против самиот себе. Револуционерноста на селанецот имала свои граници, а тие граници претставувале крај на војната, пустошењата и гладувањата, крај на фашизмот и на денационализаторскиот режим на стара Југославија и ”...тоа се покажало и во текот на војната, затоа што ..., не биле за социјализам туку за социјализам по свое сфаќање ...”²⁶.

Без сомнение, не може да се занемарува или превидува фактот дека улогата на Комунистичката партија за мобилизација на селанството во почетокот на востанието и во текот на целата борба било еден од пресудните фактори. Селанството добило свој ”природен предводник” - работничката класа и КПЈ. Затоа селанството масовно пристапило во борбата и заедно со градскиот и селски пролетаријат претставувало масовна база и народна војска на НОБ. ”Селанецот и дал снага, база и полет. Тој бил нејзина главна суровина, но и нејзин главен носител”²⁷.

Според најголемиот број оценки, но и сваќања од тој период, според идејното сиже, како перспектива, Југословенската револуција се смета за социјалистичка, но во целина таа била сеопфатна, работничко-селанска, општонародна ослободителна војна. Притоа, значајни се следните факти: селанецот масовно и поодлучно не се ставил наспроти НОБ во нејзиниот тек, тој масовно и се приклучувал, колку и да бил пред тоа на страна; НОБ не се судрило со крупниот селанец како со некој значаен противник, зошто тој тука бил малуброен; таа борба во оружените аспекти се водела првенствено како герилска војна во селските подрачја.

Наспроти антифашистичкиот карактер на народноослободителната борба и народно-демократските концепции, факт е дека, класниот карактер на борбата никогаш не бил доведен во прашање, а колективизацијата на селото во Советскиот сојуз им била позната на многу селани. Заради тоа, селаните и покрај идеолошката неизграденост, не можеле да имаат илузија за некоја своја специфична селска борба, селанска револуција и селанска правда. Тие помалку или повеќе свесно, но доброволно, одеа во борба, признавајќи ја раководната улога на КПЈ²⁸.

²⁴ Vladimir Bakarić, *Aktuelni problemi sadašnje etape revolucije*. - Zagreb 1967, 338.

²⁵ Затоа, често, во литературата, кога се зборува за аграрната реформа 1945//46 година, се истакнува дека прашањето на земјата за македонскиот селанец било прашање на неговото национално ослободување.

²⁶ V. Bakarić, *cit.delo*, 337.

²⁷ Stipe Šuvar, *KPJ i seljačko pitanje*, „*Naše teme*”, 7/1969, 1108.

²⁸ Borisav Dimković, *Borba Saveza komunista Jugoslavije za rešenje agrarnog i seljačkog pitanja (1919-1974)*. - Novi Sad, 1976, 9

Уште во текот на војната, селанецот почувствувал што значи колективно организирање на производството и спроведување на ставовите на Партијата преку НОО, собирал храна, планирал сеидба и жетва. Истовремено ова укажува на фактот дека: 1. Партијата во текот на самата борба го организираше стопанскиот живот низ системот на народната власт и 2. го решавала и аграрното и селанското прашање, навестувајќи го неговото конечно разрешување на многу порадикален начин после победата на НОБ.

Воопштено кажано, во областа на аграрот, за време на народноослободителната борба, КПЈ настојувала да реши низа сложени и противречни проблеми:

- на ослободената територија да организира продолжување на земјоделското производство, да обезбеди потребни репроматеријали, орадие, стока, семе и работна рака за нормално обработување на земјата;
- да обезбеди чување и криење на земјоделските производи, а по потреба да изврши и уништување на оние земјоделски производи кои би можеле да паднат во рацете на непријателот;
- требало на окупираните територии да собере максимална количина на земјоделски производи и да ги префрли во оружените партизански единици, а истовремено да организира уништување на целиот вишок што го запленивал окупаторот²⁹.

Уште во текот на народноослободителната борба почнале извесни промени во производните односи во областа на аграрот. Со нив, уште на почетокот е потврдено "социјалистичкиот карактер" на борбата, т.е. на "новото" наспроти "старото" што се рушеше. Во областа на сопственичките односи се одвивала конфискација на имотите на непријателите и се формирал фонд на народен имот од кој, делумно се формирале економии и сточарски фарми под раководство на народноослободителните одбори, додека другиот дел бил разделен, на бесплатно користење на сиромашните селани. Покрај другото, вршен е политички притисок на имотните селани, а во некои краеве и административен, со цел привремено доделување на вишоците на обработлива земја на сиромашните селани и бегалците. Најпосле, земјоделското земјиште во поранешна државна сопственост, како и земјата на црквите, манастирите и семејствата што побегнале, биле затворени или убиени, припаднала на привремена управа и обработка на народноослободителните одбори или привремено е доделена на сиромашните селани. Промените во производните односи во областа на аграрот се огледале и во забраната на наемните односи како и во масовната примена на заедничка обработка на земјата.

Иако народноослободителната борба во Македонија имала свои специфичности, сепак единственото раководство и единствената револуционерна тактика и стратегија и тука, во овој период, во областа на аграрот и селото ги поставуваше и разрешуваше истите проблеми. Бидејќи масовна база на народноослободителната војска беше селанството, раководството и во Македонија мораше да води претпазлива и еластична политика кон селото, каде навистина односите беа мошне замрсени. Бугарскиот и друг окупатор настојувал по секоја цена да ги искористат тие замрсени односи, за да создадат дефетизам и полесно да го држат во покорност окупираното население. Така земјата која порано била одземена од македонските селани и предадена на српските колонисти (според бившата аграрна реформа), бугарските окупатори не ја враќале на старите сопственици - Македонци, туку ја давале под кирија и тоа само на оние кои ќе се изјаснеле дека се "Б'лгари" и кои ќе ја плателе киријата однапред во левови. Исто така српските колонисти како и "неблагодените Б'лгари" во Македонија биле предмет на

²⁹ Исто, 10.

малтретирање, нивните засеани ниви со целиот род биле оставани да пропаѓаат, додека тие морале да аргатуваат на прогласените "државни", "бугарски" земји³⁰.

Партиското и воено раководство во Македонија настојувало да го смирува шовинизмот што го сееле бугарските окупатори, а од друга страна, низ широка пропаганда агитирале на село да не се даде ни зрно жито на непријателот³¹. И онака опустошените села сега биле до крај соголувани, така што гладот од градовите се префрлил и во селата. Со тоа незадоволството на селанството од ден на ден растело, македонската војска добивала нови борци и востанието прераснало во сенародна вооружена борба.

Меѓу другото, отпорот против окупаторот се изразуval и преку саботажи, особено во монополите, преку палење на житото на нивите на "државните" имоти, во мандрите и насекаде каде што се изработувале производи за задоволување на воените потреби на Германците и на бугарската држава. Посебно организиран отпор претставувало и саботирањето на окупаторските реквизициони комисији во летото 1942 година. Претставниците на органите на борбата агитирале кај селаните да ги сокријат производите и да не дозволат тие да дојдат во рацете на окупаторот³².

Окупаторската власт постоела како формална, а фактички власта била во рацете на органите на борбата и во рацете на народноослободителните комитети на слободната територија. Едно од основните прашања со кои се занимавале органите на народната власт било прашањето за начинот на снабдување на воените единици и на населението со основните прехранбени продукти. Ова прашање било разгледувано и на посебен состанок што го одржал Пленумот на Околинскиот народно-ослободителен фронт, односно НОО на територијата на Дебарца заедно со командата на место со седиште во село Издеглавје. При тоа беше донесено решение секое село во определено време и место да достави за војската одредени количини жито, месо и други прехранбени продукти. Околинскиот народно-ослободителен комитет изработил посебен план за секое село, а во повеќето случаи собраните продукти се носеле во седиштето на Околинскиот комитет од каде со специјално организирана служба се пренесувале до одредените места. Посебно треба да се нагласи дека при правењето на планот за снабдување се водело посебна сметка за имотната состојба на селата и поединците. Поради крајна сиромаштија и економска сосипаност (пример селата Слиново и Црвена Вода) или поради други причини, одделни села и поединци биле ослободувани од секакви давачки (селото Врбјани било ослободено од давачки бидејќи на теренот директно прехранувало одделни воени единици или партизански групи)³³.

Народно ослободителните одбори, како зародиш на новата државна власт, ја превзеле целокупната дејност и грижа околу нормалното одвивање на животот на слободната територија. Тие ги решавале проблемите околу исхраната на населението, стопанските проблеми, сообраќајот, просветата, безбедноста како и прашања и спорови што се јавувале помеѓу населението. При тоа снабдувањето на населението беше една од главните задачи. Со цел да се избегне секаков вид на шпекулација, на пример околинскиот НОК на Дебарца донесол решение за максимирани продажни цени на солта, житото и сапунот.

³⁰ За македонското село, Весник : "Дедо Иван", бр.3, 15.09.1941 (Историски архив на КПМ, том II, книга 1. - Скопје 1952, 22).

³¹ Храната која зреј е за нас, "Весник", бр.4, 23.05.1942 (Историски архив на КПМ, том II, книга 2, 135).

³² Историја на македонскиот народ, книга III, 334.

³³ Владо Ивановски, Настанувањето и активноста на народната власт во Македонија 1941-1944 година. - Скопје 1980, 18.

Со сите мерки во областа на аграрното и селанското прашање и воопшто во регулирањето на стопанскиот живот на село во текот на народноослободителната борба, содржани се и класните обележја на борбата, која се водела и за остварување на радикална аграрна реформа, укинување на експлоатацијата на село, како и здружување на селаните во областа на производството врз колективистички начела. Истовремено, применувано е и локално планирање на земјоделското производство и заедничка организирана работа врз исполнувањето на планските задачи во секоја фаза од производниот процес. Широко се користени и мерки на социјалната политика во корист на селската сиромаштија, старите и изнемоштените, домаќинствата без работна сила, семејствата на учесниците во НОБ и жртвите на фашистичкиот терор, како и на бегалците³⁴.

Пооделните промени и мерки во сферата на продукционите односи во земјоделството, КПЈ ги спроведувала без радикални промени на аграрните односи, водејќи сметка за народноослободителниот карактер на борбата, за ширината на народно-ослободителното движење и за подршката на најшироките селански маси во ослободителната борба.

Во текот на борбата започнало радикалното преобразување на традиционалниот систем на вредности на селото и започна рушењето на затвореното рурално општество, кое поинтензивно ќе се одвива по завршувањето на војната.

Периодот на НОБ во Македонија од аспект на улогата и положбата на селанството и состојбите на село, како и на делувањето на КП на село не е доволно истражен. Речиси и не постојат посериозни монографии посветени на практиката на решавањето на поедини прашања од областа на аграрната политика, мерките кои народната власт (НОО) ги спроведувала на ослободената територија, организирањето на производството итн. Оваа практика е неоспорен и важен дел на НОБ. Стапувајќи во неа, селанецот секогаш и не бил свесен дека стапил во нови односи кои од темел ќе го изменат неговото вековно живеење.

³⁴ В. Dimković, Исто, 11.³⁴

3. АСНОМ И РЕГУЛИРАЊЕТО НА СТОПАНСКИОТ ЖИВОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА (02.08.1944 - 15.04.1945)

Конституирањето на АСНОМ на 02.08.1944 година како врховно, законодавно и извршно претставничко тело, како највисок државен орган на Федерална Македонија³⁵, во услови кога се приближувал крајот на војната на југословенското боиште, само по себе повлекувало разновидни и многубројни задачи кои се однесувале на регулирањето и нормализирањето на стопанскиот живот во земјата. Затоа и основната ориентација на законодавната и извршна дејност на АСНОМ и на избраниот Президиум на АСНОМ, била да се оспособи и нормализира производството, сообраќајот, финансиите и другите гранки на општествениот живот.

Уште на почетокот на својата работа, Президиумот на АСНОМ пристапил кон изградување на соодветни органи на државната управа, преку кои ќе може брзо и ефикасно да ја спроведува зацртаната политика. Така, на својата прва седница од 06.08.1944 година, Президиумот донесол заклучок за формирање на осум поверенства (одделенија), меѓу кои и Поверенството за народно стопанство и економска обнова како еден од клучните оддели на целокупната дејност на АСНОМ. Исто така, Президиумот донесол повеќе значајни законодавни акти и други прописи со кои се регулирале одделни стопански прашања, актуелни за периодот на конечното ослободување на земјата³⁶. Меѓу овие акти особено се издвојуваат оние со кои се регулира: исхраната на населението и војската; нормирањето на цените на земјоделските производи; начинот на регулирање на продажбата на трговската стока и земјоделските производи и сл. Од посебно значење исто така биле и првите акти на експропријација како и оние прописи кои се однесувале на организирањето на сеидбата, одржувањето и користењето на шумскиот фонд, обновувањето на стамбениот фонд, патиштата, индустриските капацитети итн.

Едно од најакутните и неодложни прашања од работата на Претседателството на АСНОМ, беше организирањето на исхраната на војската и населението во услови на разорено и опустошено земјоделство и во услови на крајна исцрпеност и сиромаштија. Со посебно Упатство, донесено во септември 1944 година, грижата околу редовното снабдување на војската и населението со храна, облекло и други неопходни потреби, се бара да ја превземат народноослободителните одбори на слободната територија. Во таа смисла, тие морале да ги активираат и организираат сите расположиви сили и потенцијали во својот реон, особено во помагањето на "сиромашните и фамилиите на паднатите и мобилисани борци, на избеганите и на подпалените". Собирањето на храна и други потреби за војската и народот се вршело преку организирање на народно-ослободителни фондови³⁷.

Народно-ослободителните одбори собирале доброволни прилози од народот, но на барање на воените власти, можеле да вршат реквизиција од поимотните граѓани, како и да вршат мобилизација на работна рака за извршување на потребните работи. Со посебна Наредба Претседателството пропишало целокупното снабдување на војската да го превземат народно-ослободителните одбори, а Главиот штаб, од своја страна требало да забрани житото и прехранбените продукти да се собираат преку воената интендатура.

³⁵ Види поопширно: Александар Христов, Создавањето на Федеративна Македонија во Југословенската Федерација (1941-1945). - Скопје 1965.

³⁶ Најголемиот дел од овие прописи и акти се донесени во периодот од 02.08.1944 до 15.04.1945 година, т.е. од Првото до Третото заседание на АСНОМ, кое на 16.04.1945 година се прогласува за Народно собрание на Република Македонија.

³⁷ Зборник документи АСНОМ. - Скопје 1964, док.бр. 96, 390.

Заслужуваат посебно внимание две одделни одлуки на Претседателството, кои имале за цел да го регулираат прашањето на исхраната на населението. Првата се однесувала на создавање на Фонд за исхрана, а втората, на изработка на план и превземање на конкретни мерки за распределба на затечената стока во градовите и селата. Во таа смисла се донесла и одлука за задолжително отворање на сите дуќани и претпријатија со истовремено регулирање на цените на сите производи и артикли³⁸.

Во мерките што непосредно ги превземало Поверенството за народно стопанство и економска обнова на земјата, во однос на нормализирањето на стопанскиот живот, посебно значење имале мерките кои се однесувале на сочувување на стопанските објекти, сообраќајници и природни богатства. Бидејќи македонските шуми со векови биле предмет на експлоатација на низа завојувачи, на 21.10.1944 година било донесено посебно Напатствије за горското стопанство. Во него се нагласува дека приватните сопственици на горите (до конечното разрешување на имотно-сопственичките односи) се должни да ги негуваат шумите, "да не вршат девастација (претерани сечи), да не ја корнат гората", додека отстапувањето "од тоа е возможно само со разрешението на обласниот НОО..."³⁹. Напатствието бара од НОО-и да извршат попис на количествата дрва што се затекнале, а биле сечени од окупаторската власт и за тоа да ги известуваат повисоките НОО-и, а преку нив и Поверенството⁴⁰.

Помеѓу другото, во ова Напатствие, до израз доаѓа класниот карактер на новоконституираната власт, изразен во ставот дека со одобрение на народниот одбор, може да се сече бесплатно шума за потребите на селаните чии домови настрадале во окупацијата. Покрај тоа, власта, воопшто, водела мошне внимателна политика кон сиромашното селанство, како најмасовниот учесник во редовите на НОВ. Ова особено ќе дојде до израз при откупот на тутунот, за што Претседателството на АСНОМ, на својата седница од 13.11.1944 година, донесло посебно Решение⁴¹. Поверенството за финансии пристапило кон обезбедување на потребите парични средства за откупот, а целокупниот откуп бил ставен под режим на монополот на Југославија. Меѓутоа, до конечното решение по тоа прашање, во Македонија се формирал Македонски државен монопол, кој својата дејност ја започнал од 24 октомври 1944 година⁴².

Покрај формирањето на Државниот тутунов монопол на ДФМ, била организирана разгранета монополска служба, благодарение на донесениот акт за експропријација на седницата на Претседателството на АСНОМ од 21.11.1944 година. Овој акт за експропријација се однесувал на фабриката за тутун "Вардар" А.Д. во Скопје⁴³. Покрај ова, била превземена и контролата над фабриката за производство на алкалоиди и опиум, а се донесле посебни прописи за формирање на државни стопански претпријатија и организирање на нивната работа. Вакви претпријатија се планирале повеќе во областа на размената на стоките меѓу разни краевни на земјата, како и заради снабдување со потребните артикли за масовна потрошувачка⁴⁴.

³⁸ А. Христов, Создавањето на Федеративна Македонија во Југословенската Федерација (1941-1945).- Скопје 1965, 140/141.

³⁹ Зборник на документи АСНОМ, док.бр. 185, 569.

⁴⁰ Исто, 570.

⁴¹ Исто, док.бр. 130, 477.

⁴² Исто, док.бр. 205, 613.

⁴³ Документи за создавањето и развитокот на НР Македонија, 1944-1946, 35.

⁴⁴ А. Христов, цит.дело, 145-146.

Покрај создавањето на вакви државни претпријатија, новата власт ги подржавуваше и ги оспособуваше за нормално работење постојните приватни индустриски претпријатија⁴⁵. Така, во текот на 1945 година, беа пренесени во државна сопственост речиси 96% од постојните индустриски капацитети⁴⁶. Најголемиот дел од тие стопански објекти биле конфискувани после бројните пресуди на воените судови и судовите за национална чест. Покрај нив, во државни раце преминала и трговијата на големо. Сите овие мерки претходеле на законската национализација која ќе се спроведе според Законот за национализација на приватните стопански претпријатија донесен на 06.12.1946 година⁴⁷.

Во целокупната работа и дејност на АСНОМ преовладувачки е социјалниот момент, при што се ограничува моќта на имотните слоеви, а се помагаат и стимулираат сиромашните селани и работници. Ваквите позиции во донесувањето на актите и мерките, особено дошле до израз при спроведувањето на даночната политика. Според постојните документи од работата на АСНОМ, може да се види дека обезбедувањето на финансиски средства за организирање на државата, се планирало да се обезбедат на два начини, и тоа: прво, по пат на заем и второ, преку даноци. На својата седница од 13.11.1944 година, Претседателството на АСНОМ, донесло Одлука за доброволен народен заем. Рокот на отплатата би бил пет години, а каматата 3%, со тоа што вкупниот износ на заемот не бил определен⁴⁸. Меѓутоа, малку подоцна, на седницата од 03.12.1944 година, било решено финансирањето наместо со заем, да се реши по пат на еден прогресивен данок на чистиот приход на населението⁴⁹. За таа цел била донесена и Уредба за еднократен данок.

Пропишувањето на еднократниот прогресивен данок, претставувало една од специфичните мерки на новата власт во периодот на обновата. Првата специфичност се состоела во тоа што овој вонреден данок не го опфаќал само оној дел од поимотните слоеви што соработувал со окупаторот, туку ја опфаќал целата "буржоазија и изнесувал милијарда и 150 милиони динари. Овој данок беше нужен, зошто народната власт во Македонија не затече од окупаторот апсолутно никакви парични средства... Вкупната сума на тој данок изнесуваше преку една третина од вкупната маса на парите од нашата република. Околу 80% од оваа сума ги платија 6.000 обврзници од редовите на градската трговска и индустриска буржоазија, а останатото отпаѓа на селаската буржоазија"⁵⁰.

Со собирањето на еднократниот данок, спроведено во првите месеци на 1945 година, се постигнувале две основни цели- прво, се обезбедувале финансиски средства неопходни за војската и за отстранување на штетите сторени од непријателот и второ, се одземале богатствата стекнати во воени услови. Според прописите, данокот не се однесувал на целокупниот капитал на обврзникот, туку само на чистиот доход стекнат за време од три и пол годишен воен приход, по скала од 10-30%. Претседателството на АСНОМ, според образложението на Киро Глигоров, повереник за финансии, го избрало овој начин за прибирање на

⁴⁵ Види: Л. Лазаров, Општествено-економскиот развој на НР Македонија. - Скопје 1988, 131-133.

⁴⁶ "Нова Македонија", II, 55, 08.03.1945, От докладите на поверениците на индустријата и трговијата и просветата, 1. Повереник за индустрија и трговија-Страхил Гигов (тука се спомнуваат фабриката за цемент "Шар", државната печатница "Гоце Делчев", фабриката "Треска", фабриката за кислород во Г.Петров, фабриката за алкалоиди во Скопје итн).

⁴⁷ Л. Лазаров, цит.дело, 123.

⁴⁸ Obren Blagojević, Naše finansije 1941-1945. - Beograd 1976, 113.

⁴⁹ Зборник на документи АСНОМ, 316-317.

⁵⁰ Лазар Колишевски, Политички извештај на Централниот комитет на Комунистичката партија на Македонија, Реферат одржан на I Конгрес на КПМ. - Скопје 1949, 91.

средства како единствен кој бил економски оправдан и кој не водел кон инфлација, иако бил потежок отколку печатењето пари⁵¹.

Спроведувањето на прогресивниот еднократен данок во Македонија, може да се каже дека претставува еден од првите поголеми удари против буржоазијата и поимотните слоеви и почеток на реализацијата на политиката за економско развlastување на буржоазијата.

3.1. АСНОМ во организирањето на земјоделските работи и откупот на земјоделски производи

Набрзо по своето конституирање, покрај своите многубројни активности, АСНОМ почнал да води особена грижа за обновувањето на земјоделското производство и за есенската сеидба, поставувајќи конкретни задачи и пред обласните народноослободителни одбори. Така, Поверенството за народно стопанство и економска обнова, со писмо од 21.09.1944 година, бара од обласните народноослободителни одбори формирање на економски оддел на чело со прочелник, во рамките на секој обласен, околиски, градски и општински одбор и итно превземање на "сите нужни мерки за посевање на сета обработлива земја, оставајќи ги само онија ниви, кои ќе се сејат напролет со други култури". Одборите, меѓу другото, биле задолжени со сите сили да им помогнат на земјоделците да посеат максимум од површините, истовремено организирајќи "семени фондови" за доброволно собирање семе за есенската сеидба. Ако налагала ситуацијата, се вршело и принудно собирање на семе, зошто не смеело да "остане нито педа нива не посејана заради тоа што некој земеделец нема семе". Според потребите, одборите вршеле делумна или целосна мобилизација на работниот добиток, земјоделски инвентар и човечка работна рака, а исто така, тие вршеле распределба на нужните средства со водење посебна грижа за потребите на бедните селани⁵².

Обраќајќи се до сите околиски, градски и општински НОО, преку обласните НОО, со окружницата од 12.10.1944 година, Поверенството за народно стопанство и економска обнова нагласува дека во оваа прва сеидба во слободна Македонија "света должност е на секој земјоделец... да го посее и последното нивче, што може да се се...за да си го исполни својот долг спрема својата татковина..."⁵³. Заради поголема организираност на спроведувањето на есенската сеидба, Поверенството бара итно формирање на "семени фондови" при месните НОО-и (селски и градски) заради прибирање на семе за сеидбата. Во надлежност на одборите било и вршењето проценка за тоа од кого колку семе треба да се одземе и кому е најпотребно да се додели⁵⁴. Со водење посебна грижа за "селата опљачкани од окупаторот или изгорени" и за семејствата "што имаат членови во НОВ и партизанските одреди, како и на онија што настрадале од окупаторот" се вршела распределбата на мобилизираниот работен добиток, земјоделски инвентар и работна рака. Исто така, со овие мобилизирани сретсва и со семе од "семените фондови", месните НОО-и требало да ја организираат обработката на напуштените и безстопански имоти. При тоа, до донесувањето на соодветни законски регулативи се забранувала промената на земјишно-сопственичките односи, а земјата "доделена на разни стопани од

⁵¹ Киро Глигоров, Еднократниот данок ("Нова Македонија", II, 31, 14.01.1945).

⁵² Зборник на документи АСНОМ, 1944-1964. - Скопје 1964, док.бр. 180, 556.

⁵³ Исто, док.бр. 183, 563.

⁵⁴ Исто, 564.

бившата југословенска или бугарска власт си останува во такво положение во какво се најде при напуштањето на бугарската окупациона власт”⁵⁵.

Вака определените насоки за спроведување на есенската сеидба од страна на Поверенството за народно стопанство, обласните НОО на 20.10.1944 година, во циркуларно писмо ги испратиле до сите околиски НОО⁵⁶. Исто така, циркуларно, до сите НОО била испратена Наредба за утврдување и прибирање на сите количества храна неопходна за прехрана на непроизводното население⁵⁷. Инаку, за прашањето на исхраната на населението, било зборувано на повеќе наврати и биле донесени повеќе директивни мерки. При ова, беше значајно и барањето на Претседателството на АСНОМ од 13.11.1944 година, Главниот штаб да издаде наредба ”до сите интенданти да престанат со прибирање на жито и други хранителни... продукти-директно од населението”, а ”целото снабдување на војската да се врши преку народната власт”⁵⁸.

Народноослободителните одбори во житородните краеве, биле задолжени да го известат Поверенството за социјални грижи, исхрана и народно здравје, со какви количини одвишоци располагаат (од пченица, ’рж, пченка), додека пак во пасивните и пострадани краеве, требало да направат детален преглед на потребната храна. Во надлежност на одборите спаѓало и нормирањето на цените на пченицата, ’ржта, пченката и на другите земјоделски производи за кои ќе оценат дека е нужно. Цените се нормирале на заеднички заседанија на градските и околиските НОО-и⁵⁹.

Заради точното утврдување на количините зрнеста храна, брашно, како и компири, со кои располагало населението, биле формирани посебни комисии за извршување попис и проверка во секое место, село или град. Овие комисии биле должни да изготват соодветни списоци со точни податоци за домаќините: име и презиме, место на живеење, број на членови на домаќинството, количини на храна со кои располага поодделно за секој продукт, недостиг или одвишок на некоја храна до крајот на месецот или до следната година⁶⁰.

Во ”случај на крајна нужда”, НОО-и се овластувале, секој на своето подрачје ”да реквизираат храни од излишоците на отделните домаќинства за да се задоволат нуждите на непроизводителното население”. Покрај ова, се вовела забрана на продажбата на сите одвишоци на храни, освен компири, а прекршителите одговарале ”пред народниот суд да ги суди” со истовремена конфискација на сите одвишоци⁶¹.

Сето горе кажано, јасно ја изразува сериозноста на прашањето за исхрана на непроизводителното население и војската. Со оглед на тоа што веќе од крајот на 1944 година, прибирањето на храна на војската оди преку НОО-и, а не преку воените интенданти, а во ситуација кога прети глад на населението, партиските комитети, од своја страна, во почетокот на 1945 година, почнуваат поинтензивно да се занимаваат со тоа прашање. Така, Околискиот комитет на КПМ-Струга, на состанокот од 17.01.1945 година, по точката ”Жито за војската”, заклучува ”да се меѓу народот поведит жива агитација да се прикупит жито за војската”. Покрај агитацијата,

⁵⁵ Исто, док.бр. 86, 369 (Писмо од Президиумот на АСНОМ до Обласните НОО при ослободувањето да остане затекнатата имотно-правна положба, 09.09.1944); док.бр. 84, 367 (Решение од Президиумот на АСНОМ за запазување статус-кво над населеничките имоти, 05.09.1944).

⁵⁶ Историски архив на Охрид, фонд: Околиски народен одбор-Ресен, к-1/1, год. 1944/45, 20.10.1944.

⁵⁷ Исто, Наредба од 17.11.1944 (Околиски НО Ресен до сите НОО).

⁵⁸ Зборник на документи АСНОМ, док.бр. 130, 476 (13.11.1944).

⁵⁹ Исто, 477.

⁶⁰ Историски архив на Охрид, цит.док.

⁶¹ Исто.

Комитетот изработил конкретен план, односно распоред за тоа, која општина колку жито треба да даде⁶².

Разгледувајќи го проблемот на распределбата на земјоделските производи во текот на јануари 1945 година, со Повелба бр.2 од 10.01.1945 година, Претседателството на АСНОМ бара формирање на "Централа за распределување на земеделските производенија (ЦЕНЗЕМПРОЗ)", која "ќе откупуе и распределува земеделски продукти". Со посебни наредби се определувале продуктите кои потпаѓале во надлежност на ЦЕНЗЕМПРОЗ⁶³. Откупувањето на земјоделските производи се вршело преку задругите или преку трговци и индустријалци, а по потреба, откупот можел да го врши ЦЕНЗЕМПРОЗ со свои средства. Контролата на откупите ја вршел ЦЕНЗЕМПРОЗ преку стопанските оддели на НОО, а надзор на ЦЕНЗЕМПРОЗ имало Поверенството за трговија и снабдување при АСНОМ.

Сообразно на Повелбата од 10 јануари, чл.3, Стопанскиот совет на Претседателството на АСНОМ, донесол на 18 јануари посебна "Наредба за откупување на житото (пченица, 'рж, јачмен и царевка)". Со оваа Наредба, носителите на откупот се ставале под контрола на ЦЕНЗЕМПРОЗ (чл.1) и се утврдувале задолжителни откупни цени на пченицата (чл.3), дозволените проценти на нејзини примеси (чл.5 и 6), како и цените на останатите житарици (чл.8-10). Трговците и задругите ги плаќале откупените жита веднаш, со свои средства (чл.11), а смееле да ги продаваат само на лица определени од ЦЕНЗЕМПРОЗ (чл.13)⁶⁴.

Со стапувањето на сила на оваа Наредба, истовремено, на 21 јануари во "Нова Македонија" е издадено и едно "Објавление" (објава), каде се вели: "Согласно Наредбата на Стопанскиот совет при АСНОМ од 18.01.1945 г. за одкупување на житото од производителот - се покануваат сите заинтересирани трговци и задруги да земат дозволи од ЦЕНЗЕМПРОЗ за откупувањето на житото и да пристапат на откупување"⁶⁵.

Наредбата за откуп на житото била надополнета со уште една Наредба, донесена со цел да се осигури редовна прехрана на војската. Со неа се задолжувале производителите на жито, задолжително "да предадат одредено количество жито на лица снабдени со специјални разрешенија од ЦЕНЗЕМПРОЗ" (чл.1), а општинскиот НОО определувал колку, кога и на кој начин производителот ќе продаде од своето жито (чл.2). Производителот на житото бил должен најнапред да го продаде задолжителното количество жито (определено од општинскиот НОО), а останатото количество можел да го изнесува на слободниот пазар. Доколку не ја исполнил задолжителната обврска, му се забранувала слободната продажба на житото. Месниот народен одбор, на секој производител после предавањето на житото му издавал посебен документ-потврда дека го исполнил задолжението. Дури потоа, производителот можел да го продава останатото жито "колку сака и по слободна цена" (чл.9)⁶⁶. Откупеното количество жито се продавало според одредбите на Наредбата за продажба на пченица, 'рж, јачмен и пченка, на субјектите за кои издавал наредба, односно давал дозвола ЦЕНЗЕМПРОЗ (чл.1)⁶⁷.

⁶² Според овој распоред, Дрслајчка општина имала да даде 2.000 кг, Радолишка 1.000, Велешка 2.000, Делогожка 1.500, Струшка 1.000 кг жито (Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на КПМ-Струга, 1945-1952, к-1/7, 1945/46).

⁶³ Ценземпроз е формиран со Повелба бр.2 на 10.01.1945 година ("Нова Македонија", II, 33, 20.01.1945, Хроника, При Президиумот на АСНОМ се оснива централа за распределување на земеделските производенија-Ценземпроз).

⁶⁴ Наредба за откупување на жито-пченица, 'рж, јачмен и царевка ("Нова Македонија", II, 34, 21.01.1945).

⁶⁵ "Нова Македонија", II, 34, 21.01.1945, Објавление.

⁶⁶ Наредба за дополнување на наредбата за откупување на жито ("Нова Македонија", II, 36, 25.01.1945).

⁶⁷ Наредба за продажба на пшеница, 'рж, јачмен и царевича ("Нова Македонија" II, 37, 28.01.1945).

Покрај Наредбата за откуп на житата, Стопанскиот совет при Претседателството на АСНОМ на 02.02.1945, усвоил Наредба за откупување на оризот, кој претставувал еден од најважните земјоделски производи во Македонија. Исто како и житата, оризот го откупувале "овластените со специјални дозволи од ЦЕНЗЕМПРОЗ, трговци и задруги и специјално мешовито друштво, кое ќе се оснуе и во кое ќе влегуат Поверенството за Трговијата од една страна и трговците од друга страна" (чл.1). ЦЕНЗЕМПРОЗ, меѓу другото, ја вршел и распределбата на оризот на консументите кои имале потреба (чл.2)⁶⁸.

После донесување на наредбите за откупување на житото и оризот, врз основа на член 3 од Повелбата бр.2 од 10.01.1945, по предлог на ЦЕНЗЕМПРОЗ, Стопанскиот совет, на својата седница од 10.02.1945, донесол посебна Наредба за откупување и продавање на граф⁶⁹. Откупот на гравот од производителите го вршеле трговци-агросисти и задругите (чл.1). Неговата распределба на крупно ја вршел ЦЕНЗЕМПРОЗ, а на ситно месните НОО (чл.2). Со оваа Наредба се регулирале цените и условите под кои се откупувал и продавал гравот. Слична наредба, Стопанскиот совет донесол и за откупот на волната⁷⁰ кој се вршел преку ЦЕНЗЕМПРОЗ по определени цени, потоа за откуп и продавање на сурови кожи, нивна преработка и продажба, како и за други земјоделски производи⁷¹. Заради израмнување на куповните и продажните цени на земјоделските производи кои потпаѓале под контролата на ЦЕНЗЕМПРОЗ, Стопанскиот совет на АСНОМ, донесол Правилник за формирање на "Изравнителен фонд" на цените, со кој била регулирана и работата на тој фонд⁷².

Веќе нагласивме дека проблемот со исхраната на војската и населението, во почетокот на 1945 година, се поставувал како едно од најакутните и најважни прашања, а во тие рамки, прашањето на задоволување на потребите за жито било од посебно значење, зошто лебот бил основниот и најважен прехранбен артикал⁷³. Во барањето на решение за ова прашање, АСНОМ тргнувал од статистичките податоци на окупаторските власти за житото што тие го реквирирале, при што се заклучува дека "со едно мало ограничување", населението ќе може да се прехрани до новата жетва⁷⁴. Меѓутоа, со оглед на тоа што пазарот на стоки бил крајно исцрпен селаните немале "што да купат со парите земени од жито и така немаат голема потреба да го продават житото". Покрај тоа, довербата во парите речиси била сосема изгубена со што селаните уште помалку сакале да го продаваат своето жито. Заради тоа, државата морала да го собере житото од приватниците, односно да изнајде начини, како што стои во документите, да ја надмине опасноста од глад и да не дозволи неконтролирано растење на цените на прехранбените производи на слободниот пазар "да се збогатуваат... ошто повеќе шпекуланти... да се опробуваат да спечалат на народната мака". Констатирајќи дека слободната трговија со жито се покажала немоќна да го реши проблемот⁷⁵от со исхраната, АСНОМ, како што веќе видовме, пристапил кон регулирање на пазарот на житото и на другите земјоделски производи со државно-административни, рестриктивни мерки.

⁶⁸ Наредба за откупување на ориз ("Нова Македонија", II, 43, 11.02.1945).

⁶⁹ Наредба за откупување и продавање на граф ("Нова Македонија", II, 45, 15.02.1945).

⁷⁰ "Нова Македонија", II, 47, 18.02.1945, За откупувањето на волната.

⁷¹ Наредба за откупување и продавање на сурови кожи од ситен и јадер добиток, преработување и продажба на преработени кожи ("Нова Македонија", II, 47, 18.02.1945).

⁷² Правилник за устројството на "Изравнителниот фонд" на цените при Ценземпроз ("Нова Македонија", II, 44, 13.02.1945).

⁷³ Тоа всушност зборува за нискиот квалитет на исхраната на населението во овој период.

⁷⁴ "Нова Македонија", II, 47, 18.02.1945, проблемот на исхраната.

⁷⁵ "Нова Македонија", II, 46, 16.02.1945, Главниот задаток на тилот денеска - Говор на Едвард Кардељ, одржан преку радиото на 13.02.1945.

Тргувајќи од податокот дека само бугарскиот окупатор во Македонија реквизирал над 45 милиони килограми жито, Стопанскиот совет пресметал дека само за најнужните потреби на војската, за работниците и бедното население треба да се собере барем околу 17 милиони килограми жито, при што, се настојувало, во можните рамки, да не бидат премногу оштетени интересите на производителите. Исто така, се сметало дека, со збогатување на понудата на стоки на пазарот, селаните во поголема мера доброволно ќе ги предаваат задолженијата, но покрај тоа, неопходна била и засилена разјаснувачка пропаганда. Присилните мерки се сметале за "штетни за државата" и кон нив се пристапувало во краен случај⁷⁶.

Во повеќе партиски извештаи и други документи може јасно да се следи отпорот што го пружале селаните во давањето на житото. Така во еден извештај на Околинскиот комитет на КПМ-Струга, меѓу другото се вели: "Поради немање на жито и на други неопходими потребни продукти кај народот се појавуваат незадоволство, во врска со истото извесни реакционерни елементи пуштаат пароли како, ето ви го забраније пазарот и др."⁷⁷. Покрај незадоволството од одземањето на житото и неможноста тоа да се изнесува на пазарот, во поедини села, се јавило незадоволство и заради неправилната распределба на наријатна стока од страна на селските народни одбори⁷⁸.

Барајќи пат и начин "житото да се извај од амбарите и скривниците за да може да се исхрани на прво место војската а и населението", власта определила "извесна количина жито, која треба обавезно да се собери, но сумирајќи ги резултатите од четириесетдневната акција" (до 01.03.1945), било јасно дека акцијата тешко се реализира. Од сите околии во Македонија, само пет околии ја прибрале определената количина над 30%⁷⁹. Како основна причина за вака слабите резултати во собирањето на житото се сметало, пред се, "неразбирањето на неговата важност од страна на многу НОО", кои отворено ги кршеле наредбите за собирање на житото (Скопје, Битола и др.), како и недоволната агилност на политичките организации. Покрај тоа, се нагласува и отпорот на "кулачкиот елемент на село", заради што се сметало дека "најмал процент собрано жито" имало токму "во житните центри каде е најјак кулачкиот елемент: Прилеп 11%, Куманово 14%, Свети Николе 22%"⁸⁰. Тоа всушност бил еден од првите судири на поширок фронт со класните интереси на имотните слоеви на село и испробување на силите на новата власт и масовно политичките организации со овој елемент. Недостатокот на жито во Македонија бил надополнет со контингентите на пченица и брашно што ги испраќала сојузната влада.

Сличен проблем се јавил и со оризот чија цена во Македонија скокнала за 4-5 пати, а во Белград до 30 пати. Заради спречување на шпекулацијата со оризот, биле определени повисоки откупни цени, одредена висината на печалбата, трошоците за превоз итн. На одреден начин бил решен проблемот со волната, памукот, кожите, маслодајните култури и слично, при што се водело првенствено сметка за задоволување на потребите на војската. Меѓутоа и тука имало редица проблеми како немањето доволно парични средства за откуп итн. Претседателството на

⁷⁶ "Нова Македонија", II, 47, 18.02.1945, проблемот на исхраната.

⁷⁷ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на КПМ-Струга, к-1/7, Извештај на срески комитет на КПМ за Струшко за едномесечна работа, 27.07.1945.

⁷⁸ Во с. Вратница, на масовна конференција биле сменети членовите на месниот народен одбор заради "саботирањето во исхраната на бедното население во самото село" ("Нова Македонија", II, 319, 17.01.1945, Народот од село Вратница за неправилна работа го смени месниот народен одбор). Инаку, речиси секој број на "Нова Македонија" изобилува со натписи за препродавањето на жито и шпекулирање со лебот и храната, кое се оценувало како непријателски акт против народот.

⁷⁹ Тоа се околиците: Неготинска-73%, Велешка-70%, Штипска-48%, Кавадаречка-34% и Валандовска-30% ("Нова Македонија", II, 60, 14.03.1945, Нашата прехрана).

⁸⁰ Извештај на Президиумот, II вонредно заседание на АСНОМ, 14.04.1945 ("Нова Македонија", II, 88, 15.04.1945).

АСНОМ, за да го реши тој проблем, настојувало да го ангажира и приватниот капитал, но приватните трговци не ја прифатиле иницијативата. Затоа, излезот од оваа ситуација Претседателството го нашло преку организирањето на Стопанската банка која ги кредитирала кооперациите и приватните трговци⁸¹.

Постоењето на црната берза и "шпекулата" биле посебен проблем кој морал постојано да се расчистува. Народноослободителните одбори биле посебно ангажирани во откривањето на таквите појави и поединци, но успехот на нивната работа на тоа поле бил непосредно поврзан со помошта на организациите на ЕНОФ - "за да акцијата добие поширока основа, да се заинтересират широките народни маси... во борбата против укривателите и контрабандистите". Парафразирајќи ги зборовите на Сретен Жујовиќ "стегнетото спекулантот за гуша, фрлитего во затвор и не му давајте да се за сметка на нашите народи - работниците, ситниот чиновник и селаните обогатува во време кога се лие крв", Љупчо Арсов во натписот "За борба против шпекулата" бара "остри мерки" против "секој укривател и контрабандист"- "да бидеме немилосрдни против нив"⁸². Овој став на Жујовиќ, бил цитиран на повеќе наврати. Така, во неделникот на ЕНОФ за Белград "20 Октобар" (бр.17, 30.03.1945), излегла статија "Колку снага и свест-толку слобода" каде што се бара остар курс во борбата против шпекулантите⁸³.

Во своето излагање на радиото на 13.02.1945 година, Едвард Кардељ, меѓу другото, смета дека државата мора да превземе некои "мерки на државна контрола која ќе биде многу важен регулатор во нашето стопанство", но притоа би требало да им се овозможи слободен развиток на стопанските сили без кое "не би можело да се изведе обновувањето на нашата земја". Неминовно, резултат на тоа, смета Кардељ, е богатењето на некои елементи и "разни шпекуланти" кои "ќе се опробуваат да спечалат на народната маќа, но тие јавленија да се сведат до некои граници". Притоа, Кардељ е одлучен во ставот дека воената и политичка победа можат да се претворат во пораз во отсуство на "економската победа над привредните сили на реакцијата" и без создавање на "јак државен привреден сектор од каде ќе може да влијае на привредниот развиток"⁸⁴.

Сумирајќи ги резултатите од својата повеќемесечна работа, Претседателството на АСНОМ, во својот извештај за работата на Второто вонредно заседание (трето редовно), нагласува дека Поверенството за земјоделие, покрај другите поверенства, имало многубројни и тешки проблеми, со оглед на тоа дека "со земјоделие и сточарство се заангажирани околу 80% од народот"⁸⁵. Поверенството ги организирано и ги раководело речиси сите земјоделски работи и притоа ги постигнало следните резултати: биле засеани 75-80% од површините за есенска сеидба; разделени и засеани разни семиња кои биле ретки за Македонија-луцерка⁸⁶, крмено цвекло и др; засадени и

⁸¹ Види: Миле Тодоровски, Записниците на Президиумот на АСНОМ меѓу Второто и Третото заседание на АСНОМ, "Годишник на ИНИ", XIX, Скопје 1977.

⁸² Љупчо Арсов, За борба против шпекулата ("Нова Македонија", II, 77, 03.04.1945).

⁸³ Статијата е објавена во весникот "Борба", на 03.04.1945 година. Во истиот дух е и статијата во "Нова Македонија" (II, 78, 04.04.1945) "Во борбата против шпекулантите треба да учествуваат сите партиоти".

⁸⁴ Е. Кардељ, Главниот задаток на тилот денеска, исто.

⁸⁵ Второто вонредно заседание на АСНОМ е отворено на 14.04.1945 година и на него бил поднесен извештај за осуммесечната работа на Президиумот. За ова заседание битни се неколку работи: 1. поделба на законодавната и извршната власт; 2. избор на првата Влада на Македонија; 3. прераснување на АСНОМ во Народно собрание на Република Македонија и 4. донесување на повеќе законодавни решенија ("Нова Македонија", II, 88, 15.04.1945, Вчера се откри ванредното заседание на АСНОМ).

⁸⁶ Поверенството за земјоделие доставило два вагони луцерново семе со кое се компензирал недостатокот на фуражни производи, а истовремено биле распределени за сеидба околу 35.000 кг, со што засеаните површини со луцерново семе можеле да се наголемат за 10.000 декари. Покрај луцерката, биле распределени и други фуражни и маслодајни култури ("Нова Македонија", II, 82, 08.04.1945, Некои резултати од пролетната сеидбена кампања).

обновени многубројни расади лозја и овоштарници; поправени и доведени во исправност сите трактори; започнало отворање на средни и нижи земјоделски училишта итн⁸⁷.

Покрај постигнатите резултати, работата на Президиумот била проследена и со низа слабости. Така, новоизбраниот претседател на Владата на Македонија, Лазар Колишевски, остро ја критикува работата на Президиумот на полето на стопанството и финансиите. Колишевски оценува дека Президиумот се колебал "да ги приложи сите оние мерки, кои се спроведуеја во останалите федерални едници, на кој начин единствено можевме да создадеме на нашата војска неопходните средства за облекло и хранење. Президиумот не беше решителен по тоа, да се удри остро по сите оние који не сакаја да ги исполнат своите должности спрема државата... По прашањето на цените на житото и други артикли, Президиумот се склизна по една многу плоска линија, а тоа е линија на високи цени... Со подигнуењето на останалите цени ножиците кои постојеа меѓу град и село се раширија уште повеќе. Заради тие високи цени, а од друга страна што откупот на житото не се спроведе на полно, народот неможеше да се здобие со нужното, со хлебот...". Заради тоа, Колишевски предлага заземање "решителен курс" во разрешувањето на стопанските проблеми и во борбата против шпекулантите⁸⁸. Меѓутоа, успех во надминувањето на тие проблеми се сметало дека ќе се постигне ако "борбата се води сестрано, со учество на целиот народ"⁸⁹.

Речиси истите ставови за борбата против шпекулантите и против оние кои не ги исполнувале задолженијата кон државата, Колишевски ги изнесува и во своето излагање на Конференцијата на претставниците на окружните, околски и општински народни одбори, при што нагласува дека таа борба е неразделна од борбата за обнова на земјата и за зголемување на производството⁹⁰.

Разгледувајќи го тоа актуелно прашање, АСНОМ донесува посебен Закон за спречување на шпекулацијата во духот на сојузниот Закон на АВНОЈ за спречување на недопуштената шпекулација и стопанска саботажа. Со овој закон се именуваат делата кои се сметаат како шпекулација (чл.2), соодветните казни за прекршителите (чл.3 и чл.4), начинот на извршување (чл.5-10), и органите надлежни за извршување на пресудата (чл.11-14). Притоа, до денот на формирањето на редовните судови "делата по овој закон" биле во надлежност на воените судови (чл.14)⁹¹.

Според одредбите на овој Закон, во текот на 1945 година, пред воените судови одговарале голем број прекршители кои добиле различни казни, зависно од тежината на прекршокот: парични казни, конфискации, принудна работа, затвор и дури стрелање како народни непријатели⁹².

Линијата на остар курс против "шпекулантите и саботерите" ја застапувал и претседателот на Стопанскиот совет на ДФЈ, Андреја Хебранг, кој сметал дека овие нема да го "положат оружјето доброволно", а Владата "потпирајќи се на активната помош на народните организации и најшироките редови на народот... ќе го организира производството и распределбата, ќе го искрши отпорот на саботерите и шпекулантите и ќе го расчисти патот на својата привредна

⁸⁷ Извештај на Президиумот, исто.

⁸⁸ Л. Колишевски, Нашата политика не е била ни досега, а нема да биде ни од сега на издвајање на власта од народот, Дискусија на II Вонредно заседание на АСНОМ ("Нова Македонија", II, 90, 18.04.1945).

⁸⁹ "Нова Македонија", II, 100, 29.04.1945, Борбата против шпекулата треба да се води сестрано.

⁹⁰ Конференцијата се одржала од 15 до 18 мај 1945 година ("Нова Македонија", II, 114, 18.05.1945).

⁹¹ Закон за спречување на шпекулацијата ("Нова Македонија", II, 89, 17.04.1945).

⁹² За судењата на шпекулантите и саботерите редовно се известува низ печатот, посебно низ "Нова Македонија": "Во Битола продолжуе откривањето на шпекулантите (102, 03.05.1945), "Борба против шпекулата во Штип" (105, 08.05.1945), "Прилеп против шпекулантите" (104, 5, 6 и 7 мај 1945), "Две смртни пресуди против шпекулантите во Битола" (105, 08.05.1945), "Пресуда над шпекулантите во Куманово" (112, 16.05.1945), "Процесот за укривање на жито пред Војниот суд на областа (Скопска)" (116, 20.05.1945), "Процесот против шпекулантите во Ресен" (121, 26.05.1945), итн.

политика...". Меѓу другото, Хебранг смета дека со нормирањето (определувањето) на цените на најважните животни артикли, индустриски и занаетчиски производи "ќе се отклони нередот, самоволието и шпекулацијата во областа на цените". Ваквиот предлог за нормирање на цените, уште веднаш наишол на отпор во смисол дека нормирањето на цените оди "на штета на селанинот... дека селаните по прописаните цени не ќе сакаат да ги продаваат своите продукти"⁹³. Во таа смисла, веќе кажавме, дека АСНОМ уште во текот на 1944 година, преку народните одбори превзеде акција за одредување на цените на основните животни артикли, а во текот на 1945 година биле донесувани поединечни решенија и наредби за максимирање на цените на житото и лебот, на млекото и млечните преработки⁹⁴, на зарзаватот и овоштието⁹⁵, на месото и свинската маст⁹⁶, итн.

Покрај наведените, претседателството на АСНОМ донесло уште и други акти, одлуки и мерки кои го зафаќале целокупниот стопански, политичко-правен, културано-просветен и воопшто сите сектори на живот и дејствување на новата власт. Со тие првични мерки и документи се отворале перспективите за продлабочување на класната трансформација на општествено економските односи што следеше во текот на наредните години. Оваа богата и разновидна дејност на АСНОМ завршува со чинот на формирањето на првата Народна влада на Федерална Македонија како посебен, највисок извршен орган и со прераснување на АСНОМ во Народно собрание, на 16.04.1945 година.

⁹³ Андрија Хебранг, За основите на привредната политика на Сојузната влада ("Нова Македонија", II, 98, 27.04.1945).

⁹⁴ Наредба за максимирањето на цените на киселото овче млеко, пресното кравје млеко, јогуртот, овчето млеко, кравјето млеко, изварката (урдата), сирењето и јајцата ("Нова Македонија", II, 100, 29.04.1945).

⁹⁵ Наредба за максимирање на цените на овоштието и зарзаватот ("Нова Македонија", II, 249, 25.10.1945).

⁹⁶ Решение за максимирање цената на месото во продажба на дребно и свинска маст ("Нова Македонија", II, 269, 17.11.1945).

4. КАРАКТЕРОТ И ЦЕЛИТЕ НА ЈУГОСЛОВЕНСКАТА АГРАРНА ПОЛИТИКА 1945 - 1955

4.1. Степенот на развој на производните сили во земјоделството

Капитализмот во Југославија, до победата на НОБ, сеуште не го имаше довршено процесот на првобитната акумулација на капиталот. Во некои делови на земјата тој имал силен замав, но во јужните краишта, а пред се во Македонија, тој бил во самиот зачеток. Задоцнетиот развој на капитализмот и недовршената првобитна акумулација на капиталот биле двете основни карактеристики кои условиле, не само специфичен развој на самиот капитализам во Југославија, туку, со него, истовремено и на самите производни сили. До почетокот на Втората светска војна, земјоделското производство било основата на капитализмот во Југославија, со што биле одредени и границите на неговиот развој, односно била обележана неговата содржина.

Земјоделското производство пред Втората светска војна го сочинуваше преобладавајќиот дел од вкупното производство во земјата, што јасно се гледа по неговото учество во националниот доход кое изнесувало 1/2, односно 50% од доходот. Меѓутоа, иако преобладавајќи тип на производство, тоа било неразвиено. Пред се, тоа имало карактер на ситно производство, зошто околу 70% од сите поседи ја сочинувале групата поседи до 5 ха. Најголемиот дел од селанските поседи бил до таа мера сиромашен, што произведувал само за лични потреби. Немајќи акумулација, техничка основа, кредитна помош итн., селанските домаќинства не можеле да произведуваат за пазар, туку речиси 1/3 од стопанствата со 1/4 од сите површини, произведувале само за своите потреби⁹⁷. Тоа јасно укажува на фактот дека, значителен дел од стопанствата биле со потрошувачки, а не со производен карактер.

Техничката основа на земјоделското производство била на особено низок степен, можеби на најнизок во Европа, односно во земјоделството на предвоена Југославија, речиси и не постоела механизација. За нискиот степен на техничка опременост сведочи и податокот, дека, според пописот во земјоделството од 1924 година, на 1.000 селски стопанства доаѓале вкупно 182 дрвени рала и 438 плугови, односно, преку 1/3 не поседувале ни дрвени рала. Според оценките на стручњациите, во Југославија пред војната имало околу 2.300 трактори, околу 1.200 тракторски плугови, околу 10.000 везилици и 12.000 косилки. Култиватори, сеалки, вршалки и друго, исто така имало во минимален број⁹⁸. Истовремено, имало доста обработлива површина која тешко можела да се обработи со постоечката техничка опрема. Имено, 1/3 од земјиштето било без никакви, па и без најпримитивни алати.

Низок, исто така, бил и степенот на енергетски (погонски) извори во земјоделството, условен пред се од незнатното учество на сточната запрега во обработката на земјата, за која се чувствувал голем недостиг. Да речеме и тоа, дека, на 1 ха обработлива површина во Југославија имало 0,6 говеда, додека сите останати земји на Европа имале 2-3 пати повеќе, или на 100 селани доаѓале по 9 коњи и по 40 говеда. Според користењето на вештачките ѓубрива во земјоделството, Југославија доаѓала на последното место во Европа, исто како и по специјализацијата на производството, хидротехничките мерки итн.⁹⁹.

Општата неразвиеност на земјоделството може да се согледа и во постоењето на аграрната пренаселеност. Како што наведува д-р А. Вучо, на 100 ха обработлива површина

⁹⁷ Види: N. Vučo, Poljoprivreda Jugoslavije 1918-1941. - Beograd 1958.

⁹⁸ Ž. Ercegovac, Tehnička oprema poljoprivrede, Razvoj tehnike i privrede Jugoslavije 1945-1955, „Tehnika“, Beograd 1955, 59.

⁹⁹ S. Nikolić, Hemizacija u poljoprivredi FNRJ, razvoj tehnike i privrede Jugoslavije 1945-1955, isto, 63.

доаѓале по 114 селани или според статистичките податоци, на 100 ха земјоделска површина доаѓал 71 жител. Југославија со својата аграрна пренаселеност се наоѓала на самиот европски врв. Ваквата голема аграрна пренаселеност условувала, земјоделското производство да се одвива претежно со човечка работна сила. Селанецот бил изворот и вливот на таквата цивилизација.

Биолошката репродукција на населението била извонредно висока, така што природниот прираст бил еден од поголемите во Европа и изнесувал околу 200.000 лица годишно¹⁰⁰. Од тие причини, а со оглед на тоа дека во тој период не биле големи миграциите, бројот на населението постојано растел, така што во 1939 година, Југославија имала 15,5 милиони жители, со што знатно се зголемила и аграрната пренаселеност.

Земјоделското производство апсорбирало во 1939 година околу 10.700.000 лица или 77% од целокупното население. Тоа значи дека 2/3 од населението живеело од земјоделството и за земјоделството, односно во основа биле селани. Селските домаќинства давале печат на целокупното население и биле доста бројни, така што оние со преку 6 члена, сочинувале 1/3 од домаќинствата, или поточно 32,4%¹⁰¹.

Состојбата во југословенскиот аграр во 1945 година, несомнено, во многу елементи морала да биде влошена во однос на предвоените состојби, како во поглед на технолошките, така и во поглед на економските и организационите фактори на земјоделската репродукција. Воените штети имале директно силно негативно влијание врз потенцијалите на аграрното производство во сите негови аспекти.

Имајќи во предвид дека не можат точно по категории да се наведат губитоците во луѓе, ниту можат по вид на стопанство да се наведат материјалните и човечки губитоци во земјоделството, мораме да констатираме дека сите податоци, иако, даваат силен впечаток, имаат релативна слабост од стојалиштето на една подетална анализа. Но и покрај тоа, може да се каже дека основните губитоци на луѓе отпаѓаат на земјоделското население, а дека во тие рамки, најмногу страдале работно-способните жители¹⁰².

Според податоците на ЦК КПЈ, без зградите и другите објекти (мелиорации и др.), земјоделството во текот на војната претрпело вкупна штета од 270 милијарди динари. Овие штети се однесувале на: смалување на сеидбените површини за 1.546.000 ха; смалување на овошните стебла за 9.800.000 стебла; смалување на лозја за 66.000 ха; трактори за 1.500 парчиња; крупни машини за 52.000 парчиња; плугови за 380.000 парчиња; коњи за 604.000 грла; говеда за 1.168.000 грла; свињи за 958.000 грла и овци за 3.115.000 грла¹⁰³.

Кон овие податоци би ги додале и податоците што ги изнесува Б.Кидрич, кој смета дека за време на Втората светска војна, според повеќето проценки, биле уништени 1/4 или 24,2% од овошните дрвја, 56% од земјоделскиот инвентар, 61,6% од коњите, 55,6% од говедата, 63,3% од овците и 58,7% од свињите од предвоениот период. Исто така биле девастирани 295.555 ха под шума, испосечени 48,7 милиони метри кубни дрво, опљачкани 1.900.000 вагони житарици и останати земјоделски производи итн.¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Види: D. Brezник, A. Mojić, M. Rašević, M. Rančić, Fertilitet stanovništva Jugoslavije, Institut društvenih nauka, Beograd 1972.

¹⁰¹ Просечната големина на домаќинството во 1931 година изнесувала според статистичките податоци преку 5 членови, а не опаднала ни до војната.

¹⁰² Архив на ЦК СКЈ, XV 1/169, Улога државе у унапређењу пољопривредне производње и социјалистичком преображају села.

¹⁰³ Архив на ЦК СКЈ, XV 1/124, Прегледи, 1950.

¹⁰⁴ Boris Kidrič, Sabrana dela knj. III. Beograd, 1959, 195.

За значењето и големината на овие губитоци, пореално може да ни укаже напоредниот преглед на меѓународните губитоци. Југославија според проценките претрпела материјална штета од 9.100.000.000 долари, додека сите западни сојузници претрпеле штета од 53.400.000.000 долари, односно Југославија имала загуба од 17% од сите губитоци на западните сојузници. При тоа, југословенските губитоци, биле за 7,2 пати поголеми од губитоците на САД, за 3,6 пати од Грција, за 2 пати од Холандија, а дури за 2,4 пати од Англија¹⁰⁵. Тежината на економската ситуација во Југославија во 1945 година, можеме да ја замислиме, ако се потсетиме дека нејзиното стопанство било 6-7 пати послабо од стопанството на Југославија во седумдесеттите години и дека и така слабо било разорено¹⁰⁶. Ова особено се однесува на Македонија, која пред војната, неоспорно претставувала едно од стопански најзаостанатите подрачја во Европа.

4.1.1 Состојбите во македонскиот аграр

Земјоделството беше основната гранка на македонското стопанство и се одликуваше, покрај повеќе заеднички црти, со некои свои специфики во однос на другите делови на Југославија, особено во однос на поразвиениот север (Хрватска, Словенија, Војводина). Меѓу другото, за македонското село и аграр, беа карактеристични: масовното печалбарство, разбиеноста на поседите, аграрната пренаселеност, ниското ниво на индустријализација (неспособна да го апсорбира вишокот работна рака од селото), ниска куповна моќ на селанството, ниска агротехничка база, екстензивна обработка на земјата итн.¹⁰⁷.

Три четвртини од вкупното население (75% од вкупно 938.000 жители во 1931 година) живеело од земјоделството. Индустријата и рударството биле неразвиени и во 1939 година вработувале 7.803 лица што претставувало 45% од вкупниот број на вработени кој изнесувал 17.392 лица¹⁰⁸. Иако земјоделството претставувало доминантна стопанска гранка, тоа било крајно екстензивно. Примитивниот, најчесто дрвен инвентар, слабата и неисхранета стока, неукоста и сиромаштијата на македонскиот селанец условувале слаба обработка на земјата. Пред самиот почеток на Втората светска војна, во Македонија имало само 6 трактори, 6 сеачки и 20 вршилки. Слично било и со примената на агротехниката, ако се има во предвид ниското техничко и културно ниво на селанството¹⁰⁹.

Во општествената структура на Македонија, работништвото претставувало најмлад слој кој се појавил во втората половина на 19-от век, како резултат на задоцнетиот развој на капитализмот во условите на турскиот феудализам во Македонија. Според пописот на индустријата во Југославија, извршен од мај до декември 1945 година, Македонија располагала со 140 фабрики, 163 претпријатија, 8.873 работни места и 3.391 вработено лице, а Словенија како најразвиено подрачје (заради споредување) со 1.094 фабрики, 1.222 претпријатија, 87.113 работни места¹¹⁰. Од вкупниот број на постројки во Југославија, во Македонија биле стационирани 3,95%, а од вкупниот број на работни места -2,57%, што зборува за стопанската инфериорност на

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ Види: D. Bilandžić, *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973*. - Beograd 1973.

¹⁰⁷ Л. Лазаров, *Општествено-економскиот...*, 54.

¹⁰⁸ Види: *Развој на СР Македонија 1945-1984*, Републички завод за статистика, Скопје 1986.

¹⁰⁹ Види: Ванчо Бурзевски, *Економската положба на македонските селани меѓу двете светски војни*, "Гласник на ИНИ", XXVI, Скопје 1982 бр. 2-3.

¹¹⁰ Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*. - Beograd 1969, 309.

Македонија во рамките на Југославија, која од своја страна спаѓала во индустриски најнеразвиените земји во Европа¹¹¹.

Македонските фабрики, речиси без исклучок, биле неекономични и од застарен тип. Коефициентот на механизација на еден работник изнесувал 1,2 и бил два пати помал отколку во Хрватска или Словенија. За нерамномерноста во развитокот на индустријата во Македонија зборува нејзината територијална разместеност, бидејќи, освен во Скопје и донекаде во Битола, индустријата скоро и да не постоела во другите краеве на Македонија¹¹².

Она што се произведувало во Македонија, секако дека не биле некои финални индустриски производи, туку полуфабрикати, бидејќи Македонија се наоѓала во полуколонијална положба во однос на југословенскиот и странскиот капитал, служејќи му како подрачје од каде можеа да експлоатираат ефтини сировини и работна рака и како пазар за непречен пласман на стоки. Капиталот не бил заинтересиран да инвестира во индустријализација, електрификација и воопшто за економски подем на Македонија, туку единствено за извлекување на екстра профит преку искористување на природните богатства и монопол на цените на сопствените стоки¹¹³. При тоа, земјоделецот во Македонија бил постојано на удар, пред се, заради ниските цени на земјоделските производи, откупната политика на режимот, преоптовареноста со даноци и високите цени на индустриските производи, покрај националната обесправеност и големосрпската асимилаторска политика.

Од вкупното население во Македонија, околу 80% било ангажирано во земјоделството, меѓутоа учеството на земјоделството во создавањето на националниот доход, не одговарало на бројот на населението што работело во оваа област (од 76,6% земјоделско население во Југославија во 1939 г., земјоделието учествувало само со 46,1%)¹¹⁴. Тоа, пред се, било резултат на техничката заостанатост, големата раситнетост на поседите и во врска со тоа, и ниската продуктивност во земјоделството.

Кон крајот на септември 1945 година, состојбата на државните и приватни трактори по федерални единици била следната:

ТАБЕЛА 1.1. Состојба со државните и приватните трактори во 1945 година

Федерална единица	државни	приватни	Вкупно:
Црна Гора	40	3	
Словенија	157	-	157
Србија			
Хрватска	75	754	829
Босна и Хецеговина	177	40	217
Македонија	32	-	32
Војводина	1.439	1.035	2.474
Вкупно:	1.820	1.832	3.652

¹¹¹ М. Filipović, *Obnova naše industrije. Prvi bilans.* - Beograd 1946, 69.

¹¹² В. Petranović, *cit.delo*, 310-311.

¹¹³ Види поопширно: Л. Лазаров, *цит.дело*, 28-46.

¹¹⁴ Velimir Vasić, *Putevi razvitka socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije.* - Beograd 1960, 5.

Горе наведените податоци за бројот на тракторите¹¹⁵, очито зборува за состојбата на механизација во македонското земјоделство. Ако пак се земат угарите "како прилично верно огледало на заостанатоста на земјоделството на една земја, ќе видиме (по податоци од 1938 год.) дека во Македонија од целата работна земја, како угар се оставува 17,4%, а ако се земе цела Југославија, тогај ќе се види дека на угар отпаѓа само 5%". Следниот преглед ја покажува состојбата во однос на оставањето земја под угар во југословенските републики (податоци од 1938 год.)¹¹⁶:

ТАБЕЛА 1.2. Оставање на земјата под угар во 1938 година

РЕПУБЛИКА	ПРОЦЕНТ НА ЗЕМЈА ПОД УГАР
Србија	1,1
Хрватска	2,2
Словенија	5,5
Босна и Херцеговина	14,7
Црна Гора	14,2
Македонија	17,4
Југославија	5,5

За екстензивниот карактер на македонското земјоделство зборуваат и податоците во однос на приносот на основните земјоделски прехранбени производи на единица засеана површина во Македонија и просечно во Југославија.

ТАБЕЛА 1.3. Принос во килограми од еден контар.¹¹⁷

КУЛТУРА	МАКЕДОНИЈА	ЈУГОСЛАВИЈА
пченица	820	1.100
рж	750	840
пченка	1.030	1.980
компир	2.790	6.270

Покрај изразеното заостанување во стопански поглед, како резултат на денационализаторската и асимилаторска политика на големосрпските владеечки кругови во Македонија, исто така, евидентно е и заостанувањето во културно-просветен поглед. Културно-просветното ниво на населението било на мошне ниско ниво, за што зборува и фактот дека во "Вардарска бановина" имало, според некои податоци од 1940 година, 70,86% неписмени. Наместо перманентно да расте бројот на училиштата, голем број од постојните гимназии биле затворени, а

¹¹⁵ АЈ, 40-2, Извештај о раду привредних министерстава за период од првог септембра до конца новембра 1945 године, 12.01.1946.

¹¹⁶ Аритон Усепајанов, Земјоделското задругарство и развитокот на нашето земјоделство, Говори и реферати одржани на Советувањето со земјоделци-задругари на 04.06.1948 г. во Скопје. - Скопје 1948, 11.

¹¹⁷ Аритон Усепајанов, Исто, 12.

извесен број симнати на понизок ранг од страна на големосрпскиот режим. Состојбата особено била загрижувачка на селото, кое егзистирало во вековна неписменост¹¹⁸.

Заостанатото и непродуктивно земјоделие во Македонија претрпе големи штети во текот на Втората светска војна. Знатен дел од инвентарот, стоката и останатите средства за производство биле уништени или опљачкани, а обработливите земјишни површини биле исцрпувани до крајни граници. Заради сето ова, во првите повоени години, земјоделството во Македонија се наоѓало во уште полоша состојба отколку пред војната. Проблемот се усложнувал со аграрната пренаселеност и со прашањето на колонистите, кои со аграрната реформа во предвоена Југославија биле доселени во Македонија. Ова прашање требало да се разреши во најкус рок, заради спречување на појавите на шовинизам и меѓунационална нетрпеливост.

Од сето што е претходно кажано, може да се заклучи дека планираната социјалистичка преобразба на селото, пред се во смисла на негово унапредување и брза модернизација (без оглед на методите) тешко можела да се оствари. Во услови на крајно сиромашна база и сеопшта немаштија, новата држава требало да вложи максимални напори и обемни финансиски средства заради прераспределба на земјата во еден релативно кус период и истовремено да ги развива производните сили во земјоделството зголемувајќи го земјоделското производство. Во таа смисла, во рамките на сеопштата обнова, во почетокот на 1945 година, Комисијата за стопанска обнова, ги одобрила следните износи на кредити за обнова на одредени стопански гранки¹¹⁹:

ТАБЕЛА 1.4. Одобрени кредити за обнова на разни стопански гранки во 1945 година

Стопанска гранка	паричен кредит	материјален (стоков) кредит
Индустија	832.025.000	600.000.000
Рударство	630.300.000	200.000.000
Сообраќај	1.500.000.000	1.000.000.000
Земјоделие	300.000.000	1.200.000.000
Шумарство	53.400.000	100.000.000
Електрификација	630.300.000	200.000.000

Од горните податоци, може да се види дека гледано во целост, на земјоделството бил даден релативно мал кредит, бидејќи тежиштето на обновата лежело врз материјалните кредити кои се доделувале во облик на земјоделски машини, стока итн.

Како што се гледа, подигањето на индустријата, сообраќајот и енергетиката, уште во почетокот на 1945 година, пред воспоставувањето на планското стопанство (1947 година) имале приоритетно значење. Стопански заостанатата и со војната разорената земја, не располагала со доволно средства за брза обнова и развој на земјоделието. Било очигледно дека не можело да се оди со исто темпо и со индустријализација и со брзо унапредување на земјоделието¹²⁰. Во рамките на постојните објективни услови, било можно да се создаваат основи на индустријализацијата со ригорозни зафаќања во ресурсите на постојните облици на дејност, со

¹¹⁸ Види: Кирил Миљовски, Македонското прашање во националната програма на КПЈ 1919-1937. - Скопје 1962.

¹¹⁹ АЈ, фонд: Комисија за привредну обнову земље, фас-1, Планови обнове, јануари 1945.

¹²⁰ E. Kardec, Problemi socijalističke politike na selu. - Beograd 1959, 68.

еден збор-земјоделството. Земјоделството станало главна материјална и човечка акумулациона основа на индустријализацијата, учествувајќи, веднаш после ослободувањето со 41% во националниот доход, со 21% во вкупниот извоз и со 70% во работна сила¹²¹.

4.2. Општествено-политичката условеност на аграрната политика во периодот 1945-1955 година

Поаѓалиште на југословенската аграрна политика во овој десетгодишен период, било класното битие на новото општествено уредување, базирано врз негација на капиталистичките општествено-економски односи, политичкото и економското развластување на буржоазијата и воспоставување на државен монопол над средствата за производство и над целокупната општествена репродукција. Во тие рамки, идеолошките концепции на КПЈ за целосна експропријација на приватната сопственост, дојдоа во судир (мораа да бидат одложени) со фактичката состојба на мнозинство на приватни ситни земјишни сопственици, односно селанство кое било сојузник на пролетаријатот, но сепак неподготвено да се оддели од својот приватен посед.

На почетокот на овој период кој во југословенската политичка и историска литература се нотира како централистичко-административно (етатистичко) раководење со стопанството до 1950 година, КПЈ немала позначајни дилеми во поглед на организирањето на економијата и стопанскиот живот. Идејната и теоретска состојба во светското комунистичко движење, во кое владеел сталинистичкиот монопол, речиси ги оневозможувал расправите за некој суштински поинаков пат освен советскиот, базиран врз државна сопственост и централистичко планирање. Основните сознанија за тоа што е социјалистичко стопанство и кои се неговите законитости, нудеја политичката економија на социјализмот во советска верзија. Во периодот од 1945 до 1950 година, речиси не постоел ниту еден превод од несоветски автор, а југословенските партиски кадри методите на дијалектичкиот материјализам, законот на вредноста, планирањето итн. го учеле од најзначајните советски полит-економисти како Островитјанов, Леонтиев, Колганов и други.

Планот и сите други манифестации на "социјалистичкиот", поточно етатистичкиот развој на општеството, како индустријализацијата, колективизацијата на земјоделството, државниот монопол на надворешната трговија, биле третирани во советската полит-економска теорија како законитости¹²². Некои мислители во СССР, сепак, скромно се обидуваа да ги анализираат противречностите на социјализмот-дека кривецот за неуспесите не е субјективниот фактор, туку системот, но мнозинството биле од оние кои сметале дека во планско и свесно регулирано општество противречностите можат лесно да се решат¹²³. Тој огромен оптимизам безрезервно го делеле и повеќето југословенски автори, особено нагласено до Резолуцијата на Информбирото.

Советските стопански успеси, посебно во брзата индустријализација на земјата ги потиснале речиси сите недостатоци и деформации што ги содржел таквиот систем. Сепак, идентичните тешкотии кои се јавиле и во Југославија, почнале да ги отвораат видиците на дел од југословенските раководители и теоретичари. Додека со прашањата од најопшт карактер до

¹²¹ Ова јасно може да се види од следните податоци: 1. инвестициите во земјоделското производство постојано се смалуваа, од 11,7% во 1948 на 6,7% во 1949, на 5,9% во 1950 и на 4,7% во 1951 година; 2. од инвестициите посебно се смалуваа оние во основните и обртните фондови и тоа од 16,3% во 1947 на 11,0% во педесеттите години; 3. учеството на земјоделското производство во националниот доход бележи опаѓање: во 1948-38,9%, во 1949-36,9% и во 1950 година-29,8% (Jugoslavija 1947-1964). - SZS, Beograd 1965; Materijalni i društveni razvoj Jugoslavije 1947-1973, SZS).

¹²² Види за тоа: A. Leontiev, *Predmet i metod političke ekonomije*. - Beograd-Zagreb 1946, 12.

¹²³ Исто, 27.

Резолуцијата на ИБ не се занимавал речиси никој во Југославија, прашањата на разрешување на противречната пракса биле предмет на најразлични анализи.

Меѓу првата практична противречност, во 1946 година, се истакнува проблемот на организационите форми на стопанството наспроти карактерот на сопственоста. Со експропријација на експропријаторите, многу брзо, речиси една година после НОБ, била формирана претежно државна сопственост. Имено, биле задржани некои организациони форми на старојугословенските претпријатија или претпријатијата кои биле формирани на крајот на војната врз база на систем на производни задолженија (задачи). Ова прашање го конципирал Кидрич и при донесувањето на новиот Закон за државни претпријатија ја обазложил интенцијата на Законот¹²⁴. Тоа, всушност бил подготвителен акт за донесување на Првиот петгодишен план. Претпријатието во ФНРЈ, за разлика од практиката во СССР, веднаш добило правна самостојност. И покрај тоа, постојано била критицизирана индивидуалноста, рентабилноста на претпријатието по секоја цена како "сувопарен практицизам" и технократизам. Според системот на планирање, државата ги определува и формира претпријатијата, кои и не морале да произведуваат рентабилно. Притоа, индивидуалната висина на трошоците не била пресуден критериум при одредувањето на оправданоста на производството на некоја стопанска единица, туку тоа бил критериумот на таканаречено општествено-корисно производство. Бидејќи и релациите на цените биле однапред одредени, било многу тешко однапред да се определи колкава е користа од некое производство наспроти неговите трошоци. Сето тоа ги петрифицирало стопанските текови, а со концепцијата за големите природни богатства на земјата, водело во автархичност¹²⁵.

Значајно е при ова и третирањето на улогата на државниот апарат во новото стопанство. Се сметало за голема социјалистичка предност тоа, дека, државниот апарат, не е повеќе паразитски елемент во општеството, одвоен од стопанството. Во новите услови тој се сметал за директен учесник во производството; со планирањето и контролирањето тој станува клучен момент во стопанисувањето, поистоветен со производниот дел на општеството¹²⁶.

Веќе нагласивме дека прашањето за формирање на акумулација имало првостепено значење за развојот на овие рани социјалистички општества. Социјализмот всушност и се легитимирал како попрогресивно општество заради можноста за брза мобилизација на огромни средства. Во тоа време, 33-36% од националниот доход се одвојувал за акумулација. Прашањето за количината на средствата имало поголема тежина отколку нивната ефикасна употреба, односно не бил примарен профитот, туку општествено корисната инвестиција. На овој начин, социјализмот настојувал строго да се дистанцира од капитализмот, при што мотивот на профит се сметал за генератор на експлоатацијата, односно алиенацијата.

Едно од најделикатните и најкомплексни прашања за кое Партијата и власта морале да изнајдат брз одговор, секако било прашањето на земјоделството. Тука ускладувањето и пронаоѓањето на теоретски решенија било исто толку тешко колку и брзото зголемување на земјоделското производство. Овде КПЈ се нашла во неразрешливи дилеми: пред се, ефикасното земјоделско производство бара голем посед, додека од друга страна, требало земјата да се деприватизира и конечно, селанството, како најбројно население, требало да се придобие за

¹²⁴ Види: В. Kidrič, O osnovnom zakonu o državnim privrednim poduzećima, Sabrana dela, sv. II (Članci i rasprave 1946-1948). - Beograd 1959.

¹²⁵ Vilim Ribić, Ekonomske koncepcije KPJ i njihov ideološki okvir u razdoblju od 1945 do 1950 godine, Razvoj, dileme i perspektive Jugoslovenskog socijalizma, 1. - Zagreb 1988, 241.

¹²⁶ Наспроти таквото верување, бројот на непродуктивно вработените се зголемил за 104% во текот на првите 4 години по војната во однос на 1939 година (Bičanić Rudolf, Ekonomika FNRJ, I. - Zagreb 1951, 76).

извршување на "револуционерните" ветувања. Ова последното било и најитно и затоа новата власт превзела мерки во тој правец: спроведување на аграрна реформа, прогресивна даночна политика, отпишување на селанските долгови, воведување прогресивни откупни стапки за земјоделските производи итн.

Во глобала, целите на југословенската аграрна политика можеме да ги сведеме, независно од начинот на кој тие се реализирале и од резултатите до кои се дошло, на следните неколку пунктови: 1. да обезбеди задоволување на населението со прехранбени земјоделски производи; 2. да обезбеди снабдување на индустријата со аграрни сировини; 3. да го смали увозот на земјоделски артикли и да го наголеми извозот; 4. да развие социјалистички производни односи во земјоделството во склад со општествените прилики и карактерот на преодниот период.

Ако се има во предвид типот на економскиот и организациониот носител на целите на аграрната политика, тогаш тоа биле крупните социјалистички производни единици, способни врз база на техниката и научните достигања да организираат општествен процес на постепено поопштествување на земјата¹²⁷. Заради тоа, ситното селско индивидуално стопанство се сметало за привремен актер на развојот на земјоделството, чија привременост е дотолку пократка колку што е поголема диференцијацијата помеѓу индивидуалната и општествената продуктивност на трудот.

Ако ги земеме во предвид објективните материјални поаѓалишта на повоената југословенска стопанска структура, како што се доминацијата на ситното парцелно земјоделство и рудиментирано развиениот капитализам, тогаш покрај тие карактеристики, југословенската аграрна политика објективно извирала и од самата постоечка теоретска-идеолошка свест за целите и методите на општествениот развој врз социјалистички основи. Таа политика во различните периоди се потпираше врз две противречни сваќања на местото и улогата на селанството и на приватната сопственост на земјата во југословенскиот повоен аграрен развој, при што и двете тргнуваат од извесни објективни состојби на развојот на стопанството и општествено-економските односи. Не влегувајќи во детаљи, овие два пристапи можеме да ги согледаме низ: а) директното административно зафаќање во репродукционото битие на земјишно-сопственичките односи на приватната земјишна сопственост; б) самоуправното изградување на земјишно-сопственичките односи со стремез овие да бидат во функција на максимирање на продуктивноста на трудот (после 1953, односно 1957 година).

Земјоделството претставувало основна репродукциона сила на југословенското стопанство, но тоа како што кажавме, покажуваше изразено низок степен на развиеност, посебно за изградба на сложени облици на социјалистички живот. Во таа светлина објективно се наметнува прашањето на неговата улога во почетната фаза на подигање на економските потенцијали на земјата и зацврстување на штотуку усвоената политичка власт на новите класни сили. Тоа значело истовремено и завземање на одреден став кон субјектите во земјоделството, што во основа е став по повод репродукцијата на селското производство, односно кон неговите можности да ја алиментира планираната стопанска експанзија. Овде се отвора проблемот на сопственоста на земјата како клучен услов на аграрната репродукција. Меѓутоа, покрај одредувањето на земјишно-сопственичките односи, тука се поставува и прашањето на сопственоста на средствата на трудот и карактерот на обртните средства во склад со технолошкото ниво и структурата на производните сили. За Југославија, во периодот 1945-1955 година во областа на аграрот и селото се отвориле во основа две клучни прашања: 1. каков генерален став да се завземе кон приватната земјишна сопственост како објективен чинител на

¹²⁷ E. Kardelj, Problemi socijalističke politike na selu. - Beograd 1959, 7.

аграрната и стопанска структура (т.е. како преобладаен фактор во аграрот), што всушност претставува прашање и на опстојување на приватната земјишна сопственост во социјализмот; 2. каква конкретна улога да му се даде на индивидуалното селско стопанство во развојот на стопанството и земјоделството, а особено во пионерската фаза на изградбата на социјализмот. Тоа е всушност практичниот дел на операционализацијата на дневната стопанска и аграрна политика.

На првото прашање одговори дала теоретската социјалистичка мисла со анализа на економските потенцијали на приватната земјишна сопственост во стоковото производство и за формите на нејзиното економско развладување. Со констатацијата дека селанецот е предкапиталистички субјект на аграрната и општествена репродукција кого капитализмот го претворил во предмет на својот развој и го пролетаризирал, се изведува понатамошен заклучок дека селанецот не може да биде ни долгорочно обележје на социјализмот, зошто овој, исто така економски го развладува и го прави поопштествена индивидуа. Од стојалиштето на продуктивноста на трудот, посебно ситната парцелна сопственост ја губи својата изолирана стопанска позиција и мора да еволуира во најразлични облици на своето репродуктивно одумирање. Оттука јасниот став дека селанецот е економски "неопасен" за социјализмот и дека не му претставува конкуренција. Всушност марксистичката теорија не гледала ни потреба од административно развладување на ситниот земјишен сопственик кое ќе се случи во социјалистичката практика, а нападот на ситниот селанец го сметала како политичка и економска грешка¹²⁸.

Според улогата на земјоделството во стопанскиот развој на земјата и односот на аграрната политика кон приватната сопственост над земјата, можат во Југославија, релативно јасно да се издвојат две определувања и периоди во кои се остварувале: а) земјоделството се сфаќа како објект на првобитната социјалистичка акумулација која во својот најстар интензитет ќе биде спроведувана од 1945 до 1953 година (со смирување се до 1957). Тука се изведени и сите револуционерни и административни зафати во земјишно-сопственичките односи и во поседовната структура. Исто така, изведени се одредени методи на поопштествување на репродукцијата и земјиштето. Притоа, мерките на аграрната политика од 1945-1947 година се воглавно во функција на непосредната обнова, а подоцна за исполнување на задачите од петгодишниот план-зголемување на продуктивноста и обезбедување на производи за извоз; б) земјоделството, како рамноправен (од стојалиштето на политичките определби, а не од стојалиштето на фактичките економски позиции) партнер и учесник во стопанскиот развој. Со уважување на слабостите на шематизацијата, ваквата определба треба да се лоцира во периодот од 1957 година па натаму, кога се бараат нови организациони облици на поопштествување на аграрните односи без радикални колективистички зафати.

За периодот кој е предмет на истражување, аграрната политика морала да се прилагодува на улогата и местото на земјоделството во општо-стопанскиот развој и неговите можности во индустријализацијата на земјата. Теоретски, тогаш можеле да се согледаат два основни правци на развој на социјалистичкото стопанство во услови на доминација на земјоделството и селанството, каде во секој од нив, земјоделството би завземало второстепена улога и значење.

Првата алтернатива се состои во експанзија на селското производство кое постепено би попримало стоков карактер. Тој пат, доста бавен, но релативно лесен, не води кон посилен економски потрес. Причина за бавноста е тоа што самодоволното земјоделство не може да изгради индустриски орадија за работа и да понуди постимулативни економски односи,

¹²⁸ D. Veselinov, *Agrarno pitanje u Jugoslaviji*. - Beograd 1981, 110-111.

организација на работа, образование, работна култура итн, кои обезбедуваат посилен напредок на општеството.

Другата алтернатива се гради врз убедувањето дека офанзивната индустријализација и изградбата на социјалистичко општествено уредување не може да се одвива ако земјоделството не се претвори во извор на акумулација за индустријата, со оглед на своето доминантно учество во народниот доход и високиот степен на расположива работна рака. Ваквиот метод доаѓал предвид само на ниво на ниски индустриски претпоставки на социјализмот и можел да се оствари само со методите на нееквивалентна размена на стоките, односно со административно одземање на вишокот на труд што подразбира откуп на аграрните производи под нивната вредност, а купување на неземјоделски производи над нивната вредност.

Југословенската аграрна политика тргнала од ставот дека индустријализацијата повеќекратно ќе му возврати на селото и на земјоделството. Секое инсистирање на ставот дека забрзаниот социјалистички развој на Југославија можел да се одвива без искористување на предкапиталистичките потенци на акумулација (селанството) според повеќето аграрни економисти немаат реална теоретско - практична основа, ако се анализираат тогашните објективни услови.

ДЕЛ II ПРОМЕНАТА НА ЗЕМЈИШНО - СОПСТВЕНИЧКИТЕ ОДНОСИ НА СЕЛО

1. ПРВИТЕ МЕРКИ НА АГРАРНАТА ПОЛИТИКА ВО ПРОМЕНАТА НА ЗЕМЈИШНО - СОПСТВЕНИЧКИТЕ ОДНОСИ

1.1. Конфискација на имотите на народните непријатели

Промените во областа на аграрните односи во Југославија започнале уште во текот на Народно-ослободителната борба со што фактички почна и разрешувањето на аграрното прашање. Во текот на НОБ започна конфискацијата на земјата на народните непријатели, се јавиле зачетоци на колективна обработка на земјата онаму каде што недостасувала работна рака, се укинувала наполицата, се отстапувал дел од земјата на побогатите селани на бегалците, била вршена распределба на конфискуваната земја на селаните за обработување, било организирано земјоделско производство од страна на народно-ослободителните одбори итн.¹ Меѓутоа, коренити промени на земјишно-сопственичките односи на село биле извршени дури со спроведувањето на аграрната реформа после конечното ослободување на Југославија.

Специфичноста на промената на земјишно-сопственичките односи во Југославија се состои во тоа што таа започнала да се остварува пред спроведувањето на формалната национализација и пред започнувањето на експропријацијата на земјата според Законот за аграрна реформа и колонизација од август 1945 година². Имено, првиот аграрен фонд и првите измени во земјишно-сопственичките односи настанаа токму врз база на конфискација на земјите на непријателите на НОБ и врз база на секвестар над имотите кои окупаторските власти присилно ги оттуѓиле.

Опфаќањето на напуштените земјишни поседе на соработниците на окупаторот од страна на народноослободителните одбори и нивното привремено предавање на селската сиромаштија и безземјашите на користење, земало се поголем замав со приближувањето на конечното ослободување на земјата. За да ги зацврсти своите позиции, новата власт превземала ригорозни мерки против "реакцијата" и против секакви "антинародни појави"³. Во рамките на таа политика, на 21.11.1944 година било донесено и "Решение за преминување во државна сопственост на непријателските имоти, за државна управа над имотите на непријателските лица и секвестарот над имотите кои ги оттуѓиле присилно окупаторските власти"⁴.

Донесувањето на ваквото Решение од страна на АВНОЈ во сеуште неослободената земја, беше само една од претходните мерки на економското развlastување на буржоазијата кое започна во вид на конфискација на имотите на сите оние кои беа непријатели на народноослободителното движење. Подоцнежните експропријации и национализации веќе подиректно тргнуваа од "класните позиции" на новата власт за уништување на буржоазијата на градот и селото како класен непријател. Основен, при тоа, беше фактот дека тогашното највисоко државно-партиско раководство било сосема свесно дека политичката победа над "старото" може да опстане само доколку обезбеди силна материјална основа, силен стопански

¹ Branko Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme Privremene Vlade DFJ*. - Beograd 1964, 56.

² Сл.лист ДФЈ, 64/1945.

³ Види: Л. Лазаров, *Донесување на Закон за национализација и други мерки и ангажирање на општествено-политичките организации во нивното спроведување во живот*, Списание "Правна мисла", 6 Скопје 1975, 46.

⁴ Сл.лист ДФЈ, 2/1944.

државен сектор врз кој ќе може да се потпре новата држава⁵. Меѓутоа, во однос на прашањето на сопственоста на земјата, првостепено се поставуваше прашањето на задоволување на барањата на најмасовниот општествен слој и најмасовниот учесник во НОБ - сиромашното и средноимотно селанство⁶. Заради тоа, пред донесувањето на Законот за национализација⁷ течеше конфискацијата и се спроведуваше ревизијата на бившите колонисти⁸ и новата аграрна реформа.

Со Решението на АВНОЈ од 21.11.1944 година, прво, се конфискувала целокупната сопственост на Германската држава и на нејзините државјани на подрачјето на Југославија, имотот на лицата на германската народност, освен на оние кои се бореле во НОВ и ПОЈ, и второ, бил конфискуван имотот на воените злочинци и нивните помагачи. Исто така, сопственост на државата станало сето богатство стекнато со стопанското работење во текот на окупацијата⁹. Додека одземањето на германскиот имот, при што особено биле земени во предвид големите германски поседе во Војводина, содржело меѓународен аспект, кој секако, тогаш воопшто не можел да биде спорен, дотогаш одземањето на имотот на воените злочинци и нивните помагачи веќе можеме да кажеме дека носи "класен" белег, своевидна диференцијација "за" и "против" новото чиј носител беше НОД.

Со оглед на тоа што знатен број од имотите, посебно земјишните, биле заради воените и други околности напуштени, Решението во тој случај предвидувало преминување на тие имоти во привремена надлежност на Државната управа на народните добра, односно под државен секвестар¹⁰.

Донесено кон крајот на ноември 1944 година, во услови на веќе ослободени голем дел од териториите на Југославија, Решението се покажало како мерка на решителноста на АВНОЈ, не само за тоа што побрзо да се пристапи кон легализирање во дадениот момент на можните политички промени, туку и веднаш, како што спомнавме, да се пристапи и кон создавање на економска основа на новата народна власт¹¹.

Со оглед на тоа што се појавиле извесни проблеми при спроведувањето на Решението во практиката, посебно заради некои недоречености и непрецизности, тоа морало да се допрецизира. Така, половина година подоцна, бил донесен Закон за постапување со имотот кој сопствениците морале да го напуштат во текот на окупацијата и со имотот одземен од окупаторите и нивните помагачи¹². Со овој Закон се предвидувало моментално враќање на бесправно одземените имоти на протеруваното население или давање на надокнада за нив на бившите сопственици, односно на нивните (во случај на смрт) најблиски роднини. Истовремено со

⁵ Е. Кардељ, Главниот задаток на тилот денеска ("Нова Македонија", II, 46, 1945).

⁶ Dušan Bilandžić, Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973.- Beograd 1973, 65.

⁷ Со Законот за национализација на приватните стопански претпријатија бил ставен под удар целокупниот движен и недвижен имот на приватните капиталисти Сл.лист ФНРЈ, 98/1946).

⁸ Законот за ревизија на доделувањето на земја на колонистите и аграрните интересенти во Македонија и во Косовско-Метохиската област е донесен на 03.08.1945 (Сл.листДФЈ, 56/1945).

⁹ Л. Лазаров, Спроведување на аграрната реформа на територијата на Социјалистичка Република Македонија, "Правна мисла", 1-2, 1976, 68-69.

¹⁰ Во таа смисла, слична политика води и Президиумот на АСНОМ кој како задолжение на НОО го става засејувањето на напуштените и безстопански имоти до натамошното конечно разрешување на имотните односи (Документи од создавањето и развитокот на НР Македонија. - Скопје 1949, док.бр.21, 12.10.1944, 31).

¹¹ Види: Vera Kržišnik-Bukić, Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945-1948. - Banja Luka 1988, 103-105.

¹² Сл.листДФЈ, 36/1945; Борба, 27.05.1945, Три нова значајна закона Председништва АВНОЈ-а.

овој, донесени се уште два закони кои не се во непосредна врска со ноемвриското Решение, но сепак ги регулираат имотно-сопственичките прашања, многу важни за аграрот. Првиот, Законот за одземање на воената добивка стекната за време на окупацијата¹³, од селанско-аграрен аспект е важен бидејќи ги заштитувал ситните земјоделци. Тој утврдувал дека за добит не се смета онаа која била стекната при производство кога земјоделецот не употребувал "постојано...наемна работна сила". Вториот е Законот за заштита на народните добра и за нивното управување¹⁴. Со него се забранува секако бесправно отуѓување на народниот имот, неговото натрупување кај поедини лица, а се санкционираат и одредбите кои од корен морале да го спречат создавањето на некои "нови воени добитници". Биле предвидени доста остри санкции, се до смртна казна за бесправно одземање или оштетување на народниот имот¹⁵. Во коментарот на "Борба", со популаризирањето на овој Закон, се сугерира дека е во интерес на широките народни слоеви, овој народен имот да се евидентира и чува. Инаку, низ самиот Закон, се обезбедува и контрола над работењето и управувањето со државните добра.

Со цел да се појаснат нештата околу спроведувањето на конфискацијата и да се прецизираат поголем број случаи и слично, во почетокот на јуни 1945 год. бил донесен доста значајниот и во практиката многу спроведуван Закон за конфискација и за извршување на конфискацијата¹⁶. Овој закон предвидувал со конфискуваниот имот да располагаат само соодветни територијални инстанци на Државната управа на народните добра (ДУНД), заради внесување на поголем ред и во управувањето со народните добра¹⁷.

Додека Законот за заштита на народните добра и нивното управување се однесувал на сите видови државни добра, веќе во почетокот на август бил донесен Закон за државните земјоделски добра¹⁸, со оглед на клучното значење и на политичката и стручна улога што новата држава му ја доделила на идниот државен сектор во земјоделското производство како и во општествените односи во аграрот воопшто. Регулирањето на материјата од овој Закон, делумно веќе било започнато во вид на Уредба за формирање на државна земјоделска комисија за управување со државните земјоделски имоти¹⁹, а во блиска врска, донесен истовремено со оваа Уредба, бил и Законот за организација на државната земјоделска машинска служба²⁰.

Од аспектот на концепцијата на глобалната аграрна реформа, каде што спаѓа првенствено и ревизијата на бившите колонисти во Македонија и Косовско-Метохијската област, начелно веќе прифатена во партискиот врв, за да не дојде до разни шпекулантски дејствија во врска со земјишните имоти, Министерството за внатрешни работи уште во почетокот на јули 1945 година донесло "Решение за забрана на продавање, купување и задолжување на земјоделските земјишта, шуми, земјоделски згради и објекти"²¹, кое во самиот свој наслов ја навестува и својата целосна содржина и суштина.

¹³ Борба, 27.05.1945.

¹⁴ Исто.

¹⁵ "Нова Македонија" и останатиот печат од овој период избилува со натписи за судења и извршувања на пресуди над бројни такви прекршители.

¹⁶ Овој закон бил донесен од Претседателството на АВНОЈ на 06.06.1945 година и содржел 34 члена во кои прецизно е регулирано извршувањето на целосна или делумна конфискација (Сл.лист ДФЈ, 40/1945).

¹⁷ В. Petranović, *Političke i pravne prilike ...*, 49.

¹⁸ Сл.лист ДФЈ, 56/1945.

¹⁹ Сл.лист ДФЈ, 53/1945 (Уредбата ја донесол Стопанскиот совет на 23.07.1945)

²⁰ Сл.лист ДФЈ, 53/1945, Закон о организацији државне пољопривредне машинске службе.

²¹ Сл.лист ДФЈ, 48/1945.

Конфискацијата на имотите што започна со ноемвриското Решение на АВНОЈ од 1944 година и со другите мерки, потврдена е на 31 јули 1946 година со Законот за премин во државна сопственост на непријателските имоти и секвестарот над имотите на отсутните лица²².

Со споменатите акти за конфискација, била одземена земјоделска површина од 947.000 ха, при што учеството на развластената германска народност изнесувало 67%, на големите посеци 25%, а 8% припаѓала на лицата на кои со судски пресуди им престанало правото на располагање над неа²³.

Вака спроведените мерки на конфискација и национализација значеле радикално спротивставување на новифронтовска Југославија со политичките непријатели, додека формиранитот земјишен квантум бил додаден на земјишниот фонд на идната аграрна реформа каде бил распределен на државните и задружни земјоделски организации и на најсиромашниот слој на селанството²⁴.

Иако со овие потези, првенствено било изведено класно и политичко пресметување на револуционерните општествени сили со реакционерните групации, тие имале и своја одредена подлабока социјална мотивираност, но и економска содржина. Тоа се гледа уште во текот на завршните воени операции, во настојувањето да се обезбеди производство на одземените имоти заради помагање на воените акции, како и во повоените напори да се формира општодржавен сектор на што е можно поголема земјишна површина и средства за производство. На другата страна, распределбата на извесни земјоделски парцели на селанството, имала стремеж за општествено и економско згрижување на одреден број земјоделци.

На крај, спроведувањето на аграрната реформа и колонизација во текот на 1945-46 година, било од насушна важност за зацврстувањето на новата државна власт, не само од аспект на нејзиното класно битие, туку и заради слухот што морала да го покаже излегувајќи им во престрет на барањата на најголемиот дел од селанството. Поставувајќи го задругарството како своја стратешка цел и основен пат за "социјалистичка преобразба на селото", државно-партиското раководство покажало извонредна доза на реализам и свест дека во дадените услови не смее (класно-политички) и не може (објективните материјални претпоставки) "со стап да го тера селанецот во рајот". Аграрната реформа и колонизација било единственото реално решение (без оглед на економските последици) во продолжувањето на започнатиот процес на експропријација на богатите слоеви на село и во севкупната промена на земјишно-сопственичките односи.

1.2. Отпишувањето на селанските долгови

Проблемот на задолжувањето на селанството настанал, пред се, како последица од неможноста на буржоазијата да го реши проблемот на кредитирање на земјоделството. Имено, ситниот селанец, со своето примитивно производство, каде продуктивноста на трудот била ниска, со желба да го реши проблемот на недостаток на сретства (најчесто за да го сочува голиот живот, а не за унапредување на земјоделското производство) со задолжување кај зеленашите потпаѓал во се поголеми долгови кои не можел да ги врати²⁵.

²² Сл.лист ФНРЈ, 60/1946.

²³ Dragán Veselinov, Agrarno pitanje u Jugoslaviji. - Beograd 1981, 116.

²⁴ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-33, До аграрниот суд, До окружниот народен одбор, 25.05.1946.

²⁵ Miloš Bogdanović, Ekonomika poljoprivrede Jugoslavije. - Beograd 1967, 79.

Положбата на селанството особено се влошила во периодот на големата економска криза, која довела до знатно намалување на куповната моќ на селаните, до натамошна пауперизација и зголемување на долговите. Следната табела ги покажува износите на задолженијата на селанските домаќинства по републики²⁶:

ТАБЕЛА 2.1. Задолженост на селските домаќинства по републики

НАРОДНА РЕПУБЛИКА	Број на селски домаќинства	Број на задолжени домаќинства	Процент на задолжени домаќинства	износ на целото зад. (м.д.)	просек на задолж. по 1 домаќ. (дин)
Македонија	127.596	14.779	11,6	92,3	6.248
Словенија	154.628	61.490	39,8	1.192,1	19.386
Хрватска	524.579	202.674	38,6	1.944,9	9.596
БиХ	334.621	175.551	52,5	845,9	4.818
Србија	786.204	218.713	27,8	2.480,1	11.340
Србија (потесна)	500.360	147.299	29,4	1.026,9	6.972
Космет	69.574	18.949	28,7	113,9	6.011
Војводина	214.307	52.965	24,5	1.339,3	25.528
Црна Гора	60.060	27.423	45,7	274,9	10.026
ВКУПНО:	1.985.725	700.630	35,3	6.830,3	9.749

За да го реши проблемот со задолженоста на селанството, државата, најнапред во април 1932 год., прогласила мораториум на наплатата на долговите, а на 25.09.1936 година донесла Уредба за ликвидација на земјоделските долгови, кои според една анкета од 1932 година изнесувале 6.982.700.000 динари²⁷. Меѓутоа, со овие мерки проблемот на раздолжување на земјоделците не можел да биде решен, туку само била извршена конверзија на долговите со нивно пренесување од разни поверители врз Привилегираната аграрна банка. Долговите на селаните на ден 1.11.1945 година, споредени со 1.11.1936 година, по поедини филијали на Привилегираната аграрна банка изгледале вака²⁸:

²⁶ Л. Лазаров, Општествено-политичките организации..., 56 (С. Димитријевиќ, Привредни развитак Југославије 1918-1941. - Београд 1962, 137).

²⁷ Ванчо Бурзевски, анализирајќи ги податоците на Мијо Марковиќ за доходот на селаните во 1936 година, констатира дека околу половината од доходот на земјоделците и сточарите отпаѓаат на паричните обврски (В. Бурзевски, Економика на аграрот. - Скопје 1961, 18).

²⁸ Политика, 03.11.1945.

ТАБЕЛА 2.2. Долгови на членовите по филијалите на "Привредна аграрна банка"

Ф И Л И Ј А Л А	должење на ден 01.11.1936 год.	должење на ден 01.11.1945 год.
На подрачјето на Централата во Белград (Србија, Војводина, Црна Гора и Македонија)	847.077.390,27	644,716.269,27
Хрватска	334.126.723,49	251.620.398,82
Словенија	262.939.575,73	210.240.068,73
Босна и Херцеговина	203.928.814,30	235.555.845,50
ВКУПНО (дин):	1.675.072.503,29	1.342.132.582,32

Во овој преглед на задолженоста на селаните, податоците за Македонија се дадени заедно со други федерални единици, па заради тоа, за приближно точни би ги зеле податоците од претходниот преглед. Според нив, од 127.596 селски домаќинства во Македонија биле задолжени 14.779 или 11,6% со износ од 92,3 милиони динари, или во просек по 6.248 динари на едно домаќинство. Споредено со задолженоста на селските домаќинства во другите федерални единици, процентот на задолжени семејства во Македонија е помал, но ако се има предвид крајната заостанатост на техниката и екстензивноста во земјоделието, тоа е голем процент за оваа област.

Од сето ова би заклучиле дека и во Македонија, како и во другите делови на Кралството Југославија, селанството ја чувствувало својата тешка положба низ два основни проблема: 1) немање на доволно земја, 2) големи долгови.

Прашањето на земјата, новата државна власт најнапред го решила преку спроведувањето на Законот за аграрна реформа и колонизација, за што би го парафразирале д-р Бранко Петрановиќ кој констатира дека покрај аграрната реформа и широко спроведената колонизација, третата мерка на народната власт превземена во рамките на решавањето на селското прашање било бришењето на предвоените селански долгови²⁹.

Значи, покрај аграрната реформа и колонизација, една од позначајните социјално-политички мерки во аграрот било отпишувањето на селанските долгови. Тоа превасходно била мерка што ја покажувала грижата на новата власт за подобрување на положбата на работното селанство и за отстранување на најтешките остатоци од минатото³⁰. Така, Народното собрание на ДФЈ, на 01.10.1945 година го усвоило Законот за конечна ликвидација на земјоделските долгови³¹. Со оглед на тоа што уште пред војната, КПЈ се определила за целосно раздолжување на селанството, не било воопшто тешко таквата мерка да се донесе во текот на 1945 година. Заради тоа, можеби е зачудувачки фактот, што тој Закон е донесен дури во почетокот на октомври 1945 година, после ќе разбира далеку посложениот Закон за аграрна реформа и колонизација. Поготово, ако кон тоа, го додадеме ветувањето од мартовската Декларација на ДФЈ, каде се вели дека Владата во поглед на селанството ќе пристапи во најкус можен рок кон решавање на прашањата како што се аграрната реформа, колонизација и долгови³². Исто така, на седницата на Политибирото на ЦК КПЈ од 23.04.1945 година, Е.Кардељ информирајќи за мерките на Владата,

²⁹ В. Petranović, исто, 71.

³⁰ "Нова Македонија", II, 297, 20.12.1945, За конечно ликвидирање на селанските долгови.

³¹ Сл.лист ДФЈ, 89/1945.

³² Декларација Владе ДФЈ, Борба 09.03.1945.

истакнал дека една од идните мерки треба да ги регулира "аграрната реформа, долговите и др. да се помогне селанството"³³.

Според Законот од 01.10.1945 година, сосема се гаснеле земјоделските договори на кои се однесувала Уредбата за ликвидирање на земјоделските договори од 26.09.1936 година, а чиј износ утврден врз основа на истата Уредба по извршеното смалување во поглед на еден должник, не преминувал 5.000 стари југословенски динари (чл.1). Ако се земе предвид дека со Уредбата од 1936 година се гаснеле само долговите од 250 дин., а долговите од 250-500 дин. требало да се платат за две години, сосема е јасна класната поставеност и радикализам на овој Закон, или како што во неговата популаризација се наведува во "Нова Македонија", "јасно ни се покажува големата демократичност и социјалност на новиот Закон за конечна ликвидација на земјоделските договори"³⁴.

Од политички аспект на Законот, треба да нагласиме дека и овој како и ЗАРИК, идеолошки силно е проткаен. Тоа се гледа од следните два члена каде што се наведуваат категории на земјоделци-должници кои се ослободуваат од долговите. Така, членот 2, пропишува дека целосно се гасат, без оглед на нивниот износ, долговите на активните учесници во НОБ, на членовите на нивните семејства, на жртвите на фашистичкиот терор, а член 3, истото го пропишува за помагачите на НОБ кои претрпеле помали или поголеми материјални штети во текот на војната. Сите останати земјоделци, до колку не спаѓале во претходните категории, биле должни во рок од 6 месеци да ги исплатат сите свои долгови (чл.4). Одредувајќи ја границата од 5.000 дин. за ослободување од отплата на долгот, власта го поставила тој износ како извесен лимит над кој сметала дека повисоките износи се долг на побогати селани кои ќе можат да ги исплатат. Сепак, и за овие земјоделци, биле дадени знатни олеснувања, зошто истите ги отплаќале долговите без никакви додатоци и камати.

Ликвидирањето на земјоделските долгови се спроведувало според посебно Напатствие издадено од Сојузното министерство за финансии. Напатствието пропишувало процедура на пријавување и утврдување на долгот на земјоделецот, а потоа и негово отпишување или исплатување според одредбите на Законот. Пријавувањето на должниците одело бавно, така што овој зафат продолжил и во текот на 1946 година. Притоа, Министерството за финансии на неколку наврати давало рокови до кои требало да се пријавуваат должниците³⁵.

После една година, на 8.10.1946 год., заради допрецизирање на некои одредби, донесен е и Закон за потврдување и измена на Законот за конечна ликвидација на земјоделските долгови³⁶.

Уште на почетокот на спроведувањето на овие акти, било зацртано бришење на селанските долгови во износ од 9 милијарди динари³⁷, а според една од анализите за земјоделството на ЦК КПЈ, до 1950 година биле избришани долгови во износ од 7 милијарди динари³⁸.

Ликвидирањето на земјоделските долгови, како мерка, ја покажало готовноста на новата власт да ја подобри положбата на селанството, пред се, на сиромашното и средното, и да

³³ Архив ЦК СКЈ, фонд: ЦК СКЈ, 1949/339, Записник са седнице политбироа, 23.04.1945.

³⁴ "Нова Македонија", II, 297, исто.

³⁵ "Нова Македонија", III, 428, 26.05.1946, Продолжување на рокот за пријавување должниците-земјоделци до 30 јуни 1946 година.

³⁶ Сл.лист ФНРЈ, 81/1946.

³⁷ Архив ЦК СКЈ, фонд: ЦК СКЈ, Комисија за село, XV 1/124, (Прегледи со структура на земјоделството во ФНРЈ до 1950 година).

³⁸ Исто, XV 1/169, Улога државе у унапреѓењу пољопривредне производње у социјалистичком преображају села.

отстрани дел од најтешките остатоци од претходниот режим. Во условите на развластување на буржоазијата и намалување на нејзината економска моќ, оваа мерка имала и изразено идеолошко-класна обоеност.

1.3. Воведувањето на прогресивен данок за земјоделците

Една од мерките за ограничување на "капиталистичките елементи на село", т.е. за намалување на моќта на побогатите селани било воведувањето на прогресивниот данок за земјоделците.

При донесувањето на оваа мерка, државно-партиските органи, тргнувале, пред се, од класно-социјални позиции, настојувајќи да ги заштитат најсиромашните земјоделци. Така, категоријата на сиромашни селани била оптеретувана со ниски даночни стапки, а во одредени случаи, овие се ослободувале од данокот. Средните селани плаќале данок во сразмер со остварениот доход, додека на богатите селани, по пат на данок, им се одземале преку 80% од одвишоците со што нивната акумулација била сведена на минимум. При тоа, даночната стапка се движела од 3% за доходот до 12.000 дин. на едно земјоделско стопанство и се качувала до 80% доколку доходот бил поголем од 500.000 дин.³⁹

Затекнатиот систем на одданочување базиран врз просечниот чист катастарски принос новата држава го заменила во 1945 година со систем на одданочување на вистинскиот доход на земјоделските производители. На тој начин, дошло до знатно намалување на учеството на данокот од земјоделството во структурата на приходите на државниот буџет, т.е. до педесетите години, овој приход учествувал со најмала застапеност во буџетот на ФНРЈ. Така, до почетокот, и во првите педесетти години, земјоделските стопанства плаќале 7-12% на име на данок од својот доход, додека пред 1941 година, данокот и долговите на стопанствата изнесувале околу 3/4 од доходот⁴⁰.

Утврдувањето на вистинскиот доход било вршено секоја година по пат на комисији за секое селско стопанство подделно. Доходот бил утврдуван врз основа на приноси, трошоци на производство и цени на земјоделските производи (откупни и слободно формирани на пазарот). Ваквиот начин, технички, бил многу тежок за спроведување, заради што се преминало на слободно проценување, при кое доаѓало до многу субјективности и злоупотреби.

При утврдувањето на данокот, даночните комисији организирале јавни расправи (собири) на теренот со сите данокоплатници, при што се утврдувала точната стапка на данокот за секој земјоделец⁴¹. Во акциите се барало активно учество на фронтовските организации во организирањето и популаризирањето на јавните расправи и во давањето "широка гласност" на превземените мерки⁴². Облагањето на данокот било проследено со низа слабости и со нереално проценување на приходот-некаде се давале пониски стапки од реалните, а некаде се одело во крајно оптеретување на побогатите селани⁴³.

Даночниот систем, за време на административниот период на развојот на ФНРЈ, имал јасно изразен класен карактер. Основен и битен белег на овој даночен систем била прогресивноста на

³⁹ Borisav J. Dimković, KPJ-SKJ o agrarnom i seljačkom pitanju 1919-1974.- Novi Sad 1976, 19.

⁴⁰ Miloš Bogdanović, *Ekonomika ...*, 239.

⁴¹ "Нова Македонија", VI, 1333, 19.04.1949, Облагање на данок.

⁴² "Нова Македонија", V, 942, 21.01.1948, Што пречи во Струшка околија да се изврши облогот правилно и на време.

⁴³ "Нова Македонија", исто, Облагањето со данок на земјоделците во Горчепетровска околија за 1947 година завршено.

даночната стапка. Во колкава мера била изразена прогресивноста зборува и фактот дека за време на првиот Петгодишен план, 47,6% од земјоделските стопанства плаќале 5,26% данок, а само 6,26% стопанства на богати селани плаќале 54,94% данок. Истото се потврдува и со фактот дека во текот на 1946 година, 19% од вкупниот данок на земјоделците во НРМ отпаднал на 60% сиромашни стопанства, 52% од данокот го платиле 35% средни стопанства, а 5% богати селани учествувале со 29% во вкупниот данок. Во текот на 1947 година, уште подрастично е изразено оданочувањето на богатите селани во однос на сиромашните. Така, 5% богати селани учествувале со 38% од вкупниот данок наспроти 60% ситни стопанства кои учествувале со 16% од вкупниот данок, додека 46% од данокот отпаѓал на 35% средни стопанства⁴⁴.

Ако анализираме со каков дел од своите вкупни приходи учествувале поделни категории од земјоделските стопанства во 1946 и 1947 година во плаќањето на данокот, ќе добиеме "податоци дека во 1946 година сиромашниот селанец учествувал со 6,23% од своите приходи, а во 1947 година со 6,53 од своите приходи". Средниот селанец учествувал со 10% во 1946 година, односно со 10,8% во 1947 година, додека богатиот селанец плаќал на име данок 18,6% од своите приходи во 1946 и 34,5% во 1947 година⁴⁵. Од ова, сосема јасно се гледа дека процентуално расте учеството во плаќањето на данокот кај богатите селани, во рамките на глобалната политика за истиснување и ограничување на "капиталистичките елементи на село".

Без разлика на висината на задолженијата, данокоплатниците постојано настојувале да го избегнат плаќањето на данокот, а посебно тоа доаѓало до израз кај оние со повисоки даночни обврски. Државата, од своја страна, водела кампањи и превземала разни мерки за правилно и уредно подмирување на данокот. Сите оние земјоделци, кои одбегнувале да ги исполнат своите даночни обврски, биле оценувани како непријатели, а даночните комисији, при наплатата, изрекувале казни за пример. Понекогаш, данокот се собирал принудно, со помош на милициските органи. При тоа, тешкотиите околу наплатата на данокот што се спроведувала кампањски, како и останатите акции, се припишувале на старата укината власт, како и на влијанието на шпекулантско-кулачките елементи, кои "успеале да понекаде да се вовлечат и во даночните комисији"⁴⁶.

Со цел да ги поттикнува земјоделците да стапуваат во задругите, државата пропишала знатно пониски стапки на данокот на доход на задругите во однос на данокот на доход на индивидуалните земјоделци. Така на пример, деловите од доходот кои се внесувале во фондот за инвестиции и во фондовите за просветно-културна дејност и социјални цели, не влегувале во просекот на основицата на данокот на доход. Ова посебно е карактеристично за периодот 1949-1951 година, што секако е во склад со улогата која државата му ја наменила на задругарството во социјалистичката преобразба на селото. Исто така, дел од средствата собрани преку овој данок, оделе во буџетите на народните одбори и се користеле за финансирање на училишта, детски домови, јасли, болници, културно-просветни установи итн.⁴⁷.

Кон крајот на 1951 година во земјоделството бил напуштен системот на оданочување според реалниот доход и се пристапило кон одредување данок врз база на нормиран доход, т.е. врз база на катастарски принос. Предноста на ваквиот даночен систем се состоела во тоа што бил замислен да се базира врз објективни мерила - површина, бонитет на земјиштето и просечен принос постигнат при вообичаен начин на обработка. Ослободувајќи ги индивидуалните

⁴⁴ Лазар Колишевски, Политички извештај..., 95.

⁴⁵ Исто, 94.

⁴⁶ "Нова Македонија", V, 942, 21.01.1948 година, исто.

⁴⁷ "Нова Македонија", VI, 1457, 12.09.1949, Рамномерно наплатување на данокот на доход на земјоделските стопанства.

земјоделци од данок на вишокот на производи добиен над просечниот принос, овој систем на оданочување придонесол кон пораст на земјоделското производство и на продуктивноста на трудот на индивидуалните стопанства⁴⁸.

Данокот на доход во овој период се јавувал во две основни форми: како данок на доход од земјоделството и како данок на доход од самостојни професии и сопственост. Покрај овие, како дополнителни облици постоеле и данокот за употреба на туѓа работна рака и данокот за повремени приходи. Овој данок се наплатувал и во текот на 1952 и 1953 година. Меѓутоа, со донесувањето на актите со кои, во текот на 1953 година, земјишниот максимум на приватниот посед бил сведен на 10 ха, се сметало дека тоа е имот кој едно индивидуално домаќинство можело да го обработи без ангажирање на туѓа работна рака и дека треба со даночната политика да се стимулира земјоделецот за поголема продуктивност на трудот во рамките на неговото ограничено земјишно стопанство. Исто така, со укинувањето на задолжителниот откуп на земјоделските производи, за што ќе зборуваме во третиот дел на трудот, и со политиката на формирање на цените на слободниот пазар, биле создадени подеднакви услови за сите земјоделски производители во остварувањето на индивидуалниот доход.

Сите овие околности придонесле да се премине кон формирање на даночните задолженија според катастарскиот приход, кое се применува од 1954 година.

⁴⁸ "Народна заедница", VI, 221, 04.10.1951, Плаќање на данок спрема нацртите на новите економски закони.

2. РЕВИЗИЈАТА НА БИВШИТЕ КОЛОНИСТИ ВО МАКЕДОНИЈА

2.1. Наследени колонистички односи

Крајот на 19-от и почетокот на 20-от век на Балканскиот Полуостров го карактеризира појавата на се поизразените аспирации на новоформираните држави од бившите територии на Турската империја (Србија, Бугарија, Грција) кон Македонија. Нивните политичко-пропагандни средства, насочени кон присвојување и свое обличување на македонскиот народен идентитет, во Балканските и Првата светска војна израснаа во директно разграбување и распарчување на единственото етничко и територијално тело на македонскиот народ.

Според проф. Д-р Александар Апостолов, големосрпските аспирации кон Македонија датираат уште од "Начертанието" на Илија Гарашанин. Подоцна, Друштвото "Свети Сава", формирано 1886 година, станало главен носител на српската пропаганда во Македонија. Најизразен претставник на српската пропагандна машина во 90-тите години на 19-от век бил Владимир Кариќ, специјален референт "за српските работи во Стара Србија и Македонија". Во 1889 година, тој му предложил на српското Министерство за просвета да превземе мерки за создавање на српски населби во Скопје. Во 1891 година, бил направен план за формирање српски колонии во Скопје и Битола и веднаш се пристапило кон негова реализација. Истовремено со засилувањето на српската пропаганда, започнала и српската економска пенетрација во Македонија⁴⁹. Меѓутоа, Македонија сеуште се сметала ничија земја, за што во 1901 година во четвртиот број на Српскиот книжевен гласник, потписникот на статијата Св. Симиќ, цитирајќи го Виктор Бернар, вели: "Македонија сеуште е ничија. Таа ќе биде од оној кој прв ќе ја колонизира". Од оваа мисла, понатаму се развива и тезата и политиката за колонизација на Македонија. "Дури со колонизацијата на *новите краев* (се мисли Македонија, б.н.), ќе се обезбедат вредности за нас" - вели Ѓ. Крстиќ, еден од врховните аграрни повереници во Србија кои раководеа со колонизацијата на Македонија⁵⁰.

После Балканските војни и српската окупација на Вардарска Македонија, српската Влада на 20.02.1914 година, донесла Уредба за населување на "новоослободените области", но колонизацијата не била спроведена заради започнувањето на Првата светска војна.

Систематската колонизација на Македонија почнала да се изведува од 1919 година во составот на тогашната аграрна реформа на Кралството СХС. Крајниот биланс на оваа колонизација од 1919 до октомври 1940 година, според податоците на Аграрниот совет на ФНРЈ, се сведува на 4167 колонистички семејства доселени на територијата на Вардарска Македонија. Нивниот распоред по околии бил следниот⁵¹:

⁴⁹ Александар Апостолов, Колонизацијата на Македонија во Стара Југославија. Скопје 1990, 17-27.

⁵⁰ Ванчо Бурзевски, Вознемирувачки колонистички струи, "Нова Македонија", 16.06.1949.

⁵¹ АЈ, 97-553, Прегледи.

ТАБЕЛА 2.3. Број на колонии и семејства
на територијата на НРМ до 08.06.1940 година

О К О Л И И	БРОЈ НА КОЛОНИСТИ	БРОЈ НА СЕМЕЈСТВА
1. Д.Полошка	5	55
2. Скопска	39	659
3. Жеглиговска (Кумановска)	20	525
4. Кратовска	3	3
5. Велешка	6	34
6. Овчеполска	22	608
7. Штипска	17	209
8. Кочанска	16	126
9. Царевоселска	6	24
10. Малешевска (Берово)	6	131
11. Радовишка	11	57
12. Струмичка	28	171
13. Дојранска	8	243
14. Гевгелиска	12	162
15. Кавадарска	11	116
16. Неготинска	10	493
17. Прилепска	24	258
18. Поречка	4	59
19. Крушовска	3	12
20. Кичевска	2	2
21. Охридска	1	12
22. Битолска	14	83
23. Мориовска	12	127
ВКУПНО	280	4.167

Според податоците на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, на 06.04.1941 година во Македонија била затекната следната состојба:

ТАБЕЛА 2.4. "Затечена состојба на 06.04.1941 на државни земји"⁵²

Категорија на земјата	обработлива (ниви, ливади и др.)	пасишта но погодни за обработка	Вкупно:
Разделено на преселници (декари)	357.210	251.530	608.740
на колку семејства	-	-	4.325
разделено на домородци (декари)	-	-	308.800
на разни установи за угледни стопанства (дек.)	-	-	72.520
колку установи	-	-	508
слоб.земја (дек.)	121.650	195.060	316.710
СЕ декари:	860.180	446.510	1.306.770

Во овој преглед, бројот на колонистичките семејства изнесува 4.325, а понатаму ќе видиме дека различните извори даваат различни податоци, кои воглавно се движат околу бројот 4.000.

Ванчо Бурзевски, секретар на Сојузната комисија за аграрна реформа (1945 год.) наведува дека во Македонија имало 3.957 колонистички семејства. Според податоците што тој ги дал во Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ во 1948 година⁵³, во Македонија, за периодот од 1920 до 1941 година била извршена поделба на земјата, прикажана во табелата 2.5.

Според статистичките податоци кои Комисијата за аграрна реформа и колонизација ги добила во јули-август 1945 година, во Македонија за време на Кралството Југославија имало населено 4120 семејства. Ваквите непрецизни податоци околу точниот број на колонистите во НРМ, а со тоа и на нивните поседе, создале низа тешкотии при спроведувањето на ревизијата на бившите колонисти, како и на аграрната реформа воопшто. За тоа зборуваат повеќето извештаи кои располагаат со различни податоци за бројот на колонистите, нивните семејства, имотната состојба итн.⁵⁴

Се разбира дека со одземањето на земјата од домашните селани и нејзиното предавање на колонистите во периодот 1920-1941 година, не се решавале тешките економски проблеми и прашањето (гладта) за земјата. Аграрната реформа на Кралството Југославија имала за последица само уште посилено заплеткување на нерешеното аграрно прашање, а колонизацијата на Вардарска Македонија во очите на големосрпската буржоазија, пред се, претставувала инкарнација на нејзината далекусежна политика на денационализација и асимилација на македонскиот народ. Колонизацијата предизвикала тешки реперкусии кои паднале врз грбот на македонскиот селанец и уште повеќе ја усложниле тешката положба на македонскиот народ. Оскудевајќи и натаму за парче земја кое ќе биде доволно за егзистенција за него и за неговото семејство, од една страна, а од друга притиснат од силниот денационализаторски притисок на големосрпската политика, селанецот бил принуден да мигрира во други земји.

⁵² АМ, Фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-6, 1945, Преглед.

⁵³ Диме Бојановски, Кирил Џонов, Ана Пемовска, Развикоот на земјоделството во Македонија. - Скопје 1955, 85.

⁵⁴ Исто така, во пожарот на Народната банка во Скопје, за време на бугарската окупација, речиси бил уништен поголемиот дел од аграрната документација која целосно се чувала во таа банка.

ТАБЕЛА 2.5. Поделба на земјата 1920-1941 година⁵⁵

ИНТЕРЕСЕНТИ (семејства)	Вкупно	хектари	%
а) Колонисти	3.095	28.235	32,6
доброволци и четници	448	2.849	-
останти	379	1.630	-
ауто-колонисти	42	216	-
ВКУПНО:	3.957	32.930	38,1
б) Занаетчии чифчии	460	3.064	-
дополна на мештани	11.967	24.640	-
ВКУПНО:	12.427	30.699	35,6
в) Школи	53	202	-
угледни економии	13	486	-
војска и жандармерија	121	911	-
јавни установи	215	3.015	-
ВКУПНО:	402	4.615	5,3
г) Оставено во сопственост	254	4.955	-
фактичко сопственост			
(без решение)	4.590	13.220	-
ВКУПНО:	4.844	18.175	21,0
СЕ ВКУПНО:	21.630	86.418	100,0

Ситуацијата била отежната и со делувањето на реваншистичките пробугарски елементи, кои ја искористиле колонизацијата како повод за своето мешање и тероризирање на новоодојдените колонисти. Во одговор на тоа, српските полициски органи вршеле масовни репресалии врз невиното македонско население. Често паѓа, некои српски колонисти ја заграбувале и земјата на своите македонски соседи, откако ги денунцирале пред властите како бугарофили⁵⁶.

Фашистичката окупација, создаде во Македонија, уште позамрсени односи во аграрот, а аграрното прашање и сега беше користено, не само за асимилаторски цели, туку и за посилено разгорување на меѓунационална омраза помеѓу Македонците и Србите. Бугарскиот окупатор ги гонеше колонистите Срби од Македонија⁵⁷, а земјата ја даваше на свои приврзеници и неземјоделци, ја одземаше од "неблагонадежните" и ја даваше само на "благонадежните", т.е. на своите приврзеници⁵⁸.

⁵⁵ АМ, исто.

⁵⁶ Александар Апостолов, исто, 204-208.

⁵⁷ АЈ, 97-6-52, Список на жалби до Министерството за колонизација, 27.04.1945 (на пример, 35 Срби-колоници од с. Росоман биле сопственици на имотот купен од муслимани во периодот 1920-1938 година, бесправно протерани од Бугарскиот окупатор во нивниот стар крај, Заглавска околија, Заечарски округ).

⁵⁸ Јордан Блажевски, Со спроведувањето на аграрната реформа во НР Македонија се ликвидира полуфеудалниот однос во селото, "Земјоделец", год. I, бр. 1, 1946, 7.

Зборувајќи за оправданите барања на селаните во 1945 година да добијат свое парче земја, во еден натпис во "Нова Македонија", Мито Хаџивасилев-Јасмин, го опишува начинот на кој бугарските власти ја делеле земјата во Македонија. Меѓу другото, тој вели: "Бугарските окупатори ја спроведувале својата аграрна реформа по истата линија како српското-исклучиво заради постигнување на политички цели...Тие исто им придодаја на селските газди некое парче земја, а на недоволниците им е дадоја онаа земја од бедните селани на који им ја подели во посед аграрната реформа на стара Југославија. Раздорот во селото се заоструе-се поделува на партии: Бугарите се за довчерашните недоволници "арни", а пак за другите стара Југославија се претворује во објект на копнеж-"пусто српско"... "Србобаните" и "бугарофилите" се карат" и ситуацијата од ден на ден го продлабочувала јазот и ја загревала меѓунационалната омраза помеѓу Србите и Македонците⁵⁹.

Бугарските власти во Македонија ги поништиле сите односи кои произлегувале од предвоената аграрна реформа, но ги задржале сите земјишта кои биле ограничени од југословенските аграрни власти⁶⁰. Прва задача што си ја поставиле при тоа, била да ја откријат целата аграрна земја. Нивната работа се одвивала во 16 околии каде "ја откриле" следната површина земја⁶¹:

Кај мештани Македонци	26.543,31 ха
Кај мештани Немакедонци	1.567,11 ха
Кај колонисти кои останале во Македонија 1941 година	14.343,01 ха
Напуштена и слободна земја	38.327,01 ха
ВКУПНО:	80.780,44 ха

Со вака утврдениот аграрен фонд, бугарските фашистички власти во Македонија располагале како со државна земја и никому не му признавале право на претходно добиената земја. Како државна земја ја сметале и онаа земја која предвоената аграрна политика ја ограничила, но не стигнала да ја одземе од македонските селани. Целата оваа земја, бугарските власти ја делеле според своите закони, потпирајќи се воглавно на Министерството за внатрешни работи. Еве ги сумарно резултатите на таа поделба со кои располагала Владата на ФНРЈ во текот на 1945 година:

За државни, општински и други јавни потреби	9.066,64 ха
Вратено на бившите сопственици	4.622,86 ха
На бившите колонисти оставено	2.539,81 ха
Разделено на сиромашни селани	36.177,70 ха

⁵⁹ Мито Хаџи-Василев - Јасмин, Праведниот захтев на нашите бедни и средни селски маси да земјата им биде дадена на тија што ја работат, "Нова Македонија", II, 127, 02.06.1945.

⁶⁰ АЈ, 50-89-188, Карактеристични моменти колонизације Македоније за поједине срезове и области.

⁶¹ АЈ, Исто, (дел од реферат без наслов за колонистичката политика на Србите и Бугарите во Македонија).

Разделено на населеници од другите краеве на Македонија и Моравско	6.566,60 ха
Слободна земја	21.806,74 ха
ВКУПНО:	80.780.35 ха

Со оваа повторна поделба на земјата во Македонија, се создала цела збрка во аграрните односи. Помеѓу корисниците на бугарската реформа имало и стари корисници, но по правило, речиси никој не ја добил повторно својата земја. Согледувајќи ја ваквата состојба, Владата на ДФЈ смета дека ако се изврши ревизија и се повратат поседовните односи од 1941 година не е доволно "да се повлечат од сегашните поседи само оние корисници кои ја добиле земјата од бившите колонисти", зошто ако би се направило тоа, "тогаш би останале на улица најмалку 2.770 семејства колку од прилика (според просекот од 2,144 ха) биле населени на останатите 59.500 ха бивша колониистичка земја. Тука не се сметале оние домородци на кои им била вратена земјата по член 3 од "Бугарската Наредба" и чиј број не можел во моментот да се најде. За да им се врати на сите земјата што ја држеле 1941 година, требало да бидат истерани сите оние на кои бугарските власти им давале земја, односно "сите оние 19.964 семејства што Бугарите ги оземјиле"⁶². Судбината на околу 24.000 семејства во 1945 година била врзана со "правилното и благовремено спроведување" на ревизијата⁶³.

Ваквата аграрна политика на големосрпските хегемонистички кругови и на бугарските фашистички власти, не само што создаваше економски и социјални проблеми кои тежеа над македонскиот селанец, туку создаваше и тешки политички тензии особено на меѓунационален план. За бившата колонизација на Македонија беа карактеристични неколку општи моменти, кои пресудно делувале и на определбата на новата власт во текот на 1945 година, пред да го донесе Законот за аграрна реформа и колонизација, најнапред да донесе закон за ревизија на бившите колонисти во Македонија. Овие моменти биле следните:

1. Колонизацијата била спроведувана пред аграрната реформа. На тој начин колонизаторите го зафатиле и тоа земјиште кое инаку по Законот за аграрна реформа би требало да припадне на директно заинтересираните сиромашни мештани-селани.
2. Колонизацијата по правило не била изведувана од економски или социјални причини, туку од политичко-стратешки. Специјални комисии ги одредувале местата и комплексите на кои ќе се изврши колонизацијата на доброволците, која всушност најдобро ќе одговара "на српските национални интереси". Таквите земји и комплекси биле "ограничени" од поедини аграрни повереништва и на нив се вршела колонизација на "свесни национални елементи" без оглед дали тоа земјиште било сопственост на Турците кои се иселиле, или било чивчиско, или сопственост на македонскиот селанец, неопходна селска утрина итн.⁶⁴
3. Колонистите по правило добивале релативно поголема површина земја и тоа многу поголема отколку што изнесувала површината на просечното стопанство од таа околина.

⁶² АЈ, Исто.

⁶³ Ванчо Бурзевски, Преку 34.000 ха земја ќе остане незасеана, ако не се пристапи кон брзото и правилно разрешуење на прашањето на колонистите кај нас, "Нова Македонија", II, 193, 21.08.1945.

⁶⁴ АЈ, 50-89-188, Карактеристични моменти...

4. Бугарската фашистичка аграрна политика вовеле нови "национални" критериуми во прераспределбата на земјата, создаде несигурност, неизвесност, посилна меѓунационална омраза и шовинизам и до крајни граници го заплетка нерешениот колонистички проблем и воопшто аграрното прашање во Македонија.

Заради сите овие моменти, новата власт, која ја издејствувала својата политичка победа благодарение на масовното учество на селанството кое се борело за свое парче земја, пред да пристапи кон спроведувањето на една нова радикална аграрна реформа морала да изврши ревизија на бившите колонисти. Со тоа, до извесен степен, таа сакала да ја исправи неправдата нанесена од бившите режими на македонскиот селанец.

2.2. Донесувањето на Законот за ревизија на доделувањето земја на колонистите и аграрните интересенти во Македонија

Донесувањето на Законот за ревизија на бившите колонисти во Македонија течеше низ многу полемики на највисоко државно ниво и во доста тешка и затегната ситуација на теренот. Во текот на 1945 година, колонистичкиот комплекс се претворил во сложен политичко-економски проблем, кој ги нарушувал српско-македонските односи. Големосрпските кругови не можеле да се помират со промените што ги донесла народно-ослободителната борба 1941-1945 година и задржувајќи ги своите шовинистички стремежи не сакале да го прифатат признавањето на македонската национална посебност и државност. Исто така, во Собранието на ДФЈ дел од српските опозициони политичари сесрдно ги поддржувале ваквите ставови⁶⁵. Сето ова негативно се одразувало на расположението на македонскиот народ, кој тукушто почна да ја изградува својата национална држава во рамките на Авнојската Федерација⁶⁶.

Ситуацијата на теренот, во однос на ревизијата на бившите колонисти била доста сложена и тешка, а меѓунационалната нетрпеливост и шовинизам избивале на секој чекор. Иако, со посебен закон беше забрането секакво предизвикување на национална, расна и верска омраза⁶⁷, натрупаното историско наследство и крајната немаштија, како и пропагандата против "новата држава без крал", придонесуваа за вжештување на состојбите. Плашејќи се од тоа дека "Србите ќе се вратат", во с. Горно Лисиче бил извршен насилнички акт на две колонистички куќи⁶⁸. Ваквите испади биле користени од српските реакционерни кругови за наводното непријателство во Македонија кон српскиот народ⁶⁹.

Шовинистичките стремежи на големосрпските кругови во Македонија биле потхранувани со враќањето на српските колонисти протерани по бугарската окупација во 1941 година, предизвикувајќи на другата страна бран на македонска исклучивост и нетрпеливост кон повратниците⁷⁰. Македонските шовинисти во врска со враќањето на колонистите ширеле

⁶⁵ Потпретседателот на Привремената Влада на ДФЈ, Милан Грол, изразува сомневање во националната посебност на македонскиот народ и не го прифаќа новиот федерален статус на Македонија ("Политика", 10.03.1945).

⁶⁶ Л. Лазаров, Општествено-економскиот развој на Македонија. - Скопје 1988, 98-99.

⁶⁷ АВНОЈ на својата седница од 24.05.1945 година донесол Закон против предизвикување на национална, расна и верска омраза ("Нова Македонија", II, 125, 31.05.1945).

⁶⁸ "Нова Македонија", II, 130, 06.06.1945, Делегација на селани од Скопската околија кај претседателот на Народната влада, другарот Лазар Колишевски.

⁶⁹ АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје, 1945-46, к-3, Извештај за работа и стањето на Срескиот комитет-Куманово през месец март, 27.03.1946.

⁷⁰ Бранко Петрановиќ, Унутрашње-политичка кретања у Македонији за време Привремене владе ДФЈ и нџихова условљеност, Развојот и карактеристиките на Народно-ослободителната војна и револуцијата во Македонија, МАНУ-ИНИ, Скопје, 1971, 305.

пропаганда дека се работи за повторна "инвазија на српството", додека пак големосрпските кругови пренесувале вести дека во Македонија се поддржувале бугарските за сметка на српските колонисти⁷¹.

Жолчни дискусии околу доделувањето земја на бившите колонисти во Македонија и во Косовско-метохиската област и околу нивната ревизија биле водени и во највисоките органи и тела на државата, при што, често пати ставовите на поедини претставници носеле изразито националистичка нота⁷². Меѓутоа, и покрај ексцесните ставови, во глобала немало дилема за итноста од донесување на еден закон со кој ќе се расчисти дефинитивно колонистичкиот проблем и тоа во интерес на сиромашното македонско селанство. Зошто, било сосема јасно дека прашањето за земјата за македонскиот селанец е прашање на неговата национална самобитност⁷³.

На седницата од 03.08.1945 година, Министерот за колонизација при Владата на ДФЈ, Сретен Вукосављевиќ, изразил јавно несогласување со Предлогот на Законот за ревизија, тврдејќи дека постои "неоправдана анимозност кон луѓето кои не се ни најмалку криви за она што е правено со години во Македонија и на Косово и Метохија", и дека тие луѓе од Србија и Црна Гора "трбухом за крухом" оделе во Македонија и на Косово и Метохија и за свои "со мака стечени пари купувале земја од Турците или Албанците или ја добивале за извесни свои заслуги"⁷⁴.

Околу создадената нетрпеливост помеѓу колонистите Срби и Црногорци од една страна и домородечкото население во Македонија од друга страна, многу остри зборови и расправи избиле на седницата на Законодавниот одбор на Претседателството на АВНОЈ од 31.07.1945 година. На едната страна, Емануел Чучков, завземал одлучен став против колонистите, сметајќи дека сите тие во Македонија се наоѓаат заради остварување на големосрпските цели и дека тие ја загрозуваат македонската нација. На другата страна, Сретен Вукосављевиќ и Марко Вујачиќ, тврделе дека овие колонисти не ја загрозувале македонската нација, со навредлив тон "ако таа воопшто постои" и дека во Македонија на теренот колонистите доживуваат најразлични малтретирања⁷⁵. Марко Вујачиќ изразил посебна недоверба кон Емануел Чучков како припадник на ВМРО и непартиец, барајќи по тоа прашање да разговара само со комунисти. Затоа, веќе следниот ден, на 01.08.1945 година, во Белград бил повикан Лазар Колишевски, кој изјавил дека ќе се работи "сосема согласно" по упатствата што ќе ги изработи Министерот за колонизација и дека ќе се постигне договор "во поглед на враќањето на колонистите во Македонија"⁷⁶. Во една од дискусиите и Бане Андреев напомнува дека во односот кон колонистите во Македонија имало многу и "злонамерност, зошто се одеше кон тоа да не скараат"⁷⁷. Иако проблемот бил далеку подлабок⁷⁸, официјалните оценки околу овој проблем можат да се сумираат во изјавата на

71 Лазар Колишевски, Како треба да се бориме против шовинизмот, Завршна реч по дискусијата за политичката ситуација на Земската конференција на ЕНОВ ("Нова Македонија", ИИ, 155, 05.07.1945).

72 Милан Грол во дискусиите околу донесувањето на ЗАРИК, зборува за неделливоста на линијата Морава-Вардар и дека федералната положба на Македонија, може да се прифати само со животниот интерес на стопански и други текови за Србија ("Демократија", 1/1945; Историја социјалистичке Југославије, документи, И, књига II, Петрановиќ-Штрбац, - Београд 1977, 153-154).

73 "Нова Македонија", II, 120, 25.05.1945, Аграрната реформа во Македонија.

74 Законодавни рад ПАВНОЈ-а и Председништва ПНС ДФЈ, приредил Слободан Нешовиќ, Београд 1951, 549.

75 Законодавни рад..., 222-224, Рад законодавних одбора.

76 Исто, 229.

77 Исто, 222-224.

78 Извештаите на партиските организации од Кумановската околина од овој период даваат слика на посилни vriења и меѓунационална нетрпеливост помеѓу македонските селани и српските доселеници.

Колишевски дека "великосрпските хегемонисти и великобугарските агенти потхануват шовинизам кај нашиот и српски народ и го потенцираат"⁷⁹.

Од сите дискусии, расправи и полемики, може да се види дека и комунистите не биле на потребната висина на поставениот проблем и придонесувале кон уште поголемо усложнување на работите и расипување на атмосферата. Дел од нив, сеуште не биле ослободени од предвоената идеолошка ограниченост, не гледајќи дека "сериозното непријателство" создадено помеѓу колонистите и староседелците не помагало да се залечат старите рани, туку водело кон нивно уште поголемо продлабочување врз некомунистичка основа⁸⁰.

Колонистичкиот проблем во 1945 година претставувал најочигледен доказ за степенот на национална нетрпеливост⁸¹. Појавата на ваквата национална нетрпеливост имала корени во натрупаните предвоени и воени противречности и не можела лесно да се острани, иако во новите услови, на нов начин, биле поставувани и општествено-економските и меѓунационалните односи. Прашањето, покрај изразено политичката димензија, имало и своја економска страна. Макар што се работело за мал број повратници-колонисти, нивното враќање ја откривало сета тежина на аграрната пренаселеност на Македонија. Било повеќе од очигледно, дека проблемот на земјата морал да се разрешува и на други начини. Така, покрај одземањето на земјата на оние кои со Законот за ревизија на доделувањето земја го губеле правото на порано доделената земја, била спроведена и сојузна колонизација.

После низа усогласувања и расправи, на 03.08.1945 година, бил донесен Законот за ревизија на дозволите на доделување земја на колонистите и аграрните интересенти во Македонија и Косовско-метохиската област⁸². Според овој закон, правото на сопственост на земјата во Македонија го губат оние колонисти и месни корисници на аграрната реформа извршена пред 06.04.1941 година кои земјата ја добиле под следните услови: а) Ако таа земја била сопственост на друг земјоделец, без разлика дали тој имал тапија за неа, а истата според големината не била предмет на аграрната реформа извршена пред 06.04.1941 година; б) Ако таа земја до моментот на нејзиното доделување ја обработувало некое трето лице, чивчија или повеќегодишен закупец, без оглед дали таа земја потпаднала под аграрната реформа како големопоседничка или безстопанска; в) Ако колонистите не се населиле на добиената земја, туку живееле од неа како рентииери; г) Ако земјата што ја добиле била оставена необработена и запустена; д) Ако доделената земја била сопственост на политички емигранти-Македонци; е) Ако колонистите или месните корисници на аграрната реформа биле жандари, финансиски чиновници и слично, а земјата ја добиле како награда за услугите на противнародниот режим (чл.1).

На територијата на Република Македонија, правото на сопственост на земјата го губеле и оние аграрни интересенти и колонисти, кои добиената земја од селска утрина или запустена беговска земја без оправдана причина не ја претвориле во ниви, или, ако за колонизација била земена утрина која им била неопходно потребна на селото (чл.1, став II). Под утрина, која на селата била неопходно потребна, се подразбирала целата земја на која до 06.04.1941 година имало мали колонии, под 25 семејства. Овие колонии се "укинувале без детално испитување за секој колонист посебно. Колонистите во овие мали колонии не ја губеле земјата ако таа била градска утрина. Ако утрината била мочуришен терен, па на неа биле изведени дренажни работи,

⁷⁹ Лазар Колишевски, Како треба да се бориме..., исто.

⁸⁰ "Борба", 06.04.1945 и 05.06.1945.

⁸¹ "Нова Македонија", II, 126, 01.06.1945, Во непомирлива борба против шовинизмот, По повод атентатот во с. Горно Лисиче-Скопска околија (Тогаш биле фрлени бомби на две населенички куќи и стрелано со шмајзер).

⁸² Сл.лист ДФЈ, 56/1945.

колонистите на тие терени не ја губат земјата и во случај ако колонијата има помалку од 25 семејства”⁸³.

Донесувањето на решенијата за сите горе наведени случаи се ставало во надлежност на посебна, така наречена Мешовита комисија (чл.2). Колонистите кои по овие решенија го губеле земјишниот посед во Македонија, имале право на надокнада со земја во друго место (чл.6, став втор). За извршувањето на овој Закон, како и за давањето на сите потребни напатствија за неговото спроведување, задолжен бил Министерот за колонизација, во договор со земските влади на Македонија и Србија (чл.8).

Законот јасно ги прецизирал случаите во кои требало да се изврши одземање на порано доделените земји, а во никој случај, не претендирал на генерална ревизија на сите земји, ниту пак на сиромашните селани им ја одземал земјата купена ”со тешка мака”.

Заради сложената ситуација на теренот (меѓунационални несогласици и социјално-економски притисок на селанството), Владата наДФЈ определила најкуси можни рокови за спроведување на ревизијата. Така, во наведениот, член 2 од Законот за ревизија бил одреден 01.09.1945 година за рок до кој требало да бидат донесени сите решенија и да биде расчистено прашањето околу колонистите кои го изгубиле правото на земјата во Македонија и околу оние кои го задржале тоа право. Рокот навистина бил прекраток за извршување на таа сложена и огромна работа, зошто во најголем број случаи морало да се решава индивидуално, за секој колонист посебно. Министерството за колонизација наДФЈ, веднаш ја согледало оваа состојба и побарало од Законодавниот одбор на Привременото народно собрание овој даден рок да се продолжи или ”уште подобро, рокот воопшто да се укине”⁸⁴.

Инаку, Одделението за аграрна реформа при Министерството за земјоделие и шумарство на Владата наДФМ, уште во текот на месец јуни, ги започнало подготовките околу изработка на списоци за бившите колонисти населени од другите федерални единици во Македонија⁸⁵. Прибирањето на податоците и пополнувањето на списоците за бившите колонисти во поодделни околии, одело преку Околистите народни одбори и месните органи.

Како што наведовме, спроведувањето на ревизијата требало да го превземат специјални тела т.е. Мешовитите комисији. Мешовитата комисија, имала задача, добро и целосно да го проучи прашањето за имотите на колонистите и аграрните интересенти во Македонија и да донесе такви решенија, со што би се исправиле ”повредите на сопственичките права и интереси на земјоделците домородци направени со колонизацијата и аграрната реформа, врз база на Законот за Уредби донесен пред 06.04.1941 година”⁸⁶.

Комисијата била должна да утврди на која категорија припаѓала доделената земја (чл.1 од Законот за ревизија), какви промени се извршиле за време на окупацијата кај секој имот, како и тоа, каква е моменталната состојба-дали колонистот се наоѓал на земјата, дали се исселил, кој во меѓувреме се населил на таа земја, од кои власти е населен, каде се колонистите кои не се на својата земја итн. После констатирањето на оваа состојба, се прибирале податоци за секој имот, бројот на членови на семејството, карактерот и типот на земјата итн.

⁸³ АЈ, 97-1-1, Упутства комисијама које по закону о ревизији доделјивања земље колонистима имају да раде у Македонији.

⁸⁴ АЈ, 97-1-1, Писмо од 22.08.1945.

⁸⁵ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, Одел за аграрна реформа, к-6, 1945, 02.07.1945.

⁸⁶ АЈ, 97-31, Упатство за рад мешовитих комисија у Македонији по Закону о ревизији доделјивања земље колонистима и аграрним интересентима од 3 августа 1945 године.

Заради спречување на злоупотреби на теренот и заштита на сиромашниот селанец, без оглед на неговата национална припадност, Мешовитата комисија била составена од делегати на Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ и делегати на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ. Ваквиот состав, веројатно бил утврден и заради постоечката недоверба.

Во првобитната верзија на Законот не се предвидувало право на жалба, но на предлог на Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ (акт бр.8210 од 24.08.1945), во членот 2 од Законот се додава нова алинеја во која било одредено право на жалба. Со приширување на членот 2, незадоволната странка имала право на жалба против решението на Мешовитата комисија во рок од 10 дена од приемот на решението, до Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ⁸⁷.

Со решение на Сојузното министерство за колонизација од 02.12.1945 година и според одлуката на Аграрниот совет од 7-ми декември истата година, во Македонија била формирана една главна Мешовита комисија и пет поткомисии за поодделни реони, групирани според бројот на колонистите, големината на колониите и тежината на проблематиката. Во Комисијата како делегати на Сојузното министерство за колонизација влегле: Полковник Крчиќ Мирко, како претседател на комисијата, Миоковиќ Раде, Михајловиќ Новак, Тиќак Адалберт, Францетиќ Никола, Поповиќ Р. Јеврем и Алексиќ Рајко, како членови. За делегати од Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ биле избрани: Блажев Јордан, Усепјанов Аритон, Мишев Петар, Настев Драган, Мишев Александар и Беќар Душан. Вака мешаниот национален состав на Мешовитата комисија бил извесна гаранција дека нема да се дозволи понатамошно разгорување на меѓунационалната нетрпеливост и дека ревизијата ќе ги исправи поранешните неправди.

2.3. Спроведувањето на ревизијата на терен

Откако изработила план и насоки за работа на терен, Мешовитата комисија, поделена на пет поткомисии ја започнала работата на самото место⁸⁸. При стапувањето на терен, комисијата најнапред ги сослушувала интересентите "... било поединечно, било за една колонија како целина", а потоа според законските прописи изградувала свој став по одредено прашање. Овој став бил всушност заклучок кој комисијата го предлагала на Аграрниот совет и Министерството за колонизација заради донесување на конечно решение по секој ревидиран случај⁸⁹.

Почнувајќи од 10.01.1946 година, во текот на месеците јануари и февруари, течела ревизијата на доделените земји во бивша Југославија, меѓутоа "проблемите за решение се покажале далеку посложени отколку што тоа се предвидувало пред заминување на самиот терен... Во доста случаи се сретнува општо негодување кон поранешните колонисти, бидејќи тие, по наодот на претставниците на Народната власт биле експоненти на владеачкиот режим, и слуги на околинските началници и жандари. Се среќаваат случаи каде колонистите биле примерни земјоделци", но "во многу случаи колонистите воопшто не ја обработувале земјата, туку ја давле

⁸⁷ АЈ, 97-31, Образложение Закона о потврди и изменима Закона о ревизији доделувања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и Косовско-Метохиској области од 3 августа 1945 године.

⁸⁸ За реонот Прилеп, Битола, Мариово, Крушево, Брод, Ресен, Охрид, Кичево, Демир Хисар, Струга, била одредена поткомисија со инж. Новак Михајловиќ и инж. Беќар Душан; за реонот Скопје, Куманово, Кратово, Крива Паланка, Тетово, Гостивар, Дебар - Мишев Александар и Францетиќ Никола; за реонот Св.Николе, Штип, Кочани, Царево Село и Берово-пуковник Јеврем Поповиќ и Драган Костев; за реонот Велес, Кавадарци, Неготино, Гевгелија - Миоковиќ Раде и инж. Аритон Усепјанов; за реонот Струмица, Валандово, Дојран, Радовиш - Тиќак Адалберт, Алексиќ Рајко и Мишев Петар (АЈ, 97-1, Записник са одржаног првог састанка Мешовите комисије, 05.01.1946).

⁸⁹ АЈ, 97-1, Записник са одржаног другог састанка Мешовите комисије за ревизију, 08.01.1946.

во наполица или наем,..или пак воопшто не се населиле..., а земјата лежела необработена”⁹⁰. Покрај овие случаи на кои наидувала Мешовитата комисија, постоеле различни специфични ситуации за кои требало повеќе време и поодделно разгледување.

Работејќи интензивно на теренот, Мешовитата комисија во текот на 1946 година, според годишниот извештај на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, ревидирала 2.665 бивши колонисти од кои 780 не го губеле правото на земјата, а правото на земја го изгубиле 1.885 колонисти. Исто така, биле евидентирани 4.082 месни корисници, од кои, 714 го изгубиле правото на порано доделената земја, а поголемиот дел или точно 3.368 го задржале тоа право⁹¹.

Според претходно воспоставената евиденција, Комисијата ја започнала работата сметајќи на 3.670 колонистички семејства, а на теренот утврдила околу 2.900 семејства, при што се јавила разлика од 700 семејства, споредено со податоците на Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ⁹². Заради тоа, Одделението за аграрна реформа на републичкото Министерство за земјоделие констатира дека ”при брзината на ревизијата, Мешовитата комисија не ревидира уште 700 случаи на колонисти, а многу повеќе на доморотци. И да не би праќала друга Мешовита комисија на терен...”, Околските народни одбори добиле задолжение да ја довршат таа работа. Притоа, тие најнапред требало да прибјерат: а) податоци за секој неревидиран случај (каде е колонистот, каде во моментот живее и кога ја напуштил земјата); б) податоци за земјата што ја добил колонистот за време на бивша Југославија (дали била чивчиска, сопствена, утрина неопходна за селото или пак турска напуштена земја); в) податоци за тоа какво држење имал колонистот за време на стара Југославија кон доморотците и какво му било држењето за време на НОБ; г) податоци за тоа дали колонистот вложил некакви инвестиции на добиената земја или пак ја користел како рентниер⁹³.

Врз основа на извршената ревизија, Во Македонија земјата ја изгубиле околу 2.000 поранешни колонисти, но со право на стекнување нови земји во Војводина, во рамките на сојузната колонизација на ФНРЈ⁹⁴. Земјата на оние колонисти кои не биле пронајдени, но него губеле правото на неа (околу 3.000 ха), до крајот на 1946 година, сеуште не била прераспределена и според договорот со Комисијата за аграрна реформа и колонизација било донесено решение таа да се ”издаде под наем под условите кои важат во поедини места и наемот да биде по можност во натура”⁹⁵.

Според евиденцијата на Комисијата за аграрна реформа и колонизација, Мешовитата комисија во својата работа не опфатила 298 колонисти од другите федерални единици, а кои се воделе по матичните книги⁹⁶ и 82 колонисти Македонци⁹⁷, додека пак не биле пронајдени 97 бивши

⁹⁰ АЈ, 97-1-12, Извештај о раду комисије до 15 јануара 1946 године (поднесен од претседателот на комисијата, Мирко Криќ).

⁹¹ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, 1946, Годишен извештај за работа на Одделението за аграрна реформа за 1946, 06.12.1946.

⁹² Исто, Писмо од 29.04.1946, Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ до Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ.

⁹³ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-33, 1946, док.бр.24, 13.05.1946.

⁹⁴ АЈ, 97-584, Стање и проблеми колонизације, 31.12.1946.

⁹⁵ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, Годишен извештај за работата на одделението за аграрна реформа за 1946.

⁹⁶ АЈ, 97-9-63, Списак колониста из Македоније који се воде по матичним књигама, а које Мешовита комисија није обухватила својим радом (од други федерални единици).

⁹⁷ Исто, Список на колонисти-Македонци, необухванати со работата на Мешовитата комисија (од еден срез во друг).

колонисти на кои им било признато правото да ја задржат порано доделената земја⁹⁸. Јавувањето на разлики помеѓу евиденцијата на Мешовитата комисија и евиденцијата во матичните книги, во однос на колонистите, претставувало додатен проблем, заради кој не можела да се добие сосема прецизна слика за извршената ревизија⁹⁹.

Земјите на оние колонисти и месни аграрни интересенти, кои биле одземени според решенијата на Мешовитата комисија, влегувале во земјишниот фонд што се формирал со спроведувањето на Законот за аграрна реформа и колонизација. Македонските селани, за кои се утврдило дека порано им била одземена нивната земја, добиле право да бидат оземјени по наведениот Закон, "до средната големина на земјоделското стопанство, првенствено од одземените им земји"¹⁰⁰.

Околските народни одбори биле задолжени да ги испитаат донесените решенија и не се дозволувала никаква измена на тие решенија, без разлика дали се работело за колонисти од другите републики, или за внатрешни колонисти, или за "самите доморотци". Оние колонисти, кои по ревизијата го губеле правото на земјата во Македонија, биле иселувани во Војводина, но нивното иселување одело многу тешко. Според податоците на Комисијата за аграрна реформа и колонизација, правото на земја во Македонија го изгубиле 2.810 колонисти, како што е прикажано во табелата 2.6¹⁰¹.

Бројни биле случаите на колонисти кои не сакале доброволно да се иселат од Македонија, а заради напнатоста на ситуацијата, власта одбегнувала примена на принудни мерки, настојувајќи целата работа да се спроведе преку "метод на убеѓивање". Меѓутоа, понекогаш немојна да ги разреши проблемите со помош на агитационо-пропагандни и политички методи, власта прибегнувала и кон помошта на УДБ¹⁰². Ако, после се, колонистите не се сложеле да заминат за Војводина, можеле да останат во Македонија и да добијат земја според "нашиот закон за аграрна реформа и тоа 2-7 ха"¹⁰³. Од бившите колонисти кои го изгубиле правото на доделената земја во Македонија, до крајот на 1946 година заминале "било за Војводина, било за своите родни места 105 семејства"¹⁰⁴. Меѓутоа, според повеќето извештаи на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ (Оддел за аграрна реформа), бившите колонисти "нерадо доброволно" се селеле и "нерадо земјата е напуштат макар да е по решенијата губат"¹⁰⁵.

⁹⁸ Исто, Список бивших колониста из Македоније којима је призната додељена земља, а решења им нису предата пошто су адресе непознате.

⁹⁹ Така, во еден преглед на Комисијата за аграрна реформа и колонизација, за колонисти-Македонци во Македонија, се јавува разлика од 82 колонисти кои не биле запишани во матичните книги а биле евидентирани од Мешовитата комисија (АЈ, 97-9-63, Преглед-колонисти-Македонци во Македонија).

¹⁰⁰ АМ, фонд:Министерство за земјоделие и шумарство, к-32, 1946, 12.03.1946.

¹⁰¹ АЈ, 97-39-389 (Прегледи на бивши колонисти од Македонија по околии).

¹⁰² Ситуацијата на терен по однос на српските колонисти била доста сложена за што зборуваат и многу од партиските документи (АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје, к-3, Записник од состанокот на Околскиот комитет на КПМ-Скопје, 24.05.1946).

¹⁰³ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, 22.03.1946.

¹⁰⁴ Исто, Годишен извештај за работата на Одделението за аграрна реформа за 1946.

¹⁰⁵ Исто, Извештај на Министерството за месец март, 03.04.1946; АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје, к-3, Извештај за месец март, 27.03.1946.

ТАБЕЛА 2.6. Бивши колонисти кои го изгубиле
правото на земја во Македонија

ОКОЛИЈА	БРОЈ НА КОЛОНИСТИ	ПОВРШИНА (ха)
1. Велешка	42	649,86
2. Битолска	155	1.281,62
3. Царевоселска	15	79,49
4. Охридска	12	67,82
5. Тетовска	53	243,55
6. Бродска	53	410,06
7. Дојранска	102	1.304,52
8. Валандовска	141	1.497,95
9. Кратовска	2	36,22
10. Овчеполска	298	4.512,17
11. Гевгелиска	167	1.359,13
12. Беровска	107	704,88
13. Струмичка	187	1.703,43
14. Скопска	540	4.560,64
15. Прилепска	177	1.835,33
16. Кавадаречка	136	1.567,69
17. Неготинска	329	5.636,97
18. Кочанска	85	546,51
19. Штипска	138	1.398,72
20. Радовишка	61	419,17
ВКУПНО :	2.810	

Спротивно на горното, дел од колонистите, протерани од бугарскиот окупатор, а кои имале право да се вратат на своите имоти во Македонија, одбиле да се вратат и според податоците на Комисијата за аграрна реформа и колонизација, нивниот број изнесувал 811 лица. Долната табела дава преглед на овие бивши колонисти по околии¹⁰⁶:

¹⁰⁶ АЈ, 97-39-389 (Прегледи на бивши колонисти кои не сакаат да се вратат во Македонија, а не го изгубиле правото на земјата).

ТАБЕЛА 2.7. Колонисти кои не сакаат да се вратат во НРМ
и големина на нивниот посед по околии

ОКРУГ СКОПСКИ	ЛИЦА	ХА (хектари)
Околии: Маџарска	126	1.293,82
Скопска	2	12,85
Драчевска	24	176,84
Ѓ.Петров	4	22,44
Тетовска	1	4,16
ВКУПНО:	279	2.365,07
ОКРУГ БИТОЛСКИ	ЛИЦА	ХА (хектари)
Околии: Битолска	21	108,36
Прилепска	4	69,27
Охридска	8	53,58
ВКУПНО:	33	231,21
ОКРУГ ВЕЛЕШКИ	ЛИЦА	ХА (хектари)
Околии: Неготинска	149	2.073,81
Кавадарска	42	538,81
Велешка	7	111,62
Св.Николска	47	773,82
Гевгелијска	56	521,79
Валандовска	92	1.058,85
ВКУПНО:	393	5.078,70
ОКРУГ ШТИПСКИ	ЛИЦА	ХА (хектари)
Околии: Кочанска	29	160,25
Беровска	9	68,16
Штипска	13	166,00
Царево-Селска	12	51,59
Струмичка	43	416,24
ВКУПНО:	106	862,24

Колонистите во Македонија, кои со решение на Мешовитата комисија го изгубиле правото на порано добиената земја, а "родум биле Македонци", не можеле да го користат "правото за преселување во Војводина за сметка на квотата за ревизија". Таквите семејства требало да останат во Македонија и да добијат земја под условите под кои "воопшто се добивало земја во Народна Република Македонија"¹⁰⁷. Меѓутоа, оваа општа одредба не важела за борците и учесниците во НОБ. Доколку овие семејства биле од таа категорија, тие имале право да добијат земја во Војводина за сметка на македонската квота¹⁰⁸.

Правото на земјата го губеле и сите оние земјоделци кои биле оземјени за време на окупацијата од страна на бугарските окупаторски власти и тоа според решението на АВНОЈ од 21.11.1944 година. Доколку оваа категорија на земјоделци, за време на војната не се пројавиле

¹⁰⁷ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, 29.04.1946.

¹⁰⁸ АМ, Исто, к-32, док.бр.503, Список на лица кои по решенијата на Мешовитата комисија не го губат правото на земјата, а се населени во Војводина на сметка на македонската квота (42 семејства); док.бр. 507 (17 семејства од Валандовска околија, 4 од Кочанска, 4 од Свети Николска), док.бр. 511 (7 од Титов-Велешка, 13 од Гевгелиска, 1 од Скопска); док.бр. 515 (25 семејства од Кумановска, едно од Штипска околија); док.бр. 519 (24 од Струмичка околија); док.бр. 523 (три од Кавадаречка, 8 од Маџарска, едно од Радовишка, едно од Драчевска околија).

како слуги на фашистичкиот окупатор и доколку имале право на оземјување според Законот за аграрна реформа и колонизација, тие добивале земја најчесто во истите села и околии "да не би дошло до големи преселувања и би биле изложени самите земјоделци на големи материјални трошоци"¹⁰⁹. Сите овие случаи биле детално разгледувани од страна на Околистите народни одбори на нивни посебни седници, а потоа на јавните расправи на кои се вршела поделбата на земјата, им се доделувала на селаните или истата или нова земја. Селаните "доморотци" кои добиле земја по старата аграрна реформа, а по решенијата на Мешовитата комисија го губеле правото на таа земја, исто така, имале право на оземјување според Законот.

Веќе нагласивме дека, голем број од бившите колонисти одбивале да се иселат од Македонија, иако според решенијата на Мешовитата комисија го губеле правото на порано доделената земја во Македонија. Голем дел од нив ги истакнува сопствените инвестиции вложени во куќи, лозја, овоштарници и слично. Комисијата за аграрна реформа и колонизација при владата на ФНРЈ, го разгледувала овој проблем и го завзела следниот став: "Оние колонисти кои покрај добиената земја купиле од приватници, така да на добиената земја без никакви додатоци или со многу малку додатоци на купената земја можат економски да опстанат, а на изгубената земја за свој трошок подигнале куќа и останати згради имаат право да ја задржат куќата и парцелата на која е таа подигната". Колонистите кои извесен дел од порано добиената земја ја претвориле во лозје, овоштарник и сл., а кои покрај оваа имале и купена земја, така да со мал додаток на земја можеле економски да опстанат, требало "да добијат во рамките на земскиот Закон за аграрна реформа и колонизација потребна дополна и тоа првенствено од таа земја во која вложиле инвестиции (овоштарници, лозја, и сл.)"¹¹⁰. Во случаите кога колонистите изградиле куќа, но немале купена земја, како гаранција дека можат самостојно економски да опстанат, не можеле да ја добијат куќата и парцелата на која таа била изградена без согласност на Владата на НРМ. Овде не се земала во предвид големината на инвестицијата вложена во куќата, туку само способноста на семејството економски да опстане, за да не претставува социјален проблем за македонската влада.

Низ различните извештаи и преписка помеѓу републичките и сојузните органи за аграрна реформа и колонизација, среќаваме различни податоци за бројот и состојбата на извршената ревизија за бившите колонисти и нивните посејди. За ваквата состојба секако придонесуваат и секојдневните промени кои настанувале со забрзаната работа на Мешовитата комисија, но и со мешањето на органите на власта на теренот во работата на Комисијата. Така, некои месни народни одбори (карактеристично за Кумановска и Валандовска околија) издавале уверенија на поедини стари колонисти на кои со решение на Мешовитата комисија им била одземена земјата. Во овие уверенија се побивале причините врз база на кои, Мешовитата комисија донесла решение за одземање на земјата на односниот колонист. На тој начин, Комисијата за аграрна реформа добивала двојни, сосема различни податоци за земјата околу која станувало збор: едни, кои Мешовитата комисија ги собирала на лице место, на теренот, од самите одбори и други, понови, од поедини членови на Месните народни одбори или со одборски печат¹¹¹.

Кога зборуваме за оваа појава, карактеристично е да го споменеме Писмото на Одделот за земјоделие и шумарство при Околистскиот народен одбор-Штип до републичкото Министерство за земјоделие, во кое за состојбите околу ревизијата во Штипска околија се вели: "...пристигнаа решенија од Мешовитата комисија чии решенија се косат со решенијата од месните аграрни комисији. Во решенијата на Мешовитата комисија се најдува земја која е сопственост на стопани

¹⁰⁹ АМ, Исто, к-32, 22.03.1946.

¹¹⁰ АМ, Исто, к-34, 29.04.1946 (писмо).

¹¹¹ АМ, Исто.

кои се интересенти. Истовремено во овие села доделувано е на месните аграрни интересенти од 3-5 хектари, бидејќи нема доволно земја и тоа повеќе слаба, додека на месните колонисти кои се оземјувани през бившата Југославија, сега по решенијата на Мешовитата комисија им е одобрено по 12-20 ха и тоа само првокласна земја. Забележително е да е горната во реонот на турските села, каде и иначе немаат доволно земја. Населението во овој реон е многу доволно со решенијата на месните аграрни комисији и е постигнат голем политички ефект¹¹².

Ваквите приговори и жалби, кои не биле во мал број, морале да се испраќаат на проверка до Министерството, односно одделот за аграрна реформа при Владата на ФНРЈ, при што до извесен степен се оневозможувала работата околу ревизијата и секако се одолговлечувала. Во исто време, Одделението за аграрна реформа било претрупано со молби на оние колонисти кои според решенијата на Мешовитата комисија го губеле правото на земјата, но не сакале да заминат од НРМ. Дел од нив, имале право на оземјување во Војводина, но дел го немале тоа право бидејќи спаѓале во категоријата слуги на бившиот големосрпски режим и непријатели на Народно-ослободителното движење.

Со цел да го смири незадоволството на борците и сиромашните селани и да ја спречи натамошната ескалација на националната нетрпеливост, Министерството за земјоделие и шумарство при Владата на НРМ, Оддел за аграрна реформа, бара од сојузните органи да одобри повеќе мерки, меѓу кои:

1. Колонистите кои добиле решение да останат на порано добиената земја, да бидат повторно оземјени според Законот за аграрна реформа и колонизација, со тоа што нивната земја да влезе во аграрниот фонд, а тие да добијат земја како и останатите борци- од 2-7 ха. Оваа мерка поддеднакво да се однесува и за домородците.
2. Колонистите и доморотците кои го изгубиле правото на земјата да се преселуваат во Војводина само врз доброволна база, со метод на убедување, а доколку не сакаат да заминат во Војводина, да останат на земјата и да се оземјат со земја како и останатите од 2-7 ха.
3. Колонистите кои го задржале правото на сопственост на земјата, а во моментот не се наоѓале во НРМ, да бидат оземјени во Војводина, бидејќи на нивните земји веќе се населиле други земјоделци, а земјата била наново парцелисана. Исто така земјата на овие колонисти била неопходна за оние кои го изгубиле правото на земјата во Македонија но не сакале да се преселат¹¹³.

При распределувањето на напуштените куќи и имоти на бившите колонисти во Македонија, предност се давала на борците и позадинците од 1941 до 1944 година, како и на планинските наполно изгорени села во војната. Затоа, Министерството, со посебна окружница од 22.03.1946 година, бара од секој околински народен одбор да ги попише куќите и другите постројки заедно со земјата по парцели и култури на сите колонисти, формирајќи посебни комисији за извршување на таа задача. После одобрувањето на извршениот попис од страна на Министерството за земјоделие и шумарство, комисиите ги распределувале оставените куќи и имоти. При тоа, првенство имале борците, а посебно оние кои изјавувале дека земјата ќе ја обработуваат кооперативно¹¹⁴.

¹¹² АМ, Исто, к-34, док.бр.126, Писмо од 14.03.1946.

¹¹³ АЈ, 97-31-447, 19.04.1946, писмо.

¹¹⁴ АМ, Исто, к-34, 22.03.1946.

Извршената ревизија на доделувањето земја на бившите колонисти не ги дала очекуваните резултати, поради што Министерството за земјоделие и шумарство констатира дека "не се исправи онаа грешка која беше направена во бивша Југославија со аграрната реформа". Семејствата кои според решенијата на Мешовитата комисија добиле право да ги задржат порано добиените земји, добивале многу повеќе земја и тоа од 10-20 ха, или 811 семејства поседувале 8.537 ха обработлива земја, додека сиромашните македонски селани, добивале според Законот за аграрна реформа и колонизација од 2-7 ха¹¹⁵.

Ваквата состојба предизвикала големо незадоволство кај македонскиот селанец, а посебно кај борците, зошто всушност се работело за најплодната земја ("скоро целата првокласна"). Изгледало дека "тие луѓе некако посебно се фаворизираат со државната земја, пред борците, кои ја изнеле... тешката народнослободителна борба на своите плеќи". Разгледувајќи ја ваквата состојба, Министерството за земјоделие и шумарство при Владата на ФНРЈ, бара и за оваа категорија бивши колонисти и месни корисници да важи одредбата на чл.20 од Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на НРМ, според кој се предвидува "површината на доделената, заедно со сопствената обработлива земја да биде од 2-7 ха, зависно од просечната големина на земјоделското стопанство, во околицата во која се врши оземјувањето"¹¹⁶.

Ваквиот нееднаков третман на земјоделците при добивањето земја создавал огромно незадоволство кај самите борци кои требало да имаат предност при доделувањето на земјата. Таа состојба создавала уште поголемо незадоволство кај "колонистите-доморотци" бидејќи Мешовитата комисија не ги испитувала подетално случаите на доморотците. Сето ова уште повеќе ја усложнувало ситуацијата на теренот. Забележани се многу случаи кога колонистите кои добиле право да се вратат на имотот влегувале во куќите без присуство на народните одбори, а веќе во нив биле вселени "некои други бескуќници" кои го засеале и обработиле напуштениот имот. Цели делегации на доморотци, оземјени за време на окупацијата, барале од Одделот за аграрна реформа да ги измени одлуките со кои ја губеле земјата, бидејќи истата таа земја, која им била одземена во бивша Југославија, тие ја работеле уште пред педесет години. Меѓу другото, тие воопшто не биле прашани за таа земја, а некои од нив и не знаеле дека постоела некаква Мешовита комисија¹¹⁷.

Работата околу ревизијата на бившите колонисти во Македонија се провлекувала низ целата 1946 година, па дури и во текот на 1947 година постоеле сеуште или неревидирани случаи или случаи за кои Мешовитата комисија донесла неправилно решение, така што морале повторно да бидат разгледувани. Посебно сложени биле случаите кога колонистот ја продал земјата¹¹⁸ или пак кога колонистот не можел да биде пронајден. Министерството за земјоделие и шумарство на повеќе наврати го продолжувало рокот за враќањето на оние колонисти кои не го изгубиле правото на сопственост на земјата во НРМ. Околиските народни одбори воделе секојдневна евиденција за бројот на вратените колонисти во своите околии. Еден од дадените рокови за враќање на бившите колонисти бил јули 1946 година, но со оглед на тоа што во поодделни околии сеуште не биле вратени сите бивши колонисти, тој рок се продолжил до 15 септември, заради подготовките за есенската сеидба¹¹⁹.

¹¹⁵ АЈ, 97-31-447, Исто.

¹¹⁶ Исто.

¹¹⁷ АМ, Исто.

¹¹⁸ АМ, Исто, док.бр.171, Насељеник земљу продао, а Мешовита комисија решила да му се земља одузме, па се земља одузима, али од купца.

¹¹⁹ АМ, Исто, к-33, док.бр. 114.

Дел од бившите колонисти, самоволно се населиле во Војводина, иако не го изгубиле правото на земјата во Македонија. Ним им било одобрено да ја задржат земјата во Војводина за сметка на Македонската квота¹²⁰. До декември 1946 година, во Војводина добиле земја 165 бивши колонистички семејства¹²¹. Исто така, извесен број српски семејства, 44 на број, кои за време на бугарската окупација биле колонизирани во Македонија (неготинско, кавадаречко и скопско), добиле право да се населат во Војводина, во Богарош кај Сента, по линија на внатрешна колонизација на НР Србија.

Во текот на спроведувањето на ревизијата останале неревидирани т.е. испуштени случаи на повеќе колонисти, но евидентно е тоа дека далеку бил поголем бројот на неревидирани месни корисници на бившата аграрна реформа. Во врска со тој проблем, Министерството за аграрна реформа и колонизација изработило посебен План, каде стои и констатацијата: "Бидејќи оваа работа е доста голема како во поглед на интересентите, а уште повеќе на многу села-421, каде треба да се оди по прибирање на сведенија, работата најдобро и најекспедитивно ќе се изврши ако се формираат шест екипи (Комисии). Во секја комисија ќе треба да има по еден делегат од Министерството за земјоделие и шумарство, претставител од соодветен Околиски народен одбор и претставители од М. Н. Одбори каде ќе се прибираат сведенијата"¹²². Екипите биле задолжени да тргнат на терен од 05.05.1947 година, а целата работа да се заврши до 25 мај. Бараните податоци, комисиите ги прибирале "преку повикување на 10-15 чесни селани (од победните), или ако е комплициран случајот, оделе и во самото село и на конференциите за секој интересент се прибирале сведенија". Ова навистина била огромна работа, бидејќи шесте комисии биле распределени во вкупно 403 села во НРМ и прибирале податоци за вкупно 11.267 неревидирани случаи¹²³.

Со оглед на тоа што ревизијата на бившите колонисти во Македонија и во Косовско-Метохијската област била дел од целокупната аграрна реформа и колонизација во ФНРЈ, која траела до 1948 година и во изобилство на различни податоци за состојбите на ревизијата, како најверодостојни податоци би ги зеле оние на Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ од почетокот на 1948 година, при нејзиното ликвидирање. Овие податоци зборуваат дека со Законот за ревизија во Македонија биле одземени 6.777 поседи со површина од 21.789 ха, а заедно со Косовско-Метохијската област биле опфатени 11.283 порано колонизирани семејства. Од нив 9.392 колонисти добиле право да ја задржат или целата или поголем дел од земјата, потребна за издржување на стопанството. Земјата ја изгубиле, или изгубиле поголем дел од неа 1.317 колонисти, но тие добиле право да бидат колонизирани во други краевии на Федерацијата. Само на 474 колонисти им била одземена целата земја. Тие воглавно биле неземјоделци, кои земјата ја добиле за услугите што ги правеле на бившиот режим, угнетувајќи ги тамошните нации и национални малцинства¹²⁴. Според податоците изработени од

¹²⁰ АМ, Исто, к-32, док.бр. 140, 141, 142 и 143.

¹²¹ АМ, Исто, к-34, док.бр.11, Годишен извештај, 1946.

¹²² Исто, док.бр.8, План по ревидирање на бивши месни аграрни корисници на кои Мешовитата комисија не им донесла решение, (без дата, веројатно април 1947).

¹²³ На екипите-комисиите им биле доделени следните реони: "Комисија бр.1 со реон бивши Скопски округ со додавање на Кратовската околија со вкупно 103 села и 2.251 интересент (реонот се дава голем од причина што поголем дел од случаите са ревидирани од страна на Мешовитата комисија); Комисија бр.2 со реон на околиците: Св.Николска, Штипска, Кочанска, Ц.Селска и Беровска, со вкупно 64 села и 1.605 интересенти; Комисија бр.3 со реон на Струмичка и Радовишка околија со вкупно 57 села и 2.986 случаја, реонот се дава помалак бидејќи има многу комплицирани случаи; Комисија бр.4 со реон за Кавадарска околија со вкупно 58 села и 1.314 интересенти; Комисија бр.5 со реонот на бивши Битолски округ со вкупно 84 села и 1.420 интересенти (реонот се дава поголем по причина што поголем дел од работата го решила Мешовитата комисија); Комисија бр.6 со реонот Титов-Велешка и Гевгелиска околија со вкупно 37 села и 1.691 случај" (АМ, исто).

¹²⁴ Види: Vladimir Stipetić, *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ, godine 1945-1948.* - Zagreb 1954, 453.

Мешовитата комисија, правото на земјата во Македонија го задржале 1233 колонистички семејства (види Преглед 6) и тоа 438 во Скопскиот Округ, 361 во Велешкиот, 259 во Штипскиот и 175 во Битолскиот округ¹²⁵.

Со ревизијата на бившите колонисти во Македонија, новата државна власт настојувала да ги исправи неправдите на старата експлоататорска и денационализаторска политика, подвлекувајќи ја на тој начин разликата помеѓу старата "ненародна" и новата "народна" власт. Исто така, ревизијата спаѓа во редот на оние класно-социјални мерки со кои се истиснуваа капиталистичките елементи од селото и се задоволуваа барањата на сиромашните слоеви од населението. Нејзиното праведно спроведување, придонесуваше кон надминувањето на тешките хипотеки од минатото и кон потврдување на фактот дека македонскиот селанец има заштита во лицето на новата власт во сопствената македонска држава.

¹²⁵ АЈ, 97-10, Сведение.

ТАБЕЛА 2.8. Податоци за бившите колонисти кои го изгубиле правото на земјата во Македонија, според решенијата на Мешовитата комисија (табела во оригинал- "СВЕДЕНИЈА")

С В Е Д Е Н И Е												
За положението на бив. колонисти, кои по решението на Мешовитата комисија губат правото на земјата-по околијите												
О К О Л И Ј А	Колку фамилии бив. колонисти не го губат правото					Колку фами. бив. колон. се вратили на земјите, заедно со тије што след 6-IV-1941 г. не се избегли и не го губат правото					Колку фами. б. колон. не се вратиле	
	Број на фамилии	Колку земја имаат				Број на фамилии	Колку земја имаат				хек.	а.
		Државна		сопствена			Државна		сопствена			
	хек.	а.	хек.	а.		хек.	а.	хек.	а.	хек.	а.	
ОКРУГ СКОПСКИ												
1. Град СКОПЈЕ	4	8	51	2	50	4	8	51	2	50	-	
2. МАЦАРИ	301	1440	18	83	48	265	1083	-	83	48	36	
3. ДРАЧЕВСКА	29	204	06	-	-	22	137	62	-	-	7	
4. ГОРЧЕ ПЕТРОВ	4	23	48	10	10	3	21	54	10	10	1	
5. КУМАНОВСКА	41	307	-	60	86	41	307	-	60	86	-	
КРЕВА ПАЛАНКА	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
КОЗЈАЧКА	26	67	58	-	-	26	67	58	-	-	-	
ТЕТОВСКА	4	-	-	3	79	-	-	-	-	-	4	
ГОСТИВАРСКА	28	90	31	29	52	-	-	-	-	-	28	
ДЕВАРСКА	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
ТЕВАРАЧКА	1	4	65	4	60	1	4	65	4	60	-	
СВ:	438	2145	77	194	85	362	1629	901	161	154	76	
ОКРУГ ВЕЛЕСКИ												
ВЕЛЕСКА	93	1260	81	26	50	45	633	48	19	50	48	
КАНАДАРСКА	132	1115	75	232	10	113	1253	17	296	60	19	
СВ. НИКОЛСКА	5	48	05	-	-	3	8	05	-	-	2	
ГЕДГЕШНИЈСКА	57	495	85	-	-	17	187	53	-	-	40	
БАГАНИНОВСКА	74	358	60	-	-	64	525	00	-	-	10	
СВ:	361	3286	06	256	60	242	2607	20	316	10	115	
ОКРУГ ШТИПСКИ												
ШТИПСКА	13	107	94	36	30	10	82	43	36	50	3	
РАГОВНИЦКА	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
СТРУЖИЧКА	45	435	14	-	-	1	8	42	-	-	44	
БЕРОВСКА	137	671	34	-	-	134	652	09	-	-	3	
ЦАРЕВО-СЕЛСКА	19	44	98	-	20	19	44	98	-	-	-	
КОЧАНСКА	45	153	-	-	60	9	28	84	-	60	36	
КРАТОВСКА	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
СВ:	259	1412	40	37	10	173	816	76	36	90	86	
ОКРУГ БИТОЛСКИ												
ГРАД БИТОЛА	2	4	04	-	-	2	4	04	-	-	-	
БИТОЛСКА	1	8	08	-	-	-	-	-	-	-	1	
БРОДСКА	126	800	74	78	40	121	795	74	67	40	5	
КОРИКОВСКА	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
ПРИЛЕПСКА	6	68	93	-	-	-	-	-	100	-	6	
КРУШЕВСКА	35	78	96	125	90	35	78	96	125	90	-	
ОУГРИНСКА	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
РЕСЕНСКА	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
СТРУЖКА	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
КИЧЕВСКА	3	16	78	0	20	3	16	78	0	20	†	
Ц. ПР. ХИСАРСКА	2	8	-	3	-	8	32	80	-	-	-	
СВ:	175	1005	53	202	50	169	920	32	193	50	12	

3. АГРАРНА РЕФОРМА И КОЛОНИЗАЦИЈА 1945 - 1948 ГОДИНА

3.1. Донесување на Законот за аграрна реформа и колонизација

Аграрната реформа и колонизација после ослободувањето, спаѓа во редот на оние мерки на новата државна власт, кои заедно со конфискацијата и национализацијата, силно делувале врз промената на сопственичките и продукциони односи во југословенското општество. Таа извршила битни промени во поседовно-сопственичките односи на селото и во тие рамки претставува важен сегмент на радикалните промени во општествено-економската структура на земјата.

Аграрната реформа била предвестена од Привремената влада на ДФЈ, во Декларацијата, што Јосип Броз-Тито ја прочитал преку Радио Белград, ставајќи и до знаење на јавноста дека Владата има намера да превземе мерки за остварување на одредена социјално-економска програма во која ќе бидат вклучени: аграрна реформа и колонизација, бришење на селанските долгови и социјална заштита. Исто така, во периодот на подготовките за донесување на Законот за аграрна реформа и колонизација, Ј.Б.Тито во една прилика изјавил дека, се мисли аграрното прашање да се реши "многу радикално, целосно, така да тоа прашање повеќе не се повторува, како што тоа било во текот на предвоените 25 години..."¹²⁶.

Уште во почетокот на јули 1945 година, Министерството за внатрешни работи на ДФЈ забранило секаква продажба, купување и задржување на земјоделско земјиште, шуми и земјоделски објекти¹²⁷, а веќе во август, Привременото народно собрание го донесува Законот за аграрна реформа и колонизација како законска основа за промена на сопственичката структура во земјоделството. Интенција на Законот била до "крајни можни граници" да се ревидира и исправи тогашната "распределба на земјишниот посед" која најголемиот дел од земјоделското население "го претвора во гладна сиромаштија со несигурен опстанок". Образложувајќи го вака Законот пред Собранието, Моша Пијаде понатаму истакнува дека "ова Собрание има целосна свест за тоа дека со овој Закон се оддолжува... само делумно се оддолжува на нашиот земјоделски свет", зошто од него произлегла "огромната маса на борци, востаници, кои покрај многуте жртви во крв дал за оваа нова народна држава и огромни материјални жртви..."¹²⁸.

Донесувањето на овој Закон и неговото брзо спроведување во дело биле диктирани, првенствено од политички причини - од потребата да им се додели земја на сојузниците на работничката класа, на сиромашните и безимотни селани, со што тие поцврсто би се врзале за новата државна власт. Од друга страна, стоела класната суштина на новото време кое диктирало превземање на сите мерки со кои сиромашните слоеви ќе се ослободат од експлоатацијата и социјалните разлики.

Со оглед на неговото фундаментално значење, донесувањето на овој Закон не било препуштено само на Претседателството на АВНОЈ или на некое од ново формираните министерства, туку било извршено на највисока можна политичка инстанца во тој период - августовското заседание на АВНОЈ, проширено со претставниците на бившите граѓански партии,

¹²⁶ Ј. Б. Тито, Говори и чланци, књига I. - Загреб 1959, 305.

¹²⁷ Забраната е објавена во Сл.лист ДФЈ, 48/1945.

¹²⁸ Моша Пијаде, Говор на известителот на мнозинството, "Борба", 205, 24.08.1945.

на неговиот Трет пленум, кој на 10.08.1945 година, се прогласил за Привремено Народно собрание¹²⁹.

Донесувањето на овој Закон било проследено со силни отпори на претставниците на големопоседниците, буржоазијата и црквата, чии сопственички и материјални интереси се нашле загрозени со одредбите на Законот. Тие на разни начини, поотворено или поскриено, се обидувале да ја оспорат надлежноста на Привременото народно собрание, барајќи Законот да не се донесува пред изборите за Уставотворно собрание. Сите класни и идеолошки противници на политичката смена на власта, биле единствени во оценката дека донесувањето на Законот е избрзана, преуранета и недоволно промислена мерка¹³⁰.

Големопоседничките и граѓански елементи застапени и во процедурата на донесувањето на Законот во Законодавниот одбор на Претседателството на АВНОЈ, сметале дека со Предлог-Законот се доведува во прашање, пред се, економската ефикасност на аграрното производство (м.Грол, Д.Бошковиќ и други), дека на банките треба финансиски да им се надокнади одземањата на земја (С.Дуканац) итн. Од нашиот аспект на разгледување на Предлог-Законот, најинтересен е прилогот што кон дискусијата го дал Милан Грол, тогаш сеуште потпретседател на Владата на ДФЈ, при претресот на предлогот на седницата на Законодавниот одбор од 11 август¹³¹. Имено, тој тогаш, помеѓу другото, изразил жалење "што колективистите во овој случај не се доследни колективисти", бидејќи во дадената ситуација, според него колективизацијата како решение на аграрното прашање би имала поповолни аграрни ефекти¹³². Гроловата и сличните забелешки не биле воопшто разгледувани во натамошната работа на Одборот.

Најконкретни против предлози на Нацрт-Законот, изнесол во процедуралната дискусија д-р Дуда Бошковиќ, претставникот на војводинските големопоседници, барајќи во првата фаза да се подели само земјата од германското национално малцинство, земјата во државна сопственост и вишокот земја над максимумот предвиден пред војната. Алтернативно предлагал, заради интересите на земјоделското производство, да им се остави на војводинските големопоседници максимум од 50-60 ха¹³³.

Најголеми противници на донесувањето на Законот за аграрна реформа и колонизација биле претставниците на црквата, посебно римокатоличката, бидејќи таа требало да го изгуби најголемиот дел од поседите. Со реализацијата на Законот, во следните години и покрај разновиден отпор, жалби и слично, на црквата и биле одземени 85% од нејзината вкупна поранешна земјишна сопственост во Југославија¹³⁴. Црквата ја сметала аграрната реформа за

¹²⁹ Третото заседание на АВНОЈ, одржано од 7 до 28 август 1945 година, на 10 август се прогласило за Привремено народно собрание.

¹³⁰ dr Duda Bošković, protiv rešenja agrarne reforme, Treće zasedanje AVNOJ-a i zasedanje Privremene narodne skupštine (stenografske beleške), Beograd, 210-219.

¹³¹ Веројатно, Милан Грол, водачот на Демократската партија и идеолошкиот противник на КПЈ, со новата држава дефинитивно расчистил токму во текот на августовската расправа за аграрната реформа бидејќи на 20 август поднесол оставка на потпретседателското место во Владата (Izveštaj predsednika Privremene Vlade DFJ o ostavci M. Grola, III zasedanje AVNOJ-a i zasedanje PNS, stenografske beleške, Beograd 1945, 177; B. Petranović, Č Štrbac, Istorija Jugoslavije, dokumenti, I, 2, 156).

¹³² Од излагањето на М. Грол во Законодавниот одбор на ПНС, Претрес предлога закона о аграрној реформи и колонизацији, ("Борба", 12.08.1945).

¹³³ Treće zasedanje AVNOJ-a i zasedanje Privremene narodne skupštine, stenografske beleške, 210-216, ("Борба", 24.08.1945; Историја социјалистичке Југославије, документи, исто, 156-158).

¹³⁴ V. Stipetić, Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ..., 453.

непријателска мерка која се стреми кон уништување на нејзината материјална егзистенција, па според тоа, и на нејзината духовна функција¹³⁵.

Покрај сите приговори со оглед на нивните автори, кои не можеле да успеат, на првото во слобода одржано Народно собрание на нова Југославија, во "партизанска атмосфера", на 23.08.1945 година, бил усвоен Законот за аграрна реформа и колонизација, само со еден глас против. Заседавачите, пратениците и претставниците на граѓанските партии во Привременото народно собрание, гласајќи за Законот, во таа прилика покажале политичко чувство за неопходноста да се плива по брзата река низводно, а не обратно.

Во изготвувањето на Законот, покрај Моша Пијаде, како до тогаш по партиска линија прв човек задолжен за аграрното прашање и претседател на Законодавниот одбор на АВНОЈ, врз изработката на Предлог-Законот, биле ангажирани министерот за земјоделие Васа Чубриловиќ и министерот за колонизација Сретен Вукосављевиќ, двајцата добри предвоени познавачи на приликите на југословенското село, како и нивните помошници¹³⁶.

Веќе од почетокот на август и тогашниот печат поконкретно се вклучува во најавувањето и популаризацијата на претстојната аграрна реформа. Така "Борба", повеќекратно критикувајќи ја аграрната реформа и колонизација во капиталистичка Југославија, истакнува дека Прашањето на аграрната реформа, сега, во новата држава ќе се реши "правилно, брзо и осмислено", при што, покрај правилната распределба на земјата, на новите колонисти ќе им се обезбедат основни средства за формирање селски стопанства¹³⁷. Исто така, во текот на летото, "Нова Македонија" се почесто дава натписи во врска со новата аграрна реформа и за масовните барања на македонските селани за побрзо спроведување на реформата¹³⁸.

Законот за аграрна реформа и колонизација¹³⁹ на самиот почеток го објавил главниот принцип врз кој почивал, т.е. дека земјата припаѓа на оние кои ја обработуваат (чл.1), па заради тоа треба да се подели во приватна сопственост на земјоделците кои ја немаат или кои ја имаат недоволно (чл.2). Откако е утврден земјишниот максимум за земјоделците во висина од 25-35 ха обработлива површина, или 45 ха вкупна површина, се предвидува експропријација преку која ќе се создаде потребниот земјишен фонд (чл.3). Имотите со површина над утврдениот максимум кои нивните сопственици самостојно не ги обработувале или ги давале под закуп, преминувале во рацете на државата без надокнада (чл.3, точка "а"). Тоа се однесувало и на земјишните имоти на банките, претпријатијата, акционерските здруженија (чл.3, точка "б"). На црковните имоти им било одобрено да поседуваат вкупно 10 ха земја, а само исклучително (за посеби историски споменици) до 30 ха (чл.8). Понатаму се одземала земјата на земјоделците кои поседувале површини над утврдениот максимум, како и вишокот над 3-5 ха на оние лица кои не биле земјоделци според главното занимање. (чл.3, точка "д"). Во овие два случаи, Законот предвидувал извесна надокнада, во висина на едногодишен принос од земјата, но таа не се исплаќала во практиката¹⁴⁰.

¹³⁵ Biskupska konferencija protiv agrarne reforme, Treće zasedanje..., 158.

¹³⁶ Поопширно за донесувањето на самиот Закон види: N. Gaćeša, Agrarna reforma i kolonizacija, 1945-1948. - Novi Sad 1978.

¹³⁷ "Борба", 07.08.1945, Како се проводила аграрна реформа у бившој Југославији.

¹³⁸ "Нова Македонија", II, 137, 14.06.1945, Селаните од с. Радања и Караорман барат да се почне со аграрната реформа; Исто, 187, 14.08.1945, Разгледувањето на Предлогот за Законот за аграрна реформа и колонизација; исто, 197, 25.08.1945, На осниот редовен состанок на ПНС усвоен е Законот за аграрната реформа и колонизацијата; Исто, 204, 02.09.1945, Законот за аграрна реформа и колонизација - најдобар тумач на желанието на селанските маси итн.

¹³⁹ Сл.лист ДФЈ, 64/1945; Борба, 24.08.1945.

¹⁴⁰ V. Stipetić, cit.delo, 433.

Покрај горе наведените видови на поседа кои се експроприрале, во земјишниот фонд на аграрната реформа влегувале и поседите на германската националност одземени со конфискацијата (чл.10, точка "а") како и земјата на прогласените народни непријатели и на други лица осудени на конфискација (чл.10, точка "б"). Од своја страна, државата одделувала од својата сопственост одреден фонд на земја заради доделување на сиромашните селани (чл.10, точка "в").

Првенство при доделувањето на земјата било дадено на земјоделците без или со малку земја кои биле партизански борци, на инвалидите од НОБ, инвалидите од минатите војни, на семејствата и сираците на загиналите борци од НОБ и на жртвите и семејствата на жртвите од фашистичкиот терор (чл.16, став 1). Заради обезбедување на некоја економска гаранција, право на доделување земја уживале и партизанските борци кои порано не се занимавале со земјоделство, но во моментот биле подготвени да ја обработуваат земјата заедно со своите семејства (чл.16, став 2).

Утврдениот максимум предвидувал и два вида исклучоци: еден врз основа на стекнатите заслуги, другиот од социјална природа. Во двата случаи, максимумот можел да се зголемува до 30% (чл.19). Во првата група на тие можни исклучоци биле народните херои, односно нивните семејства и офицерите на Југословенската армија кои по занимање биле земјоделци, а во другата, семејствата со голем број членови. Законот, исто така, низ повеќе ставки, одредувал разни права и за воените инвалиди и за незгрижените сираци (чл.21 и 22). Со цел да се оневозможи купопродажба и шпекулантски трансакции во врска со доделената земја, било забрането таа да се разделува, продава или дава под закуп во рок од 20 години (чл.24).

За аграрната политика на новата држава, која уште во мартовската Декларација на Владата наДФЈ, предвела три сопственички сектори во земјоделството - државен, задружен и приватен, карактеристичен е членот 23¹⁴¹. Тој предвидувал можност, групи лица на кои им е доделена земјата, договорно да можат да ја здружуваат земјата заради нејзина заедничка обработка. Во таа смисла, Законот прецизира дека, таквите лица имаат право, на заедничко барање да им се додели комплекс на земја, како на веќе формирана производна задруга, според нивниот број и големината на нивните семејства, и дека во тој случај, земјата ќе им се додели како нивна заедничка задружна сопственост. Иако се дава апсолутно слободна можност за избор на сопственичките односи на самите аграрни интересенти¹⁴², сепак оваа одредба ги насочувала, посебно борците од НОБ, да се определуваат кон колективна обработка на земјата. Официјалните оценки на тогашните органи за ваквите определби се движат на линијата дека борците своите идеали од НОБ ги продолжуваат во заедничките работни напори во мир, како пионери на новиот начин на производство на село. Меѓутоа, сосема е јасно и тоа дека формирањето на овие први задруги, во огромна мера, било условено од непосредни економски причини, а во помала мера од стремежот да се остварат "колективистичките идеали". Во поглед на значењето кое новата држава му го придавала на идниот задружен сектор¹⁴³, индикативно е тоа дека, истовремено со усвојувањето на ЗАРИК, при Стопанскиот совет наДФЈ, била формирана Комисија за задругарство, која добила задача да го контролира и проучува развојот на задругарството и начините за неговото подигање¹⁴⁴.

¹⁴¹ За трите сопственички сектори во земјоделството зборувал помеѓу другото и Е. Кардељ, потпретседател на НКОЈ во предавањето на белградското радио на 13.02.1945 ("Борба", 14.02.1945).

¹⁴² АЈ, 97-1, Образложение предлога закона о изменама и допунама Закона о аграрној реформи и колонизацији.

¹⁴³ Исто, Образложение пројекта Уредбе о селачким радним задругама, 06.02.1946.

¹⁴⁴ Борба, 24.08.1945, Основана је комисија за задругарство при Привредном савету.

Во членот 29, ЗАРИК пропишува дека, аграрната реформа ќе ја спроведуваат земските министерства за земјоделие, според земските закони и уредби, што тие ги втемелиле. Иако тука подетално не се прецизира потребата на кои членови на сојузниот ЗАРИК да се прилагодат специфичните околности на различните средини, кои требало да дојдат до израз во поедини земски (републички) закони, оваа мисла се среќава во некои поранешни истапи на Моша Пијаде, а повторно ја развил и при образложението на Предлог-Законот, на седницата на Законодавниот одбор од 11 август, Министерот за земјоделие Васа Чубриловиќ¹⁴⁵.

Разгледувајќи го прашањето за специфичностите во однос на спроведувањето на аграрната реформа во поедини федерални единици, Аграрниот совет на ДФЈ, во депеша од 8 септември 1945 година, бара најитно, во секоја од нив, донесување на потребните законски прописи, било во вид на закони или само уредби и упатства заради побрзо и поефикасно организирање на работата околу аграрната реформа и внатрешна колонизација¹⁴⁶. Во таа смисла, било донесено посебно Упатство за донесување на земски закони за аграрна реформа и колонизација, со кое, меѓу другото, се бара: а) законските одредби задолжително да бидат сообразени со сојузниот ЗАРИК; б) прашањата кои не се опфатени со сојузниот Закон, можеле да се предвидат во земските закони, "но во духот на основните начела на рамковиот закон"; в) да се разграницат поимите голем и земјоделски посед, според начинот на обработка-дали сопственикот е земјоделец кој само делумно користи наемна работна рака или пак поседот го обработува по пат на закуп, наполица, под третина итн.; г) да се планира расправа, со присуство на сопственикот при утврдувањето на тоа, кој посед потпаѓа под експропријацијата; д) да се пропише одредба според која експроприраните црковни имоти би ги добиле лица од истата вероисповед на која припаѓала црквата чиј имот е одземен; е) да се регулира постапката со имотите кои ги оставале колонистите во своето родно место; е) да се избегнува создавањето на бирократски установи и спороведување да се спушти на месните и околски НОО и одборите на аграрните интересенти итн.¹⁴⁷. Ова се само некои главни точки од кои тргнувале републичките органи при изработката на актите за аграрна реформа и колонизација, но сепак во рамките на тие општи насоки, во секоја република постоеле специфичности кои морале да бидат законски санкционирани¹⁴⁸.

Водејќи се од горенаведеното Упатство, Президиумот на Народното собрание на Македонија, на 25.12.1945 година, го донесе Законот за аграрна реформа и колонизација на територијата на Федерална Македонија, покрај многуте други напатствија, наредби и тумачења за спроведување на аграрната реформа во Македонија¹⁴⁹.

Републичкиот ЗАРИК, по својата композиција и содржина речиси е идентичен со сојузниот Закон: 1. Општи одредби, 2. Експропријација, 3. Земјишен фонд за аграрната реформа, 4. Доделување на земјата, 5. Спроведување на аграрната реформа и колонизација, и 6. Преодни одредби. Републичкиот Закон, за разлика од сојузниот, содржи 44 наспроти 37 члена, а ги регулира речиси истите прашања но на пониско територијално ниво, т.е. во рамките на федералната единица. Во македонскиот ЗАРИК, покрај другото, додаден е нов член кој се однесува на сточарите, односно на нивните пасишта, инвентар и обработувана земја (чл.6), а исто така додадени се одредби со кои се регулира поблиску експропријацијата на големите шумски посеци (чл.28). Во новиот член 29 се регулира izdelувањето на посебни комплекси земја на групи

¹⁴⁵ Исто, Претрес-предлог Закона о аграрној реформи и колонизацији.

¹⁴⁶ АЈ, 97-1-1, Свим земаљским владама, 08.09.1945.

¹⁴⁷ Исто, Упуство о доношењу земаљских закона о аграрној реформи и колонизацији, 16.09.1945.

¹⁴⁸ АЈ, 97-1-12, Аграрном савету ФНРЈ, 29.01.1946.

¹⁴⁹ Документи од создавањето и развитокот на НР Македонија (1944-1946).- Скопје, 1949, 48-78.

замјоделци кои се занимаваат со бавчанство. Низ неколку членови се одредува улогата и задачите на месните аграрни комисии и аграрните судови (чл.31 и 32), се пропишува начинот за чување и употреба на инвентарот и стоката стекат со конфискација и експроприација (чл.30) итн. Посебно, во македонскиот ЗАРИК, покрај сојузните одредби околу формирањето на земјишниот фонд, се додава нов став, со кој се појаснува дека во земјишниот фонд ќе влезе "земјата која во своите места ќе ја остават колонистите до колку истата е била обработуена од инокосна фамилија" (чл.11).

Донесувањето на ЗАРИК било проследено со огромна пропратна норматива, која требало да овозможи негова побрза и поправилна реализација¹⁵⁰. Инаку самиот ЗАРИК е составен од две основни компоненти кои се гледаат и во неговото заглавие: 1. аграрна реформа и 2. колонизација. Двете компоненти земени заедно, се насочени кон иста цел - поделба на земјата на оние што ја немаат, а сакаат да ја обработуваат. Додека аграрната реформа била непосредно класно-политичка мерка, бидејќи со неа на дел од субјектите се одземало, а на другиот дел се давало, тој момент не е, или во многу помала мерка е присутен при колонизацијата. Меѓутоа, колонизацијата, и онаа така наречена сојузна, т.е. населувањето на напуштените имоти од германската националност, најмногу во Војводина, и онаа внатрешната, т.е. во републички рамки, од самиот почеток иницирала многу прашања, кои помалку или повеќе се исполитизирале¹⁵¹. Колонизацијата и послужила на Партијата, од аграрен аспект, меѓу другото, и во нејзиниот многу битен, долгорочен политичко-економски интерес. Имено, Законот предвидел колонистите да можат веднаш да добијат земја за заедничко користење, со што била дадена легална можност за развој на производното задругарство, една од основните стратешки цели на партиската аграрна политика¹⁵². Инаку, факт е и тоа дека, посебно во текот на 1945 година, државно-партиската власт ја истакнувала потребата од слободно определување на секој селанец за тоа, дали да влезе во таквите селски производни (работни) задруги¹⁵³.

Колонизацијата во Војводина, односно сојузната колонизација, започнала во текот на септември 1945 година, а првите сојузни колонисти од Македонија, организирано тргнале во декември. Таа најинтензивно се спроведувала во првата половина на 1946 година и со помал интензитет траела се до почетокот на 1948 година. Покрај оваа колонизација, во рамките на секоја република се спроведувала, во текот на 1946 година и внатрешна колонизација, со истата основна цел-земјата да ја добијат интересенти што ја немале, или ја имале недоволно, или пак тоа

¹⁵⁰ Еве само дел од тие нормативи: Уредба о раду Аграрног савета у пословима аграрне реформе; Уредба о реду првенства у додељивању земље; Уредба о Комисији за насељаване бораца у Војводини; Образложење предлог-закона о изменама и допунама Закона о аграрној реформи и колонизацији (АЈ, 97-1-1); Правилник за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација (Сл. весник на НРМ, 3/1946); Наредба за распределба по чл.38 за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација (Сл. весник на НРМ, 8/1946); Наредба за распределба на земјоделскиот жив и мртов инвентар, експроприран со Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација; Наредба за обработка и сеене на земјата резервисана по чл.7 и 14 од Правилникот за спроведување на ЗАРИК за потребите на државното земјоделство или други јавни установи (Сл. весник на НРМ, 8/1946); Правилник за образование и за работа на аграрните судови при окружните народни одбори (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, 30.01.1946.

¹⁵¹ Ванчо Бурзевски, Началник на Сојузното Министерство за колонизација 1945 година, смета дека со колонизацијата на Македонците во Војводина не се разрешувала аграрната пренаселеност, туку таа служела исклучиво за политички цели.

¹⁵² Образложење пројекта Уредбе о селачким радним задругама (АЈ, 97-1, 06.02.1946).

¹⁵³ М. Пијаде, О селачким радним задругама, Борба, 26.02.1946.

била слаба земја за обработка¹⁵⁴. Меѓу другото, во НРМ, со спроведувањето на оваа внатрешна колонизација, се сакало да се реши проблемот со пасивните планински села.

Законот за аграрна реформа и колонизација, како што бил усвоен, партиски проектиран, се стремел воглавно кон следните политички цели: 1) да се исправи социјалната обесправеност што селанството ја чувствувало во стара Југославија; 2) навата држава да се "одолжи" на селанството за неговите воени заслуги; 3) да се оформи преодоминантен ситно-среден селански слој во општествената структура, кој ќе остане главен политички сојузник на новата државна власт; 4) да не се дозволи појава на општествени или економски моменти кои би ја спречиле или отежнале планираната социјалистичка преобразба на земјоделството и селото.

На крај би нагласиле, дека, Законот не ги решавал сите проблеми во аграрот. Тој, пред се, се занимавал со имотно-сопственичките односи, заради што во наредните години, државно-партиските органи биле принудени да носат голем број нови закони, уредби, решенија, напатствија и слично, со кои ги регулирале и останатите важни прашања на аграрното производство, размената село град итн. Дури и самиот Закон барал свое натамошно доработување и надградување со низа прописи, чие донесување било диктирано од појавата на разни прашања и дилеми во практиката на спроведувањето на аграрната реформа и колонизација, како и на други нерешени прашања во аграрот.

3.2. Спроведувањето на аграрната реформа

Веднаш по донесувањето на ЗАРИК, бил формиран Аграрен совет на ДФЈ¹⁵⁵, со посебна Уредба, донесена од Министерскиот совет на 29.08.1945 година¹⁵⁶. Според оваа Уредба, Аграрниот совет, во согласност со Стопанскиот совет на ДФЈ¹⁵⁷, раководел со спроведувањето на аграрната реформа и колонизација и ја кординирал работата при донесувањето на земските закони и уредби за спроведување на аграрната реформа и колонизација (чл.2 од Уредбата). Аграрниот совет, исто така ја координирал работата на Одделите за аграрна реформа и колонизација при републичките министерства за земјоделие и шумарство. Надлежностите и работите на Аграрниот совет во врска со спроведувањето на аграрната реформа и колонизација, од 08.02.1946 година, ги превзела Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ¹⁵⁸, се до нејзиното ликвидирање на 28.04.1948 година¹⁵⁹. Комисијата, исто така, го превзела раководењето со колонизацијата на боречките семејства во Војводина, што било во надлежност

¹⁵⁴ V. Stipetić, cit.delo, 442-450; B. Petranović, Politička i pravna osnova ..., 397-411; Л. Лазаров, Спроведување на аграрната реформа на територијата на Социјалистичка Република Македонија, "Правна мисла" 1-2, Скопје, 1976, 68-75.

¹⁵⁵ Аграрниот совет како тело на Владата на ДФЈ ги обавувал своите функции од 04.09.1945 до 08.02.1946 година. Него го сочинувале сојузните министри за земјоделие и колонизација, претседателот на Државната земјоделска комисија и други лица именувани од Претседателот на Владата, кој истовремено го именувал и претседателот на Советот (АЈ, 97-1-1, Решење о именувању председника и чланова Аграрног савета); Во првиот состав на аграрниот совет влегле: како претседател Моша Пијаде, а како членови В. Чубриловиќ, С. Вукосављевиќ, Ф. Лакуш, В. Шегрт, Б. Орешчанин, Ј. Веселинов, М. Горановиќ, Ј. Радмиловиќ, З. Ромац, Д. Бајалица, М. Бринар, В. Бурзевски и В. Беговиќ (АЈ, 50-89-376, 29.08.1945).

¹⁵⁶ Уредба о раду Аграрног савета у пословима аграрне реформе, Сл.лист ДФЈ, 64/1945.

¹⁵⁷ Стопанскиот совет е формиран при НКОЈ на 14.12.1945 (Сл.лист ДФЈ, 1/1945) а укинат на 15.01.1953 година (Б. Лекиќ, Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1953. - Београд 1987, 140).

¹⁵⁸ АЈ, 50-88-184, Уредба о организацији и пословању Комисије за аграрну реформу и колонизацију.

¹⁵⁹ АЈ, 50-89-188, Указ о укидању Комисије за аграрну реформу и колонизацију при Влади ФНРЈ.

на Сојузното министерство за колонизација, формирано на 07.03.1945 година и на Главната комисија за населување на борците во Војводина од 08.09.1945 година¹⁶⁰.

Македонскиот ЗАРИК пропишуваше формирање на посебна аграрна комисија при Министерството за земјоделие и шумарство, како негов советодавен орган¹⁶¹. Меѓутоа, во прегледот на расположивата документација, не може да се забележи некоја повидлива активност на ваквата комисија, а работите околу спроведувањето на аграрната реформа во НРМ воглавно ги обавува Одделот за аграрна реформа на горното Министерство¹⁶². Инаку, овој Оддел, формиран на 15.12.1944 година од страна на Президиумот на АСНОМ, од 01.01.-01.05.1945 година бил под непосредна надлежност на Стопанскиот совет, а од 1-ви мај, преминува под надлежност на Министерството за земјоделие и шумарство¹⁶³. Во текот на месец јуни, Одделението (Одделот) пристапило кон прибирање на податоци потребни за спроведување, најпрво на ревизијата на бившите колонисти во Македонија¹⁶⁴, а потоа и податоци за бројната состојба на малуимотните и безимотни селани, како и борците кои ќе треба да добијат земја од фондот на аграрната реформа¹⁶⁵.

"Имајќи ја предвид високата и важна цел на донесениот Закон за аграрна реформа и колонизација и за неговото брзо и ефикасно спроведување", Одделението за аграрна реформа и колонизација, смета дека е неопходно "да се земат мерки преку околските, општинските и месни народно-ослободителни одбори и веднага да се приведат во извршеност и напишат со зградите и целиот мртов и жив инвентар сите стопанства, со точно назначување на видот на земјата..." која во целина преминувала во државни раце (чл.3 - а, б, в, е). Покрај тоа, се бара посебно опишување на сите стопанства кои содржеле вишок земја, т.е. над утврдениот максимум со Законот и при тоа точно да се наведе видот на земјата, моменталниот сопственик и неговото главно занимање, каде живее, како ја обработува земјата-сам, под кирија, наполица или со платена работна рака итн.¹⁶⁶.

За прибирање на сите овие податоци, Министерството за земјоделие и шумарство испратило два посебни формулари, во кои се внесувале целосно сите стопанства кои потпаѓале под удар на чл.3 од Законот, а не само делот кој бил над утврдениот максимум. Брзото и точно извршување на овој попис се сметало за "многу важна задача, која се поставува пред власта и фронтот", заради што биле организирани повеќе активности. Околските народни одбори, најпрво свикувале конференции со задолжително присуство на еден инструктор од Министерството или од друг околински одбор и задолжително присуство на окружните референти по земјоделие и шумарство и окружниот училишен инспектор. На конференциите присуствувале и претставниците

¹⁶⁰ Министерството за колонизација при Владата на ФНРЈ постоело од 07.03.1945 до 31.12.1946, а покрај него, работите околу колонизацијата на борците во Војводина ги спроведувала Главната комисија за населување на борците во Војводина, формирана на 08.09.1945 (Сл.лист ДФЈ, 72/1945, Уредба о Комисији за насељавање бораца у Војводини и Уредба о спровођењу насељавања бораца у Војводини).

¹⁶¹ Членовите и претседателот на републичката аграрна комисија ги именувал претседателот на Владата на НРМ, по предлог на Министерот за земјоделие и шумарство (чл. 35 од Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на НРМ).

¹⁶² Одделот за аграрна реформа при Поверенството на народното стопанство на Македонија беше формиран на 15-тата седница на Президиумот на АСНОМ, на 15.12.1944 година, а за прв референт беше именуван Јордан Блажевски, агроном од Тетово.

¹⁶³ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-32, 11.01.1946.

¹⁶⁴ Исто, к-6, док.бр.2; 02.07.1945.

¹⁶⁵ Одделението за аграрна реформа, меѓу другото, ги прибирало и средувало плановите и преписките останати после експлозијата на Народната банка во Скопје, каде што бил прибран целокупниот аграрен материјал за Македонија (АМ, к-32, 11.01.1946).

¹⁶⁶ АМ, Исто, к-6, док.бр.4, 28.08.1945.

на сите органи и организации кои директно или индиректно учествувале во активностите околу спроведувањето на аграрната реформа - извршниот одбор на околинскиот народен одбор, претседателите и секретарите на ЕНОФ, НОМС, референтите по земјоделие и шумарство, околинските училишни инспектори, како и претставници на "други културно-стопански организации"¹⁶⁷. На свиканите конференции во ваков состав, најнапред се давале појаснувања околу самиот ЗАРИК, се барале најпогодни начини за ефикасно спроведување на пописот, а потоа се приобало кон формирање на Околинска комисија, одговорна за извршување на пописот¹⁶⁸. Комисијата во состав: секретарот на околинскиот народен одбор, двајца претставници од Фронтот, прочелникот на стопанскиот оддел, околинските референти по земјоделие и шумарство, еден геометар од катастарската управа (или нарочно испратен за таа цел), формирала работни екипи - Селски комисии, за секое село каде што требало да се попишува земјата¹⁶⁹. Понекаде, во практиката, Окружниот одбор пристапувал кон формирање на селски комисии за попис на земјата разделена од бугарските власти, а потоа се приобало кон свикнување на окружна конференција на која се формирале Околински комисии за попис на земјоделските стопанства над 20 ха, односно на граѓаните неземјоделци кои располагале со земја над 3 ха. Ваков бил случајот во Битолскиот округ¹⁷⁰.

Работните екипи што ги формирала Околинската комисија броеле 2-4 члена за секое село, зависно од бројот на стопанствата и условите во врска со пописот. Околинскиот референт по земјоделие и околинскиот референт по шумарство заедно со геометарот ја раководеле и контролирале работата на работните екипи по селата, а кога било неопходно, тоа го превземале и сите членови на Комисијата¹⁷¹.

Органите на власта биле должни да спречат секакво "развлечување и растурање" на стопанствата чие земјиште преминувало во државни раце (чл.4), со сите згради и постројки и со целокупниот жив и мртов земјоделски инвентар¹⁷². Со цел да се сочуваат и правилно да се водат, Министерството за земјоделие и шумарство, на 26.09.1945 година, донесло посебно Напатствие, во кое, меѓу другото бара "секое овакво стопанство, преди да почне во духот на законот да се располага со него, да добие свои привремени управител". Управителите ги поставувал Околинскиот народен одбор со одобрение на Министерството. Доколку одредено стопанство зафаќало површина поголема од 100 ха, управителот бил поставуван директно од Министерството. Привремениот управител бил задолжен да го сочува одредното стопанство, правилно да раководи со него, да обезбедува навремена обработка и сеидба и "не смее ништо да отуѓи се додека не падне конечна одлука на народната власт за експропријација на тоа стопанство"¹⁷³.

Старите сопственици на стопанствата имале право на располагање само со последната реколта, а на сопствениците чии имоти потпаѓале под чл.3-"а" од Законот (односно големопоседите кои не биле обработувани од сопственикот) им се одземале и плодовите.

¹⁶⁷ АМ, Исто, док.бр. 23, 03.09.1945.

¹⁶⁸ "Нова Македонија", II, 207, 06.09.1945, За брзото спроведување на аграрната реформа-Конференција на претставителите на народните одбори од Скопска околина.

¹⁶⁹ АМ, Исто.

¹⁷⁰ "Нова Македонија", II, 216, 16.09.1945, Аграрната реформа во Битолска и Мариовска околина ќе засегне големи комплекси земја.

¹⁷¹ АМ, Исто.

¹⁷² Во тој дух е Наредбата за задолжителна обработка и засејување на земјиштето, кое потпаднало под удар на ЗАРИК, како и на останатите земјишта кои се наоѓаат под државна управа, издадена од Министерот за земјоделие на ДФЈ на 14.09.1945 (АЈ, 97-1, 14.09.1945).

¹⁷³ АМ, исто, док.бр. 27, 26.09.1945.

Работните екипи го вршеле попишувањето на земјите и стопанствата кои потпаѓале под удар на законот со задолжително присуство на речиси целиот селски народен одбор, секретарот и претседателот на Фронтот и на младинската организација, учителот и др. Низ многубројната преписка со народните одбори, Министерството за земјоделие и шумарство бара забрзување на работата и благовремено извршување на пописот на земјата, нагласувајќи дека од "оваа многу важна задача... зависи дали илјадници безземјаши ќе добијат поскоро земја". И покрај дадениот краен рок до 20.09.1945 година, констатирано е дека "сведенијата од пописот не се уште пристигнати во Министерството за земјоделие"¹⁷⁴.

И покрај сите напори, пописот се покажал доста тешка и обемна работа која не можела да се заврши во толку кус рок. Аграрното одделение во својот извештај од 18.10.1945, констатира дека "тој попис во повеќе од половината околии до денеска е извршен, а на големите стопанства се поставени принудни управители". Во меѓувреме, Министерството пристапило кон организирање на земјоделските работи на оние стопанства и земји кои потпаѓале под удар на Законот¹⁷⁵.

Пописот на земјата и инвентарот и средувањето на пописните материјали, Аграрното одделение ги привршило кон крајот на ноември, воведувајќи евиденција во матични книги по окрузи. Оваа евиденција била појдовна основа за натамошните "аграрни операции- дефинитивната расправа за одземањето на тија земји". Исто така, Одделението вршело подготовки за брза поделба на земјата на безимотните и малуимотни селани, веднаш по формирањето на аграрниот фонд, за што претходно месните одбори веќе имаа подготвени соодветни списоци¹⁷⁶.

Според одредбите на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонозација на НРМ, за спроведување на аграрната реформа биле формирани Месни аграрни комисии во состав: два члена на месниот народен одбор, двајца месни аграрни интересенти и еден од членовите на соодветниот околиски народен одбор. Месните аграрни комисии се формирале на "селски збор", а "околискиот народен одбор бил должен да процени дали изборот на членовите... е правилен и дали избраните можат да бидат удостоени со таква почаст и должност. Во случај на неправилен избор Околискиот народен одбор наредува нов избор". Месните аграрни комисии се формирале само во оние месни народни одбори, каде што постоела земја за експропријација¹⁷⁷. До крајот на 1946 година во НРМ биле избрани и работеле 558 аграрни комисии¹⁷⁸.

Утврдувањето на поседите станувало поодделно, на *Јавна расправа* која се закажувала најмалку пет дена однапред во местото каде што се наоѓал поседот, на *Селски јавен збор*, на кој учествувале сите заинтересирани лица¹⁷⁹. После одржаната расправа се донесувала одлуката во која се назначувало дали поседот се експроприра во целина (чл.3-а,б,в,г) или се експроприра само вишокот (чл.3-ѓ,д). Во првиот случај, со одлуката се експроприрале и згради и постројки, живиот и мртов инвентар (чл.4 од Законот) и доколку бил претходно извршен попис, се одредувал привремен управител кој се грижел за поседот до неговата поделба. Ако пописот не бил извршен до денот на одржувањето на расправата, месната аграрна комисија одредувала пописна

¹⁷⁴ АМ, Исто.

¹⁷⁵ АМ, Исто, Месечен извештај на аграрното одделение, 18.10.1945.

¹⁷⁶ АМ, Исто, Извештај за работата во месец ноември 1945 на одделот за аграрна реформа, 03.12.1945.

¹⁷⁷ Исто, к-34, док.бр. 13, Правилник за извршување на Законот за аграрна реформа и колонизација на територијата на НР Македонија, 30.10.1946.

¹⁷⁸ Исто, док.бр. 11, Годишен извештај на аграрното одделение, 06.12.1946.

¹⁷⁹ "Нова Македонија", III, 322, 20.10.1946, Во спроведувањето на аграрната реформа нашите селани треба активно да учествуваат; Исто, 324, 23.01.1946, Конференција на селата Петровец, Огњанци, Ржаничани и Чојлија; Исто, 328, 27.01.1946, Јавни аграрни расправи; Исто, 333, 02.02.1946, При експропријацијата и делењето на земјата треба да се слуша гласот на безземјашите и малоимотните селани.

комисија од три члена, од кои најмалку еден бил аграрен интересент. Оваа пописна комисија извршувала накнаден попис и се грижела за попишаните згради и инвентар до нивната поделба¹⁸⁰.

Доколку некој сопственик поседувал земја на неколку места, расправата за утврдување на површината на имотот ја спроведувала онаа месна аграрна комисија на чија територија е земјата, а максимумот го одредувала онаа комисија во чија територијална надлежност сопственикот имал постојано пребивалиште¹⁸¹. Првостепената одлука за експропријација, која се издавала веднаш по расправата, меѓу другото содржела: лични податоци за сопственикот, неговото главно и споредно занимање, податоци за членовите на неговото семејство, положбата на поседот на 28.08.1945 година, вкупната површина на поседот (фактичката положба по парцели), задолженијата на поседот, парцелите кои се одземаат и парцелите кои се оставаат на сопственикот, состојбата со зградите, инвентарот, висината на надокнадата и посебно образложение¹⁸².

Ваквата одлука, месната аграрна комисија ја доставувала до Месниот народен одбор, кој бил должен да ја објави истиот ден кога ја примил. Жалба по одредена одлука, земјосопственикот можел да достави пак преку Месната аграрна комисија до Аграрниот суд при Околискиот народен одбор во рок од три дена¹⁸³. Инаку според Законот (чл.32), било предвидено формирање на аграрни судови при окружните народни одбори како второстепена власт за спроведување на аграрната реформа. Нивното формирање во НРМ започнало кон крајот на 1945 и во првата половина на јануари 1946 година¹⁸⁴. Аграрните судови во својот состав броеле пет члена, кои по предлог на окружните народни одбори ги назначувал министерот за земјоделие и шумарство. Тројцата од овие членови, се избирале од редот на аграрните интересенти. Заради попрецизно утврдување на работата и надлежностите на Окружните аграрни судови, на 18.01.1946 година, бил донесен посебен Правилник од страна на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ¹⁸⁵.

Правилникот прецизира дека во надлежност на аграрниот суд спаѓа "донесување на второстепени, окончателни одлуки" за утврдување на објектите и субјектите на аграрната реформа, потоа донесување на конечни одлуки по сите жалби против одлуките на месните аграрни комисии, како и по сите спорови кои ќе се појават во врска со извршувањето на Законот за аграрна реформа, доколку одлуката е во надлежност на Министерот и други установи (чл.7 од Правилникот). Исто така, Окружниот аграрен суд, бил надлежен за сите работи во врска со аграрната реформа пропишани со Законот, уредби, правилници, напатствија и наредби што се донесувале околу спроведувањето на аграрната реформа. Контролата над работата на аграрниот суд била во надлежност на министерот за земјоделие и шумарство, а судот бил должен, меѓу другото, два пати во месецот да поднесува до министерот извештаи за својата работа (чл.14 од Правилникот).

Одржувањето на аграрните расправи на теренот било пропратено со силна агитационо пропагандна работа на сите органи и организации, при што основна парола беше - "Земјата

¹⁸⁰ Чл. 21 и 22 од Правилник за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на територијата на НРМ (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, док.бр. 13, 30.01.1946).

¹⁸¹ Чл. 24; Исто.

¹⁸² АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-32, До месните аграрни комисии, 21.01.1946.

¹⁸³ Чл. 25 од Правилникот за извршување...

¹⁸⁴ "Вардарски глас", II, 7, 13.01.1946; Л. Лазаров, Спроведувањето на аграрната реформа..., 71.

¹⁸⁵ Правилник за образование и за работа на аграрните судови при окружните народни одбори (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, док.бр. 2, 30.02.1946).

припаѓа на оној кој ја обработува”¹⁸⁶. Низ овие аграрни расправи, најочигледно доаѓало до израз револуционерното расположение на сиромашното и за аграрната реформа најзаинтересираното селанство. Низ многуте натписи во тогашниот печат може да се почувствува атмосферата и духот на тие расправи. Од една страна старите сопственици жилаво се обидуваат да ја задржат земјата, а од друга, малуимотните и безимотни селани покажувале нестрпливост за побрза поделба на земјата¹⁸⁷. Не помалку барања се јавувале и во однос на експропријацијата на црковните и манастирски имоти, при што селаните, во некои случаи, земале обврска дека земјата ќе ја обработуваат колективно¹⁸⁸. Имало и по некои поединечни случаи каде што поединци доброволно се откажувале од делот на земјата над утврдениот максимум, согледувајќи ја реално состојбата.

При одржувањето на аграрните расправи, силно до израз дошла социјалната диференцијација, која го зафатила селото во зимата 1945 и пролетта 1946 година, т.е. заострувањето на борбата помеѓу сиромашните слоеви на село и богатиот селанец-”кулакот”¹⁸⁹. За тоа зборуваат повеќето партиски извештаи од терен, каде недвосмислено стои дека ”аграрната реформа поостри политичка борба, диференцијација... Паролата, земња да биде на тој којто е обработува стана народна...”¹⁹⁰. И понатаму ”поделбата на земјата направи доста за уште поголема диференцијација на кулачките елементи на селото”¹⁹¹.

Спроведувањето на аграрната реформа било под постојана контрола и насочување на организациите на Комунистичката партија, како раководна сила на целокупниот општествено-економски развој. Не само посредно, туку и непосредно, со директно учество на комунистите во органите и телата за спроведување на аграрната реформа, Партијата фактички била предводникот на овој гигантски потфат. Низ партиските документи, како на ЦК КПМ, така и на околицките комитети на КПМ, може да се види дека, во овој период целокупната политика на село била спроведувана директно и под постојана контрола на Партијата, покрај евидентниот ентузијазам на селанските слоеви и огромната дејност на масовните организации. Уште при формирањето на месните аграрни комисии, Партијата низ циркуларно писмо доставено до сите околицки комитети бара: 1) Насекаде каде има можност ”членовите кои се определени како членови на месните аграрни комисии да бидат партијци; 2) Членовите на Околицкиот Н.О. - определени за членови на месните аграрни комисии, да бидат безусловно партијци; 3) Партиската организација да ја следи целокупната работа околу спроведувањето на аграрната реформа, особено да настојува на нејното благовремено и ефикасно свршување”¹⁹².

¹⁸⁶ ”Нова Македонија”, III, 366, 13.03.1946, Празник на безземјашите; исто, 340, 10.02.1946, Од првите аграрни расправи.

¹⁸⁷ ”Нова Македонија”, III, 331, 31.01.1946, Селаните бараат да им се земе земјата на големопоседниците и неземјоделците; Исто, 335, 06.02.1946, 80 стопанства во Св.Николе потпаѓаат под удар на аграрната реформа.

¹⁸⁸ Така, од експроприраната манастирска земја на Манастирот Св.Наум - Охридско, била формирана првата СРЗ во Македонија, во с. Љубаништа (Историски архив на Охрид, фонд: Околицки комитет на СКМ-Охрид, 1944-1965, к-1, 1944/47, Записник од конференцијата на селаните од с. Љубаништа, 26.10.1945); Исто така, селаните од с. Сирково се обврзале дека експроприраната земја од бившиот министер Милан Стојадиновиќ ќе ја обработуваат колективно (”Нова Македонија”, III, 348, 20.02.1946, На аграрната расправа во с. Сирково, Кавадаречко, одземена му е земјата на бившиот Министер-претседател Милан Стојадиновиќ).

¹⁸⁹ ”Нова Македонија”, III, 333, 02.03.1946, При експропријацијата и делењето на земјата треба да се слуша гласот на безземјашите и малонимотните селани; Исто, 331, 31.01.1946, Селаните бараат да им се земе земјата на големопоседниците и неземјоделците.

¹⁹⁰ АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје (1945-1946), к-3, Извештај за месец март, 27.03.1946.

¹⁹¹ АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје (1945-1946), к-3, Извештај за работата и стањето на Срески комитет-Куманово, през месец март.

¹⁹² АМ, фонд: ЦК СКМ, Окружен комитет на КПМ-Скопје, Циркуларно писмо од 30.01.1946; Историски архив на Охрид, фонд: Околицки комитет на СКМ-Охрид, к-1, 1944-1947, 31.01.1946.

Во еден извештај на Околинскиот комитет на КПМ-Куманово, се нагласува дека составот на аграрните комисии во околицата е "добар и под контрола на КП"¹⁹³. Покрај тоа, при развладувањето на поимотните слоеви на село, Партијата барала "активно учестие на самите аграрни интересенти" со цел "да се овозможи диференцијација на селските маси-на селанската сиромаштија од кулачките елементи". Диференцијацијата помеѓу сиромашните селани и богатите слоеви на селото, спроведувана според идеолошките критериуми на КП, се сметала за основен предуслов за обезбедување на поддршка од широките слоеви при спроведувањето на економско-политичките мерки на село, и при тоа, поефикасно сузбивање на отпорите на кои наидувала Партијата на село¹⁹⁴.

Аграрните комисии со помош на членовите партијци, особено од околинските народни одбори и партиските организации на теренот, одиграле особена улога при свикувањето на јавните расправи на аграрните интересенти, "да не се распалуват страстите" и земјата да ја добијат оние што навистина ја заслужуваат, а не "некои дембели или народни непријатели". Партиските активисти, непосредно ангажирани во спроведувањето на аграрната реформа, имале и посебна задача, делењето на земјата да го зацврсти "уште повеќе оној сојуз меѓу безимотните и малуимотните, спрам великопоседниците и кулаците"¹⁹⁵.

Целата работа околу формирањето на аграрните комисии, одржувањето на јавните расправи, експропријацијата и поделбата на земјата, најинтензивно течела во првите три месеци на 1946 година, со различна динамика во различни околии. Сепак, при поопстојно читање на повеќе документи, можеме да направиме и некое условно разграничување. Така во текот на месец јануари, низ целата република е предоминантно формирањето на месните аграрни комисии¹⁹⁶, а веќе од 09.02.1946, по претходно изработен план, започнала експропријацијата на земјата¹⁹⁷, која завршила во првите денови на месец март. На 2-ри март била издадена Наредба со која се бара до 15 март да биде завршена поделбата на земјата, зошто на терен ситуацијата била мошне сложена, а органите на власта и органите за спроведување на аграрната реформа не биле секогаш на висината на поставената задача¹⁹⁸.

Текот на експропријацијата се одвивал многу бавно и покрај "силната волја на заангажираните.... поради ред мачнотии" кои се појавиле во праксата. Меѓу тие тешкотии најчесто се спомнуваат: големата оддалеченост помеѓу поедини села како и од самиот околински центар; непремерените површини од бившите катастри заради што секоја нива се премерувала на најпримитивен начин (со кутли и шиници) за да се пронајде нејзината површина и да се утврди дали поседот потпаѓа под експропријација; немање доволно стручен персонал, средства за пишување итн.¹⁹⁹. Заради овие објективни причини, но и поради субјективните, во работата на аграрните комисии се појавиле низа неправилности кои потоа морале да бидат разгледувани и корегирани од страна на аграрните судови. Заради сите тешкотии целата работа околу пописот,

¹⁹³ АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје (1945-1946), к-3, Извештај на СК КПМ - Куманово за месец октобар 1946.

¹⁹⁴ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ-Охрид, к-1, 1944-1947, 31.01.1946.

¹⁹⁵ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ-Струга, (1945-1952), к-1/7. год. 1945/46.

¹⁹⁶ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-32, Барање на Министерството од 04.01.1946 год. до околинските комитети.

¹⁹⁷ АМ, Исто, док.бр. 100.

¹⁹⁸ АЈ, 97-9-63, Аграрна реформа у Македонији и проблеми у вези с њом, 23.03.1946.

¹⁹⁹ АМ, Исто, Извештај (за извршение на Законот за аграрна реформа).

експропријацијата и поделбата на земјата не можела да се изврши до 15-ти март и постапката на многу места се развлечувала²⁰⁰.

Нови тешкотии во врска со спроведувањето на аграрната реформа на теренот искрснале веднаш штом се започнало со делењето на земјата. Се појавиле скриени парцели земја кои требало накнадно да се опишуваат, а потоа да се делат, притисоци и нетрпеливост на интересентите за побрзо добивање земја, непопишани црковни и манастирски земји, погрешно внесување на земја како обработлива, а таа речиси била неплодна, откажување на поедини интересенти од скоро добиената земја итн.²⁰¹.

Според податоците на Аграрната комисија на ФНРЈ, од 23.03.1946 година, земјишниот фонд создаден со аграрната реформа во Македонија изнесувал 37.886 ха обработлива површина и 35.952 ха необработлива земја. Најголемите површини експроприрана земја евидентирани се во околиците: Битолска (5.500 ха), Неготинска (4.777 ха), Светиниколска (4.192), а најмалите површини во земјишниот фонд забележани се во околиците: Гостиварска (107 ха), Кривопаланечка (137 ха), Горчепетровска (140 ха), Бродска (147 ха) и Козјачка (147 ха). Аграрната комисија заклучува дека во околиците богати со земја нема доволно аграрни интересенти, заради што земјата треба да се разделува по пат на внатрешна колонизација (особено во Битолска околица), додека пак во околиците со мал земјишен фонд имало најголем број на интересенти и најголем број печалбари (Гостивар, Крива Паланка, Брод, Козјак)²⁰².

Бројот на безимотните и малуимотни селани, според непрецизни проценки од тој период, се движел помеѓу 35 и 40 илјади селански семејства и тој број воглавно се поклопувал со бројот на пријавените аграрни интересенти. Меѓутоа за време на експропријацијата, и особено за време на поделбата на земјата, овој број постојано се зголемувал. Ако се земе предвид фондот на обработлива земја и бројот на аграрните интересенти, сосема е јасно дека голем дел заинтересирани селани и после спроведувањето на аграрната реформа ќе останат без земја. Кон ова треба да додадеме дека дел од површината на аграрниот фонд бил резервиран за државни потреби, а дел за колонистите кои имале право да ги задржат порано доделените имоти²⁰³. Еден дел од земјишниот фонд, исто така, се враќал на сопствениците, според одредбите на Законот за изменување и дополнување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на територијата на Федерална Македонија²⁰⁴.

Со поделбата на земјата во НРМ веќе се привршило во почетокот на месец април, за што известува и Министерството за земјоделие и шумарство, иако до 11 април, "од технички причини од секаде не се прибрани сведенија". Според дотогашните податоци со кои располагало Министерството, во 27 околии била разделена и резервирана за државни потреби или за внатрешна колонизација следната површина: а) резервирано за државни потреби 3.102 ха; б) разделено на 7.393 месни семејства 16.782 ха; в) разделено или резервирано за внатрешни колонисти (340 семејства добиле земја, а ќе добијат уште околу 500 семејства) 7.516 ха; г) слободна земја 4.300 ха".

Според документите доставени до 11 април 1946 година, со барање за земја се јавиле 5.860 безимотни семејства, 35.889 малуимотни, вкупно 31.749 семејства, од кои 8.640 боречки

²⁰⁰ АЈ, Исто.

²⁰¹ АМ, Исто, Извештај (за извршение на Законот за аграрна реформа).

²⁰² АЈ, Исто.

²⁰³ Исто.

²⁰⁴ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, Закон за изменување..., 12.04.1946.

семејства²⁰⁵, што е нешто помалку од податоците доставени до Комисијата за аграрна реформа на ФНРЈ. Со спроведувањето на Законот за аграрна реформа и колонизација од 23.08.1945 година, до средината на 1946 година, во земјишниот (аграрен) фонд на НРМ влегле следните видови и површини на поседи, кои биле распределени на следниот начин:

ТАБЕЛА 2.9. Распределена и експроприрана земја во НРМ до средината на 1946 година²⁰⁶

ОКРУГ	Експроприрано						Распределено					
	/1/	/2/	/3/	/4/	/5/	/6/	/7/	/8/	/9/	/10/	/11/	Вкупно
Скопски	598	4704,47	1287,84	1137	82	1832,41	581,24	122,43	3343,94	996,50	80,48	5124,59
Велешки	788	13895,03	8952,11	1611	98	5612,71	1332,59	/	5901,06	4727,99	64,21	12025,85
Штипски	560	3575,58	582,64	4034	43	4565,72	187,24	730,32	4971,88	/	9,40	5898,84
Битолски	1425	14662,90	3031,34	7202	157	/	633,19	143,60	8438,73	1378,58	1,00	10595,10
ВКУПНО	3371	36837,98	13853,93	13.984	380	12010,84	2734,26	996,35	22655,61	7103,07	155,09	33644,38

Легенда: /1/ Број на стопанства /2/ Обработлива земја (ха) /3/ Необработлива земја-утина, пасишта /4/ Необработлива земја-шума (ха) /5/ Стопански згради (куќи и др.) /6/ Слободна земја од бивши колонисти и аграрни интересенти по ревизијата (ха) /7/ Државни и други установи (ха) /8/ Резервиран градски фонд за давање под наем (ха) /9/ На месни аграрни интересенти од селото и околината (ха) /10/ Резервирано или разделено на внатрешни колонисти (ха) /11/ Резервирано за давање по чл.29 од ЗАРИК (ха).

Според овие податоци на Комисијата за аграрна реформа и колонизација на ФНРЈ, во НРМ биле експроприрани вкупно 3.371 посед, со 36.837,98 ха обработлива површина и 32.840,65 ха необработлива површина (утрина, пасишта, шума). Како што и понапред видовме најголем земјишен фонд е создаден во Битолскиот округ. Истиот извор наведува дека до средината на 1946 година останале 11.702,46 ха слободна обработлива земја, а бројот на интересентите кои сеуште не добиле земја изнесувал 11.550.

Во едно обраќање на Министерството за земјоделие и шумарство на ФНРЈ од 19 април 1946 година до Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ, стои дека од вкупно 31.749 пријавени семејства безземјаци и сиромашни, меѓу кои 9.362 боречки семејства, земја добиле само 11.800 семејства. Останатите 19.949 семејства останале без земја²⁰⁷. Комисијата за аграрна реформа и колонизација од прибраните податоци за спроведувањето на аграрната реформа во цела Југославија, за Македонија ја констатира следната состојба за извршената експропријација по видови на поседи:

ТАБЕЛА 2.10. Експроприрани поседи во НРМ

ВИДОВИ НА ПОСЕД	БРОЈ НА ПОСЕДИ	ПОВРШИНА (ха)
експроприрани приватни големопоседи	381	32.744

²⁰⁵ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-32, Извештај на Министерството, 11.04.1946.

²⁰⁶ АЈ, 97-9-63, Сведенија за разделена и експроприрана земја во Македонија (средина на 1946 год.)

²⁰⁷ АЈ, 97-31-447, Комисији за аграрну реформу и колонизацију при Влади ФНРЈ, 19.04.1946.

експроприрани посеџи на банки, установи и слично	34	3.326
експроприрани посеџи на цркви, манастири и слично	684	14.010
експроприрана земја на земјоделски посеџи преку максимумот	701	9.600
неземјоделски посеџи	1.807	11.339
исчезнати сопственици	371	6.447
посеџи оставени од колонисти	223	2.180
земја по законот за ревизијата	6.777	21.789
ВКУПНО:	10.978	101.435

Според наведените податоци²⁰⁸, најголема површина на земја во земјишниот фонд доаѓа од експроприраните приватни големопосеџи, а потоа од црквите и манастирите. Интересен е односот помеѓу трите главни големопосеџници: приватните земјопосеџници, црквата и банките (паричните заводи). Очигледно е дека во Македонија, доминирал, пред се, приватниот големопосеџ. На црквите и манастирите, исто така, отпаѓа голем дел од земјата, додека пак банките дале речиси десет пати помалку земја отколку експроприраните приватни посеџи. Тоа секако е одраз на неразвиеноста на Македонија од една страна, а од друга, веројатно, затоа што банките и установите послабо влегувале во земјишни зделки и не превземале поголеми земјишни посеџи. Карактеристично за земјишниот фонд во НРМ е тоа што во него влегле 6.777 посеџи на бивши колонисти со површина од 21.789 ха. Оваа површина, која влегла во фондот по основ Законот за ревизија на бившите колонисти, доаѓа на второ место, веднаш после површината на експроприраните приватни големопосеџи. Наведениот земјишен фонд од 101.435 ха бил распределен на следните учесници во распределбата²⁰⁹:

ТАБЕЛА 2.11. Распределба на земјишниот фонд во НРМ

	БРОЈ НА НАДЕЛЕНИ	ПОВРШИНА ВО ХА
Дадена надополна на аграрни интересенти	18.450	43.714
Внатрешни колонисти	1.036	10.038
Вкупно	19.486	53.752
На државни земјоделски стопанства	44	40.638
Земја која поради распарченост не е поделена и друго	-	5.927
Вкупно	-	47.581
СЕ ЗАЕДНО:	-	101.333

²⁰⁸ Податоците се земено од материјалите на Комисијата за аграрна реформа и колонизација при нејзиното ликвидирање во април 1948 година (V. Stipetić, *Agrarna reforma...*, 439; Л. Лазаров, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948. - Скопје, 1979, 123; Статистички годишњак ФНРЈ. - Београд 1954, 115).

²⁰⁹ V. Stipetić, *Agrarna ...*, 451.

Она што посебно паѓа во очи во овој Преглед, во однос на распределбата на земјишниот фонд, е тоа што во просек најмногу земја добиле внатрешните колонисти - околу 10 ха по семејство. Ова било над количината што ја добиле колониците во другите републики, како и повеќе од просекот што го добиле сојузните колонисти (околу 4 ха). Меѓутоа, претходно беше нагласено дека најголем дел како надополна добиле бившите колонисти кои по ревизијата не го изгубиле правото на земја во НРМ²¹⁰. Инаку, на вкупно 18.450 аграрни интересенти, како надополна биле доделени 43.714 ха земја или просечно 2,37 ха на семејство.

Постапката околу поделбата на земјата ја спроведувале месните аграрни комисии кои најпрво подготвувале списоци на интересентите во своето место. Во списоците се наведувале податоци за бројот на членовите на семејството на интересентот и големината на имотот. Министерството за земјоделие и шумарство, врз база на тие списоци и советен предлог од околинскиот народен одбор, определувало кои земји од земјишниот фонд во поедини места ќе бидат разделени на месните селани (од местото и околните села), а кои од тие земји ќе бидат заангажирани за внатрешна колонизација. На предлог на околинскиот народен одбор, Министерството ја определувало и средната големина на земјоделските стопанства, зависно од бројот на членовите на домаќинствата и вкупната површина на земјата, водејќи сметка за нејзиниот квалитет и плодност. До колку средната големина на земјоделското стопанство била помала од 7 ха, а бројот на членовите на семејството бил поголем од 6, на секој понатамошен член му се давало уште по 0,50 ха, но така што вкупната површина не надминувала 7 ха. Исто така, бил одреден и минимумот на површина на еден посед и тоа до 2 ха, при што ако одредено лице поседувало земја под 2 ха, му се доделувала површина најмалку во износ на разликата до одредениот минимум²¹¹.

За време на поделбата на земјата, политичката атмосфера на село се карактеризира со силната поткрепа што сиромашното селанство ја пружало на аграрната политика на новата држава. Меѓутоа, покрај оваа општа констатација, евидентни се и некои знаци на колебање на селото, веќе во есента 1946 година. Положбата на корисниците на аграрната реформа по добивањето на земјата била незавидна. Услугите на приватните запреги биле слаби и слабо контролирани, а машинско-тракторските станици неподготвени да обработуваат мали, индивидуални парцели. Затоа и се јавиле критики на аграрната реформа, посебно заради тоа што власта заедно со земјата не им обезбедила на селаните потребен жив и мртов инвентар. Кон тоа се надоврзува и отпорот кон откупната политика, чија суштина не можел да ја сфати и прифати голем дел од селанството²¹².

Со спроведувањето на аграрната реформа во Македонија, не можеа да бидат целосно задоволени потребите на македонските селани. Заради тоа, за извесно ублажување на тие потреби како и за подобрување на социјално-економската положба на селаните, почна итното спроведување на колонизацијата на македонските селани во Војводина. Меѓутоа, ваквата сојузна колонизација, со која се планирало преселување на 2.000 боречки семејства од НРМ, ни оддалеку не можела да го реши аграрниот проблем. Затоа се размислувало "прашањето на безземјашите и сиромашните селани да се реши на тој начин што еден дел би се привлечол во

²¹⁰ Површината на земјата што селаните ја добивале по аграрната реформа се движела од 2 до 7 ха, додека пак површината што ја добивале месните аграрни интересенти и колонисти на бившата аграрна реформа, преоѓала и 15 ха најдобра земја. Ова создавало големо незадоволство на теренот и селаните барале смалување на површините на бившите колонисти (АЈ, 97-9-63, Аграрна реформа у Македонији и проблеми у вези с њом).

²¹¹ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, док.бр. 13, Правилник за извршуење..., 30.01.1946.

²¹² В. Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*. - Beograd 1969, 403.

индустриското и рударското производство, а друг дел да биде нададен со земја добиена со асанација на мочуриштата”²¹³.

3.3. Колонизацијата на македонското селанство во Војводина - сојузна колонизација

Со конфискацијата, аграрната реформа и другите мерки на експропријација на земјата во рамките на ФНРЈ, бил создаден земјишен фонд од 1.612.000 ха²¹⁴. Најголем дел, т.е. 39,5% од овој фонд доаѓал од поседите на германската народност, 29,9% од приватните големопоседи, 10,7% од црковните поседи, 7,7% од земјоделските поседи над максимумот и 7,0% од неземјоделските поседи. Најголемиот дел од овој земјишен фонд се наоѓал на подрачјето на Војводина - 53,8%, во Хрватска - 24,2% и Словенија 16,5%. Според други извори, земјишниот фонд во ФНРЈ изнесувал 1.566.000 ха и тоа: 636.800 ха конфискувана земја од припадниците на германската народност, 235.000 ха од големопоседите, 163.700 ха поседи на цркви и манастири, 122.000 ха од земјоделските поседи над максимумот, 109.400 ха од неземјоделските поседи и помал дел на акционерски друштва, банки и други извори²¹⁵. ЦК СКЈ во еден од своите материјали за унапредување на земјоделството, наведува дека аграрниот фонд изнесувал 1.561.000 ха²¹⁶.

Од рамките на земишниот фонд на аграрната реформа, најнапред биле изделени површините кои требало да се употребат за меѓурепубличките колонисти, т. е. за сојузната колонизација. Ваквата сојузна колонизација беше зацртана уште со ЗАРИК, каде што во чл.18 се наведува дека за таа цел државата ќе додели 500.000 катастарски јутра земјиште во Бачка, Банат, Барања и Срем. Аграрниот совет на ДФЈ, вистински определил 408.000 кј, (235.000 ха) наменети за сојузна колонизација. Истовремено тој одлучувал колку која република треба да упати колонисти и во кој крај. Самата колонизација ја вршела Главна комисија за населување на борците во Војводина, именувана од Аграрниот совет²¹⁷.

За спроведувањето на колонизацијата, соодветните државни органи донесле повеќе уредби и други законски акти, меѓу кои и многу важната "Уредба за спроведување на населувањето на борците во Војводина", донесена од Аграрниот совет на ФНРЈ. Според оваа Уредба, на секое семејство што ќе се насели во Војводина му следувале 8 кј обработлива земја "со зграда за живеење и помошни стопански објекти, со тоа, да почнувајќи од петтиот член на семејството му се доделува уште по 1/2 к.ј. на секој член и да вкупната површина од земјата не може да биде поголема од 12 к.ј." (чл.1)²¹⁸.

Приоритет за добивање земја, според оваа Уредба, имале учесниците во НОБ, семејствата со загинати народни херои, офицери од Југословенската армија кои по занимање биле земјоделци. На овие, како и на семејствата кои броеле повеќе од 12 членови, им се доделувало до

²¹³ АЈ, 97-9-63, Аграрна реформа у Македонији..., 23.03.1946.

²¹⁴ Енциклопедија на Југославија, 1 (А-Б).- Загреб 1983, 69 (Податоците се земени според истражувањата на В. Стипетик).

²¹⁵ В. Petranović, Privremena Vlada DFJ. - Beograd 1964, 57.

²¹⁶ Според податоците на ЦК СКЈ од 1952 година, аграрниот фонд изнесувал 1.561.000 ха земја. Земја со површина од 900.000 ха, а со неа и инвентар, добиле 332.000 семејства (Архив ЦК СКЈ, XV 1/169, 1952, Улога државе у унапредувању пољопривредне производње и социјалистичком преображају села); Комисијата за аграрна реформа и колонизација во својот извештај за 1946 година наведува дека до февруари 1947 година, со аграрната реформа биле опфатени 1.564.613 ха земја, при што, дефинитивни биле податоците само за Хрватска, Словенија и Македонија (АЈ, 97-12-79, Извештај о раду на аграрној реформи и колонизацији у току 1946 године, 24.02.1947).

²¹⁷ АЈ, 97-1-1, Уредба о комисији за насељавање бораца у Војводини, 08.09.47; Сл.лист ДФЈ, 53/1945.

²¹⁸ АЈ, 97-1-1, Уредба о спровођењу насељавања бораца у Војводини, 10.09.1945.

30% повеќе земја отколку на останатите семесјтва (чл.1). Доколку колонистичкото семејство не се населело на одредената земја во рок од една година, колонистот го губел правото на таа земја (чл.7).

Министерството за колонизација на ДФЈ, уште во текот на месец август (10.08.1945) испратило циркуларно писмо до сите републички влади, заедно со формулар-молби, кои требало да ги пополнат само лицата-молители за добивање земја од земјишниот фонд за сојузна колонизација²¹⁹. Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, понатаму овие формулари ги доставило до сите околиски народни одбори во Републиката, а овие до месните народни одбори. Заинтересираните лица се пријавувале т.е. поднесувале молба до Месниот народен одбор кој ја заверувал молбата и преку Околискиот народен одбор ја доставувал до Претседателството на Владата на НРМ. За лицата кои сеуште се наоѓале во редовите на Армијата, молбите биле упатени преку воените власти, а месните и воени власти биле задолжени да ги потврдат наводите во молбата²²⁰. Републичката влада давала свое мислење по однос на молбите и испраќала предлог-список до Сојузното министерство за колонизација. Министерството, т.е. подоцна Комисијата за спроведување на аграрната реформа и колонизација при Претседателството на Владата на ФНРЈ, донесувала конечна одлука.

Ваквата пропишана процедура во давањето одобренија за сојузната колонизација се кршела во практиката уште во текот на месец август 1945 година. Заинтересираните странки, секојдневно доаѓале во Министерството за колонизација на ДФЈ, во Белград, со барање нивните молби да бидат решени поединечно, надвор од општиот план. Заради тоа, на 29 септември, Министерството објавува ново "Соопштение за колонистите", во кое им обрнува внимание дека републичкото министерство решава за примање на молбите, кои после тоа одат на усвојување во сојузното Министерство. Усвоениот список, сојузното Министерство го доставувало назад до републичкото, а ова им ја соопштувало одлуката на молителите преку околиските или преку месните народни одбори²²¹.

Според членот 30 од ЗАРИК и според предлогот на сојузниот Министер за земјоделие, Аграриот совет на ДФЈ донесол Одлука за местата во кои ќе се населат борци во Банат, Бачка, Барања и Срем, на земјата конфискувана од лицата од германската народност. Одлуката, меѓу другото, пропишувала дека Македонците ќе се населат во Панчевачката и Петроградската околија со квота од 2.000 семејства²²² и тоа во селата:

Глогањ (Панчевачка околија)	320 семејства
Јабучка (- " -)	520 - " -
Краљевикево (- " -)	530 - " -
Круќани (Петроградска околија)	630 - " -
ВКУПНО:	2.000 семејства

²¹⁹ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-6, До сите околиски одбори, 23.08.1945.

²²⁰ "Нова Македонија", II, 197, 25.08.1945, Соопштение за колонистите, издадено од Министерот на колонизацијата во Белград, 17.08.1945.

²²¹ "Нова Македонија", II, 279, 29.11.1945, Соопштение за колонистите.

²²² АЈ, 97-1, Одлука за местата во кои ќе се населат борци во Банат, Бачка, Барања и Срем, на земјата конфискувана од лица од германска народност.

Македонската Влада избрала посебна комисија за преглед на молбите на интересентите за колонизација во Војводина, која постапувајќи согласно Уредбата за редот на првенството за доделување земја (од 02.09.1945)²²³, изработила предлог - список од 883 лица кои први, од македонската квота требало да се населат во Војводина²²⁴. Покрај изработката на предлог списоците, секоја федерална влада испраќала три, пет или повеќе делегати во Војводина, како претходница на колонистите. Овие делегати, меѓу другите подготовки, вршеле и претходна распределба на куќите, за да може да биде вселен секој колонист, веднаш по неговото пристигнување²²⁵.

Целокупната подготовка за колонизацијата на Македонците во Војводина траела се до средината на декември 1945 година²²⁶ и при тоа, според извештајот на делегатот од Македонија, била утврдена следната состојба:

1) Предвидена квота семејства	2.000
2) До сега поднесено молби на Владата на Македонија	3.836
3) До сега предложено на Сојузното Министерство на одобрување	1.826
4) Од страна на Сојузното Министерство одобрено	493
5) До сега колонизирани семејства	15
6) Вкупен број членови кои се колонизирани	64

Овој извештај на делегатот од Македонија приближно се поклопува со прегледот на примените и решени молби за населување, што го дава за Македонија Министерството за колонизација на ФНРЈ²²⁷:

ТАБЕЛА 2.12. Преглед на молби од Македонија за сојузна колонизација

Број на молби	НЕОДОБРЕНИ				ОДОБРЕНИ
	во тек на решавање	бивши колонисти	спорни со малку податоци	одбиени	
1.830	909	164	229	34	494

Следниот преглед, изработен според податоците со кои располагал Аграрниот совет до 27.10.1945 година, дава подетална слика за бројот на одобрени и неодобрени молби за колонизација од НРМ по околии²²⁸ (Види: табела бр.13):

²²³ Сл.лист ДФЈ, 68/1945.

²²⁴ Претседател на оваа комисија бил Методија Фотев, Министер за земјоделие и шумарство (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-6, Список на лица кои се предложени за Војводина).

²²⁵ "Нова Македонија", II, 219, 20.09.1945, Интервју со Министерот за колонизација при Сојузната Влада, Сретен Вукосављевиќ.

²²⁶ АЈ, 50-89-188, Состојба за колонизацијата (дел од извештај до крај на декември 1945).

²²⁷ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-6, 1945, док.бр. 25, 27.10.1945.

²²⁸ АЈ, 97-3-26, Преглед од 27.10.1945 за Македонија.

Според овие податоци, до почетокот на декември 1945 година биле одобрени 494 молби, а сеуште не бил организиран ниту еден транспорт на македонски колонисти за Војводина. Плашејќи се од неизвесноста што таму ги чека, како и под влијание на пропагандата, присутна на теренот²²⁹, кај колонистите се појавил стремеж, најпрво за Војводина да отпатува само главата на семејството, а остатокот да замине на пролет. Меѓутоа, ваквото преселување не било дозволено. Семејствата можеле да заминат само комплетни²³⁰ и за секоја околија наеднаш, односно се определувал еден ден за транспорт на колонистите од една околија²³¹. Според планот за колонизација, целата квота од 2.000 семејства, од кои 300 борци-инвалиди, требало да се пресели за Војводина до март 1946 година²³².

Првиот организиран транспорт на колонистите од Македонија, требало да замине за Војводина на 17.12.1945 година, но заради големите студови, заминувањето се извршило на 28 декември²³³. Според првичните извештаи на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, за Војводина требало да замине 81 колонистичко семејство од Скопска и Кумановска околија²³⁴, но на одредениот ден, за село Глогањ, Панчевачка околија, тргнале само 50 семејства со 304 луѓе. Во периодот од 28.12.1945 до 09.02.1946 година, од Македонија за Војводина, низ три организирани транспорти биле преселени вкупно 234 семејства со 1.507 луѓе. До овој период се откажале од преселување во Војводина 13 лица, воглавно од семејни причини, зошто, најголемиот дел од нив поднесле барања додека биле во редовите на Армијата, без претходна согласност од своите семејства²³⁵.

Транспортот на колонистите од Македонија течел интензивно и во наредните месеци. Во текот на месец март 1946, биле организирани 5 транспорти со борци (386 семејства со 1935 членови) и два транспорти со бивши колонисти (61 семејство, воглавно од Кумановска и Тетовска околија)²³⁶. Така, заклучно со 31.03.1946, од Македонија за Војводина биле испратени 620 семејства со вкупно 3.442 членови, од кои 570 боречки семејства со 3.138 членови²³⁷. Инаку од околу 4.000 молби кои до овој период ги разгледувало Одделението за аграрна реформа и колонизација на НРМ, биле одделени 1.837 и предложени на Сојузната комисија за аграрна реформа и колонизација. Оваа од предложените 1.837 одобрила 1.419 барања. Од сите нив, за Војводина заминале 620 семејства, а другите не сакале да заминат и покрај одобрените молби²³⁸.

Според сојузната евиденција, до 01.05.1946 година, од Македонија во Војводина биле населени 700 семејства со 3.933 членови, и тоа во следните околии (табела 2.14):

²²⁹ За тоа во извештајот од март 1946 година на Кумановскиот околински комитет на КПМ стои: "Имаше од начало разни реакционерни протуранија како там било лошо..." (АС, фонд: Окружен комитет на СКМ-Скопје, к-3).

²³⁰ АЈ, 50-89-188, исто.

²³¹ "Нова Македонија", II, 279, 29.11.1945, Соопштение за колонистите.

²³² "Нова Македонија", II, 305, 29.12.1945, Отпочна колонизацијата на две илјади семејства од Македонија.

²³³ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-6, 1945, Списоци на луѓе кои ќе тргнат за Војводина.

²³⁴ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-6, 1945, док.бр. 7, 11.12.1945.

²³⁵ Првиот транспорт бил на 28.12.1945 (50 семејства и 304 членови) предводен од Ристо Богданов Шишковски од с.Јаблан, струшко, вториот на 12.01.1946 (125 семејства со 965 членови) предводен од Младен Ѓорѓиев Станојевски-Челопечки од с.Челопек, Козјачка околија и третиот на 16.01.1946 година (59 семејства со 238 членови) со Симо Ѓ. Нестороски од с.Подмочани (АЈ, 97-10, До комисијата за аграрна реформа и колонизација на ФНРЈ, 09.02.1946).

²³⁶ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, 1946, Извештај на одделението за аграрна реформа за месец март, 03.04.1946.

²³⁷ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, 1946, Извештај на одделението за аграрна реформа за месеците јануари, февруари и март 1946, 05.04.1946.

²³⁸ АМ, Исто, к-32, Извештај на одделението за аграрна реформа и колонизација од формирањето до април 1946, 11.04.1946.

ТАБЕЛА 2.13. Преглед на молби за сојузна колонизација по околии
(состојба на ден 27.10.1945 година)

Предложено		Одобрено				Неодобрено		
Околија	Број на семејства	Број на семејства	Број на членови	Катастарски утра		бивши колонисти	спорни	вратено
				на село	во град			
Скопска	59	46	300	431	208,5		2	2
Ресенска	15	10	46	86,5	42,0		9	2
Неготинска	25	10	50	86,5	42,5	9	/	/
Струшка	23	19	111	171,5	82,0	/	4	/
Кумановска	415	147	1028	1406,0	673,5	92	175	1
К.Паланечка	93	88	657	848,5	409,5	/	5	/
Штипска	13	2	10	11,5	9,5	7	4	/
Тетовска	22	15	90	137,0	66,0	/	4	3
Велешка	22	16	70	136,0	66,5	/	4	2
Прилепска	65	15	61	127,0	62,0	33	14	3
Охридска	12	11	58	97,5	47,0	/	1	/
Бродска	11	10	65	95,5	46,5	/	/	1
Кичевска	20	20	114	179,0	86,0	/	/	/
Поречка	14	14	95	113,0	63,0	/	/	/
Пехчевска	2	2	11	18,5	8,5	/	/	/
Кавдаречка	20	10	53	88,5	42,0	7	3	/
Битолска	21	11	49	97,0	47,5	/	2	8
Галичичка	4	3	16	26,0	12,0	/	/	1
Крушевска	8	6	26	50,5	25,0	/	/	2
Дебарска	7	6	40	56,5	27,5	/	1	/
Кратовска	2	2	10	17,5	8,5	/	/	/
Цар.-Селска	2	2	9	16,5	8,0	/	/	/
Прешевска	1	1	4	8,0	4,0	/	/	/
Струмичка	14	11	53	95,5	47,0	/	/	3
Гевгелиска	6	3	13	25,0	12,0	/	/	3
Гостиварска	5	4	25	365,0	17,5	/	/	1
Кочанска	8	6	30	52,5	25,0	/	/	2
Радовишка	2	2	7	16,0	8,0	/	/	/
Злетовска	1	1	8	10,0	5,0	/	/	/
Мариовска	9	1	5	8,5	4,0	7	1	/
ВКУПНО:	921	494	3114	4879	2196	164	229	34

ТАБЕЛА 2.14. Населени колонисти од Македонија
во Војводина до 01.05.1946 година

ОКОЛИЈА	БРОЈ НА СЕМЕЈСТВА	БРОЈ НА ЧЛЕНОВИ
Панчево	689	3.874
Бела Црква	2	9
Српска Црња	7	39
Сомбор	2	11
Вкупно населено:	700	3.933

Од бившите колонисти кои го изгубиле правото на порано добиената земја во Македонија, биле населени 819 семејства со 4.836 членови, додека пак 101 семејство со 770 членови од бившите колонисти биле населени за сметка на македонската квота, во следните околии²³⁹:

ТАБЕЛА 2.15. Преглед на бивши колонисти од Македонија,
населени во Војводина, за сметка на македонската квота

ОКОЛИЈА	БРОЈ НА СЕМЕЈСТВА	БРОЈ НА ЧЛЕНОВИ
Кула	5	20
Сомбор	11	75
Оџаци	6	36
Бачка Топола	1	5
Апатин	1	7
Јаша Томиќ	47	395
Вел. Кикинда	7	58
Панчево	14	126
Бела Црква	3	17
Српска Црња	1	3
Петровград	1	7
Ковин	1	9
Земун	2	10
Стара Пазова	1	2
Вкупно:	101	770

Од вкупниот фонд на земјата за сојузна колонизација, 50.000 к.ј. биле планирани за населување на оние бивши колонисти од Македонија и Косово и Метохија кои по занимање биле земјоделци, а земјата ја губеле според Законот за ревизија од 05.08.1945 година. Подоцна, било согледано дека оваа површина е над потребите, заради што Комисијата за аграрна реформа и

²³⁹ АЈ, 97-9-62, Прегледи на колонисти, 01.05.1946.

колонизација при Владата на ФНРЈ донесла одлука, на бившите колонисти да им подели 30.000 кј, а останатите 20.000 да ги употреби за населување на печалбарите-повратници од Америка и други места²⁴⁰.

Од погоре наведените прегледи, може да се види дека Македонците воглавно биле населени во околината Панчево и многу мал дел (11 семејства) во другите околии. Бившите колонисти од Македонија, кои по ревизијата не го изгубиле правото на земјата, а одбиле да се вратат во Македонија, добиле земја во Војводина на сметка на македонската квота, во повеќе околии, но најголем дел во околицата Јаша Томиќ.

Однесувањето, животот и судбината на македонските колонисти во Војводина е тема за посебно истражување, но во тие рамки мораме барем на кратко да се осврнеме на еден интересен извештај на Мите Андреевски, делегат на Главната комисија за колонизација на борците во Војводина кој се однесува на политичката состојба во с.Глогањ²⁴¹. Овој извештај зборува за формирање на една земјоделска заедница врз доброволна основа, која ги добила сите потребни средства и стока, додека од друга страна, настанала тешка ситуација при поделбата на стоката на другите колонисти, кои биле незадоволни од клучот по кој се делела стоката. Вакви ситуации (незадоволство за куќата, стоката итн.) биле приступни речиси низ цела Војводина, така што не е потребно посебно да се елаборира²⁴². Она што паѓа во очи, во овој извештај, е оценката дека првите колонисти, воглавно од Скопска Црна Гора, Козјачка, Кумановска околица и од околината на Пирот, 126 семејства кои биле населени во Глогањ "не се претежно Македонци, туку една голема мешавина која воглавно се состои од луѓе кои биле под влијание на Големо Српската пропаганда во Македонија уште и пред војната. Тоа истото се покажало веднаш и тука при нивното формирање и во Советодавен одбор, а уште повеќе при решавањето во која школа да одат децата, дали во македонска или во српска. Од преку 100 деца, само 9 се пријавиле во македонско школо, иако во местото постои македонска школа. За прашањето во која школа ќе одат нивните деца се развила толку силна дебата" околу која долго се воделе "остри расправи помеѓу самите колонисти". Голем дел од овие колонисти потпаднале под влијание на некои стари колонисти од Лика кои пред војната биле населени во Македонија и кои упорно ја ширеле големосрпската пропаганда. Посочувајќи ги овие загрижувачки моменти, делегатот Мите Андреевски²⁴³ смета дека оваа состојба мора да се спречи со тоа што во Глогањ "ќе се одреди таков елемент на колонисти кој ќе може да се спротивстави на секаква реакција која уште долго време ќе трае на нашето село... Пожелно би било да се упатат од Македонија другари колонисти од Прилепската, Крушевската, од Дебарца, од Битолската и Велешката околица, т.е. оној македонски елемент кој ќе може да се спротивстави на реакцијата бидејќи токму тој народ од тие краеве најмногу ја препатил на својот грб окупацијата и теророт на фашистичката реакција..Такво едно разместување би било воглавно поволно за колонизација во овие краеве т.е. во Глогањ и Јабука"²⁴⁴.

²⁴⁰ АЈ, 97-12-79, Извештај на Комисијата за аграрна реформа и колонизација за 1946 година.

²⁴¹ АЈ, 97-9-61, Комисија за аграрна реформу и колонизација, Извештај са терена, 30.03.1946.

²⁴² Види: В. Petranović, *Politička osnova ...*, 407-411.

²⁴³ Инаку Глогањ, едно од центрите на фолксдојчерите и на романската реакција за време на првите избори од 736 гласачи само 136 гласале за Народниот фронт (АЈ, 97-9-61, Исто).

²⁴⁴ АЈ, 97-9-61, Исто.

Не знаеме точно дали заради ваквата состојба, но евидентно е дека во транспортите кои течеле во текот на месец март и април, колонистите се воглавно од бараните окрузи, иако и понатаму се транспортираат колонисти и од Скопскиот округ²⁴⁵.

При увидот во документацијата, се наметнува фактот дека посвесниот македонски елемент тешко ја прифаќал селидбата за Војводина од една страна, а од друга пресудно е секако и тоа што, македонскиот селанец тешко се одвојувал од родното село. По цена на сите тешкотии, тој сакал да остане таму каде што се родил, што дошло до израз и при спроведувањето на внатрешната колонизација, за подоцна, со спроведувањето на индустријализацијата, да почне неговиот егзодус од село во град. Заради ова, квотата од 2.000 семејства за Војводина од Македонија можела тешко да се исполни до 31.03.1946 година (како што се планирало), зошто преселувањето се одолговлечило и во текот на 1947 година.

Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ, во својот извештај за сојузната колонизација до почетокот на 1947 година, ги дава следните податоци за предвидените и исполнети квоти по федерални единици за преселувањето на колонистите во Војводина²⁴⁶:

ТАБЕЛА 2.16. Преглед на планирани и преселени колонисти по републики

	к в о т а (бр.семејства)	ПРЕСЕЛЕНО до 01.01.46 до 25.12.46		останува за 1947 г.
БИХ	12.500	6.443	12.507	/
Хрватска	9.500	4.703	9.824	/
Црна Гора	7.000	3.029	6.385	615
Србија	6.500	768	5.275	1.228
АП Војводина	6.000	141	5.916	84
Словенија	1.500	109	667	833
Македонија	2.000	251	1.663	337
ВКУПНО:	45.000	15.444	42.223	3.097
Гардисти без оглед на Н.Р.			700	700
			42.923	2.397
Преселено по ревизијата			1.877	/
Вкупно преселено:			44.800	/

Од овој преглед може да се види дека била исполнета и натфрлена квотата за Босна и Херцеговина и Хрватска, додека од Македонија до 25.12.1946 година биле населени 1.663 семејства а преостанувале уште 337 места за исполнување на квотата. Меѓутоа не ретко, дел од колонистите, не можејќи да се прилагодат на новата средина, се враќале назад во своите родни

²⁴⁵ Колонистите кои стигнале на 14-ти март во с.Јабука и с.Глогањ биле од Неготинска, Гевгелиска, Велешка, Кратовска, Радовишка, Кавадарска, Кичевска и Ресенска околија, вкупно 73 семејства (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-32, Обавестување нас Цветко Гачевски, спроводник на колонистите од Македонија, Јабука, Војводина, 16.03.1946). Потоа следат колонисти од Охрид, Струга, Кичево, Гостивар, Теарце, Тетово, Прилеп (АЈ, 97-10, Извештај на одделението за аграрна реформа и колонизација, 27.03.1946.

²⁴⁶ АЈ, 97-12-79, Извештај о раду на аграрној реформи и колонизацији у току 1946 год., 24.02.1947.

места²⁴⁷. Со тоа се создавала збрка во самата евиденција и не можел со сигурност да се утврди бројот на преселените колонистички семејства, покрај постоечката неутврдена бројка на диви колонисти кои без одобрение се населувале во Војводина²⁴⁸.

Од вкупно населените 44.800 семејства, односно околу 42.000 ако се смета дека околу 2.000 семејства се вратиле во своите родни места, со земја биле обезбедени 40.910 семејства до 01.01.1947 година. Овие семејства добиле вкупно 361.300 кј земја, односно во просек помалку од 10 кј, колку што било првобитно предвидено. Заради тоа, Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ донесла одлука да ја зголеми количината на доделена земја за 20-25% онаму каде што земјата била со послаб квалитет и каде што се работело за опстанок на колонистичкото семејство²⁴⁹.

Со оглед на тоа што колонизацијата се одолжувала наспроти настојувањата на власта таа да се спроведе по најитна постапка, пред се заради нормализирање на земјоделското производство во услови на краен недостаток на храна, била донесена Уредба за измена на членот 7 од Уредбата за спроведување на населувањето на борците во Војводина²⁵⁰. Додека претходната Уредба (од септември 1945), во членот 7 пропишувала дека населеникот е должен да се насели со своето семејство на доделената земја во рок од една година, а во спротивно земјата ќе му се одземе заедно со правото да добие друга, во изменетиот член 7 (февруари 1947) се дава рок од два месеци за преселување, сметајќи од денот кога е соопштена одлуката за одобрено населување. Сите оние на кои им била соопштена одлуката пред 01.01.1947 година биле должни да се населат до 15.03.1947 година. Со овој рок можеле да се користат и оние на кои двомесечниот рок им истекувал пред 15-ти март. Секој што немало да се насели до овој пропишан рок, го губел правото на населување и немал право на друго одобрение²⁵¹.

Комисијата за аграрна реформа и колонизација на својата седница од 22.07.1947 година, констатира дека во земјишниот фонд одреден за изведување на сојузната колонизација и фондот за изведување на ревизијата на поранешната колонизација во НРМ и Косовско-Метохиската област, во Војводина се наоѓале уште 70.000 кј земја. Оваа земја била распространета низ цела Војводина и воглавно во места каде не постоеле слободни куќи за населување, што е веројатно и основната причина заради која останала нераспределена до средината на 1947 година.

Интензитетот на колонизацијата во текот на 1947 година знатно опаднал и се свел на "незнател број интересенти кои се јавувале поединечно и повремено". Слична била состојбата и со земјишните фондови во останатите републики, чии нераспределени површини биле ставени под управа на различни органи од привремен карактер "кои повеќе (заради состојбата на фондовите) не биле во состојба да обезбедат рентабилно стопанисување"²⁵². Заради ова и повеќе други

²⁴⁷ До крајот на 1946 година од вкупно преселените 44.800 колонистички семејства, назад се вратиле околу 2.000 семејства, најголем број од Босна и Херцеговина и Хрватска (АЈ, 97-12-79, Извештај о ...). Истото го потврдува и еден материјал на одделението за аграрна реформа и колонизација на НРМ каде стои: "Извесно е да некои од преселените семејства, по разни причини се вратени назад, но точниот број на овие е незивесен" (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-33, Проектот План за работа на аграрното одделение при Министерството на земјоделие и шумарство за 1947 година).

²⁴⁸ д-р Б. Петрановиќ наведува дека прашањето на дивите колонисти во Војводина се решавало на два начини: ако се работело за Војвоѓанци, биле иселувани во своите поранешни места на престој, а доколку по потекло биле од другите федерални единици, ги населувале на салашите или на крајот од селото и тоа по две-три семејства во една зграда (B. Petranović, *Politička i pravna osnova...*, 408.).

²⁴⁹ АЈ, 97-12-79, Исто.

²⁵⁰ АЈ, 50-23-41, Уредба о измени члана 7 Уредбе о спровоѓењу насељаване бораца у Војводини, 10.02.1947.

²⁵¹ Чл. 1 Уредбе о измени члана 7 ...

²⁵² АЈ, 97-12, Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 20.11.1947. (констатации на Комисијата за аграрна реформа и колонизација од 22.07.1947).

причини, Комисијата донесла начелна одлука земјишниот фонд на аграрната реформа и колонизација да се ликвидира во најкус можен рок²⁵³.

Во извештаите на Одделението за аграрна реформа и колонизација при Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, забележан е уште еден организиран транспорт на колонисти во текот на март 1947 година. Во овој транспорт организиран од 13 до 15 март заминале 13 семејства од Прилепска околија со 45 членови и 119 преостанати членови на преселени колонисти, две семејства со 12 членови од Титов Велешка околија, 6 семејства со 25 членови и 230 заостанати членови од веќе преселени семејства како и 4 семејства со 27 члена од бившите колонисти кои го губеле правото на порано доделената земја, сите од Кумановска околија²⁵⁴. Секако дека после овој транспорт имало и поединечни исселувања и доселувања на преостанати членови од веќе населени семејства како и обратно, враќање на некои семејства или дел од нив во родниот крај²⁵⁵.

Сето ова ја отежнувало работата околу водењето на точна евиденција и утврдувањето на точен број на сојузни колонисти во Војводина, но општо прифатени во статистиката и во истроиографијата се податоците на Комисијата за аграрна реформа и колонијација земени при нејзиното ликвидирање во почетокот на 1948 година²⁵⁶, кои ги анализира и д-р Владимир Стипетич²⁵⁷. Според овие податоци, од Македонија во Војводина биле населени вкупно 1678 семејства со 10.352 членови и тоа во разни околии, прикажани во табелата 2.17.

Од податоците наведени во оваа табела, може да се види дека од вкупно 1.678 македонски колонизирани семејства 1.538 биле сместани во Банат, а најголемиот дел од нив - 1.143 во околијата Панчево. Во банат биле населени 137, а во Срем само 7 македонски семејства. Исто така, ако овие податоци ги споредиме со оние од 25.12.1946 година, кои претходно ги наведовме, и според кои од Македонија во Војводина до крајот на 1946 година биле населени 1.663 семејства, може да се види дека до ликвидирањето на аграрната реформа и колонизација, бројката се наголемила за уште 15 семејства, без точен увид за тоа колку во меѓувреме се вратиле назад, а колку се доселиле други колонисти. Очигледно е дека колонијацијата на Македонците во Војводина била спроведена во најголемиот дел во текот на 1946 година, а незнатно во 1947, како и тоа дека квотата од 2.000 семејства не била исполнета за 322 семејства²⁵⁸.

Сојузната колонизација како составен дел на аграрната реформа имала пред се политичка цел-населување на териториите на германската народност и на другите непријателски елементи, каде борците и боречките семејства требало да ги јакнат позициите на новата власт, наспроти старите сфаќања и отпор кон новото. Меѓутоа, новите доселеници биле невични на рамничарски начин на обработка на земјата. Тие биле дојдени од далеку културно позаостанати и економски

²⁵³ АЈ, 50-88-184, Решение (на Владата со кое се одобрува одлуката на Комисијата за аграрна реформа и колонизација од 23.06.1947 со која се бара ликвидирање на земјишниот фонд на аграрната реформа и колонизација во најкус рок).

²⁵⁴ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, Извештај за извршена работа во текот на месец март 1947 на Одделението за аграрна реформа и колонизација.

²⁵⁵ Проблемот на нецелосно преселување на семејствата, често бил разгледуван од Комисијата за аграрна реформа и колонизација која бара од федералните единици ова прашање законски да го регулираат (АЈ, 97-1-12, док.бр. 46, Аграрном савету ФНРЈ, 29.01.1946.).

²⁵⁶ АЈ, 50-89-188, Указ о укидању Комисије за аграрну реформу и колонизацију при Влади ФНРЈ, 24.04.1948.

²⁵⁷ V. Stipetić, Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ, godine 1945-1948. - Zagreb 1954, 442-443.

²⁵⁸ Според податоците на Аграрното одделение на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, до крајот на 1946 година од Македонија за Војводина биле транспортирани 1532 семејства на борци и позадинци и 165 семејства на бивши колонисти, или вкупно 1.697 семејства, додека немало точни податоци колку од нив се вратиле назад. (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-33, Проектно План за работа на аграрното одделение при Министерството на земјоделие и шумарство за 1947 година).

понеразвиени средини, заради што сојузната колонизација имала изразено негативни ефекти во однос на земјоделското производство во Војводина.

ТАБЕЛА 2.17. Преглед на преселени колонисти од Македонија во Војводина, по околии

ОКОЛИЈА	БРОЈ НА СЕМЕЈСТВА	БРОЈ НА ЧЛЕНОВИ
Кикинда	8	44
Вршац	249	1.521
Сечањ	90	520
Зрењанин-Бегеј	17	80
Зрењанин-Тамиш	5	28
Ковињ	8	38
Панчево	1.143	7.195
Алибунар	18	94
БАНАТ (вкупно):	1.538	9.520
Кула	38	222
Нови Сад	9	46
Забалъ	8	43
Бачка Паланка	34	179
Сомбор	41	246
Бачка Топола	1	6
Оџаци	6	40
БАЧКА (вкупно):	137	782
Земун	1	2
Стара Пазова	5	42
Рума	1	6
СРЕМ (вкупно):	7	50
С Е З А Е Д Н О:	1.678	10.352

3.4. Внатрешна колонизација

Во сојузниот ЗАРИК од 23.08.1945 година, во членовите 15-23 донесени се одредби само за колонизација на земјиштето добиено со конфискација на германската народност во Бачка, Банат, Барања и Срем (чл.18), кое спаѓало во надлежност на Министерството за колонизација на ФНРЈ. Доделувањето на земја на аграрните интересенти и спроведувањето на внатрешната колонизација, рамковиот план го препушта за решавање на републичките закони, но притоа биле задолжителни начелата истакнати во сојузниот Закон. Под исти услови земјата се доделувала првенствено на борците од НОВ и на жртвите на фашистичкиот терор²⁵⁹ според Уредбата за

²⁵⁹ АЈ, 97-1-1, Аграрни интересенти.

редот на првенството за доделување земја за колонизација на борците²⁶⁰. Во општиот сојузен план за колонизација било планирано за надворешна (сојузна колонизација) да бидат опфатени 45.000 семејства, додека за внатрешна, знатно помалку - 25.000 семејства.

Македонскиот закон за аграрна реформа и внатрешна колонизација, предвидува изведување на внатрешна колонизација на дел од површините од земјишниот фонд кој ги определувал Министерот за земјоделие и шумарство (чл.14 и 21). Во принцип, внатрешната колонизација се планирала да се изведе во места и околии каде што имало повеќе земја, во периодот после завршувањето на пролетната сеидба 1946 година²⁶¹.

Земјата планирана за внатрешна колонизација и другата нераспределена површина од земјишниот фонд морала да биде засеана и обработена, за што биле целосно заангажирани околските народни одбори²⁶². Околските, заедно со месните народни одбори биле должни да организираат обработка на слободната аграрна земја или да ја издаваат под наем да се обработи²⁶³. Со повеќе напатствија и наредби, Министерството за земјоделие и шумарство ги регулира сите прашања во врска со издавањето, обработката, собирањето на реколтата и поделбата на приходот од овие земји во текот на 1946 и првите месеци на 1947 година, до ликвидирањето на земјишниот фонд на аграрната реформа²⁶⁴. Исто така, посебно се регулирало прашањето за поделба на приходот од земјите експроприрани по Законот за аграрна реформа, а кои веќе засеани или изорани им припаднале на новооземјените земјоделци.

Со завршувањето на аграрната реформа и со ревизијата на бившите колонисти, останала извесна количина неразделена земја, која била резервирана за спроведување на внатрешна колонизација. Внатрешната колонизација имала за цел да го реши проблемот на бедните пасивни планински села, како и сместувањето на населението од попалените и разрушени села. Покрај тоа, низ внатрешната колонизација, со изградба на нови населби се сметало дека ќе се создаваат и модерни работни задруги со планско земјоделство и посовршено обработување на земјата. Аграрното одделение изработило планови за формирање на посебни "обрасцови" села кои би служеле како примерни земјоделски заедници и би покажувале како треба да изгледа современото село²⁶⁵.

За изведувањето на внатрешната колонизација била формирана специјална комисија која на лице место ги проучувала одредените површини за внатрешна колонизација "од здравна, економска, ветеринарска гледна точка, како и дали на тије места можат да се формираат нови насеља, да би се резервисаната земја исползувала уште таја година". Комисијата, уште на крајот на месец март 1946 година, установила дека има услови да се подигнат 10 нови населби со 500 куќи. Бидејќи понатаму останала слободна земја за внатрешна колонизација, по наредба на Претседателот на Владата на НРМ Лазар Колишевски, аграрното одделение направило план за

²⁶⁰ Сл.лист ДФЈ, 68/1945.

²⁶¹ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-28, 1946, До околските народни одбори, 10.03.1946.

²⁶² "Нова Македонија", III, 360, 07.03.1946, Наредби на Министерот за земјоделие и шумарство на НРМ.

²⁶³ Чл.38 од Правилник за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на НР Македонија, Сл.весник на НРМ, 3/1946.

²⁶⁴ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, Наредба за правилно стопанисување на земјите од аграрната реформа и колонизација на територијата на НРМ, 09.06.1946; Исто, к-33, До окружниот народен одбор, 11.06.1946; Исто, к-33, Тумачење на чл.40 од Законот за аграрна реформа; АС, фонд: Местен народен одбор с.Арачиново, 1946-1952, к-2, До месниот народен одбор с.Арачиново, 10.07.1947; "Нова Македонија", III, 460, 03.07.1946, Реколтата од нерешените аграрни имоти ќе ја соберат досегашните обработувачи; Исто, 478, 24.07.1946, Половината од приходот од земјите експроприрани по Законот за аграрна реформа им припаѓа на новооземјените.

²⁶⁵ "Нова Македонија", III, 424, 22.05.1946, Над 2.000 семејства од планинските и попалени села ќе бидат колонизирани.

уште 530 куќи од кои еден дел би биле во веќе определените 10 нови населби, а другиот дел би се подигнале во уште 5 нови населби²⁶⁶.

Со внатрешната колонизација се планирало да бидат опфатени за оземјување или целосно населување околу 2.050 семејства. Тие биле населувани, како што рековме на земјата преостаната од аграрниот фонд и од ревизијата на бившите колониистички имоти²⁶⁷. Во новите куќи се планирало најнапред сместување на борци-безимотни и малуимотни од пасивните краевии "кои најповечко пострадаја од окупаторот". Така, на прво место доаѓале, борците од Дебарца и Малесија кои биле сместувани во Битолскиот округ и еден дел во Неготинска околија. Борците од Козјачка, Криво Паланечка и Кратовска околија биле планирани за колонизирање во Велешкиот округ, каде што се планирало и сместување на борците од планинските попалени села на Тиквешкијата²⁶⁸.

Во текот на месец март биле разделени или резервирани за внатрешна колонизација 7.516 ха земја и неразделена околу 4.300 ха²⁶⁹. Како што зборуваат повеќето извештаи на одделението за аграрна реформа, до крајот на месец март околу 340 семејства добиле земја и се планирало најитно оземјување на околу 500 семејства²⁷⁰. Извештаите од месец април²⁷¹ и мај²⁷² даваат нешто помала површина на разделена и резервирана земја за внатрешна колонизација и тоа 7.103 ха, која површина била распределена на 1.055 домаќинства. Неразделена земја од фондот за внатрешна колонизација останала уште 4.242 ха, воглавно од послаб квалитет, чие разделување се планирало откако ќе се подигнат новите населби за сместување на колониистите²⁷³.

Ваквото намалување на површините на земјите резервирани за внатрешна колонизација од 7.516 на 7.103 ха, веројатно доаѓа од тоа што дел од овие површини биле вратени или на бившите колониисти кои се жалеле на решенијата на мешовитата комисија, или на големопоседниците кои по член 3 точка "а" од Законот за измени и дополненија на Законот за аграрна реформа, добивале назад по 5 ха од својот посед доколку немале друго занимање²⁷⁴.

Според пишувањето на "Нова Македонија", околу 1.050 семејства всушност биле населувани "во истите околии каде е резервисана земјата, како што е случајот со 500 семејства од Скопска Црна Гора кои се населуват во Маџарска и Драчевска околија"²⁷⁵. Всушност, според планот на Одделението за аграрна реформа од 23.05.1946 година, се работело за 509 семејства од планинските села (Црногорија) во Маџарска околија кои ќе останат во своите куќи во старите села бидејќи немало доволно слободни куќи за населување. Во Драчевската околија биле

²⁶⁶ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-33, До Министерството за земјоделие и шумарство, План на внатрешна колонизација, 23.05.1946.

²⁶⁷ "Нова Македонија", Исто.

²⁶⁸ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-33, Исто.

²⁶⁹ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, Извештај за работа на Одделението за аграрна реформа за месец март, 03.04.1946.

²⁷⁰ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, Извештај на Одделението за аграрна реформа за извршената работа през месеците јануари, февруари и март 1946 година, 05.04.1946.

²⁷¹ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, Извештај на Одделението за аграрна реформа за извршената работа през месец април, 1946 година, 04.05.1946.

²⁷² Во планот за работа на аграрното одделение за периодот 01.06-01.09.1946 година стои дека за внатрешна колонизација биле резервирани 7.100 ха "разработена" и 4.000 ха "неразработена" земја. (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, 24.05.1946).

²⁷³ Јордан Блажевски, Со спроведуењето на аграрната реформа во НР Македонија се ликвидира полуфеудалниот однос во селото, Слис. "Земјоделец", I, 1, ноември 1946, Скопје, 8.

²⁷⁴ Сл.весник на НРМ, 11.01.1946, Закон за измени на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на НРМ.

²⁷⁵ "Нова Македонија", III, 424, 22.05.1946, Исто.

разделени 111 ха земја на 37 семејства од истата околија на колонистичка земја, од кои 25 семејства добиле и куќи. Таков случај имало и во Неготинска околија каде што во с. Бистреница во напуштените колонистички куќи биле сместени 36 семејства од изгореното планинско село Радња²⁷⁶.

Освен овие 1.057 семејства кои воглавно биле обезбедувани во истите околии, по Уредбата за внатрешна колонизација требало потполно да се исселат и колонизираат околу 1.000 семејства. Тоа биле воглавно семејства на сезонски земјоделски работници, рударски-селски семејства и градежни сезонски работници од К. Паланечката и Козјачка околија кои требало да се населат во Св. Николска околија и дел во Тиквешка. Во Битолско и во Тиквешката се планирало колонизирање на обездомените селани од Дебарца и Малесијата, додека пак голем дел од бегалците од Егејска Македонија кои спаѓале во овие 1.000 семејства, биле колонизирани во Св.Николска и Неготинска околија²⁷⁷. Така, во с.Мездра (Св.Николе) се планирало подигање на 50 нови куќи на 400 ха резервирано за Македонците од Егејска Македонија, во с.Кадрифаково 60 куќи на 400 ха резервирана земја, во с.Криволак (Неготинска околија) 50 нови куќи, во с.Гнеотино и Тепавци (Битолска околија) 50 нови куќи и резервирано 300 ха земја, во Бело Поле (Прилепско) 50 нови куќи - сите за Македонците бегалци од Егејска Македонија.

Преселувањето на селаните од попалените села од Дебарца било планирано во: с.Крушевица (Кавадарска околија)-50 семејства на 300 ха земја; во селата Трол, Алинци, Радобор, Дедебалци и Будаково 50 семејства на преку 300 ха земја; во Горно и Долно Чаирли, Добромир и Агларци - 50 семејства на 300 ха земја; во с.Балдовенци - 60 семејства на околу 400 ха земја; во с. Н. Лагово (Прилепско) биле резервирани 20 куќи за колонисти од Дебарца; во селата Алинци, Веселчани, Рувци биле резервирани 400 ха земја за 60 семејства, но дури не се подигнале куќите, земјата не можела да се користи; во Кадино Село биле резервирани 140 ха но неопходно било и таму да се подигнат куќи итн.²⁷⁸.

За колонизирањето на овие семејства веднаш се пристапило кон изградба на новите населби и куќи. Сојузната влада отпуштила 10 милиони динари за нивното изградување, а за оние населби каде што биле сместувани бегалците од Егејска Македонија, се користел и дел од кредитот отпуштен за овие бегалци. За изградбата на овие села била формирана комисија во чиј состав влегувале агрономи, доктори, инженери како и претставници на власта и Фронтот²⁷⁹. Меѓутоа, изградувањето на овие населби и куќи одело доста тешко заради немањето доволно материјални средства. Затоа и продолжило изградувањето на куќите "по планот за внатрешна колонизација за сместување на избеглиците од Егејска Македонија", а во текот на летото течело предавањето на земјата на луѓето од истата или соседна околија кое не било поврзано со изградувањето на нови куќи²⁸⁰.

До крајот на месец октомври 1946 година биле населени бегалци од Егејска Македонија во новосоградените куќи и тоа: во Св.Николска околија, с. Мездра 20 дупли куќи со 40 семејства; во с. Кадрифаково 22 дупли куќи со 44 семејства; во Битолска околија во с. Гнеотино 20 дупли куќи

²⁷⁶ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-33, До Министерството за земјоделие и шумарство (План за внатрешна колонизација), 23.05.1946.

²⁷⁷ Нова Македонија, Исто.

²⁷⁸ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-33, До Министерството за земјоделие и шумарство, План за внатрешна колонизација, 23.05.1946.

²⁷⁹ "Нова Македонија", III, 455, 27.06.1946, Спроведување на внатрешната колонизација.

²⁸⁰ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, Извештај за месец јули 1946, 01.08.1946; Исто, Извештај за месец август 1946, 31.08.1946; Извештај за извршената работа за месец септември о.г., 03.10.1946.

со 40 семејства и во Прилепска околија во с. Бело Поле 10 куќи со 20 семејства, сите на вкупно 1.110 ха земја²⁸¹.

Одделението за аграрна реформа во својот план за работа до крајот на 1946 година предвидува со изградувањето на 50 нови куќи за внатрешна колонизација, заедно со слободните стари куќи "да се по планот за внатрешна колонизација изврши предавање на земјите на околу 500 внатрешни колонисти од пасивните места... како и снабдуењето со земја на околу 1.000 семејства од планинските села во истите или суседни околии. Од оваа работа извршено е околу 30% те. предадена е земја на 499 внатрешни колонисти без куќи и на околу 100 семејства со новоизградените куќи" до крајот на август 1946 година²⁸².

Сумирајќи ги резултатите од спроведувањето на внатрешната колонизација во текот на 1946 година, можеме да констатираме дека таа мошне лесно се одвивала онаму каде што имало готови куќи за вселување, било да се тие од бившите колонисти, било експроприрани. Онаму каде што немало куќи, земјата останала "резервисана", односно селаните не сакале да ја прифатат таа доделена земја²⁸³. Меѓутоа, и традиционалната приврзаност на селанецот за "родната грутка" била причина за неговото неприфаќање на преселбата²⁸⁴, или како што стои во еден од документите на Одделението за аграрна реформа "носталгијата за родното место надвива сите други нужди кои диктират нивното колонизирање". Покрај ова, поедини месни аграрни власти лошо го применувале Законот за аграрна реформа, давајќи им на внатрешните колонисти помали парцели или пак земја со послаб бонитет, што предизвикувало незадоволство и неприфаќање на доделената земја²⁸⁵. За ваквата ситуација и тешкотиите на власта да ги убеди селаните да се симнат од пасивните планински села во полето, зборуваат и партиските извештаи од терен²⁸⁶, барајќи поголема агилност во убедувањето на селаните од страна на комунистите на село.

Според крајните податоци што ги дава Комисијата за аграрна реформа и колонизација на ФНРЈ, за состојбите на внатрешната колонизација во поедини републики, во Македонија со земја биле оземјени 1.036 колонисти кои добиле просечно 9,7 ха земја. Овој просек бил над просекот што го добиле сојузните колонисти, како и над просекот што го добиле внатрешните колонисти во другите републики²⁸⁷.

281 АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, Извештај за извршената работа за месец октомври 1946.

282 АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, План за работа на аграрното одделение од 01.09-31.12.1946 година и постигнатите резултати досега.

283 АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-33, Проекто План за работа на аграрното одделение при Министерството за земјоделие и шумарство за 1947 година.

284 Така, карактеристичен е случајот на планинското, пасивно охридско село Велестово, Галичичка околија, чии жители одбивале да слезат во подножјето на Галичица и тука да се населат дури и во почетокот на педесетите години, каде што им се нудела и земја и подобри услови за живот (Сеќавања на Трајан Љаткоски, претседател на Галичичка општина 1950-53 година).

285 АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-34, План за работа на аграрното одделение од 01.09-31.12.1946 година и постигнатите резултати досега.

286 Ова посебно било проблем на Битолскиот и Прилепскиот околински комитет (Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на КПМ-Струга, 1945-1952, к-1/7, 1945/46, До сите Срески и Месни комитети на КПМ во Битолски округ, 06.03.1946).

287 Така, во Босна и Херцеговина во просек добиле по 4,36 ха 1.260 колонисти, во Словенија по 3,9 ха 2.866 внатрешни колонисти, во Хрватска 3,6 ха 10.708 колонисти (V. Stipetić, *Agrarna reforma...*, 448).

3.5. Ликвидирање на земјишниот фонд на аграрната реформа

Со оглед на брзината со која се спроведувала аграрната реформа и внатрешната колонизација, на теренот се случиле многу грешки кои предизвикале бројни аграрни спорови²⁸⁸. Не ретки биле случаите на прераспределба на веќе доделени земји и имоти, враќање или одземање на поедини поседи итн, било да се тие грешки направени при ревизијата на бившите колонисти или грешки при експропријацијата по ЗАРИК. Иако овие спорови се протегале и после 50-тите години, веќе во текот на 1946 година биле издадени тапии на новооземјените селани според парцелационите списоци²⁸⁹, што до 15.03.1947 година ги изработиле околските народни одбори. До крајот на месец април аграрните судови биле задолжени да го завршат потврдувањето на сите предмети и да ги достават до народните одбори кои издавале тапии²⁹⁰.

Со оглед на тоа што во текот на 1947 година останале сеуште нераспределени и спорни земји од фондот на аграрната реформа, Министерството за земјоделие и шумарство морало да води натамошна грижа и да осигури засејување и обработка на овие земји, за што ги ангажирало околските народни одбори. Месните народни одбори вршеле евидентирања на засеаните фондови и колониистички земји и тоа дали се работеле "во режија на околските народни одбори, месните народни одбори, земјоделските претпријатија, трудовите земјоделски кооперации, бежанци од Егејска Македонија и таа земја дадена под наем на одделни стопани". Истовремено се водела евиденција и за земјите на новооземјените аграрни интересенти, особено оние кои не можеле правилно и на време да ја обработат земјата. Ваквата евиденција се водела како што истакнуваат изворите заради пружање помош, при што биле ангажирани и масовните организации²⁹¹.

... Како што порано нагласивме, најинтензивно аграрната реформа се одвиваше во првите месеци на 1946 година, а во текот на 1947-та ослабува нејзиниот интензитет. Заради тоа, веќе во текот на месец јули 1947 година, Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ пристапува кон ликвидирање на земјишниот фонд на аграрната реформа. Притоа, утврдила дека, по народните републики земјата треба да се "употреби за наддавање на аграрните интересенти и тоа само на оние кои до тоа време биле утврдени како аграрни субјекти. Остатокот на земјата треба да се распредели на веќе постојните државни земјоделски добра или треба да се употреби за формирање на нови земјоделски добра". Комисијата им сугерира на републичките министерства за земјоделие и шумарство при распределбата на земјишниот фонд да го "фрла тежиштето врз јакнењето на државниот сектор"²⁹².

Во текот на 1948 година во Македонија сеуште имало "површини фондова земја која не е разделена и која што... не се работи или се обработува од месните и околските н.одбори или пак се дава под наем на приватни земјоделци". Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ се обраќа до сите околски народни одбори со барање "веднага фондовата земја да ја предадат на ползвање на земјоделските задруги" до дефинитивното разрешување на прашањето. За

²⁸⁸ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, Списи, к-108, 1948, док.бр. 464 (за повторната распределба на земјата во с.Турско Рударе и с.Злетово); Исто, к-109, док.бр. 805 и 806 (Барање на заштита на законитоста по одлуката на Месната аграрна комисија за доделување земја на лица кои немале законско право на неа) итн.

²⁸⁹ Член 35 од Правилникот за извршување на Законот за аграрна реформа (Сл. весник на НРМ, 3/1946).

²⁹⁰ Нова Македонија, IV, 699, 08.04.1947, Во текот на овој месец на новооземјените земјоделци ќе почнат да им се издаваат тапии.

²⁹¹ АС, фонд: Машинотракторска станица-Скопје, 1945-1951, к-1, До околскиот народен одбор, 21.05.1947.

²⁹² АЈ, 97-12, Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 20.11.1947 г. (Констатации од седницата на Комисијата за аграрна реформа и колонизација од 22 јули 1947 год.).

опишување на овие фондови земји и нивно предавање на земјоделските задруги како краен рок бил одреден 10.08.1948 година²⁹³.

Одлуката за предавање на фондовата земја на земјоделските задруги наишла на отпор кај поедини селани кои оваа земја ја користеле за пасишта²⁹⁴, ја земале под наем или ја користеле на било кој друг начин. Во летото 1948 година, повеќе комисији во секоја околија, на лице место ја утврдувале нераспределената фондова земја и потоа ја распределувале или на земјоделските задруги или на поодделни државни земјоделски установи, добра итн.²⁹⁵.

Покрај ликвидирањето на земјишниот фонд на аграрната реформа, се пристапило и кон ликвидирање на органите со кои се спроведувала аграрната реформа. Така, во Законот за аграрна реформа и колонизација на НРМ од 02.01.1948 година²⁹⁶, во член 41 е предвидено со денот 31.12.1947 година да се укинат аграрните судови, а нивната надлежност да премине на извршните одбори на околските, односно градските народни одбори. Во смисла на овој член, Министерот за земјоделие и шумарство издал посебно Напатствие за ликвидирање на аграрните судови на НРМ кои ги имало 4: во Скопје, Битола, Титов Велес и Штип²⁹⁷.

Земјата доделена според ЗАРИК (чл.24 од Сојузниот и чл.28 од Републичкиот Закон) не можела да биде "разделена, продадена, дадена во мираз, дадена под наем или заложена ни целата, ни дел од истата, за срок од 20 години, од денот на запишување во таписките книги". Лицата на кои им се доделувала земјата по прописите на ЗАРИК биле должни "истата лично и со својата фамилија да ја обработуваат. Во случај да таа земја не ја обработуваат или ја даваат под наем..." или направат друг прекршок во врска со доделената земја, истата им се одземала²⁹⁸.

Меѓутоа, во практиката се појавиле случаи каде што заради лични односи помеѓу членовите на домаќинството што ја добило земјата не било можно тие и понатаму да останат во заедница, но биле принудени да останат "заради законските одредби кои ја спречувале делбата на земјиштето. Исто така, не била можна размена на земјиштето, за кое била заинтересирана власта заради развивање на задругарството, зашто задругата обично ставала како услов за прием во членството, замјоделецот да ја размени својата земја со земјата на некој незадругар која се граничи со задружната земја"²⁹⁹. Зарди тие причини, Народното собрание на ФНРЈ, разгледувајќи го предлогот на Законодавниот одбор, прифатил измени на чл.24 од ЗАРИК, со кои се дозволувала "делба на поширокото домаќинство на две или повеќе домаќинства", како и "можноста за делба,

²⁹³ Историски архив на Охрид, фонд: Околски народен одбор-Струга, к-37/1, г. 1948 (фонд во средувание), Предавање на фондовите земји за ползвање на земјоделските задруги.

²⁹⁴ Таков е случајот со селаните од с.Усје, каде што останатата фондова земја била предадена на земјоделската задруга "Братство и единство", (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-111, док.бр.341, Извештај...).

²⁹⁵ Повеќе документи зборуваат за предавањето на фондовата земја на задругите. Така, во Скопска околија во летото 1948 година, Комисијата ја предала фондовата земја на задругите во с.Идризово, Бучинци, Миладиновци, Кадино Село, Мралино, Петровец, Маџари, Зелениково, Орешани итн. (АМ, исто, к-111, Предавање на фондовата земја).

²⁹⁶ Сл.весник на НРМ, 3/48, Закон за аграрна реформа и колонизација на територијата на НРМ (Овој закон е всушност надоплнет и изменет закон на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација од 25.12.1945 и Законот за измени и дополнувања на овој закон од 25.04.1946).

²⁹⁷ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-111, док.бр. 661, Напатствие за ликвидирање на аграрните судови во НРМ.

²⁹⁸ Чл.28, Од Законот за аграрна реформа и колонизација на територијата на НРМ од 1948 година.

²⁹⁹ Образложение Предлога Закона о изменама и допунама Закона о аграрној реформи и колонизацији, Треќе ванредно заседање Савезног Веќа и Веќа народа, 27-28 новембар 1948 године, Стенографске белешке. - Београд 1948, 289.

а земјиштето и земјоделското домаќинство и во случај на развод на бракот помеѓу сопружниците, сопственици на доделената земја”³⁰⁰.

Овие измени беа надоградени и во Законот за измени и дополнувања на Законот за аграрна реформа и колонизација на територијата на НРМ во 1949 година³⁰¹. Секако ваквата измена на одредбите за делење на поседите влијаела врз натамошното ситнење на поседите. Меѓутоа, во почетокот на 1949 година почнува интензивирањето на колективизацијата во Југославија со нагол пораст на СРЗ, кое своевидно се одразило и во поседовната земјишна структура на селото.

3.6. Резултати од извршувањето на аграрната реформа

Еден од основните мотиви кој новата државна власт ја поттикнувале кон итно и неодложно спроведување на аграрната реформа беше пред сè потребата да се сочува поддршката на селанството и да се зацврсти сојузот помеѓу работниците и селаните, изграден во текот на НОБ. Добивањето на свое парче земја за селанецот во Југославија беше најдлабок стремеж, а за сиромашниот македонски селанец значеше нешто повеќе. Тоа значеше ослободување од големосрпскиот режим на денационализација и асимилација. Ваквиот режим, спроведуван во текот на 20 предвоени години се користеше токму со аграрната реформа и колонизација како еден од своите најефикасни методи во Македонија. Стремежот за парче земја и националното ослободување беа за македонскиот селанец мотивите кои го вклучија во редовите на народноослободителното движење 1941-1944 година. Затоа, аграрната реформа, првенствено се донесе за да ги задоволи надежите и стремежите на тој селанец: најнапред, беше извршена ревизија на бившите колонисти во Македонија, а потоа донесен и спроведен ЗАРИК со кој се ликвидирани последните остатоци на феудализмот, и силно се удри врз ”капитализмот” во аграрот и селото. Овде мора да нагласиме дека за некои изградени капиталистички односи на македонското село не може да стане збор, туку се работело за големи посеци или за побогати селани кои биле нарекувани ”кулаци” по советски модел, или пак се нарекувале капиталистички елементи на село.

Најголем капиталистички бастион на селото, според тогашната класно-идеолошка шема, се сметал големопоседот. Тој паднал целосно под ударот на аграрната реформа, а со определениот максимум на земјишниот посед воедно била дадена и горната граница на напредување на богатиот селанец. Попрецизно, аграрната реформа ги опфати: 1. големопоседите (25-35 ха обработлива површина земја) кои претежно не се обработувале со работната сила на сопственикот односно на неговото семејство. Ним им се одземала целата земја; 2. Поседите на банките, акционерските друштва, паричните заводи, цркви и манастири; 3. поседите на неземјоделците. Ним им се оставале 3-5 ха земја, а останатото се одземало; 4. поседите на земјоделците кои не го обработувале земјиштето сами. Ним им се одземала земјата над максимумот кој се движел од 25 до 35 ха обработлива површина.

Одземањето на земјата се вршело на два начини: без и со надополна. Со надополна се одземал само вишокот на земјиштето над одредениот максимум. Сето останато било конфискувано. Покрај земјата, бил одземен и инвентарот и тоа: на големопоседите, банките и акционерските друштва им се одземал целиот мртов и жив инвентар без никаква надополна. На верските установи со поголемо културно-историско значење им се оставале до 30 ха

³⁰⁰ Извештај, Законодавниот одбор Веќа на народна Народна скупштина ФНРЈ о Предлогу закона о изменама и допунама Закона о аграрној реформи и колонизацији, Треќе ванредно... 293.

³⁰¹ Сл.весник на НРМ, 10/1949.

обработлива земја и 30 ха шума. Право на добивање земја имал пред се сиромашниот селанец, а првенствено борците на НОВ, на ЈНА, инвалиди, семејствата на загинатите и жртвите на фашизмот. Земјата била доделувана без терети и со целиот потребен инвентар, според можностите во одреденото подарчје³⁰². Според ЗАРИК од 23.08.1945 година, земјата не можела да се продава, да се дава под наем или да се раздели, но подоцна, со измени на Законот во 1948 година, дозволена е и таа можност.

Во спроведувањето на аграрната реформа учествувале непосредно надлжните стопански ресори (Министерство за земјоделие и шумарство) и специјално за таа работа формираните органи (Аграрни комисии и Аграрни судови), и самите селани (институција на јавен селски збор, јавна расправа итн.).

Аграрната реформа била дополнета и со две крупни мерки за кои ЗАРИК пропишал донесување на посебни уредби: национализацијата на големите шумски поседи и национализацијата на големите сточни стопанства која била извршена во текот на 1948 година.

Составен дел на аграрната реформа беше и колонизацијата на борците и сиромашните селани од пасивните краеве во Војводина. На бившите големи поседи од германската народност во Војводина беа населени повеќе колонисти невични на рамничарски начин на обработка на земјата кое услови негативни економски ефекти-опаѓање на производството и смалување на пазарните вишоци³⁰³.

Несомнените политички ефекти што на село ги постигнала аграрната реформа, не можат да го прикријат фактот за негативните економски последици од таа мерка, која покрај прогресивниот данок и задолжителниот откуп била насочена кон уништување на економската моќ на крупниот селанец кој бил главен земјоделски производител, а ја зајакнувала економската сила на ситниот селанец, кој произведувал речиси првенствено за задоволување на сопствените потреби.

Аграрната реформа (и ревизијата во Македонија) длабоко навлезе во постоечката поседовна структура и изврши знатни измени во рамките на кои не беше надмината претходната ситносопственичка структура ниту пак аграрната пренаселеност³⁰⁴. Според официјалниот попис од 1931 година, поседовната структура покажувала дека 65,80% од стопанствата се категоризирани како беден посед со 26,33% од целокупната обработлива земја, 29,70% бил среден посед со 45,33% од обработливата површина и 4,23% биле богати со 21,51% посед, додека на крупниот посед над 100 ха, отпаѓале 0,09% од стопанствата со 7% посед³⁰⁵. Оваа состојба може најдобро да се воочи во следниот преглед³⁰⁶:

³⁰² Види: Miloš Bogdanović, *Ekonomika poljoprivrede Jugoslavije*. - Beograd 1967, 86-88.

³⁰³ V. Stipetić, *Agrarna ...*, 455.

³⁰⁴ Ванчо Бурзевски во своите сеќавања, тврди дека аграрната пренаселеност во Македонија воопшто не се решила со сојузната колонизација, која тој ја оценува како првенствено политичка мерка. Аграрната пренаселеност требаше да се решава по пат на индустријализација на земјата, со одлив на вишокот работна сила од земјоделството во индустријата.

³⁰⁵ Лазар Колишевски, *Политички извештај на ЦК КПМ на Првиот конгрес на ЦК КПМ*. - Скопје 1949, 93.

³⁰⁶ Податоците се земени од "Статистички годишник" за 1937 година. Сумирани се само оние околии кои влегуваат во состав на денешна Република Македонија. Тие во нешто се разликуваат од податоците дадени во прегледите на Аграрниот совет на ФНРЈ, кои се однесуваат на земјоделските стопанства во Македонија и Југославија во 1931 година (АЈ, 40-27-57, Земљишни фонд категорије газдинстава израбен на основу података из Старе Југославије и података аграрне реформе).

ТАБЕЛА 2.18. Преглед на категории земјоделски стопанства (1931 г.)

КАТЕГОРИЈА	БРОЈ НА ЗЕМЈОД. ДОМАЌИНСТВА	%	РАБОТНА ЗЕМЈА (ха)	%	НА ЕДНО ДОМАЌИНСТВО
До 1 ха	28.076	22,0	15.031	2,7	0,5
1 - 5	66.668	52,4	180.614	31,5	2,5
5 -10	22.341	17,5	157.322	27,5	7,0
10 -20	8.260	6,5	112.564	19,7	13,6
20 -50	1.968	1,5	55.139	9,6	28,0
50 - 100	172	0,1	11.703	2,0	68,0
100 - 200	66	/	8.955	1,6	135,7
200 - 500	28	/	8.672	1,5	309,7
над 500	17	/	22.000	3,9	1.329,4
ВКУПНО:	127.596	100,0	572.597	100,0	4,5

Според овие податоци, преобладава бил поседот од 1 до 5 ха на вкупно 66.668 домаќинства, чија вкупна површина зафаќала 180.614 ха или 52,4% од вкупната земјишна површина. Тоа е ситен посед со просечно 2,5 ха земја на секое домаќинство.

Со законските прописи донесени после ослободувањето, поседовната структура во 1947 година ја покажувала следната состојба³⁰⁷:

ТАБЕЛА 2.19. Преглед на категории земјоделски стопанства (1947 г.)

КАТЕГОРИЈА	ДАНОК ДОМАЌИНСТВА	%	РАБОТНА ЗЕМЈА (ха)	%	НА ЕДНО ДОМАЌ.
До 1 ха	25.764	21,8	16.177	3,2	0,45
1 - 5	91.765	56,2	206.658	41,7	2,25
5 - 10	27.440	16,8	160.563	32,2	5,85
10 - 20	8.442	5,1	88.849	17,9	10,50
20 - 50	1.389	0,1	24.566	4,9	17,60
50 - 100	14	-	349	0,1	24,90
ВКУПНО:	164.804	100,0	497.162	100,0	3,01

Ако ја споредиме оваа состојба на поседите со онаа од 1931 година, може да констатираме дека безимотните или малоимотните со посед до 1 ха обработлива земја растат за околу 7.700 домаќинства, како и втората категорија бедни селани со посед од 1-5 ха (просечно 2,25 ха) за околу 25.097 домаќинства. Приближно еднакви бројки покажуваат средните земјишни поседи, од 5-10 ха, како и категоријата на богати селани од 10-20 ха. Единствено од крупниот

³⁰⁷ Д. Бојановски, К. Џонов, А. Пемовска, Развивокот на земјоделството во Македонија. - Скопје 1955, 92.

посед (со над 20 ха) на 2.251 домаќинство со вкупна површина од 107.070 ха работна земја во 1947 година останале 1.403 домаќинства со 24.915 ха земја³⁰⁸.

Слични податоци за поседовната структура на земјата во Македонија, пред спроведувањето на аграрната реформа содржи и следната табела во која селаните се ставени во категории без површината на поседот:

ТАБЕЛА 2.20. Поседовна структура на земјата според категоријата на селанството

КАТЕГОРИЈА СЕЛАНИ	ДАНОК ДОМАЌИНСТВА	%	РАБОТНА ЗЕМЈА (ха)	%	НА ЕДНО ДОМАЌИНСТВО
Бедни	86.744	69,1	159.607	27,9	1,84
Средни	35.000	27,5	253.322	44,0	7,23
Богати	5.400	3,3	123.405	21,0	23,00
Крупни	111	0,1	40.225	7,0	382,00
ВКУПНО:	127.225	100,0	576.559	100,0	

Горе наведената структура на земјата со пооделни промени кои настанале со секвестрацијата и конфискацијата, во глобала не била променета скоро низ целата 1945 година, кога ситните земјоделци започнале понекаде да создаваат селански работни задруги со помош на државата³⁰⁹. Меѓутоа, посилен промени во однос на поседовната структура настануваат во текот на 1949 година со масовното создавање на СРЗ, се разбира после спроведувањето на аграрната реформа 1945-48 година. Како последица на аграрната реформа во Македонија, се создала следната структура во земјишно-сопственичките односи³¹⁰:

ТАБЕЛА 2.21. Структура на земјишниот посед после спроведувањето на аграрната реформа во НРМ

КАТЕГОРИЈА СЕЛАНИ	ДАНОК ДОМАЌИНСТВА	%	РАБОТНА ЗЕМЈА (ха)	%	НА ЕДНО ДОМАЌИНСТВО
Бедни	116.757	70,84	211.474	35,74	1,74
Средни	44.567	27,04	309.922	52,38	7,20
Богати	3.480	2,12	70.259	11,87	15,75
ВКУПНО:	164.804	100,0	591.652	100,0	

Со споредба на овие две наведени табели, може да се види смалувањето на поседот на крупните и богати земјосопственици од 163.600 ха на 70.259 ха, со просечна површина од 15,75 ха на едно домаќинство, при што сосема исчезнува крупниот земјопосед (111 стопанства со просечна површина од 382 ха). Бројот на средниот селански посед, исто така доживува покачување од 35.000 на 44.567 стопанства, но најзабележително е наголемувањето на ситниот селски посед од 86.744 на 116.757 стопанства. Така, сумарно, зголемен е бројот на стопанствата за 37.679. Тоа јасно покажува дека со 116.757 ситни земјоделски стопанства со просечна

³⁰⁸ Д. Бојановски, ... Исто, 92-94.

³⁰⁹ Иван Караиванов, Народна Република Македонија. - Скопје 1949, 66.

³¹⁰ Иван Караиванов, Исто, 68.

површина од 1,74 ха, Македонија и после спроведувањето на аграрната реформа, останува земја на ситниот селски посед, кој во главно продуцирал натурални односи на селото и не можел да биде фактор во интензивирањето и развојот на земјоделството.

Ваквата структура на земјишно-сопственичките односи доживеала извесни промени во периодот од 1949-1951 година и подоцна во 1953 година. Владимир Стипетиќ, со мали отстапувања на бројот на стопанствата во Македонија во текот на 1931 година, ја дава следната споредбена структура на земјишните поседе во Македонија во 1931 и 1949 година³¹¹:

ТАБЕЛА 2.22. Структура на земјишниот посед во НРМ во 1931 и 1949 година

ДОМАЌИНСТВО СО ПОСЕД	31.03.1931 ГОДИНА		31.03.1949 ГОДИНА	
	Б р о ј	%	Б р о ј	%
До 2 ха	51.954	40,7	41.989	31,1
2 - 5	42.790	33,5	51.137	37,7
5 - 10	22.341	17,5	25.034	18,5
10 - 15			5.453	4,0
над 15			2.781	2,2
10 - 20	8.270	6,5		
над 20	2.251	1,8		
во СРЗ			8.887	6,5
ВКУПНО:	127.606	100,0	135.281	100,0

Несомнено дека формирањето на СРЗ влијаело кон смалувањето на бројот на селските стопанства, посебно на бројот на ситните и бедни стопанства, чии сопственици првенствено влегувале во СРЗ. Во овој споредбен преглед, како што гледаме, опаѓа учеството на поседот до 2 ха за речиси 10%, а расте бројот на домаќинствата од 2-5 ха за 4,2%. Тоа е очигледно влијание на аграрната реформа која со просечно по 2 ха надделила околу 18.500 сиромашни селани. Но, затоа, поседот од 5-10 ха знатно се зголемува со истовремено смалување на бројот на стопанствата со површина преку 10 ха³¹².

Горниот преглед јасно ја покажува состојбата на аграрната пренаселеност која доминирала и после спроведувањето на аграрната реформа. Ова може да се потврди и со податоците кои се однесуваат за цела ФНРЈ, за 1931 споредено со 1949 година³¹³:

³¹¹ V. Stipetić, Agrarna ..., 462.

³¹² Исто.

³¹³ Исто, 464.

ТАБЕЛА 2.23. Структура на земјишниот посед во ФНРЈ во 1931 и 1949 година

ДОМАЌИНСТВО СО ПОСЕД	31.03.1931 ГОДИНА		31.03.1949 ГОДИНА	
	Б р о ј	%	Б р о ј	%
До 2 ха	671.865	33,8	621.997	27,4
2 - 5	676.284	34,0	867.747	38,2
5 - 10	407.237	20,5	491.189	21,7
10 - 15			129.200	5,7
над 15			92.096	4,0
10 - 20	174.068	8,8		
над 20	56.271	2,9		
во СРЗ			68.023	3,0
ВКУПНО:	1.985.725	100,0	2.270.252	100,0

Појавата на 285.000 нови домаќинства на што укажуваат горните податоци зборува не само за тоа дека аграрната населеност не била надмината, туку дека и понатаму Југославија како и Македонија останала земја на ситниот посед, а аграрната реформа делувала во извесна мерка кон осреднувањето на селото. Тоа секако било спротивно на природниот тек на развојот кој претпоставувал концентрација на земјишниот посед. Сведувајќи ги крупните стопанства на средни, а ситните издигнувајќи ги во средни, аграрната реформа ги вратила за чекор назад поседовните односи на село.

Ако го посматраме преовладувачкиот тип на стопанство, тогаш паѓа во очи дека тоа е стопанството од 2-5 ха чиј број од 676.284 во 1931 година пораснал на 867.747 во 1949 година, додека бројот на стопанствата до 2 ха се намалува³¹⁴. Тоа докажува дека, во југословенски услови бројно зајакнал типот на стопанствата кои живееле на долната граница на стоковата односно натурална репродукција и кои во стоково-паричните односи не можеле да сметаат на подолготрајна екзистенција.

Бројното зголемување на селските поседи паралелно со зголемувањето на земјоделското население, засилувањето на средните категории поседи за сметка на ситните и крупните, знатно ги намалило пазарните вишоци од земјоделството. Мерките како задолжителниот откуп и прогресивната даночна политика заедно со раздробениот селски посед кој покажувал автархични тенденции, делувале кон тоа да се смалува моќта на покрупните земјоделски производители и производството да се сведе на натурално ниво³¹⁵.

И покрај негативните економски ефекти, аграрната реформа претставувала најангажиран однос на тогашните политичко-класни сили на власт во тие услови да го згрижи со социјални мерки ситното и осиромашено селанство. Меѓутоа, оваа во тој момент оправдана мерка со изразено политичко-хуманистичка компонента, не претставувала и долгорочен пат за обезбедување на перспективна економска стабилност на сиромашниот селанец. Тој можел да се

³¹⁴ За бројноста на ситните стопанства во Југословенската литература постојат различни податоци. Т. Влашкалик наведува дека во 1949 година имало 1.063.000 стопанства со големина до 2 ха (Jovan Veselinov, Agrarno pitanje u Jugoslaviji. - Beograd 1981, 118; SGJ-1959, 106); во некои податоци на ЦК СКЈ за 1952 година стои дека бројот на земјоделските стопанства од 1.986.000 се зголемил на 2.407.000 (Архив ЦК СКЈ, XV 1/169, Улога државе у унапређењу пољопривредне производње и социјалистичком преображају села).

³¹⁵ Види: Dušan Bilančić, Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973. - Beograd 1973, 64-69.

бори за своето економско самопотврдување, пред се, со самоодрекување од индивидуализмот во стопанисувањето, што значи низ одреден степен на здружување.

Накратко кажано, аграрната реформа имала за цел, на едната страна да ја искорени експлоататорската егзистенција на приватната сопственост, а на другата, да изврши најнужно социјално-економско згрижување на селанството и да ја обезбеди неговата политичка поддршка. Затоа, таа повеќе се покажала као елемент на класната пресметка, а помалку како начин на стимулирање на економијата на трудот. Во тие рамки и колонизацијата претставувала првенствено социјална мерка односно грижа на државата и одреден степен на нејзино материјално одолжување кон одредена категорија луѓе за нивниот позитивен придонес во НОБ, макар што со еден сосема мал дел, таа делувала и кон ублажувањето на аграрната пренаселеност на некои делови од Југославија, но не и на Македонија.

Македонија со спроведувањето на аграрната реформа и понатаму останала земја на ситниот посед, така што со аграрната реформа се успеало да се реши само дел од аграрното прашање. Дефинитивното решавање требало да се бара во другите стопански мерки, првенствено во индустријализацијата на земјата, со можност на одлив на релатвниот вишок на земјоделското население од земјоделството во индустријата.

4. ЗЕМЈИШНИОТ МАКСИМУМ ОД 10 ХА И ПРОМЕНИТЕ ВО ЗЕМЈИШНО - СОПСТВЕНИЧКИТЕ ОДНОСИ

Административниот систем на уредување на земјишно-сопственичките односи и поседовната структура во аграрот, пред се, во однос на индивидуалниот селански посед, се заокружува со донесувањето на Законот за селско-стопанскиот земјишен фонд на општонародниот имот и доделување земја на селско-стопанските организации од 26.05.1953 година³¹⁶. Тој претставува последен државен акт на радикална промена на сопственичките односи во областа на аграрот, а неговото спроведување понекаде се нарекува Втора аграрна реформа³¹⁷. Меѓутоа, тој е далеку од оној зафат на аграрната реформа 1945-48 година, зошто се работи само за ограничување на земјишниот максимум на 10 хектари.

Во самото Образложение на Предлог-законот се наведува дека "новите општествени односи настанати во нашата земја со воведувањето на работничкото самоупраување во стопанството, потоа новиот стопански систем, кој се заснива врз општествена сопственост и стоково-парични односи, барале, особено после донесувањето на Уставниот закон, да се пристапи кон нова основа за решавање на аграрните односи во нашата земја"³¹⁸.

Овие нови аграрни односи требало на едната страна да овозможат организирање на земјоделски стопанства врз социјалистичка основа, по пат на задруги како доброволни здруженија на земјоделците и по пат на земјоделски добра. На другата страна, бидејќи сеуште било нужно опстојувањето на приватните земјоделски стопанства, требало овие да се ограничат во рамките на нивните сопствени можности за обработка на земјата, без користење на туѓа работна рака и низ цел систем на инвестиции, кредити и задружни средства за унапредување на производството да се вклучат во социјалистичкото стопанство.

Во Образложението на Законот за селско-стопанскиот земјишен фонд се наведува дека тој претставува основа на новите односи во земјоделството, истовремено решавајќи три прашања: прво, ограничувањето на приватниот селско-стопански посед; второ, воведување на нов режим на земјиштето во општонародниот имот; трето, давал основа за нов систем на земјоделските организации³¹⁹.

Во однос на ограничувањето на приватниот селско-стопански посед, за разлика од аграрната реформа од 1945 година која ги укина феудалните остатоци и го уништи капиталистичкиот голем посед со цел земјата да ја подели на ситното селанство, овој Закон не врши нова распределба на земјата на индивидуалниот посед, туку намалувајќи ја неговата максимална површина, создава база и фонд на земја за проширување на социјалистичките земјоделски организации (односно ја проширува базата на државниот сектор-"општонароден имот") (чл.1 од Законот).

Како максимум на земја земени се 10 хектари, бидејќи тоа се сметало за онаа граница од која, по правило, во југословенски услови, започнувало постојаното изнајмување на работна сила. Макар што овој максимум не можел да биде од исто значење за различни подрачја на Југославија, тој бил цврсто востановен за целата територија на ФНРЈ, при што биле уважени само

³¹⁶ Сл.лист на ФНРЈ, 22/1953.

³¹⁷ Vladimir Milić, *Revolucija i socijalna struktura*. - Beograd 1978, 62.

³¹⁸ Образложење Предлога Закона о пољопривредном земљишном фонду општонародне имовине и доделување земље пољопривредним организацијама, Шесто редовно заседање Веќа народа и Савезног веќа, стенографсе белешке. - Београд 1953, 295.

³¹⁹ Образложење..., 296.

три исклучоци: прво, кај семејните задруги составени од неколку потесни семејства, максимумот можел да се зголеми најмногу до 15 ха; второ, кај патријархалните многубројни семејни задруги максимумот можел да биде на 15 ха; и трето, во краиштата каде што земјиштето било со послаб квалитет, максимумот можел да се зголеми најмногу до 15 ха (чл.4). Републичкиот извршен совет бил надлежен за одредување на краиштата (реоните) во кои се применувале одредбите на чл.4 за дозволено поседување земја над максимумот од 10 ха, што значи, се работело за зголемување на максимумот не на поединечни селски стопанства, туку за цели реони.

Во постапката за одземање на земјата, Законот разликува две етапи. Во првата етапа се вршело утврдување на земјишниот максимум и формалното одземање на земјата. Тоа формално одземање значело донесување на решение во кое се констатира која земја се одзема и колкава надополна за неа се плаќа, а со самото тоа фактички земјата не била одземена. Земјата се оставала на бесплатно користење на поранешниот сопственик се додека не била доделена на некоја селско-стопанска организација и тоа на трајно користење³²⁰. Како селско-стопански организации во смисла на овој Закон се сметале земјоделските задруги, земјоделските стопански добра и други стопански организации и установи кои се занимавале со селско-стопанска дејност (чл.7).

За фактичкото одземање на земјата се востановувала нова постапка. Најнапред, стопанската организација морала да бара (се разбира со соодветно образложение) од народниот одбор да и се додели земја, а кога народниот одбор на посебна седница ќе донесел решение за тоа, тогаш се приобало кон фактичкотро одземање на земјата (чл.28 и 29). За предавањето на земјата, поранешниот сопственик морал да биде известен најмалку два месеци порано (чл.32). Исклучок од ова правило имало само во случај ако земјата веќе се наоѓала во рамките на СРЗ, бидејќи според Уредбата за имотните односи и реорганизацијата на СРЗ требало да се врати на земјоделците³²¹. Во тој случај земјата останувала во задругата, а на земјоделецот му се враќал само делот до максимумот заедно со окуќницата (чл.38). Иако за задругарството поопстојно ќе зборуваме подоцна, се наметнува дилемата за поврзаноста на Уредбата на имотните односи и реорганизацијата на СРЗ од 1953 година³²² и Законот за селско-стопанскиот земјишен фонд, зошто едните прописи ги ослободуваат селаните од обврската да членуваат во задругата, а другите им дозволуваат таква слобода само со максимум од 10 ха, а остатокот и натаму да биде "општонароден" во рамките на било која државна или задругна селско-стопанска организација.

Инаку, целата постапка за утврдување на земјата што ја поседувал некој земјоделец над максимумот ја водела околиска комисија на селско-стопанскиот земјишен фонд (чл.19), составена од 5 члена и 5 заменици (чл.20). Надзор над работата на сите околиски комисији и грижа за правилното спроведување на Законот водела Републичката Комисија за селско-стопански земјишен фонд (чл.10).

Во поглед на цената и обештетувањето, била воспоставена единствена цена за целата држава по тогашната прометна вредност. Таа цена изнесувала од 30.000 до 100.000 динари за еден хектар, зависно од класификацијата на земјиштето за кое биле одредени 8 класи³²³. Земјата

³²⁰ АС, фонд: Околиски комитет на СКМ-Скопје (1945-1955), к-1, До централниот комитет на СКМ Скопје, Анализа за состојбата околу спроведувањето на Законот за селско-стопански земјишен фонд и извршените арондации.

³²¹ Уредбата за имотните односи и за реорганизација на СРЗ е донесена од СИС на 30.03.1953 година (Сл.лист на ФНРЈ, 14/1953).

³²² Уредбата тргнува од принципот на доброволноста при формирањето на СРЗ и од економската заинтересираност на производителот.

³²³ За прва класа биле определени 100.000 динари, за втора 90.000, за трета 80.000, за четврта 70.000, петта 60.000, шеста 50.000, седма 40.000 и осма 30.000 динари за еден хектар, (Сл.лист на ФНРЈ, 26/1953, Одлука за висината на надокнадата за земјиштето што станало општонароден имот).

се отплатувала на рок од 20 години. За надополна, земјоделецот добивал обврзници, а надополната се исплатувала од сојузниот буџет (чл.24).

По начинот на кој е одземена земјата, можеме слободно да констатираме дека се работи за *административен откуп на земјоделските површини*³²⁴. Меѓутоа, Законот не го установил само тоа, земјата вклучена во општонародниот земјишен фонд да се додели на земјоделските организации, туку одел кон тоа и да воспостави нов режим на земјоделско земјиште во општонародната сопственост. Законот во прв ред поаѓал од нормата дека целата земја во општонародна сопственост, земјоделска и неземјоделска, не можела да се оттуѓува, освен ако тоа посебно законски не биде утврдено. Овој Закон тој исклучок го востановува само за замена на земјоделското земјиште. Исто така, бил ограничен за "имотно-правниот промет на земјата од општонародниот имот и помеѓу социјалистичките земјоделски организации". Социјалистичките земјоделски организации воопшто "немале право на располагање со земјата, туку добиваат само право на користење". Ова право на користење не можел никој да им го одземе, освен ако биле ликвидирани како такви³²⁵.

Целокупното земјиште на општонародниот имот било востановено како единствен земјоделски земјишен фонд со кого управувале околицките народни одбори. Тие ја делеле неподделената земја, имале право на извесен ограничен надзор, им давале овластувања на селско-стопанските организации за замена на земјиштето итн. (чл.13 и 14).

Би требало да потенцираме уште една карактеристика на овој Закон, што претходно ја наведовме-поставувањето основи за нов систем на селско-стопанските организации. Иако овој Закон многу не зборува, тој сепак дава основни насоки за развој на нов тип селско-стопански организации врз база на реорганизираните селски работни задруги. Законот не востановува некој нов задолжителен тип на СРЗ, но тој дава услови за доделување земја на задружните организации и тоа, најнапред дека во задружната организација со задружните работи управуваат само оние кои работат, а не оние што се споственици на земјата³²⁶. Потоа, земјоделците да се плаќаат по тарифен правилник како работниците и најпосле, работењето во задружните организации и нивната организација да се сообрази со земјоделските добра. Овој услов, фактички давал перспектива за формирање нов тип земјоделски задруги, во кои доходот на задругарите нема да се стекнува предимно заради внесената земја, туку врз база на работниот однос (чл.8).

Спроведувањето на Законот за селско-стопанскиот земјишен фонд и на општонародниот имот и за доделувањето земја на селско-стопанските организации во Македонија беше поблиску регулирано со посебна "Уредба за максимумот на обработлива земја што се остава на фамилии, задруги и земјоделски домаќинства на подрачјето на НРМ"³²⁷. Со оваа Уредба, како и со Законот, земјишниот максимум е сведен на 10 ха, онаму каде што земјата е со слаб квалитет до 15 ха, а на семејни задруги со 4 и преку 4 потесни фамилии, им се оставала сета земја, но не повеќе од 25 ха. Над овој максимум земјата се одземала без надополна.

³²⁴ J.B.Tito, Govori i članci, knj. 8. - Zagreb 1959, 80-82 (Iz govora u Slavonskom Brodu, 17.05.1953).

³²⁵ Образложение предлога закона ..., Шесто редовно заседање..., исто.

³²⁶ Некои социолози на селото сметаат дека со аграрната реформа од 1945 и ограничувањето на земјишниот максимум од 1953 година, селанството во Југославија добило карактер на *работно* селанство кое во реалните услови можело да го активира својот посед единствено со сопствената сила и силата на семејството. Ваквиот работен карактер, селанството го добива и во задругата каде што доходот почнало да го стекнува врз база на работниот однос, а не првенствено врз база на сопственоста (Vladimir Rašković, Sociologija sela. - Beograd 1986, 27).

³²⁷ Уредба за максимумот на обработлива земја што се остава на фамилии, задруги и земјоделски домаќинства на подрачјето на НРМ, Сл.весник на НРМ /1953.

Со спроведувањето на овие законски прописи во НРМ биле зафатени 3.885 домаќинства, а вкупната откупена земја изнесувала 16.331 ха. Тоа бил земјишен фонд кој како општонароден имот се доделувал на управување (располагање) на земјоделските стопански организации³²⁸. Во југословенски рамки бил одземен земјишен комплекс од 275.900 ха, а со Законот биле засегнати 66.459 стопанства³²⁹.

Веќе нагласивме дека интенција на Законот беше создавање на крупни земјоделски стопанства, способни да произведуваат со современи средства и на тој начин, со својот позитивен пример да ги привлечат индивидуалните земјоделски производители и овие да бараат форми за унапредување на земјоделското производство. Меѓутоа, практичните ефекти од зголемувањето на површините на земјоделските добра и задруги не донесле некоја позабележителна економска корист. Откупената земја често се простирала на голем број мали и често меѓусебно оддалечени парцели, што водело кон знатно зголемување на транспортните трошоци, неискористеност на површините и работниот инвентар³³⁰. Сето ова влијаело врз опаѓањето на продуктивноста на трудот на превземената земјишна површина во однос на продуктивноста од претходните сопственици. Заради тоа и интересот за учество во распределбата на национализираниот фонд не бил голем, со исклучок во Војводина, каде што можеле да се воспостават поголеми комплекси земја³³¹. Од вкупно 275.900 ха, колку што изнесувал овој фонд во ФНРЈ, на земјоделските добра им биле доделени 103.500 ха земја, 80.000 ха на селските работни задруги, а 42.600 ха на општите земјоделски задруги. Попрецизно, оваа поделба на земјишниот фонд по поедини републики може да се види од следната табела³³²:

ТАБЕЛА 2.24. Формирање и распределба на земјишниот фонд по Законот од 27.05.1953 година (во илјади хектари)

НАРОДНА РЕПУБЛИКА	БР.ЗАФАТЕНИ ПОСЕДИ	ОТКУПЕНО ЗЕМЈА	ВК. РАСПРЕ-ДЕЛЕНОСТ	ЗЕМЈОД. ДОБРА	СРЗ	ОЗЗ
Србија	44.076	193,7	169,7	66,6	70,9	32,2
Хрватска	7.791	24,0	15,6	8,7	2,7	4,2
Словенија	4.468	10,3	9,6	5,6	2,3	1,7
БиХ	6.176	31,2	16,5	9,6	2,8	4,1
Македонија	3.918	16,7	15,5	13,0	2,1	0,4
Црна Гора	30	0,0	/	/	/	/
Југославија	66.459	275,9	226,9	103,5	80,8	42,6

Од горе наведените податоци може да се види дека од вкупно 16.700 ха земја во Македонија, биле распределени 15.500 ха од кои 13.000 на земјоделските добра, 2.100 на СРЗ и 400 ха на општите земјоделски задруги.

³²⁸ Диме Бојановски, ..., исто, 94.

³²⁹ Dragan Veselinov, Agrarno pitanje..., 120.

³³⁰ Velimir Vasić, Putevi razvitka socijalizma u poqoprivredi Jugoslavije. - Beograd 1960, 83.

³³¹ Во Србија од целиот фонд биле распределени 74%, во Хрватска 65%, во Босна и Херцеговина 53%, а во Војводина речиси целосно бил искористен фондот со 99% (Dragan Veselinov, исто, 121).

³³² SGJ - 1955, 109.

Ако пак ги погледнеме процентите на општествената (државна) сопственост на обработливите површини во НРМ во периодот 1949-1954 година, можеме слободно да констатираме дека и тука не се постигнала некоја значајна разлика со доделувањето на земја од селско-стопанскиот земјишен фонд:

ТАБЕЛА 2.25. Учество на државната сопственост во вкупниот фонд на обработливата површина во НРМ (1949 - август 1954 година)

ГОДИНА	1949	1950	1951	1952	1953	1954 (авг.)
Обработлива површина (%)	3,0	4,4	3,9	3,6	3,4	5,0

Според статистичките податоци, вкупната обработлива површина на државниот сектор во август 1954 година изнесувала 36.123 ха или како што стои во табелата, 5% од целокупната обработлива површина во НРМ³³³.

Оваа последна административна децентрализација на земјиштето во приватна сопственост и неговото поопштествување не покажала некоја поизразена економска предност ниту пак имала карактер на создавање на првобитен акумулативен фонд на поопштествените стопанства, бидејќи била изведувана со знатен пласман на државни парични средства³³⁴.

Од овој период потекнува и Законот за промет на земјиште и згради³³⁵, со кој помеѓу останатите мерки се овозможувал промет на земјиштето на приватните сопственици, но само во границите на земјишниот максимум. Дотогаш, со мерките на аграрната реформа продавањето и купувањето земја беше укинато, а се однесуваше и на старите и на новите сопственици, вклучувајќи ги и колонизираните стопанства.

Ваквото укинување на прометот на земјиштето во првите повоени години беше диктирано, пред се, заради обезбедување максимален обем на производство на сите земјишни површини од кои некои би останале необработени заради можноста од миграции село-град. Од друга страна, пак, на овој начин со административни мерки, била спречена концентрацијата на земјиштето како основен услов за подигање на производноста на трудот во земјоделството, посебно во услови на доминација на ситното парцелно стопанство. Ова ограничување на прометот со земјата морало да се одрази дестимулативно врз зголемувањето на продуктивноста на трудот, како и врз довербата на селанството во стабилноста на приватната сопственост на земјата (посебно после периодот на колективизацијата 1949-1953).

Оттука следи уверувањето, после донесувањето на овие акти, (кои се во суштина противречни, бидејќи едниот дозволува промет на земјиштето, а другиот го ограничува ако тоа значи надминување на земјишниот максимум), дека нови административни интервенции во поседовната структура нема да има³³⁶.

³³³ Податоците се земени од Заводот за планирање со кои располагал во април 1955 година, но не се дефинитивни (Диме Бојановски..., исто, 95).

³³⁴ D. Veselinov, исто, 121.

³³⁵ Сл.лист ФНРЈ, 26/1954.

³³⁶ E. Kardej, Problemi socijalističke politike na selu. - Beograd 1959, 129.

Потврда за економската и правната сигурност на селскиот посед можела да се изградува само со одумирање на директната државна интервенција во земјоделството како и со одредување на неговата положба кон останатите стопански области. Постепено се настојувало производното однесување на сите субјекти да биде базирано врз поголемо почитување на економските законитости. На другата страна, мораме да нагласиме дека во текот на целиот период до 1957 година, репродукцијата на селското стопанство била ограничувана во поглед на купување на покрупни средства за земјоделско производство и ангажирање наемна работна сила а било применувано прогресивното оданочување на доходот, кое имало изразено класен карактер³³⁷. Сето ова зборува за постојано присутното вонекономско ограничување на проширената репродукција на приватниот селско-стопански посед.

Заради поцелосно заклучување околу промените во поседовната структура на земјиштето и промените на сопственост на земјоделското земјиште, би го навеле податокот дека во 1957 година³³⁸ вкупниот обем на земјоделско земјиште во општествена сопственост имало 9,6% или 1.167.486 ха (земјоделски добра, СРЗ, економии на општите земјоделски задруги, одредени установи), додека во приватна сопственост доаѓале 90,3% т.е. 10.967.000 ха. Поседовната структура го имала изгледот прикажан во следната табела³³⁹.

ТАБЕЛА 2.26. Поседовна структура на земјата во 1957 година

КАТЕГОРИЈА ПОСЕД (ха)	УЧЕСТВО ВО ВКУПНИОТ БРОЈ СТОПАНСТВА (%)	УЧЕСТВО ВО ВКУПНИТЕ ПОВРШНИ
до 2 ха	29,4	6,84
2 - 5	39,3	27,37
5 - 8	16,2	20,87
над 8 ха	13,4	35,05
Стопанства во СРЗ	1,5	0,28
ВКУПНО:	99,8	90,35

Во однос на предвоената состојба, треба да констатираме пораст на стопанствата до 2 ха за 3,77% како и пораст на земјата во нивна сопственост за 19,8%, што не може толку да се припише на наглата деаграризација на селото, колку на учеството во распределбата на земјишниот фонд од аграрната реформа. Најсилен придонес во измените на поседовната структура, како што видовме, аграрната реформа предизвикала кај групата стопанства од 2-5 ха, чиј број во однос на предвоениот, се покачил за 37,9%, а обемот на поседуваната земја-за 45,2%³⁴⁰.

³³⁷ Системот на оданочување според фактичкиот доход дестимулативно делувал како на зголемувањето на земјоделското производство така и на продуктивноста на трудот. Разновидноста на земјоделското преоизводство создавала големи тешкотии во одредувањето на данокот и во праксата многу често до израз доаѓал субјективизмот на даночните органи ("Нова Македонија", V, 942, 21.01.1948, Облагањето на данок на земјоделските во Горчепетровска околија за 1947 година завршено); Miloš Bogdanović, *Ekonomika roqoprivrede Jugoslavije*. - Beograd 1967, 239/240).

³³⁸ Структурата на поседот на индивидуалните земјоделски стопанства во поразвиените реони на Југославија почнува да се променува околу 1957 година, а во Македонија од 1960 година (Петар Марковиќ, Општествено-економските промени на село во СРМ. - Скопје 1970, 117).

³³⁹ E. Kardelj, *Problemi socijalističke...*, 130.

³⁴⁰ D. Veselinov, *Agrarno...*, 169.

Ако се има предвид споредбата на бројот на стопанствата и обемот на површините по категории на стопанства во годините 1949 и 1957, тогаш тоа го има следниот изглед³⁴¹:

ТАБЕЛА 2.27. Број на стопанства и обем на површините по категории на стопанства, споредени за годините 1949 и 1957

КАТЕГОРИЈА ПОСЕД (ха)	ГОДИНА	БРОЈ НА СТОПАНСТВА	ПОВРШИНА
до 2 ха	1949	100	100
	1957	106	108
2 - 5 ха	1949	100	100
	1957	107	114
5 - 8 ха	1949	100	100
	1957	103	108
над 8 ха	1949	100	100
	1957	93	90

Тумачењето на податоците за поседовната структура во наведениот период, треба да се базира, пред се, на фактот дека таа е далеку повеќе резултат на државниот интервенционизам во земјишно-сопственичките односи, отколку резултат на економските тенденции во репродукцијата. Кај стопанствата до 5 ха поседовна површина, а посебно кај оние до 2 ха, поинаку тешко може да се процени фактот дека вкупниот обем на нивните површини побрзо расте од бројот на стопанствата, освен ако се констатира дека тоа е ефект на аграрната реформа која придонесе за економското и социјално згрижување на најинфериорниот слој на селанството. Државата, притоа, немала стремез да го воведо земјоделството во стоково производство, туку да изведе природно згрижување на селанството, со што товарот на неговата егзистенција не би паднал на грбот на веќе крајно оптоварените покрупни земјоделски производители од кои низ системот на нееквивалентната размена се извлекувало акумулација за индустријализација на земјата.

Од фактот дека до 1957 година се задржал висок број на овие стопанства во однос на предвоената ситуација³⁴², не може да произлезе заклучок дека тоа земјиште не било напуштено. Овој процес, несомнено, се одвивал бидејќи индустријализацијата апсорбирала голем дел од природниот прираст на работната сила од селото³⁴³. Тоа секако можело да се оствари исклучиво со трансфер на живиот труд од земјоделството во индустријата, кое што условувало напуштање токму на поситните стопанства каде што и аграрната пренаселеност била најголема³⁴⁴.

³⁴¹ Statistički godišnjak FNRJ, 1958, 111.

³⁴² По 1945 година, со развојот на стопанството и индустријализацијата на земјата, иако дел од селаните добија земја, тие се определија за работа надвор од земјоделството, задржувајќи ги и понатаму своите парцели (Петар Марковиќ, Општествено-економските промени на село во СР Македонија. - Скопје 1970, 114).

³⁴³ Види: Лазар Лазаров: Општествено-економскиот..., 185-191.

³⁴⁴ На пример, во 1953 година од селата во градовите на Југославија преминале вкупно 154.000 лица од индивидуалните земјоделски стопанства. Покрај тоа, 34.000 лица истата година нашле вработување надвор од земјоделските стопанства, но и понатаму останале да живеат на стопанството (П. Марковиќ, исто, 146).

Во тенденциите на промените во структурата на поседот и во земјишно-сопственичките односи, д-р Петар Марковиќ определил два периоди³⁴⁵. Во првиот, од 1945-1953 година, врз овие промени влијаеле мерките од институционален карактер за кои зборувавме-аграрната реформа и новиот земјишен максимум, како и разните мерки од првиот петгодишен план за кои подоцна ќе зборуваме. Овој период се карактеризираше со осреднување на селото, т.е. со присутност на тенденцијата кон средно земјоделско стопанство. Вториот период започнува по 1953 година, во услови на слободен промет на земјата (ограничен со максимумот од 10 ха) и дејствувањето на пазарот (укинување на задолжителните откупи на земјоделски производи) се вршат движења кон диференцијација на индивидуалните земјоделски стопанства во поразвиените реони на Југославија, додека во понеразвиените, како Македонија, сеуште се вршат движења кон осреднување, се до 1960 година.

Карактеристично за Македонија е тоа што после 1949 година е позабележително опаѓањето на бројот на земјоделските стопанства во однос на другите реони на Југославија. Како основна причина за тоа биле миграциите село-град, масовното напуштање на младината на селото и останување на стопанствата без наследник со што било сопрено нивното натамошно ситнење³⁴⁶, како и преселбата на Турците од Македонија како вонекономски фактор³⁴⁷.

³⁴⁵ П. Марковиќ, исто, 116-117.

³⁴⁶ Исто, 118.

³⁴⁷ д-р Лазар Лазаров наведува дека во овој период од Македонија се исселиле околу 150.000 Турци, со што бил забавен порастот на вкупното население и истовремено се смалувала стапката на активното население (Л. Лазаров, Општествено-економскиот развој ..., 184). Инаку, партиската документација е доста обемна за овој проблем и секако дека заслужува посебно истражување.

ДЕЛ III ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА ЗЕМЈОДЕЛСКИ ПРОИЗВОДИ И ИНДИВИДУАЛНОТО СЕЛАНСКО СТОПАНСТВО

1. ПОПИСОТ НА ЗЕМЈИШНИТЕ ПОВРШНИ ВО ФУНКЦИЈА НА ПЛАНИРАЊЕТО НА ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП

Прецизното и ефикасно планирање и спроведување на сите мерки на аграрната политика во првите повоени години се наогало во непосредна врска со имањето на точни податоци за состојбите во селото и за расположивите потенцијали во земјоделството. Познавањето на точната обработлива површина, работна рака, бројот на работниот добиток, земјоделските орадија и машини и ред други подетални податоци биле неопходни, пред се, заради изработка на пореални сеидбени планови врз кои требало да се врши распределбата на откупните задолженија на производителите, но речиси и за сите други агрополитички мерки - од ревизијата на бившите колонисти, спроведувањето на аграрната реформа до оданочувањето на земјоделците итн.

Со исклучок на Војводина, речиси за цела Југославија, во текот на 1945 година, новата државна власт немала точен увид во посеаните и обработливи површини. Ова посебно важи за Македонија за која до тогаш не постоел катастар¹. Затоа, една од поважните задачи која се поставила уште пред Президиумот на АСНОМ, било прибирањето на точни податоци за состојбите на село и во аграрот. За таа цел, во текот на зимата 1945 година, во рамките на народно-ослободителните одбори биле отворени шест "катастарски управи со целиот неопходим персонал од технички лица - геометри", кои се подготвувале во пролетните месеци да отпочнат "со снимање на теренот и установјување на чистиот катастарски принос". Покрај тоа, оваа прва катастарска служба во Македонија (која е само зачеток), била задолжена за прибирање податоци и извршување на премер на изгорените села, заради планирање на потребите за нивната обнова².

Претседателството на Владата на ДФМ, исто така, се занимавало со проблемот на прибирањето на точни податоци за состојбите во земјоделството. Тоа во текот на месец мај 1945 година, организира испраќање на посебни екипи на теренот "со цел да се разјасни значењето на аграрната реформа и да се организира собирањето на статистички податоци за стањето на нашето земјоделе", и за сите негови потреби од земја, алати, машини, добиток итн.³

Немањето на точна статистичка служба се поставува како сериозен проблем пред Владата на ФНРЈ, која е свесна за тоа дека точната статистика претставува неопходен услов и појдовна точка "за запознавање на реалната положба на терен и за правилната стопанска политика воопшто". Анализирајќи ги податоците за состојбата на пролетната сеидба 1946-47 година, Владата констатира "немарност и недоволна котрола" кај обработката на податоците, со кое е доведена "во сомнение нивната веродостојност во целина"⁴. Оваа состојба вршела директно негативно влијание врз планирањето и можноста за реализација на задолжителниот откуп во економската 1946-47 година, бидејќи врз таквите неточни податоци за засеаните површини се базирале откупните планови.

¹ АЈ, 40-89-227, Izveštaj o sistemu i stanju snabdevanja u FNRJ, Narodna skupština FNRJ, br.46, 15.05.1951.

² "Нова Македонија", II, 54, 06.03.1945, Доклад на повереникот за финансии - др. Киро Глигоров даден на заедничкото заседание на Главниот одбор на ЕНОФ и на Президиумот на АСНОМ.

³ "Нова Македонија", II, 129, 05.06.1945, Собирање на статистички податоци за стањето во нашето земјоделе.

⁴ АЈ, 50-88-184, Пов. 1066, 12.07.1946.

Меѓу задолжителните откупи на земјоделски производи речиси прв по својата важност бил откупот на житариците, со оглед на недостатокот на храна за населението во првите повоени години. Заради тоа, Министерството за трговија и снабдување подготвило специјални формулари за прибирање на податоци за засеаните површини со житарици. За правилното и навремено исполнување на овие формулари, биле задолжени народните одбори со непосредна помош на масовните организации. Меѓутоа, прибирањето на податоците одело многу тешко и многу од одборите не си ја извршиле својата задача⁵. Тие работеле без проверка на податоците и "без секако чувство на одговорност, заради што податоците не се верни и не се поклопуваат со податоците кои ги изработило Министерството за земјоделие, собрани врз база "на самите стопани за посеаната површина со пченица, 'рж, јачмен и царевка"⁶. Всушност, и самото Претседателство на Владата на ФНРЈ, на својата конференција по прашањето на откупот, констатира дека во Македонија немало сигурен попис, тогаш кога се вршело разбивањето на откупниот план. Бидејќи "катастар во Македонија не постоел", биле спроведени "неколку пописи, а потоа план на задолжителниот откуп и откупот на слободните вишоци"⁷. Сето тоа неповолно се одразувало врз исполнувањето на непосредните откупни задачи на терен.

Посебна важност, пописот на земјишните површини добил со воведувањето на планското стопанство во текот на 1947 година. Спроведувањето на производните планови во земјоделството било најтесно поврзано со познавањето на вистинските производствени можности, точната количина на земјишните површини на сите државни, задружни и приватни стопанства, бројот на работниот добиток, земјоделските машини итн. Притоа, како најважен фактор на планирањето се поставува количината обработлива земја, зошто без имање точен увид во нејзината површина, не била можна "никаква планска сеидба и преорјентација во земјоделието" кон сеење на индустриски култури, што било пропишано во првиот Петгодишен план. Затоа, уште во почетокот на 1947 година, пописот на земјишните површини се поставува како "најважен стопански задаток во земјоделието" од чие извршување зависи: прво, исполнувањето на седебениот план во земјоделството, второ, правилното и планско искористување на машинскиот парк од МТС, посебно тракторите, правилното и точно определување на задолжителите откупи и т.н.⁸. "Без да знае народната власт во едно село колку има обработлива земја, со колку добиток располага ова или она село, јасно е дека не може да се посеат сите ниви и да се предвиди со какви средства ќе се обработи земјата доколку е направен план, тој ќе биде нереален". Бидејќи "досегашното искуство и покажуе, дека сведенијата од оваков карактер во поголем дел се неточни"⁹, непосредно пред почетокот на пролетната сеидба, во текот на месец февруари 1947 година, било планирано попишување на земјата, добитокот и овошните дрвја во Македонија. Пред да започне пописот, органите на власта со помош на масовните организации и синдикатите пристапиле кон непосредни подготовки-организирање на конференции и договори околу пропагандните и непосредни технички работи. Тргувајќи од мотото дека "статистиката е важен фактор за стопанското и услов за планирање во земјоделското стопанство", Министерството за земјоделие на 25 и 26 јануари одржало конференција со сите претседатели на планските комисији, прочелниците на стопанс-

⁵ На пример, податоците за Битолската и Прилепската околија требало да бидат готови до 25-ти мај, а тие ги испратиле дури на 5-ти јуни, додека пак Охридската, Бродската и Мариовската околија сеуште до 9-ти јуни не ги доставиле бараните формулари ("Нова Македонија", III, 440, 09.06.1946, Откупот на житата и афионот)

⁶ Според формуларите за откуп на житариците во Св.Николе, била засеана површина од 204.035 декари, а според податоците на Министерството за земјоделие, 363.361 декари; во Скопје според формуларите имало засеано 176.535 декари, а според Министерството 229.595 декари; Прилепската околија според првите имала 131.671, а според вторите 218.870 декари; Кумановската 204.558 наспроти 310.813 итн. ("Нова Македонија", исто).

⁷ АЈ, 50-97-200, Записник konferencije po pitanju otkupa u Predsedništvu vlade FNRJ, 23.05.1947.

⁸ "Нова Македонија", IV, 631, 19.01.1947, Пописот на земјишните површини.

⁹ Исто, Попис на земјата, добитокот и овошните дрвја.

ките оддели при народните одбори, како и референтите по земјоделие и статистика¹⁰. Спроведувањето на пописот било определено да се реализира во периодот од втори до десети февруари, а на први февруари биле закажани конференции во сите месни народни одбори со извршителите на пописот. На овие конференции кои се одржале речиси во сите села, на селаните им се објаснувало значењето на пописот "и потребата за масовно учество за неговото брзо извршување"¹¹. Месните народни одбори, во согласност со околинскиот народен одбор избирале "специјални екипи, составени од најмалку три лица" како изведувачи на пописот, а едновременно биле должни да ги запознаат "со техниката на изведувањето на оваа стопанска задача".

Пописот започнал на втори февруари со вклучување на целокупната пропагандна машинерија, бидејќи властите немале илузија за тоа дека селаните доброволно ќе даваат точни податоци¹². Меѓутоа, во ситуација кога не постоел увид во точната состојба, податоците се прибирале од самиот сопственик: колку земја поседува, со што е засеана или засадена, колку има слободна земја и со што планира да ја засеа во пролетта, колку добиток поседува по видови и старост и на крај му се напишувал бројот на земјоделски орадија, машини и сушници. Доколку пописната комисија не била убедена во точноста на податоците што ги давал сопственикот, тогаш вршела проверка на истите кај други лица.

Покрај пописот на индивидуалните стопанства се напишувале и "сите земји на кооперативните стопанства и на државните или општествени институции и претпријатија, како и на фондовата аграрна земја, која што е дадена под наем", а се напишувале "исто така и сите земји, ниви, лозја, ливади, пасишта, шуми, бавчи и сл. кои што во моментот не се работат"¹³.

Пописот покажал поразителни резултати и покрај сите најави за неговото огромно значење. Ниту претставниците на власта на теренот, ниту пак масовните организации биле на висината на поставената задача. Уште помалку се покажале пописните комисији кои направиле низа грешки поради големиот дел неписмени членови во нив како и поради непознавањето на техниката на работа воопшто¹⁴. На многу места пописите се проверувале како сомнителни, рокот до 10-ти февруари, со мали исклучоци, речиси на секаде бил пробиен, сумарните резултати од месните народни одбори исто така доцнеле. Сосема било јасно дека врз тие податоци не можеле да се изработуваат прецизни сеидбени планови.

Власта одела кон тоа да го исполитизира пописот, како впрочем и сите други стопански мерки што ги превземала, апелирајќи дека со нивното исполнување "трудбеничките маси ја проверуат и издигат својата политичка свест" и "преку подигањето на своето стопанство го градат својот нов живот". Организирањето на општи собранија во секое село на кои се дискутирало за извршениот попис, бил само еден од методите за вршење на диференцијација на селанството помеѓу "поедини несовесни богати селани кои што се опитуеја да ја укријат својата земја и добиток", од една страна и "бедните и средни селани како контрола и совест" на првите од друга

¹⁰ "Нова Македонија", IV, 637, 26.01.1947, Вчера во Скопје се одржа конференција во врска со пописот на земјата, земјишниот инвентар и добитокот.

¹¹ "Нова Македонија", IV, 643, 02.02.1947, Денес започнуе пописот на земјата, добитокот и земјоделскиот инвентар

¹² Власта настојувала да ги искористи широките селски конференции на кои селаните меѓусебно ги посочувале оние кои давале лажни податоци за поседуваната земја ("Нова Македонија", IV, 648, 08.02.1947, Селаните на конференцијата ги откриваат оние што ја укриваат земјата).

¹³ "Нова Македонија", IV, 638, 22.01.1947, Како ќе се изврши пописот на земјата, добитокот и земјоделскиот инвентар.

¹⁴ Понекаде пописните комисији внесувале податоци сосема од памет "така да во с.Дамјан - Радовишко, каде што пописот е вршен од учителите..." на муслиманите им е запишано да имаат свињи, а на стопани кои што воопшто немаат овци, им е запишано да ги имат", "... пописот во с.Усје - Скопско е вршен со таква немарност, да е готово невозможно понатамошно преработување на добиените податоци" ("Нова Македонија", IV, 652, 12.02.1947, Брзо да се отстранат грешките при пописот на земјата, добитокот и инвентарот).

страна¹⁵. Еуфоричните натписи во "Нова Македонија" за масовните конференции на селаните кои ги откриваат "укривателите" на земјата и добитокот¹⁶, не можат да го сокријат фактот дека пописот доживеал неуспех, бидејќи веќе во текот на месец мај морала да се повтори целата акција.

Пописот на стопанствата (156.000) со расположивата работна рака, живиот инвентар и сите засеани и незасеани површини бил планиран да се изврши за десет дена во периодот од 17-ти до 27-ми мај, а се спроведувал според одредбите на Уредбата за задолжително пријавување на површините и употребите на земјиштето¹⁷. Уредбата во 9 члена ја регулира основната цел и начинот на спроведувањето на мајскиот попис. Според член 1, Уредбата се носи "со цел да се установат основните елементи на планот во земјоделското производство ...". За извршување на пописот биле задолжени месните народни одбори (чл.2), а организацијата и раководењето потпаѓало под надлежност на околските извршни одбори, кои за таа цел можеле да формираат и посебни комисии (чл.4). Податоците лично ги давал сопственикот или управителот на стопанството, а неговата должност била да дава податоци "со вистински и точни наводи за големината и употребата на земјиштето ..." (чл.3). За давањето неточни податоци следувала парична казна од 5.000 динари што ја изрекувал околскиот извршен одбор. Делата и прекршоците кои потпаѓале под Законот за сузбивање на недопуштена трговија, недопуштена шпекулија и стопанска саботажа се пријавувале на јавниот обвинител (чл.6). Општите напатствија околу спроведувањето на оваа Уредба ги давала Сојузната планска комисија (Државен статистички уред) додека посебните одредби ги определувале владите на народните републики (чл.8).

Во записникот на конференцијата по прашањето на откупот, одржана на 23.05.1947 година, во Претседателството на Владата на ФНРЈ, меѓу другото, се констатира дека "поврзаноста на борбата за евиденција со борбата за извршување на планот е општ закон на нашето стопанство", дека таа "борба за евиденција е поврзана со борбата за откуп, и обратно". "Статистиката и евиденцијата треба да служат, пред се, за исполнување на опреативните задачи", бидејќи Владата смета дека е непотребна "статистика која е одвоена од животот, која не служи како оружје на планот и на нашите оперативни задачи..."¹⁸. Затоа и изведувањето на мајскиот попис во Македонија подиректно се поврзува со "планирањето и во земјоделството и во индустријата"¹⁹. Целокупните дејности се подредуваат на планот, чие остварување не можело да се замисли без масовната подршка на работните маси и извлекувањето на акумулацијата на селото, заради што и фронтовските организации, понепосредно и поактивно се вклучуваат во сите акции во земјоделството и селото и од нив се бара да "станат мошна контрола во правилното и точно извршување на пописот"²⁰.

Неоспорно е дека мајскиот попис бил далеку поорганизиран од фебруарскиот, бидејќи се користеле претходните искуства и неоспорно дал нешто поточни резултати, но факт е и тоа дека

¹⁵ "Нова Македонија", IV, 664, 26.02.1947, Некои искуства во акцијата за попис на земјата, добитокот и инвентарот.

¹⁶ "Нова Македонија", IV, 648, 08.02.1947, Селаните на конференцијата ги откриваат оние што ја укриваат земјата; "Нова Македонија", IV, 656, 16.02.1947, За укривање на земја осуден на принудителна работа; "Нова Македонија", IV, 655, 15.02.1947, На барање од пописниот актив од Младо Нагоричане, ревидиран е пописот каде што има укривање на земјата.

¹⁷ Сл.лист на ФНРЈ, 23/1947.

¹⁸ АЈ, 50-97-200, Записник..., 23.05.1947.

¹⁹ "Нова Македонија", IV, 731, 16.05.1947, За навремено и правилно изведување на пописот на земјоделските стопанства; "Нова Македонија", IV, 739, 27.05.1947, Пописот на земјоделските стопанства е една од основите за воведување на план во земјоделието.

²⁰ "Нова Македонија", IV, 734, 21.05.1947, Треба брзо да се отстранат пропустите во спроведувањето на пописот на земјоделските стопанства.

пак се провлекле истите слабости. Како и во фебруарскиот попис, и во овој "некаде во пописните комисији влегле неписмени луѓе" (Кумановска, Скопска, Дебарска околија), "некаде попишувачите не ги проучиле доволно напатствијата", некаде не биле спроведени во доволна мера разјаснувачки акции за значењето на пописот итн.²¹.

Бројни се податоците кои покажуваат разлики во пописните бројки од овие два пописи. Така, во Кумановска околија површините се наголемиле за 8-15%, во Прилепска за 50%, во Ѓ.Петровска за 25%, во Дебарска за 30%, во Радовишќа, само површината со ораница се наголемила за 30-40% а целокупната површина за 74%, во Кратовска бројките покажуваат зголемување за 15.000 ха и тоа само ораница, во Штипска за 5.130 ха итн. Речиси насекаде е евидентно дека во фебруарскиот попис селаните не пријавиле големи комплекси земја. Од сите извештаи, само во две села во Демир-Хисарска околија е утврдена помала количина земја отколку претходно²².

Сојузните органи, врз база на вака прибраните и добиени податоци од сите републики, вршеле процена на остварувањето на планот на земјоделското производство, како и поставување на задачи за производниот план во наредната 1947-48 година. Разгледувајќи повеќе податоци од републичките органи, Министерството за земјоделие и шумарство на ФНРЈ, некои податоци (на пример за пченката) ги зголемува, а за некои смета дека се превисоки и нереални (за градинарството). Исто така, Министерството врши извесни корекции и во проценките на приносот на житата по хектар²³.

Фактот дека и мајскиот попис во Македонија не ги дал очекуваните резултати го потврдува тоа што Планската комисија на НРМ, соочена со немањето точна и сигурна евиденција за состојбите и капацитетите во земјоделството, се обраќа до Сојузната комисија (во текот на октомври 1947 година) со барање за "премер на земјиштето и точно изнаоѓање на обработливите површини" во НРМ²⁴. Меѓутоа, Сојузната планска комисија, смета дека начинот што го предложило Министерството за земјоделие и шумарството на ФНРЈ за пронаоѓање на обработливите површини, онаму каде нема катастарски премер, што за Македонија претставувало повеќе од 2/3 од целокупната обработлива земја "е нецелисходен бидејќи предлага вцртување на месните народни одбори и пресметување на нивните атари, служејќи се со генералштабската карта и др, што заедно не гарантира ни приближна точност"²⁵.

Со оглед на тоа што, во текот на 1948 година биле предвидени бројни и тешки задачи пред геодетската служба "кои неопходно претходеа на работите на индустријализацијата и електрификацијата на земјата, мелиорацијата на земјиштата и другите работи во врска со планската изградба", сојузните органи не биле во можност да обезбедат потребни геодетски кадри за извршување на премерот на земјиштето во Македонија во текот на 1948 година. Според прерачуните на Сојузната геодетска управа, за извршување на оваа задача било потребно ангажирање на 300 геодетски стручњаци за време од 6 месеци на теренот и 150 стручњаци за 6 месеци канцелариска работа, со цена близу 30.000.000 динари. Исто така, во извршувањето на премерот на земјиштето во ФНРЈ за 1948 година (ревизија на катастарот) предност е дадено "во

21 АМ, Фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај на ЦК КПМ за 1947 г.

22 "Нова Македонија", IV, 745, 03.06.1947; Исто, 747, 05.06.1947, Вести од пописот на земјоделските стопанства.

23 АЈ, 50-88-184, Procena poljoprivrednih proizvoda, 06.07.1947.

24 Според мајскиот попис од 1947 година, во Македонија е утврдено 118.564 ха помалку земја во споредба со расположивите податоци од 1939 година (АЈ, 50-88-184, Premer zemljišta u NRM, tačno iznalaženje obradive površine, 18.01.1948).

25 АЈ, 50-88-184, Premer zemljišta u NRM, 18.01.1948.

прв ред во интензивните земјоделски подрачја, каде приносите на житарици се најголеми, за да би можеле, катастарските податоци да служат како основни елементи на планирањето на земјодеството, откупот и данокот”²⁶.

И самото Министерство за земјоделие и шумарство на НРМ, ставено пред проблемот дека ”евиденцијата на посеаните површини...не одговарала на фактичката состојба на теренот”²⁷, организирано ”масовна контрола на посеаните површини и извршените агротехнички мерки” на 11-ти и 12-ти декември 1948 година. За извршувањето на оваа контрола, Министерството испратило свои инструктори на терен, а на 10-ти декември, пред почетокот на акцијата, се одржувале конференции на кои присуствувале претставници на месните народни одбори, претставници на околските одбори на масовните организации ”и по еден добар активист од секое село” заради добивање на ”основни напатствија за извршување на масовната контрола”²⁸. Масовната контрола на засеаните површини покажала дека сеуште не можел да се добие точен увид во засеаната површина и дека селаните настојувале по секоја цена да ги сокријат вистинските бројки²⁹.

Кон крајот на 1948 година, Сојузниот статистички уред изработил детален план за попис на добитокот, живината, кошниците, овошните стебла и чокотите винова лоза, а на почетокот на јануари 1949 година, била издадена и посебна Наредба за извршување на оваа важна задача³⁰. Како прва фаза за извршување на овој попис, било изработувањето на списоци на домаќинствата кои биле подредени на 12 категории според големината на вкупната површина што ја поседувало секое домаќинство³¹. Ваквите списоци требало да бидат подготвени до 25-ти декември 1948 година, а извршувањето на пописот почнало од 15-ти јануари 1949 година. Како и претходните пописи, била вршена широка агитација и пропаганда со учество на масовните организации, но резултатите биле слаби³². И овој пат се појавило ”масовно укривање на стоката, живината и лозите, а нарочито на живината...”, многу месни пописни комисии воопшто не извршиле проверка на податоците, се појавил прикажан ”многу мал приход, нарочито приходот на млекото од овците и кравите, и за кокошките колку јајца носат годишно”. Заради ваквите состојби, месните пописни комисии биле задолжени да извршат проверка по стопаните³³.

Во почетокот на 1950 година бил извршен нов попис на добитокот³⁴, а во текот на месец април истата година била извршена општа проценка на засеаните површини³⁵. Ваквата бројност на пописите не тера да констатираме дека се до 1951 година државните органи на Македонија

²⁶ АЈ, исто.

²⁷ Министерството смета дека ”на секаде не се евидентирани големи засеани површини, нема се точен увид на посејаното, а преку овоа ни преглед за извршување на планот.... Нема се увид од друга страна, кои се оние во каков процент кои не го исполниле сеидбениот план” (АМ, Фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-109, док.729, Масова контрола на посејаните површини, 06.12.1948).

²⁸ АМ, Фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-109, док.799.

²⁹ АМ, исто, док.736 и 737 зборуваат за спроведување на масовната контрола по околии и утврдување на состојбите на лице место; док.740 ја дава состојбата во околинскиот народен одбор-Скопје, док.745 на Штип, док.751 на Делчево итн.

³⁰ Наредба за попис на добитокот, живината, кокошниците, овошните стебла и чокотите винова лоза на територијата на ФНРЈ (”Нова Македонија”, VI, 1242, 04.01.1949).

³¹ АС, Фонд: Местен народен одбор на с.Горно и Долно Нерези, 1947-1952, к-1, 21.12.1948 (Упатство за пописот).

³² ”Нова Македонија”, VI, 1246, 08.01.1949, Значењето на пописот на добитокот и на овошните стебла; исто, 1263, 28.01.1949, Улогата на масовните организации во пописот.

³³ АС, Фонд: Местен народен одбор на с. Горно и Долно Нерези, к-1, До месниот НО с.Долно Нерези, 10.02.1949.

³⁴ ”Нова Македонија”, VII, 1559, 08.10.1950, Значењето на пописот на добитокот.

³⁵ ”Нова Македонија”, VII, 1646, 21.04.1950, За општа проценка на засеаните површини.

немале точен увид во земјоделското и друго земјиште, како и за останатите показатели на производните капацитети во земјоделството и покрај секојдневните евидентирања на се и сешто³⁶.

Ваквата состојба, пред се, произлегувала од немањето соодветен стручен кадар и методологија во пресметувањето на површините, но и од настојувањето на селаните секогаш да прикажат помалку земја и на тој начин да се заштитат од прекумерните откупни задолженија. Дури со укинувањето на задолжителниот откуп на земјоделски производи, реорганизацијата на СРЗ во 1953 година, промените во даночниот систем и воведувањето и изградувањето стручна катастарска и статистичка служба³⁷, се добива поточна слика за состојбите во македонскиот аграр и за неговите производни можности и капацитети.

³⁶ АС, Фонд: Околински комитет на СКМ-Скопје, 1944-1955, к-1, Анализа за производството и откупите на житарици во скопска околина.

³⁷ Види: Уредба за катастарот на земјиштето (Сл.лист на ФНРЈ, 43/1953).

2. ЗЕМЈОДЕЛСКОТО ПРОИЗВОДСТВО ВО ФУНКЦИЈА НА ПОДГОТОВКИТЕ ЗА ОТКУП (СЕИДБЕНИТЕ КАМПАЊИ И ОТКУПОТ НА ЗЕМЈОДЕЛСКИ ПРОИЗВОДИ

Прашањето за прехрана на населението и војската и производството на храна во текот на 1945 година се поставило како примарно политичко прашање. Низ прашањето на исхраната, всушност се политизирале не само сите видови на активности кои завлегувале во општествено-економските односи на село, туку и стручно-аграрните дејности сврзани за нејзиното обезбедување.

При разгледувањето на документацијата и печатот до пролетта 1945 година може да се забележи дека повеќето акти и натписи се однесуваат кон регулирањето на размената и кон собирањето (доброволно и принудно) на сите резерви од населението (жито и други производи). Но, веќе со ослободувањето на Југославија и во наредните години, кампањите за сеидбата, вршидбата и другите земјоделски работи добиваат поширок замаф и поорганизиран тек со вклучување на сите фактори - од органите на власта до општествено-политичките организации.

Со оглед на тоа што есенската сеидба во 1944 година се одвивала во воени услови и објективно не можеле да се очекуваат некои поголеми резултати, во спроведувањето на пролетната сеидба 1945 година, се бара активно учество на сите фактори и максимално искористување на иницијативата на народните маси во решавањето на проблемите, било во семе, работна рака или пак за работен добиток. Уште во почетокот на февруари 1945 година, сојузниот министер за земјоделие, Д-р Васа Чубриловиќ, издал посебна Наредба со која бил формиран Одбор за сеидбата како советодавен орган на Министерството за земјоделие³⁸. Членови на Одборот биле началниците на сите одделенија на Министерството, а по потреба и шефовите на отсеците и референтите. Во делокругот на неговата работа влегувало утврдувањето на сеидбениот план како и грижата околу неговото извршување, снабдувањето и обезбедувањето на потребна работна сила во луѓе и стока, земјоделски алат и машини, семени материјали итн. Во работата на Одборот биле вклучени и делегатите на Воената команда на позадината и Главниот одбор на Единствените синдикати, како и други организации. Главниот одбор ба Единствените синдикати во соработка со НОО и антифашистичките организации вршел собирање и испраќање на земјоделски работници од земјоделски пасивните краишта во житородните предели, пред се, таму каде имало напуштени земји³⁹.

Иако биле превземени низа мерки и активности за успешно спроведување на пролетната сеидба, таа евидентно била проследена со низа слабости кои го намалиле очекуваниот успех. Така, на пленарната седница на Главниот одбор на Единствените синдикати на работниците и намештениците на Југославија, биле изнесени "грешките на надлежните државни органи кои не го покренале во доволна мера и правовремено јавното мнение, за тешкото состојание на пролетната сеидба, за недоволно земените мерки во врска со испраќањето на работна рака таму каде е нужно, во врска со поправуење на земјоделски алати и др. како и грешките на синдикалните организации кои не ја организирале политичко-просветната работа меѓу пољоделските работници..."⁴⁰. Заради надминување на овие грешки, меѓу другото, било одлучено: прво, да се организира соби-

³⁸ "Нова Македонија", II, 80, 06.02.1945, При Министерството за земјоделие е образуван сеидбен одбор.

³⁹ Во оваа смисла Стопанскиот совен на ДФЈ донесол повеќе решенија, како: Решение за употребата на работна сила за земјоделските работи; Решение за мобилизација на сите сили за пролетната сеидба ("Нова Македонија", II, 81, 07.04.1945)

⁴⁰ Резолуциите за пролетната сеидба и првомајската прослава на Главниот одбор на Единствените синдикати на Југославија ("Нова Македонија", II, 84, 11.04.1945).

рање на земјоделски работници кои ќе се испраќаат онаму каде има потреба⁴¹; второ, да се испрати зајакнување од 5-6 синдикални функционери во покраинските синдикални одбори за Војводина и сојузот на земјоделските работници за време на траењето на пролетната сеидба⁴²; трето, да се развие поширока политичко-просветна дејност по селата; четврто, да се задолжат членовите на металските и дрводелските синдикални подружници да изработат пољоделски алати⁴³.

Извршувањето на сеидбата во Војводина, било една од задачите во чие реализирање учествувале организирани работни групи од цела Југославија, меѓу кои и од Македонија⁴⁴. Така, според некои податоци, до средината на мај 1945 година во Војводина од Македонија заминале 2.400 луѓе за земјоделска работа, додека до крајот на сеидбата учествувале околу 4.500 работници⁴⁵.

Спроведувањето на пролетната сеидба во Македонија се одвивало во извонредно тешки услови, во краен недостаток на сите потребни и неопходни средства - од семе до запрежен добиток, алат и работна рака, а во никој случај не можело да стане збор за некои понапредни методи во земјоделството. Соодветно на сојузните одредби, била извршена мобилизација на запрежниот добиток на приватните лица за обработка на земјата како и мобилизација на коњите од градовите, биле формирани работни групи за пружање помош на земјоделците според потребите, а при општинските, околиски и окружни НОО биле формирани известителни служби за следење на резултатите од пролетната сеидба⁴⁶. Исто така, биле формирани сеидбени одбори како и работни и пропагандни групи за секое село, општина, околија, округ и тоа преку организирање на окружни⁴⁷, околиски⁴⁸, општински и селски заеднички конференции на органите на власта и сите други политички фактори⁴⁹. Сеидбените одбори ги решавале прашањата на сеидбата во самото место, но за нејзината реализација било неопходно активно вклучување на доброволните бригади и батаљони, какви што учествувале и претходно, во есенската сеидба. Во духот на колективистичката свест што се негувала, се смета дека "основна полуга која ќе ја реши позитивно кампањата ќе биде задружниот начин на обработување на земјата, ќе бидат селските кооперации" покрај "работните единици од град и од село", чие формирање било главна задача на одборите на ЕНОФ, АФЖ и НОМСМ⁵⁰.

Младината, покрај другите ОПО, добила повеќе задолженија во пролетната сеидба, меѓу кои: помагање во земјоделските работи на земјоделските стопанства чии членови сеуште се наоѓале во редовите на Армијата; помагање на бедни семејства и на семејства од погинати борци со работна рака, добиток и парични сретства; помагање на изгорените земјоделски стопанства за

41 Особено недостиг на работна рака се чувствувал во Војводина, која била главниот снабдувач со жито за целата федерација ("Нова Македонија", II, 84, 11.04.1945, За сеидба во Војводина се потребни уште пола милион работници).

42 Резолуциите за пролетната..., исто.

43 "Нова Македонија", II, 118, 23.05.1945, Македонската младина во братска Војводина.

44 "Нова Македонија", II, 84, 11.04.1945, За сеидба во Војводина се потребни уште пола милион работници.

45 "Нова Македонија", II, 133, 09.06.1945, Сеидбата во Војводина.

46 Решенијата на Стопанскиот совет за мобилизирањето на сите сили за пролетната сеидба ("Нова Македонија", II, 81, 07.04.1945).

47 Окружна сеидбена конференција во Битола ("Нова Македонија", II, 75, 31.03.1945); Втора окружна сеидбена конференција во Битола ("Нова Македонија", II, 84, 11.04.1945).

48 Решението од I-та Околиска скопска конференција за пролетната сеидба ("Нова Македонија", II, 68, 23.03.1945).

49 "Нова Македонија", II, 56, 09.03.1945, Пред пролетната сеидба.

50 "Нова Македонија", II, 61, 15.03.1945, По повод пролетната сеидба.

благовременно и правилно засејување на нивните ниви преку младински работни групи; пружање помош при расчистување на рушевините и при обновата; обработување на необработените државни земји; создавање на "општи бавчи" за производство на зеленчук итн.⁵¹.

Заради поблиско, поконкретно и постручно организирање на работите околу пролетната сеидба, биле организирани конференции со сите стручни земјоделски кадри од околските одбори на ОПО, на кои се утврдувало: површината на земјата што треба да се обработи; количината и сортата на потребните семиња за сеидба; состојбата на земјоделскиот инвентар; приближниот број на тегличка стока; доброволната работна рака организирана во работни чети; број на попалени и од војната уништени домаќинства⁵²; број на домаќинства чии членови биле во војска заради пружање соодветна помош при сеидбата⁵³; начинот на извршување на пролетната сеидба во определената околија; можностите на една околија да помогне на друга итн.

Во текот на месец март 1945 година во Македонија се формирале сеидбените одбори и комисиии на посебни конференции кои се одржувале под мотото "Ни педа земја во Македонија не смее да остане необработена". Така, на конференцијата на земјоделците од Скопска околија на која била избрана сеидбена комисија, настапил Димитар Влахов со зборовите: "...Работните маси од селото секогаш беа носители на вековнаата мисал за ослободуење..." и заради тоа и во "... овој момент тие треба да ги вложат сите сили за да се изврши пролетната сеидба"⁵⁴.

Во духот на агит-пропот од ова време, следат повеќе натписи низ тогашниот печат со кои се подигал патриотскиот дух на народот, неговата подготвеност за саможртва и самоодрекување, наивниот оптимизам дека со самопрегорна работа набрзо ќе се изгради благосостојба и "нов живот". Во тој дух, низ една "панорама на Македонија" со занес се дава следната слика: "Скопско, Овче поле, Радовишко, Струмичко, Валандовско, Тиквешко - на секаде една трескава работа, која има само една цел. Сите ниви во слободна Македонија треба да бидат засејани. Со устрем се работи на нашето поле, со свест дека преку пролетната сеидба не само што ќе добиеме хлеб, храна, но дека ние ја печалиме нашата битка за среќна, светла, и слободна иднина"⁵⁵. Речиси во сите акции се негувал колективистичкиот дух, духот на заедничките напори, кое особено доаѓало до израз во сеидбените кампањи⁵⁶.

Со конечното ослободување на Југославија, највисоките државно-партиски органи се повеќе се свртуваат кон оживување и организирање на стопанскиот живот на земјата, истовремено со изградувањето на откупниот систем, преку кого се вршело обезбедување на државата со потребните земјоделски производи. Во земјоделството, покрај актите со кои се вршеше промена на земјишно сопственичките односи, се превземале опсежни мерки за неговата обнова и подигање и по можност зголемување на продуктивноста на трудот. Во тој смисол, Министерството за земјоделие на ДФМ, во есента 1945 година, донесува Правилник и Уредба "на фондот за

51 Види: Улогата на младината во пролетната сеидба ("Нова Македонија", II, 67, 22.03.1945); Младината во Гостивар спаси 200.000 разни расади од пропаст ("Нова Македонија", II, 78, 04.04.1945).

52 "Нова Македонија", II, 62, 16.03.1945, Уште нешто за пролетната сеидба.

53 Обработувањето на земјата на лицата кои биле во Армијата или не можеле сами да ја обработуваат било регулирано со посебна "Уредба за обработуење на стопанствата на мобилизираните или на лица кои не се во состојба сами да ги обработуваат стопанствата" (АМ, Фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-7, 1945, док.бр.7).

54 "Нова Македонија", II, 66, 21.03.1945, "Ни педа земја во Македонија да не остане неизработена".

55 "Нова Македонија", II, 79, 05.04.1945, Во екот на пролетната сеидба на Македонија.

56 "Нова Македонија", II, 101, 01.05.1945, Колективни работни акции за обработуење на необработената земја.

подобруење на земјоделието и одраслите му во Д.Ф.Македонија⁵⁷, покрај многуте други напатствија и планови⁵⁸.

И покрај сите напори, притисок, пропаганда и убедување, како на органите на власта, така и на сите организирани општествени сили, сеидбата била пропратена со низа слабости кои се провлекувале од година во година и во натамошниот период и кои носеле, според тогашните оценки "исто обележје, како пропустите во откупот на житото или во други собирни акции" и имале "општ карактер"⁵⁹. Тие грешки и пропусти се должеле, пред се, на бавноста на органите, како и на неактивноста на сеидбените комисии кои навремено и точно не ги поднесувале извештаите за засеаната површина, правеле грешки во поделбата на семето итн.⁶⁰.

Постои бројна документација со прегледи на засеани површини, но и покрај тоа, до релевантни сеидбени показатели не можело да се дојде. Причините за тоа биле многустрани, но воглавно се сведувале на она за кое зборувавме во претходната глава - недостаток на соодветна стручна служба и недостаток на единствена стручна методологија за пресметување на засеаните површини⁶¹.

Така, во текот на есенската сеидба 1945 година, сојузното Министерство за земјоделие на неколку наврати изготвило прегледи за есенската сеидба по култури и по федерални единици, за да на крајот констатира дека "податоците се непотполни" и дека статистиката врз основа на која Министерството изработило предлог-сеидбен план, а исто така и податоците кои биле изнесени во табелите за засеани површини се несигурни. Освен тоа "самото опишување е вршено неуредно и многу често од око во канцелариите". Како што и претходно кажавме, за најверодостојни се сметале податоците за Војводина, каде што уште пред војната постоел катастар, додека пак за другите федерални единици, податоците биле приближни⁶². Според овие податоци, до почетокот на декември 1945 година во Македонија биле засеани површини со поодделни култури, како што е тоа прикажано во табелата 3.1

Овие засеани површини ни оддалеку не ги задоволувале потребите од житарици на Македонија, а со оглед на тоа што 1945 година била ретко сушна година и жетвата потфрлила, недостатокот се надополнувал од сојузната планска распределба. Така од месец април до крајот на 1945 година во Македонија биле пренесени од Војводина 30.831.169 кг. храна. Ова е огромна количина ако се има во предвид дека откупените количини жито во Македонија изнесувале 3.784.550 кг и едвам можеле да ги покријат потребите за леб за еден месец⁶³.

⁵⁷ АМ, Фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, 1945, к-7, док.бр.5 и 6.

⁵⁸ Уште во текот на февруари 1945, Министерството за земјоделие и шумарство на ДФМ изработило Нацрт-проект за петгодишен земјоделски план за зголемување на земјоделското производство во Македонија. Планот требало да се доработи и дополни со предлог окружните и околски планови. (АМ, Фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-7, Извештај за работата на Министерството за земјоделие и шумарство за месец март).

⁵⁹ "Нова Македонија", II, 263, 10.11.1945, Во текот на есенската сеидба.

⁶⁰ Пример, во некои битолски села, во екот на сеидбата, земјоделскиот референт и неговиот помошник, цел месец ги изработувале бирачките списоци наместо да го контролираат спроведувањето на сеидбениот план. Во с. Гавато, селскиот одбор го поделил подеднакво семето на сите селани (30-40 кг) без разлика дали некој дома поседувал семе ("Нова Македонија", II, 274, 23.11.1945, Есенската сеидба ќе биде наполоно извршена).

⁶¹ "Народна заедница", XV, 196, 05.04.1950, Евиденцијата-главен фактор за правилно извршување на пролетната сеидба.

⁶² АЈ, 50-88-184, Јесења сетва 1945 год., 08.12.1945.

⁶³ "Нова Македонија", III,312, Божиќен број, 6, 7, 8 и 9-ти јануари 1946 г., Постиженијата на нашата народна власт во 1945 година.

ТАБЕЛА 3.1. Засеани површини по земјоделски култури за 1945 година

ЗЕМЈОДЕЛСКА КУЛТУРА	СЕИДБЕН ПЛАН (ха) за 1945/46 г.	ЕСЕНСКА СЕИДБА (засеано ха)	ОСТВАРЕНО (%) ДО 01.12.1945
пченица	150.000	110.058	73,4
јачмен	85.000	44.152	51,9
'рж	95.000	52.820	55,6
маслодајна репа	2.500	75	3,0
лен	132	-	-
афион	9.244	3.730	40,3
граорица	-	19	1,6
наполица	7.013	1.597	22,8
ВКУПНО:	348.889	212.451	57,0

Соочувајќи се со тешкиот проблем на исхраната на населението во 1945 година, веќе во почетокот на 1946 година, државно-партиските органи водат поинтензивна и поорганизирана кампања за пролетната сеидба. Така, партиските комитети сметаат дека "една од првите задачи на нашата партија е пролетната сеидба", а нејзиното навремено и целосно спроведување се поставува во директна врска со "годишната прехрана на населението". Проблемот на обезбедување на прехраната (поврзано со сеидбата) се усложнувал и заради промените кои настанале во поседовната структура на земјата со спроведувањето на аграрната реформа и колонизација, зошто "со распарчувањето на големите поседи постоји една голема опасност за овогodiшната сеидба и жетва...", а Партијата морала "да уложи максимални сили... да вистински не остане ни парче непосејана земја"⁶⁴. Во Окружницата од 5 март 1946 година, Окружниот комитет на КПМ - Битола, бара од сите комитети на својот терен, итно да пристапат кон разрешување на низа неразрешени прашања во врска со спроведувањето на аграрната реформа: поефикасно и побрзо да почне делењето на земјата од аграрниот фонд, да ги контролираат јавните расправи "да не се распалват страстите", да агитираат среде селанството во планинските села за нивно слегување во рамнините каде има земја, нераспределената земја од фондот итно да се издаде под наем и да биде обработена⁶⁵, да осигурат жив и мртов инвентар неопходен за пролетната сеидба, да се обрне поголемо внимание на работата на Машино-тракторските станици, да се води грижа за навремено обезбедување на семе и целокупната сеидба да се спроведува преку месните народни одбори, а не преку сеидбените комисии како дотогаш⁶⁶.

Заради поуспешното спроведување на пролетната сеидба, како и за унапредување на земјоделството воопшто, сојузното Министерство за земјоделие и шумарство во февруари 1946 година, донесло Наредба за формирање на земјоделски одбори, повикувајќи ги сите земски министерства за земјоделие и шумарство да донесат вакви наредби. Земјоделските одбори се формирале при секој окружен, околиски и местен народен одбор и биле задолжени да ги спроведуваат на своето подрачје сите мерки "за што поцелосна обработка на

⁶⁴ Историски архив на Охрид, Фонд: Околиски комитет на КПМ-Струга (1945-1952), к-1/7, 1945/46, До сите Срески и Месни комитети на КПМ во битолскиот округ.

⁶⁵ За давањето под наем на безстопанските земји на 08.11.1945 била објавена Уредба за наемните односи на територијата на Република Македонија (Службен весник, 20/1945).

⁶⁶ Историски архив на Охрид, цит. док.

земјата,...искористување на човечката и сточна работна сила, земјоделски машини, семе и слично на тоа" (точка 1. од Наредбата)⁶⁷.

Земјоделските одбори во Македонија се појавуваат веднаш после донесувањето на Наредбата⁶⁸ и како што пишува "Нова Македонија" имале задача "да ја организираат доставката на семе, да се грижат за нужната работна рака и добиток, да водат контрола за исполнење на определениот наред и да секој 15 дена, во текот на сеидбената кампања, дават извештаи за посејаната површина". Претседателот на Одборот бил претставник на "народната власт" (член на народниот одбор на округот, околијата или местото), секретарот стручно лице (земјоделски референт, со нижа, средна или виша земјоделска школа), а членовите биле претставници на НФ, АФЖ, НОМСМ и синдикатите⁶⁹.

Прашањето за обезбедување на работна рака и посебно работен добиток, било едно од поважните со кои се занимавале народните одбори во текот на 1945 година и земјоделските одбори во 1946 година⁷⁰. За регулирање на таа дејност сојузните и републички органи носат повеќе правилници и акти. Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ ги донесува: "Правилник за исползуење на часните запреги" и "Уредба за обработување на стопанствата на мобилизираните или лица кои не се во состојба сами да ги обработуваат стопанствата си" уште во 1945 година⁷¹, додека во почетокот на 1946 стапила на снага и сојузната "Наредба за мобилизација на сточните запреги на приватниците за обработка на земјата"⁷².

Според горе наведениот Правилник, се мобилизирала сета запрежна стока на приватниците заедно со запрежниот прибор (чл.1), а со нејзиното користење биле задолжени да раководат земјоделските комисии (одбори) при органите на "народната власт" (чл.2). Заради пројавеното незадоволство кај поедини сопственици на стоката и запрежниот прибор, се практикувало најпрво да се обработи нивната земја, а потоа на останатите земјоделци во истото место, во истата општина и на крај надвор од општината доколку за тоа имало потреба (чл.3)⁷³. Како и за редица други мерки, партиските комитети и тука биле задолжени да го контролираат и помагаат спроведувањето на овој Правилник, водејќи посебно сметка за правилната распределба на инвентарот⁷⁴.

Во почетокот на март 1946 година, Министерството за земјоделие на НРМ издава "Правилник за мобилизација на запрежниот добиток и запрежниот прибор" како надополнение на претходните регулативи⁷⁵. Според овој Правилник, секој имател на запрежен добиток бил должен во рок од три дена од денот на објавувањето да поднесе декларација пред соодветниот местен народен одбор со сите податоци за работниот и запрежен добиток со кој располага како и со

⁶⁷ АЈ, 50-88-184, док. бр. 49, февруари 1946.

⁶⁸ Наредба за оснување земјоделски одбори ("Нова Македонија", III, 337, 07.02.1946).

⁶⁹ "Нова Македонија", III, 337, 07.02.1946, Улогата на земјоделските одбори во земјоделието.

⁷⁰ Заради поуспешно спроведување на земјоделските работи, државните органи донесувале бројни прописи. Што се однесува до сеидбата, еден таков важен пропис била најпрво Наредбата за мобилизација на сточните запреги од раната пролет 1945 (Службен лист ДФЈ, 19/1945), а потоа Уредбата за мобилизација на работните запреги ("Нова Македонија", III, 325, 24.01.1946). Слични прописи се донесувани и во наредните години.

⁷¹ АМ, Фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-7, 1945.

⁷² АЈ, 50-88-184, док. бр.48, Наредба о мобилизацији запрега приватника за обраду земње, 17.01.1946; "Нова Македонија", III, 325, 24.01.1946, Мобилизација на сточните запреги на приватниците за обработување на земјата.

⁷³ АМ, исто.

⁷⁴ Историски архив на Охрид, исто.

⁷⁵ Правилникот е донесен врз основа на Наредбата на Сојузното министерство за земјоделие од 17.01.1946, а е објавен во "Нова Македонија" на 03.03.1946.

точен навод за тоа колку денови му се потребни за обработка на сопствената земја (чл.2). Врз основа на вака собраните податоци од сите стопани, народните одбори изработувале едномесечен план за употребата на запрежниот добиток. При тоа биле должни да се придржуваат на "правото на првенство по Уредбата за обработување на стопанствата на мобилизираните или на лица кои не можат да работат на своите стопанства" (чл.3).

Во случај кога сопственикот одбивал да ја предаде стоката или приборот, се упатувал на принудна работа на некое државно стопанство, а бројот на принудните работни денови бил определуван од месниот народен одбор со тоа што не можел да биде помал од 10 денови (чл.13). Покрај оваа казнена мерка, прекршителите на Правилникот за мобилизација на запрежниот добиток биле судени и според одредбите на Законот за недопуштена спекулација и стопанска саботажа (чл.15 од Правилникот).

Покрај мобилизацијата на приватниот запрежен прибор, во извршувањето на потребните земјоделски работи била вклучена и расположивата механизација на машино-тракторските станици⁷⁶. Во своето Експозе пред Народното собрание на НРМ на 17.04.1946 година, министерот за земјоделие Богоја Фотев, ги изнесува податоците дека иако се во фаза на организирање, машино-тракторските станици доста помогнале во спроведувањето на есенската и пролетната сеидба и нивните трактори изорале 3.240 ха. Зборувајќи за пролетната сеидба во 1946 година, Богоја Фотев нагласува дека таа се изведувала во "доста тешки услови", не само заради недостатокот на семе, туку и заради спроведувањето на аграрната реформа и колонизација, кое внесло "колебање во извесен број земјоделци", а тоа директно се одразило "неповолно на сеидбата". Проблемот на семето бил решен "со доставка на 3.000.000 кг. разни семиња" од сојузните фондови, како и во претходната сеидба.⁷⁷

Меѓутоа, веќе во текот на спроведувањето на есенската сеидба 1946 година, се јавиле додатни тешкотии. Нејзиното целосно реализирање го попречила најнапред сушата која траела до средината на месец октомври, а потоа долготрајните дождови кои не дозволиле нормално одвивање на полските работи. Покрај овие, објективни причини, во исполнувањето на поставените сеидбени задачи затаиле и органите на власта и масовните организации. Така во Прилепска околина биле засеани само 52% од планираните површини поради "слабата организација, стихијноста, недоволната агитација и пасивноста на фронтовските организации". Во многу околии сеидбата била речиси без раководство, а органите на власта немале точни показатели за нејзината состојба. Во Велешката околина планот на сеидбата бил исполнет со 35%, а во Свети Николска со 34%. Исклучок во позитивна смисла бил забележан во Охридската околина, каде заради солидните подготовки бил натфрлен сеидбениот план за 3%, а во Битолска достигнал речиси 100% реализација⁷⁸.

Работите околу пролетните и есенски сеидби, како и вршачките и жетвите во текот на 1947 и 1948 година сосема е логично поповолно да завршуваат. Причини за тоа има повеќе но би ги напоменале најважните: приведувањето кон крај на обновата на земјата, постоењето на поголема структурална развиеност и искуство на органите на власта, воспоставување на повеќе аграрни институции, зголемувањето на улогата на задругите како и окончувањето на сите дејст-

⁷⁶ Така, во Кавадарска околина, покрај запрегите Машинско-тракторската станица пуштила два трактори кои во рок од 10 дена ги изорале државните ниви и голем дел на приватните ниви, воглавно на бедните селани, пострадали или војнички семејства, ("Нова Македонија", III, 358, 03.03.1946, Спроведување на планот за пролетна сеидба во Кавадарско).

⁷⁷ Експозе на Богоја Фотев пред Народното собрание ("Нова Македонија", III, 397, 18.04.1946, Благодарение на целосното ангажирање на нашиот народ во овојгодишната сеидбена кампања, се посеа 90% од предвидените површини).

⁷⁸ "Нова Македонија", III, 645, 14.02.1947, Нашите задачи пред пролетната сеидба.

вија околу спроведувањето на аграрната реформа и колонизација. Во спроведувањето на сите земјоделски работи (сеидба, жетва, вршидба) на теренот учествувале околските сеидбени комисији, специјалните стопански "оперативни" групи, одборниците на околските и месни народни одбори, посебно задолжените референти, Машино-тракторските станици, организираните работилници за поправка на земјоделските алати итн⁷⁹. Од 1947 година со воведувањето на Пет-годишниот план, во земјоделските работи зајакнува учеството на организациите на НФ на теренот, чие учество имало нагласен социјално-класен карактер⁸⁰.

Во склад со концепцијата на планското стопанисување и со стремежот целокупниот општествен и стопански живот да се стави под административна контрола, сојузните органи на 14.02.1947 година донесле Уредба за задолжително засејување на ораниците⁸¹. Уредбата, меѓу другото, барала на секој индивидуален земјоделец да му се пропише што и колку ќе произведува на сопствената земја. Соодветните државни органи изработувале таканаречени сеидбени планови врз база на кои, секое домаќинство добивало решение во облик на управен акт. Санкциите за прекршување на таа Уредба биле многу оштри. Сопственикот кој до одредениот рок не ја посеал ораницата според државниот план паѓал под одговорност на одредбите на Законот за недозволена трговија, шпекулација и стопанска саботажа, кој предвидувал драстични санкции. Незасеаните површини земја ги сееле државните органи кои едновременно го превземале и целиот добиен приход од таа земја.

Врз основа на оваа Уредба (чл.7), Министерот за земјоделие и шумарство на НРМ, издал посебно "Напатствие за спроведување на задолжително сееење на ораниците", со кое поблиску се регулирало задолжителното сееење на ораниците на територијата на НРМ⁸². Напатствието како и Уредбата го забранува оставањето на "ораниците во полските реони т.е. во житородните реони и реоните на индустриските култури под угар во определените површини по сеидбениот план" (чл.1). Околските одбори ги определувале роковите до кои земјоделецот бил должен да ја засеи сопствената ораница, зависно од климатските и други услови за сееење на поодделни култури (чл.2). Доколку сопственикот не земјоделското стопанство не бил во состојба да ја засеи потребната површина, поднесувал изјава до месниот народен одбор и тоа најдоцна до 5 март (чл.3). Оваа незасеана површина се внесувала во планот за помагање на сеидбата, во кој, всушност, влегувале сите оние површини кои останувале да бидат засеани од месниот народен одбор (чл.4).

Во текот на 1947 година и Министерството за правосудство поактивно се вклучува во спроведувањето на одредбите за сееење и откуп, барајќи воведување на прецизна "статистичка евиденција во поглед на движењето на кривичните дела", посебно по двете уредби - Уредбата за задолжително засејување на ораниците и Уредбата за откуп на житариците во економската 1947/48 година. Министерството за правосудство, почнувајќи од април 1947 година воведува нов образец (КС 9) под наслов "Осуденици за кривични дела по Уредбата за задолжително сееење на ораниците и Уредбата за откуп на житата"⁸³. Интересно е, што многу од судените селани по

⁷⁹ Види: Заповед на Министерството за земјоделие и шумарство од 05.06.1947 година за испраќање на агитатори на терен за правилно организирање и спроведување на жетвената и вршидбената кампања, за правилно и рационално користење на работната сила, механизација, навремено извршување на потребните работи околу културите итн. (АМ, Фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-107, 1948, док. бр. 447).

⁸⁰ Меѓу другото, фронтските организации организирале непосредна општествена контрола која ја вршеле преку сеидбените акиви. Активите броеле 3-6 души и се формирале "при секој одбор на НФ-од најделни активисти", ("Нова Македонија", IV, 679, 15.03.1947, Задачите на фронтските акиви во пролетната сеидба).

⁸¹ Сл.лист ФНРЈ, 13/1947.

⁸² Напатствието е објавено во "Нова Македонија", IV, 662, 23.02.1947.

⁸³ АЈ, 50-88-184, док.212, Предмет: Кривично-правна статистика.

прашањето на откупот на земјоделските производи, истовремено биле осудувани и за незасејување на земјата кое се откривало токму при спроведувањето на откупот⁸⁴.

Воведувањето на Петгодишниот план значеше во извесна степен и преорјентација на македонското земјоделство кон производство на индустриски култури. Така, според планските задачи, повеќекратно се зголемува производството на памук⁸⁵, ориз, афион, сусам, сончоглед, анасон, кикирики. Во текот на месец јануари Министерството за земјоделие на НРМ одржало конференција со прочелниците на стопанските оддели и референтите по земјоделие при околицките народни одбори на која бил разработен планот на пролетната сеидба. Притоа, се заклучило дека треба "поскоро да се изврши контрахирањето со производителите" и тие на време да се обезбедат со семе⁸⁶.

Покрај тоа, Министерството за земјоделие издало "Наредба за распределување на сеидбените задачи за индустриските култури" која во девет члена го регулира задолжителното засејување на површините со индустриски растенија⁸⁷. Должност на околицките народни одбори била најдоцна до 01.03.1947 година да извршат конечно распределување на сеидбените задачи по месните одбори и населени места. Понатаму, месните народни одбори "во седмичен срок од примањето на сеидбените задачи" ги распределувале задачите на поодделните земјоделци или задруги (чл.1). Одборите, исто така, биле должни да водат строга евиденција за распределувањето на доставеното семе за индустриски растенија (чл.3), водејќи едновремено постојана пропаганда за предноста на индустриските растенија над житните (чл.5).

Со оглед на атмосферата на пропагирање на Петгодишниот план, со чие исполнување се порврзувала благосостојбата на народот и процутот на државата, низ документацијата и написите од овој период се забележуваат натпреварувања за секоја планска задача (да се стигне и прѣстигне), меѓу сите органи и на сите нивоа. Меѓу бројните натпреварувања во однос на сеидбата, би го споменале натпреварувањето што македонското Министерство за земјоделие и шумарство го закажало на сите народни републики за тоа која од нив најефикасно ќе ја спроведе Уредбата за задолжително сеење на ораниците. Во врска со тоа, како критериум се воспоставувало каде најнапред ќе се исполни и натфрли сеидбениот план, кое министерство ќе организира најдобра евиденција за текот на пролетната сеидба, кое најдобро ќе организира пропагандна работа, каде масовните организации и народни одбори најмногу ќе се активираат итн.⁸⁸.

Веднаш, на почетокот на март, во рамките на популаризацијата на задачите за сеење на индустриски растенија и интензивирање на контрахирањето, била закажана "Недела на индустриските култури" која се одржала од 3-ти до 11-ти март 1947 година⁸⁹. Во текот на овие денови весникот "Нова Македонија" изобилува со натписи во духот на предимствата на индустриските

⁸⁴ АМ, Фонд: Вариа, II/122, 1949, Анализа кривичног прогона у вези откупа пољопривредних производа.

⁸⁵ За производството на памук се планирало зголемување од 50% во однос на 1946 година. На производителите-контрахенти на памук им се гарантирала цена од 23 дин/кг, а требало да добијат "по десет метра платно... по две макари од 200 јарди за секои продадени 100 кг суров памук", а исто така "секој стопанин кој што ќе заклучи на време договор ќе може за секој засејан декар да купи по нормирани цени по 60 кг пченица или по 80 кг царевка". ("Нова Македонија", IV, 619, 05.01.1947, Да се побрза со заклучувањето на договори за сеидба на памук).

⁸⁶ "Нова Македонија", IV, 638, 28.01.1947, Конференција во врска со организацијата на земјоделската служба и пролетната сеидба.

⁸⁷ Наредбата е објавена во "Нова Македонија", IV, 661, 22.02.1947.

⁸⁸ "Нова Македонија", IV, 665, 27.02.1947, Меѓурепубличко натпреварување во пролетната сеидба.

⁸⁹ "Нова Македонија", IV, 668, 02.03.1947, Недела на индустриските култури.

култури над житните, како и за погодностите на македонското поднебје за садење на поедини индустриски растенија⁹⁰.

Веднаш со званичното усвојување на Петгодишниот план, сојузните органи издаваат "Наредба за задолжително сеење на површините со памук и други суптропски култури во 1947 година"⁹¹, која се однесува на Македонија, Црна Гора, Босна и Херцеговина и Хрватска. Наредбата им оставала во надлежност на републичките министерства за земјоделие да ги определат реоните кои ќе се сеат со одредена суптропска култура во рамките на својата републичка територија.

Постапувајќи по одредбите на оваа Наредба, македонското Министерство за земјоделие, веднаш пристапило кон реонизацијата на НРМ за сеење на одредени површини со суптропски култури. Така, за сеење на памукот биле определени околиците: Битолска, Титоввешка, Гевгелиска, Кавадаречка, Кочанска, Кратовска, Кумановска, Прилепска, Радовишка, Свети Николска, Скопска, Струмичка, Штипска и градот Скопје; за кикирки: Титоввешка, Гевгелиска, Кавадаречка, Кочанска и Струмичка; за сусам: Титоввешка, Гевгелиска, Кавадаречка, Кочанска, Радовишка, Свети Николска, Струмичка и Штипска, и за ориз: Титоввешка, Кавадаречка, Кочанска, Кратовска, Радовишка, Струмичка, Штипска, Ѓорче Петровска и Делчевска⁹².

Задолжителното сеење на ораниците, покрај разновидниот притисок и развиена пропаганда, наидувало на отпор кај селаните, токму заради задолжителниот откуп, кој се пресметувал врз база на овие засеани површини. Во пропагирањето на сеидбата и откупот се набројувале бројни примери каде побогатите селани биле казнувани заради "шпекулирањето" што наидувало на "воодушевување" кај масата ситни и бедни селани⁹³. Меѓутоа, со внимателно читање на документите паѓа во очи една мошне интересна појава која го претставува отпорот на селанството кон задолженијата што му ги наметнувала државата, без разлика на неговата социјална положба. Имено, селаните во поедини места, наместо да ги садат културите предвидени со планот-жито, пченка, памук и друго, саделе култури "од второстепено и третостепено значење за нашето народно стопанство", односно култури кои не потпаѓале под задолжителниот откуп (наут, бостан итн.)⁹⁴.

Овој интересен момент кој ги поставува во директна врска сеидбата-задолжителниот откуп е забележан и во "Прегледот на резултатите на Контролната сојузна Комисија по инспекторатите во времето од 5 - 26 мај 1947". Според наводите на оваа Комисија, до 15-ти мај во Македонија планот на сеидбата бил реализиран за 60%, за памукот 43%, за белите житарици 53%, за пченката 20%. Најдобри резултати биле постигнати во Кривопаланечка околија 125%, Кумановска 100% а најслаби во Ресенска 17% и Кочанска 20%. Слаби резултати биле евидентирани и во житородното подрачје-планот за сеење на житото во Свети Николска околија бил исполнет со 35%, во Прилепска со 24%, Битолска 29% и Тетовска 50%. Комисијата констатира дека "планот потфрлил заради

⁹⁰ Види: Предимствата на индустриските култури над житните ("Нова Македонија", IV, 669, 04.03.1947); Предимствата на сусамовата култура ("Нова Македонија", IV, 672, 07.03.1947); Во нашата република се организираат 18 курса за тутнопроизводство (исто); Рициниот важна маслодајна култура ("Нова Македонија", IV, 673, 08.03.1947).

⁹¹ Сл.лист ФНРЈ, 30/1947.

⁹² Наредба за определување реони за засевање со суптропски култури на територијата на НРМ ("Нова Македонија", IV, 709, 19.04.1947).

⁹³ Во извештајот на ЦК КПМ за 1947 година стои: "Водена е жестока борба со кулачките елементи, кои жилаво се држеле да нема да го исполнат планот..." (АМ, Фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16).

⁹⁴ "Нова Македонија", IV, 712, 23.04.1947. Да ја довршине успешно пролетната сеидба. Истото се констатира и во извештајот за работа на партиските комитети за месеците март, април, мај и јуни 1948, каде стои: "Во еден дел од околицките комитети-по поголемите плодородни околии се осети покушај за преорјентација на земљоделието..." (АМ, Фонд: ЦК КПМ, Комисија за село, к-16, 1948).

тенденцијата да се отстапува од него и да се сеат култури кои не подлежат на откупот. Така, во Свети Николско, планот за граорица е исполнет со 107%, во Струшко со 140%, а во Дебарска и Охридска околија планот за луцерка е исполнет со 105%⁹⁵.

Покрај другото, неуспехот на сеидбата на пченката се бара во "сушата и стихиското одви- вање на сеидбата", додека пак за памукот (од планирани 15,000 ха биле засеани до 24-ти април 6510 ха) во неможноста на државата да им ги предаде на селаните ветените стимулански од прет- ходната година, со што ослабел нивниот интерес за сеидба⁹⁶.

Во постојаното настојување на државата да зафати што е можно повеќе од производите на селаните и нивното барање начини (неказнето) помалку да дадат, покрај обидот да сеат кул- тури кои не потпаѓале под задолжителниот откуп, почнале да "се откажуваат од извесни површини земја". Повеќе вакви случаи биле разгледувани и во Околискиот народен одбор-Скопје, при што е заклучено дека "ниеден стопанин, сопственик на земја, не може да откаже од земјата што ја притежава, а е должен сета ораница да е засеје согласно Уредбата за задолжително посе- вуење на ораниците". Во случај ако земјоделецот, објективно не можел да ја обработи својата ораница, тогаш народниот одбор ја издавал таа земја под наем на лица кои имале потреба од неа. Наемот за земјата бил паричен и него го определувал месниот народен одбор⁹⁷.

Веќе спомнавме дека во текот на 1947 и 1948 година се засилува учеството на фрон- товските организации во сеидбените кампањи. Акциите на фронтовците биле многубројни и разновидни⁹⁸ и без нивно активно уество би одело далеку потешко спроведувањето на задолжителното сееење и другите земјоделски работи, како и задолжителното откупување на земјоделските производи од селото⁹⁹. Меѓутоа, иако фронтовците им давале масовност и елан на речиси сите акции на новата власт, од обновата до унапредувањето на земјоделството, во ниеден момент не смее да се заборава дека Партијата била раководител, креатор и контролор на целокупната политика и развој. Таа го контролирала спроведувањето на сите мерки¹⁰⁰, а посебно на стопанските, давајќи им политичка интонација и "класни димензии". Притоа, периодот од 1948 до 1953 година претставува период на изразита политизација на се и сешто, на изразито "барање непријатели", кое донесе и многу радикални зафати во земјоделството и остар курс на село¹⁰¹.

⁹⁵ АЈ, 50-2-4, Преглед резултата Контролне комисије по инспекторатима у времену од 05-26 маја 1947.

⁹⁶ Како стимуланс од "КОТЕКС", селаните требало да добијат 600 кг пченица и 800 кг пченка по хектар, но бидејќи житниот фонд бил сиромашен, таа количина не можела да се исплаќа на производителите на памукот (АЈ, 50-2-4, исто).

⁹⁷ АС, Фонд: Местен народен одбор-с. Арачиново-Скопје, 1946-1952, к-2, 29.09.1947.

⁹⁸ Види поопширно кај: Л. Лазаров, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија, 1944-1948.-Скопје, 1979.

⁹⁹ Заклучоци од проширениот пленум на Земскиот одбор на НФМ, одржан на 10.09.1947 по откупот на житото и есенската сеидба ("Нова Македонија", IV, 832, 12.09.1947); Натпреваруењето во есенската сеидба меѓу околиските фронтовски организации ("Нова Македонија", IV, 836, 17.09.1947).

¹⁰⁰ ЦК КПМ бара од секој комитет да изработи целосен план за оперативно раководење со сеидбата и да обрне поголемо внимание на евиденцијата како и на обезбедувањето "семе на месна почва"; да ја засили агитацијата за сееење на индустриски култури, позасиено да ја следи масовната контрола на засеаните и незасеани површини, да се вклучат поорганизирано во жетвата; да ја разгледаат и популаризираат Уредбата за контрахирање на житото итн. (АМ, Фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Работата на партиските комитети за месеците март, април, мај и јуни 1948).

¹⁰¹ Овој радикален курс се однесува, пред се, на колективизацијата на селото, спроведена засилено после директивите на II Пленум на ЦК КПЈ ("Комунист", III, 2, март 1949, Задачи наше политике на селу, Реферат на II Пленуму ЦК КПЈ, 41-73).

Сеидбата, вршидбата, жетвата и сите други земјоделски работи во текот на 1948 година се спроведувале во "чест" на Петтиот конгрес на КПЈ. Се пропагирало дека селаните мора побрзо да го соберат житото и да го предадат на државата "свесни дека по тој начин ја исполнуваат својата патриотска должност-обезбедуваат леб за работните луге"¹⁰².

Мерките на задолжително засејување на површините според точно утврден државен план (по асортиман и количини) и задолжителното откупување на земјоделските производи после тоа, практично значеле одвојување на селанецот и од земјата и од производот. Давајќи најразличен отпор, а способен да се адаптира на секакви услови, селанецот почнал да го смалува производството на натурално ниво. Така во 1949 година, во "целата земја засеано е помалку отколку 1948. за околу пола милион хектари... Но, не постоел ни задоволителен интерес за сеене"¹⁰³. Состојбата не се подобрила ни во текот на наредните години од 1950 до 1953 година¹⁰⁴.

Покрај задолжителното сеене и задолжителниот откуп, за намалувањето на интересот на селанството за земјоделско производство секако делувало и прогресивното оданочување¹⁰⁵, административното создавање на СРЗ, нивото на цените на земјоделските и индустриски производи, оскудните фондови на потрошувачка и т.н.¹⁰⁶.

Во почетокот на педесеттите години се приведува кон крај изградбата на клучните и проширувањето на постоечките објекти на југословенската индустрија со што почнале да се создаваат покрупни промени во стопанскиот развој на земјата¹⁰⁷. Овие промени нужно почнале да доаѓаат во судир со заостанувањето на земјоделското производство¹⁰⁸. Унапредувањето на земјоделството и што побрзиот пораст на неговото производство стануваат важен предуслов за понатамошниот стопански развој на Југославија¹⁰⁹. Затоа, државата носи соодветни решенија, меѓу кои едно од најважните е и укинувањето на задолжителниот откуп на земјоделските производи и нивното слободно изнесување на пазарот¹¹⁰. Одтогаш почнува постепено зголемување на засеаните површини како и растењето на бројот на добитокот, а со тоа и на сите сточни производи, без оглед на големата суша од 1952 година¹¹¹.

¹⁰² "Нова Македонија", V, 1093, 15.03.1948, Вршидбата на жито започна.

¹⁰³ Ј. Б. Тито, Говори и чланци, књ. V, 67; Потфрлувањето на сеидбата во текот на 1949 може да се види низ бројни документи за состојбите на терен. (АС, Фонд: Обласен комитет на КПМ-Скопје, 1949/50, к-4, Анализа на есенската сеидба во скопска област; Историски архив на Охрид, Фонд: Околински комитет на СКМ-Охрид, к-3, Информација за есенската сеидба од почетокот до 16.11.1949).

¹⁰⁴ АМ, Фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о пролеќној сетви у НР Македонији (1950); Информација о стању јесење сетве у НР Македонији, 1950/51.

¹⁰⁵ Л. Колишевски во Политичкиот извештај на ЦК КПМ на I Конгрес на КПМ наведува дека во 1947 година 16% од вкупниот данок го платиле бедни стопанства, 46% од данокот платиле 35% средни стопанства и 38% данок отпаднале на 5% богати стопанства, кои биле и најглавниот произведен фактор. Заради вакво прогресивно оданочување, кое најмногу ги погодувало крупните и дел средни селани, тие губеле интерес за згледување на производството и се труделе да го намалат (Л. Колишевски, Политички извештај на Централниот комитет на Комунистичката партија на Македонија.- Скопје 1949, 95).

¹⁰⁶ *Deset godina nove Jugoslavije*. - Beograd 1955, 201.

¹⁰⁷ Види: Л. Лазаров, Општествено-економскиот развој на НР Македонија. - Скопје 1988; Dušan Bilandžić, *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973*. - Beograd 1973.

¹⁰⁸ Velimir Vasić, *Putevi razvitka socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije*. -Beograd 1960, 32-42.

¹⁰⁹ АЈ, 40-39, *Zapisek sa sednice održane 16.02.1951 u privrednom savetu Vlade FNRJ (Naša sadašva ekonomska politika, referat drug Kidrič)*.

¹¹⁰ *Jugoslavija 1945-1964, Statistički pregled*.-Beograd 1965, 93.

¹¹¹ АЈ, 40-39, Саопштење Привредног савета Владе ФНРЈ - о последицама овогодишне суше и мерама за нивно савладавање, 15.10.1952.

Задолжителното засејување на обработливите површини со детално изработени сеидбени планови за секоја земјоделска сезона претставувало неделлива целост со задолжителниот откуп на земјоделски производи. Сеидбата како и откупот за кого поопширно ќе зборуваме во наредните глави, се спроведувала со активирање на целата пропагандна машинерија, со примена на политички притисок и со активно учество на партиските и државни органи, машинотракторските станици и активистите на Народниот фронт. Успехот на есенската и пролетната сеидба директно влијаел врз летниот откуп на белите житарици и есенскиот откуп на пченката, а самото спроведување на откупот ќе покаже, меѓу другото, и на многу пропусти направени во сеидбените кампањи.

3. РАЗВОЈОТ НА ОТКУПНАТА ПОЛИТИКА 1945 - 1953 ГОДИНА

Задолжителниот откуп на земјоделски производи како една од мерките на аграрната политика бил нужен во одредена етапа од југословенскиот општествен развој. Неговото воведување било диктирано од самата стопанска ситуација непосредно по завршувањето на втората светска војна, како и од зацртаните "револуционерни цели" на југословенското комунистичко движење.

Исхраната и снабдувањето на населението во опустошената со војната и ограбена земја, со тешко оштетено земјоделство, средства за производство и сообраќај, било извонредно тешка задача пред која се нашло државно-партиското раководство наДФЈ. Во таквите услови, тоа не смеело да дозволи најважните прехранбени артикли да станат предмет на шпекулација заради нивната дефицитарност на пазарот¹¹².

Обезбедувањето на минимум потребни животни и прехранбени производи за населението, барало водење на таква политика која ќе оди кон максимално искористување и мобилизирање на сите расположиви материјални средства и резерви. Во тие рамки, без воведувањето на задолжителниот откуп на земјоделски производи и рационализираното снабдување со храна и други животни продукти, не било возможно да се организира нормалното одвивање на стопанскиот живот како и нормализирањето на состојбите воопшто. Во тогашните услови на општа немаштија, оријентацијата за слободно делување на пазарните законитости, според официјалните партиско-политички сфаќања се сметало дека е погубно за процесот на општествено-економски промени што постепено се одвивал и дека тоа може да доведе до реставрација на капитализмот. Пуштањето на слободната трговија, според Кардељ, би значело "широките народни маси да бидат предадени во рацете на шпекулантите, црноберзијанците и семојните експлоататори"¹¹³.

Покрај тешкотиите настанати после воените разурнувања, кон определбата за воведувањето на системот на задолжителниот откуп во понатамошниот период влијаеле и повеќе други фактори. Темпото на развој на зацртаната "социјалистика изградба", индустријализацијата и електрификацијата на земјата, а во врска со тоа брзото менување на социјалната структура и порастот на градското население, барале се поголеми количини на прехранбени производи и суровини за индустријата. Од друга страна, земјоделското производство, крајно заостанато уште во Кралството Југославија, многу бавно се развивало. Заради тоа, извесни важни земјоделски производи станувале силно коњуктурни во рацете на приватните производители, "па не можело да се препушти на неизвесноста по било какви цени да се набавуваат на слободниот пазар, туку морало да се пристапи кон задолжителниот откуп и продажба од страна на производителите"¹¹⁴. Освен тоа, задолжителниот откуп претставувал силно средство во рацете на државно-партиската власт за спроведување на нејзината "класна политика на село", средство на принуда спрема "капиталистичките, кулачки елементи" во земјоделството и селото, за кои се претпоставувало дека на тој начин ќе бидат спречени да шпекулираат и да се богатат¹¹⁵.

Низ бројни административно-управни активности, напоредно со водењето грижа за земјоделските работи - сеидба, вршидба, жетва, односно напорите за подигање на сточарството, овоштарството, пчеларството и сите други аграрни дејности, новата власт ја создавала правната основа за откуп на аграрните производи. Додека сојузното и републичко Министерство за земјоделие и шумарство и нивните аналогни отсеци во пониските административно-територијални

¹¹² АЈ, 40-98-227, Izveštaj o sistemu i stanju snabdevanja u FNRJ, Narodna skupština FNRJ, br. 46, 15.05.1951, Beograd, 67.

¹¹³ Едвард Кардељ, Силата на народните маси. ("Нова Македонија", II, 130, 06.06.1945).

¹¹⁴ АЈ, 40-98-227, исто.

¹¹⁵ АЈ, 40-46-125, Степен развитка и став према богатом сењаку.

единици воде грижа за производството, дотогаш за откупот на земјоделски производи се грижеле соодветните инстанци на ресорот за трговија и снабдување. Бидејќи прашањата околу откупот, распределбата и прометот со земјоделски производи имале во тие години првостепено значење, донесени се бројни прописи и на највисоко државно ниво, во Стопанскиот совет и во Владата на ДФЈ (ФНРЈ). Сепак, неспоредливо најголем број прописи и акти од областа на откупот и прометот со земјоделски производи и стокото снабдување на населението донесува Сојузното министерство за трговија и снабдување, односно републичкото и соодветните органи на пониските територијални единици.

Обемната правна регулатива во оваа област произлегувала од потребите на општествената стварност во условите на општата материјална оскудица и нискиот степен на развој на производните сили во првите повоени години-да се обезбеди, пред се, исхрана за целокупното население. Со воведувањето на оптимистичкиот Петгодишен план и со форсирањето на индустријализацијата на земјата, таа задача повеќекратно се зголемила, а со тоа и битно се отежнало нејзиното спроведување при суштински непроменетиот контекст на земјоделското производство. Заради тоа, новата држава била принудена на речиси целосно административно завладување со пазарот на земјоделски производи и на таканареченото рационализирано снабдување, според кое, точно се определувала количината на потрошувачка за секоја одредена категорија на населението.

Првите мерки на принуда кои на полето на собирањето на земјоделски производи ги превзела тогашната сојузна власт, донесени се уште во мај 1945 година. Тоа се уредбите за задолжителен откуп на волната и за планската распределба и потрошувачка¹¹⁶. Потрошувачката ги зафатила сите поважни земјоделски производи од пољоделско и сточарско потекло. Со неа, навистина, буквално не е пропишано задолжително предавање на тие производи, туку во извесен степен бил ограничен нивниот промет, со истовремено воведување на монопол на трговијата во корист на државата, блокирање на резервите и ставање под контрола на движењето на стоките.

Систематската дејност во зафаќањето на одвишоците од земјоделски производи по пат на задолжителен откуп заради снабдување на населението и подмирување на останатите државни потреби, започнува со уредбите на Сојузната влада, донесени во текот на летото и есента 1945 година. Тие го регулирале откупот и прометот на лебните житарици, слама, сено, шаша, компир, грав и свињи. Поедините народни републики пропишувале задолжителна продажба на млеко, компир, мелени пиперки, крупна и ситна стока, итн.¹¹⁷.

Во врска со овие први прописи за задолжителна продажба на земјоделски производи, сеуште не може да се зборува за некој изграден систем на откуп. Општ белег на сите правни акти и прописи со кои се регулирал откупот бил нивниот привремен карактер. Со тоа, органите на власта си оставале можност да поправат одредени решенија кои не одговарале на потребите и условите, да ги изострат или ублажат преземените мерки, да го користат искуството од претходната година итн. Поголемиот број од прописите ја одредува задолжителната продажба на целокупниот вишок кој останувал после подмирувањето на потребите на стопанството, кои исто така се нормирале ("максимирале") во самите прописи. Исклучок од тоа веќе бил направен во првата година за селските работни задруги, кај кои, задолжението се протега само на 20 до 60% од утврдените одвишоци¹¹⁸.

¹¹⁶ Сл.лист ДФЈ, 47/1945.

¹¹⁷ Во таа смисла АСНОМ, уште во текот на јануари и февруари 1945 година донесе неколку наредби за регулирање на продажбата и цените на повеќе земјоделски производи.

¹¹⁸ Уредба о откупу и промету лебних житарица (Сл.лист ДФЈ, 58/1945).

Помалите стопанства, до 3 ха обработлива површина, биле ослободувани од секакво задолжение. Тоа јасно покажува дека задолжителниот откуп како првенствено административна мерка, бил конципиран така што постоела прогресивна стапка на контингентот производи што се откупувал, зависно од големината на имотот. Прописите за откупот, покрај разликата на задолженијата според површината на имотите, правеле диференцијација и во однос на поедини видови производи.

Кон крајот на април 1946 година, Сојузната влада донесла Уредба за откуп на житарици во економската 1946/47 година, со која стопанствата биле подредени во седум категории, според нивната економска сила и "класен карактер"¹¹⁹. Подоцна, во текот на 1949 и 1950 година, оваа категоризација се заострува, во смисол што во основицата на површините се земаат и површините под ливади. На тој начин се дошло до поместување на границата на ослободување од обврски на пониските категории, од една страна, и извесно поместување на подредувањето на останатите стопанства во повисоки категории, од друга страна.

За откупот во економската 1946/47 година значајна новина е давањето привилегии на производителите кои ќе го исполнат своето задолжение во вид на бонови за купување индустриска стока, во висина од 30% од задолжителните, а 50% за слободните испораки, кое како систем било утврдено за целата земја¹²⁰.

Во текот на 1947 година се воведува во живот нов систем на задолжување на стопанствата врз база на норми, т.е. цврсти количини за пресметка на задолженијата врз база на производните капацитети на стопанствата, т.е. нивните обработливи повшини, применети на еден хектар. Задолженијата се давале однапред, пред сеидбата и пред да може да се знае вистинскиот или очекуван принос од таа сеидбена сезона. Сојузната влада ги одредувала само највисоките т.нар. плаффонски норми за поедини категории стопанства, додека републиките биле надлежни за одредување на распоните на нормите во своето подрачје, т.е. за своите околии. Ваквиот систем бил применуван во т.нар. житородни подрачја, додека во останатите (нежитородни), задолжувањето се вршело врз основа на резултатите од вршачката, проценката на приносот, утврдување на одвишоците и одземање на соодветен процент¹²¹.

Уште една новина во однос на откупот во 1947 година беше воведувањето на системот на *контрахирање* на слободните одвишоци со давање аванс во пари и привилегии во бонови за индустриска стока¹²². Во текот на истата година доста зајакнала организацијата на откупот по административна линија, бидејќи биле поставени управи за откуп оддолу се до околинските народни одбори¹²³.

Откупот како мерка имал типично административен карактер - испораките биле задолжителни, количините точно утврдени, цените исто така. Постапката за глобалната распределба на задолжителните испораки, исто така, зборува за административната суштина на оваа мерка, која всушност целосно се вклопува во системот на државно-централистичкиот административен социјализам. Откупот се распределувал најнапред по републики, а републичките министерства за трговија и снабдување го разбивале на количини со кои биле задолжени секоја околина посебно. Според постојните прописи за откуп, еден мал дел од житариците се оставал на околините, за

¹¹⁹ АЈ, 50-22-40, Седница на Владата од 26.04.1946 година; Уредбата е објавена во: Сл.лист ФНРЈ, 35/1946.

¹²⁰ АЈ, 50-22-40, Седница на владата на ФНРЈ од 14.01.1947; Наредба о утврѓивању групе производа и услуга за које ќе се одреѓивати јединствене цене са важношќу на целој територији ФНРЈ, односно откупне цене (Сл.лист ФНРЈ, 5/1947).

¹²¹ АЈ, 50-22-40, Седница на владата од 11.03.1947; Уредба о откупу житарица (Сл.лист ФНРЈ, 22/1947).

¹²² Наредба о контрахирању производње и откупним ценама семенске робе у економској 1947/48 (Сл.лист ФНРЈ, 8/1948).

¹²³ Уредба о трешковима државних откупник предузеќа (Сл.лист ФНРЈ, 47/1947).

нивно сопствено располагање. Откупот се спроведувал според одредениот план, а целокупните откупени количини се слевале во Централниот житен фонд на државата.

Преминот на систем на врзана трговија¹²⁴, во текот на 1948 година бил од извонредно значење за задолжителниот откуп, бидејќи му овозможувал на производителот да се снабдува со индустриска стока по ниски единствени цени за целиот износ на откупените земјоделски производи¹²⁵. Само во 1948 година, по врзани цени во ФНРЈ биле откупени земјоделски производи во вредност од 15.279 милиони динари, додека пак, земјоделските производители добиле околу 12.230 милиони динари во бонови за купување стока во трговијата по врзани цени. Тој износ на бонови бил издаден во "време од три квартали", со оглед на тоа дека системот на врзани цени бил утврден на 1.04.1948 година. Во таа година задружната мрежа извршила промет на преку 10.000 милиони динари вредност на стока која се продавала во бонови, така што се сметало дека "селото во добар дел ги подмирило своите потреби со најнеопходните индустриски производи, што го подобрило неговиот стандард и го зголемило интересот за производство и продажба"¹²⁶.

Почетокот на спроведувањето на системот на врзана трговија во НРМ бил карактеристичен по тоа што во трговската мрежа имало поголеми количини индустриска стока од издадени бонови. Така во месец мај имало издадено 59.539 илјади бонови, а резервите на индустриска стока изнесувале 128.616 илјади динари или однос 216%. Ваквата состојба набрзо била променета со донесувањето на Наредбата за контрахирање на индустриските култури¹²⁷. На производителите на индустриски култури им била издадена поголема количина на бонови во вид на аванси со што набрзо се почувствувал недостиг на индустриска стока потребна на селанецот. Според извештајот за работа на Министерството за трговија и снабдување на НРМ за 1948 година, на ден 31.12.1948 година состојбата со врзаната трговија во НРМ била следна¹²⁸:

Издадени бонови на производителите	Дин. 908.902.000
За снабдување на пасивните и од војната опустошени за 10 месеци, кој со текстил и кондури се снабдеваат од фондот за врзана трговија	Дин. 87.107.000
ВКУПНО ПОТРЕБИ:	Дин. 996.009.000
Испорачана индустриска стока за продажба по сврзани цени или издадените бонови имаат покритие со 80,2%	Дин. 798.735.000

¹²⁴ За регулирање на системот на врзани цени, воведен во февруари 1948 година, донесени се повеќе прописи меѓу кои: Уредба за продавање земеделски производи врзано со право на купување на одредени индустриски производи по пониски единствени цени (Сл.лист на ФНРЈ, 12/1948); Решение за одредување земеделски производи што ќе се откупуваат од земеделските и селските трудови кооперации по одредените државни (врзани) цени (Сл.лист на ФНРЈ, 21/1948), дополнето со решенијата објавени во службените листови на ФНРЈ бр. 27, 53, 56 и 77 за 1948 година; Напатствие за производите што ќе им се продаваат на земеделските производители по пониски единствени цени (Сл.лист на ФНРЈ, 12/1948) и Наредба за државни (врзани) цени на земеделските производи дополнета со Наредбата објавена во Сл.лист на ФНРЈ, 30/1948.

¹²⁵ Уредба о продаји поњопривредних производа везаном са правом на куповину одређених индустриских производа по нижним јединственим ценама (Сл.лист ФНРЈ, 12/1948).

¹²⁶ АЈ, 40-98-227, Izveštaj o sistemu i stanju snabdevanja..., 15.01.1951.

¹²⁷ Сл.лист на ФНРЈ, 30/1948.

¹²⁸ АМ, Фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-3, 1949, Извештај за 1948 година.

Земјоделските производители влегле во 1949 година со голема количина нереализирани бонови и ако се земат предвид и новите бонови, веќе во првите месеци на годината во промет "влегле бонови за околу една милијарда динари". Меѓутоа, ситуацијата настаната со судирот помеѓу КПЈ и КПСС, кој се одрази врз целокупниот политички и стопански живот на ФНРЈ, нужно најде одраз и на стоковите фондови за широка потрошувачка, па според тоа, и на откупот и на трговијата по врзани цени. Така веќе во 1949 година била создадена диспропорција помеѓу количината бонови кои се наоѓале кај земјоделците и стоковите фондови на кои можело да се смета во размената со селото. Тој момент, како и фактот дека во однос на индивидуалното земјоделско стопанство предност во снабдувањето добиле Селските работни задруги, чиј масовен развој бил потегнат со Јануарскиот пленум на ЦК КПЈ во 1949 година, со едновремено засилено потиснување и ограничување на "капиталистичките елементи на село"¹²⁹, условувале воведување на нови мерки во трговијата по врзани цени. Пред се, тоа се однесува на поставените ограничувања и за индивидуалните земјоделски стопанства и за СРЗ во поглед на примањето бонови за снабдување со стока за широка потрошувачка. Селанските работни задруги, во тој однос, се наоѓале во привилегирана положба, бидејќи добивале за 3.900 дин. повеќе бонови по домаќинство во однос на индивидуалните земјоделски стопанства, како и додатни 500 дин. за продажбата на земјоделските производи од окуќницата. Покрај тоа, за износот на боновите кои не ги примале за снабдување со потрошувачка стока, СРЗ можеле да купуваат репро-материјали¹³⁰.

Имајќи ги предвид сите околности во кои се развиваше југословенското општество во текот на 1949 година, мошне логично е знатното зголемување на задолженијата на селско-стопанските производители кон државата¹³¹. Од друга страна, износот на боновите кои поедино стопанство можело да ги добие преку врзаната трговија морал да биде знатно ограничен¹³². Сојузниот максимум бил одреден на 6.500 дин, при што, покрупните индивидуални стопанства воопшто не добивале бонови. За средните и ситни стопанства, плафонот кој практично се применувал бил знатно понизок од официјално утврдениот, бидејќи на теренот, него го утврдувале месните народни одбори во рамките на контингентите што им биле дадени. Извесни пречекорувања и исправки на овие плафони подоцна биле толерирани при откупот на индустриски растенија, млеко и некои други производи.

Селските работни задруги, врз основа на склучените договори со откупните претпријатија добивале краткорочни кредити во готово и во бонови. Индивидуалните земјоделски производители и СРЗ, доколку не биле производители на житарици или пак ги произведувале во недоволни количини потребни за нивната исхрана, можеле над одредениот износ на бонови да добијат и бонови за купување на житарици. Категоријата именувана како селски богаташи се исклучувала од трговијата по врзани цени, во која како што и погоре нагласивме, учествувале воглавно ситните и средни стопанства¹³³.

Специфичност на откупната политика во 1949 година претставува и посебното внимание кое се посветувало на проценката на приносот на земјоделските производи. Се одело кон тоа, во таа работа да се воведат научни методи, со стриктно почитување на методологијата, за која се

¹²⁹ Материјали од II Пленум на ЦК КПЈ, (Комунист, 1949).

¹³⁰ АЈ, 40-98-227, исто.

¹³¹ Кај житариците процентот на пазарниот вишок кој влегувал како задолжение изнесувал од 60-95% за индивидуалните стопанства, а за СРЗ од 70-90%. Во просек, во 1949 година, тој изнесувал 80% наспроти 50% во 1948 година.

¹³² Наредба о измени Наредбе о државним (везаним) ценама поњопривредне производње (Сл.лист ФНРЈ, 14/1949).

¹³³ Види: Решение за начинот на издавање бонови за купување на стока во трговијата по врзани цени на производителите-контрагентите на индустриско растение од родот на 1949 (Сл.лист на ФНРЈ, 61/1949).

давани детални упатства, одржувани се посебни семинари и слично. За таа цел биле избрани посебни комисиии, со "луѓе способни за таа работа", поставени до нивото на месните народни одбори. Комисиите вршеле најнапред претходна, а потоа конечна проценка на приносот според однапред утврдената методологија¹³⁴. Во поглед на начинот на задолжувањата, во текот на 1950 година се врши повторно враќање на поранешниот систем на хектарски норми, во кој сега веќе се пристапувало поеластично, со самото тоа што конкретното одредување на нормите и распоните било пренесено на републичко ниво¹³⁵. Исто така, во почетокот на 1950 година, им била дадена можност на СРЗ и на индивидуалните земјоделски стопанства да добијат полни износи на бонови за купување на стока по ниски единствени цени, без оглед на големината на имотот и на пазарниот одвишок, врз основа на продадените задолжителни и контрахираны количини земјоделски производи.

Според оценките на највисоките државни органи, трговијата по врзани цени извршила одлучувачко влијание во зацврстувањето на задолжителниот откуп и снабдувањето на селото со индустриска стока. Во периодот 1948-1950 година, вкупната вредност на земјоделски артикли купени по врзани цени (воглавно задолжителните откупи и контрахирањето на индустриски растенија) изнесувала околу 49.151 милиони динари. Вкупно на производителите им биле издадени бонови за вредност од 34.896 милиони динари, додека вкупната количина на стока која селанецот ја купил за пониски единствени цени во истиот период изнесувала преку 31.000 милиони динари¹³⁶.

Системот на задолжителниот откуп после 1950 година се одликува со поголема еластичност во давањето задолженија, како и со понагласена демократичност во постапката на задолжувањето¹³⁷. Кон тоа, секако придонесле новите насоки во стопанскиот развој на ФНРЈ (самоуправувањето), со што почнува да се намалува административната контрола и пресија врз селанството и селото. После краткиот период на засилена колективизација, се настојувало критички да се преиспита советското искуство на социјализмот, посебно сталинистичките формули во аграрот.

Меѓутоа, мораме да нагласиме дека покрај идеолошко-политичките напори да се гради стопански систем поинаков од советскиот, кон донесување на извесни промени и мерки во стопанскиот живот на земјата, на самиот почеток од педесетите години, влијаеле и повеќе објективни фактори. Тука, пред се, спаѓа драстичното опаѓање на земјоделското производство заради сушата во текот на 1950 година и уште потешката суша после една година. Тоа отворило додатни проблеми околу обезбедувањето на финансиски средства за надополнување на недостатокот од жито и храна со истовременото драстично смалување на приходите од извозот на земјоделски производи¹³⁸. Од друга страна, највисоките државни органи, барале засилување на одбрамбената сила на земјата, за што исто така биле потребни додатни средства. Зборувајќи за актуелната економска политика, Борис Кидрич наведува две нејзини основни карактеристики-премин кон новиот систем со поголемо уважување на објективните економски законитости и засилување на одбрамбената сила на земјата. Според него, овие два фактори битно влијаеле кон превземање на нови мерки во трговијата, но едновременно и кон промени на официјалните ставови кон задолжителниот откуп.

¹³⁴ АЈ, 40-98-227, исто.

¹³⁵ Види: Уредба о откупу житарица у економској 1949/50 години (Сл.лист ФНРЈ, 30/1949; Основна уредба о откупу поњопривредних производа (Сл.лист ФНРЈ, 53/1950).

¹³⁶ АЈ, исто.

¹³⁷ Види: Уредба о откупу житарица у економској 1950/51 години (Сл.лист ФНРЈ, 87/1949).

¹³⁸ АЈ, 40-39, Саопштење Привредног савета Владе ФНРЈ-о последицама овогодишње суше и мерама за нџово савладавање, 15.10.1952.

Новите мерки во трговијата биле "во прв ред насочени кон тоа да започне поевтинување на цените на земјоделските производи"¹³⁹. Ножиците на цените, тогаш државата поизразено ги отворила во корист на индустриските производи, со цел да се извлечат парите кои биле во оптек во селото¹⁴⁰. Кон воведувањето на ваквите мерки, според Кидрич, влијаела не само тешката суша, туку "две третини произлегуваат од ситуацијата на светскиот пазар (текстилот поскапел за 100% итн.)". Во овие рамки, Стопанскиот совет на ФНРЈ, почнал да ја преиспитува целисходноста од постоењето на задолжителниот откуп. При анализите на откупните резултати, било констатирано дека "цените на земјоделските производи доколку го нема задолжителниот откуп, би биле знатно пониски" и дека со откупот не се одземале од селанството вишоците, туку се помагала "селската шпекулација". Затоа се предлага, таму каде што е возможно, да се укине задолжителниот откуп, освен кај житото, маста, компирот, волната и индустриските растенија. Отворено и јасно се согледува и фактот дека со прогресивните стапки на задолжувања, според категоризација на селанството се извршило "знатно осреднување на селото". Биле уништени побогатите селани и кулаци кои претставувале главни производители на земјоделски производи со едновремено економско јакнење (со сесрдна помош на државно-административните регулативи) на ситните селани кои воглавно произведувале за својата сопствена репродукција (и на своето сопствено семејство), а помалку за пазар.

Со преминот на новиот стопански систем и потребите од поголема земјоделска репродукција, се напуштаат "класните" шеми во аграрот (освен одредениот земјишен максимум), а наместо политички мерки, се бараат начини за поголема економска заинтересираност на производителите. Така, во почетокот на педесеттите години (1951-53) се укинува административниот откуп, како еден од механизмите на контрола на државата над пазарот на земјоделски производи, но и како средство на ефикасна борба против "капитализмот на село" и неговите експоненти-кулаците. Во текот на 1951 година бил укинат задолжителниот откуп на стоката, сточната храна, зарзаватот, маслото и маснотиите, потоа, следната 1952 година на житото, а во 1953 година се укинува задолжителниот откуп на останатите земјоделски производи.

¹³⁹ АЈ, 40-39, Записник са седнице одржане 16.02.1951 у Привредном савету Владе ФНРЈ.

¹⁴⁰ Види: "Решение за намалените единствени цени во продажба на мало за млеко, компир, грав, грашок и ориз" и "Решение за определување производи од широкото трошење што ќе се продаваат слободно по единствените продавни цени и за условите на продажба на тие артикли" (тутун и преработки од тутун, кибрит, сол, петрол, пакети со опрема за новородени итн.), Сл. лист на ФНРЈ, 3/1951.

4. ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА ЖИТАРИЦИ 1945 - 1952 ГОДИНА

4.1. Воведување на откупот на житарици во 1945 година и неговиот развој до 1947 година

Само кусиот преглед на прописите од областа на откупот на житариците упатува на значајни констатации во поглед на третирањето на аграрното и селанско прашање во тоа време. Без сомнение, сојузните уредби за откуп на житарици имале најголемо значење во поглед на регулирањето на откупот на производите од аграрните субјекти, пред се, од индивидуалните земјоделци, со оглед на вообичаениот основен артикл за исхрана на населението-лебот. Овие уредби биле донесувани секоја година посебно, а со важност на применување низ економската година која се сметала од 1-ви август во тековната, до 31-ви јули во наредната календарска година. Сојузните прописи во Македонија биле дополнувани, прецизирани и операционализирани со посебни републички правилници, наредби, упатства и други акти.

Првата Уредба за откуп и трговија со лебни житарици за економската 1945/46 година ја донесол Стопанскиот совет кон крајот на октомври 1945 година¹⁴¹. Според одредбите на оваа Уредба, за лебни житарици биле прогласени: пченицата, 'ржот, јачменот, зобта, пченката и сите нивни мешавини и преработки. Целта на Уредбата била насочена кон обезбедување на исхрана за војската и населението кое не се занимавало со производство на лебни житарици, односно "чие производство не ги покрива потребите на сопствената потрошувачка". Затоа, производителите и имателите на житарици биле должни, на повик на државните органи количините пропишани со Уредбата, да ги предадат на назначените откупни установи по максимирани цени, т.е. по оние цени кои ги одредила државата, а во меѓувреме житото да го чуваат "како свое".

При определувањето на задолжителните количини за испорака на државата, бил оставен на производителите еден дел од производството за нивна сопствена исхрана, за исхрана на добитокот и за семе. Сосема мал дел од пченката и зобот, според оваа Уредба, можел да оди и на слободниот пазар, но со едно подоцнежнo тумачење, и тој дел од пченката, во зависност од локалните прилики, можел во целост да се продаде на државата како задолжителен откуп¹⁴². Повредата на прописите зацртани во оваа Уредба како и прописите на другите органи надлежни за спроведување на откупот, се казнувала според Законот за сузбивање на недопуштената шпекулација и стопанска заботажа¹⁴³.

Според постојните прописи за откупот на житариците, републиките биле задолжени да достават до сојузните органи точни податоци за резервите со кои располагаат, приносот на житото, бројот на населението итн, врз основа на што Стопанскиот совет би можел да ги утврди количините за откуп. Меѓутоа, до такви показатели тешко се доаѓало, така што можеле да се изработат некои попрецизни откупни планови единствено за Војводина, за која постоеле податоци од пред војната за површините под житарици, просечните приноси, пазарните вишоци итн.¹⁴⁴

Во Македонија, уште во текот на месец јули 1945 година, во сите села и градови биле формирани посебни комисији, задолжени да приберат податоци за реколтата на житариците,

¹⁴¹ Сл.лист ДФЈ, 58/1945.

¹⁴² Тумачење члана 2 и 3 Уредбе о откупу и промету хљебних жита у економској 1945/46 (Сл.лист ДФЈ, 74/1945).

¹⁴³ Сл.лист ДФЈ, 26/1945.

¹⁴⁴ АЈ, 40-98-227, Izveštaj о систему і stanju snabdevanja u FNRJ, Narodna skupština FNRJ, br.46, 15.05.1951.

според кои понатаму требало да се врши откупот на житариците¹⁴⁵. Бидејќи 1945 година е обележана како невообичаено сушна заради што "реколтата подбаца", било присутно "едно убедување оти оваа година ќе нема откуп на жито, поради сушата". Ваквото гледање лесно го прифатиле многу од народните одбори "и тие ја запуштија работата на собирањето на сведенија за најденото жито од стопаните". Така, всушност не можело да се изврши точна проценка на одвишоците и откупот морал да се планира "од око", приближно и неточно¹⁴⁶.

Пред секој околиски народен одбор во Македонија била поставена задача, во рок од 15 дена од својата околија да ја откупи и складира количината жито определена од федералното Министерство за трговија и снабдување. Според пишувањето на "Нова Македонија", тоа жито требало да послужи за исхрана на "непроизводителното население во околијата, односно за извоз во пасивните околии-доколку ќе преостануе". Народните одбори биле задолжени, пред се, да пронајдат начини "по кои најбрзо ќе ја остварат определената им количина", при тоа внимавајќи "да не ги употребат методите на фашиските окупаторски режими. Они не треба да створат мислење да е ова акција-реквизиција каква во свое време правела окупаторите". Претставниците на народните одбори требало да ги убедуваат селаните од неопходноста да го предадат житото, а тоа најмногу требало да го покажат со личен пример и први да го предадат сопственото жито¹⁴⁷.

За разлика од 1945 година во која основен печат на откупната политика и давала штотуку завршената војна, веќе во 1946 година доаѓа до напуштање на некои ограничувања. Затоа, можеме приближно да констатираме дека Уредбата од 1945 година со нејзините толкувања се движела сеуште во концептот на "воениот комунизам", додека онаа од 1946 веќе била на позициите на НЕП¹⁴⁸. Имено, Уредбата за откуп на житариците во економската 1946/47 година¹⁴⁹ ја имала истата основна цел-да обезбеди леб за целокупното население во земјата, но одредувајќи ги задолженијата на производителите за остварување на таа цел, биле пропишани количини кои земјоделецот ги задржувал за свои потреби, дури со дел и слободно да располага. Процентот на овие одвишоци бил одреден во износ од 10-40% за белите житарици и од 20-50% за пченката (чл. 1, 2 и 3 од Уредбата). Додека со Уредбата од 1945 година начелно не се издиференцирани обврските на земјоделците според нивната поседовна структура, тоа јасно се прави со Уредбата од 1946 година. Споменатите проценти зависеле од "големината на обработливата земја и имотната состојба на домаќинствата" (чл. 3).

Според општата аграрна политика која тргнувала од тоа, пред се, да ги заштити малуимотните и ситни селани, со оваа Уредба на земјоделците со имот до 3 ха, индиректно им се давало правото на слободно располагање со житните одвишоци во обем на горната процентуална граница, т.е. 40 односно 50%, со тоа што овој процент можел да се наголеми, а "во посебни случаи" можел производителот "и сосема да се ослободи од задолжителните испораки на државата" (чл. 3). Според критериумот на големината на имотите, биле издиференцирани 7

¹⁴⁵ "Нова Македонија", II, 157, 07.07.1945, Конференција на претседателите на народните одбори во Прилеп.

¹⁴⁶ Р. Џунов, Поуките од досегашниот откуп на житните излишоци во Велешкиот округ. ("Нова Македонија", II, 225, 01.11.1945).

¹⁴⁷ За пример се зема претседателот од с. Долно Врановци "кој кукал да нема зрно жито, а при претресот му се нашло скриено 1.000 кг жито, или како сличен случај, со одброник од с. Долнени, прилепско итн.". (Трајче Грујоски, Откупот на житото, "Нова Македонија", II, 215, 15.09.1945).

¹⁴⁸ Новата економска политика (НЕП) беше воведена во Советска Русија во 1921 година наместо "воениот комунизам". Нејзина основна карактеристика е слободното делување на пазарните законитости, наспроти дотогашното одземање на сите производи од страна на државата и нивна распределба по строго утврден план. Таа е напуштена во 1929 година со воведување на планската индустријализација и сеопштата колективизација.

¹⁴⁹ Сл.лист ФНРЈ, 35/1946.

категории стопанства и тоа: 1. до 1 ха; 2. од 3-5 ха; 3. од 5-8 ха; 4. од 8-10 ха; 5. од 10-15 ха; 6. од 15-20 ха и 7. преку 20 ха (чл. 6).

Задолженијата на земјоделците кон државата во поглед на откупот на житариците, повлекувале со себе и извесни обврски кои државата во улога на регулатор на вкупното стопанство, пред се, на комуникацијата помеѓу аграрот и индустријата, селото и градот, ги прифатила врз себе кон земјоделците. Така на пример, сојузниот министер за трговија и снабдување кон крајот на јуни 1946 година издава Наредба за давање привилегии на земјоделските производители и други иматели на житарици од родот од 1946 година, при снабдувањето со "рационизирани" индустриски производи, додека пак низ републиките биле донесувани соодветни упатства за примена на таа Наредба¹⁵⁰. Откупно-продажните станици биле задолжени за уредно предадените задолжителни одвишоци и за таканаречените слободни одвишоци, на земјоделските производители да им издаваат соодветна противвредност изразена во картите за привилегирано снабдување со рационализирани индустриски производи. На име на овие карти селанецот можел да купува текстил, обувки, метал и други индустриски производи¹⁵¹. Друго било прашањето што вредноста на индустриската стока од разни причини и во разни аспекти, воглавно во практиката не соодветствувала на вредноста на аграрните производи (политика на ножици на цените).

За таквата разлика во цените во овој период пишува и "Нова Македонија", нарекувајќи ја со изразот "шкари". Исто така, власта била свесна дека "шкарите" односно ножиците на цените оделе кон тоа селанството да "осиромашува односно да неговата куповна моќ слаби секојдневно...", заради што, барем декларативно превзема "ред мерки...за да тие разлики бидат помали, како би во скоро време биле ликвидирани". Во таа смисла, низ пропагирањето на откупот, селаните биле убедувани дека новата Уредба за откуп на житариците за економската 1946/47 година ќе даде "значаен придонес". Со цел тие доброволно да ги исполнуваат своите откупни задолженија, меѓу другото, низ пропагирањето на оваа Уредба се тврдело дека таа "ќе одигра решителна улога во зацврстувањето на сојузот меѓу градот и селото, меѓу работниците и селаните, ќе го ојакне оној сојуз кој се изгради во текот на народно-ослободителната борба, а кој секојдневно се ојакнуе". Се изнесувале предупредувања дека "не треба да се заборава на конзервативизмот кој најмногу се запазил баш на село", заради што масовните организации биле задолжени да им ја објаснуваат на селаните економската политика на новата власт чија цел е "подобрување животот на работниот народ од селото" а кое било "изразено" и во новата Уредба, "да селанецот има јасна перспектива на резултатите и ползата од својот труд"¹⁵². Во настојувањето да го сочува и доизградува неопходниот сојуз помеѓу работниците и селаните, власта, како основна парола во откупната кампања во летото 1946 година ја исфрлила паролата- "Ние ќе им пратиме на работниците жито-тие нам индустриски производи"¹⁵³.

Откупот на житото, покрај економската, имал и своја политичка страна, како впрочем и најголемиот дел од мерките на власта во областа на стопанството, при што со нивното исполнување или неисполнување се мерела позицијата на власта во дадената констелација на силите. Заради тоа, речиси секоја мерка и акција биле пропратени со силна агитационо-

¹⁵⁰ Сл.лист ФНРЈ, 53/1946.

¹⁵¹ Види: Уредба о продаји пољопривредних производа везаној са правом на куповину одреѓених индустриских производа по нижим јединственим ценама (Сл.лист ФНРЈ, 12/1948).

¹⁵² "Нова Македонија", III, 419, 16.05.1946, Како ќе се врши откупот на житото во оваа година.

¹⁵³ "Нова Македонија", III, 507, 27.08.1946, Скопскиот окружен народен одбор го прими објавеното натпреварување од битолскиот окружен народен одбор за побрзиот откуп на житото; "Борба", 15.03.1947, "Ми радницитема жито, радници нама индустриске производе".

пропагандна работа која се одвивала на сите нивоа, сектори и од сите организирани фактори. Најчесто, преку организирање на посебни натпревари помеѓу републиките, окрузите, околиците или месните народни одбори, село со село, град со град, бригада со бригада, се настојувало да се интензивира исполнувањето на бројните задачи-од аналфабетските курсеви, до обновата на опожарените села, сеидбените планови, мелиорациите и изградбата на новите стопански објекти. Повеќе такви натпреварувања биле организирани во текот на откупната кампања во летото и есента 1946 година, за да се подигне натпреварувачкиот дух и селаните на време и врз доброволна основа да ги исполнуваат своите задолженија во предавањето на житото на државата¹⁵⁴.

На повик на Окружниот народен одбор-Битола, окружните народни одбори во Републиката закажале меѓусебно натпреварување околу тоа кој одбор најправилно ќе ја разработи Уредбата за откуп, кој најбргу ќе го исполни откупниот план, кој ќе откупи најголемо количество слободни одвишоци, кој ќе организира најефикасна откупна мрежа итн.¹⁵⁵.

Вакви натпреварувања биле организирани и на сојузно ниво, помеѓу народните републики. Така, Министерството за трговија и снабдување на НР Србија објавило натпревар по откупот на житото на сите народни републики со речиси идентични пропозиции како и горе наведеното окружно такмичење¹⁵⁶.

Сумирајќи ги резултатите од организираниите натпреварувања, не само за откупот, туку и за другите горливи прашања, можеме слободно да констатираме дека бројот на ваквите акции во никој случај не содејствува на крајните резултати, или поточно, најголемиот број акции останувале само пропаганден материјал кој не нашол своја практична реализација. Политизацијата на сите стопански мерки на новата власт, меѓу другото, доаѓала и од самото место и улога на КПЈ, која чекор по чекор ги спроведувала своите зацртани непосредни и долгорочни стратегиски цели. Бидејќи КПЈ била диригент на целокупните општествено-економски промени, сосема нормално било и тоа, сите прашања на власта да бидат и прашања на непосредна партиска работа и акција на теренот. Во тие рамки, и откупот на житариците бил задача од чие целосно исполнување зависела и оценката за успешноста и позицијата на одредена партиска организација. Со излегувањето на Уредбата, покрај сите други фактори, организациите на КПМ добиле повеќе конкретни задачи, и тоа:

- Сите партиски комитети биле задолжени детално да ја проучат Уредбата за откупот на житото, сите напатствија, правилници и наредби во врска со откупот. Потоа, биле должни темелно да се запознаат со начинот на спроведување на откупот за да можат да го прилагодуваат на конкретните услови на теренот.
- Со прашањето на откупот бил должен поединечно да се запознае секој член на Партијата и сите активисти на НФ.

¹⁵⁴ Такви такмичења покрај одборите и масовните организации, организирале и партиските организации. Така, во записникот на Околинскиот комитет-Куманово од 09.09.1946 стои: "Во врска со такмичење којето е поставено од ОК нашата околица ќе закаже такмичене на Маџарска околица. Исто така такмичене е поставено и по самите села". (Архив на Скопје, Фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје, 1945/46, к-3, 09.09.1946.

¹⁵⁵ "Нова Македонија", III, 512, 01.09.1946, Натпреварување меѓу окружните народни одбори во кампањата за откупот на житото.

¹⁵⁶ Така, најпрво се поставило барањето која од управите ќе откупи сразмерно повеќе жито на предвидените количини од Министерството за трговија и снабдување на ФНРЈ, потоа кое ќе го изврши откупот во најкус рок, која ќе води најдобра евиденција и известување за текот на откупот, која ќе откупи најголема количина слободни одвишоци, која најправилно ќе ја разработи Уредбата и најправилно ќе го спроведе системот на стимулирање на откупот, и на крај "која од управите ќе ја спроведе најправилно исплатата на откупените количества жито со чековни акредитивни исплатници" ("Нова Македонија", III, 514, 04.09.1946, Министерството на трговијата и снабдувањето на НР Србија објавуе натпреварување во откуп на житото на сите народни републики).

- Секој комитет бил должен да изработи конкретен план за агитација и да формира поширок агитационен актив од 30-50 луѓе како "тумач сред селаните"¹⁵⁷.
- Во секој партиски комитет бил одреден по еден член, одговорен за откупот на житото, и тој задолжително морал да влезе во комисијата за откуп при околинскиот, односно градскиот народен одбор¹⁵⁸. Комитетите морале да водат грижа за составот и членовите на месните поткомисии кои се формирале при месните народни одбори и врз кои "паѓала главната работа при откупот".
- Комитетите биле должни да постават по еден свој член на откупните пунктови, покрај стручњакот за откуп, и да се грижат за соодветно сместување на житото.
- Се бара поостро поставување на прашањето за откупот на волната бидејќи било вообичаено, "во оние села каде останала непредадена волна да се јавува отпор и на откупот на житото"¹⁵⁹
- Сите членови на КП - производители на жито, биле должни први да ја исполнат откупната задача при што, морало да се води сметка за држењето на секој член при откупот на житото¹⁶⁰.
- Членовите на комитетите биле должни редовно да го следат печатот заради сите објаснувања и акти што се појавувале, на кои требало први да реагираат и да ги спроведуваат¹⁶¹.

Покрај овие задачи, Комитетите биле должни да го надгледуваат извршувањето на деталниот попис на посеаната површина, зошто се сметало дека селаните сокриле голем дел од посеаните површини. Така, Битолскиот окружен комитет на КПМ, констатира дека во Битолскиот округ селаните сокриле 30-50% од посеаната површина, кое навистина претставувало голема површина¹⁶². Вакви констатации речиси се редовни на сите партиски состаноци каде се претресувало прашањето на откупот на житарици. Така, во записникот на партиската организација од с. Теарце стои: "пописот на посевите е неправилно извршен, затоа е потребно да се ... створи екипа која треба да појде на терен и на лице место даде помош на власта и фронтот за да го изврши правилно пописот, нарочито во оние села каде имат повеќе жито"¹⁶³. Истото го констатира и Околинскиот комитет на КПМ-Тетово, сметајќи дека напорите за откривање на сокриените површини дале само делумен успех, зошто сеуште останала "укриена земја". Заради таквата ситуација, Околинскиот комитет ја наголемувал своеволно засеаната површина за 10, 20 или 30% во оние села за кои претпоставувал дека имало скриено земја¹⁶⁴. Во

¹⁵⁷ Историски архив на Охрид, фонд:Околински комитет на СКМ-Охрид (1944-1965), к-1, г.1944/1947, Окружница на Окружниот комитет на КПМ-Битола, 15.07.1946.

¹⁵⁸ Во извештајот на Околинскиот комитет на КПМ-Тетово во врска со откупот на житото се вели: "Раководството за откуп на житото је добро составено и во околинската комисија е претседател член на С.К. на К.П.М. кој е во исто време одговорен пред комитетов за откупот" (АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје, к-1, г.1945/46, 15.08.1946).

¹⁵⁹ Историски архив на Охрид, исто.

¹⁶⁰ Редица партиски извештаи и записници даваат оценки, поединечно и по келии, за исполнувањето на откупните обврски од страна на своите членови. Карактеристичен е записникот на Околинскиот комитет на КПМ-Куманово од 09.09.1946 година каде, меѓу другото, стои: "Откупот на житото ќе се постави најсериозно пред келиите и чрез него ќе се прочисти партијата од непартијни и кулачки елементи, а пак сите поштени луѓе коишто се покажат добро при откупот ќе се зимат во обзир и ќе се примат во Партија" (АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје, г.1945/46, к-3).

¹⁶¹ АС, фонд: Окружен комитет на КПМ - Скопје, г.1945/46, к-2, Извештај на Околински комитет на КПМ - Гостивар.

¹⁶² Историски архив на Охрид, исто.

¹⁶³ АС, исто, к-1, Записник од состанокот на СК на КПМ во с.Теарце, на ден 11.06.1946.

¹⁶⁴ АС, исто, к-1, Извештај на околинскиот комитет на КПМ - Тетово, 15.08.1946.

Козјачката околија поткомисиите за откуп, исто така, откриле големи количини сокриена површина, особено во селата Старо Нагоричане, Стрезовце и Челопек¹⁶⁵. Овие неколку примери на сокривање на засеаните површини ги наведовме само како илустрација, бидејќи вакви појави се манифестираше речиси во секое село.

Покрај точното утврдување на засеаната површина, друг многу важен услов во планирањето на откупот на житариците било утврдувањето на средниот жетвен принос. Ова утврдување го вршела околинската откупна комисија, на која и помагале поткомисиите при месните народни одбори. Како и во пописот на засеаните површини, така и во утврдувањето на средниот жетвен принос, се појавиле низа неправилности кои требало да се отстранат. Како најголема слабост при утврдувањето на приносот се јавиле различните податоци за една иста околија, за што причините можат да се бараат во субјективните проценки, неукоста, непознавањето на методологијата итн.¹⁶⁶

Ваквата состојба во евиденцијата, како и подготовките за воведување планско стопанисување-како во земјоделското производство така и во откупот на земјоделски производи, ги принудувало соодветните органи на власта постојано да го поставуваат прашањето за точната евиденција на посевиите, односно извршувањето на еден попрецизен попис на обработливите земјишни површини¹⁶⁷. Затоа, како што понапред кажавме, во текот на февруари 1947 година беше извршен пописот на земјата, добитокот и овошните дрвја, заради утврдување на површините врз кои требало да се планира, пред се, сеидбата, а потоа и откупот на добиениот производ¹⁶⁸. Меѓутоа, и покрај сите напори на органите на теренот, популаризацијата низ печатот итн. пописот не ги даде очекуваните резултати, заради што набрзо беше повторен¹⁶⁹.

Во извештаите за реализација на откупот на житариците во економската 1946/47 година, се даваат различни оценки за неговата успешност, за слабостите и постигањата, зависно од потребите на политиката во дадениот момент. Ние сме склони да ги прифатиме оценките дадени од Претсетелството на Владата на ФНРЈ на конференцијата по прашањето на откупот одржана на 23.05.1947 година. Овие оценки во најголем степен кореспондираат и со повеќе локални извештаи. Во дискусијата и заклучоците на оваа конференција, меѓу другото се констатира: 1. поради долгите дискусии за тоа "дали планот на откупот е правилно поставен" и околу бројките, се "задоцнило со оперативното спроведување на посериозни подготовки за извршување на планот на откупот" (т.е. доцнење со конкретните подготовки); 2. откупниот план не бил реален; 3. борбата се водела исклучиво околу откупот на задолжителните одвишоци, а се запоставил откупот на слободните одвишоци кој бил препуштен на "стихијата, на шпекуланти" итн; 4. не била доволно изострена и организирана "кампањата за борба на средниот и ситен селанец против кулакот..." така што се случило "кулакот да успее да го мобилизира ситниот и среден селанец против народната власт многу повеќе отколку што таа ги мобилизирала против него"; 5. во самата кампања недоволно се покажало дека "селото е тесно поврзано со градот и градот со

¹⁶⁵ АС, исто, Извештај за откуп на житото на ОК на КПМ - "Козјак", 16.09.1946.

¹⁶⁶ Така, околинската комисија во Крива Паланка утврдила дека просечниот жетвен принос од 1 ха изнесува 450 кг, додека друга комисија во близината на истото место утврдила просечен жетвен принос од 1.000 кг на 1 ха. Вакви случаи имало низ цела Македонија, а покарактеристични биле во с.Маџари, Св. Николе, Старо Нагоричане итн. ("Нова Македонија", III, 475, 20.07.1946, За правилно спроведување на Уредбата за откупот на житото).

¹⁶⁷ "Нова Македонија", IV, 631, 19.01.1947, Пописот на земјишните површини, најважен стопански задаток во земјоделието.

¹⁶⁸ "Нова Македонија", IV, 643, 02.02.1947, Денес започнуе пописот на земјата, добитокот и земјоделскиот инвентар.

¹⁶⁹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај за 1947 година.

селото"; 6. покрај сите напори и "самопофалби" се покажало дека "откупот не успеал" односно планот на откупот не бил реален¹⁷⁰.

Сите овие констатации на сојузното Претседателство на Владата на ФНРЈ по однос на реализацијата на откупот на житариците во економската 1946/47 година, можеме да ги согледаме и на македонскиот терен, каде што откупниот апарат направил низа грешки и пројавил повеќе слабости во текот на кампањата и спроведувањето на откупот, меѓу кои би ги навеле: 1. не била доволно објаснета Уредбата и не им биле доволно предочени на селаните "предностите односно стимулационите мерки како бонови и др"; 2. небудност и неактивност на некои околиски и месни народни одбори кои дозволиле да се формираат откупни комисии во кои влегле луѓе "што во минатото шпекулирале со житото"; 3. откупните комисии "се задоволеле со површини па дури и неверни податоци на теренски екипи и поткомисии за средниот принос", а давале и погрешни, "кабинетски", податоци од око за да го постигнат предвидениот план¹⁷¹; 4. поедини окружни комитети не вложиле доволно напори за воспоставување соработка со масовните организации, посебно за обезбедување на писмен административен кадар, во оние околии каде што се чувствувал негов недостиг; 5. доцнење во административните подготовки на откупот (ненавремено извршување на пресметките и доставување на соодветните образци); 6. неправилно толкување на Уредбата и несоодветно пресметување на потребните количини жито кои се оставале на производителот и неговото семејство¹⁷²; 7. шаблонско и некоректно оценување на одвишоците и можностите на секој стопанин¹⁷³; 8. неажурност и неодговорност на поедини откупни станици и на нивните службеници; 9. недоволна активност на органите на власта за "стеснување на ножиците на цените на земјоделските производи и тие од индустриско и занаетчиско потекло"; 10. недоволна грижа на откупните органи околу реализацијата на планот на откупот на слободните одвишоци на жито¹⁷⁴.

Носители на откупот биле народните одбори и откупниот апарат, но во кампањите учествувале сите политички фактори под будното око на Партијата¹⁷⁵. Низ многуте окружници, напатствија и писма од повисоките до пониските партиски органи, може да се види дека спроведувањето на откупот била една од најважните задачи на комунистите на теренот. Дури се сметало дека "од исполнувањето на оваа задача зависи и способноста на партиската организација и нејзиното влијание на село"¹⁷⁶. Сите партиски комитети го проучувале начинот на спроведувањето на откупот на житото и во своето секојдневно дејствување го прилагодувале според конкретните услови на теренот. Со откупните прописи морал да биде запознаен секој член

¹⁷⁰ АЈ, 50-97-200, Конференција по питању откупа у Председништву Владе ФНРЈ, 23.05.1947.

¹⁷¹ Такви карактеристични пропусти се случиле во Велешка, Прилепска и Неготинска околија ("Нова Македонија", III, 512, 03.09.1946, За правилен и брз откуп на житните вишкови; "Нова Македонија", III, 582, 22.11.1946, За што поскоро завршуење на откупот на белите жита и пченката).

¹⁷² За ова во Извештајот за откуп на житото на Околискиот комитет на КПМ-"Козјак" од 16.09.1946, се вели: "Во контрола на работата на поткомисиите по Месните одбори се утврди да се направени редица грешки од различни видови-на пр. во с. Алгуња е сметано на секој член по 180 кг бело жито и по 100 кг царевка согласно Уредбата за откуп на житото, но бидејќи да во с. Алгуња нема царевка то е на населението требало да се обрачуна 250 кг бело жито кое не е направено" (АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје, к-1); Истата појава се среќава и во Свети Николска околија ("Нова Македонија", III, 512, исто).

¹⁷³ На пример едно лице во с.Стрновац (Козјачка околија) произвело вкупно 3.000 кг жито, а поткомисијата го задолжила со вишок од 4.038 кг (АС, фонд: Окружен комитет на КПМ-Скопје, исто).

¹⁷⁴ Овој откуп доста потфрлил бидејќи слободните одвишоци се плаќале по нормираната, а не по слободна цена, како што било во духот на Уредбата ("Нова Македонија", III, 512, 03.09.1946, исто).

¹⁷⁵ Во рамките на секој месен народен одбор се формирале поткомисии кои непосредно го реализирале откупот на житото. Исто така, посебните откупни претпријатија ("Житопром", "Докуп" итн.), биле посредник помеѓу селанецот и државата во продавањето т.е. откупувањето на селскиот-стопанскиот производ.

¹⁷⁶ Историски архив на Охрид, фонд: Околиски комитет на СКМ-Охрид (1944-1965), к-1, г.1946, 14.07.1946.

на Партијата и секој активист на Народниот фронт. Комитетите подготвувале конкретни планови за агитација и формирале агитациони активи преку кои им ја објаснувале целта на откупот на селаните¹⁷⁷.

Акциите за изведување на откупот биле посебно подготвувани, бидејќи откупот покрај економската, имал и своја класно-политичка страна, која не смеела да се занемарува. При спроведувањето на откупот се вршела диференцијација на членовите на Партијата од аспект на нивните исполнувања на откупните задолженија, а секојдневните обврски на поединците во акцијата биле прецизно утврдени. Заради поставување на откупот врз што е можно поширока политичка основа, во кампањата се вршела мобилизација на членовите на Народниот фронт¹⁷⁸. Се тргнувало од ставот дека во откупната кампања Партијата мора да се растовари на сметка на поголемото учество на Народниот фронт. Заради констелацијата на силите и создадената политичка клима, Партијата не смеела да раководи директно со откупот, туку "народната власт", на која како што се зборувало "Партијата била само кичма на агитацијата"¹⁷⁹. Меѓутоа, и покрај ова, факт е дека Партијата и тука играла доминантна, и насочувачка, и раководна улога.

4.2. Задолжителниот откуп на житарици од 1947 година до неговото укинување во текот на 1952 година

Во текот на 1947 година биле донесени повеќе прописи кои значеле натамошно развивање на системот на откупната политика. Покрај Уредбата за откуп на житариците¹⁸⁰, издадени се бројни други додатни прописи кои ја регулирале оваа мерка во периодот на административно-централистичкото раководење со стопанството¹⁸¹. Ваквата прекубројна правна регулатива во текот и после 1947 година, заедно со огромниот број на планови од највисоко до најниско ниво, со рокови и оперативна евиденција, може да се поврзе со воведувањето на планското стопанисување и зајакнувањето на државната контрола и регулатива на сите стопански сектори.

Според новите прописи за регулирање на откупот, стопанствата кои имале најповеќе до 1 ха земја, биле ослободени од давање житарици во житниот фонд, стопанствата со површина од 1-3 ха давале максимум до 215 кг, стопанствата од 3-5 ха давале 315 кг, од 5-8 ха 510 кг, од 8-10 ха 690 кг, од 10-15 ха 930 кг, од 15-20 ха 1150 кг и преку 20 ха давале 1300 кг жито (чл.6 од Уредбата).

¹⁷⁷ Исто.

¹⁷⁸ Во еден извештај на ЦК КПМ за 1947 година, меѓу другото, се вели: "Непријателските елементи (кулаците) покушаја да се спротистават на откупот, но со работата на Фронтот и другите организации беа разобличавани, прикажани како народни непријатели и према поединци се применија и административни мерки. Во течение на откупот имаме прочистување на партиската организација, ... прочистување на народните одбори од непријателски елементи, истерување поедини членови од Фронтот". (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај на ЦК СКМ за 1947 година).

¹⁷⁹ В. Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti za vreme obnove*. - Beograd 1968, 416.

¹⁸⁰ Сл.лист ФНРЈ, 22/1947.

¹⁸¹ Меѓу овие додатни правни регулативи би ги спомнале: Напатствие за извршување на Уредбата за житариците, Решение за количините житарици кои во економската 1947/48 година треба да се откупат на подрачјето на ФНРЈ (АЈ, 50-70-200); Решение за количините житарици кои во економската 1947/48 година треба да се откупат на подрачјето на ФНРЈ во државниот житен фонд, Наредба за количините бели жита и пченка кои треба да се откупат од слободните одвишоци на подрачјето на НРМ (АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-2, 1947); Наредба за спроведување на планот за откуп на белите жита во економската 1947/48 година на територијата на НРМ, Напатствие за пренос на заработените количини житарици на земјоделските работници, Правилник за прорачун и испорака на вишоците на житарици на државните земјоделски добра (АМ, цит.фонд, к-1, 1947); Напатствие за работа на комисијата во врска со прорачунот на вишоците житарици на државните земјоделски добра (исто, к-2, 1947) итн.

Меѓу другото, во Уредбата за откупот на житариците во економската 1947/48 година евидентни се неколку новини. Прво, државата преку своите органи се обврзува дека на секој земјоделец однапред, пред сеидбата ќе му соопшти колку житарици е должен да предаде, со тоа што вишокот производи над утврдената задолжителна количина за која државата одредува цени, му се остава на слободно располагање. Второ, пропишани се различни задолженија за земјоделците во житородните и во нежитородните подрачја. Задолженијата во житородните подрачја се пресметувале според просечниот принос на земјиштето на 1 ха, а проценката во нежитородните подрачја била вршена за секое поединечно домаќинство, според неговиот реален вкупен принос и неговите објективни потреби од жито. Трето, планот на откупот бил поставен хиерархиски, од Владата на ФНРЈ, па вертикално надолу преку републичката влада, околиските народни одбори до месните одбори кои според разбиениот план на откупот за месното подрачје, планот го разбивале до крај, на поедините стопанства. Четврто, прецизно се утврдувало кои површини спаѓаат во категоријата обработливи. Петто, како и во претходната Уредба, така и во оваа, одредени се диференцирани, но доста прецизно поставени задолженија според големината на имотот. Поголемите стопанства давале на државата соодветно повеќе жито, во однос на помалите или на оние најмалите (до 1 ха) кои биле ослободени од предавањето на житото.

Врз основа на оваа сојузна Уредба за откуп на житариците, соодветните органи во Македонија донесле повеќе посебни републички акти кои ги регулирале односните прашања. Владата на НРМ донесла "Уредба за оснивање комисији при извршните одбори за спроведување на плановите за откуп на земјоделските и други произведенија"¹⁸², додека пак Министерството за трговија и снабдување донесло голем број други акти¹⁸³. Од сите нив, неоспорно најзначајни за регулирање на откупот на житариците во Македонија во овој период се двата документи донесени од Министерството за трговија и снабдување—"Одлука за поделба на подрачјето на Народна Република Македонија во житородни и нежитородни реони, за нормите во житородните реони и површините кои се урачунаат во површини за обавезна давачка" и "Решење за одредувањето на количествата житарици, кои во нежитородното подрачје на НР Македонија се остават на производителите за подмирување на сопствените нужди, за одредувањето на количествата кои обавезно се предават на државата и за одвишоците, кои се остават на слободно располагање"¹⁸⁴.

Според наведената Одлука, во Македонија биле определени три житородни реони и тоа: прв реон со околиците Тетовска, Гостиварска, Скопска, Струмичка со градовите и одреден број села; втор реон со околиците Кумановска, Прилепска, Битолска, Радовишка, Кочанска, со градовите и поедини села и трет реон со околиците Св. Николска, Кавадаречка, Велешка (без градот Велес), со градовите и одреден број села (точка 2). Сите оние околии, градови и села кои не биле наброени во точката 2 од оваа Одлука, влегувале во нежитородни подрачја (точка 5). Во точката 3 прецизно се утврдувале давачките за определена површина на имотите. Глобално, во првиот реон границите за најмалите и најголемите давачки се движат од 80-1190 кг, за вториот од 80-1050 кг, а за третиот, од 50-910 кг.

¹⁸² АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-1, 1947.

¹⁸³ Меѓу нив би ги наброиле: Напатствие за евиденцијата и контролата на откупот на житариците од реколтата на економската 1947/48 година по линија на народната власт; Напатствие за формирање на републиканска комисија и поткомисији за обрачун на одвишоците житарици од државните земјоделски стопанства од републиканско и локално значење; Напатствие за утврдување на план за откуп на уем на околиските и градски народни одбори; Наредба за мелење на житариците во уемните мелници на подрачјето на НРМ и откуп на собраните количества уем итн. (АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-2).

¹⁸⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-17, 1947.

Набрзо по определувањето на житородните реони и нивните задолжнија¹⁸⁵, донесена е Одлука за изменување и дополнување на точка 2 и 3 од Одлуката за поделба на подрачјето на НРМ на житородни и нежитородни реони¹⁸⁶. Со оваа Одлука за измени се врши определена корекција на селата кои се определуваат во житородните реони (точка 2) и се поместуваат границите на задолжителните давачки во вториот реон (точка 3). Така, наместо утврдениот максимум од 80 кг, тој се намалува на 60, а максимумот (за површина над 20 ха) се подига од 1050 на 1190 кг.

Популаризирајќи ги новите прописи и новата Уредба, еден напис во "Нова Македонија", во однос на максимираниите износи, го потенцира следното: "Во рамките на овие максимирани износи, дадени се можности за иницијатива на органите на власта и на масите за правилен разрез, водејќи сметка за стопанската снага на газдинствата, за евентуално намалениот принос во случај на суша во некои реони и сл."¹⁸⁷. Заради илустрација, би ги навеле само распоните на задолженијата за првиот житороден реон¹⁸⁸:

ТАБЕЛА 3.2. Задолженија за првиот житороден реон по категории стопанства

ГОЛЕМИНА НА СТОПАНСТВОТО (ха)	КОЛИЧИНИ (кг) (од - до)
1 - 3	80 - 200
3 - 5	140 - 300
5 - 8	310 - 510
8 -10	480 - 690
10 -15	520 - 930
15 -20	630 -1140
преку 20	720 -1190

За разлика од житородното подрачје, во нежитородното подрачје на НРМ, според прописите, најнапред морале да се подмират потребите на производителите за исхрана на членовите на домаќинството, прехраната на работниот добиток и сеидбените потреби, а потоа се определувале задолженијата кон државата¹⁸⁹.

При откупувањето на житариците во нежитородните реони се применувало истото прогресивно одредување на количините-секогаш повеќе да бидат оптеретени поголемите поседи. Тоа може да се види и од следната табела:

¹⁸⁵ Упатство бр.1 за извршување на Уредбата за житариците, (АЈ, 50-70-200).

¹⁸⁶ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-1, 1947.

¹⁸⁷ "Нова Македонија", IV, 684, 21.03.1947, Значењето на новата Уредба за откуп на житариците.

¹⁸⁸ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-17, 1947, Одлука за поделба на подрачјето на НРМ во житородни и нежитородни реони..., точка 3.

¹⁸⁹ За исхрана на членовите на домаќинството, за првите 4 члена се определувало по 250 кг, а за останатите членови, по 200 кг на член. За задоволување на потребите од семе, и тоа само за површините кои во економската 1946/47 година биле засеани со житарици, се одобрувало: пченица 200 кг по хектар, овес 150 кг, 'рж и јачмен 200 кг. и пченка - 40 кг по хектар. Месните народни одбори според своја проценка го одредувале потребното количество за прехрана на добитокот. (АМ, фонд: ЦК СКМ, исто, Решење за одредуењето на количествата житарици, кои во нежитородното подрачје на НР Македонија се остават на производителите за подмируење на сопствените нужди, за одредуењето на количествата кои обавезно се предават на државата и за одвишоците, кои се остават на слободно располагање, точка 1).

ТАБЕЛА 3.3. Задолженија за откуп на житарици во нежитородните реони

ОБРАБОТЛИВА ПОВРШИНА НА ДОМАЌИНСТВОТО (ха)	КОЛИЧЕСТВА ЖИТАРИЦИ ЗА ИСПОРАЧУВАЊЕ (%)	ОДВИШОЦИ ЗА СЛОБОДНО РАСПОЛАГАЊЕ (%)
1 - 3	40 - 80	60 - 20
3 - 5	60 - 80	40 - 20
5 - 8	70 - 80	30 - 20
8 - 10	75 - 85	25 - 15
10 - 15	80 - 90	20 - 10
15 - 20	85 - 90	15 - 10
преку 20	90	10

Домаќинствата кои располагале со вкупна обработлива површина до 1 ха биле ослободени од задолжителното испорачување на житарици, но исто така и стопанства во категоријата од 1-3 ха можеле да бидат ослободени во случај ако утврдениот вишок не надминувал 200 кг, или пак сопствениците на стопанството биле воени инвалиди и сираци од војната, а стопанството не надминувало 2 ха¹⁹⁰.

Рамковиот план на Сојузното министерство за трговија и снабдување за 1947 година, за Македонија планирал откупување на 23.280 тони задолжителни одвишоци и 2.250 тони слободни одвишоци на бели житарици. Меѓутоа, при разбивањето на овој рамков план по околии, рапубличкото раководство го зголемило на 24.600 тони. "Околинските одбори од своја страна во текот на натамошното разбивање на месните народни одбори и поединечните домаќинства т.е. во текот на конкретното применување на Уредбата за откуп исто така нешто зголемувале така што се добивал нов план од 25.907 тони...", кој план бил и усвоен. Според постојната Анализа за откупот на житарици во НРМ за 1947 година, планот за откуп на задолжителните одвишоци бил речиси целосно реализиран (откупени 25.226 тони) за определениот рок, додека од слободните одвишоци биле откупени знатно помали количини (937 од планираните 2.250 тони)¹⁹¹.

Според Наредбата за спроведување на планот на откупот на белите жита во економската 1947/48 година, донесена од сојузната Влада¹⁹², на територијата на НРМ биле определени количини кои требало да се откупат од 15 јули до 10 септември 1947 година и тоа така да во "јули биде откупено 10%, во август 70%, а во септември 20% од означените количини"¹⁹³.

Веднаш со појавувањето на Уредбата, органите на власта и сите општествено-политички фактори на теренот во Македонија започнале со подготовки за нејзино целосно и успешно спроведување. Уредбата била објаснувана сред селанството преку организирање широки конференции во секое село, а партиските организации од своја страна добиле помош од ЦК КПМ во акцијата за "раздвижување на масовните организации и воопшто на зајакнување на

¹⁹⁰ АМ, исто, точка 2.

¹⁹¹ АМ, фонд: ЦК СКМ, исто, Анализа на откупот на бели жита за 1947 година.

¹⁹² Владата на ФНРЈ на 02.05.1947 година донесла посебно Решение за утврдување на количините за откуп (АЈ, 50-70-200, док.133).

¹⁹³ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-2, 1947.

политичката работа”. Со оглед на тоа што кампањата била проследена со низа слабости, како основна причина за тоа се наведува, ”недоволната агитационо-пропагандистичка работа”¹⁹⁴.

Откако завршиле акциите околу запознавањето на селанството со прописите на откупот, биле избрани откупните комисии¹⁹⁵ и се пристапило кон пресметување на задолжителните испораки на житото. При тоа, биле направени и првите посериозни грешки во подготовката на откупот. Во поедини околии дошло до прекршување на Уредбата, до произволно зголемување на утврдените количини (во Тетовска околија) или до намалување на утврдениот минимум (реонот на Свети Николе). Во неколку околии (Радовишка, Штипска, Кочанска, Прилепска и др.) откупот бил определуван по неколку пати и тоа најнапред според целокупната површина, потоа според засеаната површина итн. На тој начин дошло до поместување на навременото исполнување на откупот, а истовремено се пореметувало и навременото извршување на планот на вршидбата¹⁹⁶. Административниот и ”канцелариски” пристап кон распределбата на задолженијата во раководствата на околинските комитети, без користење на месните организации, без учество на месните народни одбори нити пак собирот на бирачи, не можел да ги даде очекуваните резултати. Тој особено потфрлил во Радовишка и Тетовска околија. Од друга страна, откупот често се усложнувал со делувањето на повеќе разнородни органи на теренот кои превземале интервенции. Со тоа се губеле рамките на надлежностите на поедините одбори, комисии, комитети, министерства. Сите овие органи, пред се, ја гледале важноста на акцијата за собирање на житариците и другите земјоделски производи и неопходноста од нејзиното успешно изведување, заради што ”секој наредувал, убедувал, а понекаде и апсел”¹⁹⁷.

Шематското одредување на задолженијата носело со себе низа недостатоци и слабости, така што, без оглед на големината на имотот, некои земјоделци не можеле да ги исполнат откупните задолженија заради лошиот принос на нивната земја. Понекои реални согледувања на партиските активисти на теренот и нивните барања во некои случаи да се намалат задолженијата, биле оценувани како наседнување на ”кулачко-шпекулантските пароли” дека ”приносот на житата потфрлил и дека е послаб од минатогодишниот”¹⁹⁸. Повеќе околински комитети барале ревизија на откупниот план (Штип, Гевгелија, Делчево и др.), но нивните ставови биле осудувани од повисоките инстанци како ”опортунизам”. Сепак, дел од комитетите, навистина не ја сватиле суштината на политичката работа при откупот и покажале ”тенденција за решавање на тешкотиите со посредство на УДБ и таму каде тоа не е опортуно”. Заради ваквиот однос на комунистите на теренот, ЦК КПМ бил присилен понекаде да интервенира ”и да ја забранува непотребната и штетна појава на сослушувања во УДБ-а со цел пресија”. Како слабост на поедини партиски организации се сметала и нивната неумешност прекршоците при откупот да ги искористат за класна диференцијација на село, а посебно ”некои судски процеси” не биле ”доволно политички разработени, нити популаризирани во масите (Тетово)”. Во Извештајот на ЦК КПМ до ЦК КПЈ од 27.07.1947 година стои дека ”непријателските елементи биле раскринкани”, ”изолирани”, а нивните ”обиди за организиран отпор” ”разбиени”¹⁹⁹, но во повеќето извештаи на пониските органи на КПМ стојат констатациите дека ”диференцијацијата и борбата против разни

¹⁹⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, исто, Извештај за откупот на житото, 25.08.1947.

¹⁹⁵ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, Извештај за работата на М-вото на Трговијата през месец јули 1947 година.

¹⁹⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, исто, Анализа на откупот на бели жита за 1947.

¹⁹⁷ В. Petranović, cit.delo, 417.

¹⁹⁸ Во записникот од 26.12.1947 година на Бирото на Околинскиот комитет на КПМ-Скопје, стои: ”Откупот на житото беше борба со разни непријателски тенденции и со шпекулантски слој во селата, кроз откупот на житото се појави парола да е приносот слаб и дека планот не може да се исполни” (АС, фонд: Околински комитет на СКМ-Скопје, 1944-1955, к-2).

¹⁹⁹ АМ, фонд: ЦК СКМ, исто, Извештај за откупот на житото, 25.08.1947.

шпекулантски елементи не се изврши потполно успешно"²⁰⁰. Исто така, често провејува и констатацијата дека онаму каде што масовните организации не биле вклучени во спроведувањето на откупот, тој речиси бил оневозможен. Во тие околии се чувствувал силен отпор на откупот, а "поединци почнале отворено да истапуваат одбивајќи да ги примат решенијата од месните народни одбори"²⁰¹. Сето ова јасно покажува на отпорот што селанството го давало при спроведувањето на задолжителниот откуп. Тоа го чувствувало откупот како принуда и притисок одозгора, макар што Партијата дава други оценки.

Повикувајќи се, на самиот почеток, на зголемените потреби од храна заради остварување на задачите предвидени со првиот Петгодишен план, Уредбата од 1947 година веќе настојува економски да ги стимулира производителите со проширување на можноста за слободно продавање на житните одвишоци, додека пак Уредбата за откупот на житариците во економската 1948/49 година, сочинета е така што со "пакетот мерки", посебно оние од таканаречениот систем на врзани цени, понатаму оди на линијата за зајакнување на економскиот интерес на индивидуалните производители за зголемување на производството²⁰².

Покрај Уредбата за откупот на житариците, која секако е најважна, сојузните и републички органи донесуваат и други бројни акти со кои се регулира и заокружува откупниот систем на полето на откупот на житариците²⁰³. Инаку, Уредбата за 1948/49 година, во однос на поранешните, посебно на онаа од 1947 година, содржи барем три нови главни карактеристики. Најважната новина се гледа во можноста на таканареченото контрахирање на житариците, т.е. заклучување на договори за продажба на жито на државата од земјоделците и задругите однапред, пред жетвата. Со можноста да се врши контрахирање биле зафатени и задолжителните и слободни одвишоци²⁰⁴. Државата со контрахирањето, од едната страна, дошла во позиција да има појасен увид во планирањето на исхраната на населението во тековната и во наредната економска година, а од друга страна, со стимулативни цени на однапред договорениот откуп со земјоделците и задругите сметала на нивната поголема производна заинтересираност. Имено, земјоделците и задругите можеле да ги контрахираат заедно и своите слободни и задолжителни одвишоци и вкупно да ги наплатуваат по таканаречени државни, т.е. одредени, во суштина ниски цени, зголемени за 25%²⁰⁵. Во висина на купените количини жита, државата покрај пари, на земјоделците и задругите им давала бонови за купување индустријска стока по таканаречени пониски единствени цени (систем на врзана трговија), а земјоделските стопанства кои однапред договарале продажба на своите производи, исто така

²⁰⁰ АС, Фонд: Околински комитет на СКМ-Скопје, к-2, Записник од состанокот на Бирото на Околинскиот комитет на КПМ-Скопје, 26.12.1947.

²⁰¹ АМ, фонд: ЦК СКМ, исто, Анализа на откупот на белите жита за 1947.

²⁰² Сл.лист ФНРЈ, 47/1948 (Уредба о откупу житарица у економској 1948/49 години).

²⁰³ Види: Наредба за откупните цени на белите житарици и Наредба за откупните цени на пченката (Сл.лист на ФНРЈ, 49/1948); Решение за начинот на кој го остваруат земјоделските работници своето право на житарици што го примаат како плата во натура (Сл.лист на ФНРЈ, 52/1948); Наредба за регулирање прометот на пченка до свршетокот на задолжителниот откуп (Сл.лист на ФНРЈ, 81/1948); Наредба за ограничување превозот на житарици и нивни преработки (Сл.лист на ФНРЈ, 106/1948); Напатствие за превземање на житарици од страна на дирекцијата на државниот житен фонд (Сл.лист на ФНРЈ, 9/1949); Напатствие за мелење житарици на подрачјето на НР Македонија (Службен весник на НРМ, 24/1948).

²⁰⁴ Сл.лист на ФНРЈ, 47/1948, Напатствие за склучување договори за продавање на житарици.

²⁰⁵ "Нова Македонија", V, 1096, 18.06.1948, Да се припремиме добро за откупот на житото.

имале право на добивање во висина од 40% од вредноста на договорената количина житарици, дел во пари, дел во бонови за купување индустриска стока по врзани цени²⁰⁶.

Понатаму, значаен белег на Уредбата за економската 1948/49 година е вклучувањето на задругите и државните земјоделски стопанства како стопански веќе рамноправни фактори на индивидуалните земјоделци. Макар што и поранешните уредби за откуп го регулираа правото и задолженијата, посебно за задругите, Уредбата од 1948 година покажува дека на задругите и државните земјоделски добра не се смета единствено како на угледни имоти чија главна функција треба да има поттикнувачко економско обележје за индивидуалните земјоделски производители, туку и како наскоро можеби најзначаен стопански сектор. И макар што, во Уредбата сеуште не се забележуваат повидно знаците на аграрната политика, која само што не тргнала во правец на засилена колективизација, сепак и низ неа формулираните релативно најповолни услови за СРЗ, веќе го навестуваат побрзото и помасовно вклучување на селаните во задругите.

Уредбата секако најповеќе го интересирала индивидуалниот земјоделец во оној нејзин дел кој ја регулирал големината на неговата откупна обврска кон државата. Во тој поглед, исто така, направен е нов исчекор: задолженијата се одредени во проценти за разлика од системот на норми (поголемо земјиште-повеќе килограми брашно) кој важел по Уредбата од 1947 година. Секако, откупните задолженија и во Уредбата од 1948 година се распределувале процентуално, според принципот повеќе земја - поголеми задолжувања, но многу развлечено, така што се случувало, при одредувањето на тие задолженија по околии, да се пројават доста произволности зад кои стоеле поединци од месните органи и во праксата понекаде биле изедначувани задолженијата на кулаците и средните или средните и сиромашни селани. Меѓутоа, со Уредбата од 1948 година тие распони прецизно се регулираат со нагласена грижа на државата за "сиромашните и средни селани". Најнапред бил проширен кругот на сиромашни селани кои државата ги ослободувала од било какви откупни задолженија. Тоа сега се однесува на сите земјоделски стопанства чија обработлива површина не надминува 2 ха. Останатите земјоделци биле поделени на 7 категории така што со зголемувањето на површината на нивниот имот се зголемувал и процентот на нивните откупни задолженија. Така, имот со површина од 2-3 ха задолжен бил со 10-20%, со површина од 3-5 ха давал 15-25%, од 5-8 ха давал од 25-40%, од 8-10 ха давал 40-55%, а последните три категории, со површина од преку 10 ха давале 68-85%²⁰⁷. Како и порано, месниот народен одбор бил задолжен за утврдување на конкретниот процент за откуп од секое селско стопанско домаќинство²⁰⁸.

Насочена кон тоа да ги стимулира сиромашните и средни селани, имајќи пред се класно-социјален карактер, Уредбата во никој случај не можела производно да ги стимулира побогатите селани (оние кои можеле да бидат позначаен производен фактор) со зафаќање на толкав дел од нивните жетвени приноси, кое секако негативно се одразило и во создавањето на вкупните државни житни резерви. Со оглед на тоа што во текот на економската 1947/48 година во праксата искрснувале бројни случаи на неизвршување на откупните задолженија, Уредбата од 1948 година одела кон заострување на казнените одредби (10 пати поголеми парични казни, принудна работа) во однос на претходните три уредби. Ако се земат предвид постојните анализи на судењата на земјоделците, паѓа во очи и фактот што во периодот од 1947 до 1949 година расте

²⁰⁶ Уредба за продавање земеделски производи врзано со право на купување на одредени индустриски производи по пониски единствени цени (Сл.лист на ФНРЈ, 12/1948); АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, год.1946-1948, Анализа на откупот на белите житарици во 1948 година.

²⁰⁷ "Нова Македонија", V, 1096, 18.06.1948, исто.

²⁰⁸ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Анализа на откупот на белите жита во 48 год. (Меѓу другото, оваа Анализа изнесува бројни грешки на МНО при вршењето на конкретните задолжувања на стопанствата).

бројот на осудените средни и посебно богати селани, а се намалува бројот на осудените сиромашни селани, кое од своја страна зборува за засилената политизација и "класна борба" на село почнувајќи од 1948 година²⁰⁹.

Годината 1948 претставува една од најбурните години во политички поглед, после завршувањето на НОБ. Во однос на задолжителниот откуп, државата настојува, со воведувањето на системот на врзани цени, да го намали притисокот на селанството и макар во мал дел да ги стимулира за доброволно извршување на њивните откупни задолженија²¹⁰. Од друга страна, негативните последици настанати со закинувањето на планираната економска соработка и помош од СССР и другите источни земји, мораше да се ублажува воглавно врз грбот на селото²¹¹. Во идеолошко-политичката сфера, судирот со ИБ веќе во почетокот на 1949 година предизвика премин на југословенската аграрна политика на радикален колективистички курс, навистина краткотраен, но крајно штетен за развојот на земјоделството и селото во Македонија.

Заради политичката клима создадена во време на судирот со ИБ, на откупот од 1948 година морало да се гледа и од политичката страна, т.е. "спроведувајќи ги правилно принципите на Уредбата, од една страна, да се обезбеди исполнувањето на планот за откупот на жито, а од друга, да се извојува политичка победа на селото. Оттука произлегува потребата на откупот на житото да се гледа како на општо-народна акција..."²¹².

Веднаш по излегувањето на Уредбата, партиските организации во Македонија пристапиле кон нејзино проучување на своите состаноци²¹³, а потоа преку одборите на масовните организации, низ конференции и други форми, таа им се објаснувала на селаните по сите села²¹⁴. Посебни конференции биле одржани и со земјоделските производители за кои се претпоставувало дека поседуваат жито. Во текот на оваа кампања се појавиле разни пароли против контрахирањето на житото кои Партијата веднаш ги припишува на непријателските и кулачки елементи на селото²¹⁵.

Министерството за трговија и снабдување изработило посебен план за откупот на житото и издало Наредба со која се определувал почетокот на откупот на белите житарици и неговото времетраење за секоја околија посебно. Според оваа Наредба, откупот започнал на 26.06.1948 година, а требало да заврши во периодот од 10 август до 10 септември истата година, зависно од одредената околија²¹⁶.

²⁰⁹ Види: Прегледи и анализи на судските пресуди и решењата против земјоделците во годините 1947-1949 (АМ, фонд: ВАРИА, II/121, 1949).

²¹⁰ Е.Кардељ, Задачите на нашата Партија на село.-Скопје, 1949, 13-15.

²¹¹ Експозе председника Привредног савета и Савезне Планске комисије друга Бориса Кидрича, VIII редовно заседање Народне скупштине ФНРЈ, Експозеи Милентија Поповика, Бориса Кидрича и Александра Ранковиќа. - Београд 1949, 17-25; АЈ, 40-39, Записник са седнице одржане 16.02.1951 у Привредном савету ФНРЈ, Реферат "Наша садашња економска политика" (Б.Кидрич).

²¹² "Нова Македонија", V, 1096, 18.06.1948, исто.

²¹³ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Анализа за откупот на белите житарици во 1948 година.

²¹⁴ "Нова Македонија", V, 1070, 08.06.1948, За поуспешно контрахирање на житото.

²¹⁵ Такви пароли биле следните: "Неконтрахирајте жито, пошто ако не контрахирате неможат да ви земат жито", или "Ако контрахирате два пати ќе ви земат жито-и контрахираното и обавезното", карактеристични за Кумановска и Горче Петровска околија, додека пак во Радовишката околија била присутна паролата: "Неконтрахирајте, пошто ако контрахирате, ќе ни го земат богатството и ќе знаат оти имаме жито" (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, исто.

²¹⁶ Наредба за одредување почетокот на обврзниот откуп на белите жита на подрачјето на НРМ ("Нова Македонија", V, 1091, 15.06.1948).

Постојат повеќе различни верзии за планот на откупот на житариците што ги изработило републичкото министерство, но во неговата конечна верзија се пристапило кон откуп на следните количини²¹⁷:

ТАБЕЛА 3.4. План за откуп на житарици (1948 година)

Вид житарица (тони)	Пченица и 'рж	Јачмен	Овес	Пченка	Вкупно (тони)
Задолжителен откуп	11.062	2.811	179	2.252	16.304
Наем од мелници	2.170	/	/	1.830	4.000
Наем од вршачки	562	141	37	/	740
Слободни одвишоци	3.017	954	22	282	4.275
ВКУПНО (тони)	16.811	3.906	238	4.790	25.745

Контрахирањето на житариците започнало од 01.06.1948 година и се спроведувало преку задружниот сектор. Со посебно Решение, Министерството за трговија и снабдување на НРМ, ги задолжува Околинските кооперативни пословни сојузи "ОКОПСИ" и земјоделските набавно-продажни кооперации како купувачи во името на државата, на подрачјето на НРМ да склучуваат "договори со земјоделците, селските трудови кооперации и останалите иматели на житарици за откуп на житарици (контрахирање)" во економската 1948/49 година²¹⁸. Меѓутоа, во праксата се појавиле низа слабости. Земјоделските задруги како главни спроведувачи на контрахирањето биле слаби "и не во доволна мера заангажирани", а исто така, на теренот не постоеле доволни количини на инсустриска стока која би послужила како стимуланс за производителите²¹⁹.

Според податоците од оперативната евиденција на Управата за откуп²²⁰, до 31.12.1948 година биле откупени следните количини житарици:

ТАБЕЛА 3.5. Откупени количини на житарици до 31.12.1948 година

Вид житарица (тони)	Пченица и 'рж	Јачмен	Овес	Пченка	Вкупно (тони)
Задолжителен откуп	11.714	3.431	562	1.971	17.678
Наем од мелници	1.340				
Наем од вршачки	347	105	39		491
Слободни одвишоци	1.261	551	147	79	2.038
ВКУПНО (тони)	21.514				

Горните податоци зборуваат дека планот за задолжителен откуп на белите житарици бил реализиран со околу 111%, планот за откупот на пченката со 87%, планот за наем од мелници за 33,5%, планот за наем од вршачки со 66,3%, а планот за откуп на слободни вишоци со 47% за бели

²¹⁷ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-3, 1949, Извештај за работа на Министерството за 1948 година.

²¹⁸ Службен весник на НРМ, 18/1948.

²¹⁹ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, исто.

²²⁰ Управата за откуп била формирана со посебна Уредба на Владата (Службен весник на НРМ, 6/1948).

житарици и 28% за пченката²²¹. Според тоа, евидентно е дека најмногу потфрлил откупот на слободните одвишоци, а особено откупот на наемот од мелниците. Според важечките прописи, наемот (ушурот, односно уемот) се наплатувал во натура, а неговата висина ја определувал Републичкиот уред за цени. Во исклучителни случаи, републичкото Министерство за трговија и снабдување, со претходна согласност на сојузното Министерство, можело да го определи наплатувањето на наемот и во пари²²². Мелниците заедно со овластеното откупно претпријатие го пресметувале собраниот наем, според пропишаните цени за секој месец поодделно, а потоа, на крајот на годината, го пресметувале и предавале целиот наем.

Исто така, покрај потфрлањето на планот за откупот на наем од мелниците, потфрлил и откупот на наемот од вршачките.

Во посебно Напатствие, републичкото Министерство за трговија и снабдување, определило сопствениците на вршилките да наплатуваат наем во натура во големина од 6% од овршеното жито^{223, 224}, додека пак со Упатството за задолжително продавање на наемот од вршачките²²⁵ "сопствениците на вршачките и машино-тракторските станици го продаваат ушурот на откупните претпријатија штом собраната количина достигне 2.000 кг" (точка 2 од Упатството). Од своја страна откупните претпријатија биле должни веднаш да ја исплатат примената количина житарици од вршачките. Исплатата на наемот од вршачките се вршела по истите цени кои важеле за задолжителниот откуп на житарици (точка 3). Сопствениците на вршилките кои што не поседувале доволно жито за прехрана на членовите на семејството, со посебна потврда од месниот народен одбор, можеле "од собраните количини ушур да задржат за потребите на исхрана на своето семејство по 250 кг жито за секој член од нивните семејства" (точка 4).

Планот за откуп на наемот од вршачките потфрлил заради повеќе причини, но изворите како основна причина ја наведуваат таа "што со вршачки не е овршено предвиденото количество" и што за време на вршидбата "евиденцијата беше слаба и превземање на житарици не се вршеше на време"²²⁶.

Посебен проблем при спроведувањето на планскиот откуп, како и претходно, претставувал откупот на слободните одвишоци. Веќе наведовме дека, овој откуп бил реализиран со 47%, а ЦК КПМ во еден од извештаите за 1948 година дава податоци кои го потврдуваат истото. При тоа, земени се за пример само житородните околии од кои се очекувале одвишоци. Така, во Битолска околија од планираните 700.000 кг. слободни одвишоци житарици, биле контрахирани само 180.000 кг, во Св.Николска од планираните 800.000кг. само 130.135 кг., а во Прилепска од планираните 459.000кг. биле контрахирани само 103.575 кг. итн.²²⁷. Ваквото неисполнување на планот на откупот на слободните одвишоци, според Министерството за трговија и снабдување воглавно се должи "на слабиот жетвен принос кој во редовни години е во Тетовска и Гостиварска околија 50-60

²²¹ АМ, исто.

²²² АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-1, 1948, 27.07.1948.

²²³ Напатствие за големината на ушурот кој што сопствениците на вршачките ќе го наплатуваат во натура од сопствениците на овршеното жито (Службен весник на НРМ, 22/1948).

²²⁴ Напатствие за задолжителна продажба на ушурот од вршачките и за контрола на вршењето (Сл.лист на ФНРЈ, 47/1948).

²²⁵ Упатство за задолжително продавање на ушурот од вршачките ("Нова Македонија", V, 1097, 20.07.1948).

²²⁶ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-3, 1949, Извештај за работа на Министерството за 1948 година.

²²⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Анализа за откупот на белите житарици во 1948 година..

кг. по декар, а во оваја година средниот принос и во овије две околии е 30-40 кг. по декар. Исти служба е и во Струга”²²⁸.

Заради слабиот жетвен принос и потфрлањето на откупот на слободните одвишоци, Министерството извршило корекции во правец на намалување на количините кои се оставале за храна и семе на секое домаќинство. Исто така, наспроти Уредбата за откуп биле задолжени и домаќинства кои поседувале помалку од 2 ха земја, заради што ”пресметувањето односно задолжувањето на домаќинствата е вршено неколку пати”. Сето тоа предизвикало забуна и отпор кај повеќе производители, а органите на власта, веднаш, со казнени мерки настојувале да ги угушат пројавените отпори. Биле организирани и судења на 20-25 земјоделци, чии пресуди, од политичко-пропагандни причини биле читани јавно, пред зборови на бирачи, но според тогашните извештаи ”тоа немало никаков ефект при другите стопани”. Овие факти секако се косат со оние констатации во повеќето партиски документи, дека на мерките на откупот најповеќе се спротивставувале богатите селани, некаде ”средњаците”, додека сиромашните селани ”безрезервно” ги прифаќале задолженијата²²⁹.

И во оваа економска година, како и во претходните, откупните органи како и откупните претпријатија покажале низа слабости кои се провлекуваат низ целиот период на опстојувањето на оваа мерка во југословенската аграрна политика. Меѓу овие слабости би наброиле неколку, кои најчесто се спомнуваат низ тогашните документи: недоволната ангажираност во агитацијата на откупот и во откупната кампања; ненавремено извршување на потребните технички подготовки²³⁰; доцнење со донесувањето на конечните откупни планови; изработка на нереални планови за вршидба и нереални откупни планови, базирани врз нереални проценки на приносот и нереални површини; несовесност во работата на поедини службеници во откупот; слаба евиденција за текот на откупот; недоволна контрола на исполнувањето на задолженијата на производителите итн.²³¹. Дел од овие слабости се случиле како резултат на лошо координираната работа помеѓу откупните органи, народните одбори и масовните организации²³². Од своја страна и партиските комитети, ”во прво време” ги сватиле задолженијата оклу откупот ”лабаво, сметајќи дека оваа година реколтата е подобра, а и планот е помал”²³³. Ваквото мислење било прифатено и од месните и околските народни одбори, кои почнале своеволно да ги намалуваат откупните количини²³⁴. Свесна за сите состојби и за отпорот што селанството го даваше на задолжителниот откуп, државно-партиската власт преку најразлични методи - од политички притисок до казнени мерки²³⁵ или пак со внесување на задолженија кои не биле регулирани во актите, на крај успеаваше да ги реализира планските квоти.

После одржувањето на Вториот пленум на ЦК КПЈ (28-30.01.1949), се засилуваат мерките на државна контрола и пресија над селанството и селото, во правец на целосно ликвидирање на

²²⁸ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-3, исто.

²²⁹ Исто.

²³⁰ АС, фонд: Обласен Комитет на КПМ - Скопје, 1949-1950, к-2, Информација на Обласниот комитет на Скопска област, 31.08.1949.

²³¹ ”Нова Македонија”, V, 1116, 10.08.1948, За брз плански откуп на житото.

²³² ”Нова Македонија”, V, 1118, 12.08.1948, Откупот во Битолско се подобри кога месните народни одбори добија помош од масовните организации.

²³³ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, цит.док.

²³⁴ АС, фонд: Обласен комитет на КПМ-Скопје, к-2, Анализа за работата на ОПО, управите на СРЗ и МНО во врска со откупот.

²³⁵ АС, исто, к-4, Кратка анализа за административно казнетите и кривично осудените во Скопска област во 1949.

индивидуалниот селански земјопосед и негово вклучување во колективите (СРЗ)²³⁶. Тоа може да се заклучи и од изнесените ставови на Конференцијата на стопанскиот совет на ФНРЈ од 22.02.1949 година, одржана помеѓу другото и по повод на Уредбата за откупот на житото во економската 1949/50 година, на која се бара "да се води остар курс на ликвидирање на селската трговија. На село државата треба целосно да ја превземе трговијата во свои раце. Треба селото да се навикне да продава на државата и да купува од државата. Потребно е од селанецот, како од кулакот, така и од средњакот и сиромашниот да се одземат сите одвишоци. Да се постават цврсто задолженијата, плановите за производство и задолжителен откуп и да се изработи перспективен план за потребите од жито во 1950 година. Да се земат во предвид промените на односите на село и условите за поостро и поголемо одземање на вишоците од селаните"²³⁷.

Со оглед на тоа што 1949 година претставува година на засилена колективизација во ФНРЈ, сосема е нормално што Уредбата за откуп на житариците во економската 1949/50 година²³⁸ поблиску ги регулира задолженијата на СРЗ и на економиите на земјоделските задруги. Количините жито, кои што како задолжителен откуп СРЗ биле должни да ги предадат на државата се утврдувале со планот на производство и пазарни одвишоци на земјоделските производи. Планот на пазарните одвишоци се утврдувал после одбивањето од вкупното производство на количините потребни за прехрана на членовите на домаќинствата на задругарите - 250 кг. бели жита или 300 кг пченка за секој член на домаќинството (чл. 15 од Уредбата), количините потребни за семенскиот фонд и за добиточна храна, како и нивни соодветни резерви²³⁹. Од утврдениот пазарен одвишок се оставале 10-30% одвишоци жито на самата задруга, зависно од нејзината стопанска сила и карактерот на производството (чл. 18). За основа на задолжувањето, Уредбата ги земала показателите на сеидбениот план, односно задолжувањето се вршело врз основа на површините што со планот на сеидбата биле биле определени да се засеат со житарици²⁴⁰.

Заради нараснатите потреби, во 1949 година доаѓа до зголемување на задолженијата на земјоделските производители. Така, кај житариците откупните задолженија во просек изнесувале околу 80% од пазарните одвишоци наспроти 50% од претходната година. Дури за категоријата "кулаци" одземањето на одвишоците се движело од 80-95% (чл. 13)²⁴¹. Покрај зголемениот обем на задолжувања, со Уредбата за 1949/50 година се проширува списокот на земјиштата кои се сметале за обработливи и врз нив се пресметувал откуп. Покрај останатите површини сега откупот се пресметувал и на површините со ливади (чл. 13).

За разлика од претходните години, во оваа економска година, целосно се одземал и наемот што се добивал во натура за соодветни земјоделски услуги (мелници, вршачки, крупари, круњачи). Уредбата бара, на овластените откупни претпријатија, задолжително да им се продаде и "целокупниот ушур од вршачките, млинскиот ушур, манипулативните одвишоци на млиновите, ушурот од роналки и крупари и житата што машино-тракторските станици за чистење на семето ги примаат како надополнение во натура за своите услуги" (чл. 17). Министерството за трговија и снабдување издало и посебна Наредба со која "сите ушурни мелници, воденици, поточари, круњачи и крупари морале да го продаваат житото на овластеното откупно претпријатие" по

²³⁶ Второ пленарно заседание на ЦК КПМ, "Комунист", III/2, 1949.

²³⁷ АЈ, 40-8-602, Записник са конференције по питању трговине, 22.02.1949.

²³⁸ Уредба о откупу житарица у економској 1949/50 (Сл.лист ФНРЈ, 30/1949).

²³⁹ Со посебно Решение издадено на 01.07.1949 година од Министерството за земјоделие и Министерството за трговија и снабдување на НРМ, се одредувале нормативи за храната на добитокот и семето кои се оставале на СРЗ за потребите на производството (АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-1, 1949).

²⁴⁰ "Нова Македонија", VI, 1328, 14.06.1949, Новата Уредба за откуп на житариците во оваа година.

²⁴¹ АЈ, 40-8-602, исто.

откупните цени без бонови за индустриска стока. Овластените откупни претпријатија го предавале откупениот наем (ушур) на органите на Државниот житен фонд²⁴².

Државата едновременно водела строга сметка околу правото на земјоделските производители да ги оттуѓуваат своите одвишоци. Тие можеле "да ги отуѓуваат своите слободни одвишоци на белите житарици врз основа на одобрение на повереникот на државни набавки на околинскиот (градскиот народен одбор", кое се издавало "врз основа на потврда на откупното претпријатие дека земјоделецот во целост ја предал својата задолжителна испорака на житарици". За прекршителите на овие прописи била пропишана казна од 20.000 динари или "поправителна работа до два месеци и со казна земање на предметот со кој што е сторен прекршокот"²⁴³.

И покрај политичкиот притисок и административно - казнените мерки што државно-партиските органи ги спроведувале врз селанството, факт е дека откупот тешко се реализирал. Затоа, Стопанскиот совет на ФНРЈ, обраќајќи се до Владата на НРМ забележува: "Слабите резултати на откупот на белите житарици во септември покажуваат дека се успал откупниот апарат. Во септември е откупено само 10%...Веднаш да се превземат мерки да се заврши откупот на белите жита"²⁴⁴. Со едно подоцнежено писмо, Стопанскиот совет ја информира македонската влада, дека, доколку откупот не се реализира 100%, остатокот ќе се смета како веќе испорачано жито на Македонија, неопходно за прехрана на непроизводителите на житарици²⁴⁵. Според наводите од ова писмо, како и според Извештајот на ЦК КПМ за откупот на белите житарици во 1949 година, биле откупени 97 односно 97,2% од планираните одвишоци. Според овој Извештај, планираниот и реализиран откуп, до 23.11.1949 година би изгледал вака:

ТАБЕЛА 3.6. Реализација на откупниот план за 1949 година

ОБЛАСТ	ПЛАН	РЕАЛИЗИРАНО	ОСТВАРЕНО (%)
Скопска	9.297	9.387	100,9
Битолска	10.191	9.293	91,1
Штипска	4.228	4.231	100
Скопје ГНО	527	529	100,3
Државни			
реп.добра	297	420	146,3
ВКУПНО	24.530	23.860	97,2

Од вкупно откупените житарици 15.730 тони припаѓале на приватниот сектор, задружниот учествувал со 7.188 тони, државниот со 939 тони, или изразено во проценти, приватниот сектор учествувал со 63% од вкупно реализираниот план, задружниот со 30%, а државниот со 4%²⁴⁶.

²⁴² Наредба за собирање на ушурот на житарици од мелници, крупари и круњачи и за собирање на манипулативните одвишоци на житарици од мелниците во економската 1949/50 година (Сл.лист ан ФНРЈ, 63/1949).

²⁴³ Наредба за регулирање прометот на белите житарици до завршетокот на задолжителниот откуп (Сл.лист на ФНРЈ, 66/1949).

²⁴⁴ АЈ, 40-96-224, Телеграма, 05.10.1949.

²⁴⁵ исто, Писмо од 16.11.1949.

²⁴⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-38, Извештај о откупу белих житарица у НРМ, 23.11.1949.

Интересна е забелешката дека во 1948 година, задружниот сектор учествувал само со 3%, кое несомнено зборува за наглиот растеж на бројот на СРЗ во текот на 1949 година.

Спроведувањето на задолжителниот откуп на житариците и во оваа економска година било оптеретено со речиси истите слабости како и претходните години, само со понагласена политизација на акциите заради судирот со ИБ²⁴⁷. Посебни тешкотии изворите бележат во процесот на разбивањето на откупните планови по околии (Куманово, Титов Велес, Битола, Кавадарци, Ресен, Струмица), заради тоа што подделни комитети "се колебале во можноста за исполнување на планот", сметајќи дека планот е голем "дека нема толку посеани површини, средниот принос е земен висок" итн. Исто така повеќе комитети забележувале дека "добар дел од домаќинствата кои не произведувале житарици за исхрана преку целата година сега се наоѓаат во СРЗ и ќе бидат снабдени од житниот фонд на СРЗ"²⁴⁸. Исто така, се пројавиле низа слабости при утврдувањето на средниот принос. Заради недоволната писменост на повеќето членови на комисиите и покрај тоа што тие претходно поминале низ стручни семинари, тешко можело да се дојде до реален среден принос²⁴⁹. Од своја страна, некои од комисиите давале помал среден принос кај СРЗ, отколку кај приватните домаќинства²⁵⁰. Кон сите овие тешкотии, би го додале и "вообичаеното прикривање на засеаните површини, кое морало да се утврдува со додатна контрола"²⁵¹.

Во овој правец, воглавно се насочени и забелешките на Борис Кидрич по прашањето на откупот, дадени во Рефератот на III Пленум на ЦК КПЈ. Меѓу другото, Кидрич тврди дека, плановите за откуп, земени во целост биле "правилно поставени" бидејќи одговарале на "потребите на исхраната на градското и индустриско население" и успешно се реализирале онаму каде откупните мерки биле благовремено превземени и каде разбивањето на плановите по околии не било извршено "механички". Сумирајќи го искуството од откупите во тековната 1949 година, Кидрич се залага за поголемо учество на околските плански органи во утврдувањето на вистинските потенцијали на селскостопанското производство и пазарните одвишоци; давање можност на земјоделецот да се жали благовремено за нереалното задолжување; пристапување кон откупот со поголем "еластичитет" заради евентуални исправки во текот на годината итн. Сите заклучоци на Кидрич, всушност одат на линијата "да не се намали глобалниот општо државен план", туку "да се најдат соодветни можности за извршување на планот на откупот", поставувајќи го откупот како составен дел на селско-стопанското производство во неговата "социјалистичка преобразба"²⁵².

Уредбата за откуп на житариците донесена за економската 1950/51 година, воглавно се движи во рамките на истиот систем на одредување на задолжителниот откуп како и

²⁴⁷ Види: Анализа за производството и откупите на житарици во Скопска околија (АС, фонд: Околски комитет на СКМ-Скопје, 1945-1955, к-1); Анализа на сите откупи по околии и Опширна анализа за откупот на житариците во Охридска околија за 1949 година (Историски архив на Охрид, фонд: Околски комитет на СКМ-Охрид, к-3, 1949).

²⁴⁸ АМ, фонд: ЦК СКМ, исто.

²⁴⁹ "Нова Македонија", VI, 1395, 02.07.1949, За правилна проценка на приносот на житото; исто, 1405, 14.07.1949, За што поправилно извршување на конечната проценка на приносот на житото и задолжување на производите.

²⁵⁰ На пример, во Титов Велешка околија, во задружниот сектор средниот принос бил утврден на 1.180 кг, а кај приватниот на 1.400 кг по хектар (АМ, фонд: ЦК СКМ, исто); Во Битолска околија кај некои новоформирани СРЗ средниот принос бил определен на 900 кг, а кај незадругарите, на 1.200-1.300 кг на хектар ("Нова Македонија", VI, 1430, 11.08.1949, Уште во самиот почеток да ги отстраниме некои пропусти во откупот на житото).

²⁵¹ АС, фонд: Обласен комитет на КПМ-Скопје, к-4, Информација за откуп на белите житарици во Скопска област.

²⁵² Борис Кидрич, За текуките задачи на борбата за Петгодишниот план, Статија врз основа на рефератот одржан на III Пленум на ЦК КПЈ, "Комунист", IV/1, 1950, 53-54.

претходните²⁵³. И во оваа земјоделските стопанства кои што поседувале помалку од 2 ха обработлива површина биле ослободени од задолжителното предавање на житарици (чл. 6). Членот 9. од Уредбата пропишува седум категории на стопанства, според големината на нивната површина, со точно утврдени количини житарици за испорака по хектар и тоа:

ТАБЕЛА 3.7. Откупни задолженија (норми) по категории посед за економската 1950/51 година

КАТЕГОРИЈА НА ПОСЕД	ГОЛЕМИНА НА ОБРАБОТЛИВАТА ПОВРШИНА (ха)	НОРМА (килограми на хектар обр. површина) (кг/ха)
I	од 2 - 3	до 450
II	од 3 - 5	до 850
III	од 5 - 8	од 100 до 1.100
IV	од 8 -10	од 150 до 1.250
V	од 10 - 15	од 200 до 1.400
VI	од 15 - 20	од 250 до 1.550
VII	над 20 ха	од 300 до 1.700

Во исклучителни случаи, Владата на НРМ во согласност со сојузната влада можела да одреди за некои реони и пониски минимални количини на задолжителни испораки по хектар за поедини категории стопанства. Исто така, републичкиот министер за трговија и снабдување со одобрение на сојузниот министер можел да ги намали откупните задолженија во случај на некоја елементарна непогода (чл. 10). Задолжувањето на поедините стопанства го вршеле месните народни одбори односно како што наведува членот 8, тие му ја одредувале "количината и видот на житариците.... која што ќе биде должно.... да ја предаде после дозревањето на житариците од родот на 1949/50 година".

Откупниот план за индивидуалните земјоделски стопанства се изработувал со строга централизација вертикално од повисоките државни органи кон пониските т.е. до месните народни одбори. За разлика од нив, количината на задолжителна испорака на житариците од селските работни задруги и од економиите на земјоделските задруги се утврдувала, како што порано наведовме во стопанскиот план на задругата. Покрај тоа, СРЗ ги превземале врз себе и обврските на оние земјоделци што ќе влезеле во задругата после утврдувањето на нивните откупни задолженија (чл. 14). Затоа се случувало селаните најчесто да влегуваат во СРЗ, меѓу другото, и за да го одбегнат задолжителниот откуп²⁵⁴.

Стопанскиот план на СРЗ ги содржел во себе сите показатели за распределбата на вкупното производство и распределбата на житариците во задругата и бил одобруван од Извршниот одбор на Околинскиот народен одбор²⁵⁵. Од вкупното производство житарици, што останувало после исплатата на наемот за вршидба, задругата ги одредувала количините кои била должна да ги испорача на државата. Тие количини беа утврдени во планот за распределба на

²⁵³ Уредба за откуп на житарици во економската 1950/51 (Сл.лист на ФНРЈ, 87/1949).

²⁵⁴ Види: Едвард Кардељ, О неким проблемима наше политике на селу, "Борба" од 29.03.1953; АС, фонд: Обласен комитет на КПМ-Скопје, к-1, Извештај, 25.01.1950.

²⁵⁵ Упатство за распределба на житариците и другите производи во селските работни задруги (Сл.лист на ФНРЈ, 41/1950; "Нова Македонија", VII, 1694, 16.06.1950).

производството и изнесуваа од 70-90% од планираните пазарни одвишоци на задругата²⁵⁶. Задругата ја вршела испораката на житариците на државното откупно претпријатие, откако ќе добиела писмено решение од Околинскиот народен одбор "за утврдените обврски од планот"²⁵⁷. После исполнувањето на задолженијата кон државата, со остатокот на житариците се задоволувале потребите на задругата и на задругарите (резерви од семе, количини за прехрана на задружните семејства итн.)²⁵⁸.

За спроведувањето на задолжителниот откуп како и за неговото постепено гаснење во наредните години, интересна е Анализата на Околинскиот комитет на КПМ-Скопје за периодот 1947-1951 година. Најважна констатација во оваа Анализа е дека во целиот овој период не бил утврден точниот износ на хектарите обработлива површина. Исто така, откупот секогаш зафаќал повеќе од планираното, од кое произлегувало "да од 1947 па све до 1951 год. не беше остварен просекот од 260 кг на едно лице а на против истиот во 1947 год. 48 и 50 год. е далеку отпаднал - храна за стока не е планирано нити е оставено на стопаните". Ваквата состојба директно се одразила на самото производство и на реализацијата на сеидбените планови. "Во 1950 год. планирано е да се посее 22.251 ха, а посеано е 19.753 ха"²⁵⁹. Неисполнувањето на сеидбените планови воглавно се должело на недостиг на семе, кое селаните воглавно го користеле за исхрана, но исто така се чувствувал недостаток на работен добиток. Анализата зборува дека бројот на добитокот драстично опаднал и речиси бил преполовен, зошто од 37.928 говеда во 1947 година, паднал на 14.504 во 1951 година, а и она што останало било неухрането и не давало ефекти во работата²⁶⁰.

За одбележување е уште една констатација, а тоа е дека скоро половината од откупените количини се враќале назад на производителите за семе, стимул и врзана трговија. Ова сосема јасно покажува дека државата морала да вложува постојани напони за да го одржува нивото на откупот и да размислува за неговото постепено укинување.

Определбата на највисоките државно-партиски органи за воведување на работничкото самоуправување, исто така влиаело на тоа, да се бараат економски мотиви за поголема аграрна продукција, наместо административното зафаќање на процент од земјоделското производство на аграрните субјекти. Самиот факт што со Уредбата за откуп на житариците во економската 1950/51 година се намалува паричниот износ за прекршителите во откупот од 20.000 на 10.000 динари (чл.17), зборува за почетоците на намалување на притисокот врз селанството во однос на откупите.

Откупот на житариците во економската 1951/52 година веќе не се регулира со посебна уредба, туку заедно со другите земјоделски производи. Така, Основната уредба за откуп на земјоделските производи во календарската 1951 и стопанската 1951/52 година го регулира откупот на месо, негоени свињи, маст, лој, пресна маст, млеко и млечни производи, волна, жито, компир, варива (грав, грашок и леќа), маслинов зејтин и сено²⁶¹.

²⁵⁶ Упатство за изработување на стопански планови во СРЗ (Сл.лист на ФНРЈ, 39/1949).

²⁵⁷ Точка 1 од прв дел од Упатството за распределба на житариците..., исто.

²⁵⁸ Точка 1, 2, 3 и 4 од втор дел од Упатството..., исто.

²⁵⁹ АС, фонд: Околински комитет на СКМ-Скопје, к-1, Анализа за производството и откупите на житарици во Скопска околија.

²⁶⁰ Кон ваквото смалување на добитокот секако влијаеле и мерките за уништување на козите и национализацијата на големите сточни стада.

²⁶¹ "Нова Македонија", VII, 1768, 10.09.1950, Основна уредба за откуп на земјоделските производи во календарската 1951 и стопанската 1951/52 година.

Откупот во текот на 1951 година според пишувањето на "Народна задруга" се одвивал нешто поорганизирано за разлика од другите години. Така, "на производителите (задругарите и приватните земјоделци) однапред им се издадени решенија за висината на обврската, уште пред започнувањето или најдоцна во првите денови на есенската сеидба...Задолженијата со одвишоци жито за откуп во оваа година се поправилно одмерени. Сите задолжувања се претресени на зборовите на бирачите на кои производителите ги ставаат своите примедби..."²⁶².

Основен проблем кој се јавил во текот на овој откуп, од техничка природа, била неподготвеноста на вршилките за брзо и квалитетно извршување на вршидбата. Појавата на шпекулацијата со белите жита, исто така, била присутен проблем, кој се поврзувал со укинувањето на откупите на некои земјоделски производи²⁶³. Заради побрзо и поедноставно извршување на откупот биле укинати повеќе откупни пунктови и во секоја околија работел само по еден пункт, додека пак целокупниот откуп се вршел преку Државниот житен фонд²⁶⁴.

Идентична со Уредбата од 1951/52 година е Основната уредба за откуп на земјоделски производи во економската 1952/53 и календарската 1952 година²⁶⁵. Во оваа Уредба се наведува дека ќе се врши откуп само на одредени земјоделски производи меѓу кои и на житариците-пченица, 'рж, пченка, овес, јачмен, и тоа во економската 1952/53 година (чл.1). Меѓутоа, тука веднаш се отстапува од правилото, бидејќи задолжителниот откуп "ќе се врши само во оние производни реони во кои има пазарни одвишоци" на наведените производи (чл.3).

Владите на народните републики биле надлежни да ги определуваат реоните за секој земјоделски производ наведен во Уредбата за откуп. Производителите биле должни да ги засеат сите свои обработливи површини, но самите одлучувале за видот на културата што ќе ја засеат (чл.4). Секое индивидуално земјоделско стопанство кое произведувало пазарни одвишоци, без оглед на големината на земјишната површина на која се наоѓало "во производниот реон одреден од републичката Влада, било задолжено со испорака на земјоделски производи, со количини определени според неговата економска сила" (чл.12).

Важно е да одбележиме, меѓу другото, дека во оваа Уредба отсуствува делот со казнените одредби, а само членот 18 вели дека "во случај на неизвршување обврските во одредениот рок, Месниот народен одбор должен е против одговорното лице да поднесе пријава до јавниот обвинител".

Иако, оваа Уредба, покрај за календарската 1952 година се однесува и за економската 1952/53 година, веќе во текот на 1952 година престанува задолжителниот откуп на житариците со посебната Уредба за укинување на задолжителниот откуп на житарици²⁶⁶. Ова укинување на задолжителниот откуп на житариците, во прво време, создало низа неправилности во прометот, така што Стопанскиот совет на НРМ бил приморан да интервенира, обраќајќи се до сите околиски народни одбори со барање стриктно да се поддржуваат на новите прописи за трговија со житарици²⁶⁷. Во тој смисол, следат повеќе прописи, почнувајќи од Наредбата за регулирање

²⁶² "Народна задруга", VI, 207, 21.06.1951, Пред откупот на белите жита.

²⁶³ Бирото на Околискиот комитет на КПМ-Скопје бара да се објаснува улогата на откупот со цел да се разбијат погрешните ставови, зошто со "укинувањето на некои откупи не значи дека била погрешна политиката на народната власт како тоа се тумачи" (АС, фонд: Околиски комитет на СКМ-Скопје, к-2, Записник од состанокот на бирото, 25.06.1951).

²⁶⁴ "Народна задруга", исто.

²⁶⁵ АЈ, 50-22-40, Основна уредба о откупу пољопривредних производа.

²⁶⁶ Сл.лист ФНРЈ, 31/1952.

²⁶⁷ АС, фонд: Околиски задружен сојуз-Скопје (1948-1961), к-1, 1952/53, Регулирање на прометот на житарици, 06.09.1952.

прометот на житарици²⁶⁸, па до Одлуката за слободно купување жита од страна на земјоделските задруги непосредно од производителите²⁶⁹ и посебната Уредба за прометот на житата²⁷⁰ во која се вели дека "прометот на житата (пченица, 'рж, јачмен, овес и пченка и нивни преработки) е слободен на целата територија на ФНРЈ" (чл.1).

Задолжителниот откуп на житариците воведен како неопходна мерка на државата за прехрана на целокупното население во општата немаштија во годините 1945-46, веќе во текот на 1947 година се претворил во траен систем, кој заедно со низа други мерки во аграрот негативно се одразил на заинтересираноста на селанството за продукција, со што земјоделскиот посед веќе во 1949-50 година се свел на натурално стопанство²⁷¹.

4.3. Откупот на житото и "класниот непријател"

Во периодот за кој зборуваме, за главен класен непријател на селото бил прогласен богатиот селанец - *кулакот*. Аналогно на советското искуство за борба против кулаците како остаток на буржоаската класа на село, неуспехите во спроведувањето на задолжителниот откуп и отпорите на селанството кон таа мерка, се прогласувале како непријателска дејност на "кулачко-шпекулантските елементи". Тргувајќи од ставот дека богатиот селанец т.е. кулакот е непријател на народот (идентификуван со бедните и сиромашни селани), а со тоа и непријател на новата "народна" држава (т.е. комунистичка власт), Партијата води офанзивна борба за негово уништување т.е. за уништување на неговата економска моќ.

Задолжителниот откуп на земјоделски производи, а пред се на житото како продукт од кој зависела прехраната и преживувањето на огромна маса население, всушност претставуваше еден од најсилните инструменти на државна контрола на пазарот на земјоделските производи, а истовремено и "класна мерка" која го спречуваше богатењето на поедини слоеви на селото во периодот 1945-1953 година.

Прогресивните откупни стапки делувале дестимулативно врз покрупните земјоделски производители, а нивниот отпор да одделат поголеми количини од својот производ за државата или пак да одбегнуваат да ја засеат соодветната површина, се користел како оправдание за сеопштото незадоволство на селанството при откупот на житото. Кулакот, всушност и бил потребен на новата власт најпрво заради спроведување на "класна диференцијација" на село. Знаоѓањето на "непријатели", т.е. поединци кои се издвојувале од масата, од колективитетот, од таканаречениот работен народ и било потребно на државно-партиската власт заради обезбедување на масовна подршка на нејзините мерки и нивно полесно реализирање и поефикасно совладување на пројавените отпори. Прогласувајќи ги бедните селански маси, априори за свои сојузници, таа низ пропагандните дејности ја насочува нивната масовна, примитивна егалитаристичка свест, кон барањето кривци за нивната бедна положба. А се разбира, во дадената класно-социјална констелација, кривците се богатите, кулаците кои го кријат житото и не го даваат на оние кои со години биле нивни наемници. Меѓутоа, и покрај ваквото насочување на класната диференцијација на село, најизразена при откупот на житото, власта била свесна дека отпорот кон таа мерка е многу поширок и подлабок отколку постојано повторуваната фраза за "отпор на некои кулачко-шпекулантски елементи".

²⁶⁸ Сл.лист на ФНРЈ, 40/1952.

²⁶⁹ Сл.лист на ФНРЈ, 18/1953.

²⁷⁰ Сл.лист на ФНРЈ, 26/1953.

²⁷¹ Види: Dušan Bilandžić, *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973*. - Beograd 1973, 64-69.

Токму заради ваквото сознание, кое нормално, во тој период никаде децидно не се изразува (туку само во подоцнежни оценки), власта настојувала задолжителниот откуп на житариците селаните да го исполнуваат по пат на убедување, без примена на насилни мерки, а до колку и се применеле такви мерки, се внимавало тие да не земат масовен замав. Меѓутоа, на теренот и секое навестување на повисоките органи "да се притегне селанецот", доведувало до тоа да локалните претставници на власта, при претресите, вршеле и груби малтретирања на поединци. При тоа, до израз доаѓало самоволието и субјективизмот на претерано ревносните и амбициозни исполнители на директивите. Покрај тоа, прекршителите, т.е. селаните кои го сокриле приносот, го уништиле или нереално ги прикажале засеаните површини, биле судени според одредбите на Законот за недопуштена спекулација и стопанска саботажа.

Целокупната документација од овој период изобилува со бројни примери на кршење на прописите на задолжителниот откуп, меѓутоа сумарните резултати кои ги изнесуваат сојузните органи даваат далеку помала бројка. Уште во летото 1946 година, Владата на ФНРЈ, на дневен ред го поставила прашањето на казните заради откупот на земјоделските производи. Така, во писмото од 22.06.1946 година, потпретседателот на Президиумот на Народното собрание, Моша Пијаде, бара од Претседателот на Владата на ФНРЈ, Јосип Броз Тито, амнестија за кривично гонетите по откупот на житото и волната. До тој период, според наводите во писмото, во Федерацијата вкупно биле осудени 2.886 лица од кои 644 ситни земјоделци, 1.333 средни, 1060 крупни и 16 негрупирани, а во процес се наоѓале уште 43 предмети на прекршители. Од сите овие, најголемиот број - 2521 или 87% отпаѓале на Србија, со оглед на тоа дека најголемиот терет за обезбедување на земјата со жито паднал на Војводина. Меѓу другото, Моша Пијаде, дава предлог да се казнат само оние лица кои намерно го уништиле производот²⁷².

Во текот на месец август, Ј.Б.Тито, своерачно го одобрува барањето на Моша Пијаде. По тој повод, едновремено биле изработени посебни прегледи за бројот и категориите на земоделски производители-селани, осудени по прашањето на откупите во ФНРЈ по федерални единици. Според овие податоци, во ФНРЈ по откупот на житото биле осудени 610 ситни земјоделци, 1.287 средни и 1012 крупни, додека за Македонија била наведена следната состојба²⁷³:

²⁷² АЈ, 50-97-200, док.бр. 26.

²⁷³ АЈ, 50-97-200, док.бр. 27, док.бр. 29 и док.бр. 31.

ТАБЕЛА 3.8. Осудени селани за неисполнување на откупните задолженија до 20.08.1946 година

ВИД НА КАЗНАТА	категорија на селанецот	број на осудени по сите откупи	број на осудени само за житото
Парична казна	ситни	43	39
	средни	45	34
	крупни	4	4
Лишување од слобода	ситни	8	5
со принудна работа	средни	2	2
Принудна работа без лишување од слобода	ситни	13	12
	средни	10	10
	ситни	7	3
Лишување од слобода	средни	4	4
Конфискација	ситни	2	2
	средни	12	12
В к у п н о:		150	127

Според горе наведената табела, по откупот на житото до 20.08.1946 година биле осудени вкупно 127 земјоделци од кои 53, или 42% ситни земјоделци, 64 или 52,5% средни и 10 или 5,5% крупни земјоделци.

Податоци за укривачи на жито и нивни судења можат да се сретнат како низ записниците и извештаите на партиските организации, на месните и околинските одбори, така и низ повеќе написи во печатот од овој период²⁷⁴.

Во текот на 1947 година се зголемуваат задолжителните давачки на селанството заради исполнување на задачите од Првиот петгодишен план, а едновременно се засилува притисокот и се воведува попрецизно евиденција за бројот на осудените, нивните категории и видот на казната.

Од една страна, отпорот се припишувал на недоволните политички подготовки и недоволната ангажираност на партиските и други органи, а од друга тој се сметал за непријателска дејност на "поедини кулачко-шпекулантски елементи" против кои се превземале репресивни мерки иако официјалната политика барала споредување на политичка диференција на село и масовен политички притисок²⁷⁵. Во ревноското спроведување на директивите и "докажување", органите на власта на теренот "тој отпор се обиделе да го скршат со вршење на претреси..., сослушување во УДБ-а, со казнување и сл". "Заради лошо и неодговорно" држење во откупот, или за неисполнување на сопствените откупни обврски, од редовите на КПМ биле

²⁷⁴ Во Свети Николе биле осудени тројца земјоделци: едниот заради непредавање на житото и саботирање на сеидбениот план осуден е на една година лишување од слобода со принудна работа и конфискација на 1.697 кг жито и еден севгар волови; другиот за непредавање на житото и договарање со "другите кулаци", осуден на три години лишување од слобода со принудна работа, 10.000 динари парична казна и конфискација на 4.225 кг жито; третиот за сокривање на житото е казнет на една година лишување од слобода со принудна работа, 5.000 динари казна и конфискација 1.327 кг жито ("Нова Македонија", IV, 623, 11.01.1947, Од околинскиот народен суд во Св. Николе осудени се тројца селани-укривачи на жито).

²⁷⁵ Доволно е само да се следат натписите во тогашниот печат за да се види изразениот отпор на селанството именуван како отпор на "кулачко-шпекулантските елементи" ("Нова Македонија", IV, 811, 19.08.1947, Осудени шпекуланти и укривачи на житото во Кумановско).

исклучени 56 членови, бил отповикан 21 одборник, околу 205 фронтовци биле изведени пред Народниот суд и биле отповикани 66 одборници на НФ. Покрај овие, во текот на 1947 година биле предадени на суд и сите останати селани кои не сакале да ги исполнат своите обврски, а од нив во целата република биле осудени 127 "шпекуланти". Пресудите се движеле од 6 месеци до 2 години принудна работа или затвор и обично со конфискација на закриеното жито или неприкажаната земја, а во 98 случаи биле извршени претреси во домаќинствата²⁷⁶. Притиснати од тешкотиите и вриењето на село, поедини партиски комитети, со своето однесување како да и оделе на рака на "непријателската пропаганда на село". Често пати, тие ги запоставувале средствата на политичка борба, а ги јакнеле принудните мерки. Решавањето на тешкотиите низ судските процеси и со органите на внатрешна безбедност, создавало уште повознемирувачка атмосфера на село, макар што Партијата настојувала овој курс да не добие масовна и широка примена²⁷⁷.

Од крајот на 1947 година, на селото станувале се поприсутни бројни економски тешкотии. Откупот "шаблонски се разрезувал, со премалку обзир кон вистинските можности на стопанството и селото". Дошло до груби постапки при што "локалните власти понекаде заборавиле дека се само органи на народот. Се случувало, на осетен број селани да им биде одземена целата пченица, до последно зрно, а пак некои успевале да сокријат поголема количина"²⁷⁸.

Судирот со ИБ од 1948 година имал свое директно влијание врз зострувањето на државно-партискиот курс кон селанството и селото. И тоа не само на идеолошки план, туку пред се на економски, во барањето на поголем број земјоделски производи од селанецот, во речиси непроменетиот контекст на земјоделска продукција. Така, веќе рековме дека Уредбата за откуп на житариците, не само што ги зголемува откупните задолженија на селаните, туку и десетоструко ги наголемува казнените мерки за нивното неисполнување. Ситуацијата уште повеќе се заострила во текот на 1949 година, особено после II Пленум на ЦК КПЈ, со директивите за колективизација на селото. Затоа и откупот на житариците во 1949 година се одвива "во знак на зајакната борба за потиснување на капиталистичките елементи од селото", додека пак самата Уредба за откупот на житариците се оценува како "толмач на политиката на нашата Партија и нејзините постојани мерки за истиснување на шпекулантските елементи од пазарот со животни намирници и потполна доминација на социјалистичкиот сектор на нашето селско стопанство". Борбата против оптужбите од страна на земјите на ИБ и манифестацијата на подршка на линијата на КПЈ неизоставно дошла до израз и при откупот на житото, при што се смета дека треба "тој откуп да биде одговор на сите клеветници"²⁷⁹. Самата блокада и стравот од воена интервенција во Југославија, создавале вознемирувачка ситуација на село, каде некои истапи против откупот се квалификуваа како поврзаност со антијугословенската непријателска дејност на ИБ²⁸⁰. Ако кон сето ова се додаде и диференцијата која се спроведувала во однос на формирањето на СРЗ и ригорозните казнени мерки против "непријателите на колективите", може да се согледа една навистина пренапрегната и идеолошки пренагласена, исполитизирана ситуација на село, која селанецот не можел до крај да ја сфати и прифати.

²⁷⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-17, Анализа на откупот на белите жита за 1947.

²⁷⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, 1948, Преглед на задругарите кои се влезени во СРЗ, а казнети од народната власт во Скопската област (Меѓу најразличните прекршители се набројуваат и оние казнети за "неисполнување откуп на жито", "за недавање откуп на жито", "избегаване откуп", "сокривање земја", итн, со парични казни и казни затвор).

²⁷⁸ Види: Vladimir Bakarić, O poljoprivredi i problemima sela. - Beograd 1960, 115-116.

²⁷⁹ "Нова Македонија", VI, 1242, 04.08.1949, Исполнувајќи го планот за откуп на жито го јакнеме житниот фонд.

²⁸⁰ АС, фонд: Обласен комитет на КПМ-Скопје, к-1, Извештај на околински комитет-Куманово, 25.01.1950.

Во Анализата на кривичните гонења во врска со откупот на земјоделски производи на Јавното обвинителство на НРМ за 1949 година, се наведува дека вкупно 53 земјоделци биле осудени заради непредавање на вишоците од житарици. Од нив, 20 одговарале и за непредавање на други производи, а некои заради незасеани ораници. Интересно е при ова да се забележи дека кривично не бил гонет ниту еден ситен земјоделец, туку 27 богати и 26 средни селани. Казните се движеле во главно со лишување од слобода од 1 до 3 години, со или без принудна работа, конфискации, парични казни или комбинирани итн.²⁸¹

Кога ги читаме констатациите од горе наведената Анализа, мораме да го имаме во предвид духот на времето - политичката атмосфера и потребите на дневната политика. Ако пак ги споредиме со други извори и со печатот од оваа година (1949), јасно може да се забележи заострувањето на "класната борба" против "кулачко-шпекулантските, непријателски елементи на село". Во настојувањето да се изврши поригорозна класно-социјална диференцијација на селанството, државата на сите начини се прикажува себе си како народна држава, држава на бедните народни маси од градот и селото, кои треба да се идентификуваат со неа и заеднички да се борат против "експлоататорските остатоци на старото"²⁸². Токму и заради тоа, наведената Анализа го потенцира фактот дека по откупите во 1949 година немало осудено ниту еден беден селанец.

Државно-партиската политика при спроведувањето на задолжителниот откуп и другите мерки на "социјалистичката преобразба на селото", одела кон тоа да го диференцира селанството на кулаци (богати), средни и сиромашни селани. Спроведуван според мерилата на класната политика, откупот најповеќе ги погодуваше поимотните селани, придонесувајќи кон натамошна диференцијација на селото²⁸³. Линијата на Партијата тргнувала од средниот селанец како основен сојузник, а од "кулакот" како главен непријател²⁸⁴. На рака на таквото сфаќање одело и тоа што, селанецот по самата своја ситносопственичка природа и свест, објективно не бил расположен за доброволно давање на својот производ на државата. Наводното постоење на кулаците и нивната непријателска дејност најчесто биле земани како главна причина за неуспехот на некои мерки на село²⁸⁵. При тоа, во категоријата кулаци се вбројувале практично и оние селани кои според социјално-економските мерила не припаѓале на категоријата богати селани. При одредувањето на критериумите на оваа шаблонска социјална поделба, насекаде не се тргнувало од исти показатели - одредена површина на обработлива земја, туку тоа зависело од крајот и често од локалните проценки, во што влегувале и околностите како што била општата имотна состојба, политичкото држење, користењето туѓа работна сила итн.

Така, кога веќе бил маркиран главниот класен непријател на село, олицетворен во кулакот, понатаму било полесно да се објасни отпорот на селанството кон поедините мерки на аграрната политика на ФНРЈ. Со оглед на тоа што непријателот во градовите - градската буржоазија, веќе била ликвидирана, останувало ликвидирањето на буржоазијата на село т.е. кулаштвото. Партијата генерално се залагала кулаштвото да се уништи со политички мерки, преку диференцијација кулаците да се одделуваат од средните селани, пред се преку интензивна агитационо-пропагандна

²⁸¹ АМ, фонд: ВАРИА, II/122, Анализа кривичног прогона у вези откупа пољопривредних производа.

²⁸² "Нова Македонија", VI, 1431, 12.08.1949, Сиромашните и средни селани ги откриваат укривачите на житото.

²⁸³ АЈ, 40-46-125, Однос трудбеничког и капиталистичког сектора у пољопривреди.

²⁸⁴ АЈ, 40-46-125, Степен развитка и став према богатом селјаку.

²⁸⁵ Во еден извештај на ЦК СКМ за работата на СК на село (веројатно од 1954 година), се вели: "Не завлегувајќи во причините за тие отпори, секако е точно да во тоа бележито место заземаа и факторите на тугите идејни влијанија и дејноста на непријателските елементи" (АМ, фонд ЦК-СКМ, Комисија за село, к-16, Политичката положба на село и работата на Сојузот на комунистите на село).

дејност на целокупниот пропаганден апарат и на масовните политички организации²⁸⁶. Меѓутоа, во спроведувањето на откупот на земјоделските производи, поединци од државно-партиските органи на теренот, најчесто прибегнувале кон административни мерки и принуда. Со оглед на тоа дека оружениот дел на борбата завршил, ликвидирањето на остатоците на класниот непријател требало да се изврши преку економски мерки²⁸⁷, а секој отпор на тие мерки соодветно да се казни. Сепак, примената на принудата во кампањите против "кулаците и шпекулантите", посебно совладувањето на отпорот при откупот со помош на органите на безбедност, значело отстапување од генералната политика на Партијата. Поголемите застранувања, меѓутоа, биле резултат на нереалните проценки, ниските цени на откупните производи, лишување на некои производители од основната исхрана, но и објективниот отпор на селаните на откупната политика воопшто. Наспроти незадоволството кое се манифестирало на најразлични начини - криење на житото, барање ревизија на задолжувањата, испраќање делегации до повисоките органи итн., Партијата инсистирала на спроведувањето на откупот на житото, бидејќи се проценувало дека опстанокот на опустошените краеве од војната во голема мера зависи од откупените количини во житородните реони, било да се работи за републичко, било за сојузно ниво²⁸⁸.

Со воведувањето на планското стопанисување и почетоците на индустријализација и урбанизација на земјата, чиј резултат беше зголемување на неземјоделското население, потребата од жито и понатаму останала како акутна. Зголемените потреби од житото, во услови на речиси иста земјоделска продукција, можеле да се обезбедат само преку системот на нееквивалентна размена, т.е. со задолжително одземање на плански количини жито од земјоделските производители по ниски откупни цени. Дури со воспоставување на новите правци во југословенскиот развој, во почетокот на педесетите години, и барање начини аграрната политика на ФНРЈ да се дистанцира од советскиот модел, се укинува и задолжителниот откуп на житото и се бараат начини за непосредна заинтересираност на производителите за поголема продуктивност на трудот.

²⁸⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај на ЦК СКМ за 1947.

²⁸⁷ Борис Кидрич, О карактеру наше привреде, "Комунист", I/1, 1946.

²⁸⁸ АЈ, 50-22-40, Решење о одреѓивању крајева односно реона у Народној Републици Македонији који се сматрају као пасивни ратом опустошени; Сл.лист ФНРЈ, 12/1948, Уредба о снабдевању земљорадника у пасивним и ратом опустошеним крајевима односно реонима.

5. ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА ИНДУСТРИСКИ РАСТЕНИЈА

Покрај житариците, кои во првиот повоен период беа примарни во откупната политика, во Република Македонија традиционално успеваа памукот, тутунот, афионот, оризот, раногридарските култури и овошјето. Меѓутоа, најзначајни од сите нив, од аспект на тогашните плански насоки и потреби на државата секако биле традиционалните македонски производи - памукот, тутунот и афионот. Особено после донесувањето на општодржавниот, прв Петгодишен план на народното стопанство, бил даден посебен третман на овие култури, чие производство морало многукратно да се зголемува, за да послужи како суровинска база на поедини индустриски гранки. Во таа смисла веќе во почетокот на 1947 година била издадена Наредба за задолжително засевање на површините со памук и други суптропски култури во 1947 година²⁸⁹.

Во периодот од 1947 до 1951 година, петгодишниот просек на површините со индустриски култури изнесувал 13,1% од вкупната посеана површина, но нивното учество во бруто доходот било неколкукратно поголемо. Со бруто доход од 33,4% индустриските култури се доближувале до житните, кои во бруто доходот 1947-1951 година учествувале со 48,3%, а нивната засеана површина изнесувала 76,1%. Ваквиот висок процент на учество во бруто доходот ги правел особено важни за стопанството²⁹⁰. Овој објективен факт бил еден од главните аргументи во кампањите при сеидбата и откупот на индустриските растенија во НРМ²⁹¹.

Поради специфичните климатски и почвени услови, во Македонија, во однос на другите републики, речиси биле најзастапени индустриските култури, заради што таа добила задача максимално да го развива нивното производство. Во 1951 година процентот на индустриски култури во вкупната посеана површина за Македонија изнесувал 11,2%, за ФНРЈ 5,9%, за Србија 6,2%, за Словенија 3,0% итн. За поголемата застапеност на индустриските култури во земјоделството на НРМ, знатен удел имале и селските работни задруги, во кои најмногу биле застапени индустриските култури. Така, СРЗ во Македонија во 1951 година во вкупната површина со индустриски култури учествувале со 69,2%, додека во рамките на ФНРЈ само со 34,9%, во Србија со 34,1%, во Словенија со 10,6% итн. Во Македонија, исто така, се одгледувале околу 13 видови индустриски култури, што претставува најголема разновидност во однос на другите републики. Меѓу нив, во периодот 1947-51 година, најголемиот дел отпаѓал на памукот - 39,5%, на тутунот - 35,3%, на афионот 8,7%, на сончогледот - 7,9%, на сусамот - 4,2% и на останатите 4,4%²⁹².

Со прашањето на откупот на тутунот се занимаваше уште АСНОМ, барајќи начин да го откупи од производителите, зошто овој производ секогаш претставувал извонреден извор на доход за државата²⁹³.

Во текот на 1945-47 година, тутунот е најзастапена индустриска култура во Македонија. Со тутунопроизводство се занимавале 31.086 семејства или околу 156.000 жители живееле од тутунот, што приближно изнесувало 14,20% од целокупното население²⁹⁴.

²⁸⁹ Сл.лист на ФНРЈ, 30/1947, Наредба за задолжително засевање на површините со памук и други суптропски култури во 1947.

²⁹⁰ Диме Бојановски, Кирил Џонов, Ана Пемовска, Развивокот на земјоделството во Македонија. - Скопје 1955, 125/126.

²⁹¹ Претрес на Законо-проектот за Петгодишниот план во Народната скупштина на ФНРЈ, Говорот на Претседателот на Владата на НРМ, Лазар Колишевски ("Нова Македонија", 717, 29.04.1947).

²⁹² Диме Бојановски..., исто, 127/128.

²⁹³ Зборник на документи-АСНОМ, док.бр. 205, док.бр. 113.

²⁹⁴ Киро Глигоров, Неколку думи за тутунскиот проблем, "Нова Македонија", II, 67, 22.03.1945.

При организирањето на откупот на тутунот, во 1945 година, се тргнувало од истото пропагандно сиче, најнапред да се потцрта разликата помеѓу окупаторската политика и новодемократската "народна" политика и да се поттикне патриотизмот кај селанството-преку доброволното предавање на тутунот на државата да ја докажуваат својата лојалност кон новиот режим.

Секако дека само пропагандните пароли не можеле да влијаат на доброволното предавање на тутунот од страна на производителите, доколку државата не им обезбедувала соодветна надокнада со која би се исплаќал нивниот труд.

Во пролетта 1945 година, подрачјето на ДФМ било поделено на три тутуно-производствени реони, и тоа: прв реон, Струмица, Радовиш, Кавадарци, Штип, Гевгелија и Велес; втор реон, Прилеп и Скопје и трет, Битола, Крушево, Кочани, Куманово и Тетово²⁹⁵. Според класирањето по квалитет, плаќањето на тутунот кое стапило на сила во почетокот на 1946 година, се вршело на три класи (А, Б, Ц) со одредени распони за секоја класа во поодделен реон²⁹⁶.

Вака определените цени на тутунот се покажале задоволителни, како и стимулансот што го добивале тутунопроизводителите-добивање аванс во жито и тоа на 1 кг. тутун 1 кг пченка во 1946 година, во време кога исхраната била најтежок проблем. Сето ова придонесло кон зголемување на површините засадени со тутун²⁹⁷. Особено зголемување на површините под тутун може да се забележи во текот на 1947 година, кога според некои податоци, производството на тутун во однос на 1939 година се зголемило за 200%²⁹⁸.

Зголемување на засеаните површини забележливо е и кај памуковиот расад, меѓутоа додека кај памукот и понатаму расте засеаната површина, се до 1949 година, кај тутунот таа опаѓа, не достигнувајќи ја повеќе површината од 1947 година. Една од причините за оваа состојба, лежи пред се, во намалувањето на откупните цени, но и во низата грешки направени од страна на органите и службените лица кои го спроведувале откупот и сеидбените кампањи на тутунот. Меѓу сите тие грешки и пропусти, како најважна би ја споменале нереалната проценка на квалитетот на тутунот која била резултат на "недоволната опитност и стручност на извесни проценители", но дел и поради нивната субјективност, заради што повеќе проценувачи биле сменети или предадени на јавниот обвинител²⁹⁹. Имало случаи, членовите на откупните комисиии да се држат "дрско, неувидливо, круто и бирократски", односно некоректно да се однесуваат кон тутунопроизводителите, што секако создавало додатно незадоволство. Покрај тоа, иако со Правилникот за исплата било пропишано исплатата да се врши веднаш, тоа не се почитувало и селаните биле малтретирани да доаѓаат од селата и по неколку пати за своите пари, додека пак во некои тутунски станици се задоцнило со делењето на пченката бидејќи таа "доцна пристигнала или на време не се прибрани нужни податоци за производителите"³⁰⁰.

Со оглед на недостатокот на храна, државата дозволила распределување на пченка само на оние тутунопроизводители кои имале недостиг на храна, а не на сите оние кои го предале тутунот.

²⁹⁵ "Нова Македонија", II, 60, 14.03.1945, Како ќе се откупуе тутунот.

²⁹⁶ Во првата зона, за 1 кг тутун А-класа, од 35 до 250 динари, Б-класа, од 30 до 140 динари и Ц-класа, 15 до 50 динари. Во втората зона, во која влегле претходните втора и трета зона, откупот на тутунот се вршел за еден кг А-класа, од 32 до 180 динари, Б-класа од 28 до 120 динари и Ц-класа од 15 до 50 динари ("Нова Македонија", III, 12.01.1946, Откупот на тутунот во Македонија започна.

²⁹⁷ Диме Бојановски..., исто, 132.

²⁹⁸ "Нова Македонија", V, 926, 01.01.1948, Во текот на 1947 година беа постигнати одлични резултати во одгледувањето на индустриски култури.

²⁹⁹ "Нова Македонија", IV, 363, 25.01.1947, За поголема прецизност при проценката во откупот на тутунот.

³⁰⁰ "Нова Македонија", IV, 647, 07.02.1947, За некои неправилности при откупот на тутунот.

нот на државата. Така, на тутунопроизводителот му се сметале сите количини на житото со кое самиот располагал, заедно со количините што ги добил како стимуланс за други култури, при што на еден член од домаќинството не смеело да му припадне повеќе од 240 кг. годишно³⁰¹. Сето ова, покрај додатните притисоци кои се вршеле врз земјоделците во спороведувањето на откупите³⁰², секако дека делувало дестимулативно врз интересот на земјоделците за производство на тутуновата култура.

За разлика од тутунопроизводството кое доживува опаѓање после 1947 година, кај памукот се забележува растеж во однос на посеаните површини. Во текот на 1949 и 1950 година, памукот достигнал најголема површина во однос на другите индустриски култури и неговото учество во површините со индустриски култури се накачило на 60,4 односно 41,3%, со што, неоспорно, Македонија претставувала главен производител на памук во ФНРЈ.

Со реонизацијата на сеењето на суптропските култури во Македонија, за производството на памук биле определени Битолска, Титов Велешка, Гевгелиска, Кавадарска, Кочанска, Кратовска, Кумановска, Прилепска, Радовишка, Св.Николска, Скопска, Струмичка и Штипска околија и градот Скопје³⁰³. При тоа, Битолската, Прилепската, Кумановската и Скопската околија, до тогаш не одгледувале памук, а сеењето на памуковата култура во овие околии се планирало да се изврши "за сметка дури и на други култури, а нарочито за сметка на угарите"³⁰⁴. Меѓутоа, со една подоцнежна одлука на Стопанскиот совет, се бара да се престане со сеењето на индустриски култури во житородните подрачја, а се разгледува можноста за нивно сеење во пасивните краеве³⁰⁵.

Со цел, индивидуалното земјоделско производство да го вклучи во планот, државата превземала повеќе мерки со кои "најлесно може да влијае на правецот на производството во поедини реони и да ги опфати одвишоците стока за пазар", при што како основна мерка "требало да биде системот на контракти - договори"³⁰⁶. Така и исполнувањето на планот на откупот на памукот, афионот и другите индустриски култури, нагласено се поврзува со склучувањето на договорите (контрахирањето) помеѓу производителите на индустриски растенија и откупните државни претпријатија. На овој начин се сметало дека индивидуалните земјоделци ги примаат врз себе планските задачи со што би и се дало можност на индустријата да ја реализира својата планска производна програма³⁰⁷.

Секој производител на памук, кој склучувал договор однапред, пред да ја засеи нивата, добивајќи план за сеење од месниот народен одбор, имал гарантирана цена за памукот - 32 динари по килограм. Дополнително, тој како стимул добивал по 10 метри платно и по две макари од 200

³⁰¹ АС, фонд: Местен народен одбор на селата Горно и Долно Нерези, 1947-1952, к-1, 06.11.1947.

³⁰² Повеќето дела за прекршоци при откупите биле решавани од Извршните одбори на Околистите народни одбори, а пред суд оделе помал број. Во текот на 1949 година за непредавање на тутунот биле осудени 12 лица, кои во најголем дел за смешно мали количини. Така, Околистскиот суд во Св. Николе осудил еден земјоделец за непредавање на два кг тутун со казна од 2.000 динари, а Околистскиот суд во Струмица со истата казна осудил два земјоделци за непредавање по 5 кг тутун (АМ, фонд: ВАРИА, II/122, 1949).

³⁰³ Наредба за определување реони за засевање со суптропски култури на територијата на НРМ ("Нова Македонија", IV, 709, 19.04.1947), Наредба за задолжително засевање површините со памук и други суптропски култури во 1947 година (Сл.лист на ФНРЈ, 30/1947).

³⁰⁴ "Нова Македонија", IV, 709, 19.04.1947, Со реонирање на индустриските култури треба да се обезбеди нивното планско засевање.

³⁰⁵ АЈ, 40-2, Радни састанак у Привредном совету, 07.02.1948.

³⁰⁶ АМ, фонд, ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, г.1947, к-3, План пољопривредне производње и потребних средстава.

³⁰⁷ Член 7 од "Наредбата за распределување на сеидбените задачи за индустриските култури" вели дека околистите народни одбори ќе испраќаат десетодневни извештаи до Министерството за земјоделство и шумарство со копии до Министерството за индустрија за текот на контрахирањето ("Нова Македонија", IV, 661, 22.02.1947).

јарди конец за секој продадени 100 кг. суров памук, а за секој засеан декар имал право да купи по нормирани цени по 60 кг. пченица или по 80 кг. пченка³⁰⁸. Во различните околии биле постигнати различни резултати при склучувањето на договорите. Како основна причина за тоа изворите го наведуваат тоа што одговорните органи не успеале да го достават на време предвиденото количество на жито за исхрана на производителите, а од друга страна, сеидбените задолженија механички се распределувале без да се испитаат вистинските можности³⁰⁹.

Давајќи оценки за спроведувањето на задолжителниот откуп на памукот, ЦК КПМ смета дека неизвршувањето на откупите се должи поради не превземање на време на сите организационо-технички и агитационо-политички мерки, како и поради тоа што со успехот на откупот на белите жита, биле потценети евентуалните тешкотии при откупот на памукот³¹⁰. Меѓутоа, намалувањето на интересот на производителите за производство на памукот, лежел во неможноста на државата да им ја испорача ветената количина житарици³¹¹. Заради тоа, биле потребни додатни напори на државните органи, со помош на масовните организации на теренот во реализацијата на планскиот откуп на памукот³¹². Исто така, зголемувањето на површините под памук до 1949-50 година може да се припише како на силниот притисок на државата врз земјоделците, а исто така и на СРЗ кои во овој период интензивно се формирале и воглавно произведувале индустриски култури.

Покрај тутунот и памукот, извонредно важни за целокупното стопанство биле откупите на афионот, оризот, а потоа на сусамот, сончогледот, анасонот, кикириките итн. Афионот во текот на 1945 година се откупувал по цена од 100 динари на морфиумска единица. Како краен рок на откупот бил определен 30 ноември, а после овој рок целиот непредаден афион како "криумчарски" подлежел на конфискација³¹³.

Иако на одгледувањето на афионот во Македонија била давана голема важност, евидентно е опаѓањето на површините во однос на предвоеното ниво, така да во 1949 година се забележува минимум на површините под афион - 789 ха во однос на максимумот од 14.077 ха во 1930 година. Уште позабележително е опаѓањето на производството на афионовото семе и катран поради ниските приноси што се реализирале по ослободувањето. Неколкute сушни години (1949 и 1952 година), болестите на растението, недоволната опитност при режењето на членовите на СРЗ, дегенерираноста на семето итн. биле објективни причини кои делувале врз смалувањето на производството³¹⁴.

Недостатокот на маснотии во првите повоени години диктирал зголемување на површините под сусам, меѓутоа, не и на неговите приноси. Од друга страна, слабите резултати при откупот на сусамот зборуваат за тоа дека земјоделците нерадо го предавале семето на сусамот. Тие на доста примитивен и нерентабилен начин сами го обработувале семето, при што добивале 10% зејтин, а остатокот отпаѓал на погачи за сточна храна. Согледувајќи ја оваа состојба, во која била евидентна гладта за маснотии, државата почнала да дава стимул за 100 кг. семе од сусам по

³⁰⁸ "Нова Македонија", IV, 619, 05.01.1947, Да се побрза со заклучување на договори за сеидба на памук.

³⁰⁹ Така, дадени се планови за сеење на памук и во села каде што воопшто немало услови за одгледување на памук, како на пример во селата Драгобраште и Трсино во Кочанска околија (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај за откупот на памукот во Кочанска и Штипска околија, 11.12.1948).

³¹⁰ АМ, ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај на ЦК КПМ за 1947.

³¹¹ АЈ, 50-2-4, Преглед резултата Контролне савезне комисије по инспекторатима у времену од 5-26 маја 1947.

³¹² АС, фонд: Околински комитет на СКМ-Скопје, к-6, Извештај за откупот на земјоделските производенија 1948.

³¹³ "Нова Македонија", II, 246, 21.10.1945, Откуп на афионот.

³¹⁴ Диме Бојановски..., исто, 137-138.

15 литри зејтин³¹⁵. Исто така, со постепената преориентација на сончогледовиот зејтин, опаѓало производството и потребите од сусамовата култура.

Начинот на откупот на афионот бил речиси идентичен како и кај другите индустриски растенија, со тоа што, проценувањето го вршела екипа од двајца "стручни проценувачи". Овие проценувачи тргнувале секој понеделник од Скопје и одеа на пазарите во Титов Велес, Винаца, Кочани, Штип, Радовиш и Струмица еден проценувач купувал во среда и четврток во Куманово, а во сабота во Свети Николе. Останатите денови се вршело откупувањето во Скопје. Постојаната откупна станица за откуп на афион била стационирана во Кавадарци. Општа констатација во изворите е дека, секогаш предимство имал откупот на житариците, а дека другите откупи доаѓале во втор план³¹⁶.

Со воведувањето на системот на врзана трговија, контрахентите на индустриски растенија можеле да се снабдуваат со индустриска стока по ниски единствени цени за целиот износ на откупените производи³¹⁷. Меѓутоа и во системот на врзаната трговија, до израз доаѓа "класниот" приод и политика, така што повторно во повластена положба се ставаат ситните земјоделски стопанства кои имаат површина до 5 ха. Вака определените ситни стопанства, ги продавале своите производи по цени што ги определувал републичкиот министер за трговија и снабдување во согласност со сојузните органи. Врз основа на контрахирањето, државните претпријатија и задругите им издавале на производителите аванси во акредитивни чекови и во бонови за купување индустриска стока по пониски единствени цени во висина до 40% од договорената вредност на продадените земјоделски производи. Производителите на индустриски растенија и оние кои не поседувале доволно житарици за исхрана, можеле покрај индустриска стока, да купуваат по пониски единствени цени и пченка и тоа до 20 кг. месечно на секој член на домаќинството³¹⁸.

Ваквото државно регулирање на правата и обврските на ситните производители се допрецизираше со републичките прописи. Така, за Македонија, било определено оние земјоделци кои не произведувале житарици, или кои ги немале доволно, да можат да се снабдат "со оние количества пченка, за колку стварно има потреба нивното семејство за исхрана и то само за два месеци унапред". При тоа, вкупната вредност на пченката не смеела да биде поголема од противвредноста на производите што ги продале на државата по врзани цени³¹⁹. Потрошувачите-контрахенти на индустриски растенија, можеле да се снабдуваат со житарици според утврдените количини од МНО-ри, сметано на секој член од семејството до 20 кг. за еден месец³²⁰.

Органите на власта (МНО) и масовните организации воделе упорна агитација на теренот објаснувајќи го значењето на контрахирањето на памукот, но и покрај тоа се појавило "извесно неслагање во контрахирањето за исполнувањето на планот". Имено, после исполнувањето на планот за контрахирање, не е водено доволно сметка за сеидбата на контрахираните површини, заради што дел останале незасеани, а дел не дале никаков принос бидејќи биле планирани на несоодветен терен. Меѓутоа, стои и констатацијата дека "контрахирањето од страна на произ-

³¹⁵ АЈ, 50-88-184, Потреба стимуланса за мак и сезам путем давања уља, 15.07.1948.

³¹⁶ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-2, 1947, Извештај за работа на М-вото на трговијата през месец јули 1947 год; Сеќавања на д-р Петар Сојанов за спроведување на сеидбата и откупот на афионот во Велешко.

³¹⁷ Уредба за продавање земеделски производи, врзано со право на купување на одредени индустриски производи по пониски единствени цени (Сл. лист на ФНРЈ, 12/1948).

³¹⁸ Уредба за купување земјоделски производи по сврзани цени од ситните земјоделски стопанства ("Нова Македонија", V, 1019, 21.04.1948).

³¹⁹ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-7, 1948, Напатствие за снабдување земеделците од нежитородните подрачја со пченка по врзана трговија, 24.04.1948.

³²⁰ исто, к-1, 1948, Упатство за примена на прописите за снабдување на становништвото, 15.11.1948.

водителите е сфатено да посеат само толку колку од борџот да излезат во место да се трудат за зголемување на приносот³²¹. Слабиот принос на памукот, нашол одраз и при откупот, кој исто така, се одвивале отежнато, бидејќи производителите настојувале да задржат за себе дел од производот.

Исто така, производителите настојувале да задржат и дел од афиновото семе, заради што во текот на 1948 година, бил воведен нов стимул-за 100 кг афиново семе на производителот му следувае 20 кг зејтин³²². Заради низа недоследности во проценката на морфинажата на афионот со Уредбата за откуп на афионот од реколтата 1947/48 година, издадена на 10.06.1948 година³²³, се пропишува присуство на еден претставник на надлежниот околиски (градски) народен одбор "кој што ќе ја контролира правилноста на вршењето на откупот" (чл. 6). Доколку производителот не бил задоволен со проценката, имал право да бара хемиска анализа при што трошоците на анализата ги плаќал оној што погрешил (производителот или претпријатието) (чл. 6). Се планирало откупот да се реализира до 18.09.1948 година (чл. 2), а доколку се пречекорел овој рок, како и заради други прекршоци, производителот одговарал по прописите од Законот за сузбивање на недопуштената трговија, недопуштената шпекулација и стопанска саботажа (чл. 7).

Веќе во текот на 1948 година и откупот на памукот течел поорганизирано, а државата настојувала да ги исполни одредбите со кои на производителите што предале 100 кг памук предвидени во планот им додели 10 метри платно и два калема конец, а пак оние производители кои што предавале на државата повеќе памук од планираното, како награда можеле да добијат по 1 кг предиво за секои предадени 100 кг памук над планот. Едновременно "Котекс" испратил на терен повеќе екипи за да помогнат на побрзото и целосно спроведување на откупот³²⁴. И покрај тоа, откупот и понатаму се исполнувал со тешкотии и во текот на 1949 и 1950 година³²⁵.

Заради понатамошното стимулирање на производството на индустриски култури, сојузните органи, меѓу другото, пропишале на производителите-контрахенти на индустриски растенија од родот 1949 година, покрај исплаќањето на куповниот износ во готови пари, издавање на бонови за купување на стоки во трговијата по врзани цени. Производителите-контрахенти добивале бонови за купување житарици по пониски единствени цени и тоа: а) за купување до 250 кг бели житарици или до 300 кг пченка за секој член на домаќинството во економската 1949/50 година, а по одбитокот на количините со кои стопанството располагало од сопственото производство; б) за купување пченка или овес за исхрана на добитокот, особено на работниот добитоко потребен при обработката на земјата за индустриски растенија, а по одбитокот на оние количини на пченка и овес со кои располагало стопанството, а доколку товеле свињи, можеле дополнително да купат уште 150 кг пченка. Покрај житарици, производителите на индустриски растенија добивале бонови за купување индустриска стока по ниски единствени цени во износ од 8.000 динари, во кој износ влегувале и боновите за останатите земјоделски производи продадени по врзани цени со продажни карти после 01.04.1949 година³²⁶.

³²¹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај за откупот на памукот во Кочанска и Штипска околија до 11.12.1948 год.

³²² АЈ, 50-88-184, Потреба стимуланса за мак и сезам путем давања уља.

³²³ Службен весник на НРМ, 20/1948.

³²⁴ "Нова Македонија", VI, 01.01.1948, Производителите што предаваат повеќе памук од планот, добиваат награди.

³²⁵ АС, фонд: Обласен комитет на КПМ-Скопје, к-4, Информација за бербата и откупот на памук во Скопска област во реколтата за 1949 година.

³²⁶ Сл.лист на ФНРЈ, 61/1949; АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-1, 1949, Решение за начинот на издавање бонови за купување стока во трговијата по сврзани цени на производителите-контрахенти на индустриски растенија од родот 1949 година.

Заради сушата во 1949 година, акутен е проблемот со недостаток на храна (житарици), со што посебно се засегнати непроизводителите на житарици, како и производителите на индустриски растенија за кои морало да се бараат дополнителни количини жито од сојузните фондови³²⁷. Од своја страна, сојузните органи, разгледувајќи ја состојбата бараат начини да го разрешат проблемот преку измени на системот на снабдување, потрошувачки карти итн.³²⁸.

Покрај проблемот со снабдувањето со житариците, во Македонија се јавил доста тежок проблем за снабдување на производителите на индустриски растенија со месо, маснотии, сапун и др. Во Прилеп, помеѓу тутунопроизводителите, прашањето за недостаток во снабдувањето со овие продукти било поставено како економско и политичко прашање. Бидејќи производителите на индустриски растенија се снабдувале со прехранбени артикли преку врзаната трговија, при што воглавно добивале жито и шеќер³²⁹, проблемот со снабдување морал покомплексно да се решава. Согледувајќи ја тежината на овој проблем, група пратеници од Сојузното собрание дале предлог за избор на Анкетен одбор кој ќе го испита во најкус рок прашањето на снабдувањето³³⁰. Така, во текот на 1951 година, после направеното преиспитување на снабдувањето, трговијата и откупите, се воведуваат нови мерки, според кои "сите индустриски производи, освен артиклите на исхрана, огрев и сапун, пуштени се во потполно слободна продажба по цени кои слободно се формираат според законите на понудата и побарувачката. Исклучок во поглед на цените прави единствено тутунот, петролејот и кибритите, кои се продаваат слободно, но цените им се цврсто одредени"³³¹.

5.1. Задолжителен откуп на ориз

Оризот според површина бил најслабо застапеното жито во Македонија-само со 0,8% во површината под жита во периодот од 1947 до 1951 година, но тоа во однос на ФНРЈ претставувало 78,3% од вкупната површина под ориз или 83,3% од вкупното производство. Иако во поглед на засеаните површини со ориз во првите неколку повоени години има слабо опаѓање, забележливо е зголемувањето на производството заради извесна примена на агротехнички мерки-есенско длабоко орање, расадување на оризот и употреба на вештачки ѓубрива, особено азотин, како и со воведување на некои нови високоприносни сорти³³². Ваквото подобрување на приносите преку унапредување на производството, зборува за грижата што ја посветила новата власт на одгледувањето на оваа култура која се произведувала во најголема мера за да задоволи дел од општојугословенските потреби за ориз.³³³

Уште АСНОМ се зафатил со разрешување на проблемот за откупување на оризот, определувајќи цени и начин на неговото прибирање, при што производителите биле должни да го предадат

³²⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација за потребните количини житарици по сврзана трговија за исхрана на непроизводителното и слабо производително население на жито, а се производители на индустриски култури за 1950 година.

³²⁸ Сл.лист на ФНРЈ, 60/1949 и 89/1949 (Правилник и напатствие за потрошачки карти); исто, 100/1949 (Обезбедено снабдување-попис на потрошувачи).

³²⁹ АЈ, 40-99-230, 02.11.1949.

³³⁰ Прво редовно заседање Савезног веќа и Веќа народа 24-27 априла 1950, стенографске белешке. - Београд 1950.

³³¹ АЈ, 40-99-230, 02.11.1949.

³³² Д. Бојановски., 123-125.

³³³ Така, АСНОМ проценил дека само во Кочанско во 1944 и почетокот на 1945 година имало 7 милиони кг ориз, од кои Македонија можела да консумира најповеќе 40% од годишното производство, а остатокот требало да се достави во другите краеве ("Нова Македонија", II, 33, 20.01.1945, Еден важен проблем - Љ. Арсов).

целиот ориз, задржувајќи само по 7 кг на член на домаќинството и потребното количество за сеење³³⁴.

Инаку, откупот на оризова арпа (нелупен ориз) и ориз се регулирал со посебни уредби³³⁵, вон уредбите за откуп на пченицата, пченката, 'ржот и јачменот, односно лебните житарици. При спроведувањето на неговиот откуп, се спроведувала истата постапка и се ставала во погон истата пропагандна машинерија³³⁶ како и при откупите на другите земјоделски производи, а се применувале и истите санкции кон оние кои ги криеле одвишоците исто како и кај "укривачите на житото"³³⁷. Според направениот преглед за откупите во Југославија до 1950 година, од страна на Анкетниот одбор за испитување на системот на снабдувањето во периодот 1947-1950 година биле откупени следните количества ориз³³⁸:

година	нелупен ориз (тони)
1947	7.190
1948	5.582
1949	734
1950	3.360

Од наведените податоци може да се види знатното опаѓање на откупот на оризот во 1949 година како резултат на претераната суша. Инаку, ако ги следиме податоците на Сојузниот завод за статистика за производството на ориз, може да се забележи дека после максималниот принос во 1946 година, приносот расте дури до 1951 година, за да веќе во 1953 година, после укинувањето на задолжителниот откуп се забележи евидентен пораст и на површината и на приносот на оризот³³⁹. Задолжителниот откуп на ориз бил укинат со посебна Уредба донесена на 29.02.1952 година³⁴⁰.

³³⁴ Наредба за откупување на ориз ("Нова Македонија", II, 43, 11.02.1945).

³³⁵ Уредба за откуп на оризовата арпа (нелупен ориз) од реколлатот 1948 година ("Нова Македонија", V, 1154, 23.09.1948).

³³⁶ "Нова Македонија", IV, 905, 06.12.1947, Дневните планови за откуп на ориз во Кочанска околија последните денови се натфрлаат со 30 до 45 на сто.

³³⁷ Покрај гонењето на прекршителите на откупните прописи по линија на народните одбори, до средината на 1946 год. во Македонија биле осудени (кривично) 15 земјоделци за прикривање на одвишоците на ориз, од кои тројца биле казнети со лишување од слобода со принудна работа, 7 со парична казна, еден со принудна работа без лишување од слобода и 4 со лишување од слобода (АЈ, 50-97-200, док.бр. 31, 20.08.1946).

³³⁸ Ј, 40-98-227, Narodna skupština FNRJ, Izveštaj o sistemu i stanju snabdevanja, Beograd 1951.

³³⁹ Види: Jugoslavija 1945-1964, Statistički pregled. - Beograd 1965, 100.

³⁴⁰ Уредба о укидању обавезног откупа пиринча (Сл.лист ФНРЈ, 11/1952).

6. ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА СТОКА И СТОЧАРСКИ ПРОИЗВОДИ

Првите мерки на принуда кои ги носи сојузната власт на планот на прибирањето на земјоделските производи, донесени се уште во мај 1945 година. Тоа се уредбите за задолжителен откуп на волната и за планската распределба и потрошувачка³⁴¹. Инаку задолжителниот откуп на стоката и сточните производи бил на сила во НРМ за целото време на постоењето на политиката на откупот во вид на задолжителни мерки, т.е. од 1945 до 1953 година. Така, била откупувана жива стока, волна, кожа, влакно, маст, лој, при што, се заедно било доста детално правно регулирано. Бројни прописи биле често донесувани, но и често менувани, од година во година, како всушност и кај прописите за откуп на другите земјоделски производи.

Уништувањето на голем дел од сточниот фонд за време на војната дава основен печат на откупот во 1945 година, заради што за оваа година, не можеме да зборуваме за некој изграден систем на откуп. Повеќето од прописите одредувале задолжителна продажба на целиот вишок кој останувал после подмирувањето на потребите на домаќинството кои се нормирале, односно максимирале со самите прописи.

Во Македонија, максимирањето на цените на стоката и сточните производи, како и првите прописи за нивно откупување и продавање ги донесува АСНОМ, а потоа и Владата на ДФМ. Така, било пропишано откупувањето и продавањето на сирови кожи од ситен и крупен добиток, потоа на волната³⁴², како и извршено максимирање на цените на млечните производи³⁴³, на продажбата на месото и свинската маст на ситно итн.³⁴⁴.

Трговијата со "жива" стока ја регулирало Министерството за трговија и снабдување на ДФЈ веќе во јули 1945 година со Уредбата за товање, промет и цени на свињите³⁴⁵, а потоа во средината на септември со Решение за регулирање на сточните пазари и задолжителната продажба на стока за колење³⁴⁶. "Живата" стока во Македонија се откупувала по истиот централистички систем кој бил користен за "разрез" и откуп на другите земјоделски производи. После претходно прибраните податоци за сточното производство по околии, Министерството за трговија и снабдување ги разделувало количините "жива" стока кои секоја околија била должна годишно, или во покуси временски рокови да ја откупи од селаните. Имајќи помалку или повеќе некој увид во конкретните бројки на стока и во економските можности на своите месни подрачја, Околинскиот народен одбор, тргнувајќи од наведените прописи и придржувајќи се кон директивите од повишоките органи, побарувал од секој местен народен одбор онакви количини "жива" стока што проценил дека може да ја откупи. Непосредното разбивање на откупот на жива стока и самиот откуп потоа го вршеле месните народни одбори. Селаните не биле задолжувани по број на грла, туку со одредена количина месо по домаќинство, зависно од големината на земјиштето што го поседувале, од одгледувањето на вообичаена врста стока на даденото подрачје, од степенот на постраданост во војната и од проценетата вкупна имотна состојба на секој селанец.

³⁴¹ Сл.лист ДФЈ, 47/1945 (Инаку, Уредбата е објавена на 06.07.1945 година, иако уште од месец мај почнува регулирањето на откупот, распределбата и потрошувачката).

³⁴² Наредба за откупување и продавање на сирови кожи од ситен и јадар добиток, преработување и продажба на преработените кожи и Наредба за откуп на волна ("Нова Македонија", II, 47, 18.02.1945).

³⁴³ Наредба за максимирањето на цените на киселото овче млеко, пресното кравје млеко, јогуртот, овчето млеко, кравјето масло, изварката (урдата), сирењето и јајцата ("Нова Македонија", II, 100, 29.04.1945).

³⁴⁴ Решение за максимирање цената на месото во продажба на дребно и свинската маст ("Нова Македонија", II, 269, 17.11.1945).

³⁴⁵ Сл. лист ДФЈ, 63/1945.

³⁴⁶ Сл. лист ДФЈ, 73/1945.

Меѓу многубројните акции на солидарност и помагање преку кои новата власт настојуваше да го јакне братството и единството и заедништвото помеѓу народите во Федерацијата, секако беше и помошта во храна и други производи кои една република ги испраќаше на друга, вршејќи меѓусебни размени. Додека житото од Војводина во 1945 и наредните години беше неопходно да ги задоволи потребите од лебни житарици и брашно за Македонија, дотогаш традиционалните македонски производи - тутунот, афионот, памукот, оризот оеаа за другите југословенски републики. Кога станува збор за откупот на стоката и сточните производи, од посебна важност беше откупот на расплодни овци и јагниња за постраданите краеве, пред се, Лика, Кордун и Далмација³⁴⁷.

Разгледувајќи го проблемот за помош на овие пострадани пасивни краеве и за обнова на сточарството во останатите краеве на Југославија, Стопанскиот совет наДФЈ, донесе решение, според кое во Министерството за земјоделие на Владата на НРМ, била основана посебна комисија која требало да изврши распределба на откупот на добиток по околиците³⁴⁸. Оваа, таканаречена Централна (главна) комисија имала во својот состав и еден делегат од сојузната Влада, инж. Томо Паунов, кој бил претседател на Комисијата, а нејзините членови биле инж. Симеон М. Шопов, началник на одделението за сточарство и инж. Аргир Јовановски, шеф на Одделот за сточарство при Министерството за земјоделие. Вака избраната комисија, кон крајот на јуни, веднаш пристапила кон разбивање на планот за откуп по околиците, со едновремени пропагандно-агитациони активности на теренот во популаризирање на оваа важна задача. Откупот најнапред бил целосно организиран во Источна Македонија, а со делегацијата која требало да ги тера откупените овци, пристигнале 128 младинки од околината на Госпик, Удбина, Лапад, Оточац, Бриње и Кореница. Со пеење на револуционерни песни од Кордун и Банија и со други пригодиности настапи, бил одбележан овој контакт, кој требало да придонесе за поуспешно спроведување на откупот на овците и јагнињата, односно пружањето меѓусебна помош на народите во општата немаштија³⁴⁹. Така до почетокот на август биле откупени околу 46.000 овци и јагниња, од кои за Хрватска биле транспортирани околу 35.000 глави³⁵⁰.

Инаку, задолжителните откупи на одвишоците волна, месо, млеко и млечни производи, имале различен успех од околија до околија, како и од производ до производ. Додека откупот на волната воглавно завршил успешно, дотогаш, откупот на месо и млечни производи потфрлил, а власта тешко можела да ја запре препродажбата (шпекулацијата) на овие производи и порастот на нивните цени. "Нова Македонија" заклучува дека овие пропусти настанале заради "неопитноста на некои народни одбори кои не можеа да се справат со оние едри сточари шпекуланти кои на семожен начин избегаваа да ги предадат нарјадите. Тоа беа воглавно едрите сточари Каракачани и Власи"³⁵¹.

За да би го подобриле успехот во откупот на стоката и сточните производи, власта најпрво почнала, во рамките на своите можности, доставување неопходна сточна храна, а покрај тоа бил отпуштен по 100 дин кредит за секоја овца на секој сопственик, наменет исто така за набавување сточна храна. Покрај тоа, Сојузната влада отпуштила 10,000.000 динари заем за оние земјоделци кои немаат или им е намален работниот и ситен добиток. Заемот, определен на 4 години, со

³⁴⁷ "Нова Македонија", II, 146, 24.06.1945, Отпочна откупот на овци за Лика, Кордун и Далмација.

³⁴⁸ "Нова Македонија", II, 132, 08.06.1945, Организирање на откупот на овците за пострадалите краеве започна.

³⁴⁹ "Нова Македонија", II, 146, исто.

³⁵⁰ "Нова Македонија", II, 180, 05.08.1945, Откупот на расплодни овци и јагниња за пострадалите краишта продолжуе.

³⁵¹ "Нова Македонија", III, 366, 13.03.1946, За поголеми успеси во прибирањето на излишоците на волна, месо, млеко и млечни производенија; исто, 478, 24.07.1946, Некои села во Тетовска околија стопроцентно ја предадоа волната.

камата од 5%, бил распределен од Владата на НРМ по окрузите и претставувал еден мал обид да се пополни недостатокот од добиток во земјоделските домаќинства³⁵².

Откупот на волната во 1946 година, според новите прописи не планирал целосно одземање на волната како претходната година, туку овозможувал и дел за слободно располагање³⁵³. Со задолжителниот откуп на волната, начелно биле опфатени сите стопанства, со тоа што од здолжението се одземале 5 руна за потребите на стопанството и по две руна за секој член на стопанството, односно задругата (чл.3), а од утврдениот вишок се одземало 60 - 90% како задолжение. Со други зборови, се оставало на слободно располагање "на секое стопанство одредена количина волна и тоа најмалку 10%, а најмногу 40% од руната, водејќи притоа сметка за бројот на бравите, имовната снага и значајот на сточарството за стопанството како и просечниот допринос од волна во поедини краевии". Слободното располагање ја опфаќало и "продажбата на волната по слободни цени" (чл.4).

Новина во организирањето на откупот на волната во текот на 1946 година била поделбата на сточарските реони на ФНРЈ на три категории, односно подрачја каде овчарството било главно занимање (I категорија), каде овчарството било помошно занимање (II категорија) и каде било споредно занимање (III категорија), со строго наведени задолженија за секое стопанство. Според оваа категоризација, на I категорија домаќинство од 5 члена, му се оставале максимални количини волна - 35% ако поседува до 50 овци и минимални количини од 10% ако поседува над 200 овци. Ако домаќинството брои над 5 члена, максимумот изнесувал 40%, а минимумот 15% од волната со која располагало³⁵⁴. На истиот начини тече и одземањето на волната и кај другите категории, при што насекаде паѓа во очи тенденцијата за уравниловка и зафаќање на најголем процент на волната од покрупните сточари, кое се разбира негативно се одразувало врз нивната заинтересираност да го негуваат и зголемуваат сточниот фонд.

Откупот на волната во Македонија обично се спроведувал во периодот од мај до јули, преку претпријатието за промет со кожи и текстил "Котекс", а на теренот преку реонските кооперативни сојузи - РЕКОПС-и или ГРАНАП-и и ОНАП-и.

Со Уредбата за стрижење на овците и откуп на волната во економската 1947/48 година, македонските селани биле должни да и продадат на државата по "одредени" цени руно од овците, овните и јагнињата, при што, како и кај другите земјоделски производи и за откупот на волната важеа "поседовните" критериуми. Така, оваа Уредба, стопанствата кои имале до 5 грла ги ослободувала од секакви давачки; оние кои поседувале до 10 грла биле задолжени од секое грло праменка да даваат 600 грама, од секое грло цигаја 1.200 гр. и од секое јагне по 100 грама; стопанствата до 30 грла биле задолжени со 650, 1.300 и 150 грама, а тие преку 30 грла со 700, 1.400 и 200 грама. Волната се предавала "во цели нараскинати руна без никакви примеси"³⁵⁵. Спроведувањето на терен на оваа Уредба покажало дека доста биле засегнати бедните селани, кои ги имало голем број, а поседувале до 15 овци. Овие тешко можеле да одговорат на откупните задолженија, до-

³⁵² "Нова Македонија", III, 468, 12.07.1946, Отпуштени се 10.000.000 динари заем за купување добиток и земјоделски инвентар.

³⁵³ Уредба за откуп на волната во 1946.

³⁵⁴ Според оваа категоризација, во I категорија се бројат: Гостиварска, Дебарска, Криво Паланечка, Валандовска, Гевгелиска, Мариовска, Свети Николска, Крушевска, Прилепска и Битолска оклија; во II- Куманово, Кавадарци, Струмица, Неготино, Кратово, Кочани, Царево Село, Берово, Брод, Велес, Штип, Тетово и Маџари; во III- Ресен, Охрид, Струга, Радовиш, Ѓорче Петров, Драчево, Козјак, Теарце, Демир Хисар ("Нова Македонија", III, 427, 25.05.1946, Категории и норми за оставање вишокот волна на слободно располагање).

³⁵⁵ Сл.лист ФНРЈ, 43/1947.

дека пак на повеќе поимотни селани им останувал извесен вишок, иако се обидувале да се спротивстават на откупот³⁵⁶.

Во текот на 1947 година, покрај другите плански задачи во аграрот, се вршело и посебно планирање на сите откупи. Исто така се пристапило кон подобро организирање на откупната мрежа благодарение на што, покрај крајната упорност на месните народни одбори и фронтовски организации, бил забележан и поголем успех во откупот. Така, за разлика од 1946 година³⁵⁷ бил целосно исполнет планот на откупот на ситни кожи - јагнешки, јарешки и козји, за што воглавно придонесла и откупната цена на кожата која била за 50% поголема. Меѓу другото, во иницирањето на производителите за доброволно предавање на задолжителниот откуп, биле закажувани натпреварувања помеѓу коперациите што вршеле откуп. Едно такво успешно такмичење било спроведено во Струмичка околија, каде во многу места бил натфрлен откупниот план. Послаби резултати во откупот покажале Светиниколска, Струшка и Дебарска околија, каде потфрлиле покрупните кооперации, кои заедно со народните одбори и фронтовските организации се покажале недораснати на задачата, а народните одбори и фронтовските организации ја потцениле целата работа³⁵⁸.

Покрај откупот на волната, значаен дел во откупите на сточарските производи зафаќал откупот на млекото и млечните производи. При организирањето на откупот на млекото и млечните производи, околинските кооперативни сојузи задолжени за откуп на млекото, отворале посебни бачила со целиот непходен алат и со ангажирање на мајстори - специјалисти за изработка на сирење и кашкавал. Млекото се откупувало директно од производителите кои имале склучено договор со околинскиот кооперативен сојуз (во Битолска, Прилепска и други околии), меѓутоа некои ОКОПС-и (како во Тетовска околија) склучувале договор за откупување на сирење од производителите кои сами го преработувале млекото³⁵⁹.

Волната, месото и млекото од овците биле важни откупни производи, заради што и во Пет-годишниот план, со оглед на традициите и условите за развој на овчарството во Македонија, се планира до 1951 година пораст на бројот на овците во однос на 1939 година за 83% во НРМ, а за илустрација би навеле дека во сојузниот план се планира пораст од 46% за подрачјето на ФНРЈ. Покрај планираниот пораст на бројот на овците, планот поставувал и подобрување на нивната раса, подигање на приносот на волна на една овца, зголемување на тежината, млечноста итн. Со оглед на тоа што, планот барал доста од овчарството за индустријата, а воглавно крупните сточарски стопанства биле во приватни раце, не можејќи само преку откупот и данокот да го регулира и контролира производството и прометот на сточарски производи, Народното собрание на 31.03.1948 година донесло Закон за национализација на големите сточни поседи. Со национализацијата на стадата, државата настојувала да ги зајакне државните овчарски стопанства, воведувајќи план во одгледувањето на стоката, нејзината исхрана и промет³⁶⁰.

Покрај откупот на производите од овчарството, во Македонија се спроведувале и откупите на друг добиток за колење како говеда, бикови, волови, крави, јуници, телиња, свињи, кози итн.³⁶¹

³⁵⁶ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ-Охрид, к-1, 1947, Извештај за откупот на волната во Охридска околија, 23.06.1947; Сеќавања на Владо Мукоски за откупот на волната во Струшка околија.

³⁵⁷ Наредба о стављању под планску расподјелу свињске коже, јареќе коже и још неких артикала (Сл.лист ФНРЈ, 20/1947).

³⁵⁸ "Нова Македонија", IV, 898, 28.11.1947, Исполнет е годишниот план за откупот на кожи.

³⁵⁹ "Нова Македонија", IV, 756, 15.06.1947, Производителите од Битолско го продаваат млекото на организираниите бачила.

³⁶⁰ Ксенте Богоев, Со национализацијата на крупните сточни поседи кон брз развој на нашето сточарство ("Нова Македонија", V, 1004, 03.04.1948).

³⁶¹ Види: Уредба за откуп на добиток за колење ("Нова Македонија", V, 996, 25.03.1948).

Меѓутоа, најизразен и најмасовен, покрај овците, бил откупот на козите, а за него ќе зборуваме во следното поглавје.

Со цел текстилната индустрија да се снабди со потребни суровини во текот на 1948 година се врши откуп на волната од домаќинствата, кооперациите и другите сопственици на овци и бравови и тоа по правило со откупување само на онаа количина волна која ги надминувала потребите на поедино домаќинство. Според новата Уредба за откуп на волната, "количината на волната која што домаќинството или кооперацијата треба задолжително да ја предаде се одредуе, без обзир на бројот на грлата, од 400 грама до 1100 грама на секое грло" (чл. 2). Колку волна од секое грло, ќе предаде секое домаќинство, одредувал месниот народен одбор, водејќи притоа сметка дали овчарството е главен или спореден извор на приход, потоа за стопанската сила на секое домаќинство, за расата на грлата итн. (чл. 7)³⁶².

Откупот на волната на територијата на секоја околија го раководел Околискиот народен одбор преку својата управа за откуп (чл. 11), а Извршниот одбор на МНО во рок од 14 дена од излегувањето на Уредбата, бил должен да изработи списоци на домаќинствата и кооперациите кои поседувале овци и бравови по број и раса (чл. 12). Добиените планови од Околискиот народен одбор, околинската управа за откуп ги разбивала до МНО, а овие на стопаните, на посебно организирани селски народни собири³⁶³.

Системот на врзаната трговија и можноста за продадената волна по врзани цени, производителите да можат да добијат бонови за снабдување со индустриска стока по евтини единствени цени, доста стимулативно делувало на реализацијата на откупот на волната во 1948 година³⁶⁴. И покрај евидентниот успех, пропратните слабости на сите откупи се појавуваат и при оваа откупна кампања: неинформираност, шпекулирање, административен пат на спроведување без да се запознаат поширокиот дел од селаните со значењето на откупот итн. Во 1948 година, целосното предавање на волната се оценувало од официјалните органи со ставот дека "работното селанство сватило што значи да се обезбедат потребните суровини за нашата текстилна индустрија, дека го разбрало значението на откупот на волната за унапредувањето на нашето стопанство и подобрувањето на животот на народот". Исто така, се сметало дека на тој начин "селанството ја манифестира свеста за напорите од народната власт да им осигури подобар живот", како и љубовта кон народната власт преку исполнувањето на своите задолжителни обврски³⁶⁵. Ваквите оценки во кои се пропагира "љубовта" на селанството кон "грижите" на народната власт и неговата решеност "да го изградува социјализмот во нашата земја", се сосема нормални за периодот од 1948 година, кога веќе и низ партиските состаноци на теренот на дневен ред се ставени Жујовиќ и Хебранг и односите со ИБ³⁶⁶.

Обезбедувањето на масноти од растително и животинско потекло беше присутен проблем низ целиот период на постоењето на задолжителниот откуп. Во почетокот претежно за исхрана на населението, а после 1947 година и како суровина за индустријата, овој откуп се спроведуваше со посебни прописи на државата за пријавување и предавање на "животински технички масно-

³⁶² Уредба за откуп на волната ("Нова Македонија", V, 996, 25.03.1948).

³⁶³ "Нова Македонија", V, 1039, 14.05.1948, Планот за откуп на волна во Штипско е исполнет со 93 од сто; исто, 1070, 18.06.1948, Во Кумановско откупот на волна заврши три дена пред рокот.

³⁶⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Работа на партијските комитети за март, април, мај и јуни 1948.

³⁶⁵ "Нова Македонија", V, 1070, 18.06.1948, Исполнувањето на планот за откуп на волната крупна победа на работните маси и народната власт.

³⁶⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, исто.

тии³⁶⁷. Сите државни, задружни и приватни стопанства на територијата на НРМ, кои што вршеле колење на крупен и ситен добиток биле должни да го пријават целокупниот лој од еден добиток ("животински технички маснотии") на надлежниот околински (градски) народен одбор - Управа за откуп на земјоделски производи и истите количини да ги стават на располагање на Претпријатието за откуп на стока и сточни производи "Сточар" - Скопје, односно на неговите откупни станици или овластени од него претпријатија и кооперации. "Сточар" исто така ги откупувал и сировите кожи на подрачјето на НРМ³⁶⁸, како и приплодниот добиток по врзани цени³⁶⁹.

Покрај сите напори на власта за унапредување и развој на сточарството, еден од главните и тешки проблеми кој стоел на патот на тие напори, било секако, обезбедувањето на доволно количини сточна храна. Покрај постојаната компензација на сточна храна од сојузните фондови, ова прашање со сета сила се наметнало и во текот на 1948-49 година. Заради намалените и нередовни испораки на сточна храна, македонското сточарство доживеало "големи губитоци", при што "заради недоволно храна на државните добра процентот на смртност на јагнињата е зголемен и има угинато 6.584 јагниња што значи 15% од вкупно ојагнетите јагниња. Слична е состојбата и во задружниот сектор"³⁷⁰. Меѓутоа, ваквата состојба во сточарството, веројатно е последица од национализацијата на големите сточни стада, кои беа одземени од стопаните, но претходно не беа создадени сите потребни услови тие да се прифатат и одгледуваат во државниот и задружен сектор.

Откупот на жива стока и месо, доста тешко им паѓал на производителите, најчесто заради нереалните задолжувања, при што доста често биле засеegnати и сиромашните селани, на кои им била одземена и едната единствена свиња што ја гоеле³⁷¹, а месото често се откупувало од селани кои имале помалку грла стока³⁷². Тука до израз доаѓал субјективизмот и неодговорноста на МНО на теренот³⁷³, недоволната будност и ангажираност на подделни партиски комитети, а пред се, инертноста и неорганизираноста на откупните пунктови каде се случувало да стои стоката и дури со дополнителни ургенции да се превзема откупената стока. Поедини партиски организации настојувале планот на откупот на месо да го заменат со уништени кози³⁷⁴.

Покрај откупот на месото, исто така, откупот на млекото претставувал посебен проблем, пред се, заради оддалеченоста на селата, транспортот, немањето амбалаж, неговото брзо расипување итн. Низ поедини партиски документи од 1949 година, забележан е еден немил настан на убиство на двајца службеници задолжени за откуп на млекото во гостиварското село Рибница. Нивното присуство на теренот било заради неможноста да се реализира планот за откуп на млекото, а според увидот на органите за безбедност биле убиени од пребегани селани во Албанија. Во

³⁶⁷ Службен весник на НРМ, 16/1948 (Наредба за задолжително пријавување и предавање на животински технички маснотии на подрачјето на НРМ).

³⁶⁸ Службен весник на НРМ, 16/1948 (Решение за одредување претпријатија кои што ќе откупуват сирови кожи, индустриски билки и семена стока на подрачјето на НР Македонија).

³⁶⁹ Службен весник на НРМ, 18/1948 (Решение за одредување претпријатија кои што ќе откупуват приплоден добиток по сврзани цени на територијата на НРМ).

³⁷⁰ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-133, 1949, Писмо на Вера Ацева до Сојузното министерство за земјоделите (за испорака на сточна храна), док.бр. 1279/1280.

³⁷¹ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ-Охрид, к-3, 1949, Реферат за III Партиска конференција за 22.05.1949.

³⁷² исто, Анализа за сите откупи по околии (до 15.06.1949).

³⁷³ АС, фонд: Обласен комитет на КМП-Скопје, к-6, Анализа (од Петар Јанковски, инструктор во Комисијата за село при обласни комитет на КПМ за Скопска област, за некои пропусти во Тетовска околина од страна на околинскиот комитет на КПМ, некои ОПО и поедини членови на КП).

³⁷⁴ АС, фонд: Околински комитет на КПМ-Скопје, к-6, Извештај за откупот на земјоделските производенија, 04.12.1948.

овој период, кога поради судирот со ИБ се затвора границата со Албанија, забележителен е наголемен интензитет на непријателства и меѓунационална нетрпеливост, а ваквите упади на "банди" од Албанија на интернираните семејства воглавно се вршеле заради одмазда над оние лица на кои власта им ја доделила конфискуваната стока³⁷⁵.

Анализата на податоците за спроведувањето на откупот на стоката и сточните производи на терен на подрачјето на НРМ, не оди на линијата на оценката што Јосип Броз Тито ја дал зборувајќи по повод исполнувањето на првата половина од Петгодишниот план дека "...откупот на живината, крупен и ситен добиток, дебели свињи и маст е во знатен пораст во споредба со минатите економски години". И покрај наведените поголеми количини во однос на 1948 година, Тито морал да констатира дека "моравме и оваа година да увезуваме... и не постигнавме оние количества што им се потребни на нашите работни луѓе..."³⁷⁶. Овие оценки не можеме да ги прифатиме и поради фактот што селаните "средњаци при влегувањето во задругите ја уништувале стоката" Така, иако државата поставила амбициозен план (зголемување од 25%), тој тешко можел да се реализира³⁷⁷ и тоа на сметка на засилен административен притисок врз селанството.

Неисполнувањето на откупните планови може да се види од "Анализата на сите откупи по околии" на Битолската област од 1949 година, каде стои дека од планираниот полугодишен план за откуп на месо - 3.029.000 кг за првото полугодие било откупено 1.868.464 кг, а пак од планираниот годишен план за откуп на млеко - 2.050.000 кг, во првото полугодие биле откупени само 291.100 кг или 14% од планираното млеко итн.³⁷⁸.

Меѓутоа, сите податоци и анализи на официјалните органи зборуваат дека навистина, во југословенски рамки, дошло до наголемување на откупот во 1949 година во однос на 1948 година³⁷⁹ и тоа:

ТАБЕЛА 3.9. Откупени количини на стока и сточарски производи во 1948 и 1949 година

ПРОИЗВОД (тони)	1948 година	1949 година
месо од ситна стока и свињи	96.588	152.093
месо од крупна и ситна стока	182.172	248.714
маст	6.490	29.408
волна	5.360	6.291
млеко	121.434	167.685*

*) Слободен и задолжителен)

И самиот Стопански совет, дискутирајќи по плановите за откуп на стоката, констатира преголеми оптеретувања на Војводина како и неусогласеност на критериумите за откуп од поедини категории со реалните прилики на теренот, но при тоа бара да се тргнува од "сите специфични појави во формирањето на нашата класна структура на село"³⁸⁰. Покрај сите обзири,

³⁷⁵ АС, исто, док.бр. 394, 04.09.1949 и док.бр. 424, 29.09.1949.

³⁷⁶ Говор на Маршал Тито-одржан на големиот митинг во Пула по повод исполнувањето на првата половина од петолетката ("Нова Македонија", 1949).

³⁷⁷ АЈ, 40-5, 1949 (Записник на седница на Стопанскиот совет).

³⁷⁸ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ-Охрид, к-3, Анализа на сите откупи по околии.

³⁷⁹ АЈ, 40-98-227, Izveštaj o sistemu i stanju

³⁸⁰ АЈ, 40-3, Записник са седнице по проблемима планова откупа стоке, одржане 29.03.1949.

плановите за откуп на поедини видови стока и сточни производи се покажале како нереални и морале да се снижуваат³⁸¹. Истата ситуација се случува и во текот на 1950 година, кога народните републики се жалат дека тешко ќе можат да ги исполнат сојузните откупни планови за поедини земјоделски производи. Претседателот на Стопанскиот совет, Борис Кидрич, предочил дека по никоја цена не смее да се намалува откупниот план на житариците, а намалувањето на планот за откуп на маснотиите на 80%, кој речиси ни приближно не можел да се реализира, се смета како "крајна негрижа за работните луѓе и нивната исхрана", зошто повеќе не смеело да се смета на увоз на маст и потребите морале да се задоволуваат од домашни извори³⁸².

Заради подмирување на потребите за месо и маснотии на потрошувачите кои биле на обезбедено снабдување, државата носи нова Уредба за задолжителен откуп на добиток и свињи во 1950 година³⁸³. Според оваа Уредба, земјоделските стопанства, задругите и неземјоделците кои поседувале земја, биле должни да и продадат на државата по одредени државни (врзани) цени одредена количина добиток и тоа: говеда (бикови, волови, крави, јунци, телиња и биоли), свињи (слаби, гоени и прасиња), овци и јагниња, кози и јариња (чл.1,2 и 3). Стопанствата биле поделени на седум категории според големината на обработливата површина (чл.10), а висината на годишната обврска по хектар на обработлива површина или пасишта на поодделни стопанства се утврдувала во границата на нормите воведени според бројот на добитокот, ползувањето на државни или задружни пасишта, економската сила на стопанството, условите за одгледување и производство на добиток, потребите од работен и приплоден добиток, бројот на членовите на стопанството и бројот на работната рака, како и тоа дали сточарството е единствен, главен или спореден извор на приходи на стопанството (чл.11). Задолжителниот откуп по правило се зголемувал во праволиниска зависност со бројот на грлата и се смалувал во зависност од бројот на членовите на домаќинството.

Плашејќи се дека нема да го исполнат откупниот план, но и сакајќи да го натфрлат, месните народни одбори барале од некои стопанства поголем број на грла одошто имало потреба, така да се случувало, во некои околии да го чуваат одвишокот стока низ целиот зимски период³⁸⁴. Од друга страна, во голем број околии откупите доцнеле и тешко одело откупувањето на маста, млекото, месото и на другите земјоделски производи³⁸⁵. Партијата и масовните организации воделе упорна пропаганда за исполнувањето на откупите, сега веќе поврзувајќи ги со социјалистичката изградба на земјата³⁸⁶.

Во текот на 1951 година почнува постепеното укинување на откупите на земјоделските производи, а во тие рамки и на задолжителните откупи на стоката и сточните производи. На 2.05.1951 година била донесена Уредба за укинување задолжителниот откуп на месо, слаби свињи, млеко, компир, варива и храна за добиток³⁸⁷, а на 11.10.1951 и Уредба за укинување на

³⁸¹ АЈ, 40-4, Записник са седнице по питању извршења плана откупа, одржане 12.11.1949.

³⁸² АЈ, 40-5, Записник са састанка код Председника Привредног савета Владе ФНРЈ одржане 15.08.1950 године, Питање откупа.

³⁸³ Сл.лист на ФНРЈ, 87/1950.

³⁸⁴ АМ, фонд: ЦК-СКМ, Комисија за село, к-37, Записник од состанок на Комисијата за село при ЦК КПМ во присуство на член на Комисијата за село при ЦК КПЈ другарот Љупчо Арсов и член на политбирото на ЦК КПМ другаро Видоје Смилевски, 03.04.1950.

³⁸⁵ АС, фонд: Месни народни одбори (1947-1952), Долно Нерези, к-1, док.бр. 854 (Откупот на заостанали откупи од сите видови, 05.10.1950); док.бр. 797 (30.06.1950).

³⁸⁶ АС, фонд: Околински комитет на СКМ-Скопје, к-1, Анализа за работата на партиските организации и комисија за село при Околински комитет на КПМ-Скопје, за склучување на договори за откуп на месо, дебелы свињи и жито во економската 1950 година.

³⁸⁷ Сл.лист на ФНРЈ, 22/1951.

задолжителниот откуп на месо, слаби свињи, млеко, компир, грав и сено на целата територија на ФНРЈ³⁸⁸. На 18.06.1951 година, Владата на НРМ ја објавила Уредбата за укинување на задолжителниот откуп на месо, слаби свињи, млеко, кромпир, грав и сено³⁸⁹, со која во економската 1951/52 година се пропишувал само задолжителен откуп на житарици, ориз, маст (лој, масло) и волна. Укинувањето на задолжителниот откуп на овие земјоделски производи понатаму се потврдува со Основната уредба за откуп на земјоделските производи за економската 1952/53 и календарската 1952 година³⁹⁰. Во оваа Уредба било пропишано откупување на свинска маст односно дебели свињи и волна за календарската 1952 година (чл.1) само во оние места каде постојат нивни одвишоци (чл. 3), а се исклучуваат сосема од задолжителниот откуп месото, слабите свињи, млекото и сточната храна (чл. 2). На 1.01.1953 година последен се укинува задолжителниот откуп на волната, како последен облик на нееквивалентна размена на земјоделските производи, т.е. помеѓу градот и селото.

6.1. Забраната за држење кози на територијата на НРМ

Во рамките на откупот на стоката и сточните производи во Македонија, се вршеше и откупот на кози, јариња и нивни производи (млечни производи, кожи, месо итн.). Откупот на козите се регулирал со уредбите со кои се регулирал откупот на ситната стока и речиси идентично со откупот на овците некаде до средината на 1947 година, кога започнуваат интензивните кампањи "против козата" т.е. против одгледувањето на кози на територијата на НРМ.

Прва и основна причина од која тргнала Владата на НРМ во превземањето мерки за "уништување на козата" била, пред се, грижата за шумите³⁹¹ и планот за нивно обновување³⁹². Така, донесувајќи ја Уредбата за забранување држењето на кози односно ограничување на нивниот број³⁹³, на 17.09.1947 година, Владата образлага дека таа се носи "со цел да се спречи уништувањето на шумите, увеличувањето на голетините и буичните подрачја на Народна Република Македонија, што е во најголем дел последица на претерана испаша на козите"³⁹⁴.

Со оваа Уредба се забранувало држењето на кози во: "реоните угрозени од буици; периметрите кои штитат сообраќајни линии; индустриски, електрификациони и рударски реони; реони кои биле прогласени за климатски и туристички места и други места слични на сите наведени". Министерот за земјоделие и шумарство сам или по предлог на заинтересираните министерства или од надлежниот околоиски односно градски народен одбор, со посебно решение ги одредувал наброените реони за поедини народни одбори како и крајниот рок за исполнување на задачата (чл.1).

Во реоните каде не се забранувало држење на козите, се максимирал нивниот број, односно со решение на Министерот за земјоделие и шумарство, а по предлог на соодветниот околоиски (градски) НО се определувало колку кози смее да чува едно домаќинство. Одвишокот на кози над

³⁸⁸ Сл.лист на ФНРЈ, 46/1951.

³⁸⁹ Службен весник на НРМ, 19/1951.

³⁹⁰ АЈ, 50-22-40, Основна уредба о откупу пољопривредних производа.

³⁹¹ Ванчо Бурзевски во своите сеќавања како основна причина за донесувањето на Законот за забрана на држењето кози ја смета огромната штета што козите ја нанесувале на шумите. Заради тоа, според него, неопходна била една драстична мерка потребна при обновата на шумите во Македонија.

³⁹² АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-107, 1948, док.бр. 475, Смалување бројот на козите во НРМ во врска со заштитата на шумите и регенерација на шикарите во согласност со 5-годишниот план; док.бр. 482, Проучавање спровоѓења мера за смањивање броја коза у НРМ у вези са заштитом шуме и регенерацијом шикара, 02.12.1947.

³⁹³ Службен весник на НРМ, 09.10.1947.

³⁹⁴ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-2, 1947, Уредба, 17.09.1947.

овој максимиран број задолжително се предавал на државата (чл. 2). Организирањето на откупот на сите кози од земјоделските стопанства било во надлежност на Министерството за трговија и снабдување (чл. 3)³⁹⁵. Овие одредби важеле за сите кози освен за санските за кои било планирано воспоставување на "специјален режим" (чл. 5). За нарушителите на прописите од оваа Уредба, следувала казна до 3.000 динари, а за потешките прекршоци важеле одредбите од Законот за недопуштена шпекулација и стопанска саботажа (чл. 6).

Постапувајќи идентично со македонската Влада, Владата на НР Босна и Херцеговина, врз основа на чл.1 од Законот за овластување на тие влади да носат уредби од областа на народното стопанство, на 31.12.1947 година, ја објавува Уредбата за забрана на држење кози, односно ограничување на нивниот број на територијата на Босна и Херцеговина. Ваквите потези на овие две влади, наишле на одобрување и пофалби од страна на сојузните органи³⁹⁶.

Веднаш со донесувањето на Уредбата во НРМ, бил изработен и оперативен план за задачите кои требало да се спроведат околу намалувањето на бројот на козите. Прво, Министерството за земјоделие и шумарство било задолжено да издаде решенија за прогласување на загрозените параметри (согласно членот 1 од Уредбата) до 1.10.1947 година. Второ, до истиот датум, решенијата со објаснувања да бидат доставени до околските народни одбори и одделно до Министерството за трговија и снабдување. Трето, Министерството за трговија било задолжено да го организира откупот на козите во определените реони и села и до 15.11.1947 година да заврши со планираниот откуп. Четврто, во текот на спроведувањето на откупот и пред неговото започнување, Министерството за земјоделие и шумарство да напише повеќе статии за популаризирање и разјаснување на Уредбата³⁹⁷.

Според овој План, намалувањето на бројот на козите, односно нивното откупување требало да се изврши од 26.09.1947 до 15.11.1947 година, што навистина било прекус период за една таква масовна и тешка акција, не само заради бројот на грлата, туку и заради отпорот на селанецот, чија прехрана и егзистенција била сврзана со одгледувањето на козата, посебно во планинските и пасивните краевии³⁹⁸.

Ваквите административни мерки за намалување на бројот на козите, а во поедини реони и забрана на нивното одгледување, биле неприфатливи за масата селанство. Оценките на Партијата за успех во откупот на козите онаму каде што прашањето било објаснето од масовните организации, можеме да ги земеме со крајна резерва и на мислење сме дека пресуден бил стравот од репресалии отколку свеста за доброволно откажување од козите. Индикациите дека ова прашање наишло "на недоразбирање и кај партијци, но со политичка работа сред масите задатокот е извршен", и дека подготовката за откупот на козите "се засили тек кога наиде на отпор", зборуваат во прилог на горното тврдење. Отпорот што селаните го давале при откупот на козите, како и кај другите откупи се припишувал на "непријателските елементи" кои "ги мобилисуват масите од поедини планински села да дават отпор при спроведувањето на откупот на козите"³⁹⁹.

³⁹⁵ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-107, док.бр. 409, Регулирање испаше коза у шумама.

³⁹⁶ Во таа смисла, Министерството за земјоделие и шумарство на ФНРЈ се обраќа со посебно писмо до Институтот за унапредување на шумарството и до Министерите за шумарство на Србија, Хрватска, Словенија и Црна Гора (АМ, исто, 18.02.1948).

³⁹⁷ АМ, Министерство за трговија и снабдување, к-2, 1947, План за спроведување на Уредбата за намалување на бројот на козите.

³⁹⁸ Ако се погледне статистиката од 1939 год. може да се види дека козите по својот број се втори по ред добиток во Македонија, веднаш после овците (Д. Бојановски, К. Џонов, А. Пемовска, Развивокот на земјоделството..., 196).

³⁹⁹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај на ЦК КПМ за 1947.

Со оглед на тоа дека козата била основен извор на месо, млеко и млечни производи во повеќето планински села, каде што не постоеле услови за развој на другите земјоделско-сточарски гранки, властите биле должни да им достават на селаните одреден број овци во замена со одземените кози. Меѓутоа, ваквото доставување одело многу бавно и неорганизирано, со што се зголемувало и незадоволството кај селаните⁴⁰⁰.

Самите извештаи кои зборуваат за исполнување и натфрлување на бројот на откупените кози во поедини околии, повеќе ја покажуваат ревноста на органите на теренот во спроведувањето на директивите и принуденоста на селанецот да ги предава козите, а помалку за некоја висока свест и грижа за шумите⁴⁰¹.

Огромниот број на откупени кози ги ставал органите на теренот пред прашањето за неможноста од нивното транспортирање во другите републики. Дури, била побарана помош од Претседателството на Владата за снабдување со потребните вагони за транспорт, бидејќи во текот на првата недела од месец ноември 1947 година, на разни товарни станици, лежеле над 50.000 кози, без храна и услови за пасење⁴⁰².

До почетокот на декември 1947 година, Министерството за земјоделие и шумарство имало издадено 61 решение според член 1 од Уредбата за забрана на држење кози, односно за ограничување на нивниот број. Со тие решенија со забраната за држење кози биле опфатени сите околии во НРМ, освен Кратовска, Кумановска, Свети Николска, Бродска и Демир Хисарска. Решенијата за Битолска, Беровска, Ресенска и Дебарска околија ги опфаќале целосно овие околии, додека решенијата за останатите околии се однесувале само на поедини реони од нив⁴⁰³.

Врз основа на податоците од пописот во мај 1947 година, до 04.12.1947 година, во решенијата било одредено уништување, односно откупување на 174.937 кози, но според оперативните откупни планови на околиите, односно на откупните претпријатија, стоело откупување на 200.000 кози. Разликата се јавила заради тоа што пописот не бил реален на повеќе места (останале сокриени непопишани кози), но истовремено и заради тоа што, во оперативните планови на околиите бил зафатен и извесен број на кози надвор од реоните определени по решенијата. Сумирајќи ги резултатите од откупите по околии, Министерството за земјоделие и шумарство утврдило дека до 02.12.1947 година биле откупени 135.204 кози, или 77,3% од бројот на козите кој бил пропишан во забранетите реони.

Планот на откупот бил натфрлен во поедини околии, но тоа не значело дека во забранетите реони бил исполнет 100% и дека биле склонети сите кози, бидејќи биле откупувани кози и вон реоните определени со решенијата, а во забранетите реони имало далеку поголем број на кози од бројот искажан во пописот. Во некои околии, сопствениците сами ги колеле козите, правејќи козја пастрма, така што не можело да се има целосен и точен увид во тоа колкав број кози е навистина уништен.

Во многу околии, посебно оние кои биле оддалечени од железничката линија, но и поради немањето услови за локална преработка, откупот на козите се одолговлечувал, а рокот не можел да се продолжи бидејќи козите биле веќе скозни. Заради тоа, на 15.12.1947 година било запрено откупувањето на скозни кози и нивниот откуп бил одложен до октомври 1948 година. Едновре-

⁴⁰⁰ АС, фонд: Околински комитет на СКМ-Скопје, к-6, Извештај за откуп на земјоделските производи, 04.12.1948.

⁴⁰¹ "Нова Македонија", IV, 905, 06.12.1947, Откупот на козите во Штипска околија е спроведен успешно.

⁴⁰² АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-2, 1947, Проблематика на Министерството на трговијата и снабдувањето за период од 02.11 до 08.11.1947, 10.11.1947.

⁴⁰³ АМ, исто, Забрана на држење кози, односно намалување на нивниот број, 04.12.1947.

мено, продолжил откупот на сите јарци и јалови кози низ целата зима во 1947/48 година⁴⁰⁴. Понатаму, за 1948 година било испланирано откупување на сите јариња, како и на сите кози. Така, дефинитивно до 15.12.1948 година требало "да не остане ниту една коза", во подрачјата наведени во чл.1 од Уредбата.

За ограничувањето на бројот на козите во подрачјата наведени во чл.2 од Уредбата, требало да се донесат решенија до 16.01.1948 година. Притоа, претходно бил изработен список на околиците во кои домаќинствата смеееле да чуваат кози и бил определен нивниот максимален број. Во рамките на вака определените број за секоја околица, се определувало посебно, колку кое домаќинство смее да држи кози, зависно од бројот на членовите на домаќинството, но притоа не смееело да го наголемува бројот на козите утврден во мајскиот попис од 1947 година, без разлика што можело да добие решение со право за држење на поголем број кози⁴⁰⁵.

Низ извештаите и прегледите за реализацијата на откупот на козите, се забележува дека сеуште имало голем број неоткупени кози⁴⁰⁶. Така, во направениот сумарен преглед за Штипска, Кочанска, Царево Селска и Беровска околица, се констатира дека не се откупени околу 20.477 кози, воглавно од следните причини: прво, неактивност на откупната комисија која "чекала да се дотераат козите, а не одела на самото место"; второ, не спроведување на предвидените санкции за оние кои не ги предале козите и трето, неможност (од техничка природа) да се прифатат толку кози колку што се доведувани за откуп. Истовремено, се бара побрзо спроведување во дело на решенијата за смалување на козите вон забранетите реони, зошто тоа негативно делувало врз расположението на селаните во забранетите реони⁴⁰⁷.

Заради вршење на поголем притисок врз селаните да се откажуваат од чувањето кози, биле донесувани и посебни одредби за забрана на испашата на кози. Притоа, биле определувани реони каде што е забрането пасењето, со посебни решенија на околицките народни одбори, издадени врз основа на предлозите на Секциите за пошумување или шумските стопанства, до почетокот на февруари 1948 година. Во текот на летото 1948 година, врз основа на член 12 од Општиот закон за шумите, била забранета "секаква паша на козите во шумите и на шумско земјиште било да се истите државни, кооперативни или приватни". Околицките народни одбори биле должни да издадат наредба во вид на одлука за потполна ликвидација на држењето кози со која се пропишувале строги административни казни за сите прекршители на наредбата. За време на конечното ликвидирање на козите, Министерството на земјоделие и шумарство го определува 20.09.1948 година⁴⁰⁸.

Разгледувајќи го прашањето за конечна ликвидација на козите, Министерството за шумарство, на конференцијата од 27.08.1948 година усвоило план за откуп кој требало да се реализира од 1-ви до 20-ти септември 1948 година. Во планот биле одбележани носителите и начинот на спроведувањето на откупот, водењето на точната евиденција, прашањето за транспортот итн.⁴⁰⁹. Бидејќи ликвидирањето не одело по планот, органите на власта пристапиле и кон донесување на посебен закон. Фактот што регулирањето на ова прашање не останува само во

⁴⁰⁴ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-107, 1948, док.бр. 409, Регулирање испаше коза у шумама.

⁴⁰⁵ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-2, Забрана за држење кози..., 04.12.1947.

⁴⁰⁶ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-107, Извештаи и прегледи (за неоткупени кози до февруари 1948 за Штипска, Кавадаречка, Тетовска, Кичевска, Крушевска, Кочанска, Гевгелиска, Ресенска, Охридска и други околии, како и за обнова и чување на шумите).

⁴⁰⁷ АМ, исто, док.бр. 403, Број на неоткупени кози до 15.02.1948.

⁴⁰⁸ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-2, 1947, Забрана на држење кози, односно намалување на нивниот број.

⁴⁰⁹ АМ, исто, к-2, 1948, Записник од конференцијата на Министерството за шумарство, 27.08.1948.

рамките на Уредбата од 17.09.1947 година, туку се санкционира и со Закон за забранување држење кози на територијата на НРМ зборува за важноста што највисоките органи на власта во Македонија и ја давале на оваа мерка. Законот бил донесен од Народното собрание на НРМ на седницата одржана на 24.11.1948 година⁴¹⁰. Со стапувањето на сила на овој Закон, престанала важноста на претходната Уредба (чл.8).

Законот за забарана на држење кози на територијата на НРМ бил донесен, како што стои во член 1, заради заштита, подигање и унапредување на горите, спречување на зголемувањето на голетините и на буичните подрачја, заради заштита на земјоделското земјиште, заштита на сообраќајните линии и индустриско - електрификационите објекти, како и на рударско - туристичките реони. Држењето на кози било дозволено само на оние државни сточарски стопанства кои што не поседувале овци (чл.2). Исто така, ислучок од одредбите на овој Закон бил направен и за санкциите кози за кои се пропишувале посебни критериуми (чл. 3).

Со стапувањето на сила на Законот, секој држател на кози бил должен во рок од 15 дена да го пријави бројот на козите во надлежниот местен или градски НО, за што добивал посебна потврда на која стоел пријавениот број кози (чл. 4). Сите вака пријавени кози, освен оние кои се затекнале во државните сточарски стопанства, задолжително се предавале за откуп на државата. За полесно спроведување на откупот на козите, во Законот е ставена одредбата дека "при определувањето количината на задолжителниот откуп на добитокот за колење на поедини стопанства, ќе се води сметка и за откупените им кози по овој закон" (чл. 5).

За прекршителите на одредбите овој Закон, биле планирани далеку повисоки казни за разлика од оние во претходната Уредба. Доколку дејствието не претставувало кривично дело, зависно од повредата на прописите, следувала казна поправителна работа до 3 месеци и парична казна, а била пропишана и конфискација на козите. Доколку лицето држело непријавени сански кози, се казнувало со поправителна работа до 30 дена и со парична казна до 1.500 динари. Административно - казнената постапка ја воделе извршните одбори на околинските односно градските НО (чл. 6).

Откупот на козите во текот на 1947 и 1948 година, знатно делувал врз намалувањето на сточниот фонд на НРМ, така што во 1948 година, во споредба со 1947, тој се намалил за 7,3%. Исто така, бројот на козите во 1948 година бил за 46% помал отколку во 1947 година⁴¹¹. Меѓутоа, имањето целосен увид во точниот број на козите во Македонија, пред и после ослободувањето, е отежнато, пред се, заради немањето точни статистички податоци, како впрочем и за целото сточарство. Во предвоениот период попис на добитокот бил извршен единствено на 31.01.1921 и 31.03.1931 година, а публикувањето на официјални податоци за бројот на добитокот започнува од 1933 година, преку годишниците на Министерството за земјоделие. Податоците биле давани врз база на проценката на општинските статистички комисији. По ослободувањето, и покрај мајскиот попис од 1947 година (кој е доста несигурен), со систематски пописи на добитокот се отпочнало од 1949 година, што значи после спроведувањето на одредбите за намалување на бројот на козите и за нивно уништување, додека пак во Статистичките прегледи 1945-1964 година, козите и овците се водат под иста евиденција⁴¹². Сето тоа, создава тешкотии во утврдувањето на бројот на козите, но во недостаток на други попрецизни податоци, ќе се послужиме со долунаведените⁴¹³:

⁴¹⁰ Службен весник на НРМ, 13.12.1948.

⁴¹¹ Д. Бојановски..., 200.

⁴¹² Jugoslavija, 1945-1964, Statistički pregled. - Beograd 1964, 106.

⁴¹³ Д. Бојановски..., 196.

ТАБЕЛА 3.10. Податоци за бројот на кози во Македонија во периодот 1939 - 1952 година

Година	Број на кози
1939	615.339
1947	516.831
1948	282.024
1949	47.055
1950	41.671
1951	49.285
1952	69.350

Наведените податоци сами по себе зборуваат за драстичното намалување на бројот на козите во НРМ, така што од 516.831 коза во 1947 година, после спроведувањето на Законот за забрана на држење кози, во текот на 1950 година бројот паднал на 41.671 коза. Ваквото масовно уништување на козите имало далекусежни негативни последици за македонското село, посебно за планинските, неразвиени пасивни, села, каде што козата била најекономичното за одгледување и најблагородното за прехрана на луѓето животна⁴¹⁴. Засиленото ликвидирање на козите, заедно со засилената колективизација, просто кажано, разорно делувале на деаграризацијата на селото, која воопшто не била пропратена со индустријализација која би можела да ја апсорбира лавината на селанство која почнала да се слева од селото во градот.

Во сеќавањата на современиците од овој период, забележителни се низа бруталности над селаните кои не биле во можност да одговорат на задолжението или пак сакале да сокријат дел од производот⁴¹⁵. Меѓутоа, иако помалку или повеќе омразена мерка, откупот во Македонија се одвивал без помасовен физички отпор на селаните од типот на Цазинската буна, но отпорот секако е евидентен и забележителен. Несогласувањето помеѓу селанството, без оглед на видот на откупот позабележливо е во "побогатите, житородни" околии, а помалку во сиромашните. Аналогна диференцијација може да се забележи и помеѓу индивидуалните селани: "посиромашните" полесно давале, бидејќи повратно и очекувале и по правило имале некоја корист од државата, додека "побогатите" кои од државата ниту имале, ниту пак мојжеле да очекуваат материјална поддршка, "масовно" ги криеле вишоците на житарици или стока. Целокупната политика во периодот на траењето на откупот била насочена кон заштита на сиромашниот селанец, а кон економско исцрпување на побогатиот селанец кое имало негативни последици за целокупниот развој на земјоделството. Во тие рамки, единствено можеби мерките за уништување на козите најдиректно го погодиле и сиромашниот селанец.

⁴¹⁴ Проф. д-р Александар Апостолов се сеќава за жалната слика што била присутна насекаде во Македонија со масовното колење на козите, со што на селанецот во планинските, запустени села, му се одземал основниот хранител на неговото семејство.

⁴¹⁵ Пример, Минто Алулоски од с. Вевчани - Струшко, бил задолжен да предаде на државата 60 руна волна, а поседувал само 30 овци. Бил затворен и малтретиран неколку месеци, а кога правобранителот Александар Христов ја докажал неговата невиност, истиот ден починал во истражниот затвор. (Сеќавања на Владо Мукоски од с. Вевчани).

7. ОСНОВНИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЗАДОЛЖИТЕЛНИОТ ОТКУП НА ЗЕМЈОДЕЛСКИ ПРОИЗВОДИ

Покрај откупот на житариците, индустриските растенија, стоката и сточните производи, во НРМ биле спроведувани и откупи на овоштие, зарзават и раноградинарски култури. Нивните откупи по начинот и методите на спроведување не се разликувале од откупите за кои претходно зборувавме, но кои сепак, биле од второстепено значење и околу нив не се вршела таква "класна диференцијација" како во однос на откупот на житариците и потоа на индустриските култури и сточните производи.

По пат на задолжителен откуп, државата од селото извлекла огромни количини земјоделски производи потребни за исхрана на градското население, суровини за индустријата и производи за извоз. Иако од година во година, биле вршени измени во спроведувањето и системот на задолжителниот откуп, можеме да извлечеме неколку негови општи основни карактеристики:

1. Тенденцијата за зголемување на бројот на производите што задолжително се откупувале и за поголемо зафаќање на пазарните одвишоци на тие производи. Оваа тенденција се движи паралелно со порастот на потребите кон тие производи, кои заради брзиот темпо на индустријализација и менување на социјалната структура на населението доаѓале во се поостар судир со бавното развивање на производните можности во земјоделството.
2. Настојување на државните органи на власта уште од почетокот, а посебно од 1948 година, посилно да ги стимулираат производителите од кои се вршел задолжителниот откуп со продажба на најважните индустриски производи по поволен однос на цените и на едните и на другите производи, со надеж дека, откупот иако во суштина административно - принудна мерка, ќе добие на тој начин извесни економски белези на размена со земјоделскиот производител. Сепак, присутните ножици на цените и разликата на цените помеѓу земјоделските и индустриските производи создавале ситуација во која од селото се извлекувал капиталот за првобитната социјалистичка акумулација.
3. Јасно одреден став и ориентација на државно-партиската власт кон поедини категории земјоделски домаќинства. Задолжителните испораки се движеле прогресивно според големината на имотот и економската сила на домаќинството, со што се спроведувала "класната политика" на ограничување на "капиталистичките елементи" на село (уништување на кулаците) и помош на ситниот селанец за неговото економско зајакнување.
4. Стремежот на власта да воспостави некоја сигурност во откупот, со однапред утврдени задолженија, со што селанецот требало да има некој увид за тоа колку се бара од него, од една страна и од друга, пројавувањето на самоволие на локалните органи на власта, субјективизам и недораснатост на задачите што им биле поставени.

Откупот на земјоделски производи всушност бил најисполитизираниот општествено-економски однос од комплексот на аграрното и селанското прашање во првите повоени години. При разгледувањето на административно-државните мерки во врска со задолжителниот откуп, можеме да констатираме дека државата од година во година внесува промени во регулирањето на тоа прашање. Кон тој факт неоспорно делувале повеќе објективни фактори, особено по 1947 година со донесувањето на првиот Петгодишен план за развој на југословенското општество. Со нагласениот курс на интензивна индустријализација на земјата, знатно се зголемува потребата од

земјоделски производи - за прехрана и за сировини. Меѓутоа, многу побитен фактор кој влијаел за промена на откупната регулатива бил секако одразот што го предизвикала откупната политика на теренот. Практиката на теренот и различните злоупотреби наметнувале потреба од разни додатни правни толкувања на одредени општи акти. Веќе споменавме дека се забележуваат разлики од едната до друга Уредба, но сумарно земено, сите тие разлики не предизвикале некој битно различен однос на земјоделците кон задолжителниот откуп како таков. Настојувањето на индивидуалните земјоделци да ја смалуваат на најразлични начини својата пропишана откупна обврска, односно да задржат што е можно повеќе производи за себе, претставува основна карактеристика на тој однос за време на целиот период на постоењето на откупот, од 1945 до почетокот на 1953 година.

Во извршувањето на планскиот задолжителен откуп, државата воглавно не била подготвена да ги уважи бројните причини заради кои земјоделците често навистина не можеле да ја исполнат одредената обврска. Задолжените партиски активисти, фронтвци, одборници, тргнувале на терен во реализација на откупот со директивата да не се враќаат додека не ја "извршат работата", што значело дека мораат да ја внесат планираната количина на одреденото подрачје. Многу од нив задачата ја свикале како "светост", но и како услов за опстанок и напредување во службата. Се случувало откупниците да бидат мотивирани и од некои свои лични побуди, заради што значајна улога играло нивното културно ниво и карактер. Реализацијата на откупот била различна од место до место. Зависно од личните карактеристики на задолжените активисти се применувале најразлични мерки-од убедување до физичко и психичко малтретирање на селаните. Начинот на спроведување на административниот откуп, заедно со останатите "политичко-психолошки причини, влијаел врз притаеното вриење, изразувајќи ги првите конфликтни состојби на село", што постепено придонесувало кон разочарување и на "средните слоеви на селанството од новата власт и довчерашната партизанска основа"⁴¹⁶.

Ако денес ја оценуваме улогата што задолжителниот откуп ја одиграл во нашата економија од тој период, можеме да констатираме дека тој бил од првостепена важност за обезбедување на стоковите фондови за гарантирано снабдување на населението, Армијата и задоволување на другите основни потреби. Гледано од друг агол, од политичката страна, откупот бил така поставен што покрупните стопанства имале далеку поголеми обврски во споредба со ситните и средни стопанства, а најситните (до два ха) биле ослободувани од откупните обврски. Тоа значи дека откупот ги штител поситните стопанства и ги ставал во многу поповолна положба од онаа во која се наоѓале крупните индивидуални поседи⁴¹⁷. При сето ова, непобитен е фактот дека откупот делувал дестимулативно врз земјоделското производство. Земјоделскиот производител не бил заинтересиран за зголемување на производството, а особено не сакал да го зголемува производството на оние производи кои потпаѓале под задолжителниот откуп. Тој исто така не бил заинтересиран ниту за зголемување на приносот, ниту за подобрување на квалитетот на производството. Покрај тоа, земјоделскиот производител бил оневозможен најрационално да ги искористува своите обработливи површини. Со сеидбените планови му било пропишувано колку кое земјоделско стопанство мора да засее од одредената култура. Задолжителниот откуп влијаел и на смалување на сточниот фонд, бидејќи на стопанствата не им останувала потребната количина крма за исхрана на стоката.

Сите овие причини, јасно зборуваат дека задолжителниот откуп станал кочница на земјоделското производство. Но, во услови на административно раководење со стопанството,

⁴¹⁶ Б. Петрановиќ, Социјалистичката револуција во Југославија, спис. "Историја", XXI, 2, 1985, 245.

⁴¹⁷ М. Bogdanović, *Ekonomika poljoprivrede Jugoslavije*.- Beograd 1967, 88-89.

не можело ни да се помисли на укинување на задолжителниот откуп, зошто тој бил еден од основните административни потпори во тогашниот стоков промет.

Преминот кон новиот стопански систем во педесеттите години неоспорно барал и укинување на задолжителниот откуп⁴¹⁸. Така, задолжителниот откуп на стоката, сточната храна, зарзаватот, маслото и маснотиите беше укинат во текот на 1951 година, на житото во 1952, а на останатите земјоделски производи, во 1953 година. Ова е една од најважните мерки на државната аграрна политика, после смалувањето на земјишниот максимум (до 10 ха) и пуштањето на земјиштето во слободна трговија.

Политиката на задолжителниот откуп започнала да се спроведува од 1945 година кога беа донесени првите прописи за задолжителен откуп на лебни житарици, за задолжително говење свињи, а потоа следи задолжителниот откуп на останатите житарици, волна, кожи, памук, зарзават, млеко и млечни преработки, компир, варива, месо, сточна храна и тн.

После укинувањето на задолжителниот откуп, на 01.01.1953 година, беше укинат и последниот присилен облик на нееквивалентна размена - волната, а Сојузниот извршен совет издава "Уредба о имовинским односима и реорганизацији СРЗ"⁴¹⁹, чија основна цел била да создава услови за елементарна демократија содржана во доброволноста и економската заинтересираност на селаните при создавањето на СРЗ. Така, со укинувањето на задолжителниот откуп и напуштањето на политиката на колективизација на селото, за што ќе стане збор во наредниот текст, почнува нова етапа во југословенската аграрна политика, карактеристична по многу лутања, промашувања и барања на мотиви за лична заинтересираност на непосредниот земјоделски производител.

⁴¹⁸ Тоа не била карактеристика само на југословенското стопанство, туку тие мерки ги прателе стопанствата на земјите и на исток и на запад. Задолжителните откупи во ФНРЈ се укинуваат во периодот од 1951 до 1953 година, а Англичаните го укинале рационалното снабдување со месо дури во 1954 година (М. Bogdanović, isto, 88-90).

⁴¹⁹ Сл.лист ФНРЈ, 14/1953.

ДЕЛ IV: ЗАДРУГАРСТВОТО ВО МАКЕДОНИЈА 1945 - 1955 ГОДИНА

1. ПАРТИСКО - ДРЖАВНАТА ПОЛИТИКА КОН ЗАДРУГАРСТВОТО ВО ПЕРИОДОТ 1945 - 1955 ГОДИНА

1.1. Државата и задругарството во периодот на обновата

Уште во периодот помеѓу двете светски војни, во стратешките определби за развојот на социјализмот, КПЈ го сметала задругарството и здружувањето како најпогодна форма за вклучување на ситните селски стопанства во областа на крупното развиено производство. Ова крупно производство се идентификувало со поопштествување на приватната сопственост како крајна цел на проектираниот социјалистички развој. Всушност тоа била и појдовна позиција на социјалистичката преобразба на селото, идеолошко-партииска конструкција која ги опфаќала сите политичко-економски и класни мерки на новата држава во унапредувањето на земјоделското производство - од концентрација на земјата, до примена на агротехника. Со оглед на класните, комунистички идејни позиции на државно-политичката власт после 1945 година, неопходната концентрација на земјиштето не се дозволило да се одвива идентично како во капиталистичките земји, туку единствено како свесна определба на државата за создавање материјални и други претпоставки за развој на сите облици на задругарство¹.

Задругарството, веднаш после 1945 година, посебно аграрното, било онаа област која инаку во скромната теоретска елаборација на прашањата од стопанскиот развој било позачестен предмет на разгледување. Повеќе партиски идеолози уште од 1945 година, а понатаму речиси постојано, теоретски го разработувале задругарството. Меѓу нив позначајни се В. Беговиќ, научниот работник М. Вучковиќ и публицистот М. Гајиќ, кои доста пишувале за задругарството. Теоретски приод кон задругарството може да се забележи и кај највисоките партиски раководители, за што зборуваат трудовите на М. Пијаде уште од 1945 година, на Б. Кидрич од 1946, потоа на Е. Кардељ од 1947 итн². За улогата и значењето на задругарството во општиот стопански развој на нова Југославија биле одржувани предавања на сите нивоа на идеолошко-политичко образование на комунистите, а задругарството било една од основните теми на собирањето на масовните организации во тоа време. Од позначајните документи од 1945 година, местото на задругарството во идниот стопански систем го одредува нпр. мартовската Декларација на Владата на ДФЈ и Законот за аграрна реформа и колонизација.

Во текот на летото 1945 година (24-ти август), била формирана посебна Комисија за задругарство при Стопанскиот совет на ДФЈ³, како тело кое раководело со развојот на задругарството, поднесувало предлози и прописи за регулирање на сите работи околу развојот и функционирањето на задругите. Работата на оваа Комисија со нејзиното укинување, од 20.12.1946 година ја превзела Комисијата за задруги при Претседателството на ФНРЈ⁴. Комисијата за задруги имала задача да ја координира работата помеѓу поедините министерства на владата во однос на зад-

¹ АЈ, 40-46-125, Однос трудбеничког и капиталистичког сектора у пољопривреди.

² М. Вучковиќ, Задругарство. - Београд 1947; М. Вучковиќ, Развој задружних организација у Југославији. - Београд 1947; М. Пијаде, Селачке радне задруге, Архив за правне и друштвене науке, 1-6, 1946; Е. Кардељ, Земјоделското задругарство во планската привреда, Комунист, 3, 1947; Д. Бајалица, Земљорадничко задругарство-пут преображаја наше ситносопственичке пољопривреде у социјалистичку, Народно задругарство, 6, 1948.

³ Сл.лист ДФЈ, 63/1945, Решење о оснивању Комисије за задругарство при Привредном савету ДФЈ.

⁴ АЈ, 50-10, Уредба о организацији и делокруга рада Комисије за задруге при Председништву Владе ФНРЈ.

ругите и задружните организации, да ја проучува состојбата и развојот на задругите, предлагајќи мерки за нивно работење во општиот државен план итн.⁵ Со воведувањето на првиот Петгодишен план и после судирот на КПЈ со ИБ, се воведуваат нови комисии и тела за регулирање и раководење со задружниот сектор⁶. По аналогија на сојузните, такви органи и тела се формирале и на републички и на пониски административно-територијални нивоа.

Веднаш во 1945 година, покрај формирањето на Комисијата за задругарство при Стопанскиот совет, биле направени и обиди за регулирање на некое поповолно кредитирање на задружните сојузи⁷. Посебна поддршка на задругарството предвидена е со членот 17 од Уставот од 1946 година каде што стои: "Државата посветува посебно внимание и му пружа помош и олеснување на задругарството".

Делумно заради спонтаното стопанско самоорганизирање на селанството низ работните задруги во текот на 1945 година, но воглавно заради долгорочните стратешки цели во аграрот, државата во зимата 1946 година приоѓа кон подетално правно регулирање на производителните задруги. Изработени биле општи Начела⁸, донесена Уредба за селските работни задруги⁹, Угледни правила за внатрешно уредување на задругите за заедничка обработка на земјата¹⁰. Разгледувајќи ги фебруарските сојузни акти - Општите упатства за основање и работа на СРЗ¹¹ и Угледните правила за СРЗ¹², земските министерства за земјоделие, во првата половина на 1946 година донесуваат Напатствија за основање и работа на селските работни задруги¹³.

Спонтаното самоорганизирање на земјоделците за заедничка обработка на земјата, беше карактеристично особено при колонизацијата на боречките семејства во Војводина. Без да навлегуваме во мотивите на ваквите определби¹⁴, би навеле дека во Уредбата за СРЗ и во другите регулативи, прецизно се утврдува кои категории на колонисти и земјоделци можат да формираат задруга и тоа: колонисти кои добиле земја индивидуално, вкнижено за секое семејство; колонисти кои барале да им се додели однапред земја како на задруга: аграрните интересенти безземјаши¹⁵; аграрните интересенти - сиромашни селани кои добиле земја индивидуално вкнижена или пак сиромашни селани кои имаат малку своја земја и барале да им се додели земја како на задруга;

⁵ Сл. 1, 2 и 3 од Уредба о организацији...

⁶ Подоцна бил формиран Комитет за задругарство и Комисија за село при ЦК КПЈ, која претежно се занимавала со проблемот на развојот на СРЗ.

⁷ Сл.листДФЈ, 75/1945, Решење о омогуќавању преузимања гаранција за кредитите које привилегована аграрна банка одобрава задружним савезима.

⁸ АЈ, 4-36-314, Начела (за Уредбата за Правилата).

⁹ АЈ, 97-1, Уредба о селачким радним задругама; Образложение пројекта Уредбе о СРЗ, 06.02.1946 (Образложението го дал М. Пијаде, претседател на Аграрниот совет).

¹⁰ АЈ, 4-36-314, Упутства за селачке радне задруге - Угледна правила за селачке радне задруге, Комисија за аграрну реформу и колонизацију при Влади ФНРЈ, Београд 1946.

¹¹ Општите упатства на 19.02.1946 година ги издала Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ.

¹² Угледните правила за СРЗ ги издало Министерството за земјоделие и шумарство на ФНРЈ на 25.02.1946 година.

¹³ АЈ, 97-111-72, Упутства за оснивање и рад селачких радних задруга.

¹⁴ Повеќето историографи сметаа дека основен мотив се колективистичките идеали од НОБ кои ги терале колонистите во Војводина (и во други краеве) да формираат задруги, давајќи му притоа предност на идеолошкиот момент над сите други. Меѓутоа со оглед на составот на повеќето колонии каде што биле населени луѓе од пасивни планински предели, невични кон обработка на рамничарска земја, како и поради погодностите и предимствата кои државата ги давала на задругите, многу од нив се определувале на задружна обработка на земјата. Секако дека и желбата за класна диференцијација од богатите слоеви на село одиграла своевидна улога.

¹⁵ Чл.23, точка 1 од ЗАРИК.

сиромашни и средни селани кои не добивале земја по аграрната реформа, а кои се здружувале во задруга со рок најмалку три години¹⁶; сточарите во сточарските краевии¹⁷ итн.

При изработката на актите со кои во текот на 1946 година се регулирало создавањето и единствената организација на задругите, според Моша Пијаде "се водело сметка за сите наши услови, потреби и менталитет... да се овозможи на самата пракса да најде најзгодни форми за заедничко обработување...". Со овие акти само "правилно се уредувало едно прашање кое... самиот живот го поставил на дневен ред и ни најмалку не претставува некој обид за форсирање на заедничка обработка на земјата. Здружувањето останува исклучиво доброволно"¹⁸. Партијата дури од 1947 година почнала посилно да го форсира создавањето на селските работни задруги како "социјалистичка организација на производството на село". Таа била свесна дека од постоењето на мал број задруги во 1945 и 1946 година не можело да се заклучи "дека постои некое особено широко, масовно движење за создавање работни задруги на нашето село"¹⁹.

Односот на новата држава кон задругарството подетално е разработен во Основниот закон за задругите од јули 1946 година²⁰, при чие донесување имало доста полемики во Народното собрание. Овие полемики ги иницирал Драгољуб Јовановиќ, сметајќи го Нацрт-законот за недозволено слабо решение за остварување на интересите на селото и селанството, како и од стојалиштето за стопанските ефекти на општеството во целина²¹. Макар што со овој закон била регулирана поширока материја на задругарството, т.е. и постоењето и работата на други, неземјоделски задруги, бидејќи задругарството во принцип е сфатено пошироко, како вид на интересно организирање на општеството, сепак, со оглед на општествено-економската улога и положба на аграрот и селанството, тој Закон најповеќе се однесувал на нив. Тоа може да се види уште во трите од петте ставови на преамбулата на Законот во кои се вели дека Законот се донесува заради корисна употреба на стопанската сила на селското и занаетчиско стопанство во задружните организации како и тоа овие да се вклучат во општодржавниот стопански план. Исто така, за да се пружи посебна заштита и помош на сиромашниот и среден селанец, да се организира правилно снабдувањето на најшироките народни слоеви²².

Покрај тоа што ја третира внатрешната организација на задругите, нивното поврзување во задружни (кооперативни) сојузи и некои други прашања, за разбирање на односот на државата кон задругарството посебно е важен делот од Законот кој ги регулира нивните права и обврски. Државата се обврзува на давање евтини кредити на задругите, им овозможува употреба на модерни средства за производство, стручно подигање на задружни кадри и други погодности. Специфично класниот момент е содржан во ставот дека државата ќе им поклати посебно внимание на задругите на воените инвалиди (чл. 5) при што, претежно се мислело на земјоделските задруги. Обратно, од задругите се бара со правилна задружна работа да придонесат кон реализирањето на општиот државен план, заради што бил предвиден државен надзор над задружното работење и санкции во случај на појава на разни неправилности.

¹⁶ Чл.6 од Угледна правила за СРЗ.

¹⁷ Чл.2 од Уредбата за СРЗ.

¹⁸ Моша Пијаде, Образложение пројекта Уредбе о селачким радним задругама (АЈ, 97-1, 06.02.1946)

¹⁹ Моша Пијаде, За селските работни задруги, Избрани говори и статии 1941-1947. - Скопје 1949, 312.

²⁰ Сл.лист ФНРЈ, 59/1946, Основни закон о задругама, 26.07.1946. Самиот Нацрт на Основниот закон за задругите го образложил претседателот на Стопанскиот совет, Борис Кидрич, во Народното собрание на 16.07.1946 (Прво редовно заседање Савезног века и Веќа народа, стенографске белешке. - Београд 1946, 963-965).

²¹ После неуспешната интервенција по повод Законот за задругите, овој претставник на "аграрниот социјализам" дефинитивно го напушта полето на политичкиот дијалог (види: В. Petranović, Politička i ekonomska osnova..., 428).

²² Основни закон о задругама.

Иако кредитирањето на аграрот било предвидено претежно низ задругарството, во што требало да се бара и мотивираност на селаните за влегување во задругите, во 1945 година и подоцна, кредит можеле да добијат и индивидуалните земјоделци но при потешки услови. При кредитирањето после ослободувањето, до израз дошле две прашања: критериумите за поделба на кредит и должината на отплатниот рок²³, за што помеѓу најодговорните функционери на државата не постоела согласност и по двете прашања. Што се однесува до првото, имало разидување во таа смисла што некои го гледале аграрот како целина, не земајќи ги доволно во предвид специфичните потреби на одредени подрачја. Сепак бил усвоен ставот дека југословенските селани во врска со добивањето кредит треба да се поделат во две групи. Во првата биле земјоделците кои настрадале во војната, а државата се обврзувала да го подигне и помогне нивното стопанско осамостојување. Во другата група влегувале земјоделците кои не настрадале во текот на војната, но сепак им била потребна одредена помош од државата. Заради тоа, било одлучено одредени средства од УНПП-а, со приоритет на давање на настраданите краеве, од Фондот за обнова да добијат и оние земјоделци кои не настрадале во војната²⁴. Во поглед на рокот на отплатата, Министерот за земјоделие Васа Чубриловиќ се заложувал во сите прилики, со образложение за самата природа на аграрното производство, исклучително за долгорочни кредити во аграрот²⁵. Обрен Благоевиќ, помошник министер за финансии, не се согласувал со предлогот сите кредити во аграрот да бидат долгорочни. Министерството за финансии одредило кредитите во земјоделството да бидат само краткорочни и среднорочни²⁶, со што само се потврдува уште од тогаш изразеното предоминантно сфаќање за местото на аграрот, односно неговото релативно запостатвување.

1.2. Задругарството и планското стопанство

Донесувањето на Првиот петгодишен план во 1947 година, како логична последица од сите претходни политичко-економски мерки во стопанството, одигра значајна улога и во поглед на развојот на задругарството. Преминот кон планско стопанисување, тогашниот партиски врв го оценува како "битен пресврт во целокупниот општествен и економски развој на нашата нова држава, вклучувајќи го земјоделството и селото"²⁷. Во истата смисла, во која членот 7 од Уставот на ФНРЈ го одредува односот на државата кон задружните организации, дека ќе им "посветува особено внимание и ќе им пружа помош" и Петгодишниот план ги формулира задачите на државата во поглед на задругарството²⁸:

1. "Пружање силна помош на постојните селски работни задруги како и на доброволната иницијатива која се повеќе се манифестира кај ситното и средно селанство за создавање на задруги за заедничко обработување на земјата и за заедничко одгледување на стоката"²⁹;

²³ Со Законот за уредување и делување на кредитниот систем, донесен во октомври 1945 година, банката претежно се јавува како орган на државата (општеството) кој според плановите и директивите на стопанско-планските органи врши распределба на кредити (M. Bogdanović, *Ekonomika poljoprivrede Jugoslavije*, 186).

²⁴ АЈ, 40-2-4, Записник од седницата на стопанскиот совет од 10.11.1945.

²⁵ АЈ, 40-2-25, Говор на Васа Чубриловиќ на Сојузната конференција на задругари, 01.08.1945.

²⁶ АЈ, 40-2-4, Исто.

²⁷ Максим Горановиќ, *Пољопривреда у Првом петогодишњем плану, Петогодишњи план и наше село*. - Београд 1947, 58.

²⁸ Е. Кардељ, *Земљорадничко задругарство у планској привреди, Проблеми наше социјалистичке изградње*, књ.1. - Београд 1954, 85.

²⁹ Увод Закона о Петгодишњем плану развитка народне привреде у годинама 1947-1951, тачка 7.

2. "Помогнување на селските работни задруги организационо да се зацврстат. Да се воведат производни и финансиски планови, подобра организација на трудот и останати мерки за да селските работни задруги постанат угледни стопанства"³⁰.

Додека во прво време после ослободувањето задругарството имаше претежно набавно-продажна улога и значење на "оружје на работните маси во борбата против капиталистичката шпекулација, против општите стопански тешкотии во кои сме се нашле после ослободувањето, особено во трговијата и снабдувањето", со воведувањето на планот "тоа добива многу пошироко значење на најпогоден стопански организационен инструмент за привлекување на ситно-производните, селските и други маси во планското стопанство и социјалистичката изградба на нашата земја"³¹. Притоа, најважна улога во реконструкцијата и унапредувањето на земјоделството во рамките на планското стопанство воопшто, требало да одигра земјоделското задругарство. Со Законот за Петгодишен план, се бара селските работни задруги помогани од државата да станат угледни стопанства, привлечни за доброволно стапување на селаните во нив.

Во сеопштата пропаганда за успешно реализирање на планот како израз на новите односи, задругарството се поставува во улога на економски сврзник на селанството со државниот сектор. "Ускладувајќи ги индивидуалните интереси на селанството со колективниот интерес на социјалистичката изградба, според Кардељ, задругарството претставува организационо средство за преведување на селанството на патот на социјализмот" и инструмент на социјалистичката изградба³². Во таа смисла, во материјалите на Вториот конгрес на АФЖ на Југославија, одржан во почетокот на 1948 година, каде што се зборува за перспективите што ги отвора Петгодишниот план за еманципација и подобар живот, посебно на селската жена, меѓу другото се вели: "Задругите се тие моќни економски организации преку кои најуспешно ќе може да се спроведе реконструкцијата на земјоделството. Ситните стопанства на селото не се во состојба поединечно да употребуваат машини, да воведуваат нови агротехнички мерки, а здружени во задруга селаните ќе можат успешно да се користат со машини, да применат научни методи за обработка на земјата, полесно да добијат помош од земјоделските стручњаци, да се користат со искуствата на нашите државни земјоделски имоти итн."³³.

Антифашистичкиот фронт на жените, вклучувајќи се активно во исполнувањето на задачите на петгодишниот план "бара засилена работа за привлекување на жените во задругите" и смета дека не треба да се испушти "фактот дека селанските маси се најподложни на потпаѓање под разни клевети за тоа, како задругите значат одземање на нивната земја, рушење на семејствата итн."³⁴.

Во текот на 1948 година беше формиран единствен тип на земјоделска задруга, кој се сметал за "сериозен чекор напред во споредба со старата задруга исклучиво од купопродавен тип"³⁵. Притоа, се настојува да се прошири нивната дејност со формирање на различни типови

³⁰ Член 12, точка 18 од Законот за Петгодишен план.

³¹ Е. Кардељ, Земљорадничко задругарство..., 86.

³² Е. Кардељ, исто, 94.

³³ Архив ЦК СКЈ, фонд: ЦК СКЈ, XVII/18, Најважнији задаци АФЖ-а на селу на II конгресу Антифашистичког фронта жена Југославије, 25.01.1948.

³⁴ Улогата на АФЖ станува понагласена во втората година на индустријализацијата на земјата, почетните мерки на преобразбата на земјоделството, изградбата на задружните домови, создавање на бригадите на Народниот фронт итн. (Архив ЦК СКЈ, исто).

³⁵ Едвард Кардељ, Задачите на нашата партија на село, Реферат на Вториот пленум на ЦК КПЈ. - Скопје 1949, 16.

економии и додатни организации-станции за селско-стопански алат, семенски служби, занает-чиски работилници итн.

Новиот систем на планирање барал промена и на улогата на задружните сојузи во правец на нивно понепосредно врзување за локалните државни и политички раководства³⁶. Со тоа се вршело не само поцврсто поврзување на задружниот и државен сектор, туку и до централизација на раководењето со задругите. Целокупната дејност на задругите (кооперациите) - стопанскиот, политички и културен живот, како и координирањето на работата на кооперативниот сектор со органите на власта бил во надлежност на Главниот задружен сојуз на ФНРЈ. Главните задружни сојузи на републиките, како централни организации, ги репрезентирале сите задружни организации во одредена република³⁷. За прашањата кои се однесувале на организацијата на задругарството во целата држава, ниту еден републички Главен задружен сојуз не смеел да превзема сопствени "директивни мерки". Сите одлуки и акции морале да одат преку Главниот задружен сојуз на ФНРЈ, заради единствено решавање за целата земја³⁸.

На општите земјоделски задруги, тогашната патриско-државна политика гледала "како на погоден облик за совладување на расцепканоста на земјоделското производство и за постепен премин кон повисок тип на задружно орагнизирање и стопанисување во селата"³⁹. Селските работни задруги пак се сметаа за највисок тип на општествено производство на село или главна форма низ која ќе се изврши потиснување на капиталистичките елементи на село и поопштествување на земјоделството⁴⁰, а нивното позасилено создавање почнува од 1947 година. Во текот на 1948 година, кампањите за создавање на задруги, со активно учество на масовните организации се се поорганизирани и позасилени, но сепак во рамките на почитувањето на принципот на доброволноста при здружувањето. Судирот на КПЈ со ИБ во текот на 1948, а посебно во 1949 година, изврши пресудно влијание врз интензитетот со кој се настојуваше ситното индивидуално стопанство да се преведе на патот на крупно социјалистичко стопанство, кое според сталиновите идеолошко-политички шеми, можеше да биде само од типот на колективизираното земјоделство во Советскиот сојуз.

Општо прифатена во науката е оценката дека судирот на КПЈ со ИБ, меѓу другите последици што ги предизвикал во стопанскиот и политичкиот развој на Југославија, како една од најнегативните била орјентацијата за радикален курс на колективизација на селото, која иако краткотрајна, била катастрофална по севкупниот развој на земјоделството и селото. Овој радикален курс беше практичен одговор што највисокото југословенско партиско-државно раководство го пружи на оптужбите на Сталин и советската партија во однос на критиките на југословенската аграрна политика.

1.3. Задругарството во светлината на судирот со ИБ

Суштината на Сталиновите критики на југословенската аграрна политика и соодветните оптужби, изречени на адреса на КПЈ, беа изнесени во двете писма на ЦК СКП (б) до ЦК КПЈ. Во

³⁶ Е. Кардељ, Земљорадничко задругарство у планској привреди, 97-98.

³⁷ АМ, фонд: Главен кооперативен сојуз на НРМ, 1946-1948. (Сојузот е ликвидираан во 1948 година со одобрување на Советот за земјоделе и шумарство во 1953 година).

³⁸ Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova ...*, 429.

³⁹ Историја на Сојузот на комунистите на Југославија. - Скопје 1985, 409.

⁴⁰ Членот 1 од Уредбата за СРЗ вели дека земјоделците можат да формираат СРЗ за да "би создале услови за примена на современите достигнуања во науката, техниката и напредните методи на земјоделско производство и со тоа да постигнат поголема корист за себе и за државата".

првото, од 27.03.1948 година, се констатира дека "во југословенската компартија не се чувствува духот на политиката на класната борба" и дека "поработот на капиталистичките елементи на село... оди со полн чекор, а раководството на партијата не превзема мерки за да ги ограничи... Комунистичката партија на Југославија се улукува со трула опортунистичка теорија на мирно сраснување на капиталистичките елементи во социјализам, позајмена од Бернштајн, Фолмар, Бухарин"⁴¹. Второто писмо, од 04.05.1948, ги повторува и разработува начелните оптужби од првото. Повикувајќи се на Лениновите мисли од почетокот на дваесетите години дека "додека ние живееме во ситноселанска земја, капитализмот во Русија има посигурна економска база отколку комунизмот" зошто "ситното производство раѓа капитализам и буржоазија непрестано, секојдневно, секој час, стихично и во масовни размери", па потсетувајќи дека во СКП(б) петнаесетина години после Октомвриската револуција не слегувало од дневен ред најпрво прашањето за ограничување на капиталистичките елементи на село, потоа прашањето за конечна ликвидација на кулаштвото како последна капиталистичка класа, ЦК СКП(б) го критикува југословенското партиско раководство заради премолчување на прашањето за "класна диференцијација на село". "Во услови кога во Југославија не постои национализација на земјата, постои приватна сопственост над земјата и купопродажба на земјата, постои наемен труд итн.-Партијата не може да се воспитува во духот на заташкувањето на класната борба и помирување на класните противречности, а со самото тоа да не се разоружа пред лицето на основните текови на изградбата на социјализмот"⁴². Како врвна точка на скршнувањето од марксистичко-ленинистичкиот пат во поглед на субјектите кои раководат со процесот на ликвидација на капитализмот и изградбата на социјализмот, се цитира една отргната реченица од Титовиот говор во Загреб во ноември 1946 година, која гласи: "Ние не им зборуваме на селаните дека се тие најсилен столб на нашата држава, за да евентуално со тоа ги добиеме нивните гласови, туку затоа што тие во суштина се тоа"⁴³. Оваа реченица му послужила на ЦК СКП(б) за заклучок "дека споменатиот став на Другарот Тито не само што ја одрекува водечката улога на работничката класа, туку го прогласува целото селанство-значи тука и кулаштвото најцврста основа на нова Југославија"⁴⁴. Сите цитирани оптужби од писмата на ЦК СКП(б) се нашле и во Резолуцијата на ИБ од 28.06. 1948, во поголем дел дури и исто формулирани⁴⁵.

Севкупното истражување на проблематиката на аграрот и селото во периодот 1945-1955 година, јасно ни покажува дека КПЈ во никој случај не можела да биде оценета како "кулачка" партија, зошто со широко диференцираната економска политика го штитеше и помагаше ситниот и среден селанец, дури претерувајќи во тој правец и дека со создавањето и постепено јакнење на државниот и задружен сектор токму "верно ги следела марксистичко-ленинистичките принципи на социјалистичката реконструкција на земјоделството и селото"⁴⁶.

Реагирањето во однос на нападите на СКП(б) и на другите членки на ИБ, во Југославија, почнувајќи од 1948 година, протекува низ неколку меѓусебно поврзани нивоа, а оптужбите се разгледуваат интегрално, значи во нивните рамки и оние кои се однесуваат на аграрната

⁴¹ Писма ЦК КПЈ и писма ЦК СКП(б). - Београд 1948, 36.

⁴² Исто, 45.

⁴³ Овде се работи за фалсификување на титовата мисла, зошто е испуштен последниот став кој гласи: "и дека тие сами биле свесни за тоа", т.е. дека работните селани биле свесни за својата улога покрај работниците како главен столб на општеството ("Борба", 02.11.1946).

⁴⁴ Писма ЦК КПЈ..., 46.

⁴⁵ Текстот на Резолуцијата на ИБ за состојбата во КПЈ, во целост го пренесла "Борба" од 30.06.1948 година.

⁴⁶ Влајко Беговиќ, Изградба на социјализмот или јакнење на капиталистичките елементи во селото и градот, Статии по повод клеветничките обвиненија на Информбирото против КПЈ. - Скопје 1948, 8-15; "Борба", 165, 11.07.1948.

политика⁴⁷. Следејќи ја реакцијата на највисокото партиско раководство на нападите од страна на ИБ, до крајот на 1948 и почетокот на 1949 година, можеме да дојдеме до една значајна констатација за темата на ова излагање. Имено, исцрпно одбивајќи ги сите оптужби на сметка на водењето на аграрната политика и правдајќи го со југословенските прилики избраниот пат во таа сфера на општествено-економските односи, партиското раководство на одреден начин како да ги "губи нервите", така што за разлика од другите прашања тука почнува практично да "попушта". Така, спротивно од својот, уште во 1947 година зацртан пат, потврден и на Петтиот конгрес на КПЈ, тоа почнува да "подлегува" на една "оштра" линија на аграрната политика. Новиот курс, завземен веќе на Вториот пленум на ЦК КПЈ кон крајот на јануари 1949 година и со него инаугурираната политика низ целата 1949 година, претставувале поточно "пораз" во аграрната битка во пошироката идеолошко-политичка војна со Сталин.

Несогласувањето со оценките на Сталин и Молотов во однос на југословенската аграрна политика било изразено уште на пленарната седница на ЦК од 12 април, свикана по повод писмото од 27 март и завземањето на одредени ставови по неговата содржина⁴⁸. Суштината на расправата околу ова писмо, содржана е во кратката Кардељева квалификација дека "ние сме веќе денес социјалистичка држава иако имаме свежи остатоци на капитализмот на село"⁴⁹.

Југословенското раководство во почетокот се нашло затекнато и изненадено од жолчноста на нападите, така што не можело веднаш постудиозно да се подготви за "одбрана". Заради тоа, била побарана подршка од најшироката база, а истовремено течеле подготовките на рефератите за Петтиот конгрес на КПЈ, кој дава комплетен и аргументиран одговор на сите напади на СКП(б). Одбраната од нападите завзела нешто помалку место во Титовиот "Политички извештај"⁵⁰, а нејзината потемелна разработка е присутна во рефератите на Е.Кардељ и Б.Кидрич. Меѓутоа, кога станува збор за аграрот, таа уште подетално била разработена во студијата на В.Бакариќ од 1950 година⁵¹.

Со оглед на тоа што од 1947 година, Е.Кардељ станува главен идеолог на аграрната политика, малку поблиску ќе се запознаеме со некои негови ставови, битни за односот на државно-партиската власт кон развојот на задругарството⁵². При тоа, можеби најбитно значење во Кардељевото излагање на Петтиот конгрес има одредувањето на значењето и местото на аграрното и селанско прашање во вкупната партиска проблематика. Зборувајќи за претстојните партиски задачи, Кардељ нагласува дека "најважна и најкомплексна задача" која се поставува пред

47 Така од март 1948 година, за овие оптужби "зад затворени врати" неколку месеци расправало само Политбирото (и еднаш ЦК на пленум). Со објавување на Резолуцијата на ИБ од крајот на јуни судирот продира во најшироката јавност, во јули Петтиот конгрес на КПЈ после преходно изјаснување на околските комитети, се одржува во непријатна атмосфера на целосен идеолошки и политички судир, потоа "расправата" до крајот на 1948 година се спушта на пониските партиски раководства и во келиите, ставови завземаат НФ, Народната младина, АФЖ, органите на власта почнувајќи од Владата и Сојузното собрание. Меѓутоа, тон на целата политика и однесување дава најтесното партиско раководство, а сите други фактори играле во главно трансмисиона улога. Партиските комитети во Македонија, како и целата партиска организација, уште во текот на месец мај ја разгледувале одлуката за исклучувањето на А. Хебранг и С. Жујовиќ од членството на ЦК КПЈ (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Работата на партиските комитети за месеците март, април, мај и јуни, 1948). ЦК на КПМ на својот состанок од 01.07.1948 година ја разгледал изјавата на ЦК КПЈ од 29.06.1948 година и донесол еднодушна Резолуција со која ги прифаќа ставовите на ЦК КПЈ (Нова Македонија, V, 1091, 13.07.1948, Резолуција на ЦК КПМ).

48 Историја на Сојузот на комунистите, 422.

49 Архив ЦК СКЈ, II/1, Стенограм, 17.

50 Ј. Б. Тито, Политички извештај, Пети конгрес КПЈ. - Београд 1948, 144-146.

51 В. Бакариќ, Проблеми земљишне ренте у прелазној етапи. - Београд 1950.

52 До 1947 година, најбележит креатор на аграрната политика е Моша Пијаде, а од 1947 година Едвард Кардељ го превзема тој примат на главен идеолог на аграрната политика на КПЈ. Неговите идеолошки поставки на Конгресот начелно не дошле во прашање, тој останал на истите позиции, така што на Конгресот не дошло до промена на партиската линија во аграрот.

Партијата "секако е прашањето за социјалистичка преобразба на нашето земјоделство"⁵³. Кардељ истовремено ја објаснува основната причина за идната таква партиска линија, а со тоа дава индиректна "одбрана" на дотогашниот партиски курс во аграрната политика. Нагласувајќи ја важноста од потпирање врз Лениновото учење, дека во интерес на развитокот на револуцијата е "во никој случај да не се прстигнува развитокот на масите", Кардељ ја истакнува неопходноста во практиката да се примени начелото дека "работните селани мораат врз сопственото искуство да се убедат во предноста на оваа или онаа мерка на прогрес". Сообразно на дотогашната партиска линија, Кардељ како основна и во југословенски услови испробана практика го истакнува задругарството низ сите негови форми. Тој, меѓу другото, предвидува дека процесот на социјалистичката преобразба на селото ќе биде бавен, заради недоволно развиената индустрија и дека "секое вештачко форсирање на тој пат, секое неводење сметка за објективните и субјективни услови може да биде само штетно". Форсирањето на СРЗ, како највисок тип на земјоделски задруги го смета за неможно во тие услови и заклучува дека "така ќе биде долго-се додека селанецот не седне на трактор"⁵⁴.

Другата група на акценти, Кардељ ја насочил кон прашањето за класната борба на село или попрецизно прашањето за созреаност или несозреаност на условите за "ликвидирање на кулаците како класа"⁵⁵. Низ анализата тој заклучува дека сеуште не созреле условите за ликвидирање на капиталистичките елементи на село во Југославија, но Партијата со развитокот на задругарството оди кон тоа да ги создаде потребните услови⁵⁶. Тој тврди дека "сите приказни за некоја насилна колективизација или за присилување на селанецот или ситните производители да се одрекнат од своите индивидуални стопанства..." претставувале лага и дека селаните сами, врз "сопствени искуства цврсто ќе се преведат на социјалистички пат"⁵⁷.

.. Кардељевото излагање за аграрната политика на Конгресот во политичко-економски, историски, па и во општополитички димензии го дополнил во својот реферат Б. Кидрич, раководителот на највисокото стопанско тело во државата⁵⁸. Одбраната од нападите на ИБ, тој уште повеќе ја базира врз мислите на Маркс, Ленин и Сталин, анализирајќи ги и правдајќи мерките на нова Југославија, кои ги поткрепува со цифри и историски факти. Кидричевата појдовна аналитичка точка лежи во сфаќањето дека е погрешно механички да се копира советското искуство и дека непосредните патишта и методи на развојот во специфичните југословенски услови "смеат па и мораат да се разликуваат од оние во Советскиот сојуз"⁵⁹, при што детално го разгледува прашањето за **национализација на земјата**⁶⁰.

⁵³ Е. Кардељ, КПЈ у борби за нову Југославију, за народну власт и социјализам, Пети Конгрес КПЈ. - Београд 1948, 369.

⁵⁴ Е. Кардељ, Исто, 371.

⁵⁵ За ликвидирање на кулаците државно-партиското раководство дава насоки уште од 1945 година и тоа претежно со економски средства (АЈ, 40-46-125, Степен развитка и став према богатом селјаку), меѓутоа тоа прашање официјално се поставува на Петтиот конгрес на КПЈ, наметнато со оптужбите на Сталин и ИБ.

⁵⁶ Е. Кардељ, Исто, 374.

⁵⁷ Исто, 377.

⁵⁸ Б. Кидрич, Развитак и услови изградње социјалистичке економије ФНРЈ од ос-лобођења до данас, Пети Конгрес КПЈ, 403-487.

⁵⁹ Кидрич ја подвлекува разликата помеѓу југословенската и советската стварност на стартот на социјалистичката изградба, при што нагласува дека во југословенската револуција бил постигнат сојуз помеѓу сиромашниот и среден селанец со пролетаријатот, а во Октомвриската револуција средниот селанец бил на спротивната страна; потоа во Југославија отсуствува советскиот воен комунизам (1917-1921), спроведени се мерки на конфискација, секвестрација итн.

⁶⁰ Ванчо Бурзевски во статијата "Зошто Југославија не изврши национализација на земјата" (Погледи, 3-4, 1978, 157-174), тргнувајќи од марксистичка анализа ги дава поразителните резултати од национализацијата на земјата во Советскиот сојуз, при што ја издигнува "оригиналноста" и "познавањето" на изворниот марксизам на Ј. Б. Тито и на југословенското раководство, кои не тргнале по патот на сеопштата национализација на земјата во Југославија.

Иако Сталин и ИБ, непосредно не и замерувале на КПЈ заради неспроведување на национализација на земјата, сепак Партијата очигледно почувствувала потреба да пристапи кон потемелна разработка на тоа прашање, кое на Конгерсот за прв пат јавно пошироко е разгледувано⁶¹. Тргувајќи од фактот дека во 1917 година рускиот селанец излегувајќи од феудалните односи не бил сеуште територијализиран, Кидрич подвлекува дека историската ситуација во Југославија во 1945 година покажува дека селанецот веќе бил територијализиран⁶². "Заради тоа, ситниот и среден селанец во Југославија, приврзан кон своето парче земја, национализацијата не можел да ја сфати како предуслов за отворање на процесот на социјалистичка реконструкција на земјоделството туку само како експропријација на ситните производители, како атак на селото, при што би дошло до разбивање на сојузот помеѓу работниците и селаните"⁶³.

Петиот конгрес на КПЈ го застапува гледиштето дека прашањето за национализација на земјата е повеќе формално или второстепено прашање, а дека суштината на социјалистичката преобразба на земјоделството се крие токму во реалното место на ситниот и среден селанец во стопанството, во начинот и односите на производството, при што биле потребни три групи на услови. Првата и најважна се однесува на вкупната способност на општеството да обезбеди за сметка на "социјалистичката акумулација" материјално-производни и финансиски претпоставки за проширена репродукција во земјоделството и развиток на селото. Позитивен одговор на прашањето за ваквата способност требало да даде спроведувањето на Петгодишниот стопански план. Другата група на услови произлегувала од постоењето или непостоењето на подготвеност кај селанството да ја прифати споменатата помош од "својата држава" (агротехнички, организациони и други новини во производството). Како трет услов, се поставува регулаторната улога на државата на пазарот, а како доказ за социјалистичката оријентација на аграрната политика се сметаат многуте прописи и акти донесени во периодот од 1945-1948 година⁶⁴.

Конгресот, меѓу другото, ја продолжува дотогашната политика на ограничување на капиталистичките елементи на село. Како главни задачи на аграрно поле, од една страна, истакнати се неодложните мерки за пораст на продуктивноста на трудот во земјоделството, а од друга, како основна организациона претпоставка за остварување на таквата цел се бара зацврстување и проширување на земјоделското задругарство засновано врз доброволна база⁶⁵.

Програмата на КПЈ усвоена на Петтиот конгрес и изнесените насоки во усвоените извештаи и реферати остануваат на сила во партиската аграрна политика практично до почетокот на 1949 година, кога Вториот пленум кој првенствено бил посветен на аграрното и селанско прашање, јасно го конципирал определувањето за забрзана и сеопфатна социјалистичка преобразба на земјоделството и селото. Кон фактот дека партиската аграрна политика не се менувала до крајот на 1948 година, сведочи на пример и првиот број на "Комунист" од 1949 година. Меѓу прилозите

Сепак, бидејќи до 1949 година во Југославија не била спроведена национализацијата на земјата, туку тоа било оставено тогаш кога ќе се создадат услови, зборува во прилог на некои негови тврдења. Воведувањето на колективизацијата 1949-1953 година претставува отстапување од ваквиот правец.

61 Кидрич истакнал дека на Партијата во тој поглед и упатувале замерки француската и италијанската КП.

62 Кидрич укажува дека советскиот селанец бил против сопственоста на земјата зошто под тоа ја подразбирал спахиската земја (состојбата во 1905 година била 300:1 во корист на спахиската земја) и затоа барал национализација. Наспроти тоа, во Југославија уште после 1848 година продира капитализмот на село, посебно во деловите кои биле под Хабзбуршката монархија, а таквите процеси се одвивале со различен интензитет до 1945 година во сите југословенски покраини.

63 Б. Кидрич, *Развиток и услови изградње...*, 417.

64 Процесот на првобитната социјалистичка акумулација започна со задолжителниот откуп, нееквивалентната размена и радикалните даночни зафати, со СРЗ требало да добие свое институционално решение.

65 Б. Кидрич, *Исто*, 476-477.

настанати кон крајот на 1948 година, посебно интересна за оваа тема е статијата на Влајко Беговиќ, покрај Кардељ вториот човек по значење и авторитет во КПЈ во поглед на застапување и тумачење на аграрната политика. Неговата статија богата со анализа на тековните аграрни општествено-економски односи до крај ги застапува ставовите на Петтиот конгрес, заради што не е потребно посебно анализирање⁶⁶. Меѓутоа, со Новата 1949 година како да настапил и нов политички ветар. Југословенската историографија до сега речиси неподелено го оценува Вториот пленум на ЦК КПЈ како пресврт во аграрната политика⁶⁷. Само со површна анализа на документите од Вториот пленум, а посебно со споредба на показателите за вистинските дејствија во аграрот, пред и после пленумот, лесно можеме да се увериме во оправданоста на тие оценки и да им се придружиме.

Вториот пленум на ЦК КПЈ, во некоја рака, претставува меѓа до која југословенската аграрна политика, покрај следењето на некои советски искуства, воглавно се развивала според приликите во земјата, а потоа под притисокот на ИБ почнува да ги занемарува сопствените услови, иницирајќи пракса на материјално и општествено несоодветна аграрна колективизација. Тоа претставувало класично "лево свртување" кое како такво се поставило веќе во некои оценки базирани врз тековната практика, а изречени истата 1949 година, во месец декември, на Третиот пленум на КПЈ⁶⁸. Сепак, до промени на партиската линија трасирана на Вториот пленум во јануари, не дошло на Третиот пленум во декември. Заклучено е дека треба да се издржи на започнатиот пат, макар што неуспехот на таквата ориентација во аграрната политика барем делумно можел да се насети. Имено, само со еден, додуша доста битен показател, можеме да ја илустрираме исфорсираноста на линијата на Вториот пленум. Така до крајот на 1948 година, односно до, јануари 1949, во ФНРЈ, почнувајќи од крајот на 1945 година, значи за вкупно три години биле формирани 1.318 СРЗ, а до крајот на 1949 година односно за една година, тој број пораснал на 6.626 СРЗ⁶⁹. Како главна суштина на здружувањето на селаните во производни задруги, формирани врз принципот на доброволно внесување сопствена земја на селаните во задругите-принцип во чиј *свесен слободен избор* Партијата секогаш се колнела, ваквиот вистински "избор" неминовно доаѓа под сомнение заради таквото масовно формирање на СРЗ за токму кусо време. Притоа, битно е што истовремено не биле извршени никакви суштински материјални промени во аграрно-производната сфера, односно државата не создала некои постимулативни материјални услови како нужни претпоставки за колективизација на ситносопственичката земјишна сопственост.

⁶⁶ Види: Vera Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945-1948*. - Banjaluka 1988, 365.

⁶⁷ Архив ЦК СКЈ, фонд: Пленуми, II/1-8, Материјали са Другог пленума ЦК КПЈ одржаног 28-30 јануара 1949 године. По предлог на Ј. Б. Тито, одлука за свикнување Пленум со прва точка "Селанското прашање" донесена е на седницата на Политбиро од 10.01.1949 година (Архив ЦК СКЈ, III/38), а за референт е одреден Е. Кардељ. Во расправата на Политбиро, после титовата оценка дека во развитокот на социјализмот на село има и "леви" и "десни" свртувања, останатите дискутантани се сложиле дека "на борбата против кулаците треба да и се пристапи конкретно и индивидуално, држејќи се сега на принципот на ограничување на капиталистичките елементи на село". Во дискусијата на Б. Нешковиќ се наведува дека многу се затворени ножиците помеѓу индустриските и земјоделски производи, при што се одлучило да се зголемат цените на некои артикли наменети за селото.

⁶⁸ Архив ЦК СКЈ, II, 7, (Третиот Пленум на ЦК КПЈ е одржан на 29 и 30-ти декември 1949 година).

⁶⁹ Јоцо Радаковиќ, *Наша пољопривреда и њени проблеми*. - Београд 1953, 40; Velimir Vasić, *Putevi razvitka socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije*. - Београд 1960, 55.

1.4. Напуштање на колективзацијата и барање патишта за развој на земјоделското задругарство

Отрезнувањето на Партијата од сопствената аграрна политика, начелно, во поглед на генералната линија се чувствува веќе во 1950 година, додека практиката заостанува за една или две години во зависност од поедни делови на државата, за да се спроведе во 1953 година одлучен курс за напуштање на колективизацијата.

Најголемиот број на СРЗ не поседувале ни минимум општествени и економски услови за да се развијат во модерни и крупни социјалистички стопанства. Со механичкото спојување на ситните индивидуални селани биле создадени задружни стопанства кои располагале со заостанати средства за производство и на кои воглавно се работело на екстензивен начин. Заради тоа и економските резултати што ги остварувале СРЗ во најголем дел биле незадоволителни. Идеолошката определба за интензивна колективизација, не можела долго време да ги крие вистинските ефекти од задружното производство - неекономичноста, незаинтересираноста и нерентабилноста⁷⁰. Од друга страна, југословенското стопанство веќе во периодот 1950-1951 година било, барем начелно, постепено ослободувано од административните стеги со воведување на самоуправувањето. Заради тоа, почнало и поставувањето на прашањето за ослободување и на земјоделството од елементите на административното раководење и "поставување на неговиот натамошен развој врз принципите на слободен натпревар на економските сили"⁷¹.

Во праксата, воведувањето на стопанската сметка во СРЗ од 1952 година, само ги потврдила непостоечките шанси на работните задруги да се конституираат како крупни стокови производители на колективизираното селанство. Иако инсистирањето на економија на трудот на работните задруги требало оптимално да ја рационализира нивната репродукција, стопанската сметка открила многу противречности на ваквата форма на поопштествување. Таа покажува одредени апсурди на економисувањето на СРЗ изразени во "преголемиот" број на работна сила; "премалиот" фонд на земјиште; огромни материјални резерви-ниска акумулација; кооперација на трудот - мали лични доходи; голем репродукционен инвентар - мали приноси; мали општествени обврски - мала акумулациона и заедничка потрошувачка итн⁷².

Заради тоа, средните и крупни селани не наоѓале во СРЗ изгледи за зголемување на својот животен стандард, туку влегувале за да го одржат постојниот степен на своите репродукциони сили кој бил доведен во прашање со системот на задолжителниот откуп, нееквивалентната размена и прогресивната даночна политика.

Во почетокот на педесеттите години, со постепеното пробивање на законот на вредноста, опаѓањето на земјоделското производство и растечките потреби на вонземјоделското население, делувале врз порастот на цените на аграрните производи, бидејќи масата добра добиени преку задолжителниот откуп не можела повеќе да ги подмири потребите на населението. Тоа всушност претставува најкритичниот момент за СРЗ. Нејзините членови се повеќе се свртувале кон окукницата и одгледувањето на сопствена стока, зошто и ако излезеле од задругата можеле повеќе да добијат на слободниот пазар, отколку што ќе изгубеле низ нееквивалентниот задолжителен откуп. Под тие услови, секое натамошно инсистирање за формирање на СРЗ го губи своето последно упориште.

⁷⁰ Velimir Vasić, *Putevi razvitka socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije*. - Beograd 1960, 55-59.

⁷¹ Е. Кардељ, О неким проблемима наше политике на селу, "Борба", 29.03.1953.

⁷² Dragan Veselinov, *Agrarno pitanje...*, 161.

Кон крајот на 1951 година, на многу задругари им истекувало тригодишното членство во СРЗ и доаѓал моментот предвиден со Угледните правила, кога тие можеле да истапат од задругите. Меѓутоа и во овој случај, како и при формирањето на СРЗ, бил кршен принципот на доброволност, така што поединци биле принудно задржувани во членството на задругата. Иако нивниот број не бил голем, тие биле носители на силното незадоволство во задругите, а нивното против воља задржување во задругата, ја спречувало диференцијацијата и чистењето на задругите, како и нивното распаѓање онаму каде што немало елементарни услови за нивното опстојување⁷³.

Неоспорно е дека СРЗ биле копија на советските колхози и дека тие не можеле да се одржат во услови кога почнало распаѓањето на административниот систем на управување со стопанството. Тие во суштина биле одраз на онаа состојба и сфаќања со кои се карактеризирал периодот во кој настанувале⁷⁴ и во практиката значеле силна девијација во аграрниот развиток, покажувајќи дека таквиот пат на социјалистичка преобразба на земјоделството не одговарал на југословенските услови⁷⁵.

После укинувањето на задолжителниот откуп (почеток на 1953 година), Сојузниот извршен совет издава Уредба за имотните односи и реорганизација на СРЗ на 30.03.1953 година, чија основна цел била создавање на услови за пробивање на елементарните облици на економска демократија содржани во доброволноста и економската заинтересираност⁷⁶. Продлабочувањето на овие интенции се чувствува со стапувањето на сила на Уставниот закон од 1953 година, а во истиот правец беше ориентиран и Шестиот конгрес на КПЈ-СКЈ. Во резолуцијата на овој конгрес, како основна задача во земјоделството поставена е продуктивноста на трудот, а како резултат на тоа-здружувањето на селаните. Посебно се истакнува стриктното придржување кон доброволноста и демократичноста во развивањето на задружните облици на работа и живот на работните селани⁷⁷.

Тргувајќи доследно од принципот на доброволноста во поглед на влегувањето и излегувањето на селаните од СРЗ, Уредбата за имотните односи и реорганизација на СРЗ донесува повеќе прописи кои го обезбедуваат спроведувањето на овој принцип во живот. Во првиот дел на Уредбата, изнесени се новите принципи во врска со идното делување на работните задруги. Во нив се нагласува дека СРЗ, како производителна задруга, базирана врз заедничка обработка на земјата, земјоделците ја формираат и имотните односи во неа ги утвдуваат самостојно, и тоа низ правилата на задругата и по пат на договори помеѓу индивидуалните селани кои стапуваат во задругата и самата задруга (чл.1 и 2). Земјоделците можеле сосема слободно да стапуваат и излегуваат од СРЗ, се разбира според предвидените рокови кои биле однапред познати. Собранието на СРЗ можело да одлучи таа да се реорганизира во друг вид земјоделска задруга, доколку тоа го предложило мнозинството членови на задругата (чл.10). Реорганизацијата на СРЗ се вршела доколку мнозинството од членовите поднеселе пријави за излегување од неа, при што,

⁷³ Hilmija Hasanagić, Zadrugarstvo, Deset godina nove Jugoslavije. - Beograd 1955, 206.

⁷⁴ Периодот од 1949 до 1951 година претставува најтрауматскиот период во повоениот југословенски развој, обележан со остра идеолошка дифенцијација "за" и "против" ИБ. Логорите "Голи оток" и "Гргур" станаа синоним за најсталинистичкиот период од развојот на југословенскиот социјализам, каде што суровоста при "превоспитувањето" на "информбировците" достигна апсурден размер.

⁷⁵ Прва оценка на етапата на колективизацијата дал В. Бакариќ во дискусијата на Шестиот конгрес на КПЈ. Порано, во мај 1949 година, неколку месеци по Вториот Пленум на ЦК КПЈ, Бакариќ укажува на погрешните сфаќања на кадрите во кампањата на создавањето на СРЗ. "Слабостите при формирањето на задругите", - говор на Вториот Пленум на ЦК КПХ, мај 1949; Шести конгрес КПЈ, материјали.

⁷⁶ Сл.лист ФНРЈ, 14/1953.

⁷⁷ Петар Марковиќ, Општествено-економските промени на село во СР Македонија. - Скопје 1970, 80.

можела целата СРЗ да се спои со друга земјоделска задруга, нејзин дел да се спои со друга задруга, да се формира нова задруга итн. (чл.11).

Покрај разните прописи кои детално ги регулирале имотните односи, настанати со излегувањето на голем број селани од работните задруги и кои имале преоден карактер, оваа Уредба ги предвидела основните начела врз кои во иднина требало да делуваат СРЗ. Се тргнувало од тоа дека со намалувањето на бројот на СРЗ и на домаќинствата во нив, ќе остане здраво јадро, способно да опстане и продуцира. Од целата содржина на Уредбата, може да се види дека се пристапило кон создавање на многу поповолни услови за слободна дејност на СРЗ, за разлика од порано, кога сите овие прашања се решавале со низа прописи и административни мерки што ги донесувале повисоките задружни и државни органи.

Наскоро била донесена и една друга уредба која комплексно и сестрано го третира прашањето на земјоделското задругарство. Тоа била Уредбата за земјоделските задруги донесена на 26.01.1954 година⁷⁸. Оваа уредба ги прифаќа и понатаму ги разработува основните принципи во врска со развитокот и работата на СРЗ, но меѓу другото, смета дека и по пат на развитокот на општите земјоделски задруги може постепено да се обезбеди социјалистичка преобразба на земјоделството, ако се има во предвид многубројноста на облиците на дејствување и организираноста на овие задруги.

После реорганизацијата на селските работни задруги од 1953 година, во периодот 1953-1957 година се јавува "вакуум" во реализацијата на аграрната политика, односно се преиспитуваат дотогашните искуства и се бараат нови решенија во областа на поопштествувањето на земјоделството. Во таа смисла, би го навеле цитатот од говорот на Ј. Б. Тито на Третиот конгрес на комунистите на Србија, на 28.04.1954 година, каде што се вели: "Ние не мислиме повторно да се враќаме на линијата за создавање задруги, освен ако селаните сами сакаат да формираат задруга врз доброволна основа...". "Ние сме дошле до убедување дека здружувањето на селаните е можно во различни форми на задругарство. Работната задруга не е единствен облик кој на оваа етапа, кога немаме доволно ни технички, ни други средства, најефикасен и најкорисен. Ние мораме да одиме постепено. Има разни облици, разни можности селаните да се здружуваат и да работат заедно". И натаму: "Сега се поставува прашањето на индивидуалните селани. Тие не сакаат во задруги и повторно преминале на самостоен, индивидуален начин на производство на село. Што сега со нив? Дали треба на некој начин, или со данок или со нешто друго, било со недавање кредити, да ги присилуваме утре да дојдат во задругата? Не, на тој начин не сакаме да ги присилиме и не треба да се обидуваме така"⁷⁹.

Овие мисли на Ј. Б. Тито, го содржат воглавно новиот курс на државо-партиската политика во аграрот, после "лево" радикално скршнување од 1949 година, кое не само во економијата и политиката, туку и во психологијата и свеста на луѓето претставуваше насилство над природниот општествен развој и неговите објективни законитости.

Со донесувањето на Резолуцијата на Сојузното народно собрание во 1957 година⁸⁰, земјоделската задруга и кооперативната соработка добиваат званична политичка поддршка во преобразбата на земјоделството и селото⁸¹.

⁷⁸ Сл.лист ФНРЈ, 26.01.1954, Уредба о земљорадничким задругама.

⁷⁹ Ј. Б. Тито, О пољопривреди и селу. - Нови Сад 1979, 195.

⁸⁰ "Резолуција за перспективниот развој на земјоделството и задругарството" донесена е од Сојузното народно собрание во 1957 година, а во 1959 на Деветтиот Пленум на ССРНЈ, Е. Кардељ го поднесол рефератот "Проблемите на социјалистичката политика на село". Студијата прави понатамошна разработка и конкретизација на програмските начела со посебна разработка на кооперацијата на индивидуалните производители како најпогоден метод за создавање крупно производство и поопштествување.

2. ЗЕМЈОДЕЛСКОТО ЗАДРУГАРСТВО ВО МАКЕДОНИЈА (1945 - 1955)

2.1. Формирање на земјоделските задруги 1945-1947 година

На подрачјето на Македонија за време на стара Југославија постоеле повеќе типови селски задруги, односно кооперации кои биле неразвиени и без некоја поголема традиција. Тоа обично биле набавно-продажни задруги⁸², кои претставувале и најраспространета форма на задругарство во цела Југославија. Покрај овие, донекаде се развивале и селско-кредитните задруги, а делумно и задругите за преработка на земјоделски производи⁸³. Сите овие задруги во текот на окупацијата 1941-1944 година, се нашле во мошне тешка финансиска положба и поголемиот дел од нив престанале со својата активност⁸⁴. Наспроти тоа, биле формирани 60-70 нови задруги, раководени воглавно од лица дојдени од фашистичка Бугарија, кои работеле нецелосно и најголемиот дел служела за ограбување на македонскиот народ⁸⁵.

Со ослободувањето на земјата, во рамките на политичко-економските и социјални мерки на новата државна власт на село, се посветува посебно внимание и на кооперациите, т.е. на задругарството⁸⁶. Во новите класно-политички услови, како основна цел на задругарството се поставува "подобрување на економската состојба на широките народни слоеви, да ги штити и застапува нивните интереси од шпекулантските и слични појави, а наедно да претставува регулатор на цените"⁸⁷. Заради исполнување на вака големата улога, била потребна соодветна реорганизација на задругите и нивно поставување врз нови основи⁸⁸. Меѓутоа, поставувањето на задругарството врз здрави основи во 1945 година беше извонредно тешка задача поради немање на доволно материјални средства, недостиг на простории, механизација и кадар итн.

⁸¹ "Политика" од 24.05.1957, Разговор на Ј. Б. Тито со директорот и главниот уредник на "Политика"; Danilo Tomić, *Zadrugarstvo i udruživanje u radovima Josipa Broza Tita*, „Savremenost“, 11/12, 1980, 150.

⁸² Првата земјоделска набавно-продажна задруга во Македонија била формирана во 1908 година во с.Рабово-Беровско, а во 1912 година во с.Козле-Скопско, а во 1914 година во Дојран се формирани рибарски производни задруги (АМ, фонд: Главен кооперативен сојуз на НРМ, Скопје 1946-1948, Историјат на фондообразувачот).

⁸³ Во периодот помеѓу двете светски војни, задругите во Македонија членувале во следните сојузи: Главен сојуз на земјоделските задруги со седиште во Белград, Сојуз на аграрните задруги, Сојуз на сточарските задруги, Сојуз на Вардарско-лозарско-винарски задруги и Бановинска централа за земјоделски кредит. При главниот сојуз на земјоделски задруги со седиште во Белград-филијала Скопје, биле зачленети вкупно 196 задруги од кои 148 биле селски набавно-продажни а 38 задруги биле специјализирани-19 мешовити производно-преработувачки, 2 градинарски, 3 свиларски, една млекарска, една оризова, 4 лозарско-винарски, 4 рибарски, 2 овоштарски и 2 тутунови задруги. Покрај овие, имало и 11 селско-кредитни задруги. Во Сојузот на аграрните задруги - Скопје, биле зачленети 52 селски задруги кои воглавно биле здруженија на доселените колонисти. Во сојузот на Вардарските лозаро-винарски задруги членувале 12 специјализирани задруги, а во Бановинската централа за земјоделски кредит членувале 93 кредитни задруги. Покрај овие селски задруги постоеле и 30-тина градски службеничко-кредитни задруги (АМ, фонд: Главен кооперативен сојуз на НРМ, исто).

⁸⁴ Пример, производителната дрварска кооперација од с.Врбјани, формирана во 1940 година, пропаднала во 1941 година заедно со капиталот од 20.000 динари (Историски Архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-1, 1944-47, Извештај за работата на кооперациите во Охридската околија, 09.12.1945.

⁸⁵ И. Јаневски, Кооперациите во Македонија, "Нова Македонија", II, 257, 03.11.1945.

⁸⁶ Во еден партиски реферат за СРЗ стои дека чистејќи ги старите кооперативни раководства и членство од "секакви бирократско-шпекулантски елементи... отпочна да се формира при нас здрав и масовен кооперативен сектор, како втор и јак столб на стопанството на нашата земја" (АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-10, 1947, Реферат за трудовите земјоделски кооперации во НР Македонија).

⁸⁷ Л. Лазаров, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948. - Скопје 1979, 136.

⁸⁸ Извесен дел од кооперациите работеле под нова фирма, а со стари капиталистички остатоци, заради што била спроведена контрола која не се покажала доволно ефикасна (Л. Лазаров, Општествено-политичките..., 137; "Вардарски глас", I, 5, Велес, 27.12.1945).

Занимавајќи се со целокупната стопанска обнова на Републиката, АСНОМ пристапи и кон превземање на мерки за повторно заживување и обновување на дејноста на задругите во Македонија, како и кон регулирање на постапката за формирање на нови кооперации. На својата седница од 25.01.1945 година, Президиумот на АСНОМ формирал Привремена комисија за кооперативно дело на ДФМ, а подоцна била формирана и Комисија за кооперативно дело⁸⁹. Привремената комисија за кооперативно дело при Президиумот на АСНОМ, на 03.02.1945 година, издала Повелба од 17 точки според која сите кооперации затечени на 09.09.1944 година, биле должни да достават до Комисијата биланс на нивното работење заклучно со 31.12.1944, како и опширен извештај. Задругите кои биле формирани после 09.09.1944, биле должни да достават препис од записникот на основачкото собрание, список на кооператорите-основачи и препис од правилата на кооперацијата во три примероци, доколку имаат⁹⁰. Сите овие задруги, како и оние новоформирани во текот на 1945 година, се регистрирале пред Комисијата која го одредувала начинот и постапката на нивното формирање, се до оснивањето на Централниот кооперативен сојуз на НРМ⁹¹.

Македонскиот централен кооперативен сојуз (МАЦЕКООПС), функционираше од април до јуни 1945 година и имал задача да ги обединува сите кооперации во Македонија, да се грижи за формирање на нови кооперации, да раководи и да врши контрола на целокупното работење на сите кооперации во Македонија, да врши снабдување на кооперациите, да ги обезбедува со кредити, да работи врз културно-просветното издигнување на своите членови итн.⁹².

Од сочуваните материјали за кусиот период на постоењето на МАЦЕКООПС, може да се види дека тој не успеал во целост да одговори на најважните задачи како што било обединувањето на кооперациите, нивното организационо зацврстување, ликвидирање на нерентабилните задруги, воведување на кооперативна статистика, осовременување на книводствените работи итн.⁹³. Неговата активност од април 1946 година ја превзел Главниот задружен сојуз на НРМ.

Обновувањето на кооперациите во Македонија и поизразеното формирање на нови кооперации позабележително е од месец март 1945 година и тече во текот на целата година. Извештаите на партиските организации од терен нагласуваат дека речиси "во секое село има основано кооперација", се разбира од најразличен тип на дејност⁹⁴. Така, во првите повоени години во Македонија се забележува постоење на општи земјоделски задруги, производно-преработувачки земјоделски задруги, водно-мелиоративни и водни задруги, лозарски, овоштарски, млекарски, винарски, сточарски, овчарски, тутунопроизводни, градинарски, семепроизводни, пчеларски, рибарски, бубарски итн.⁹⁵.

⁸⁹ Комисијата за кооперативно дело на Македонија била поврзана со Комисијата за задругарство при Стопанскиот совет на ДФЈ, формирана на 24.08.1945, а укината на 20.12.1946. Нејзините надлежности ги превзела новоформираната Комисија за задруги при Претседателството на Владата на ФНРЈ (АЈ, 50-10, Уредба о организацији и делокруга рада Комисије за задруге при Председништву Владе ФНРЈ).

⁹⁰ Повелба: "До сите кооперации и кооперативни работници во Македонија", "Нова Македонија", II, 40, 04.02.1945.

⁹¹ "Нова Македонија", II, 99, 28.04.1945, Како се образува кооперација.

⁹² Од фондот на МАЦЕКООПС сочувана е книга со записници и Главна книга на приходи и расходи, како и списи (АМ, фонд: Главен кооперативен сојуз на НРМ, 1946-1948, к-1).

⁹³ МАЦЕКООПС бил укинат со Решение на Министерскиот совет од 04.07.1945 г. (Сл. весник, 12/1945).

⁹⁴ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-1, Извештај за работата по кооперациите во Охридска околина, 09.12.1945.

⁹⁵ А. Усепјанов, С. Лазаров, Задружни форми во земјоделството. - Скопје 1953; "Нова Македонија", II, 304, 28.12.1945, Во Кавадарци се создаде лозаро-винарска кооперација; исто, III, 447, 18.06.1946, Прва македонска лозаро-овоштарска кооперација "Илинден" - Белимбегово; Исто, 352, 24.02.1946, во с. Лазарополе се формира земјоделска кооперација; Исто, 389, 09.04.1946, Земјоделски производителни кооперации.

До крајот на 1945 година во Македонија се евидентирани 442 набавно-потрошувачки задруги, 30 производни, 6 кредитни и 21 останати, или вкупно 499 задруги со 74.800 задругари⁹⁶. Наведените податоци зборуваат дека набавно-потрошувачките-”потребителни” кооперации доминираат над сите други, зошто со членувањето во нив, селанецот сметал дека ќе може полесно и поефтино да се снабдува со неопходните артикли за живот и работа на село. Карактеристично е да забележиме при тоа, дека била присутна појавата да се одбегнува плаќањето на влогот во задругата, ”дури по сиромасите се поредовни во плаќањето на уделот” отколку поимотните се констатира во Извештајот за работа на кооперациите во Охридската околија од 09.12.1945 година⁹⁷.

Една од основните слабости во работата на задругите, која долго време се провлекувала било немањето на стручно оспособен кадар за водење на книговодството и другите стручни работи со кои обичниот неук селанец не можел да се снајде⁹⁸. Обиди за оспособување на стручен кадар преку организирање на задружни и други општо земјоделски курсеви биле направени уште во првата половина на 1945 година⁹⁹, но тие ни оддалеку не можеле да ги задоволат потребите. Од ослободувањето до 31.01.1946 година во Македонија биле одржани 4 задружни курсеви со 120 слушатели, а во тек биле вкупно 6 курсеви со 244 слушатели¹⁰⁰.

Покрај недостатокот на стручен кадар, најголемиот проблем за опстојувањето на задругите во овој период бил недостатокот на финансиски средства и покрај некои кредити одобрени од Стопанската банка во Скопје. Задругите најчесто набавувале само нарјатна стока, кое изворите го карактеризираат како слабост на самите раководства на задругите¹⁰¹.

Во текот на 1946 година на сојузно ниво беа донесени повеќе законски регулативи¹⁰² со кои се уредуваа односите во задругарството. Тргувајќи од општата генерална линија за сестрана помош и развој на задругите врз доброволна основа¹⁰³, Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, бара поголема активност и ангажираност на референтите за земјоделие при околските народни одбори, посебно при формирањето и работата на земјоделските и ”трудо

⁹⁶ АЈ, 40-18-32, док.бр.2, Преглед на задруги, 31.12.1945. Док.бр.8 наведува бројка од 77.200 задругари. Во истиот извор стои дека во Југославија имало 9.616 задруги со 1.182.481 задругари.

⁹⁷ Историски архив на Охрид, Исто.

⁹⁸ Во таа смисла, во еден од извештаите на Комисијата за задругарство на ФНРЈ стои: ”Недостатокот на стручни задружни кадри била една од основните пречки во правилниот развој на задружните организации. Заради тоа, Комисијата обрнала посебно внимание на одржување курсеви за задружни книговодители, магационери и ревизори, при што наишла на полна поддршка на Сојузното Министерство за финансии, кое за таа цел и ставило на располагање на Комисијата 10.500.000 динари со цел планска распределба на сите народни републики. Притоа, обрнато е внимание на воените инвалиди”. До крајот на 1945 г. во рамките на Југославија биле одржани 100 курсеви и оспособени 3.138 слушатели, од кои знатен број воени инвалиди (АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, 1947, Досадашњи рад Комисије за задругарство, 1946).

⁹⁹ Историски архив на Охрид, цит.фонд, Извештај по работата, 25.05.1945. (Меѓу другото, овој извештај кажува дека бил организиран иницијативен одбор за организирање на задружен курс, кој требало да се одржи во текот на јуни со траење од 20 дена. Низ него требало да помине по еден член од сите села на Охридската околија).

¹⁰⁰ АЈ, 40-18-32, Прегледи на задруги, 31.01.1946.

¹⁰¹ Историски архив на Охрид, цит.фонд, Извештај за работата по кооперациите во Охридската околија, 09.12.1945.

¹⁰² Така, бил донесен Закон за задругите, Правила за СРЗ, Правила за сточни задруги, Правила за земјоделски набавно-продажни задруги, Правила за занаетчиско-производни задруги, Правила за околски деловни сојузи, заедно со низа пропатни напатствија и други насочувачки материјали (АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, Досадашњи рад Комисије за задругарство, 1946).

¹⁰³ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-28, До Околскиот народен одбор, оддел за земјоделието - гр.Куманово, 02.01.1946.

кооперации" (селски работни задруги)¹⁰⁴. Покрај тоа, Министерството за земјоделие се обраќа до Министерството за просвета, барајќи ова да испрати "едно окружно писмо до училишните органи во народните одбори, со напатствие и сугестии, да се учителите подејно ангажираат и дадат поголема помоќ на земјоделските кооперации и особено на трудовите земјоделски кооперации". Понатаму, од учителите се бара "да бидат стално во контакт со Околистите референти за земјоделие, да се интересираат и следат иницијативата на широките народни маси, па и да бидат иницијатори како на културно преваспитување и издигање на нашиот народ, така и на економското му издигнување, која улога на селото треба да одиграат земјоделските кооперации и посебно трудовите земјоделски кооперации". Всушност, Министерството за земјоделие смета дека во исполнување на задачата за развој на задругарството, треба "да се ангажираат сите расположиви сили, особено нашата интелигенција на селото"¹⁰⁵.

Со внимателно следење на постојната документација за 1945 и 1946 година, може да се забележи дека кон општото задругарство се обрнува повеќе внимание до првата половина на 1946 година, кога почнува далеку повеќе да се потенцира значењето на СРЗ. Ова го покажува, пред се, бројноста на самите државни и партиски материјали, кои веќе неспоредливо се побројни за проблематиката на СРЗ и од година во година се мултиплицираат, посебно во годините 1949-1951.

Целокупната стопанска дејност на задругите, нивното формирање, организационо зацврстување, поврзување во кооперативни сојузи, водење пропаганда, оспособување задружен кадар и ред други задачи биле ставени во непосредна дејност на Главниот кооперативен сојуз на НРМ, кој бил членка на Главниот задружен сојуз на ФНРЈ¹⁰⁶. Во текот на 1946 година биле формирани околистите задружни сојузи (ОКООПС-и) и реонските кооперативни сојузи (РЕКООПС-и) кои ги обединувале задругите од една околија односно реон¹⁰⁷. Исто така, РЕКООПС-ите се грижеле и за формирање на нови кооперации, за производство на потребни стоки, за откуп на сите "режимски стоки за сметка на државните претпријатија", воделе грижа за културно-просветното подигање на членовите, помагале при отворањето на кооперативни курсеви итн.¹⁰⁸

Основањето на кооперацијата се вршело со точно определена процедура, преку поднесување на пријава до Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, во која биле содржани сите податоци за местото на формирање на задругата, бројот на членовите, големината и видот на земјата, инвентарот што се внесувал итн. Откако Министерството ќе издадело согласност за барањето, задругата се формирала на годишно собрание, а потоа се регистрирала во околистскиот народен одбор и се зачленувала во Главниот кооперативен сојуз на НРМ.

Во текот на 1946 година биле организирани 17 околистски кооперативни сојузи, а во почетокот на 1947 година се формирале уште седум. Меѓутоа и покрај ваквата широка разгранета мрежа на ОКООПС-и, веќе се размислувало, наместо Главниот кооперативен сојуз да се органи-

¹⁰⁴ Се наведува дека некои агрономи завземале "став на незаинтересиран посматрач", наместо со својата стручност да одиграат главна улога во формирањето на задругите (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-28, Предмет: Земјоделски кооперации, 18.05.1946).

¹⁰⁵ АМ, исто, До Министерството на просветата - Скопје, 23.05.1946.

¹⁰⁶ Основачкото собрание на главниот кооперативен сојуз на НРМ одржано е од 4-6 април 1946 година, а на 30.06.1946 г. овој сојуз бил зачленет во Главниот задружен сојуз на ФНРЈ ("Нова Македонија", III, 338, 07.04.1946, Главниот кооперативен сојуз и неговите задачи). Главниот кооперативен сојуз на НРМ, заради низа слабости во работата престанува со работа на 31.03.1948 година. Ликвидацијата била извршена од старна на Извршниот одбор на Сојузот и по одобрување од Советот за земјоделие и шумарство во 1953 година. Надлежностите на Сојузот ги превзема Земскиот пословен сојуз на НРМ.

¹⁰⁷ Историски архив на Охрид, фонд: Околистски задружни сојуз - Охрид (1946-65), к-1, 1946/50, Основачко собрание на реонски кооперативен сојуз во Охрид, 06.06.1946.

¹⁰⁸ Правилник на Реонски кооперативен сојуз за град Охрид и околијата (Историски архив на Охрид, исто). РЕКОПС-от е наречен "Славеј"; АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Правилник за Реонски кооперативен сојуз, 1946.

зираат земски сојузи за одделни видови задруги "со задаток да бидат нивно организационо-политичко и привредно раководство"¹⁰⁹.

Општите земјоделски задруги за индивидуалните селани биле поблиска и поприватлива форма на здружување отколку СРЗ. Селаните далеку повеќе влегувале во ОЗЗ, бидејќи можеле да се користат со разновидната помош што задругите им ја пружале, а при тоа и правно и фактички да останат сопственици на својата земја. Оваа општа оценка произлегува и од фактот што во текот на 1946 година очигледен е порастот на бројот на различните видови задруги, во прв ред на набавно-продажните кои по линијата на снабдување или откуп ги опфатиле речиси сите села, додека сеуште е незнатен бројот на СРЗ.

Вкупниот број на задругите во НРМ, на ден 01.01.1946 година изнесувал 517, а веќе на крајот на годината се покачил на 1079 задруги од кои 869 биле набавно-продажни¹¹⁰. Во набавно-продажните задруги во текот на 1945 година членувале 54.234 членови, а во 1946, нивниот број се покачил на 113.570 членови¹¹¹. Ваквиот голем пораст на набавно-продажните задруги се должел на "недоволната контрола на Главниот кооперативен сојуз и народните одбори" кои дозволиле тие насекаде "стихијно" да се развиваат "па дури и во села од по 30-40 куќи кои немаја материјална база и перспектива да станат стопански јаки кооперации". Од друга страна, во некои економски појаки села не постоеле кооперации заради што во почетокот на 1947 година се пристапило кон нивно формирање. Така, до крајот на мај 1947 година биле формирани 46 нови задруги. Во исто време се извршило меѓусебно спојување (фузионирање) на повеќе од послабите задруги, заради што во средината на 1947 година, бројот на набавно-продажните задруги паднал на 747 задруги. Фузионирањето на повеќе слаби задруги било извршено во мошне кус рок и покрај присутниот отпор на селанството. При нејзиното спроведување, се одело кон тоа, во еден местен народен одбор да се отвори една кооперација со продавница во селата на тој МНО. Така, после извршените фузии, кооперации постоеле во 572 МНО, а остатокот од 175 МНО немале кооперации¹¹².

Работата на набавно-продажните задруги во текот на 1946 и почетокот на 1947 година не била доволно развиена. Таа била "ограничена на трговија со гарантирани стоки и откуп на обавезни земјоделски излишоци" и не прераснала во "оној тип на единствена земјоделска кооперација" во смисол во кој подоцна ја третираше Е.Кардељ-како основна организациона форма за реконструкција на земјоделството, за подигање на продуктивноста на трудот и на општото културно ниво на селото¹¹³.

Бројот на другите видови задруги, како и на СРЗ, до крајот на 1947 година бил навистина занемарлив во однос на набавно-продажните задруги. Со оглед на тоа што за СРЗ, како највисок тип на земјоделски задруги ќе зборуваме посебно, би кажале уште нешто за производните земјоделски задруги или како што се нарекуваат во тој период-земјоделски производителни кооперации. Кај овие задруги, може да се забележи нивното бројно намалување од 26 на 11 задруги како резултат на реорганизацијата која била спроведена. Тие се сметале за "кооперации од стар тип" кои немаат "никакви елементи на заедничко производство, составени воглавно од побогат свет, шпекулантски настроен", заради што биле реорганизирани. При тоа, биле ликвидирани

¹⁰⁹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, материјал без наслов за карактеристиките на кооперациите во Македонија, 1946/1947.

¹¹⁰ АМ, исто.

¹¹¹ Иван Караиванов, Народна Република Македонија. - ГО на НФ на Македонија, Скопје 1949, 72.

¹¹² АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, материјал без наслов за карактеристиките на кооперациите во Македонија, 1946/1947.

¹¹³ Е. Кардељ, цит.дело, 79.

рани повеќе сточарски и градинарски задруги, со оценка дека во нив преовладуваат "капиталистички елементи", а реорганизација претрпеле и рибарските задруги "во кој претежно беа кооперирани бедни и работен свет"¹¹⁴.

Покрај ваквите задруги, во главно во градовите, но и во некои села, постоеле занаетчиско-производни задруги, чиј број во почетокот на 1947 година изнесувал 67 задруги. Со спроведувањето на реорганизација и ликвидација на некои од овие задруги, нивниот број на почетокот на 1948 година изнесувал 49 задруги. Документите наведуваат дека основна причина за намалување на нивниот број бил "неправилниот однос на поедини Градски одбори кои имале тенденција за претварање на кооперациите во државни работилници" т.е. се стремеле "да ги етатизираат", наместо преку овие задруги да го вклопат "нашето расштркано занаетчиство во план, за подигање и модернизирање на занатската работност"¹¹⁵.

Освен занаетчиските, до крајот на 1946 година биле евидентирани 19 занаетчиски набавно-продажни задруги, кои биле сведени на 6 до крајот на 1947, заради оценките на официјалните органи дека во нив имало "заседнати богати и шпекулантски настроени занаетчи". Исто така, биле намалени и градските работничко-намеснички кооперации од 51 на почетокот на 1947 на 32 на крајот на годината¹¹⁶.

Иако речиси повеќето видови задруги директно или индиректно се сврзани со селото, сепак од интерес за нашата тема посебно е значајна работата на задругите во земјоделството, која се одвивала преку трудовите (СРЗ), производните и селските набавно-продажни кооперации. Најзначајни од нив секако беа трудовите земјоделски кооперации (СРЗ), но тие заради својата малубројност и незнатни производни капацитети до крајот на 1947 година, не можеа да бидат некој поголем, а уште помалку основен фактор на земјоделското производство.

Покрај трудовите, ниту земјоделските производни кооперации, освен рибарските, не ја исполниле целта и задачата заради која биле организирани. Исто така не било обратено доволно внимание за нивното реорганизирање, а останала да преовладува оценката дека во нив влегле "кулачки, шпекулантско настроени елементи". Затоа се настојувало овој вид на задруги да се "форсираат до толку, до колку работата на таја гранка од земјоделството не може да се обхване во рамките на селската кооперација". Посебно се бара форсирање само на кооперациите "кои се занимаваат со такви гранки од привредата која допринесуе за општото подигање на производството, или се во непосредна врска со нашиот Петгодишен план"¹¹⁷.

Иако работата на селските набавно-продажни задруги се одвивала во главно во областа на трговијата, тие преку разни работи, помалку или повеќе придонесувале за подигање на земјоделското производство на повисоко ниво, се разбира во крајно ограничените рамки на тогашните оскудни материјални можности. Ваквата нивна функција особено ќе биде форсирана со воведувањето на првиот Петгодишен план.

¹¹⁴ АМ, исто.

¹¹⁵ Во однос на организирање на занаетчиската дејност се смета дека државниот сектор треба да отвори посебни работилници "кои по однос на организација и механизација на работата и производството да бидат на повисоко ниво отколку кооперациите, да по таков начин ги опфанат индивидуалните занаетчи и ги вклучат во план" (АМ, исто).

¹¹⁶ АМ, исто.

¹¹⁷ Во таа смисла се потенцираат кооперациите кои се занимавале со производство на вар, кумур, дрварство и друго, кое производство било во непосредна врска со капиталната изградба на земјата (АМ, исто).

2.1.1. Односот на селаните кон задругата - субјективни и објективни слабости во работењето на земјоделските задруги

Општата слабост на земјоделските задруги во Македонија непосредно после ослободувањето се изразува во стремешот на селаните колку што е можно поеднострано да комуницираат со задругата. Бројните извештаи од терен зборуваат дека селанецот се обраќа кон задругата за да добие нешто од неа, да добие некоја материјална корист, да купи она што му е потребно, но не бил подготвен да возврати и да ги испорача на задругата своите производи¹¹⁸. Покрај ова евидентно ниско ниво на свеста на задругарите, повисоко не можеме да ги оцените ни раководствата на задругите кои вршеле злоупотреби и не ја разбирале до крај својата функција, во отсуство или слаба задружна контрола¹¹⁹. Се забележуваат кражби и проневери, дуќаните и магазините биле доста слабо снабдени, влажни, заради што стоката се расипувала, стоката била лошо сортирана, долго време и недостасувала цена итн. Во меѓувреме пристигнувала нова стока, со подобар квалитет, така што потрошувачите не сакале да ја купуваат постарата стока. Во задругата недостасувала иницијатива за успешна работа или за надминување на слабостите. Општа оценка на партиските извештаи е дека Партијата и власта не успеале во доволна мера да ги раздвижат ситните и средни селани наспроти кулаците кои држеле силни позиции во задругите и посебно во нивните раководства.

Идеолошката борба која на село се водела против кулакот носела и изразено класен белег. Притоа, мораме да нагласиме дека бил присутен стравот дека тие, така вовлечени во задругата, ќе ја поткопуваат однатре и дека е неминовно чистење на задругите од кулаците. Друга е работата во тоа што често се јавувале претерувања и за кулаци понекаде се прогласувале и нешто побогати селани.

Покрај самите земјоделски задруги, чест предмет на критика биле околицките задружни сојузи. Нив им се префрлало дека не одржуваат редовни состаноци и дека во доволна мера не ги претресуваат проблемите на задругарството на својот терен. За пројавените субјективни слабости во работата на задружните кадри, најголемиот дел од одговорноста врз себе ја превземале комунистите, но исто така биле критикувани народните одбори и нивните земјоделски оддели, како и масовните организации за нивната недоволна ангажираност¹²⁰.

Покрај овие споменати и некои други, претежно субјективни слабости, грешки и пропусти, поуспешното делување и развој на ЗЗ било спречено, пред се, од постојните објективни слабости. Многу години после војната, било актуелно прашањето на недостаток на задружни кадри, покрај општата материјална и културна заостанатост и изразитата неписменост на село: недоволната количина и тесниот избор на стока која индустријата можела да ја понуди на селанецот во тој период; малубројните, слаби сообраќајни комуникации; нередовните поштенски услуги на село и слично.

Веќе наведовме дека недостатокот на образувани и "чесни" задружни кадри осетно се чувствувал и бил истакнуван како една од најглавните кочници за успешниот развој на сите видови задруги на село. Со недостатокот на стручен персонал кој ќе може да ја постави администраци-

¹¹⁸ Извештајот на ЦК СКМ од 1947 година зборува дека набавно-продажните задруги во Титов Велешка околија "слабо откупуват производи од селаните и воглавно се оријентирани само на најрадни стоки" (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај на ЦК КПМ за 1947 г.).

¹¹⁹ Пример, во с. Оровник, кооперацијата била слаба, книговодството не се водело и била нужна ревизија, "истата е сместена во частна зграда, во управата се недобри луѓе-кулаци, нужно е да се направи чистка на таквите, статистичките сведенија во нолгу кооперации не се дадени...", (Историски архив на Охрид, фонд: Околицки задружен сојуз - Охрид, к-1, Записник на Реонскиот кооперативен сојуз "Славеј", 16.07.1947.

¹²⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај... за 1947.

јата и задружното работење врз здрави основи, се објаснувале појавите на крајби, протекции и други злоупотреби. Стручното оспособување на задружните кадри било барање кое редовно се слушало речиси во сите расправи за задругарството. Во текот на 1945 и 1946 година биле организирани задружни курсеви на три основни административно-територијални степени: околиски, окружни и републички. Посетителите на овие курсеви се барало да бидат избрани од редот на најдобрите, најсигурни селани и младина. Најголемиот дел од нив ги подготвувале за книговодители-најпотребниот задружен кадар¹²¹. Биле организирани повеќе курсеви кои во најголема мера ги посетувале напредни младинци, писмени (барем четири одделенија основно училиште) кои се сметале за одговорни, пожртвувани, но и "сиромашни", зошто се сметало дека нивната слаба материјална положба ќе гарантира и нивна приврзаност кон новата власт и држава.

Посетителите на задружните курсеви, исто така се оспособувале и за раководители, ревизори, продавачи, евидентичари, благајници, магационери итн. За оспособување на ревизорски кадар бил одржан тримесечен курс, но резултатите биле слаби заради тоа што посетителите немале претходно образование и соодветна пракса. Од друга страна, за магационери во набавно-продажните задруги, според изворите, биле примани најчесто "бивши селски бакали, крчмари, или побогати селани и при многу ретки случаи младинци". Општа констатација е дека до првата половина на 1947 година курсевите биле лошо "технички" подготвени, со лош избор на кандидати и покрај координирањето на работата со партиските комитети, била присутна нередовност на курсистите на часовите и доцнење со почетокот на самите курсеви¹²². И така недоволниот, по број и квалитет задружен стручен кадар, најчесто не останувал на задружниот сектор, туку заминувал на други должности со што се влошувала и инаку лошата кадровска состојба на задругите¹²³. Заради тоа, присутна е оценката дека потготовката на кадарот и квалитативно и квантитативно заостанувала зад општиот развој на кооперациите.

Една од слабостите на задругарството на овој период секако е недоволната и несоодветна контрола врз начинот и ефектот на работењето на самите задруги. Контролата на работата на задругата ја спроведувале нејзините членови, управите, државните органи и Главниот кооперативен сојуз. Додека контролата од страна на членството била поширока и ја опфаќала целокупната работа на задругата, контролата на Главниот кооперативен сојуз во прво време имала ограничен карактер и се сведувала само на финансиското работење, а подоцна се проширила на општа контрола¹²⁴. Како резултат на тоа, во текот на 1945 година биле извршени 500 ревизии и откриен кусок во 145 случаи. Тргувајќи од "класни" позиции, Партијата и власта сметаат дека поради немање доволна контрола, сиромашните селани "извршуваат мали проневери" додека најголемиот дел на малверзациите е "од богати, често и со политичка позадина"¹²⁵.

Грижата на државо-партиските органи за посоодветно снабдување на селото со потребните артикли низ земјоделските задруги била, покрај веќе споменатите слабости, лимитирана од оскудните материјални можности. Покрај извесните, доста ограничени количини на стока

¹²¹ "Нова Македонија", III, 478, 24.07.1946, Кооперативен книговодителски курс во Струмица; Исто, во Тетово се одржа кооперативен курс; Исто, 323, 22.01.1946, Кооперативниот курс во Гевгелија го посетуваат 30 слушачи.

¹²² Во текот на 1947 г. се одржале 9 курсеви со 363 посетители од кои 238 се оспособиле за книговодители во набавно-продажните задруги, 28 за книговодители во СРЗ, 36 за занаетчиските кооперации, 31 за раководители на ОКООПС-ите и 56 за бригадири во СРЗ (АМ, исто.).

¹²³ АМ, исто.

¹²⁴ Контролата на работата на задружните организации од февруари 1947 година била во надлежност на Организационо-инструктивното одделение на Главниот задружен сојуз на НРМ и се проширила на целокупната дејност на задругата, а не само на финансиското работење како во периодот до февруари 1947 година. (АМ, фонд: Главен кооперативен сојуз на НРМ, 1946-1948, Историјат на фондообразувачот).

¹²⁵ Како пример за тоа се насочува судењето на групата на ВМРО од Штип (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, Исто).

од УНРР-а која по пат на задругарството доаѓала на село во рамките на договорената помош за обнова, државата можела сосема малку да му понуди на селанецот во тие сиромашни први повоени години. А на селанецот му требало речиси се-градежен материјал, различна индустриска стока за секојдневна употреба, семенски материјал, храна за пасивните села и друго. Снабдувањето на селското население со стока од задругите било овозможено од 1945 година воглавно со државно стоково кредитирање на задругите. Во почетокот, банковните кредити биле доста малку користени¹²⁶. Имено, макар што ни односот на државата т.е. Главниот задружен сојуз како поверител и задругата ни во поглед на стоките кредити не бил во праксата уредно регулиран, паричните кредити сепак барале поголема прецизност во административно - деловното договарање, заради што било одлагано нивното користење. Причина за тоа, од една страна, била книговодствената несреденост на ЗЗ, а од друга страна, лошото предвоено искуство со филијалите на Задружната и Земјоделска банка. Така, за 1945 година, бил предвиден кредит за кооперациите од 25.000.000 динари, но бил искористен сосема мал дел од тие средства. Во текот на 1946 година бил одобрен поголем износ на кредит и тоа 188.381.000 динари. Ова била прилично голема сума и изнесувала пет пати поголема вредност од сопствената вредност на кооперациите¹²⁷.

Банкарското кредитирање, колку и да е во суштина политички и економски позитивна мерка, бидејќи го тера селанецот кон зголемување на земјоделското производство заради пазарна размена, тоа сепак доведувало и до некои појави кои биле неспоиви со тогашната политичка пларформа за задругарството-до извесно задружно шпекулирање, кое инаку било и самостојна појава, неповрзана со кредитирањето. Понекаде се случувало наместо да ја следат својата основа улога, т.е. размена на стоката, особено на релацијата град-село и обратно, задругите да почнат да се занимаваат користејќи дел од паричните кредити со сопствена "заработувачка", со создавање на сопствен капитал и тоа врз основа на утврдување на нереални цени и такво продавање или препродавање на стоката.

2.1.2. "Класниот непријател"

Органите на државно-партиската власт покрај честите самокритики за својата недоволна ангажираност во задругарството, сепак посветувале одредно внимание и вложувале напори за надминување на слабостите кои се јавувале во работата на задругите: недостатокот на кадри, неправилности и оскудност во снабдувањето, прашањето на кредитирање итн. Сите овие слабости, во извесна смисла, биле третираны како законски внатрешни проблеми на развитокот на новото општество, заради што, логично е дека врз силна идеолошко-политичка офанзива биле подредени сите оние настани и појави за кои се сметало дека влечат корени од "бившото" државно уредување¹²⁸. За идеолошки противници на задругите биле прогласувани првенствено оние кои се занимавале со приватна трговија, зошто задругите требало да бидат главниот општествен посредник во размената. Иако, приватната трговија званично не била укината, иако сеуште "здравата приватна иницијатива" декларативно уживала поддршка од државата¹²⁹, од

¹²⁶ Во извештајот на околинскиот комитет на КПМ-Кавадарци се констатира дека причина "зошто набавно-продајните кооперации не можат да откупат стока..., е што не ползуват кредит. Во целата 1947 година само една кооперација во целата Тиквешка околина има подигнато кредит и тоа во месец децембар" (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Извештај на ЦК КПМ за 1947).

¹²⁷ АМ исто.

¹²⁸ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-10, 1947, Реферат за трудовите земјоделски кооперации во Н.Р.Македонија.

¹²⁹ Види го на пример Уставот на ФНРЈ од 1946 и Уставот на НРМ од 1947 година.

високите партиски функционери¹³⁰, во праксата, на теренот на неа е гледано со априористичка недоверба¹³¹. Приватните трговци паушално биле нарекувани шпекуланти, така што иако Партијата во почетокот и наменила на приватната трговија корисна улога, таа сепак ја сметала таа трговија за привремена и надминлива, сметајќи на нејзиното постепено смалување и конечно укинување. Нејзината дотогашна посредничка улога на село требало да ја превземат продајно-набавувачките ЗЗ како главна алка помеѓу државниот и приватниот сектор, но во тој поглед често се манифестирале противречности речиси на сите државно-партиски нивоа¹³².

Поголем број примери потврдуваат дека Партијата наспроти сопствената официјална линија доста го форсирала овој процес. Преку задругите се водела борба против шпекулацијата, но со очигледно слаби резултати. Секогаш наспроти задругите се јавувале поедини трговци што ја давале стоката поевтино од задругата и со тоа го доведувале во прашање нејзиниот авторитет.

Највисокото државно-партиско раководство било свесно дека не може да го поистоветува шпекулантот со приватникот. Исто така, сеуште се чувствувала потреба од приватниот сектор во одредениот обем на распределба на рационализирана стока, онаму каде што државниот сектор не можел да ги покрие потребите, но сето тоа тешко било сфатливо на теренот, каде што се изградувал непријателски став кон трговскиот приватен сектор¹³³. Покрај селскиот трговец-приватник, за "легални" непријатели биле третирани богатите селани-кулаци. Нивниот број во Македонија не бил голем, нити тоа биле некои богаташи, бидејќи аграрната реформа тука одиграла пресудна улога¹³⁴. Сепак духот на примитивниот егалитаризам, култот кон "сиромаштијата" како априористички сојузник и столб на новите односи, создавале клима на непријателство кон оние кои и за малку отскокнувале од таа маса на малуимотно и сиромашно селанство. Со оглед на тоа што Партијата, масовните организации и власта низ сите свои документи, закони, прописи, и печат итн, постојано се поставувале на страната на интересите на ситниот и среден селанец, ги земале под своја заштита, им давале материјална и морална поддршка, можеме лесно да ја разбереме и споменатата клима и нејзиното репродуцирање.

Иако власта и Партијата, знаеле да претеруваат во прогласувањето на "непријателски елементи" помеѓу приватните посредници-трговци и нив да ги оптужуваат за тешкотиите во ЗЗ, понекогаш за да ги избегнат сопствените слабости и грешки, сепак, објективно, постоело и извесно

¹³⁰ Б.Кидрич, О карактеру наше привреде, "Комунист", I/1, Октобар 1946,41-43.

¹³¹ АС, фонд: Окружен комитет на КПМ - Скопје, (1945-46), к-1, док.бр.230, Месечен извештај за шпекула во течение на месец февруари 1946 година, 05.03.1946.

¹³² Наспроти изјавата на Кидрич за потребата и корисноста на постоењето на приватниот сектор (и трговија) со исклучување на сите шпекулантски елементи (Б. Кидрич, О карактеру наше привреде...), Михајло Вучковиќ, во Извештајот за работа на Комисијата за задругарство, во истата 1946 година зборувајќи за земјоделските набавно-продажни задруги изјавува: "Во нивните раце ќе се концентрира целиот трговски промет на село и во потполност ќе го исклучи приватниот посредник во него" (АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, 1947).

¹³³ Во оваа смисла би цитирале делови од записникот на Конференцијата на членовите на КП од Драчевска околија каде што стои: "Давајќи се ние исцело во обновата ја занемаривме политичката работа со широките народни маси, со кое е пруживме можноста на реакцијата да се поврже со најразлични луѓе, кои било од која причина се погодени од нашите закони за своите разни ненародни дела: големопоседници на кои им е одземена земјата, осудени за шпекула, осудени како соработници на окупаторот итн. Реакцијата најдува при нив ослонец и преку нив шири разни пароли сред народните маси...", "Таква предателска работа најдува поддршка (во едно на делувањето ан ВМРО)... кај синови на бивши трговци-шпекуланти, кои или имаат изгубено или секој ден ги губат позициите со нашето економско зацврстување... Се осетие во околијата и реакционерниот прст на организирана верска пропаганда уперена против нашата младина и нашите закони" (с. Сопиште.). "Во околијата има појави на големошиптарска реакција, која се јавуе кај оние луѓе, кои биле контраши и побогати кулаци. Се шират пароли за некаква си промена на власта" (АС, фонд: Окружен комитет на КПМ - Скопје, к-2, Записник од Конференцијата на членовите на КП од Срез Драчевски, одржана на 23.06.1946 година во село Драчево).

¹³⁴ Ванчо Бурзевски е дециден дека во Македонија, после спроведувањето на ревизијата на бившите колонисти и ЗАРИК, немало кулаци. Истото своевременно го тврдел и Методија Андонов-Ченто, заради што е нападат на Првиот конгрес на КПМ.

"непријателско" делување против задругите и нивната популаризација. Истражувањето, идентификувањето и проценувањето на вистинското потивзаконско делување, неговиот обем и суштина на подрачјето на НРМ, не е едноставно од две причини. Прво, тој таканаречен "класен непријател" на село заради својата неорганизираност не можел да остави никакви пишувани документи од кои најнепосредно би можело да се согледа неговото делување. Фактот дека не постоела организациона поврзаност укажува на нивните можни само мали, на една 33 ограничени и во пошироки размери безначајни разорни и слични негативни влијанија врз задругарството. Второ, државно-партиските документи, го третираат "класниот непријател" на село очигледно без вистинска мерка, воглавно оценувајќи го екстремно негативно. Заради тоа, во проценувањето на неговата вистинска улога во првите повоени години тешко може да се согледа границата помеѓу "непријателското делување" и неспособноста, слабоста и недостатоците во делувањето на субјектите на власта во земјоделското задругарство.

Против задружно политичко и економско делување, поотворено или поскриено се изразуваале оние сили на село кои не се помирувале со новиот класен поредок или тој не им бил по воља, бидејќи ги поткопувал нивните дотогашни општествени, политички и економски позиции¹³⁵. Тие, се разбира, ги користеле објективните и субјективни слабости во развојот на задругарството, посебно настапувајќи во моменти кога биле воведувани нови државни мерки кои селаните послабо ги сфаќале. Притоа, се случувало дел од селаните да потпаѓаат под нивно влијание и без никакви политички причини да станат "непријатели" на задругите.

Сите наведени слабости и недоследности во работата на 33, не би смееле со својот негативен предзнак сосема да ја оквалификуваат појавата и развојот на задругарството за време на обновата на македонското село. Духот на заедничките напори ("за друга") на сите тогашни акции избиваше и низ задругарството кое одигра значајна улога во многу пасивни, слабо снабдени села, како и во културно-просветното издигнување на селанството¹³⁶.

2.2. Новите функции на земјоделските задруги од 1947 до 1955 г.

Со воведувањето на првиот Петгодишен план од 1947 година, државниот и задружен сектор добиваат се позначајно место во аграрниот развој на земјата. Преходно изнесената визија на Е. Кардељ за задругарството станува партиска платформа која, нормално, се следи и во Македонија. Така, во текот на 1947 и посебно 1948 година, власта настојува да развие "единствен тип на основна земјоделска задруга која во себе би ги обединувала сите гранки на стопанска дејност на село, т.е..... функциите на набавно-продажна, кредитна и производно-преработувачка задруга, како и сите други форми на задружна стопанска активност кои се врзани за општите економски и географски услови во кои поединечната задруга делувала"¹³⁷. Овие единствени или општи земјоделски задруги требало да се развиваат со вољата и соработката на самото селанство и со потребна материјална помош од државата. Преку општите земјоделски задруги се сметало дека ќе се создадат услови за унапредување на земјоделството, за зголемување на продуктивноста на трудот итн, кое помеѓу другото се планирало да се реализира со: прво, создавање на различни

¹³⁵ Особено изразени биле непријателствата во многу шиптарски села во Западна Македонија и Кумановско каде што делувале балистички банди. Во текот на 1945 и 46 година забележливо е силно вриење, чести инциденти, напади, убиства, меѓунационални судири, шовинизам, за што зборуваат повеќето партиски извештаи од терен. Ваква состојба се чувствувала и во селата каде што имало српско или просрпско население (големосрпска реакција), наспроти на делувањето на поедини организации на ВМРО.

¹³⁶ АМ, фонд: Комисија за село, к-16, Политичката положба на село и работата на Сојузот на комунистите на село (1954).

¹³⁷ Е. Кардељ, Земљорадничко задругарство..., 79.

видови расадници¹³⁸, фарми, приплодни станици, ветеринарни лечилници¹³⁹, задружни економии; второ, со набавување на потрошна стока и репродукционен материјал за индивидуалните земјоделци - членови на овие задруги; и трето, со откуп, преработка и продажба на нивните производи¹⁴⁰.

Со оглед на тоа што генералната партиска линија ги форсирала ЗЗ во подобрена варијанта, т.е. покрај набавно-продажната функција требало повеќе да се занимаваат и со земјоделско производство, тие во Македонија тргнуваат во насока на реорганизирање во земјоделски задруги од општ тип. Тоа конкретно значело создавање на задружни економии-"земјишни поседи на кои преку заедничка работа ќе дојде до поголемо зближување меѓу задругарите и до нивно подучување на колективна обработка на земјата, учествувајќи на поделбата на приходот на економијата врз основа на вложени работни денови"¹⁴¹.

Покрај извесните успеси во спроведувањето на откупите и обезбедување стимул на земјоделските производители кое се потенцира низ повеќе документи, факт е дека во текот на 1947/48 година ЗЗ не ги исполниле поставените задачи во областа на земјоделството и не успеале да преминат "од колективна доставка и продажба кон колективна преработка и производња". Заради ваквата состојба, а со цел да се интензивира земјоделската дејност, во текот на 1948 година се врши доделување на парцели од слободните земји на аграрниот фонд (5-10 ха) на блиските кооперации за нејзина колективна обработка, потоа доделување на извесен машински парк за вршење услуги на селаните итн.¹⁴².

Слична задача како и на задружните економии била наменета на сточните фарми, пчеларниците, овошните расадници, на разните работилници, машински станици за заедничка употреба на задругарите итн. Покрај дотогашното стоково работење, како нова задача на ЗЗ од општ тип им било ставено и организирањето на штедачко-кредитната дејност. Системот на врзана трговија со кој било опфатено речиси целокупното селанство, станало од 1948 година главна преокупација на ЗЗ и во НРМ.

Паралелно со разграничувањето на функциите на ЗЗ, растел и бројот на СРЗ, заради што се јавила потреба од разграничување и специјализирање на раководните структури. По директивите на Партијата, Главниот задружен сојуз кој до летото 1947 година ги опфаќал сите видови задруги, почнал да се цепи и биле формирани посебни сојузи: Сојуз на набавно-продајните задруги, Земски деловен сојуз на земјоделските задруги, Сојуз на занаетчиските задруги, Сојуз на селските работ-

¹³⁸ Така, само со средства од фондот за обнова за 1946 година биле изградени повеќе згради, специјални училишта и помошни објекти во овошните расадници во Тетово, Охрид, с.Јосифово (Валандовско), Берово, с.Сарај, Битола, Радовиш и во лозовите расадници во Струга, Дуброво (Кавадаречко), Скопје и Кавадарци и тоа во вредност од 8.164.163 динари (АЈ, 50-88-184, Извештај за поарчаните суми од фондот за обнова, 29.01.1947).

¹³⁹ Во текот на 1946 година било започнато изградување на 9 ветеринарни лечилници и тоа во Скопје, Куманово, Тетово, Охрид, Битола, Прилеп, Т. Велес, Штип и Струмица, за што биле потрошени 6.796.109 динари од фондот за обнова (АЈ, исто).

¹⁴⁰ Ваквото значење кое Кардељ го дава на општото земјоделско задругарство донекаде е во колизија со оценката на Комисијата за задругарство на ФНРЈ која гласи: "Освен селските работни задруги, сите останати организациони форми, особено земјоделските задруги не одговараат на општествено-економската структура на нашето стопанство" (АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, 1947, Досадашњи рад Комисије за задругарство). Ваквата оценка веројатно е донесена врз основа на целокупните стопански промени во Југославија - создавање на државен сектор на кој секако повеќе одговарало земјоделството организирано во СРЗ, а не се тргнувало од објективните материјално-технички и други услови кои не биле созреани за организирање на овој највисок тип на земјоделски задруги. Исто така, може да се види дека овој извештај е поднесен во првата половина на 1946 година пред донесувањето на Законот за задругите, кога сеуште била силно присутна старата предвоена организација на задругарството.

¹⁴¹ АМ, фонд: Главен кооперативен сојуз на НРМ, Историјат на фондообразувачот.

¹⁴² АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Карактеристики...(материјал без наслов).

ни задруги итн. Постојењето на овие сојузи условило постепено гаснење и укинување на Главниот задружен сојуз на НРМ¹⁴³. Во текот на јуни 1948 година била извршена реорганизација на Главниот сојуз на земјоделските задруги, така што раководството и целата дејност со задругите преминала во поедините ресорни министерства, а Сојузот останал како репрезентативна установа надлежна за агитација и пропаганда¹⁴⁴, како и за издавање на задружни списанија "Народна задруга" и "Гласник"¹⁴⁵.

Додека, почнувајќи од летото 1947 година, на републички план се прават видни напори заради остварување на примарната функција која во областа на социјалистичката преобразба на земјоделството и селото врховното партиско раководство тогаш ја наметнало на 33, стварноста на теренот, по правило, бавно се прилагодувала кон новиот курс. 33 во голема мерка биле оптоварени со слабости кои немале никаква врска со преминот кон повисок степен на дејствување и работа.

Со реорганизација и фузионирање на поедини мали и неекономични 33 во текот на 1947 година, опаднал нивниот број. Веќе беше кажано дека набавно-продажни коопрации имало 572 на број во 747 месни народни одбори, заради што во текот на 1948 година како прва задача на Сојузот на набавно-продажните задруги било организирањето кооперации во сите села на НРМ каде што имало месни народни одбори а во останатите села отворање на продавници¹⁴⁶. Работата на набавно-продажните кооперации која во 1947 година била уште недоволно развиена, ограничена на трговија со гарантирани стоки и откуп на задолжителните земјоделски одвишоци, во 1948 година требало да прерасне во проектираниот тип на единствена земјоделска задруга, но и покрај сите настојувања и помош од соодветните органи, тешко можел да се обезбеди тој развој¹⁴⁷.

Поради својата организациона недоизграденост, кооперациите не можеле до крај и целосно да го опфатат откупот на земјоделските производи, така што понекаде се јавувале самите како откупувачи, а некаде како "комисионери", т.е. откупувачи за сметка на државните откупни претпријатија. Во најголемиот број на случаи, кооперациите фактички се јавувале "како технички извршители без да се заинтересираат да откупот го разгледуват како свој основен проблем и да тоа биде проблем на сите селани". За ваквата состојба делумно се окривуваат повеќе раководства на кооперациите "составени од побогат свет" кои биле против спроведувањето на откупите¹⁴⁸.

Посебна улога земјоделските набавно-продажни задруги како и околиците сојузи на 33 добиле со воведувањето на системот на врзана трговија, меѓутоа, преходните организационо технички подготовки за преминување кон овој систем оделе многу бавно. На почетокот сето "воглавно се свело на порачка на стока од страна на околиците задружни сојузи", додека пак околиците комитети не се зафатиле во доволна мера со претстојните задачи и не ја дале потребната помош, особено во поглед на оспособување и дополнување на кадрите како и во

¹⁴³ Главниот задружен сојуз на НРМ престанал со работа на 31.03.1948 година.

¹⁴⁴ Архив ЦК СКЈ, XV 1/68, Извештај о извршеном прегледу селачких радних задруга.

¹⁴⁵ Главниот задружен сојуз на НРМ ги издавал органот "Гласник", весникот на задругите "Народна задруга" и "Популарна задружна библиотека" ("Гласник", II, 1, 1953).

¹⁴⁶ Начинот на формирање на задругите, нивните задачи и функција биле регулирани со посебна "Уредба за начинот на оснување на задруги, нивните правила и уписот во задружниот регистар", објавена на 28.03.1947 г. (Сл.весник на НРМ, 9/1947); Исто така, биле донесени и "Правила за земјоделски набавно-продажни кооперации" (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-111), потоа "Правила за околицкиот сојуз на земјоделските задруги" (АМ, цит.фонд, к-112).

¹⁴⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Карактеристики на кооперациите (материјал без наслов), 1946/47.

¹⁴⁸ АМ, исто.

"мобилизацијата на масите при решавањето на сите технички и организациони прашања". Покрај тоа, сепак се успеало да се популаризираат новите уредби речиси во сите села, посебно преку околските одбори на Народниот фронт, кои организирале конференции објаснувајќи ги одредбите и значењето на новиот систем на врзана трговија¹⁴⁹. Со воведувањето на овој систем и улогата на набавно-продажните задруги дотолку се зголемила ако се земе предвид фактот дека во текот на мај 1948 година се пристапило и кон ликвидирање на приватната ситна трговија. Во НРМ во оваа смисла биле издадени посебни инструкции, така што до 30-ти мај требало да бидат ликвидирани бакалските продавници и месарниците, винариите и старинарниците, а до 30-ти јуни угостителските дуќани и слаткарници. Ликвидирањето на оваа "деталистичка" ситна трговија се поврзувало со наводното проширување на државаната и задружна трговска мрежа¹⁵⁰.

Трговијата по врзани цени на македонското село започнала во услови на незадоволителна мрежа на 33, идејќи над 170 месни народни одбори немале свои задруги, така што производителите биле принудени да ги носат своите производи во поблиските задруги во други МНО, кои биле често оддалечени. Покрај ова, веднаш на преден план избил недостатокот на кадри, немањето на соодветен простор, магацини и продавници, недостаток на најнужен инвентар и сл, кое делувало на сосема малото учество на 33 во откупот¹⁵¹.

Прашањето на способни раководители и книговодители било доста остро поставено не само заради формирањето на нови задруги, туку и за постојните, бидејќи "мноштвото на разновидни и доста компликувани формулари за малубројните, слабо писмени и стручно неподготвени кадри" претставувало "огромна тешкотија за доставување на потребната евиденција во одредениот рок"¹⁵². Во таа смисла, и еден записник на ЦК КПЈ, констатира дека во Македонија "по задругите книговодството и целото финансиско работење е многу слабо, особено кај земјоделските задруги од општ тип". Така, во Околскиот задружен сојуз на Скопје од вкупно зачленети 89 задруги, во 32 воопшто немало книговодител "туку книжењето го вршел ревизорот од околскиот сојуз било во сојузот или задругата". Покрај ова, 33 немале ниту финансиски ниту производни планови, односно планови на промет на стоката, бидејќи трговијата до почетокот на 1949 година им била најважна дејност. До овој период во Македонија функционирале 744 земјоделски задруги од општ тип и 76 задружни економии¹⁵³.

Кон формирањето на задружните економии, околските сојузи и Министерството за земјоделие обрнале многу мало внимание, а исто така тие не биле правилно поставени. Нивното земјиште било воглавно обработувано од наемна работна рака и не се водела евиденција за дадените работни денови. Селаните не стапувале доброволно кон формирање на задружни економии кое особено било карактеристично во Скопската околија. Исто така, 33 не користеле во доволна мерка ни инвестициони кредити—"од одобрените 10.404 искористено е 4.013 (со и без кредитно писмо)"¹⁵⁴.

Ниското ниво на свест на задругарите и недоволната грижа и контрола на околските задружни сојузи и на другите органи на власта, довело до низа злоупотреби на задружниот имот, во

¹⁴⁹ АМ, исто, Информација о извршеним припремама и развоју трговине по везаним ценама, 12.04.1948.

¹⁵⁰ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-2, 1948, Министру трговине и снабдевања ФНРЈ, 22.05.1948.

¹⁵¹ Откупот на земјоделски производи по врзани цени започнал во Македонија на 20.03.1948 година и бил прилично слаб, така што до октомври биле откупени земјоделски производи во вредност од 2 милиони динари наспроти 46 милиони расположива индустриска стока (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Информација о ...).

¹⁵² АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Информација о ...

¹⁵³ Архив ЦК СКЈ, XV 1/68, Извештај о извршеном прегледу сељачких радних задруга, 12.10.1949.

¹⁵⁴ Архив ЦК СКЈ, исто.

кој учествувале и задругари-членови на КП и други лица од власта. За оваа појава, во еден елаборат на Околинскиот комитет на КПМ-Скопје се вели: "Проневерите на задружни пари имаше многу лош политички одраз меѓу народот, а од друга страна крвните непријатели на задругарството т.ј. на социјализмот непријателските кулачки елементи во полна мера го користеа за агитација на селото против задругарството..."¹⁵⁵. Задругите во поголем број биле препуштени сами на себе, а понекаде испратените службеници за помош од страна на ОКООПС-от или од некое министерство "добар дел... одева по селата не со висока свест да им помогнат на руководиоците од селските задруги, туку да си решат својето властито економско положение барајќи јајца и др. животни намирници во дотичното село каде се пратени на работа"¹⁵⁶.

Набрзо се увидело дека 33 не се во можност да ги исполнат многубројните задачи што државата ги поставувала пред нив, посебно во комплицираниот и широк систем на врзана трговија, обезбедено снабдување итн. Заради сето ова, извршена е измена на Наредбата за трговските продавници овластени за продажба на индустриски производи и предмети за исхрана по пониски единствени цени¹⁵⁷, со изоставање најнапред на сите продавници од ситната трговија, а потоа и на земјоделските набавно-продажни задруги и на продавниците на ОКОПС-ите, кои од почетокот на 1954 година "нема да можат да продаваат артикли за обезбедено снабдување". Ваквото растоварување, според образложението на Министерството за трговија и снабдување на ФНРЈ, меѓу другото се воспоставува заради тоа што овие задруги ги предавале на своите членови артиклите за обезбедено снабдување "речиси... без никакви ограничувања. Последица на тоа била да и Околинските народни одбори своите континенти на стока за обезбедено снабдување ги разбивале на безброј ситни делови, ги распарчувале расположивите асортимани, создавале некурентни и несортирани залихи во поедини задруги, ги униформисувале потрошувачите во едно место итн."¹⁵⁸.

.. Одржан во духот на "социјалистичките победи", кои сами по себе се користеле како доказ за неистинитите клевети на ИБ, Првиот конгрес на КПМ ги нагласува "успесите" на земјоделското задругарство во НРМ. Посебно во Политичкиот извештај на ЦК КПМ стои дека после надминувањето на почетните слабости на 33, Партијата "ќе ја шири нивната дејност и ќе ги претвори во земјоделски задруги со развиени сектори", така што до одржувањето на конгресот се наведува дека постојат "при земјоделските задруги станици за селскостопански алат 38, семенски служби 112, занаетчиски работилници 331, економии 176 и други гранки 462, вкупно 1119 разни гранки". Ова развивање на гранки започнало со задоцнување заради тоа што се потценувало нивното значење и не постоела доволна упорност од страна на партиските организации, кое што се дава како официјална оценка¹⁵⁹.

Во текот на 1949 година, евидентно е форсирањето на највисокиот тип на земјоделско задругарство-селските работни задруги (СРЗ), меѓутоа партиската политика иако далеку помалку, соодветна улога во планираната социјалистичка преобразба на селото дава и на земјоделското задругарство. Во Резолуцијата на II Пленум на ЦК КПЈ, земјоделското задругарство се поставува

¹⁵⁵ Ќе напомниме само некои случаи во Скопска околија за 1948 година: "Во с.Катланово 270.000 дин., осудени се два члена на КП, с.Петровец, 260.000 дин., осудени два исклучени члена на КП и една СКОЈ-евка, с.Булачани, 14.000 дин. даден на Јавни обвинител, член на КП, с.Раштак, 40.000 дин. даден на сиромав селанец, с.Студеничани 50.000 дин. осуден сиромав човек" (АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, 1944-1955, к-6, Елаборат за развитокот на Околинскиот задруген сојуз во текот на 1948 година во Скопска околија, 14.12.1948 година).

¹⁵⁶ АС, исто.

¹⁵⁷ Сл.лист ФНРЈ, 12/1948.

¹⁵⁸ АМ, фонд: Министерство за трговија и снабдување, к-3, 1949, Министеру трговиине и снабдевања НР Македоније, 03.01.1949.

¹⁵⁹ Л. Колишевски, Политички извештај на Централниот комитет на Комунистичката партија на Македонија, Реферат одржан на Првиот конгрес на КПМ. - Скопје 1949, 115.

како онаа форма која со своето "мноштво на облици ќе го привлече селанецот во задружното земјоделско производство и ќе му го олесни преминот на социјалистички облици на производство". Или како што забележал Мијалко Тодоровиќ, "развирањето на задругите од општ тип е онаа форма која, извршувајќи ги сите подготовки, овозможува премин на индивидуалниот селанец на социјалистички начин на производство"¹⁶⁰. Заради исполнување на оваа првостепенa задача на 33, Вториот Пленум на ЦК КПЈ смета дека во општите 33 треба најактивно да се работи кон развивање на планирањето на земјоделското производство, кон организирање на семенски станици, машински станици и работилници, живинарски фарми и инкубаторски станици, разни расадници, градини, пчеларници, млекари, и разни други помошни дејности итн.¹⁶¹ Во истата смисла, своите задачи во интензивирањето на задружните економии (покрај СРЗ) ги поставува и Првата Сојузна конференција на селаните - задругари одржана во март 1949 година¹⁶².

Народното собрание на 06.06.1949 година го донесло Основниот закон за земјоделските задруги, чиј член 1 го определува односот на државата кон 33. Тој гласи: "Земјоделските задруги се економски организации во кои работното селанство се здружува заради унапредување на земјоделското производство, подигање на својот животен стандард и изградба на социјализмот на село. Основачи на земјоделските задруги можат да бидат само работните селани. Државата му посветува особено внимание на земјоделското задругарство и му пружа помош и олеснувања". Меѓу помошта и грижата на власта, спаѓа и помошта при планирањето на основните пропорции на производство и распределба¹⁶³, на околиските сојузи на земјоделските задруги, кои според член 10 од Основниот закон за државни стопански претпријатија се вбројувале во стопански здруженија¹⁶⁴. Од постојната документација, може да се види дека 33 во првата половина на 1949 година, а и подоцна, немале ниту производни ниту финансиски планови¹⁶⁵.

Во текот на 1950 година може да се забележи, и во партиските редови и кај органите на власта, појава на две сфаќања во однос на ОЗЗ и тоа во поглед на нивната улога и место, во поглед на нивната животна способност, потреба за одржување и развој, како и за нивната политичка улога. Првата група смета дека ОЗЗ во минатиот период после ослободувањето, а особено последните три години (1947-1950) не покажале животна способност, заради што на околиските задружни сојузи и на 33 се гледа како на установи кои одумираат и кои треба да се ликвидираат. Ова сфаќање, кое понатаму се надоградува со ставот дека 33 биле вештачки одржувани, се поставува критички кон 33, барајќи во нив единствени кривци за сите недостатоци, како во развивањето на производството, така и во трговијата, откупот, во поглед на губитоците и малверзациите итн.¹⁶⁶ Ваквото сфаќање било доминантно во НРМ, што може да се согледа и од фактот дека на партиските состаноци речиси никаде посебно не се разгледуваат 33, за разлика од СРЗ

¹⁶⁰ Мијалко Тодоровиќ, Рад и задаци основних партиских организација на селу, "Комунист", III, 3, мај 1949, 111.

¹⁶¹ Резолуција о основним задацима Партије у области социјалистичког преображаја села и унапређења пољопривредене производње, Друго пленарно заседање ЦК КПЈ, "Црвена звезда", II, 2-3, 1949.

¹⁶² Резолуција Прве савезне конференције сељака задругара, Прва Савезна конференција сељака задругара, "Црвена звезда", II, 2-3, 1949.

¹⁶³ Ваквото учество на задружните организации во општествените планови преку околиските задружни сојузи се смета за "најдемократски начин", заради кој "задругарството кај нас чесно ќе ги извршува својите задолженија кои од него произлегуваат" (Историски архив на Охрид, фонд: Околиски задружен сојуз на Охрид, 1946-1965, к-2, 1951/56, Извештај на Управниот одбор на Околискиот сојуз и фондот за механизација на Струшка околија, 1951).

¹⁶⁴ АЈ, 40-125, Однос народне државе према задружним организацијама.

¹⁶⁵ Архив ЦК СКЈ, XV 1/68, Извештај о извршеном прегледу сељачких радних задруга, 12.10.1949.

¹⁶⁶ Архив ЦК СКЈ, XV 1/112, Информација о неким нерешеним питањима земљорадничких задруга општег типа, 21.12.1950.

кои се главна тема, посебно после формирањето на Комисијата за село на НРМ и комисиите за село во рамките на околските комитети во пролетта 1949 година¹⁶⁷.

Второто сфаќање за улогата на ЗЗ, кое не е доминантно во НРМ, сосема е спротивно од првото и тргнува од тоа дека недостатоците кои се манифестираат кај земјоделските задруги од општ тип, во прв ред биле последица од неправилниот однос кон овие задруги¹⁶⁸.

Покрај партиските комитети, кои во голема мера "проблемот на земјоделските задруги го поставуваат како второстепено прашање"¹⁶⁹, и самите локални органи ги ограничувале земјоделските задруги на разни начини, како и разните министерства со уредби кои го засегаат животот на задругарите¹⁷⁰.

Општа појава во целата земја било развлекувањето на задружниот имот на ЗЗ и на сите задружни сојузи. Биле одземани задружни простории, инвентар (телефони, автомобили), потоа кадри, задружни претпријатија, работилници и се она што им било потребно на поедините органи на власта, на државната трговска мрежа итн. Покрај ова, економиите на ЗЗ, кои всушност биле во развој, а чија земја била дел од фондот, а дел ја внесле самите задруги, биле припојувани кон СРЗ, често без согласност на самите задругари и без оглед на тоа дали СРЗ е организационо зацврзната¹⁷¹.

Недмократскиот однос и непочитувањето на правата на задругарите од страна на властите може да се согледа по сите прашања. Карактеристична е појавата на често сменување и поставување на претседатели на ЗЗ и на ОКОПС-ите без согласност на задругарите, потоа спојување на некои земјоделски задруги по еднострана наредба на околинскиот народен одбор итн.¹⁷² Најголеми неправилности кон ЗЗ биле направени со масовното одземање на кадарот и тоа најспособниот, посебно најдефицитарниот-книговодители и ревизори¹⁷³.

Изведувајќи оценка за состојбите во општото задругарство во НРМ, врз база на расположивите сојузни и републички материјали, ЦК КПЈ ги потврдува горните констатации дека ОЗЗ во Македонија, до излегувањето на Упатството на ЦК КПЈ за натамошните патишта на социјалистичката преобразба на селото од 24.11.1951 година, биле сосема запоставени и на широк фронт се одело на нивно ликвидирање и кон ликвидирање на задружните трговски претпријатија при околските сојузи. ОЗЗ постоеле само во 505 села (од вкупно 1400) и биле исклучително

¹⁶⁷ Комисијата за село при ЦК КПМ е формирана на 07.04.1949 година и набрзо до нејзиниот состанок од 18.04.1949 година во сите околии биле формирани комисии за село. (АМ, фонд: ЦК СКМ < Комисија за село, к-37, Записник од 07.04.1949 и Записник бр.2 од 18.04.1949). Со директивното писмо на ЦК КПЈ до сите ЦК по републиките, од 22.06.1950 година, меѓу другото, се бара формирање совет за земјоделие наместо комисијата за село, односно се бара нејзино расформирање. (Директивно писмо ЦК КПЈ свим централним комитетима КП република, "Партиска изградња", 6/1950).

¹⁶⁸ Архив ЦК СКЈ, XV 1/112, исто.

¹⁶⁹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, Информација за спроведување на Упатството на ЦК КПЈ за задругарството (1951).

¹⁷⁰ Така на пример, "Берово воопшто не го поставило прашањето за ЗЗ. Во Гевгелија прашањето на ЗЗ е препуштено само на Сојузот, а Гостивар не го поставил ни пред ОПО-и да го претресат тој проблем какви све гранки можат да развијат.." (АМ, фонд: ЦК СКМ, исто.).

¹⁷¹ Пример, ОЗЗ во с.Горно и Долно Татеша (Струшко) имало своја економија од фондова земја, која им била одземена со решение на Околинскиот народен одбор-Струга и доделена на Околинското стопанство "Црни Дрим". Покрај тоа, земјата била обработена и посеана од задругарите, а тие за тоа не добиле никаква надокнада (Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на Охрид, к-2, Извештај на Управниот одбор на Околинскиот сојуз на земјоделските задруги и фондот за механизација на Струшка околија).

¹⁷² Архив ЦК СКЈ, XV 1/112, исто.

¹⁷³ Проблемот со водењето на книговодството и немањето доволен број книговодители е акутен во целиот овој период. Така, во 1952 година во Кичевска околија, на пример, имало 22 ОЗЗ со само 5 книговодители (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација за текот на годишните собранија во општите земјоделски задруги, 1952).

орјентирани на трговија, во прв ред на индустриска стока. Органите на власта (околиски и МНО) грубо се мешале во работата на овие задруги, сметајќи ги нив само како набавно-продажни задруги. Овој став се тумачел со тоа дека општите земјоделски задруги ја одиграле својата улога и дека понатаму се непотребни¹⁷⁴.

Тврдењето дека ОЗЗ воглавно се занимавале со трговија, а помалку со производство, можеме да го поткрепиме со податоците на ЦК КПЈ од крајот на 1950 година каде што стои дека во 544 општи 33 биле вработени вкупно 1051 лице од кои во производството 182 лица, во администацијата 281, а во трговијата 588 лица¹⁷⁵.

Ваквата ситуација продолжила и во текот на 1951 и 1952 година, кога, меѓу другото, власта се обидува да воведо економска сметка во работењето на СРЗ, сврзано и со општата демократизација на системот, уважувањето на економските закони итн. Меѓутоа, во однос на новиот квалитет на работа кој се очекувал од ОЗЗ не се постигнати некои видни резултати. Повеќето документи од 1951 година зборуваат дека општа карактеристика на овие задруги во текот на 1951 година е таа што "истите се бавеа исклучително со трговија... многу малку се водеше сметка да баш тие ОЗЗ станат стварни покретачи и двигатели на идејата за стварање на повисоки задружни организации на село"¹⁷⁶.

И покрај Упатството на СК КПЈ за натамошен развој на задругарството, предавањето на машинскиот парк од МТС на задругите, поставување на нивната работа врз стопанска сметка, и други мерки, состојбата во нив не се променила и повеќето иницијативи за проширување на дејноста на ОЗЗ останале само иницијативи. Кон тоа придонесол и формализмот во спроведувањето на агитацијата и популаризирањето на новите партиски насоки како и многу честото неразбирање на истите од страна на активистите и комунистите на теренот, покрај севкупните дотогашни проблеми во развојот на задругарството¹⁷⁷. Покрај сето ова, во интерес на вистината, мораме да напоменеме и некои поуспешни обиди за оживување и преориентација на работата на ОЗЗ, како во селата Богомила, Горно Врановци, Орешје, Бистрица, Ореов Дол, Ростуша, Морани и др., кои развивале разни стопански дејности, меѓу кои и поедини гранки од земјоделското производство¹⁷⁸. Со спроведување на реорганизацијата на пасивните СРЗ, дел од нив биле споени со ОЗЗ така што дошло до извесно нивно проширување¹⁷⁹.

Инаку, во однос на чисто земјоделската продукција, ОЗЗ не биле некој позначаен фактор, зошто околу 500-те ОЗЗ кои во текот на 1952 година постоеле во НРМ имале обработлива

¹⁷⁴ Архив ЦК СКЈ, XV 1/160, Нека Питања из рада Комисије за село ЦК КП Македоније, 1952.

¹⁷⁵ Архив ЦК СКЈ, XV 1/113, Прегледи за 33 и СРЗ, 31.12.1950.

¹⁷⁶ Историски архив на Охрид, фонд: Околиски задружен сојуз на Охрид, к-2, Извештај на управниот одбор..; Истото го потврдува и извештајот за Охридска околија каде што стои дека "по однос на развој на други гранки, земјоделските задруги немаат организирано и претежно се бават со трговска делатност, со исклучок на земјоделската задруга од с.Брежани која што на крајот на 1951 год. има организирано дрводелска работилница". Исто така, 10 33 донесле решенија за развој на останати гранки, како лозарство и отворање на разни работилници, варцилници и др. и тоа од селата Велгошти, Црвена Вода, Злести, Лесковец, Скребатно, Пештани и др. (Историски архив на Охрид, цит. фонд, Годишен извештај на Управниот одбор на Околискиот сојуз на земјоделските задруги и фондот за механизација на Охридска околија).

¹⁷⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, Информациска за спроведување на Упатството на ЦК КПЈ за задругарство, 1951.

¹⁷⁸ Архив ЦК СКЈ, XV 1/160, Нека питања из рада...

¹⁷⁹ Така, во текот на реорганизацијата на СРЗ, после донесувањето на Упатството на ЦК КПЈ, Управниот одбор на Околискиот задружен сојуз на Преспанска околија реорганизираше 12 СРЗ во ОЗЗ и тоа во селата: Д.Дупени, Штрбово, Крани, Арвати, Сливница, Крушје, Лева Река, Кривени, Петрино, Лесковец и Коњско. (Историски архив на Охрид, фонд: Околиски задружен сојуз на Ресен, 1946-1951, к-2, Извештај за работата на Управниот одбор на Околискиот задружен сојуз на Преспанска околија за 1952 година).

површина од 4.987 ха која претставувала 0,87% од обработливите површини на Републиката. Ова е навистина малку ако се има предвид дека вкупно задружниот сектор до крајот на 1952 година зафаќал 282.159 ха или 48,9% од вкупно обработливата површина во НРМ. Од сите постојни ОЗЗ (околу 500), само 30 од нив (главно во Т. Велешко, Кумановско и Гостиварско) имале извесни производни погони, најчесто економии од 20-30 ха на овчарска фарма од 200-500 овци. На овие погони се работело дезорганизирано, како и претходно бил користен наемен труд, додека пак останатите ОЗЗ речиси единствената дејност со која се занимавале бил прометот со индустриска потрошувачка стока. За продавање на овие стоки, ОЗЗ во текот на 1952 година користеле 560 свои продавници и речиси ги опфаќале сите оние села во кои не постоеле СРЗ¹⁸⁰.

Ако кон сето горе кажано се додаде злоупотребата на службената должност, проневерите, утаите, кражбите на задружен имот¹⁸¹, намерниот и ненамерен несовесен однос кон задружниот имот, самоволијата на поединци кои во ОЗЗ гледале како на место "за подобро спекулирање и што некои ОЗЗ ги претворија свои селски дуќанчиња" итн, јасно може да се согледаат сите недостатоци кои биле препрека кон развојот на задругарството¹⁸². Се разбира дека новата власт тргнувала од последиците, а не од корените на таквите состојби кои лежеле во неразвиените материјални услови врз кои се сидала несоодветна надградба.

И колку да се трудела да делува во духот на "вискоите цели" на официјалната политика, партиската организација на теренот како и највисоките државно-партиски органи, морале да се судрат со праксата која во никој случај не се движела во саканиот правец. Социјалистичката преобразба на селото се покажала далеку потежок и понесовладлив проблем отколку што тоа на почетокот наивно се верувало, со барање на пречката само во "кулачките, капиталистички" елементи на село.

Согледувајќи ја до некаде реално состојбата во задругарството, ЦК КПМ во текот на 1952 година, смета меѓу другото, дека во однос на ОЗЗ треба да се превземат реорганизациони мерки и тоа во смисла да се изврши повторен врз доброволна основа "упис во ОЗ задруги и тоа под обврска да освен во прометот задругарот обавезно учествува и во по една производна дејност". На тој начин се сметало дека ќе се зголеми материјалната заинтересираност кај селаните и ќе се придонесе кон развивањето на производните дејности во ОЗЗ¹⁸³.

Една од конкретните мерки во тој правец било воведувањето на плаќање *закупнина* за внесената земја на задругарите во земјоделските задруги, за што била донесена и посебна Одлука од страна на Главниот задружен сојуз на НРМ на 12.09.1952 година. Висината на закупнината (кирија, кесим) ја одредувало собрание на задругата и не можела да биде помала од 15% од доходот што ќе се добиел од производството на земјата на која се дава закупнината по одбивањето на планираната акумулација и фондовите. Закупнината можела да се движи над овој процент се до онаа висина која била рентабилна за задругата¹⁸⁴.

Дилемата околу прашањето за развивање или ликвидирање на ОЗЗ било присутно и во текот на 1952 година. Посебно се поставувало прашањето на специјализираните земјоделски задруги за

¹⁸⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Сегашна положба на селското стопанство (Преглед на развојот до 1962).

¹⁸¹ АС, фонд: Околински задружен сојуз - Скопје, к-1, Закључоци (во врска со констатираниите проблеми и појави на криминал во СРЗ и ОЗЗ), 24.05.1952; Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на Ресен, к-2, Информација за активноста на комунистите во задругите после донесената Уредба за реорганизација на регулирање на имовинските односи во задругите.

¹⁸² АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-3, док.број 44/11, Кражби на задружна имовина.

¹⁸³ АМ, фонд ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Сегашна положба на селското стопанство.

¹⁸⁴ АС, фонд: Околински задружен сојуз - Скопје, 1948-1961, к-1, 1952/53, Одлука, 29.09.1952. (Во однос на СРЗ било донесено и посебно Напатствие за начинот и висината на закупнината според типот на задругата).

што постоела поделеност на мислењата помеѓу задружните работници. Едни биле против овие задруги и завземале став дека треба веднаш да се ликвидираат, додека другите биле за зацврстување на постојните специјализирани ЗЗ, дури и за формирање на нови, гледајќи во нив "погоден задружен облик за развивање и унапредување особено на некои гранки на земјоделското производство". Ова прашање долго било отворено и околу него немало изградено дефинитивен став, меѓутоа се сметало дека, најпогодно би било "да се оди на линија на нивно усвојување и преорјентација на работата кон задачите на социјалистичката преобразба на селото, или да се подреди развојот на општата земјоделска и селската работна задруга на село така што тие постепено ќе ја претворат специјализираната задруга во свое претпријатие (погон)"¹⁸⁵.

Во текот на 1953 година донесени се повеќе акти со кои всушност завршува една етапа во развојот на југословенската аграрна политика и посебно во задрugarството. Меѓу нив, секако централни се Уредбата за имотните односи и реорганизацијата на СРЗ¹⁸⁶ и Уредбата за земјоделскиот земјишен фонд со која беше ограничен земјишниот максимум на 10 ха¹⁸⁷. Со нив, како и со другите системски решенија, се напуштал административниот начин на организирање на задрugarството со оценка дека "постоеките општи земјоделски задруги во поголем нивни дел се резултат на административниот систем, така што освен тоа што немаат развиена широка стопанска дејност, во основа не постои задружен однос меѓу задрugarот и задрugarата"¹⁸⁸.

Во текот на 1954 година беше донесена Уредба за земјоделските задруги¹⁸⁹ со која се отворале можности за слободно развивање на различни форми кои ќе им бидат понеопходни и поблиски на селаните. Оваа Уредба, според поедините гледања имала за цел да го најде местото и улогата на земјоделските задруги и да даде правец за развој на задрugarството во земјата. Со Уредбата се гарантирало "слободно здружување-слободно влегување и излегување од задрugarата" и се настојувало во ЗЗ да се развиваат "исти стопански односи, како и сите стопански претпријатија во нашата земја", поставувајќи ја во прв план економската заинтересираност на производителите и економската оправданост¹⁹⁰.

Со донесувањето на оваа Уредба било "извршено дополнение на новиот стопански систем и во областа на земјоделието..." и биле "отворени законските услови за работата и понатамошен напредок на задрugarите", со едновремено ликвидирање на СРЗ и средување на имотните односи меѓу нив и задрugarите. Дел од ове средства биле предавани и на ОЗЗ со цел да бидат зајакнати. Исто така, Општествениот план на ФНРЈ за 1954 година предвидувал многу повластици за земјоделските задруги. Во планот било предвидено ослободување на новите земјоделски претпријатија и земјоделски задруги основани како претпријатија од планирање на амортизација за 1954 година како и ослободување на земјоделските стопанства и задруги во поглед на земјоделското производство од плаќање на данок на добивката¹⁹¹. Со посебна Одлука донесена врз одредбите на овој општествен план "земјоделските задруги и нивните погони се ослободуваат од

¹⁸⁵ Архив ЦК СКЈ, XV 1/125, Организациона питања зељорадничког задрugarства, 06.08.1952.

¹⁸⁶ Сл.лист ФНРЈ, 14/1953.

¹⁸⁷ Во согласност со сојузната, беше донесена и посебна "Уредба за максимумот обработлива земја што се остава на фамилни задруги и земјоделски домаќинства на подрачјето на НРМ" (Сл.весник на НРМ, 23/1953).

¹⁸⁸ Заклучоци донесени на IV редовно годишно собрание на Главниот задружен сојуз на НРМ, одржано на 6 и 7 јули 1953 година, "Гласник", II, 5-6/1953.

¹⁸⁹ Сл.лист на ФНРЈ, 5/1954.

¹⁹⁰ Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на Ресен, к-2, Извештај за работата на Управен одбор на Околински задружен сојуз на Преспанска околина за 1953, Трето годишно собрание на сојузот, 05.06.1954.

¹⁹¹ АС, фонд: Околински задружен сојуз - Скопје, к-2, До сите СРЗ - ОЗЗ, 07.09.1954.

плаќање данок на оној дел од добивката од земјоделските дејности кои се внесуваат во инвестициони фондови”¹⁹².

Овие и други олеснувања биле давани на 33 со цел ”остварената добивка да остане во задругите за зголемување на сопствените средства”, да се создаде посилна економска база со што би се зголемиле нивните производни способности и би се задоволите потребите на задругарите¹⁹³. Меѓутоа, и во текот на 1954 и во текот на 1955 година, задругите биле оптоварени со низа слабости и со ниска продуктивност на трудот¹⁹⁴.

Воспоставувањето на принципот на доброволноста-практично и суштински, а не само декларативно, со едновременно воведување на самоуправувањето во работата и раководењето со задругата е новиот правец кој доживеал уште доста лутања и усогласувања во понатамошниот период.

2.2.1. Изградбата на задружните домови

Независно од сите организациони промени во земјоделското задругарство, во текот на 1948 година и во НРМ, како и цела ФНРЈ, течат доста опсежни активности за изградба на задружни домови. Тие претставувале инструмент со кој во рамките на задружниот концепт усвоен 1947 година, како главен пат на социјалната, економска, културна и сеопшта преобразба на аграрот и селото, и во НРМ, од почетокот на 1948 година се настојувало да се оди напред, во таа насока. Пропагандата по обичај тргнувала од сојузно ниво¹⁹⁵, Партијата стоела зад секоја акција¹⁹⁶, но во праксата основниот и најголем товар во реализацијата и изградбата на задружните домови паднал врз организациите на Народниот фронт (НФ). Така, уште на 17.12.1947 година, Извршниот одбор на Земскиот одбор на НФ на Македонија, донесол решение во однос на изградбата на задружните домови. На 22-ри декември, содржината на ова решение со циркуларно писмо беше доставена до сите околски одбори на НФ, за негово итно спроведување¹⁹⁷. Следејќи ја будно оваа акција на НФ, ЦК КПМ бара од околските комитети, веднаш на почетокот на јануари 1948 година да свикаат состаноци на кои ќе биде разгледано прашањето за изградбата на кооперативните домови. Притоа, се даваат следните насоки: а) Првенствено домовите да се зидаат во оние места, седишта на МНО, каде што има СРЗ. Не се препорачува зидање на задружен дом во помали села со мала економска важност и покрај тоа што во тоа село постоела СРЗ; б) Домовите да се зидаат во селата каде што има појака кооперација, каде што селото е посилен економски центар и има набавно-продажна кооперација. Исто така, како нужно се поставува условот селото да е поврзано со патишта со околните села и градови; в) Да се настојува да се подигаат домови и во села со мешан национален состав; г) Да се земе во предвид и прашањето за изворите на материјалот за градба но тоа да нема пресудна улога; д) Да се зидаат домови во

¹⁹² Сл.лист на ФНРЈ, 19/1954.

¹⁹³ АС, исто.

¹⁹⁴ АС, фонд: Околски комитет на СКМ - Скопје, к-2, Записник бр.6 од Состанок на Околскиот комитет на СКМ, 08.05.1954; исто, Записник од проширениот состанок на Околскиот комитет на СКМ - Скопје, 17.11.1954.

¹⁹⁵ На пример, "Борба" од 04.01.1948 година, "Подигањето на задружните домови-важна задача во реконструкцијата на нашето земјоделство".

¹⁹⁶ АС, фонд: Околски комитет на СКМ - Скопје, к-1, док.бр. 4/5, Значењето на кооператорството и градбата на кооперативни домови; АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Работата на партиските комитети за месеците март, април мај и јуни 1948.

¹⁹⁷ Историски архив на Охрид, фонд: Околски комитет на СКМ - Охрид, к-2, До околски комитет на КПМ - Охрид, 04.01.1948.

селата (или во блиски села) каде што има силна партиска организација која би требало да биде гаранција дека ќе се раздвижат масите за изградба на домовите¹⁹⁸.

Подоговоките кои ЦК КПМ ги бара од околските комитети требало да се спроведат во нај-кус рок. Околските комитети до 9-ти јануари 1948 година требало да ги одредат селата во својата околија кои ги содржат горенаведените услови за изградба на задружните домови. При ова, се настојувало иницијативата да потекнува од самите задругари. Иако ОК имал претходен план на селата, на своето собрание задругарите требало да донесат одлука за зидање на задружен дом, а со тоа и се обврзувале дека ќе учествуваат во зидањето на домот. Доколку вакви иницијативи се јавувале и во села кои не биле предвидени во околниот план, се бара од комунистите да ја поддржуваат ваквата иницијатива на селаните. После прибирањето на сите иницијативи и усогласувањето на планот од страна на факторите на власта и ОПО, со истовремено оформување на околни управы за изградба на кооперативните домови, НФ врз себе го понесувал најголемиот товар во изградбата на домовите¹⁹⁹.

Со усогласувањето на сите околни планови, предлози и иницијативи, било утврдено во НРМ да се изградат 356 задружни домови²⁰⁰. Почетокот на изградбата на овие домови во НРМ се карактеризира со силна агитационо-пропагандна дејност, со нагласување на "полетот" и "воодушевувањето" на народот и младината. Задружните домови биле претставени како симбол на новата преродба на нашето село, околу кои ќе се одвива економскиот и културниот живот на селанецот, вклучен во задругата која ќе го доведе до "социјализам" идентификуван со подобар живот, целосна писменост и со повисока продуктивност на трудот во аграрот. Во таа смисла, во еден реферат на ЦК КПМ за задружните домови се вели: "За изградба на задружните домови владее голем интерес, особено во селата во кои се градат домови. Целата населба ја прифатила со воодушевување изградбата на домовите, тоа го потврдуваат и досегашните работи околу донесување на камења, песок, подготовки на градежен материјал и давање доброволни тополи за градба²⁰¹, формирање на младински работни бригади, барање од поголем број села да се и кај нив одобри изградба на домови²⁰², потоа собирање прилози во храна" итн. Меѓутоа, се заклучува и тоа дека прилозите за храна во парични и прехрамбени артикли биле доста мали заради слабата агитација²⁰³. "Воодушевувањето" на масите за изградба на домовите и огромните напори на фронтовските организации во овие акции се честа тема на "Нова Македонија", посебно во текот на месец март 1948 година, непосредно пред одржувањето на Вториот конгрес на НФ на Македонија²⁰⁴.

Во текот на првата половина на 1948 година, партиските комитети речиси редовно го претресувале прашањето за изградбата на задружните домови, давале иницијативи и помагале во се-

¹⁹⁸ Исто.

¹⁹⁹ Исто.

²⁰⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о стању изградње задружних домово у НР Македонији, 13.12.1949.

²⁰¹ Општа појава во текот на 1948 година било сечењето на тополите, неконтролирано и без ред. Дел од партиските активисти самите ги сечеле своите тополи и ги носеле во своите домови за да не им бидат одземени при градењето на задружните домови. (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, Задружни домови - реферат). Секавања на Живко Чинго за сечењето на тополите во с.Велгошти и изградбата на задружниот дом.

²⁰² Така, во Кумановска околија наместо планираните 18, почнале да се градат 26 задружни домови. (АМ, исто). Фронтовците од неколку села во Охридска околија исто така изразиле желба да градат задружни домови иако тоа не било предвидено во планот на околијата ("Нова Македонија" V, 996, 25.03.1948, Фронтовците од Охридска околија за 15 дена во претконгресното натпреваруење дадоа 60.032 доброволни часови).

²⁰³ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, Задружни домови - реферат.о

²⁰⁴ Бројни написи зборуваат за претконгресните такмичења на фронтовските организации-која од нив колку акции спровела и колку дала доброволни часови.

кој поглед во агитацијата и конкретното спроведување на акциите на фронтот, младината и АФЖ во изградбата на домовите²⁰⁵. Меѓутоа, и покрај еуфоријата со која се пристапило кон оваа акција на село, набрзо до израз дошле реалните состојби кои покажувале силен расчекор помеѓу планираните работи и објективните можности за нивна реализација. Тоа особено важи за кусите и нереални рокови за спроведување на поедини градежни операции²⁰⁶. Исто така, набрзо после истакнувањето на сите позитивни страни од ангажираноста и пристапот кон реализацијата на изградбата на задружните домови, власта морала пообјективно да ги согледа состојбите: собраниот градежен материјал (песок и камен) ни оддалеку не можел да ги задоволи потребите ни по количина ни по квалитет; кон изградбата се приоѓало без оперативен план и без добра евиденција; недоволно бил обезбеден градежен кадар (сидари, лимари, столари), "невоедначеност" во организираното испраќање на младинци на сидарски курс; оскудица во дрвен градежен материјал и неконтролирано сечење на тополите, одолговлечување при барањето на локација на домот итн²⁰⁷.

Сите овие состојби не дозволувале да се реализираат поставените задачи и покрај силната агитација и залагање на фронтонските организации, како и покрај препораката на Сојузната конференција на селаните-задругари од март 1949 година до сите задружни организации и задруги "да ја довршат изградбата на своите задружни домови како тие би станале жариште на економскиот и културен живот на селото"²⁰⁸.

Во политичкиот извештај на ЦК КПМ на Првиот конгрес на КПМ, се нагласува дека со колкава "љубов" и "разбирање" селаните го прифаќаат задругарството, сведочел "фактот што во нашата Република од предвидените по планот 300 задружни домови, започнаа да се градат 343 дома... до денес се покриени 75 дома, изсидани до првиот кат 43, до приземјето 102, до темелите 123 дома". Со изнесувањето на овие податоци се оценува дека работата околу домовите во почетокот на годината се одвивала многу добро и воглавно повеќето партиски организации правилно ги спроведувале подготвителните и почетни работи. Меѓутоа, после тој првичен успех, недостасувала упорност во финализирањето на многу работи, а партиските организации се повеќе ја препуштале работата на управите за градење²⁰⁹.

Според информацијата на ЦК КПМ, од планираните 356 задружни домови до 01.12.1949 година, значи речиси за две години од почетокот на нивната изградба (јануари 1948), биле изградени и предадени во употреба само 52 задружни дома. Се сметало дека до крајот на 1949 година ќе бидат финализирани уште 121 задружен дом, што значи дека во 1950 година, според планот, требало да се доизградат уште 183 дома²¹⁰. Според друга партиска информација од малку подоцнежен датум (17.10.1950), стои дека "започнатите 336 задружни домови се наоѓаат во следните фази: до цокле 32, до приземје 42, до спат 3, до кров 46, ставена кровна конструкција 10, покриено 127, дадено на употреба 126"²¹¹.

²⁰⁵ АМ, фонд ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Работата на партиските комитети за месеците март, април, мај и јуни 1948.

²⁰⁶ Така, Околинскиот комитет - Тетово планирал во рок од 7 дена да бидат обележани сите места каде што ќе се градат задружните домови, да се донесе вар и песок, да се направат корита за вар и да се ископаат темели. Слична била и ситуацијата во Струмица, каде што роковите морале да се продолжуваат. (АМ, цит. фонд, к-17, Задружни домови - реферат).

²⁰⁷ Така, месните народни одбори на Кавадарци, Неготино, Гевгелија и други, не испратиле младинци на сидарски курс заради нивно оспособување за работа на зидањето на домовите. (АМ, исто).

²⁰⁸ "Црвена звезда", II, 2-3, 1949, Резолуција прве Савезне конференции сељака задругара.

²⁰⁹ Л. Колишевски, Политички извештај ..., 116.

²¹⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о стању задружних домовоа у НР Македонији, 13.12.1949.

²¹¹ Исто, Информација о стању СРЗ у НР Македонији, 17.10.1950.

Ваквата незадоволителна состојба во реализирањето на плановите за изградба на задружните домови се објаснува со фактот што сите сили во текот на 1949 година биле свртени кон организирање на СРЗ, кон откупот на житариците и сеидбата, така што донекаде била запоставена изградбата на задружните домови. Доцнењето на градежните работи околу подигањето на домовите била сеопшта појава за која често биле окривувани околските и месни управи, но и министерствата за градежништво и земјоделие кои не биле доволно ангажирани. Меѓутоа, недостатокот на градежен материјал заедно со несовесниот однос кон истиот, како и недостатокот на стручен кадар, пројавената незаинтересаност и формализмот со кој се пристапувало кон акциите, можеме да ги сметаме за објективни причини кои делувале врз неисполнување на планот за изградба на домовите. Потврда кон тоа е и фактот што од одобрените средства во висина на 101.410 динари за изградба на задружни домови, до крајот на август 1949 година биле искористени само 58.938 дин.²¹².

Комисијата за село при ЦК КПМ превзела соодветни мерки за надминување на неповолните состојби и формирала едно координативно тело, составено од претставници на Министерството за земјоделие, Министерството за градежништво и Комисијата за село при ЦК КПМ, со задача да изврши анализа на состојбата со изградбата на домовите и другите задружни објекти и истовремено да оформи такви тела при обласните и околски поверенства за земјоделие²¹³.

После извршената анализа се утврдила состојбата до кој степен на градба се наоѓа секој задружен дом и уште колку градежен материјал е потребен за неговото довршување, при што, планската комисија добила задача да утврди од каде ќе се обезбеди потребниот материјал.

Состојбата околу изградбата на задружните домови во НРМ била речиси идентична како и во поголемиот дел на ФНРЈ, бидејќи од планираните 4.135 задружни домови во 1950 година биле оспособени за употреба само 949 во целата Федерација²¹⁴.

Покрај сите настојувања, и во текот на 1951 година не се изградени сите планирани домови, така што Л. Колишевски во својот реферат на Основачкото собрание на Генералната дирекција на задружното земјоделие-совет на задругари, наведува дека до тој период биле изградени или сеуште се во изградба 314 задружни домови²¹⁵.

Со реорганизацијата на СРЗ во текот на 1951/52 година и нивното ликвидирање во 1953 година, всушност беше запустена и акцијата за изградбата на задружните домови. Можеме да кажеме дека во оној степен во кој задругарството не успеа да ги преведе ситните производители во крупно, социјалистичко, модерно земјоделство, речиси во истата мерка и задружните домови, покрај поедини успеси, генерално не успеале да станат центар на економскиот и културен живот на село.

²¹² Архив ЦК СКЈ, XV 1/68, Извештај о извршеном прегледу сељачких радних задруга, 12.10, 1949.

²¹³ АМ, исто, Информација..., 17.10.1950.

²¹⁴ Архив ЦК СКЈ, XV 1/124 (Структура во земјоделството), 1950.

²¹⁵ Ние сме на мислење дека податоците дадени за успехот на капиталната изградба, а во тие рамки и на задружните домови се предимензионирани. (Архив ЦК СКЈ, XV 14/9, Говор друга Лазара Колишевског).

3. СЕЛСКИТЕ РАБОТНИ ЗАДРУГИ (СРЗ)

3.1. Формирање и развој на СРЗ од 1945 до 1948 година

Во југословенските услови на аграрна репродукција, селските работни задруги поседувале две основни цели на определување: 1. биле метод на административниот социјализам за обезбедување на побрза реконструкција и унапредување на технолошките потенцијали на ситното, распарчено екстензивно земјоделство; 2. претставувале обид за полесно воспоставување на економска и политичка контрола над селанството како водечка стопанска сила во земјата. Истовремено тие настапувале и во функција на административните зафати во земјишно - сопственичките односи со стремеж да бидат највисок облик на здруженото селанство, а претпоследна стапка во остварувањето на социјалистички производни односи во земјоделството.

Всушност, СРЗ требало да послужат како југословенска варијанта во решавањето на аграрното прашање и првобитната социјалистичка акумулација, која својата теоретско - емпириска рамка ја имаше во колхозниот модел на советското земјоделство²¹⁶. Со формирањето на СРЗ, процесот на првобитната социјалистичка акумулација започнат со задолжителниот откуп, нееквивалентната размена и радикалните даночни зафати, добил свое институционално решение.

Почетоците на формирањето на селанските работни задруги датираат уште пред крајот на НОБ²¹⁷, но посебен поттик за нивно основање дал ЗАРИК. Според повеќе автори, првата задруга во Македонија во која селаните започнале со заедничко обработување на земјата била формирана во есента 1944 година, во охридското село Љубаништа, каде што покрај сопствената, селаните ја обработувале и манастирската земја земена под закуп²¹⁸. Меѓутоа, официјалното почнување со работа на оваа СРЗ, можеме да го лоцираме во есента 1945 година, кога била одржана конференција на селаните заради поделбата на имотот на манастирот Св.Наум²¹⁹. Ова го потврдуваат и некои партиски извори. Така, ЦК КПМ го известува ЦК КПЈ (Извештај од 16.03.1947) дека работните задруги во Македонија (село Љубаништа, Подвис и др.) се појавуваат "уште во текот на 1945 година под името *колективи*"²²⁰.

²¹⁶ Во еден материјал на ЦК КПМ по повод на Вториот пленум на ЦК КПЈ стои: "По својата суштина, нашата колективизација не се разликува од колективизацијата во СССР. Целта на нашата колективизација е: 1. создавање на крупни земјоделски стопанства; 2. ликвидирање на капиталистичките елементи на селото". Покрај ова, се потенцира и разликата: "Во СССР колективизацијата претставуваше фронтален наступ против капиталистичките елементи на селото (едно време колективизирање и раскулучување на кулаците) додека ние не правевме фронтален наступ... Нашата колективизација се спроведува по пат на создавање работни земјоделски задруги и поостро ограничување и потиснување на капиталистичките елементи, преку огромното и доследно спроведување на разни економски и финансиски мерки". (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, матријал за колективизацијата од околинскиот комитет на КПМ - Скопје, 1949; Исто, Изложение за разлика меѓу колхозите и трудовите земјоделски кооперации; "Нова Македонија", III, 333, 02.02.1946, За селските работни кооперации).

²¹⁷ Првата СРЗ е формирана на 12.06.1944 во с.Габровница во Словенија и опфаќала 19 семејства со 60 ха земја. (V. Vasić, *Putevi razvitka socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije*. - Beograd 1960, 43).

²¹⁸ Б.Марковиќ, В.Поповиќ, Селчачке радне задруге. - Београд 1948, 5; D. Veselinov, *Agrarno pitanje u Jugoslaviji*. - Beograd 1981, 152; V. Vasić, *Putevi razvitka...*, 43.

²¹⁹ Во записникот од конференцијата одржана на 18.10.1945 стои дека биле поканети "сите селани (и оние кои требаат да земат земја од имањето на Св.Наум и оние кои си имаат своја земја) после изјавите на голем дел од другарите да сакаме земјата да ја работиме на колективен начин не само да ја прекинеме караницата која би случајно дошла при делењето, ами што сме убедени да заедничката работа ќе ни донесит поголеми користи...". Така, веднаш во задругата во с.Љубаништа се запишале 39 души. (Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-1, 1944/47, Записник од конференцијата на селаните од с.Љубаниште, 26.10.1945).

²²⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, док.бр. 16, Реферат о стању и проблемима радних задруга у Македонији, 16.03.1947.

Карактеристично за формирањето на СРЗ во НРМ е тоа што тие како иницијатива и прво искуство се формираат пред спроведувањето на аграрната реформа и колонизација, за разлика од некои делови во Југославија каде што овој процес почнува дури од крајот на зимата 1946 година²²¹. Така, веќе во почетокот на 1945 година во с.Г.Лисиче, Скопско, група земјоделци формирале трудова земјоделска кооперација. Во пролетта истата година, во Штип било формирано трудово земјоделско стопанство "Фортуна", како и во прилепското Кадино село²²². До крајот на 1945 година во НРМ биле формирани вкупно 6 селски работни задруги (селски трудови кооперации), а 31 во рамките на ФНРЈ. Во овие 6 СРЗ биле зачленети 145 домаќинства кои поседувале 693 ха обработлива површина²²³.

Овие задруги сеуште не располагале со пишувани правила, не изработувале производно-финансиски планови, не пропишувале работни норми и не претставувале вистински селски работни задруги (со сите карактеристики) какви што ќе имаме подоцна. Сепак, тие квалитативно значеле нешто ново во однос на предвоените задружни организации и тоа, пред се, затоа што селаните во нив внесувале земја и инвентар и земјата ја обработувале заеднички²²⁴.

Работата на тие "колективи" во почетокот била "неуедначена и препуштена на снаоѓањето на иницијаторите на теренот". При тоа, "дошло до остри застранувања" бидејќи во колективот се внесувало се што домаќинството поседувало, често и безкорисни работи (казан за перење, корита, шивачки машини, пегли и сл.)²²⁵. Принципот на работа на овие први СРЗ бил "секој според своите можности, а поделбата на приходот поеднакво на секое домаќинство", кое набрзо се покажало неостварливо и погрешно. Тоа, пред се, бил еден од лимитирачките фактори за влегување на поимотните селани во колективите.

Набрзо и соодветните, највисоки државни органи почнале да носат законски прописи и да превземаат потребни мерки со цел да им помогнат на селаните во формирањето на СРЗ. Во таа смисла, ние понапред веќе го споменавме ЗАРИК, кој во својот член 23. донесува прописи што се однесуваат на прашањето за формирање на СРЗ од страна на колонистите и аграрните интересенти. Нешто подоцна, Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ (на 19.02.1946), издава Општи упатства за формирање и работа на СРЗ, а веднаш потоа (на 25.02.1946), Министерството за земјоделие и шумарство на ФНРЈ ги објавило Угледните правила за СРЗ. Наскоро, на 18.07.1946 година, бил донесен и Основниот закон за задругите, кој низ повеќе свои членови (6, 9-12, 14, 25, 35, 44-ти член) го регулира прашањето на основање и работа на СРЗ.

Со воспоставувањето на оваа правна регулатива, задругарите при стапувањето во СРЗ, биле должни да ги внесат сите средства за производство, вклучувајќи ја и земјата, а за лично користење можеле да задржат како индивидуална сопственост парче земја, т.нар. *окуќница*²²⁶, за кое подоцна посебно ќе зборуваме. Средствата за производство внесени во задругата им се исп-

²²¹ Тоа било карактеристично во Босанска Крајина според наводите на Vera Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine, 1945-1948.* - Banja Luka 1988, 252.

²²² Види: Л. Лазаров, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948. - Скопје, 1979, 138; Според пишувањето на "Нова Македонија", трудовото кооперативно стопанство "Фортуна" започнало со работа уште во пролетта 1945 година, броело 25 семејства со 102 членови ("Нова Македонија", II, 302, 26.12.1945).

²²³ И. Караиванов, Народна Република Македонија..., 70.

²²⁴ Во натписот "За селските кооперации", се вели: "Селските работни задруги почнаа да никнуат кај нас макар да уште не постојат никакви законски одредби кои би го регулисале нивното основање и нивната работа. Никнуат диво, без писан закон... никнуат по основниот животен закон, по нужда... на селанецот" ("Нова Македонија", III, 333, 02.02.1946).

²²⁵ Таков карактеристичен пример бил со колективите во с.Брајчино и с.Штрбово (АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, цит.док.).

²²⁶ Чл.7 од Угледните правила за СРЗ.

латувале на задругарите според проценка, во рок од 10 до 15 години. Единствено постоел исклучок во однос на земјата која задругарите ја внесле во СРЗ со задржување на правото на сопственост врз неа²²⁷. Токму врз основа на начинот на признавање на сопственоста над земјата внесена во задругата, односно во доменот на имотно-правните односи помеѓу задругата и задругарите во поглед на таа земја, СРЗ биле диференцирани на 4 типа: I тип. Задругарите ја внесуваат својата земја во задругата во облик на закуп. Висината на закупнината, секоја година ја одредувало собранието на задругата, но така што износот на сите закупи на земјата не можел да изнесува повеќе од 30% од чистиот приход на задругата по одбивањето на предвидениот придонес за задружните фондови. Во случај на престанување на членството, земјата се враќала на односниот задругар или му се доделувало некое друго земјиште со иста големина и вредност²²⁸; II тип. Задругарите ја внесуваат својата земја во задругата во облик на учество на кое се плаќа камата, задржувајќи го и во овој случај своето право на сопственост на таа земја. Вредноста на земјата од која се плаќало камата се проценувала при нејзиното внесување во задругата, а самата каматна стапка секоја година ја одредувало собранието на задругата, но така што да не ја надминува висината на службената камата, пропишана од државата. При престанување на членството во задругата постапката со земјата била иста како и кај првиот тип²²⁹. III тип. Задругарите ја внесуваат земјата во задругата во облик на учество, задржувајќи го на неа правото на сопственост, но без право на добивање камата за неа. Враќањето на земјата на задругарот по истекот на членувањето се вршело на ист начин како и претходно²³⁰. IV тип. Задругарите ја внесуваат земјата во задругата одрекувајќи се од правото на сопственост на неа, така што земјата преминува во сопственост на задругата²³¹.

Според изложеното, во трите типови на СРЗ била задржана сопственоста на земјата на задругарот, а во првите два типа и земјишната рента во вид на закуп или камата. Меѓутоа, во практиката, не се исплаќала оваа рента бидејќи била во противречност со социјалистичкото начело за наградување според трудот, што секако имало негативни ефекти врз расположението на задругарите²³². Заради постоењето на таа рента, првиот и вториот тип на СРЗ се вбројувале во пониски типови во однос на четвртиот, па и третиот тип, и како такви се сметале за привремени форми на здружување на оние селани кои моментално не можеле да се одлучат за одрекување од своето право на сопственост на земјата²³³.

Селските работни задруги можеле да ги основаат најмалку 15 индивидуални домаќинства кога за тоа ќе добиеле одобрување од Министерството за земјоделие (чл.5 од Уредбата за СРЗ). Приемот на новите членови го вршело собранието на задругари (чл.7), на кое исто така се бирале и управи на задругите кои броеле 5-9 членови и надзорен одбор од 3-5 членови. Во моментот на појавата на Упатствата и Правилата за СРЗ, во Македонија биле оформени 22 СРЗ од кои 17 формално одобрени од Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ²³⁴.

²²⁷ Stjepan Lovrenović, *Poljoprivredni razvitak FNRJ*. - Beograd 1954, 62.

²²⁸ Точка 13, став втори од Општите упатства за основање и работа на СРЗ; Образец бр.1 од Угледните правила за СРЗ.

²²⁹ Угледни правила за СРЗ во кои внесената земја служи како основица за поделба на приходот, (образец бр.2).

²³⁰ Образец бр.3 од Угледните правила за СРЗ во кои земјата се внесува како учество.

²³¹ Образец бр.4 од Угледните правила за СРЗ на кои земјата им е доделена како на задруга, според чл.23 од ЗАРИК.

²³² Архив ЦК СКЈ, XV 1/152, Организациона питања земљорадничког задругарства, 06.03.1952.

²³³ S. Lovrenović, *Poljoprivredni...*, 63-64.

²³⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, док.бр.16, Реферат о стању и проблемима радних задруга у Македонији, 16.03.1947.

Во текот на 1946 година, покрај колонистите и другите во мнозинство сиромашни селани кои свесно влегувале во задругите (од идеолошки или економски причини), постепено во СРЗ почнале да влегуваат и оние слоеви на селото (средни и побогати селани) кои се нашле погодени од прогресивните стапки на задолжителниот откуп и данок, со надеж дека на тој начин ќе ги избегнат прекубројните обврски кон државата. Сепак, се до 1948 година, во колективите превладувале сиромашните селани.

Бројот на СРЗ во ФНРЈ од 31 во 1945 до крајот на 1946 година пораснал на 454, додека пак во НРМ од 6 се покачил на 31 СРЗ, со посед од 1.699 ха обработлива земја²³⁵. Меѓутоа, контролната комисија при Владата на НРМ дава нешто подруги податоци за бројот и состојбата на СРЗ во Македонија. Така, во својот Годишен извештај за 1948 година, Контролната комисија наведува дека до 31.12.1945 година во НРМ имало две задруги со 148 ха земјишна површина и 48 домаќинства со 348 членови. За следната 1946 година, заклучно со 31.12.1946, наведува дека имало 26 СРЗ со површина од 2.688 ха на 739 домаќинства со 1.162 членови²³⁶. Со оглед на тоа што најголемиот број извори и литература оперира со бројот на 31 СРЗ за 1946 година, во нашата анализа го прифативме овој број.

Според големината, СРЗ во Македонија, на ден 31.12.1946 година, ја давале следната слика (за 31 СРЗ):

Број на работни задруги	Вкупен број на домаќинства во задругата
16	10 - 15
6	15 - 20
4	20 - 25
1	25 - 30
1	38
1	45
1	60
1	98

Овие 31 СРЗ во својот состав имале вкупно 670 домаќинства со 1.960 способни за работа членови. Најголеми биле задругите во с.Брвеница со 38, во с.Љубаништа со 45, во с.Породин со 60 и во с.Лазарополе со 98 домаќинства²³⁷. Горните податоци зборуваат дека првите СРЗ во Македонија биле со мали, незнатни економски потенцијали, зошто од наведените 31 СРЗ, 16 биле составени од 10-15 домаќинства. Ако се земе во предвид и фактот дека тоа претежно биле сиромашни селани кои ги здружиле своите мали имоти, а не со "аграрно доделената земја", може јасно да се види дека тие не претставувале некој значаен фактор во земјоделското производство. Тоа

²³⁵ Б. Марковиќ и В. Поповиќ тврдат дека до крајот на 1946 година во НРМ во СРЗ биле зачленети 697 домаќинства, (Селџачке радне задруге. - Београд 1948, 7), додека во тогашните извештаи на ЦК КПМ се наведуваат 670 домаќинства. Во однос на бројот на задругите, повеќето извори и литература кажуваат дека во 1946 година во НРМ имало 31 СРЗ, а И. Караиванов наведува 32 СРЗ со 834 домаќинства и 3.725 ха обработлива површина.

²³⁶ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-1, Годишен извештај за 1948, 23.12.1948.

²³⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, исто.

се задруги на сиромашни селани, зошто 80% од зачленетите задругари внесле површина на земја до 4 ха²³⁸. Тоа може да се заклучи и од долната табела:

ТАБЕЛА 4.1. СОЦИЈАЛЕН СОСТАВ НА СРЗ
(преглед на 31 регистрирана СРЗ на 31.12.1946)

Површина на земја на едно задружно домаќинство (ха)	број на задружни домаќинства	% од вкупниот број на домаќинства
без земја	61	10,98
до 1 ха	197	29,40
од 1 - 2	75	11,20
2 - 3	120	18,00
3 - 4	82	12,24
4 - 5	53	8,00
5 - 6	21	3,13
6 - 7	30	4,50
7 - 8	7	1,00
8 - 9	10	1,50
9 -10	1	0,60
10 -15	7	1,00
15 -20	8	0,45

Наведените податоци зборуваат дека најголемо било учеството на домаќинствата со површина од 1-2 ха, односно 197 задружни домаќинства ја имале таа површина и претставувале скоро една третина (29,40%) од вкупниот број на зачленети домаќинства во СРЗ. Исто така забележлив е бројот на домаќинствата со површина од 2-3 ха, или на 120 вакви домаќинства отпаѓале 18% од вкупната задружна површина. Со други зборови, од вкупно 670 задружни домаќинства во составот на СРЗ, мнозинството или поточно 535 задружни домаќинства имале посед со површина до 4 ха. Оттука е сосема јасен и заклучокот дека кон колективното обработување на земјата повеќе се приклучувале ситните земјоделски сопственици, помалку средните, а сосема малку оние кои поседувале над 10 ха обработлива површина²³⁹. Бедните селани во задругата гледале поголема можност за своето економско опстојување и подобра перспектива, отколку на нивниот минимален посед на кој едвај можеле да се прехранат себеси и своето семејство.

Разгледувајќи ја објективно состојбата со СРЗ од една страна и бројноста на документите од најразличен вид посветени на овие задруги (правни акти, партиски и државни извештаи, политичко-пропагандни материјали итн), како и нивната содржина од друга страна, можеме да го согледаме постоечкиот расчекор помеѓу посакуваниот развој и практиката на теренот, односно расчекорот помеѓу максималните очекувања од СРЗ и минималните достигнувања.

²³⁸ АМ, исто.

²³⁹ АМ, Исто

Така, иако СРЗ во овој период претставувале мали задружни стопанства со незнатни производни капацитети и оптоварени со низа слабости, често се настојувало да се потенцира, секако нереално, дека "угледувајќи се на примерот на трудовите кооперации, многу селани од тија села каде што има кооперации отпочнаа да употребуат исти начини и средства во производството каков што е во кооперацијата (производство на ран зеленчук, производство на тутун, во светиниколско памук)". Ваквите оценки за улогата на СРЗ, почнуваат да стануваат поевидентни од 1947 година, т.е. од воведувањето на планското стопанство, посебно во истакнувањето на приносите на СРЗ дека "ги надминуваат дури и приносите на побогатите селани"²⁴⁰, што секако дека не е објективно.

До воведувањето на Петгодишниот план, т.е. до пролетта 1947 година во НРМ имало вкупно 49 СРЗ, од кои биле регистрирани 41 СРЗ и тоа: 7 по образец 1" (од првиот тип) од Угледните правила, 9 по "образец 2", 19 по "образец 3" и 6 по "образец 4". Од тука произлегува дека "најпрактични" и "најприфатливи" во дадениот момент за селаните во НРМ биле СРЗ од третиот тип, односно дека практично во Македонија најповеќе се инсистирало на формирањето на овој тип на СРЗ. Посебен тип на СРЗ претставувала веќе споменатата "Фортуна" од Штип која била составена од работници од градот кои добиле земја според ЗАРИК. Во оваа задруга набрзо се јавила тенденција за нејзино напуштање бидејќи "членовите на задругата не се чувствувале врзани за неа и многу биле готови да ја напуштат и повторно да се прифатат за наемна работа. Тоа, поготово, побрзо, што надниците се релативно високи, а првите приходи на задругата прилично ниски"²⁴¹.

Пред крајот на 1947 година во НРМ биле регистрирани 79 СРЗ²⁴² и тоа 10 од првиот тип, 11 од вториот тип, 52 од третиот и 7 од четвртиот тип. Сите овие располагале во 7.424 ха обработлива површина земја и броеле вкупно 1.579 домаќинства. Меѓутоа, во Рефератот на Третиот пленум на ЦК КПЈ, Е.Кардељ наведува дека до 31.12.1947 година во НРМ имало 92 СРЗ во кои членувале 2.270 задружни домаќинства и располагале со површина од 10.918 ха обработлива земја²⁴³. Контролната комисија на НРМ, во својот Извештај за 1948 година, наведува дека заклучно со 31.12.1947 година во НРМ биле формирани 95 СРЗ со површина од 10.196 ха на 2.179 домаќинства со 12.162 членови на домаќинствата²⁴⁴. Ваквите различни податоци за бројната состојба на СРЗ, бројот на домаќинствата и површините во најголем степен доаѓаат од постојниот процес на секојдневно формирање, трансформирање и реорганизација на СРЗ, така што речиси не можел да се утврди нивниот точен број заради секојдневните промени. Исто така, различните органи на теренот, било партиски или државни, според потребите давале различни извештаи до повисоките органи, често наштимани според политичките потреби.

Главна дејност со која се занимавале селските работни задруги во НРМ воглавно било полјоделството, освен некои специјализирани како на пример СРЗ во с.Лазарополе која имала свои работилници за изработка на ќилими и за преработка на млеко или СРЗ во с.Тресонче која се занимавала со пчеларство, овоштарство и сточарство итн²⁴⁵.

²⁴⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, материјал без наслов за карактеристиките на развојот на кооперациите во НРМ, 1947.

²⁴¹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, цит.док.

²⁴² И. Караиванов наведува дека во 1947 година во НРМ имало 95 СРЗ (И. Караиванов, Народна Република Македонија. - Скопје, 1949, 70). Разликата од 16 задруги, која се јавува со споредување со податоците на ЦК КПМ веројатно се однесува на нерегистрираните задруги (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, материјал без наслов за работата на СРЗ во Македонија, 1947).

²⁴³ Е. Кардељ, Задачите на нашата партија на село. - Скопје 1959, 10.

²⁴⁴ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-1, Годишен извештај за 1948, 23.12.1948.

²⁴⁵ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, материјал без наслов...

Во рамките на целата ФНРЈ, во 779 СРЗ членувале 174.518 задругари, а располагале со површина од 210.986 ха. Ваквата состојба зборува за силната аграрна пренаселеност зошто на една СРЗ во просек паѓале 270 ха земја, а по 1,2 ха на еден член²⁴⁶. Во НРМ состојбата е нешто полоша бидејќи во една СРЗ просечно членувале 27 домаќинства, а располагала во просек со помалку од 120 ха обработлива површина. Ако се има во предвид дека на едно домаќинство доаѓале околу 4 ха обработлива земја како и многубројноста на секое домаќинство, јасно е дека во НРМ не можел да се достигне југословенскиот просек од 1,2 ха на еден член.

Во текот на 1948 година се засилува вниманието кое државата го посветува на развојот на СРЗ, спроведувајќи најширока политичка кампања, а потоа и административен притисок, како начин со вонеконотски мерки да ги принуди селаните кон обединување на земјишната површина и нејзино колективно обработување. Првенствена цел на создавањето на СРЗ од 1948 година била полесно превземање на вишокот труд од земјоделството и негова употреба од страна на државниот апарат. Растечката бирократија ја пласирала теоријата "дека целиот вишок на труд треба да оди во еден котел и од него тогаш да се вади и диригира за употреба"²⁴⁷, кое како метод би одговарало во тешките воено-политички моменти за ФНРЈ. Иако не смееме да ја негираме сложената меѓународна положба на Југославија во 1948 година, не можеме да согледаме ни некоја објективна потреба за административно потиснување на законитостите на економијата на трудот, а посебно заради изразената во глобала лојалност на огромната маса селанство, како и неговото самопогледно вклучување во обновата и стопанската изградба на земјата.

Засилената пропаганда за стапување на селаните во колективите, како и наметнатите повиоки откупни задолженија и даночни стапки за поголемите поседници, делувале во правец на зголемување на бројот на СРЗ како и кон згојемување на бројот на членовите на СРЗ зошто во нив почнале да влегуваат категории на селани кои настојувале да ги одбегнат задолженијата кон државата. Ако го следиме порастот на бројот на СРЗ во текот на 1948 година, може да видиме дека до 31.07.1948 бројот на СРЗ изнесува 106 што е незнатен пораст во однос на 1947 година, додека до 15.12.1948 нивниот број пораснал на 230, односно повеќе од 100 новонаформирани СРЗ²⁴⁸. На крајот на годината, заклучно со 31.12.1948 година, во НРМ биле евидентирани вкупно 238 СРЗ во кои членувале 8.100 домаќинства со површина од 49.378 ха обработлива земја²⁴⁹. Тоа во однос на 1947 година претставувало зголемување од 159,4% во бројот на СРЗ, зголемување од 254% во однос на бројот на домаќинствата и 355% во однос на обработливата површина²⁵⁰. Само мал поглед во податоците на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, дадени поименично за секоја СРЗ во однос на бројот на домаќинствата на крајот на 1947 и на крајот на 1948 година, сосема ги потврдува горните показатели и констатации²⁵¹.

²⁴⁶ D. Veselinov, *Agrarno pitanje u Jugoslaviji*, 152.

²⁴⁷ V. Bakarić, *O suvremenim procesima...*, 179.

²⁴⁸ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, исто.

²⁴⁹ Годишни извештаи за членството и фондовите во селските работни задруги (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-120, 1948); Решенија за формирање на СРЗ во 1948 (исто, к-111, к-108, к-109).

²⁵⁰ Е. Кардељ, *Задачите на ...*, 10.

²⁵¹ Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ дава поединечни податоци за растежот на бројот на задругарите во повеќе СРЗ и тоа поединечно за секоја задруга. Така, СРЗ "Мичурин" од с.Градошарци, Струмичко, од 29 домаќинства на крајот на 1947 година до крајот на 1948 година пораснала на 187 домаќинства; СРЗ "Илинден" од с.Робово, од 27 пораснала на 91 домаќинство; СРЗ "Илинден" од с.Аргулица, Штипско, пораснала од 22 на 97 домаќинства; СРЗ "Први Мај" од с.Моноспитово, Струмичко, пораснала од 40 на 104 домаќинства, итн. (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-120, Годишни извештаи за членството и фондовите во селските работни задруги 1948).

Сепак, и покрај ваквото квантитативно зголемување на бројот на СРЗ, како и на бројот на зачленетите домаќинства, покрај неколкуте покрупни СРЗ, најголемиот број од нив просечно броеле околу 30 домаќинства. Покрај тоа, преобладава тип на СРЗ е третиот тип, така што од податоците на истиот извор може да се види дека од над 100 СРЗ кои се формираат во втората половина на 1948 година, речиси сите без исклучок се по "образец 3", односно од трет тип, која тенденција е присутна во НРМ се до нивното ликвидирање во 1953 година.

3.1.1. Основни карактеристики на СРЗ до крајот на 1948 година

Селските работни задруги во НРМ, веднаш после војната биле "самоникната појава". Тие се формирале на иницијатива на самите селани, помогнати од поедини активисти на Партијата, под името *коллективи*. Она што особено го карактеризира создавањето на првите СРЗ во Македонија, како што напомниме, беше тоа дека "тие се формирале претежно на сопствената ситно-сопственичка земја, а не на аграрно доделената"²⁵². Затоа СРЗ во Македонија до крајот на 1947 година, беа претежно мали, задруги на сиромашни, малуимотни селани. Во текот на 1948 година се формираат повеќе СРЗ кои во својот состав имаат околу 100 домаќинства, но нивниот просек воглавно изнесуваше 30 домаќинства²⁵³.

Работата на овие први коллективи била проследена со разни застранувања, почнувајќи од нивното формирање, зошто во задругата биле внесувани сите предмети кои служеле на домаќинството (казани за перење, корите, шивачки машини, пегли итн.), а биле бескорисни за задружното производство (карактеристично за селата Брајчино и Штрбово). Исто така, во рамките на сеопштата егалитаристичка еуфорија и стремежите за тврда уравниловка, задругарите го усвоиле принципот-"секој според можностите, а поделбата на приходите подеднакво на секое домаќинство. Набрзо сето тоа се покажало неостварливо и погрешно". После првите неуспеси во работењето на СРЗ, дел од основачите се разочарале во нив, а дел почнале да бараат нови решенија и други облици. Ваквиот правец на развој на СРЗ, Партијата го поврзувала со делувањето на поедини "побогати и непријателски расположени селани" кои "ги користеле тие тешкотии во создавањето на работните задруги..."за да "протурат различни пароли и да ги одвраќаат" селаните од стапувањето во СРЗ²⁵⁴.

До излегувањето на Упатствата и Угледните правила, до средината на 1946 година, СРЗ немаа одредена форма на организација-"управата на задругата се јавува како чиста формалност, организација по бригаден систем не постоела, претседателот на задругата работел физички работи како и другите задругари...Упатствата и правилата за организација и работа на овие задруги внесуваат извесни елементи на организација, но нејаснотиите и лутањата сосема не исчезнуваат"²⁵⁵. Во задругите и понатаму се работело без норми, без финансиско-производни планови и евиденција на работа. Иако во повеќето од половината СРЗ формално биле воведени работни норми, тие не се применувале во целост, а доколку се применувале "тоа стануе во групи, со кое не се постигнуе евиденција на секој кооператор". Евиденцијата била формална и механичка, при што воопшто не се водело сметка за квалитетот и квантитетот на работата. Надни-

²⁵² АМ, фонд ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, Реферат о стању и проблемима ..., 16.03.1947.

²⁵³ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-120, Годишни извештаи за членството и фондовите во селските работни задруги, 1948.

²⁵⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, цит.док.

²⁵⁵ В. Petranović, *Politička i ekonomska ...*, 436.

ците се исплатувале без разлика на сите членови на колективот, со што се изедначувале и добрите и лоши работници²⁵⁶.

Како една од основните причини за бројните грешки и пропусти во работењето на СРЗ, се наведува недоволното познавање на правилата за организација и работа од страна на управните одбори и поединци кои не се придржувале на "демократскиот принцип во правилата, каде што целата власт во кооперацијата е дадена на собранието". Компетенциите на собранието на задругата, често пати биле негирани од страна на претседателот или управниот одбор (пример, с.Градско, Титовелешко), а во некои случаи се одело во друга крајност и собранието постојано е свикувано за секоја ситница (с.Сопот, с.Манастирци, с.Глишиќ), со што бесполезно се губело времето на кооперантите²⁵⁷.

Покрај прашањето за правилната организација на производството и работата, од особена важност беше прашањето за внесување на жив и мртов инвентар во задругата, за кое наведоме дека биле присутни застранувања. Инаку, секој член на задругата бил "должен да ја внесе во задругата целата своја земја, освен окуќницата со куќата за живеење и стопанските згради потребни за негово лично газдување". При внесувањето на земјата во задругата се утврдувала "површината, квалитетот и вредноста на земјиштето на секој член на задругата"(чл.9 од Уредбата за СРЗ)²⁵⁸. Покрај земјата, член 17 од Уредбата за СРЗ пропишува внесување во задругата на сите "земјоделски направи, орадие и алати, како и работната стока, доколку е потребна на задругата". Внесениот инвентар и стока се проценувале и нивната вредност "му се одобрувала на членот како удел или се исплатувала во готово, според тоа како ќе одлучи задругата", односно собранието на задругата кое избирало своја комисија за извршување на проценката. При тоа, биле направени бројни грешки "во некои случаи на превисоко оценување, а негде прениско", но и во едниот и во другиот случај, тоа било "неправилно и штетно за развојот на кооперацијата". Онаму каде што била извршена ниска проценка на инвентарот (карактеристично за с.Долно Џуџанци-Св.Николе) се создавала "недоверба кај кооператорите" и отргнување на некои селани од задругата. Во случаите на превисока проценка (с.Оптичари - Битолско, с.Тресонче-Дебарско), кооператорите добивале од кооперацијата "суми кои не одговарале на квалитетот на стоката" со што се намалувала "височината на еден трудоден".Во помал број случаи не била извршена проценка на внесениот инвентар (с. Љубаништа - Охридско, с. Сопот - Кавадаречко и др.), со што се создало "мнение дека инвентарот се внесува без проценка" и со тоа се попречило зголемувањето на бројот на кооперантите²⁵⁹.

Една од главните тешкотии за развојот на СРЗ во Македонија била расцепканоста на земјата и парцелите . Ако се исклучат работните задруги во Штип, Богданци, Долен Балван, Арџуци, Росоман, Умин Дол и Брвеница, кои во голем дел или сосема биле формирани на аграрно доделената земја, сите останати биле организирани со внесување сопствена земја на селаните, која била крајно распарчена. Групирањето на оваа распарчена земја (арондацијата) било многу сложена и тешка задача бидејќи "односот на задругарите и незадругарите понекаде бил многу затегнат. Доброволното групирање на земјата некаде "одело многу тешко, а принудното изведување " барало "широко и правилно објаснување на масите на село". Иако, ретки, имало случаи и на

²⁵⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-10, Реферат за трудовите земјоделски кооперации во НР Македонија.

²⁵⁷ АМ, исто.

²⁵⁸ АЈ, 97-1, 1946.

²⁵⁹ АМ, исто.

доброволно групирање на земјата "уште пред донесувањето на Уредбата за групирање на земјата", како на пример во тетовските села Брвеница и Долно Седларци²⁶⁰.

Паралелно со групирањето на обработливата земја, во остра форма се јавило и прашањето на окупницата, за кое посебно ќе зборуваме. Овде би навеле само тоа дека постоела тенденција од една страна да не се остава окупница, а од друга незадоволство на селаните што доведувало до сериозни недоразбирања и судири во некои СРЗ (пример с.Породин, с.Љубаништа и др.)²⁶¹.

Оскудицата од земјоделски алат, задружни згради и неопходен материјал била една од нај-акутните тешкотии со кои се судриле првите селански работни задруги во НРМ. Така, повеќето извештаи констатираат дека "за инвентар скоро во сите кооперации се осеќава оскудица, а нарочито во железни плугови, разни машини, работен добиток и др.". Исто така, иако речиси на сите кооперации им бил "отпуштен кредит, тој не се насекаде искористуват за набавка на инвентар". Биле отпуштени кредити за набавка на инвентар на 30 СРЗ, а ги искористиле само 14 СРЗ²⁶². Во текот на 1947 година, СРЗ располагале со незнатен инвентар и тоа: 1.388 грла работен добиток (волови и коњи), 650 плугови, 137 рала, 109 разни машини и 524 коли. Покрај тоа што овој инвентар бил незнатен, тој домаќински се чувал и нерационално се користел, што секако зборува за нивото на свеста на задругарите, кои заедничката сопственост не ја чувствувале како своја²⁶³. Исто така, постоел незнатен број на машинско-тракторски станици, чии услуги, од една страна биле многу скапи, а од друга, селаните сеуште немале доверба кон машинската обработка на земјата²⁶⁴.

Машинско-тракторската служба добила поконкретни и поважни задачи со стапувањето на првиот Петгодишен план и таа се сметала "за пионир на новиот начин на работа-за преориентација на нашето земјоделење". Се до воведувањето на Планот "не се обрнувало доволно внимание на таа служба, а и самите раководители на земјоделската машинско-тракторска служба не биле доволно нити подготвени, нити пак иницијативни за да овозможат таа служба да ги исполни своите задачи"²⁶⁵. Покрај останатите олеснувања кои власта ги пружала на СРЗ и машинско-тракторските станици "морале на овие задруги да им ги извршуваат работите под исти услови под кои работеле и на државните добра"²⁶⁶.

Меѓутоа од постојната документација може да се види дека односите помеѓу СРЗ и МТС не биле на некое завидно ниво. Во повеќето околии (Штип, Скопје и др.) имало жалби заради лошо изведеното орање на трактористите на МТС, додека пак МТС од своја страна се жалеле на СРЗ дека овие доцнат со плаќањето на услугите. Имало случаи како во некои СРЗ во Тетовска, Кавадаречка и други околии, каде што одбивале земјата да им се ора со трактори²⁶⁷. Работата на машинската служба била оптоварена со низа слабости (за што посебно ќе зборуваме) и таа не

²⁶⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, Реферат о стању...

²⁶¹ АМ, исто.

²⁶² На пример, во с.Сопот, Кавадаречко, отпуштениот кредит СРЗ воопшто не го искористила, а Росоманската кооперација од 200.000 динари искористила само 20.000 дин. Вакви случаи се среќаваат и во другите околии. (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, материјал без наслов за СРЗ во 1947 година).

²⁶³ Така, кооперацијата во Гостивар "позволила да им липсат две крави и два коњи, а исто така и во с.Огњенци, Скопска околија, липсала една крава". Покрај тоа, во Гостивар кооперацијата продала 9 крави зашто благовремено не ги обезбедила со храна (АМ, исто).

²⁶⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, Реферат о стању...

²⁶⁵ АМ, фонд: ЦК СКМ, Кадрово одделение, к-19, 1947, Записник од конференцијата во Претседателството на Владата на НРМ одржана на 11.08.1947.

²⁶⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, Досадашњи рад Комисије за задругарство (Михаило Вучковик).

²⁶⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, материјал без наслов за СРЗ во 1947 година.

можела да пружи некоја позначајна помош во обработката на земјата на СРЗ, а уште помалку да ја одигра улогата што и била наменета во социјалистичката преобразба на селото воопшто²⁶⁸.

Несовесниот однос кон задружниот имот, неговото растурање и уништување, во голем број СРЗ кулминирал во отворени кражби на заедничките финансиски и материјални средства. Така, во еден елаборат на Околинскиот задружен сојуз на Скопска околија се нагласува дека кражбите и проневерите во текот на 1948 година зеле поголем замав отколку претходната година. Иако сторителите биле казнувани и "раскринкавани", сепак тие биле бројни, а како додатна тешкотија во нивното спречување било тоа што голем дел од сторителите биле членови на КП и СКОЈ, така што Партијата малку можела да се наметне и влијае со својот авторитет²⁶⁹.

Во почетокот на 1947 година врз основа на воопштување на дотогашното искуство и општојугословенската орјентација за развојот на СРЗ, ЦК на КПМ поодлучно ги прифаќа СРЗ барајќи да се зацврстат старите и да се организираат нови задруги. Делувајќи во оваа насока, меѓу другото, ЦК бара да се поведе сметка за реалните можности за развојот на приликите ма село и за темпото на оспособување кадри за раководење со СРЗ. Од партиските организации на теренот се бара тие да обрнат поголемо влијание на "внатрешната борба во задругите", особено на опасноста од "стеснувањето на внатрешната база во задругите"²⁷⁰. Според директивите на ЦК, партиските организации морале да ги проучат условите под кои се создавале СРЗ, нивниот социјален состав, големината и карактерот на основното и дополнително производство како и перспективите за проширување на СРЗ. ЦК на КПМ, врз основа на дотогашните резултати сметал дека СРЗ веќе можат да служат за углед на останатите задруги и инокосни стопанства. Ваквата констатација е нагласена и во Политичкиот извештај на Првиот конгрес на КПМ каде што се вели: "Предностите што ги покажаа работните задруги во досегашната работа, политичката работа на нашата Партија и масовните организации, придонесоа идејата за работни задруги да најде оглас во секое село. Нашата Партија строго се држеше за принципот на доброволноста како самите индивидуални селани би се увериле во предноста на колективното социјалистичко стопанство. Оттука досега ниедна работна задруга не се растурила..."²⁷¹. Овие оценки мораме да ги примиме со крајна резерва зошто се изречени во периодот на судирот на КПЈ со ИБ, кога се одеше кон засилена колективизација со цел да се покаже дека КПЈ е на правиот, социјалистички пат во политиката на село. Заради тоа, тие не ја покажуваат вистинската слика за степенот на развој на СРЗ и нивните објективни производни можности и економска ефикасност.

Дотогашниот успех на СРЗ бил оценет како "силна пропаганда" за создавање на нови задруги во НРМ, со истовремено подвлекување дека "иницијативата на масите" на работното селанство треба посмело да се прифаќа и потпомага. Неколкугодишното искуство од формирањето на СРЗ во Македонија го следеле неколку карактеристични тенденции меѓу кои: 1. формирање на задруги претежно во оние краеве каде што најповеќе се негувале индустриски растенија, а помалку во житородните реони, 2. формирање на задруги воглавно во планинските и полупланински краеве каде што не постоеле поволни услови за нивна работа. При сето ова, не бил одлучувачки видот на културата ниту плодноста на земјата туку, како што истакнуваат партиските извештаи, влијанието на "кулачките елементи", културното ниво на селаните и учеството во НОБ²⁷². Наспроти тоа, во Политичкиот извештај на ЦК КПМ на Првиот конгрес на КПМ, стои оценката дека

²⁶⁸ АМ, фонд: ЦК СКМ, Кадрово одделение, к-19, 1947, исто.

²⁶⁹ АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-6, Елаборат за развитокот на околинскиот задружен сојуз во текот на 1948 година во Скопска околија, 14.12.1948.

²⁷⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, Реферат о...

²⁷¹ Л. Колишевски, Политички извештај..., 118.

²⁷² АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, Реферат о...

"работните задруги кај нас во Македонија го покажаа најјарко и најубедливо патот по кој што треба да се оди во решавањето на прашањето за пасивноста, кој проблем... се поставуваше... и се поставува како важен проблем. Примерот на работните задруги во селата Лазарополе, Тресонче и Галичник, кои што поникнаа при најтешки услови, во изразено печалбарски краишта, е најдобар доказ за тоа"²⁷³.

Што се однесува до ширината при формирањето на задругите, ЦК на КПМ констатирал две крајни тенденции. По првата се тежело кон зачленување на целото село во задругата, со тоа што оние кои одбивале, ги сметале не само како непријатели на задругата, туку и како противници на народната власт. Таквите задруги биле, според анализата на ЦК, материјално појаки, земјата во нив полесно се групирала, поуспешно се маневрирало со работната сила, имале поголеми можности за одгледување повеќе видови интензивни култури. Од друга страна, овие задруги и полесно се распаѓале (с. Ваташа, с. Брајчино, Кадино Село и др.), станувале помалку компактни, во нив земале замав поимотните селани кои што влечеле на своја страна при распределбата на приходот (с. Породин, с. Ракотинци) итн. Другата тенденција го означувала патот на зачленување во задругите само на "најодлучните домаќинства". Ваквите задруги биле помали, но поцврсти, со поголем степен на единственост, полесна и поефикасна контрола на работата. Меѓутоа, овие СРЗ покажувале секташки став кон останатите селани и предизвикувале нетрпение и расцеп помеѓу задругарите и незадругарите во селото²⁷⁴.

До особено затегнати односи помеѓу задругарите и незадругарите, често доаѓало при спроведувањето на арондација на земјата, кога повеќето селани вон задругата не сакале да извршат замена на своите парцели заради групирање на задружната земја. Така, во Св. Николска околија, при арондацијата, за која не била извршена "доволна политичка подготовка" селаните со камења се нафрлиле врз задругарите, а во Царево Село не ги примале решенијата за замена на земјата. притоа, евидентно било настојувањето на повеќе задругари "да земат најарна земја во реонот на селото, кое уште повеќе ги заострувало односите помеѓу кооператорите и некооператорите"²⁷⁵.

ЦК на КПМ превзела мерки "да Владата на НРМ и нижите органи на управата поведат повеќе сметка за непосредна помош на работните задруги", особено во стручен кадар и во реализација на инвестициите според планот. Оспособувањето на стручен кадар за задругите во овој период ни одблиску не ги задоволувало потребите заради што Партијата бара зголемување на бројот на курсевите, престој на учениците од земјоделските училишта на пракса во задругите и други видови на оспособување. Биле организирани повеќе задружни курсеви за подготовка на претседатели, бригадири и книговодители на СРЗ, а покрај тоа биле испраќани младинци-задругари на школување во земјоделските училишта и посебно се подготвувале како мајстори-специјалисти за секој вид работа на село (косачи, резачи, градинари итн)²⁷⁶.

Селските работни задруги во Македонија, веднаш после војната, никнале на иницијатива на самото селанство со помош на поедини активисти на Партијата под името *коллективи*. Формирањето на колективите било една од главните задачи на Партијата и успехот во таа работа се идентификувал со изведување на "револуцијата до крај на село", односно расчистување со сите остатоци на капитализмот и изградување социјализам на село. Борејќи се за таа долгорочна цел,

²⁷³ Л. Колишевски, исто, 121-122.

²⁷⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, Реферат о...

²⁷⁵ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, материјал без наслов за ..

²⁷⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-10, Реферат за трудовите земјоделски кооперации во НР Македонија.

во периодот од ослободувањето до судирот со ИБ, КПЈ воглавно настапува претпазливо, сообразувајќи ја својата тактика според дадените објективни општествено-економски услови и според расположението на селанството како сојузник на работничката класа во обновата и изградбата. Иако нестрпливо, највисокото државо-партиско раководство настојувало да го почитува принципот на доброволноста за стапување во СРЗ, чекајќи тие да станат угледни стопанства кои со своите економски резултати ќе ги убедат селаните во предноста од колективна обработка на земјата. Од друга страна, објективно, можеме да видиме дека здружувањето на селаните за колективна обработка на земјата во СРЗ напредувало со големи тешкотии. Заостанатоста на селото, длабоко вкоренетиот ситносопственички менталитет на селаните, конзервативизмот и недовербата кон секој нов начин на обработка на земјата, тешкотиите во обезбедувањето со посовремени средства за производство, отпорите и тоа не само на побогатите селани како што официјално се оценувало, делувањето на остатоците од реакцијата и слично, биле само дел од причините кои наметнувале постепеност во мерките на планираната социјалистичка преобразба на земјоделството. Таа постепеност била конкретизирана во постоењето на разни типови на задруги, кои секоја на свој начин, требало да делуваат во правец на унапредување на земјоделството и да им овозможат на селаните да се запознаат со "предностите на заедничката работа и на крупните земјоделски стопанства". Она што се случи по Јануарскиот Пленум на КПЈ од 1949 година, претставува крајно лево свртување од таа глобална политика.

3.2. Колективизацијата на селото 1949-1953

3.2.1. Создавањето и улогата на комисиите за село

Одржувањето на Вториот Пленум на ЦК КПЈ и неговите "историски" одлуки за развојот и социјалистичката реконструкција на селото биле широко популаризирани низ бројни натписи во тогашниот печат. Била раздвижена целокупната пропагандна машинерија и сите фактори на теренот-од државните органи до масовните организации²⁷⁷ со задача на селаните да им се објасни и тие да ја сфатат "предноста" од колективната обработка на земјата.

Проучувањето на материјалите и документите на Вториот пленум, била една од основните задачи на партиските организации во Македонија и според повеќето партиски информации, разработката била добро организирана, како од страна на партиските раководства, така и во самите основни партиски организации. Масовните организации, од своја стана, организирале конференции на кои била "разработувана резолуцијата за задачите на партијата во областа на преобразбата на селото и унапредувањето на селско-стопанското производство. Скоро немало село каде што не е разработувана резолуцијата и каде што не започнала дискусија кај селаните за задружното движење"²⁷⁸. Целата оваа разјаснувачка акција била проследена и со одредени слабости, посебно нагласени кај некои одбори на масовните организации на терен кои не изнашле соодветни форми на својата објаснувачка работа "за предноста" на задружниот живот²⁷⁹. Особено била незадоволителна работата помеѓу жените на село, посебно во национално

²⁷⁷ Крсте Црвенковски, Задачите на НФ во врска со решенијата на Вториот пленум на ЦК КПЈ, Реферат ("Нова Македонија", VI, 1289, 27.02.1949); Резолуција прве савезне конференции сељака задругара, "Црвена звезда", II, 2-3, 1949.

²⁷⁸ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација.

²⁷⁹ Заради поголемо активирање на организациите на АФЖ, Главниот одбор на 27 април одржал состанок со претседателите на околинските и градски одбори на АФЖ, на кои биле претресени дотогашните успеси и слабости во работата помеѓу жените на село и биле поставени конкретни задачи за секој околински одбор (АМ, исто).

мешните села и во муслиманските средини каде што бил најсилен конзервативизмот и недовербата кон колективизмот²⁸⁰.

Врз основа на Одлуката на Вториот пленум на ЦК КПЈ во Македонија, како и во останатите републики, веднаш се пристапило кон формирање на Комисија за село при Централниот комитет на КПМ и комисији за село при околските и месни комитети по градовите кои имале ранг на околија, а каде што земјоделството завземало важно место во стопанството на градот. Основна задача на Комисијата за село при ЦК КПМ била "будно да го прати" правилното спроведување "на линијата на партијата на село, а во прв ред одлуката од Вториот пленум на ЦК КПЈ за социјалистичко преобразување на селото, како и да помага на надлежните државни и задружни органи во нивното извршување на задачите во социјалистичката реконструкција на земјоделието по пат на земјоделско задругарство"²⁸¹.

Водејќи се од горните задачи, ЦК КПМ, на 18.03.1949 година испратил циркуларно писмо до сите околски комитети, во кое меѓу другото, ги наведува и следните задачи на секоја комисија за село: 1. да се грижи за чување на принципот на доброволноста при создавањето на СРЗ²⁸²; 2. да "внимава и да не секташи" при изборот на типот на задругата²⁸³; 3. да води сметка за тоа, онаму каде што не се создадени услови за формирање на СРЗ, сестрано да се зајакнуваат ОЗЗ и преку разни други форми на стопанска дејност да создава услови за формирање на СРЗ; 4. воглавно да се следи курсот едно село-една СРЗ, а да се дозволува формирање на повеќе СРЗ во едно село ако "тоа го изискуваат специфичните прилики...кога вакви појави не се од непријателски карактер"²⁸⁴; 5. во околијата во која имало формирано повеќе СРЗ да не се оди кон формирање на нови туку кон омасовување на постојните СРЗ; 6. да гради конструктивен однос помеѓу задругарите и селаните вон задругата²⁸⁵ и на тој начин да ги привлекува и другите селани да влезат во колективот; 7. "будно" да го следи "држењето на партиските организации и членови на Партијата во однос на селските работни задруги" и проверката на целото членство да се врши низ "борбата за создавање и омасовување на СРЗ". Притоа, не можеле да останат во редовите на Партијата, не само оние што го спречувале создавањето и омасовувањето на СРЗ, туку и оние кои не влегле во задругата во своето село. Влегувањето на комунистите во СРЗ било *задолжително* и во спротивно "таквите луѓе треба да се исклучуват од Партијата"; 8. да се спречува влегувањето на "кулачки и шпекулантски елементи" во СРЗ кои одвнатре би "ја слабееле и разбивале задругата"; 9. да води грижа за пружање помош на задругите во развивањето на нивното производство, во организационото зацврстување, развивање на бригадногрупниот систем, развивање на системот на

²⁸⁰ Имало случаи понекаде жените организирано да настапуваат против влегувањето во СРЗ-повеќе села во Св.Николска, Кратовска, Тетовска, Струшка околија (с.Велешта) итн, а притоа често биле поттикнувани од паролите: "Жените ќе бидат колективни, а децата државни", "Ќе се јаде од казан", "Верата ќе се изгуби-зошто штом влезеш во задруга, нема да можеш да одиш во црква" и други пароли, кои се израз на крајниот конзервативизам на селската средина. (АМ, исто).

²⁸¹ АС, фонд: Околски комитет ан СКМ - Скопје, к-1, док.бр.199/5, До околскиот комитет на КПМ - Скопје, циркуларно писмо, 18.03.1949.

²⁸² Иако насекаде низ документите се нагласува овој принцип, евидентно е неговото кршење со најразличен вид на принуда.

²⁸³ Изборот на типот на задругата било едно од прашањата по кои ЦК КПМ согледува дека има "доста кршнување... Праксата покажа да селаните најмасовно влегуат во задругите од прв и втор тип, а нивното организационо зацврстување и економското јакнење ќе создаде услови за преминување во трет и четврт тип". АС, исто.

²⁸⁴ Таков обид имало во повеќе села. На пример, во с.Лешани (Охридско) "побогатите ... фрлат пароли да мие ќе праиме одделни задруги од сиромасите" (Историски архив на Охрид, фонд: Околски комитет на СКМ - Охрид, к-3, Записник од одржаниот проширен состанок со пленумот на околски комитет на КПМ - Охрид и со секретарите на основните партиски организации, 15.02.1949).

²⁸⁵ Честа била појавата на непријателство помеѓу селаните задругари и незадругари во едно село, за што комунистите требало да играат обединувачка улога со едновремено "раскликување на непријателските елементи" (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Записник са одржаног састанка Комисије за село при ЦК КПМ, 07.04.1949).

индивидуално задолжување и дополнителни награди, воведување норми, изработување производно-финансиски планови итн.²⁸⁶,

Покрај овие, пред Комисијата, во рамките на нејзиното територијално-административно ниво, стоеле и бројни други задачи. Како и во целокупната државно-партиска структура на власта, така и во поглед на Комисијата за село, била запазена истата хиерархија и централизмот. Најнапред на 14.03.1949 година во Белград била формирана Комисија за село при ЦК КПЈ, како највисок орган на кого потоа биле подредени републичките комисии преку своите централни комитети, а овие на околските. Комисијата за село при ЦК КПМ²⁸⁷, формирана на 07.04.1949 година, како орган на ЦК "за спроведување на линијата на Партијата на село"²⁸⁸, веднаш пристапила кон изработка на план за работа до одржувањето на Вториот Пленум на ЦК КПМ, односно до 25.04.1949 година. Овој Пленум и дал насоки за работа во истиот правец како и Пленумот на ЦК КПЈ²⁸⁹.

Една од основните задачи на Комисијата за село било обезбедувањето на оперативна евиденција за тоа "како е обезбедено партиското раководство во управите на задругите... , како стои прашањето со производните и финансиски планови и каков е односот на партиските организации кон тие планови, како народните одбори се однесуваат кон задругите"²⁹⁰. Исто така, се бара воспоставување тесна соработка помеѓу секретарот на основната партиска организација и претседателот на задругата, со цел "претседателот да се оријентира на тоа дека партиската организација е *единствена сила* која може да ги регулира односите во задругата и да ги мобилизира задругарите во извршувањето на задачата"²⁹¹. Ваквото поставување на улогата на Партијата во однос на развојот на задругарството, зборува само по себе, без потреба од некој посебен коментар, зошто е јасно дека секое наметнување на вонекономски решенија во економскиот развој доведува до деформации и до спротивни резултати од оние кои ги замислил како проекција "врвот" на хиерархиската, монолитна државна структура каква што била ФНРЈ во овој период. Сталинистичката, бирократска логика тука доаѓа до полн израз, а можеби и наивноста дека самиот чин на одлуката и спремноста на Партијата самопрегорно да ја спроведе, значи "голема победа" на социјализмот и на правилната линија на избраниот пат.

Следејќи ги директивите на ЦК КПЈ, ЦК КПМ во текот на март и април работи на формирање на широка мрежа на комисии за село при сите околински комитети. Во составот на околските комисии за село обично влегувале организационите секретари на околинскиот комитет како претседатели, секретарите на комисиите биле "професионалци од кои еден дел са членови на ОК КП", а членови биле избрани комунисти од задружниот и државен апарат²⁹². Покрај формирањето на комисиите, се пристапило и кон формирање на еден поширок актив на комунисти од државниот апарат, установите, претпријатијата или од појаките СРЗ како непосредна помош за спроведу-

²⁸⁶ АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-1, док.бр.199/5.

²⁸⁷ Комисијата била во следниот состав: Ристо Џунов-претседател и членови: Ристо Бајалски, Исак Сион, Петре Новачески, Стево Матески, Васил Ѓоргов и Никола Митровски.

²⁸⁸ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Записник са одржаног састанка Комисије за село при ЦК КПМ, 07.04.1949.

²⁸⁹ Резолуција од Второто пленарно заседание на ЦК КПМ ("Нова Македонија", VI, 1339, 27.04.1949).

²⁹⁰ При извршената контрола во однос на производно-финансиските планови, ЦК КПЈ констатира дека СРЗ во НРМ имаат производни планови за 1949 година, а дека преку ОНО-ри, Министерството за земјоделие организирано изработка на овие планови за 1950 година. (Архив ЦК СКЈ, XV 1/68, Извештај о извршеном прегледу сељачких радних задруга, 12.10.1949). Во таа смисла и Министерството за земјоделие на ФНРЈ издало посебна Наредба за изработка на стопански планови на СРЗ за 1950 година ("Нова Македонија", VI, 1490, 20.10.1949).

²⁹¹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, цит. док.

²⁹² АМ, фонд ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Записник бр.2 од одржаниот состанок на Комисијата за село при ЦК КПМ на 18.04.1949.

вање на партиските директиви. Покрај овој партиски актив, се формирале и активи од "добри фронтвци" кои требало да помагаат по разни стручни прашања на теренот²⁹³. Во таа смисла, при Комисијата за село на ЦК КПМ бил формиран актив од 15 члена, како и посебни 6 платени инструктори кои оделе на терен и одржувале врска помеѓу околските комисиии и Комисијата на ЦК, пружајќи им и непосредна помош по повеќе прашања²⁹⁴.

Покрај севкупната ангажираност на Партијата во спроведувањето на колективизацијата на селото и првостепеноста на нејзините директиви и одлуки, во текот на оваа масовна акција, државните органи од своја страна донесле повеќе прописи со кои се доизградувал начинот на создавање, организацијата на работа и целокупната дејност на СРЗ, пропишани со Угледните правила и другите акти од 1946 година. Така, во текот на 1949 година, меѓу другото, биле донесени прописи за стопански план на СРЗ, прописи за кредитирање и снабдување на СРЗ²⁹⁵, упатства и образци за изработка на стопански план, нови Угледни правила за СРЗ итн.²⁹⁶.

Во печатот и во јавните настани на државно-партиските раководители, постојано се истакнува патот на "нашата Партија во социјалистичката реконструкција на земјоделството" со едно познато клише-најнапред се величаат "грандиозните" успеси, а потоа се изнесуваат слабостите кои со "малку поголемо ангажирање на одговорните другари" ќе бидат надминати и со тоа ќе се обезбеди "целосна победа" на социјализмот на село²⁹⁷. Ваквите оценки од страна на партискиот врв, директивно делувале на комунистите во пониските органи, од кои некои биле со пренагласени амбиции за докажување, што секако имало свој одраз на теренот, во конкретните акции и пројавување на насилство над противниците на таа линија.

Во текот на месец октомври 1949 година беше одржан и Третиот Пленум на ЦК КПМ, кој се заложи за зајакнување на курсот на колективизацијата²⁹⁸, а веќе во декември истата година ЦК КПЈ го одржа својот Трет Пленум. Речиси за една нецела година (11 месеци) од Вториот до Третиот Пленум, може да се види дека највисоките партиски органи почнуваат потрезвено да гледаат кон колективизацијата, во смисла на поголемо почитување на принципот на доброволноста како и обрнување поголемо внимание кон зајакнување на постоечките задруги, а не создавање на нови СРЗ по секоја цена, посебно во пасивните села за кое не постоеле никакви услови. Во таа смисла, посебно била разработувана една статија на Мома Марковиќ²⁹⁹ за прашањата околу создавањето на СРЗ која во првите месеци на 1950 година, служела како еден вид упатство на комунистите во нивната работа на село³⁰⁰.

Мерките кои што во текот на 1950 година почнале да се спроведуваат како обид за децентрализација на стопанството и понепосредно вклучување на работниците, преку нивните совети во управувањето со стопанството, самата Партија смета дека се вперени "против бирократизмот во раководењето со социјалистичкото стопанство и во раководењето воопшто", заради што се пристапило кон одредени измени во методот на работа на партиските организации

²⁹³ АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, цит.док.

²⁹⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, исто.

²⁹⁵ Уредба о кредитирању и снабдевању сељачких радних задруга и задружних економија (Сл.лист ФНРЈ, 30/1949).

²⁹⁶ Архив ЦК СКЈ, XV 1/68, Извештај о извршеном прегледу ..., 12.10.1949.

²⁹⁷ "Нова Македонија" VI, 1423, 03.03.1949, Реферат на Мијалко Тодоровиќ за развојот и задачите на земјоделското задругарство; исто, 1427, 07.08.1949, Говор на Маршал Тито на претставниците од работните задруги во Македонија.

²⁹⁸ Решенија на Третото пленарно заседание на ЦК КПМ, "Нова Македонија", VI, 1497, 28.10.1949.

²⁹⁹ Мома Марковиќ во 1949 година бил претседател на Комисијата за село при ЦК КПЈ.

³⁰⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Записник од одржаниот состанок на Комисијата за село при ЦК КПМ, 03.04.1950.

и на партиските раководства. Во таа смисла, само би ги споменале почетните настојувања, кои продолжиле и на Шестиот и на Седмиот Конгрес на СКЈ, да се оддели државата од Партијата, односно да се надмине праксата "секој член на околинскиот комитет да мора непосредно да раководи со одреден сектор по партиска линија (контролна комисија, народен одбор, УДБ-а, итн.)"³⁰¹. На тој начин "околинските комитети практично се лишиле од можноста во праксата да ја контролираат правилноста на одлуките и решенијата на органите на власта..., воглавно ги превзеле функциите на органите на државната власт и го усвоиле методот на бирократско-практицистичкото раководење со поедини сектори на работа"³⁰².

За работата на органите на државната власт, сега одговорноста се префрлала на целиот околински комитет, а секој член на бирото на комитетот одговарал пред Партијата за правилното извршување на својата должност во државниот апарат. "Со ваквата организација на работа на партиските раководства, и со создавање *совети за земјоделие*, кои во голема мера биле ослободени од оперативните работи и од решавање на многу прашања кои до сега ги решавала Комисијата за село, отпаѓа потребата за натамошно постоење на Комисијата за село, кон чие расформирање треба веднаш да се пристапи"³⁰³.

После овие директиви на ЦК КПЈ, веднаш се пристапило кон расформирање на Комисијата за село при ЦК КПМ и на комисиите при околинските комитети, при што биле одржани повеќе состаноци на кои се дискутирало прашањето за организационото зацврстување на СРЗ. Спроведувајќи ја реорганизацијата во партиската организација, во апаратот на државната власт и во стопанството, ЦК и околинските комитети "воделе курс да што поголем број на луѓе повлечен од селата на помалку или повеќе административни работи во околинските и републички установи, се врати назад во селото и тоа првенствено во МНО и СРЗ". На тој начин се сметало дека многу СРЗ би добиле нови претседатели, способни да одговорат на задачите во развојот на СРЗ. Исто така, се водел курс за поставување нов кадар во поверенствата за земјоделие на околинските народни одбори³⁰⁴. Од своја страна, ЦК КПМ испраќа поедини екипи на теренот како помош на партиските организации за решавање на политичките, стопанските и организационите прашања. Овие екипи посветиле посебно внимание на проблемот на партиските организации за понатамошно развивање и зацврстување на СРЗ, кое било една од послабите точки во Охридската³⁰⁵ и Радовишката околија³⁰⁶.

После Директивното писмо на ЦК КПЈ од 22.06.1950 година и расформирањето на комисиите за село, дел од нивните задачи преминале во надлежност на Организационо-инструктивната

³⁰¹ Директивно писмо ЦК КПЈ свим централним комитетима КП Република, "Партиска изградња", 6/1950.

³⁰² Така, се укинувал методот на работа по сектори и одговорност на поедини членови на раководството исклучиво по одреден сектор и се воведувал "методот на колективно раководење и колективна одговорност на сите членови на партиското раководство за целокупната работа на партиските организации и државните органи, како и за целокупната работа на теренот". (Директивно писмо ..., "Партиска изградња", 6/1950).

³⁰³ Директивно писмо..., исто.

³⁰⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о стању СРЗ у НР Македонији, 17.10.1950.

³⁰⁵ Екипата на ЦК КПМ за Охридска околија престојувала на овој терен од 20.09.1950 до 06.10.1950 година и во нејзиниот состав биле: Крсте Црвенковски, Димче Беловски, Милан Петровски, Славко Гаврилов, Ѓорѓи Русковски, Драган Богоевски и Лазо Дирјански. Во својот извештај, меѓу другото, оваа екипа зборува и за "опитот за растурање на СРЗ" кој е спречен но недоволно е разнишан како "контрареволуционерен акт" кого на теренот го нарекувале "селска буна" и "мајска револуција" (АМ< фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-38, материјал без наслов, 1950).

³⁰⁶ Во Радовиш било познато делувањето на Сандо Пејовски, првоборец од с.Владимирово, кој застанал на страна на населението кое се спротивставувало на мерките на национализација во 1946 годијна. Таа појава била наречена од власта "Радовишка контрареволуција". (За некои нејзини особености изворни и информации од живи сведоци има прибрано д-р Милка Здравева).

управа при ЦК, а на 26.10.1951 година, бил формиран и Организациониот секретаријат на ЦК КПЈ во чии рамки влегла и Комисијата за село, односно нејзините надлежности³⁰⁷.

Веќе од 1950 година се чувствуваат обиди за излегување на селаните од СРЗ во повеќе околии, а поизразено во Охридска околија. Овој процес бил засилен во текот на 1951 година, кога на многу задруги им истекувал тригодишниот рок на членувањето во СРЗ. Појавите за излегување од СРЗ се јавувале воглавно во две форми: едната, по пат на поднесување молби³⁰⁸, а другата со отворени истапи да се расформираат задругите заради немање на економски услови за нивно опстојување³⁰⁹. Притоа, биле користени исказите на Ј. Б. Тито дека не треба да се создаваат задруги во пасивните села, т.е. онаму каде што нема услови³¹⁰.

Се позачестеното настојување на селаните да излезат од задругите во текот на 1951 година, тече паралелно со напорите на власта да се надминат многубројните слабости на СРЗ и со настојувањето, преку воведување на стопанска сметка во нивната работа да се издигнат на едно повисоко функционално ниво³¹¹. Почнува укинувањето на задолжителниот откуп, а се пушта слободна продажба на пазар на производите на СРЗ заради поголема заинтересираност на производителите, членови на СРЗ³¹². Во основа на сето тоа лежеше и донесувањето на Основниот закон за управување со државните стопански претпријатија и погледи стопански здруженија, зошто државното делување врз проиводните односи во земјоделството веќе барало нови форми и не одговарало на новиот курс во стопанството воопшто. Посебно значајно во оваа смисла било Упатството на ЦК КПЈ за натамошните патишта на социјалистичката преобразба на селото од 24.11.1951 година упатено до партиските организации и раководства³¹³. Ова упатство едновременно значело и почеток на напуштање во практиката на советската теорија за колективизација на селото по пат на селски работни задруги од колхозен тип. Конкретно, во однос на организационото опфаќање на селското стопанство од страна на задругарството, со Упатството се препорачува тежиштето на стопанското здружување на селаните, а со тоа и социјалистичката преобразба на селото во иднина да лежи не врз СРЗ, туку врз земјоделските задруги од општ тип³¹⁴. Што се однесува директно до СРЗ, Упатството препорачува нивно зацврстување и подигање на степен на "моќни и активни социјалистички стопанства". Затоа се предвидувала реорганизација на пасивните СРЗ, каде што не постоеле услови за организирање на рентабилно крупно производство, а нивната реорганизација требало да се насочи само кон оние гранки од земјоделството кои имале изгледи да бидат рентабилни (сточарство, овоштарство, лозарство, рибарство итн.)³¹⁵.

³⁰⁷ Архив ЦК СКЈ, ЦК КПЈ, 5, к-8, Записник са састанка организационих секретара ЦК Република, 26.10.1951.

³⁰⁸ После истекот на тригодишниот рок, помасовно истапување на селаните за излегување од СРЗ е забележано во Криво Паланечка и Тетовска околија, (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о стању селачких радних задруга).

³⁰⁹ Така, во мај 1951 година, селаните од кичевските села Јагол, Цер, Црсно, Велмевци, Прострење, собрани по неколку дена, барале да се расформираат нивните задруги, бидејќи се во пасивните села (АМ, исто).

³¹⁰ Во печатот, особено во 1951 година, се среќаваат повеќе настапи на Ј.Б. Тито во однос на задругарството и колективизацијата. ("Народна задруга", 183, 05.01.1951; исто, 218, 13.09.1951; исто, 221, 04.10.1951, итн.).

³¹¹ "Народна задруга", 205, 07.06.1951, За стопанската сметка во СРЗ; исто, 217, 06.09.1951, Како некаде го разбраа воведувањето на стопанска сметка.

³¹² Народна задруга", 214, 16.08.1951, СРЗ ќе ги продава производите по слободно формирани цени.

³¹³ Упатство на ЦК КПЈ до партиските организации и раководства "За понатамошните патишта на социјалистичкото преобразување на селото", "Народна задруга", VI, 230, 06.12.1951.

³¹⁴ Упатството на ЦК КПЈ и натамошната работа на земјоделските задруги, "Народна задруга", VI, 232, 20.12.1951.

³¹⁵ Во еден од материјалите на ЦК КПМ по повод Упатството на ЦК КПЈ се вели: "Упатството на ЦК КПЈ за понатамошните патишта на социјалистичката преобразба на нашето село отвори перспективи за задругите. Од правилното

Покрај Упатството на ЦК КПЈ за понатамошните патишта за преобразбата на селото, во текот на 1951 година, во настојувањата организационо да се зацврснат и економски да се подигнат постојните СРЗ, меѓу другото била донесена и Уредба за арондација на земјиштето на земјоделските добра и СРЗ³¹⁶, потоа Уредбата за изградба на инвестициони објекти на СРЗ и за ослободување на СРЗ од инвестициони долгови³¹⁷ итн. Пред донесувањето на овие уредби, значајно беше и превземеното расформирање на МТС и формирањето на Фондовите за механизација, како и доделувањето на тракторите и друга механизација на СРЗ³¹⁸. Во текот на 1952 година, Фондовите за механизација и инвестициона изградба на задружното земјоделство биле споени кон Околските сојузи на земјоделското задругарство³¹⁹, а истовремено течат мерките за воведување на стопанска сметка во СРЗ³²⁰.

Обидите на официјалната политика за барање економска мотивираност во работата и дејствувањето на СРЗ, беа во колизија со целокупниот процес на колективизација заснован врз волонтаристичка проценка на "врвот", врз политички притисок и административни решенија кои создадоа вознемирувачка ситуација и незадоволство кај селанецот кој влегувањето во СРЗ го чувствувал како експропријација на неговиот имот. Иако беше кажано дека највисокото раководство, набргу, пореално ги согледува објективните услови и бара формирање на СРЗ онаму каде што за тоа има, пред се, економски услови, голем дел од партиските активисти на теренот сеуште се борат да ги сочуваат колективите кои во текот на 1951/52 година покажуваат изразита тенденција на распаѓање³²¹. Така, до 17.08.1951 година во НРМ биле поднесени 3.671 молба на задругари за излегување од задругата од вкупно 157 СРЗ. Оваа појава била карактеристична и за цела ФНРЈ, за што потврда даваат и зборовите на Ј. Б. Тито, во едно интервју во "Борба" од 29.11.1951 година. Тито нагласува дека "процесот на развитокот на задругите во почетокот бил задоволителен и дал прилично добри резултати", меѓутоа, "разните тешкотии кои се појавиле во процесот на создавање и развивање на задругите... го попречувале правилниот и брз развиток на задругите во кои селаните битно би ги почувствувале благотетите од задружниот начин на производство. Покрај тоа, нас не погодуваа и елементарни непогоди... Ваквата ситуација почнале да ја искористуваат непријателите на социјализмот на село и во самите задруги, како и реакционерите во земјата и вон земјата, така да во последно време во некои задруги дошло до *извесно колебање и стремеж за излегување од задругите*"³²². Ова е типично идеалистичко гледање на проблемот на СРЗ, давање одговор на последиците а не на причините и се разликува од подоцнежните оценки на Јосип Броз кои тргнуваат, пред се, од објективната стварност³²³.

објаснување и доволното упознавање со него беа зависими и резултатите..." (АМ, фонд: ЦК СКЈ, Комисија за село, к-38, материјал без наслов, 1954).

³¹⁶ Сл.лист ФНРЈ, 50/1951.

³¹⁷ АЈ, 50-23-41, Уредба о изградњи инвестиционих објеката селјачких радних задруга и о ослобаѓању селјачких радних задруга инвестиционих дугова, 05.08.1951

³¹⁸ Сл.лист ФНРЈ, 38/1950 и 52/1950.

³¹⁹ Уредба о припаѓању фонда за механизацију и инвестициону изградњу задружне пољопривреде среским савезима земљорадничког задругарства (Сл. лист ФНРЈ, 27/1952).

³²⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација за воведувањето стопанска сметка во селските работни задруги во НР Македонија, 06.02.1952.

³²¹ За обидите на селаните да излезат од задругите во периодот 1951/52 година зборуваат речиси сите партиски извештаи - од основните организации до Централниот комитет. (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о стању селјачких радних задруга, 1951).

³²² Ј. Б. Тито, Говори и чланци, књига VI. - Загреб 1959, 292-302 (Одговори на питање Редакције "Борбе" о значају и даљем развитку револуције у Југославији, 29.11.1951).

³²³ Ј. Б. Тито, О пољопривреди и селу. - Нови Сад 1979, 309.

Обидите во текот на 1951 и 1952 година да се подобри внатрешната организација на задругите, да се снабдат со машински парк, да се реорганизираат СРЗ во пасивните села, давањето олеснување на СРЗ во поглед на даноците, разни други стимуланси итн.³²⁴, не можеле да го сопраат процесот на распаѓање на колективите. Така, на Третиот Пленум на Главниот задружен сојуз, одржан на 8 и 9 октомври 1952 година, се констатира дека "и со упорното формирање и уште повеќе форсираното опстојување на сите можни и неможни начини, селските работни задруги не успеаа да се оријентираат кон зголемувањето на земјоделското производство и организираното дејствување на сите земјоделци во нив. Напротив, се остваруваат спротивни резултати со изразито лоши ефекти во сточарството, пољоделското производство, опфатеноста на ораниците итн. И во настојувањата за ликвидирање на капиталистичките елементи, групашењето, саботирањето и слично, не се успеа многу, зошто се спроведуваа несоодветни методи кои предизвикаа големи незадоволства и превирања во селото, чија ескалација сега се манифестира со масовното поднесување молби за излегување од задругите". Слична ваква состојба во СРЗ и околу колективизацијата била констатирана и на Собранието на Главниот задружен сојуз на НРМ, одржано кон крајот на 1952 година³²⁵.

Во текот на целата 1952 година интензивно се спроведува процесот на реорганизација на пасивните СРЗ³²⁶. Во изразено пасивните краеве реорганизацијата се сведува на едноставна ликвидација, во други еден дел од задружниот имот (земја, стока и др.) се пренесувал на 33 од општ тип заради организирање на колективно производство, таму каде што за него постоеле услови, додека другиот дел се враќал на задругарите за индивидуално користење. Реорганизацијата на СРЗ, иницирана со Упатството на ЦК КПЈ, добила нов импулс со Уредбата за имотните односи и реорганизација на СРЗ од 28.03.1953 година, со која формирањето на задругите се врзува со стриктното почитување на принципот на доброволност. За тоа на едно место во 1955 година, Јосип Броз нагласува: "Ние пристапиме кон колективизацијата, но административното создавање на задругите не беше правилен пат кај нас. Производството не се подигаше, туку напротив, се губел оној стимул кај селаните за зголемување на производноста на трудот. Ни тоа не чинеше, а не чини ни ова што е денес-овие ситни стопанства"³²⁷. Прашањето за окрупнувањето во земјоделството и интензификацијата на продуктивноста на трудот и после 8 години од ослободувањето беше поставена со сета тежина и се бараа најоптимални решенија.

Новиот дух кој почнал да провејува во однос на политиката на село, т.е. кон колективизацијата, може да се следи низ партиско-државните документи и печатот во периодот 1953-55 година. Во таа смисла би навеле само дел од записникот на Околинскиот комитет на СКМ-Охрид (од 21.03.1953), каде што меѓу другото стои дека "прашањето на село и неговата реконструкција, формите на задругарството итн. претставува проблем кој захтева длабока дискусија, одреден став и линија на понатамошна реконструкција на нашето село во склад со нашиот општ демократски развитак", зошто "во периодот на стариот стопански систем се создават СРЗ", затоа треба да бидат ослободени од "бирокуратски и недемократски пречки и да се обезбедат

³²⁴ Така, "СРЗ беа стимулирани со 15 до 30% бонови од вредноста на продадените производи, како и добија право на 50% повеќе бонови од вредноста на производите предадени за обавезен откуп, укинати се скоро сите обавезни откупи сем житарици и волна... земен е категорички став за неприменување на советските шаблони..." (Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз - Охрид, к-2, Извештај на Управниот одбор на Околинскиот сојуз на земјоделските задруги и фонд за механизација на Охридска околија, 25.03.1952).

³²⁵ "Нова Македонија", IX, 2486, 02.12.1952, Проблемот на демократијата во задругите, Втор проширен пленум на Главниот задружен сојуз на НРМ.

³²⁶ Во текот на 1952 година реорганизацијата зафатила 1625 или скоро 24% од вкупниот број на СРЗ во Југославија (Stjepan Lovrenović, Poljoprivredni razvitak FNRJ. - Beograd 1954, 75).

³²⁷ Ј. Б. Тито, Говори и чланци, књига X, 213, (Из разговора са слушаоцима семинара Еди Шервуда, Бриони, 25.06.1955).

слободен демократски развиток на задружниот покрет во нашата земја на демократски принцип-договарање³²⁸.

Периодот од 1953 до 1955 година се повеќе е исполнет со поставувањето на прашањето за унапредување на земјоделството³²⁹ и со настојување во најголем можен степен да се спасат од растурање и да се искористат средствата од ликвидираниите селски задруги³³⁰.

3.2.2 Бројната состојба на СРЗ

После Вториот Пленум, формирањето на СРЗ во Македонија, според пишувањето на "Борба" се "развило во масовно движење"³³¹. Партиските организации веднаш пристапија кон објаснување на Резолуцијата и веднаш започна позасилено создавање на СРЗ. Според непотполни податоци, во НРМ до 10.03.1949 година биле основани 414 СРЗ. Најдобри резултати биле постигнати во Ресенска околија каде што не останало ниту едно село без селска работна задруга. Во оваа околија надвор од задругите останале само 319 домаќинства³³². Ваква појава на целосно запишување на сите селани во СРЗ, била карактеристична за повеќе пасивни, планински села во Македонија³³³. Додека до 1948 година, СРЗ беа воглавно задруги на сиромашните селани, во почетокот на 1949 година станува поочигледно влегувањето на средните селани во СРЗ (со посед од 3-8 ха) и тоа секако не заради "правилното спроведување на партиската линија" и како "резултат од работата помеѓу селанските маси и нивното свесно убедување за предноста на задружните крупни стопанства..."³³⁴, туку првенствено заради одбегнување на задолжителниот откуп и прогресивниот данок, кои биле наголемени во текот на 1949 година заради порастот на воениот буџет и економската блокада од страна на источните земји.

Силната, сестрана кампања и притискок врз селаните за влегување во колективите е општата рамка во која можат да се стават сите настани на селото во текот на 1949 година. Со крајна необјективност се даваат оценки за успехите на социјалистичката преобразба, која ете, токму во тој момент, во "созреани" услови ќе го преведе селанецот во "комунизмот". Квантитивниот растеж на бројот на задругите и бројот на членството е основниот критериум со кој се поткрепуваат "големите успеси" во реализирањето на партиската линија на Вториот пленум. До 10 март беа формирани 414 СРЗ, до почетокот на април 528 СРЗ³³⁵, до почетокот на мај 723 СРЗ³³⁶, а до крајот на јули 1949 година 764 СРЗ³³⁷.

³²⁸ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-9, Записник од одржаниот состанок на Околинскиот комитет на СКМ - Охрид, 21.03.1953.

³²⁹ АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-2, Записник од проширениот состанок на Околинскиот комитет на СКМ - Скопје, 17.11.1954.

³³⁰ АС, фонд: Околински задружен сојуз - Скопје, 1954/55, к-2, Извештај за положбата и предлози за довршување на ликвидацијата на СРЗ, 15.01.1955.

³³¹ Во таа смисла "Борба" пишува: "Иницијативата за создавање на СРЗ особено се зголемила после Резолуцијата на Второто пленарно заседание на ЦК КПЈ за основните задачи на Партијата во областа на социјалистичката преобразба на селото и унапредувањето на земјоделското производство, кога во многу околии во Македонија бројот на задругари се дуплирал..." ("Борба", 67, 20.03.1949, Преко 400 задруга у Македонији); "Нова Македонија", VI, 1412, 22.06.1949, Годишнина од Петтиот конгрес на КПЈ.

³³² "Борба", 67, 20.03.1949, Преко 400 задруга у Македонији.

³³³ "Нова Македонија", VI, 1330, 16.04.1949, Јакнење на СРЗ.

³³⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација (до 05.05.1949).

³³⁵ "Нова Македонија", VI, 1318, 02.04.1949, 528 Селски работни задруги.

³³⁶ АМ, цит.док.

³³⁷ "Нова Македонија", VI, 1427, 02.08.1949, Во 764 работни задруги е колективизирано околу 40 од сто од земјата.

Според една информација на ЦК КПМ за развојот на СРЗ во Македонија, до 05.05.1949 година, 35% од вкупната површина во Републиката припаѓала на задругите. Најголем процент на колективизирана земја бил забележан во Ресенска околија (82%), во Демир Хисарска (77%), во Свети Николска (67%), а најмал во Бродска околија (7%), во Ѓорче Петровска (13%), во Тетовска (18%) и Кумановска (16%)³³⁸. До крајот на јули, процентот на колективизираната земја се покачил на 40%³³⁹, а бројот на СРЗ и понатаму растел. Според извршениот преглед на ЦК КПЈ до 12.10.1949 година во НРМ биле формирани 837 СРЗ³⁴⁰, а "Нова Македонија" пишува дека во почетокот на декември нивниот број изнесувал 829 СРЗ³⁴¹. Изработувајќи прегледи за состојбите на СРЗ, Комисијата за село, во почетокот на 1950 година, констатира дека во текот на 1949 година, во НРМ имало 821 СРЗ³⁴². Нивниот распоред по области и според бројот на зачленетите домаќинства може да се види од долниот преглед:

ТАБЕЛА 4.2. Број на домаќинства во СРЗ од разни области на Македонија

Број на домаќинства во СРЗ	О Б Л А С Т И				
	Битолска	Штипска	Кумановска	Гостиварска	ВКУПНО
10 - 20	36	24	17	22	99
20 - 30	39	48	24	12	123
30 - 40	29	38	16	10	93
40 - 50	40	47	18	4	109
50 - 60	33	21	20	3	77
60 - 80	43	50	16	7	116
80 - 100	38	34	9	3	84
100 - 130	21	22	-	5	48
130 - 150	-	-	-	-	25
150 - 200	-	-	-	-	26
200 - 250	-	-	-	-	15
250 - 300	-	-	-	-	3
над 300	-	-	-	-	3

Од овој преглед може да се види дека најголемиот број на СРЗ во Македонија броел 10-60 домаќинства, односно 501 СРЗ, додека 120 СРЗ во својот состав имале од 100-300 домаќинства. Истиот извор наведува дека во 818 села каде што биле формирани СРЗ, надвор од задругите до 01.01.1950 година останале 30.498 домаќинства³⁴³.

³³⁸ АМ, исто.

³³⁹ "Нова Македонија", VI, 1427, исто.

³⁴⁰ Архив ЦК СКЈ, XV 1/68, Извештај о извршеном прегледу сељачких радних задруга, 12.10.1949.

³⁴¹ "Нова Македонија", VI, 1534, 11.12.1949, Во Народна Република Македонија денеска има 829 работни задруги.

³⁴² АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, Преглед на бројот на СРЗ во НР Македонија по домаќинства. (во прегледот има грешка при собирањето на бројот на домаќинствата).

³⁴³ АМ, фонд: ЦК СКМ, исто.

Комисијата за село при ЦК КПЈ, во своите прегледи на СРЗ за периодот 1949 до 30.06.1951 година, наведува дека до 31.12.1949 година во НРМ имало вкупно 833 СРЗ со 53.470 домаќинства или 41% од вкупниот број на домаќинствата во Републиката, со вкупно 339.014 членови³⁴⁴. Од тука може да се види дека во НРМ, просекот на членови на едно домаќинство во СРЗ изнесувал 6,24 члена и бил највисок во рамките на ФНРЈ, пред Босна и Херцеговина со 5,4 члена, Србија 5 и Црна Гора 4,72 члена³⁴⁵. Овие 833 СРЗ располагале со површина од 284.642 ха земја³⁴⁶.

Интензитетот на кампањите за формирање на СРЗ и одлучното опстојување на таа партиска линија, продолжило и во текот на 1950 година, така што расте и бројот на СРЗ и бројот на нивното членство како и површината на внесената земја. Користејќи ги податоците на Комисијата за село при ЦК КПЈ би го дале следниот преглед на состојбата на СРЗ на 31.12.1949 и 31.12.1950 година во републички и сојузни рамки³⁴⁷:

ТАБЕЛА 4.3. Преглед на состојбата на СРЗ во републички и сојузни рамки

	Состојба на 31.12.1949		Состојба на 31.12.1950	
	ФНРЈ	НРМ	ФНРЈ	НРМ
Број на СРЗ	6.625	833	6.968	947
Број на домаќинства	340.739	53.470	418.659	70.381
Членови на домаќинство	1.707.571	339.014	2.128.893	439.177
Земја (ха)	1.839.978	284.042	2.226.166	365.418

Овие податоци покажуваат дека во текот на 1949 и 1950 година постојат речиси истите соодноси во растежот помеѓу бројот на членовите на задругите и површината на внесената земја. За ФНРЈ, просекот на земја на еден член на домаќинството е нешто над 1 ха, а за НРМ под 1 ха, кое доаѓа од таму што на едно домаќинство во Македонија, во просек имаше најмногу членови.

Во средината на 1951 година, СРЗ во Македонија со број од 981 го достигнуваат својот максимум³⁴⁸, а максимум од 6.972 СРЗ во рамките на целата Федерација бил постигнат нешто порано³⁴⁹, за да во средината на 1951 година нивниот број повторно се смета на 6.964 СРЗ. Така, според податоците од 30.06.1951 година, селските работни задруги биле од следните типови во различните делови на Југославија:

³⁴⁴ Според податоците на Контролната комисија при Владата на НРМ, бројот на членови во СРЗ изнесувал 327.690 што е нешто помалку од бројот што го дава Комисијата за село при ЦК КПМ (АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-1, Извештај о раду Комисије државне контроле НР Македоније у 1950 години).

³⁴⁵ Архив ЦК СКЈ, XV 1/127, Сељачке радне задруге-прегледи, 30.06.1951.

³⁴⁶ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-1, Извештај о раду Комисије државне контроле НР Македоније у 1950 години.

³⁴⁷ Архив ЦК СКЈ, XV 1/127, исто.

³⁴⁸ Архив ЦК СКЈ, XV 1/152, Организациона питања земљорадничког задругарства, 06.03.1952.

³⁴⁹ Овој податок се однесува на времето до 30.04.1951 година и го дава Главниот задружен сојуз на ФНРЈ (В. Васиќ, Путеви развитка..., 55; D. Veselinov, Agrarno pitanje..., 153, наведува дека во 1950 година во ФНРЈ имало 6964 СРЗ која бројка ЦК КПЈ ја наведува за 31.06.1951 година.

ТАБЕЛА 4.4. Типови на СРЗ во разни републики на ФНРЈ

ТИП	ФНРЈ	Србија	Хрватска	Словенија	БиХ	Македонија	Ц.Гора
I	1.014	219	197	262	332	/	4
II	2.146	979	597	64	448	22	36
III	3.436	627	734	30	723	923	399
IV	368	238	46	25	2	36	1
Вкупно	6.964	1.574	1.574	381	1.505	981	440

Од горниот преглед може да се види дека доминирал третиот тип на СРЗ во рамките на ФНРЈ како и во републиките Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија. Општа е оценката дека "постоела тенденција сите задруги да се претворат во трет и четврт тип додека за прв и втор тип воопшто не се исплатувале закуп и камата на внесената земја или се исплатувале сосема мали симболични износи"³⁵⁰. Посебно ваквата состојба е карактеристична за НРМ каде што нема ниту една формирана задруга од прв тип, 22 се од втор тип, а 923 од вкупно 981 СРЗ се од трет тип, додека 36 се од четврт тип. Во табелата веднаш паѓа в очи различниот пристап што го имало словенечкото раководство кон спроведувањето на колективизацијата. Иако Словенија била најразвиено стопанско подрачје во ФНРЈ, сепак таму се тргнало постепено, од најнискиот тип на СРЗ. Со тоа селанецот наеднаш не бил принуден да се откаже од сопственоста на земјата, а повисокиот тип на здружување бил оставен да се развива со самиот општествено-економски развој, без форсирање на тој план, сепак со почитување на принципот на доброволноста при здружувањето.

Големината на земјишните површини што ги опфаќале овие задруги ја покажува нивната различна положба кон основниот предмет и средствата за работа во земјоделството. Од вкупната обработлива површина во 1950 година, СРЗ во ФНРЈ поседувале 19,4%, а просечната површина на една задруга изнесувала 220 ха. Меѓутоа, не бил редок случајот да се формираат "лилипутански" задруги од 10 ха³⁵¹. Просекот од 220 ха уште тогаш се сметал за недоволен во поглед на организирање на крупно-стоково производство³⁵². Овој просек на површина земја на една СРЗ во НРМ е нешто поголем, но со оглед на бројноста на членовите на домаќинствата што влегувале во СРЗ, одвишокот на работна рака и аграрната пренаселеност биле присутен проблем. Средната површина на една СРЗ во 1951 година во НРМ изнесувала 325 ха, а структурата по големина на поседот со обработлива површина во СРЗ во 1951 година била следна:

³⁵⁰ Архив ЦК СКЈ, XV 1/152, исто.

³⁵¹ Така, во с.Локвени (Прилепско) била формирана СРЗ од 7 домаќинства, во с. Кореници од 13 домаќинства, во с.Покрвеник од 12, во с.Манастирци (Кавадаречко) од 12, во с.Ратовица (Кратовско) од 9, во с.Шопур (Штипско) од 12 домаќинства итн. (АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-120, Годишни извештаи за членството и фондовите во селските работни задруги).

³⁵² D. Veselinov, Agrarno pitanje, 154.

ТАБЕЛА 4.5. Поделба на СРЗ според големината на поседот со обработливата површина

Површина (ха)	Број на СРЗ
до 50	68
50 - 100	116
100 - 200	214
200 - 300	188
300 - 500	173
500 - 700	82
над 700	67

Иако со формирањето на СРЗ се создале поголеми стопанства, во нивниот развој до 1952 година не биле постигнати "резултати што економски треба да произлезат од еден таков посед, односно во основа не дале поголеми резултати од ситниот посед"³⁵³. Тоа било евидентно како во потрошениот жив труд на единица површина во трудовден, како и во пазарноста на производите која изнесувала 46% од вкупната вредност на производството и воглавно била формирана од индустриските, градинарски култури и од овоштарството. Веќе беше кажано дека аграрната пренаселеност била една од објективните слабости и состојби во СРЗ, така што на 100 ха обработлива површина паѓало 151 припадници на земјоделско население или 77,7 работоспособни луѓе или на еден работоспособен на 100 ха површина доаѓал вишок од 91 работен ден. Според анализите на ЦК КПМ, во 1951 година во НРМ во СРЗ постоел латентен вишок од 59.000 работоспособни члена или 29% од вкупниот број. Овој вишок бил поголем ако се има предвид дека бројот на признатите трудоводени секогаш се прикажувал повисоко³⁵⁴. Покрај ова, забележителен бил порастот на административниот кадар во СРЗ и тоа од 2,3% во 1949 на 3,9% во 1950 година од вкупниот број на работоспособни луѓе. На овие 3,9% во 1950 година одпаѓале 6,3% од потрошените трудоводени, а некаде овој процент отишол многу повисоко. Така, во СРЗ на с.Маџари изнесува 17,9%, во с.Отла (Кумановско) 22,6%, во с.Туин (Кичевско) 17%, во с.Цер 22% итн. Овие податоци ги наведува Лазар Колишевски во еден свој настап, како доказ дека една од причините за незадоволството на задругарите биле појавата на бирократизмот во СРЗ³⁵⁵.

Користејќи ги податоците на Заводот за статистика на НРМ, ЦК КПМ изнесува дека до декември 1952 година во Македонија имало вкупно 579.252 ха обработлива површина од која 277.172 ха или 48% во СРЗ, а 4.987 или 0,87% во ОЗЗ или вкупно имаме 282.159 ха земја во задружна сопственост која зафаќала 48,9% од вкупната обработлива површина. Најголема површина на колективизирана земја имало во Битолска околија-56.045 ха или 65,7% од обработливата површина на околијата, а процентуално најповеќе земја е колективизирана во Овчеполска околија-72,5% или 29.210 ха и во Малешевска околија-74,8% или 18.418 ха од вкупно 24.657 ха обработлива површина на околијата и во Тиквешка околија-76%, односно 28.481 ха од вкупно постојните 37.643 ха земја. Најмалку колективизирана земја евидентирано е во Гостиварска околија 9,4% или 1.358 ха од вкупно 14.944 ха, потоа во Тетовска околија-14,1% или 4.273 ха од вкупно

³⁵³ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Сегашна положба на селското стопанство (Анализа за развој до 1951/52 и перспективен развој до 1962 година).

³⁵⁴ АМ, исто.

³⁵⁵ Архив ЦК СКЈ, XV 14/9, Говор Лазара Колишевског (Оснивачко веќе Савета задругара), 1951.

30.256 ха, Кичевска-14% или 2.363 ха од вкупно 16.274 ха и Дебарска-18,4% или 976 ха од вкупно 5.303 ха обработлива повшина³⁵⁶.

Овие податоци сами по себе наметнуваат една многу евидентна констатација која заслужува посебно внимание. Имено, се работи за проблемот на малцинствата и СРЗ, зошто токму во Западна Македонија каде што е најголем процентот на овие малцинства, посебно на шиптарското, најмал е процентот на земјата внесена во СРЗ. Можеби една од причините е тоа што голем дел од ова население се занимавал со сточарство, но сепак, корените на ваквата состојба се многу подлабоки.

Еден од квантитативните показатели за состојбата и степенот на развој на СРЗ во Македонија секако претставува опременоста со посовремени средства на трудот, која покажува расчекор помеѓу големината на површините и објективната технолошка способност на расположивите машини да ја култивира и насочи задругата како крупен стоков производител. И покрај извесниот напредок во однос на опременоста со машини, сепак оптималната опременост сеуште била далеку. Така, ако за еден трактор била оптимална повшина за работа од 70 ха, во 1951 година во НРМ тој се користел во просек на 1.028 ха, а во 1952 на 650 ха, или пак ако за една жетварка и сноповрзувачка оптимална работа била на 60 ха, таа во 1951 година работела на 1297 ха, а во 1952 година на 1229 ха. Меѓутоа, и оние машини со кои се распоагало, биле крајно нерационално искористени, така што според една анализа на Главниот задружен сојуз во 1952 година тракторите во СРЗ биле исползувани со 68%, жетварките со 16%, вршачките со 77%, сеалките со 10% итн.³⁵⁷.

Според социјалниот состав, најнапред во СРЗ влегувале ситните селани поради низата погодности во СРЗ а и поради релативно подобрата перспектива која можеле да ја имаат во задругата одошто на својот посед (до 4 ха). Меѓутоа, веќе од 1947/48 година и посебно од 1949, во СРЗ почнуваат да влегуваат дел средни селани (5-8 ха), првенствено за да ги одбегнат задолженијата што им ги наметнувала државата како на индивидуални поседници, а голем дел од нив и под принуда. Од почетокот на формирањето на СРЗ до нивното трансформирање, ситниот селанец чувствувал најголема потреба да остане во задругата, додека средните и посебно поимотните селани, со укинувањето на задолжителниот откуп, веднаш се почувствувале оштетени со членувањето во СРЗ, зошто од производите на својот приватен посед можеле да добијат поголема добивка ако ги продавале на слободниот пазар. Ова наше убедување најочигледно можеме да го потврдиме со следните податоци³⁵⁸:

ТАБЕЛА 4.6. Категоризација на лицата кои сакале да ја напуштат СРЗ

Категорија на селанство	Структура на членството	Лица кои сакаат да ја напуштат задругата
Сиромашни	53,8%	5,9%
Средни	39,4%	25,7%
Богати	6,8%	68,5%

³⁵⁶ Овие податоци се земени од статистиката на Главниот задружен сојуз на НРМ - месечни извештаи (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Сегашна положба на селското стопанство).

³⁵⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, исто.

³⁵⁸ D. Veselinov, *Agrarno pitanje*, 164.

Според овој преглед, богатите селани претставувале процентуално најмала категорија на селанство во СРЗ но се најбројни во однос на барањата да излезат од СРЗ после 1951 година.

Колективизацијата на селото како државно и воекономски спроведено поопштествување на селото, била економско и политичко промашување, кое се покажало крајно утопистичко според степенот на својата објективност. Таа била плод на идејата за примитивен социјализам на село и почнала да се спроведува со офанзивна политичка акција, а често и со злоупотреба на власта особено после Вториот Пленум на ЦК КПЈ. Нагло то кванитативно зголемување на бројот на СРЗ, на бројот на домаќинствата во СРЗ и на внесената обработлива површина, речиси ништо не кажува за порастот на продуктивноста на трудот и за обемот на производството, со што единствено би можела да се докаже оправданоста од превземените мерки. Покрај сите настојувања на официјалните органи да прикажат поголема продуктивност на трудот од фактичката, сепак не можел да се сокрие фактот дека во својата производна оријентација и продуктивност на трудот, СРЗ останала на нивото на приватниот сектор, Незнатно повисоките приноси кои понекаде можат да се видат во задружниот сектор³⁵⁹ доаѓаат од таму што во овој сектор се сметало и производството на окуќницата, која и покрај незнатната површина била подобро и поквалитетно обработена.

Со постепеното реорганизирање и ликвидирање на СРЗ од 1953 година, може да се види дека тие побрзо се расформирале отколку што се формирале. Голем дел од нив се споил со ОЗЗ, паѓајќи на понизок степен на организираност кое всушност повеќе одговарало на тој степен на развој на материјалните сили. Факт е и тоа што од тогаш па натаму, повеќе не се мери бројот на задругите, туку пред се, нивните репродукциони потенцијали и економијата на трудот. Движењето на бројот на задругите во ФНРЈ после укинувањето на задолжителниот откуп, а посебно после Уредбата од 1953 година, го имало следниот тек³⁶⁰:

ТАБЕЛА 4.7. Вкупен број на СРЗ во ФНРЈ во периодот 1952 - 1957 година

Година	Број на СРЗ	Вкупна површина (ха)
1952	6.888	1.664.912
1953	4.792	326.673
1954	1.236	329.900
1955	924	282.000
1956	704	233.000
1957	578	213.000

Во процесот на реорганизација на СРЗ во Македонија, најнапред во текот на 1951 година, се пристапило кон реорганизација на СРЗ формирани во планинските и пасивни реони. Врз принципот на економската неоправданост од постоењето на ваквите задруги, биле реорганизирани околу 180 СРЗ, а во текот на 1952 година околу 460 СРЗ биле во целост преведени да работат на нов начин, базиран врз стопанска сметка³⁶¹. Но овој начин се покажал мошне комплициран, новините тешко продирале, а процесот на распаѓање течел доста брзо, како што се гледа од горните податоци.

³⁵⁹ V. Vasić, Putevi razvitka..., 58.

³⁶⁰ D. Veselinov, Isto.

³⁶¹ AM, фонд: ЦК СКМ, исто.

СРЗ како облик на концентрација на капиталот и поопштествување на сопственоста на земјиштето и инвентарот на приватната сопственост и метод да се оствари експанзија на продуктивноста на трудот, крупно стоково прозводство, трансфер на вишокот на труд од земјоделството во индустријата со државно диригираниот развој на социјалистички производни односи, се покажал како неуспешен обид и на економски и на политички план. Од една страна, објективните материјални услови, а од друга, субјективната свест на селанецот, биле основните причини за неуспехот на колективизацијата. Партијата при спроведувањето на оваа мерка не тргнала од конкретното социјално и економско милје, туку од сопствените идеолошки конструкции и волонтаризам, сакајќи да ги прескокне фазите на развој и на општеството и на селанството во Југославија кое во глобала сеуште се наоѓало во својата преткапиталистичка фаза.

3.3. Начин на формирање и организациони проблеми на СРЗ

3.3.1. Принципот на доброволноста и "класните непријатели"

Еден од основните принципи при формирањето на задругите, за кој се залагал уште Ленин, а кој постојано е истакнуван во теоријата на југословенското комунистичко движење, како и во официјалните државно-партиски документи во периодот 1945-1955 година, претставува принципот на доброволното стапување на селаните во задругите. Тргувајќи од овој принцип, официјалната државно-партиска линија и теоретски и практично во периодот од 1945 до 1948 година, со извесна пренагласена пропагандна дејност и перманентна "класна" борба на село, воглавно го почитува овој принцип. Меѓутоа, во својата упорност за стриктно следење на партиската линија, без оглед на условите, поединци од органите на теренот често претерувале во своето самодоказување, посебно ако се има во предвид нивното ниско културно-образовно ниво и идеолошка ограниченост, барајќи и пронаоѓајќи "кулачки" и "шпекулантски елементи" внатре и надвор од СРЗ, а неуспехот на одредена директива веднаш го поврзувале со делувањето на непријателските елементи³⁶². Судирот со ИБ и ригорозната идејно-политичка диференцијација во редовите на КПЈ-"за" и "против" ИБ од 1948 година и натаму, уште повеќе ја замрси и така тешката положба на село, каде што отпорите на селанството против мерките на аграрната политика почнаа да се тумачат како непријателско делување поврзано со "надворешни, мрачни сили". Во рамките на таа остра идеолошка борба и чистка, се вклопуваат и директивите на Вториот пленум на ЦК КПЈ од почетокот на 1949 година, кои ја отворија страницата на кусиот, но мошне драматичен период на сеопштата колективизација во Македонија.

Најголемиот број на селаните во првиот момент, ниту ја сфаќале, ниту саќале да ја прифатат оваа мерка на "народната држава" која во името на "нивната посреќна иднина" ги принудувала да се откажат од нивниот вековен сон - парчето сопствена земја. Бројни се сведочењата за "терањето" на селаните да стапат во колективите, со најразлични средства и примена на насилство. Принципот на доброволноста, кој декларативно постојано се нагласувал, бил кршен на секој чекор³⁶³. Иако документацијата директно не ги наведува ваквите акти на принуда, сеќавањата на современиците, како и повнимателното читање на граѓата каде што нагласено се зборува за поја-

³⁶² АС, Фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-1, Информација (за политичката состојба во СРЗ во Скопска околина), 1950.

³⁶³ Бројни се пропратните писма на Комисијата за село при ЦК КПМ до околинските народни одбори, во кои таа одговара на притужби и жалби на задругари кои тврделе дека се присилени да влезат во СРЗ. Во најголемиот број случаи одговорот гласи: "Наводите во притужбата не се верни бидејќи задругата не е формирана со присилувања и разни застрашувања... Така, се одбиваат жалбите на 6 тужители од с.Јегуновце, на 4 тужители од с.Желино, 3 тужители од с.Фалиште, два тужители од с.Прељубиште, колективна жалба од селани од с.Непраштено, Лешок и Брезно, 11 тужители до с.Вратница итн. (АМ, фонд: Комисија за село, к-17, Пропратни писма до ОНО).

вата на "непријателски елементи" со кои УДБ-а и другите органи бескомпромисно се пресметувале, може само да ги потврди нашите тврдења. Посебно ако се има во предвид и фактот дека новата власт во селанството имаше дотогаш голем и лојален сојузник врз чии плеќи лежеше целокупниот развој. Затоа е индикативна појавата на толку многу непријатели на социјализмот на село.

Во прилог кон сето горе кажано, зборуваат и ригорозните казни во многубројните судски процеси против земјоделците за нивното истапување против задругите. Така, во една анализа на судските процеси се вели дека "не ретка појава е да се изрекуваат казни во размер од 10-20 години лишение од слобода и конфискација на имотот"³⁶⁴, покрај низата претходни малтретирања - психички и физички изживувања на кои биле изложени поединци затоа што одбивале да влезат во колективите³⁶⁵. Со употреба на оружје и сила, биле загушени и организираните масовни бунтови од страна на селанството во Радовишко, во повеќе села во Кичевско, Кумановско и други места, додека пак селаните од своја страна барале најразлични други начини да се извлечат од влегувањето во колективите и при тоа да ги избегнат казнените санкции³⁶⁶.

Создавањето на нови СРЗ и проширувањето на веќе постојните, според партиските информации "се одвивало напоредно со борбата против непријателските елементи кои настојувале да ги разбијат постојните задруги и да го оневозможат формирањето на нови. Во околицата Радовиш каде што делувањето на непријателските елементи дошло до силен израз во мнозинството задруги... после раскринкувањето, а и превземањето остри мерки кон непријателските елементи, доста се консолидирале и средиле во однос на состојбата во која биле. Во останатите околии работата на непријателските елементи доаѓала до посилен израз во поедини СРЗ (Струмица, Куманово, Кратово), која исто така била откриена и на време раскринкувана. Делувањето на непријателските елементи се јавува во разни видови како што е отпорот СРЗ да ги исполнат своите задолженија кон државата, сокривање на засеаните површини, ширење фама за војна, за тоа како после три години задругите ќе се расформираат итн."³⁶⁷. Во оваа смисла карактерис-

³⁶⁴ Така на пример, Душан Божинов од с.Шопско Рударе, Кратовска околица, член на СРЗ, бил осуден на 20 години лишување од слобода и конфискација на целокупниот имот, затоа што истапил со паролата "Долу колектив-нејќеме колектив". За исто дело биле осудени: Милсав Трајков (20 години лишување од слобода и конфискација на целокупниот имот), Љубе Трајков и Томе Веселинов (12 години лишување од слобода и конфискација на имотот), Трајан Христов Стефанов (10 години лишување од слобода и конфискација на имотот), сите земјоделци од с.Владевици, Кратовска околица. Нивните "прекршоци" биле судени "како кривични дела со тешки високи казни", така што Врховниот суд, иако речиси ги преполовил, сепак тие и натаму биле доста ригорозни. (АМ, фонд: Варија, II/191, Прегледи и анализа на судските...). Разни други казнувања и судења на селани заради СРЗ, можат да се сретнат и низ друга бројна документација. (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, Преглед на задругарите кои се влезени во СРЗ, а казнети од народната власт во Скопската област; Пропратни писма до околските народни одбори во кои Комисијата за село при ЦК КПМ одговара на притужби и жалби на задругари итн). Покрај лишувањето од слобода, забележани се случаи на пресуди на смрт со стрелање. Тодор Јаневски од Охрид, тогашен управен референт во Министерството за земјоделие во Скопје, се сеќава: "Насте Тасески од Косел беше осуден на смрт со стрелање. Кога е извршена казната-не знам, но оттогаш не се виде жив". На смрт со стрелање бил осуден и Боге Бакал од с.Требениште, но после поднесената жалба, казната му била преиначена на 15 години затвор. (Борјана Дичевска, Колективизацијата на македонското село-или во СРЗ или на робија, "Нова Македонија", 27.08.1990).

³⁶⁵ Таше Спироски од Битола, се сеќава на повеќе случаи на отпор на селаните на колективите. Меѓу нив би го издвоиле примерот на богатиот сточар од с.Трново, Гушу Пано, кој одбивал да влезе во колективот. За време на одржувањето на оснивачката конференција, бил внесен во друга просторија, легнат на подот, а врз него била ставена дрвена врата на која газеле "убедувачите". Така тој веднаш бил приморан да се согласи за влегување во СРЗ. Набрзо, Гушу Пано, заедно со својот син се обидел да пребегне преку граница, но бил фатен и затворен. После шест месеци, починал во затворот, а неговиот син се иселил во Црна Гора. По голем број слични судбини наведува, според сешавањата на живите сведоци, Борјана Дичевска во фелтонот "Колективизацијата на селото ("Нова Македонија", август-септември, 1990 година).

³⁶⁶ Малку е комичен случајот за селото Горно Српци. Таму селаните дежурале секоја ноќ и штом ќе забележеле дека кон селото се приближува екипата за формирање на СРЗ, со удирање на камбаната им јавувале на сите селани да се соберат сред село. На таков начин, тие не и дозволиле на екипата да применува поединечни "ноќни убедувања". (Сеќавање на Таше Спироски од Битола).

³⁶⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о стању СРЗ у НР Македонији, 17.10.1950.

тичен е еден партиски материјал за Охридска околија, каде што меѓу другото стои: "појавата на разни непријателски пароли, провоцирање на конференции од страна на жени и деца за тоа припремени, нам ни зборува да е тоа дело на непријателска дејност које го потврдува доказниот материјал на окривените и осудените..."³⁶⁸. Вака формулиран -како дејност на непријателски елементи, отпорот на селанството кон колективизацијата, бил полесно кршен, без да се сфати неговата суштина и да се утврди за какви "непријатели" се работи.

Поединечното повикување ноќно време, заплашување, држење во притвор без објаснување, тепање, понижување и газење врз човечкото достоинство, држење вперено оружје и најразлични други начини на "убедување" со кои се кршел отпорот на селанството³⁶⁹, создале во периодот 1949-1951 година заострена ситуација на село, а успехот од колективизацијата изостанал (ако не се гледа формалната, квантитативна страна на механичко евидентирање на бројки). Поедини партиски комитети, критикувани од повисоката партиска инстанца, дека во нивната околија сеуште има села каде не се формирани СРЗ (пример, Кичевско), како најважна партиска задача го поставиле формирањето на СРЗ и тргнале кон "усилено создавање на СРЗ.. во сите села.. каде за тоа има услови". За таа цел биле формирани посебни екипи од 3-6 члена, на чие чело стоеле членови на бирото на ОК. Работата на овие екипи се состоела воглавно и во следното: "свикување на ОПО и исклучување на оние членови кои не сакале да влезат во СРЗ; разговор и убедување на селаните; поединечно повикување на селаните во текот на ноќта". Особено било практикувано да се повикуваат "повлијателните домаќини од селото и на разни начини убедуат да стапат во СРЗ". Екипите останувале речиси по десетина дена во едно село, се додека не се формирала СРЗ. Посебно отежнато работата на екипите се одвивала во Кичевските села со шиптарско население каде што тие морале да го дадат ветувањето дека "сите села без исклучение во Кичевската околија 100% ќе се колективизираат"³⁷⁰. Оваа акција за целосно колективизирање на селото во Кичевска околија, во првите месеци на 1951 година, се совпаѓа со периодот кога поединечно или помасовно селаните почнуваат да поднесуваат молби за излегување од СРЗ, после навршените три години законски рок на членување.

Излегувањето на Упатството на ЦК КПЈ за натамошниот развој и унапредување на задругарството од крајот на 1951 година, со кое се бараше кон задругарството да се пристапува по-реално и да не се форсираат СРЗ онаму каде што за тоа нема услови, им даде на селаните реална основа да бараат излегување од СРЗ заради пасивноста на нивното село. Меѓутоа, органите на теренот во Македонија, не покажале слух за ваквата неминовност и не согледале дека тоа е погоден момент да се ослободат од нерентабилните СРЗ, туку оцениле дека "со објавувањето на ова Упатство непријателските елементи во задругите нашле легална форма за работа против зад-

³⁶⁸ Историски архив на Охрид, фонд: Околиски комитет на СКМ - Охрид, к-7, Реферат за организационо-политичката положба на СРЗ, 08.06.1951.

³⁶⁹ Трајан Љубевски и Павле Станоски од с.Велмевци-Кичевско (пасивно печалбарско село) се жалеле на Душан Мицковски "службеник од Криминалната во Кичево" кој им претел со зборовите: "Ќе ти ги скршам забите ако не влезеш во задруга", "Ќе ти изеди помрчина" итн. Фејзоски Шазиман и Фејзоски Сефедин во своите жалби упатени до Врховниот суд на ФНРЈ и до ЦК КПЈ навеле дека од нивното село биле уапсени 8 лица зошто не сакале да влезат во СРЗ и дека селаните од с.Јагол со сила биле терани во СРЗ, физички малтретирани, уценувани, застрашувани итн. Во анонимната жалба до Маршалот Тито, селани од с.Велмевци наведуваат дека и покрај тоа што во нивното село немало услови за работа на СРЗ, таа била присилно создадена, а биле тепани Тодор Тасевски, Трајан Павлевски и Илија Љубевски. - "Истите другари ги биеше другарот Душан Мицковски, службеник во Криминалната милиција во Кичево". За применување на присилни мерки во селата Мидинци, Зајас и Осломеј се жалеле две анонимни лица кои навеле дека членот на одборот Бранко Велјановски го газел и му држел револвер во устата на лицето Милан Исајловски и така го принудил да влезе во задруга. Така бил измачуван и Трипун Велјановски, кој бил слеп уште од 1917 година, потоа Силјан Петровски, браќата Диловски од с.Зајас, како и стариот селанец од с.Зајас, Муарем Бекировиќ, за кого се сомневало дека починал итн. (АМ, фонд: Вариа, II/123, Извештај за новоформираните селански работни задруги во Кичевска околија).

³⁷⁰ АМ, фонд: Варија, II/123, Извештај за

ругите", тие истапувале "отворено и смело" барајќи законски прописи во своите барања³⁷¹. Вакви обиди за растурање на задругите позабележителни се во Охридска околија³⁷², Кичевска, Бродска, Тетовска, Струшка, Битолска, Радовишка, Кочанска, Царевоселска и Струмичка, уште во текот на 1950 година, за да во 1951 година станат се побројни во цела Македонија. Карактеристично при тоа е што најнапред барале растурање оние СРЗ кои биле формирани во текот на 1949 и почетокот на 1950 година. Така, сите СРЗ во 47 села во НРМ кои барале да се расформираат во текот на 1950 година биле новоформирани-во тек на 1949/50. Овој факт јасно зборува за начинот на нивното создавање зошто голем број од нив биле само формално формирани и "воопшто не заработиле како такви"³⁷³.

Барањето на селанството да излезе од колективите, во еден свој настап 1951 година, Лазар Колишевски го оценува како "последича на работата на непријателските елементи, а во некои случаи на отворената непријателска дејност за растурање на задругите", кое всушност било и официјално мислење на Партијата во Македонија, присутно во целокупната партиска документација за селото. Во истото излагање, Колишевски нагласува дека партиските организации на теренот не треба да ја забораваат и потценат работата "на непријателот" бидејќи тој на секаде се "притаил и немал смелост да се спротивстави посериозно на општата народна желба за влегување во СРЗ, меѓутоа, тој затоа подоцна, користејќи ја небудноста на партиските организации, економските и организациони тешкотии на задругите, а тумачејќи ја погрешно надворешно-политичката ситуација, ја дигнал главата и ровари против СРЗ", мислејќи дека "дошол момент за ликвидирање на СРЗ"³⁷⁴. Во оваа смисла зборуваат и повеќе други документи, а во еден извештај од Струшка околија за 1951 година се вели: "Во текот на миналата година во поједини задруги дојде до колебање на дел од членовите на задругите. Во понекои задруги тоа колебање кое беше резултат на непријателската дејност на извесни лица, беше зауставено со упорната разјаснителна работа на масовните организации, фонд за механизација и ОК КПМ. Непријателските елементи беја откиени, раскринкани и предадени на Народниот суд"³⁷⁵.

Непочитувањето на принципот на добоволноста имало штетни последици во поглед на работата и натамошниот развој на СРЗ. Ова кршење на принципот на доброволноста воглавно се движело во два правци и тоа, или во директното присилување на селаните да влезат во СРЗ за кое зборувавме погоре, или во индиректни облици на притисок (данок, откуп). Затоа СРЗ, според Кардељ, често "настанувале како заштита на селанецот пред обврските со кои морало да биде оптоварено земјоделското производство во тоа време"³⁷⁶. Без разлика дали се работело за директни или индиректни мерки на притисок, се се сведуvalo на исто-СРЗ биле наметната мерка, субјективна одлука на државно-партиското раководство без никакви објективни шанси за економско опстојување.

Принципот на доброволноста не бил почитуван ниту при изборот на типовите по кои ќе работат овие задруги. Во НРМ нагласена беше тенденцијата за создавање на поголем број СРЗ од

³⁷¹ АМ, фонд: ЦК СКМ, описија за село, к-17, Информација о стању селачких радних задруга, 1951.

³⁷² Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-7, реферат за организационо-политичката положба во СРЗ, 08.06.1951.

³⁷³ Така, во Кичевска околија, од 13 новоформирани СРЗ, 8 воопшто не почнале да функционираат, а во 4 веднаш се јавиле обиди за нивно растурање. Ист случај има кај 6 од 10 новоформирани СРЗ во Кочанска околија итн. (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информации, 06.05.1950).

³⁷⁴ Архив ЦК СКЈ, XV 14/9, Говор друга Казара Колишевског.

³⁷⁵ Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на Охрид, к-2, 1951-1956, Извештај на управниот одбор на Околинскиот сојуз на земјоделските задруги и фондот за механизација за Струшка околија.

³⁷⁶ Е. Кардељ, О неким проблемима наше политике на селу, "Борба", 29.03.1953.

трет тип и нешто од четврт тип, како повисоки, социјалистички облици на задруги, зошто се верувало дека првиот и вториот тип, набрзо ќе прераснат во повисоки типови. Желбата на селаните да ја задржат сопственоста на земјата влегувајќи во пониските типови на СРЗ не била почитувана³⁷⁷. На теренот се јавиле "појави на морално-политички притисок" и други мерки на принуда, без да се води "сметка за нивото на свеста на поголемиот дел на селани-за типот на СРЗ"³⁷⁸.

Најопшто кажано, од целокупното проучување на документацијата за колективизацијата на селото во НРМ, може да се види дека официјалната државно-партииска власт пречките во формирањето и функционирањето на СРЗ ги гледа во "непријателските елементи" кои успеале "да се вовлечат во СРЗ" и делувале против задругите. Покрај ова, се сметало дека било "слабо влијанието на партиската организација на масите, која не успеала да ги поведе масите во борбата против тие елементи и да ги решава проблемите внатре во задругата, како и политичката и културна заостанатост на задругарите. Непријателските елементи користејќи ја таквата состојба во поедини задруги... успеале со себе да повлечат извесен дел задругари во кои стекнале доверба..."³⁷⁹. Ваквото тумачење на отпорот на селанството кон колективите и нивните барања да истапат од СРЗ, особено после Упатството на ЦК КПЈ, било крајно субјективистичко и нереално³⁸⁰. Одделувањето на селанецот од неговиот приватен посед, во време кога тој воопшто не бил подготвен да се откаже од него, ниту пак објективните услови оделе кон тоа практично да ја докажат предноста и супериорноста на колективната обработка на земјата, била основната причина за неуспехот на колективизацијата во Македонија. Прогласувањето на непријатели на СРЗ, било само повод да се врши репресија над посмелите и повлијателни селани чиј отпор се кршел со различни методи и претставувал пример за другите селани, кај кои се сакало во корен да се сосече идејата за спротивставување на официјалната партииска линија³⁸¹.

Краткотрајноста на овој радикален пресврт во југословенската аграрна политика, јасно зборува за нејзината необјективност и масовната неприфатеност од страна на селанството.

3.3.2. Системот на наградување и организација на работа во СРЗ

Организацијата на работа во СРЗ била спроведена според системот на бригади и групи, при што поедини бригади односно групи задругари добивале за обработка одредени парцели и во врска со тоа соодветен инвентар и работна стока. Плаќањето на работата било организирано по

³⁷⁷ Пример, во с.Белимбегово, повеќе селани побарале да стапат во СРЗ изјавувајќи дека ним им одговара прв и втор тип, а не трет тип на СРЗ, каква што била постојната. Ваквата состојба ОПО точно ја познавале, но никогаш не го поставиле тоа прашање и не изнашле решение. (АС, фонд: Обласен комитет на КПМ - Скопје, к-7, док.бр. 68, Анализа, 11.08.1949).

³⁷⁸ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-7, Записник од состанокот на ОК КПМ - Охрид и секретарите на ОПО во СРЗ и секретарите на МК КПМ во Охридска околина, 08.06.1951.

³⁷⁹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, Информација о стању сељачких радних задруга.

³⁸⁰ Во таа смисла би го цитирале Л. Колишевски кој, меѓу другото, во својот Говор на Првото заседание на Задружниот совет на вишето задружно здружение вели: "Треба одделно да се истакне дека поднесувањето молби за истапување од СРЗ е и последица од работата на непријателските елементи, а во некои случаи отворена непријателска дејност за растурање на задругите". Понатаму наведувајќи многу проблеми на отпор на селанството на колективизацијата, тој нагласува дека: "сето ова зборува дека непријателските елементи со поддршка на остатоците на реакцијата во градот развиле многу штеточинска работа против изградбата на социјализмот на село... Тоа што непријателот успеал да развие ваква активност и што делумно успеал да заведе еден помал дел чесни задругари се заснива и на недоволната и доста слаба политичка работа на некои партиски организации..." (Архив ЦК СКЈ, XV 14/9, Говор друга Лазара Колишевског).

³⁸¹ Во повеќето околии биле одржувани судења на поединечни "непријателски елементи" за кои се сметало дека "организирано работеле против задругите и организирале испраќање на молби" за растурање на СРЗ. Ваквите судења привремено внесувале страв кај задругарите кои на овој начин биле "принудувани" да останат во СРЗ (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, исто).

систем на работни норми и трудовенови. Работната норма во овие задруги го претставувала она количество на работа (труд) кое просечен работник морал да ја изврши за одредено работно време (10 саати). Извршените работни норми се исплатувале во трудовенови, и тоа според тежината на работата, потребната стручност и важност на самата работа. Сите активности и работи во целокупното земјоделско производство во СРЗ биле поделени на 7 категории и секоја исполнета работна норма се исплаќала според овие критериуми од 1/2 до 2 трудовена³⁸². Секој реализиран и признат трудовен им давал право на задругарите при дефинитивната пресметка и распределбата на чистиот приход, да добијат одредени износи во натура или во пари, во зависност од општиот резултат во работата на самата задруга.

Во практиката се настојувало овој систем да се комбинира со системот на производни норми, врз основа на кои бригадите, групите или поединците добивале во вид на дополнителна награда (во натура или во пари) еден дел од приносот кој ги надминувал границите предвидени со планот³⁸³. Меѓутоа, во праксата, речиси немало "натфрлање на нормата во работа", а според тоа немало ни дополнително наградување за натфрлен план во приносот³⁸⁴.

Системот на наградување врз основа на работни норми и трудовенови бил во голема мера копија на советскиот систем на распределба на доходот во колхозите и бил проследен со низа негативности. Наместо економска заинтересираност, во текот на производниот процес доминирал моментот на административната контрола и репресивните мерки³⁸⁵, како и формализмот во спроведувањето на задолженијата, за што во документите е забележано постоењето на тенденцијата "скоро во сите задруги да се оди на работа само да се земи трудов ден". Заради тоа, не само што не се остварувала нормата, туку квалитетот бил доста лош³⁸⁶. Самото евидентирање на трудовеновите било неажурно и несигурно, со полно грешки, со што поедини задругари биле оштетувани, а други фаворизирани³⁸⁷. Покрај тоа, не било возможно точно да се измери вредноста на голем број разновидни дејности и вистинскиот ефект од вложениот труд според реализираното производство, туку за основа на исполнување на работните норми и стекнување на трудовенови биле основни квантитативните мерила, така што трудовеновите биле остварувани под исти услови и за вредните и совесни задругари како и за неработливите и несовесните. Ова го потврдуваат и информациите на Комисијата за село при ЦК КПМ, каде што доминира оценката дека "во мнозинството задруги поделбата на производите се врши неправилно... Има многу примери во околиците Штип, Берово, Гевгелија, Куманово, Крива Паланка, Струмица, Св.Николе и др. каде што приносот се дели според бројот на членовите", а не според заработените трудовенови³⁸⁸. Во повеќе СРЗ, Управните одбори донесувале решенија, поделбата на производите да

³⁸²) Đuro Regan, Radne norme i organizacija rada u seljačkoj radnoj zadruzi. - Zagreb 1947, 7-8.

³⁸³ исто, 23-24.

³⁸⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о стању СРЗ у НР Македонији, 17.10.1950.

³⁸⁵ Velimir Vasić, Putevi razvitka socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije, - Beograd 1960, 46.

³⁸⁶ "На пример, Арвати за плевеење на планинските села даде преку 2.000 трудови дена и житото пак не исплемење. Таки случаеви имаше и во Перово, Белоцрвиште, Дрмени и други. Или примерот со тутунот. На еден задругар од Козјак кој добро го обработи тутунот, му се плати 250 динари, а просек на целиот тутун му беше платен околу 130 динари..." (Историски архив на Охрид, фонд: Околски задружен сојуз на градот Ресен, к-2, 1952/53, Задружни проблеми).

³⁸⁷ Поради нереалните нормативи, поедини задругари биле наградувани повеќе, а особено задругарите кои "користат монополската положба. Така на пример: СРЗ Љубојно еден ѕидар за еден ден заработал 4 трудови дена, а не сакале да примат норми (шпекулантска тенденција). Ваков е случајот и во Крани и во многу други села". (Историски архив на Охрид, исто).

³⁸⁸ На пример, во СРЗ Павлешница (Св.Николе) им било поделено на задругарите за два месеци по 20 кгр жито без оглед на вложениот труд; во СРЗ Брајковци и Пирава (Гевгелиско) исто така е поделено жито според бројот на членовите, и тоа однапред за три месеци, кое "тие безобзирно го трошеле (хранеле свињи и живина)" и го потрошиле пред крајниот рок (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о стању СРЗ у НР Македонији, 17.10.1950).

се врши на членови, а не врз база на заработените трудоводени³⁸⁹. Ваквиот начин на распределба воопшто не ги стимулирал задругарите за остварување на поголем број на трудоводени и бил извор на појавата на недисциплина во работењето на задругарите.

Бригадно-групниот систем на работа, до крајот на 1950 година бил споведен во сите СРЗ во Македонија. До средината на октомври 1950 година, биле формирани 3.621 бригада, од кои 2.588 полјоделски, 309 сточарски, 27 градежни, 11 лозарски, 594 мешовити итн., кои во најголем дел работеле неправилно. Така, во повеќето задруги, бригадите не изработувале седмични и дневни планови, како што било пропишано, туку "работеле таму каде што ќе се укажело дека моментално е најпотребно"³⁹⁰. Покрај ова, ни самата задруга, ниту пак задругарите, се до завршувањето на работната година никогаш сигурно не знаеле каков ќе биде крајниот ефект од нивната работа и колку приход ќе имаат во односната година.

Целиот овој систем не можел во доволна мера да ги заинтересира задругарите за поголеми напори и залагања. Основно било тоа што "во системот на трудоводени не се сврзуваше плаќањето на вложениот труд со постигнатиот резултат, што се одразуваше дестимулативно на продуктивноста и рентабилитетот на производството... На пракса најчесто недоследно спроведен системот на плаќање на трудот по трудоводни, носеше и повеќе други недостатоци во евидентирањето квалитетот на трудот и стварно вложениот труд"³⁹¹.

Барајќи начин да се надминат негативните резултати од работата на СРЗ, највисоките државни органи и тела, уште кон крајот на 1950 година, воведуваат мерки кои означиле премин кон нов систем на наградување во СРЗ. Според овој систем, се водела поголема сметка за вложениот труд и остварениот резултат, така што се се проценувало во пари. Во текот на годината, на задругарите им била исплаќана аконтација во пари, а дефинитивната пресметка и распределба на чистиот приход се вршела на крајот на годината³⁹².

Во текот на 1951 и 1952 година, основна задача на сите СРЗ било преминувањето кон новиот систем на стопанска сметка. Притоа се тргнувало од ставот дека стопанската сметка ќе придонесе "за подигањето на економската моќ на задругите, а со тоа за подигање на свеста на задругарите, ќе ги мобилизира за уште поголемо задружно производство и побрзо ќе ги оспособи за колективно раководење..."³⁹³. Воведувањето на овој систем било широко популаризирано низ тогашниот печат. Се даваат бројни примери на неговото правилно воведување и постигнати резултати³⁹⁴, што секако не е реално бидејќи сите овие мерки не можеле да го сопрат процесот на распаѓање на СРЗ и се помасовните барања на селаните да излезат од колективите.

После спроведениот притисок и репресија над селаните кои во текот на 1950/51 година поднесле молби за излегување од СРЗ, расформирањето на СРЗ било само за малку одложено, а веќе во почетокот на 1952 година почнало повторно поднесување на молби. Ова особено било изразено и приметливо во Прилепската и Кочанската околија каде што СРЗ биле "организационо несредени и со слаби резултати во производството", а "вредноста на работниот ден била ниска". Од

³⁸⁹ Такви карактеристични примери се во СРЗ Кокошино, Сопот, Црнилишта и др. (АМ, исто).

³⁹⁰ АМ, исто.

³⁹¹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Реферат (Сегашна положба на селското стопанство), 1952.

³⁹² Во таа смисла, конкретна анализа кон крајот на 1950 година дава В. Бакариќ, со статијата "Кон прашањето на стопанската сметка и калкулацијата во селските работни задруги" ("Комунист", V, 1, јан.1951, 37-61).

³⁹³ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-7, Реферат за организационо-политичката положба во СРЗ, 08.06.1951.

³⁹⁴ Така, "Народна задруга" редовно дава натписи во тој дух: "Некои прашања за воведување на стопанската сметка во СРЗ", "Како се решава проблемот за работата и наградувањето на бригадирите" (VI, 204, 31.05.1951); "За стопанска сметка" (VI, 205, 07.06.1951); М. Тодоровиќ, "Работењето по стопанска сметка" (VI, 211, 19.07.1951).

вкупно постоечките 973 СРЗ во Македонија, до првата половина на 1952 година стопанска сметка била воведена во 145, а "новата евиденција на работа била сеуште доста компликувана и неразбирлива за задругарите"³⁹⁵. Ваквата состојба со воведувањето на стопанската сметка опстојувала речиси до донесувањето на Уредбата за имотните односи и реорганизацијата на СРЗ од 28.03.1953 година, со која најнапред дел од нерентабилните СРЗ се распаднале, а голем дел се трансформирале во други задружни форми кои биле посоодветни на конкретните услови.

3.3.3. Однос кон задружниот имот и работа

Ниското културно ниво и свест на селанството во овој период, можеби никаде на доаѓа така до израз како низ односот кон задружниот имот односно кон заедничката сопственост која задругарите воопшто не ја чувствувале како своја. Почнувајќи од управите на задругите, па се до последниот задругар, се воочува недомаќинскиот однос кон задружниот имот, алќавоста, негрижата за живиот и мртов инвентар, кражбите, намерните и ненамерни штети, одбегнувањето на работните задолженија итн.³⁹⁶. Речиси нема извештај за работата на СРЗ каде што не се наведува дека "односот кон задружната имовина и на управите и на задругарите е многу лабав во повеќето задруги..... така да задружната имовина не се надгледува и не се земат грижи за нејното запазување"³⁹⁷.

Незаинтересираноста за работата и производството на задругата се гледа во тоа што воопшто не се водело сметка за "употреба на вештачки ѓубрива, зелени ѓубрива, чистење и обеззаразување на семето и слично"³⁹⁸. Исто така, прскањето на лозјата и овошните дрвја "не се извршуваше на време и како треба, онда резултатот е слаб или сосем никаков". Примери за лош квалитет на овоштието заради ненавременото прскање на овошките имало во многу задруги³⁹⁹.

Ненавременото извршување на многу агротехнички и други земјоделски работи, често се припишува на лошиот однос на управните одбори кои немале увид во работата и производството на задругата⁴⁰⁰. Пропаѓањето на расадот, пропаѓањето на несобраната реколта, изгинувањето на

³⁹⁵ Архив ЦК СКЈ, XV 1/160, Нека питања из рада Комисије за село ЦК КП Македоније, 1952.

³⁹⁶ Тоа може да се види од казните изречени на задругарите за следните престапи: непослушност, алќавост во работата, нередовно доаѓање на работа, слабо залагање, кражби, проневери, зборување против задругите, фрлање лажни пароли во самата СРЗ (политички), сокривање на добиток, неисполнување на откупот на жито, сокривање земја, продавање дрва без дозвола, спекулација итн. (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, Пропратни писма до ОНО).

³⁹⁷ Така, во информацијата за положбата во СРЗ во Охридска околија, како особено загрижувачка се наведува состојбата во СРЗ во селата: Волино, Требениште, Ботун, Лакочереј, Вапила и др. (Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-7, Информација за стањето и положбата во СРЗ во Охридска околија, 13.08.1951).

³⁹⁸ "На пример, Петрино през 1951 година доби 50% помалку принос само за тоа што не го обеззарази семето" (Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на град Ресен, к-2, Задружни проблеми). Заради алќавост во работата во СРЗ Д.Соње, планот за тутун во 1951 година "подбаци за 600.000 струка, а од ненавреме прскање на лозјата, му пропаднаа" при што штетата изнесувала милион динари загуба. Пченката не била навреме собрана и се разнесувала итн. (АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-3, док.бр.44/11, Кражби на задружен имот).

³⁹⁹ Во с.Крани и Арвати не испрскале на време, не извршиле зимско прскање, не повадиле на време и затоа "квалитетот на јаболката беше сосема лош. Вакви примери има во сите задруги. На пример во Царев Двор, Јанкоец, Лева Река, не го има расфрлено ѓубрето, а оставено е на пропаѓање..." (Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен... , цит.док.).

⁴⁰⁰ Пример, од "немарен однос на управата на СРЗ во с.Катланово во текот на 1951 година дозволено е да се упропасти 15.000 кг патлициани (околу 60.000 дин. штета), а исто така наместо 40, биле засеани 25 ха со памук, со што, производството на памук го намалиле во голема мера". Ваква ситуација била со с.Петровец, Чојлија, Миладиновци и др. (АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-3, док.бр.44/11, Кражби на задружна имовина). Во с.Дрмени (Ресенско) имало задружни семејства кои во цел месец биле на работа по еден до три дена, а управата немала увид и не превземала никакви мерки (Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на град Ресен, к-2, Задружни проблеми).

неухранетиот добиток⁴⁰¹ ја покажуваат негрижата на раководниот кадар на задругите. Меѓутоа, далеку потешки престапи на поедини лица од управните одбори беше злоупотребата на службената должност кога овие ја употребувале "за лични сврхи запрежната стока и инвентар па и работна снага, а за тоа не даваат на задругата надокнада, запишуваат повеќе трудовенови на штета на задругата и др. Благодарение на слабата контрола и евиденција, овакви лица ја отуѓуваат задружната имовина, присвојуваат големи суми пари, своина на задругата и вршат разни други малверзации"⁴⁰².

Појавата на кражби на земјоделски производи, стока, алат, пари и бонови била општо раширена речиси во сите задруги⁴⁰³. Иако овие дела кои ги извршувале задругарите биле од помала вредност, со оглед на нивната масовност тие се наметнувале како сериозен проблем. Така, за СРЗ во Ресенска околија се наведува очигледното намалување на инвентарот (коли, лопати, српови, оглавници, самари итн.)⁴⁰⁴, а притоа се дава оценката дека во 1951 година карактеристична била "масовна краѓа и развлекување на задружна имовина и задружно производство"⁴⁰⁵. Појава на кражби на задружен имот, упропастување на задружен инвентар, "бегане од задруги на печалба без одобрење на управата на задругата" и ред други "штеточински" дејности се карактеристични и за СРЗ во Струшка околија. Како основна причина за тоа се смета недоволната будност кон непријателот од страна на ОПО кои "не се одлучно бореа за раскринкување на непријателските пароли"⁴⁰⁶. Ваква состојба е забележана и во другите околии, а во барањето на причините, Околинскиот комитет на КПМ-Скопје наведува дека е "слабата или никако не обезбедената задружна имовина, недостатокот на потполната евиденција на задружниот инвентар кој не е сконцентриран на едно место, а е растурен на поедини домаќинства". Со оглед на тие околности иследните органи тешко ги откривале сторителите на прекршоци, а и самите управи на задругите ретко ги пријавувале овие кражби "баш поради немарниот однос према задружната имовина..."⁴⁰⁷.

Намерно несовесниот однос кон задружниот имот се гледал и во недоволната грижа за рационално користење на задружната земја "услед што поголеми површини остануват необрабо-

⁴⁰¹ Така на пример, во СРЗ во с.Мешеишта, во текот на 1950 и 1951 година биле уништени 177 грла стока и упропастени 300 јагниња (Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СК - Охрид, к-7, Реферат за организационо-политичката положба во СРЗ, 08.06.1951). Во с.Крани три дена десетина магариња "седеле затворени во аур без вода и крма (бригадирот му рекол некому да се старат за ними, али тој не извршил)", а никој не бил земен на одговорност (Исто, фонд: Околински задружен сојуз на град Ресен, к-2, Задружни проблеми). Во околијата Ѓорче Петров со железни предмети фрлени во храната биле уништени 5 вола, еден овен и три прасиња (СРЗ во Кучково, Орман и Оризари), за кое Комитетот бара остри мерки сметајќи го за дело на непријателските елементи (АС, фонд: Обласен комитет на КПМ - Скопје, к-4, док.бр.719, Проучување на новите угледни правила во нашата област).

⁴⁰² За илустрација би навеле неколку примери од Скопска околија: "Магационерот Трпе Анчевски од СРЗ Ракотинци вршел систематска кражба на жито и друго, што при претресот му е пронајдено..."; Во с.Батинци, претседателот на задругата Меџет Далиповски (член на КП), управникот Сафет Идриз (член на КП) и магационерот Шефкет Идриз, организирано и систематски ја поткрадувале задругата вршејќи фалсификувања со што ја оштетиле со над 300.000 динари; Нуредин Елмас, потпретседател на СРЗ Кондово (член на Околинскиот комитет на КПМ) заедно со магационерот Моарем Бафти, краделе тутун од производителите. Вакви примери има и во селото Рашче и во други села. (АС, фонд: Околински комитет на КПМ - Скопје, к-3, док.бр.44/11, Кражби на задружна имовина).

⁴⁰³ Вакви примери има многу, а би навеле неколку од Охридска околија: "Во СРЗ Мешеишта, магационерот Ванчо Трајкоски извршил проневера во износ од 15.171 дин, Петре Мазенкоски 17.895 дин, Стефан Бујароски 13.306 дин, или во цела СРЗ, за овие неколку години, задругата е оштетена за 33.066 дин." (Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-7, Реферат за..., 08.06.1951).

⁴⁰⁴ На пример, во с.Крани, купените оглавници ги снемало "уште неовршено"; во с.Арвати украде самари; во с.Покрвеник "дрвата донесени за штала му ги издигале и не се знае кој ги зеде" итн. (Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на град Ресен, к-2, Задружни проблеми).

⁴⁰⁵ Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на град Ресен, исто.

⁴⁰⁶ Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на Охрид, к-2, Извештај на Управниот одбор на Околинскиот сојуз на земјоделските задруги и фондот за механизација за Струшка околија.

⁴⁰⁷ АС, фонд: Околински комитет на КПМ - Скопје, к-3, Кражби на задружен имот.

тени, во несовесно сместување на привредниот алат и посеви, така да овој пропаѓа, и исто така несовесно се ракува со алатот, инвентарот, запрежната стока поради кое доваѓа до неговото пропаѓање, угинвање, намалување на приходите и сл.". Ваквиот немарен однос "почесто произлегува... од тенденцијата да се од колективот што повеќе придобие, а за него што помалку да се придонесе". Таа несовесност се препишувала на неправилното сфаќање на колективната сопственост како и на слабата политичка работа на партиската организација⁴⁰⁸. Притоа, тежината на прекршоците станува поголема заради фактот што голем број на сторителите биле членови на Партијата, кои на тој начин давале лош пример за останатите задругари-непартијци. Покрај директните кражби, штети и шпекулации, овие членови на СРЗ најчесто настојувале да имаат повластена положба која низ партиските документи се нарекува "бирокуратски однос" или "бирокуратски појави и тенденции"⁴⁰⁹. Ваквото несовесно однесување на комунистите во СРЗ и нивните злоупотреби внесувале разочарување и во оној сосема мал дел од селанството кој верувал во колективите и во тоа дека тие ќе им отворат подобра перспектива. Кон сево ова би додале дека често пати членовите на Партијата не учествувале непосредно во производството, туку се наоѓале "на разни административни должности, кои ги оддалечиле од самите основни проблеми на задругата и им ја стесниле ширината во работата (СРЗ во Прилепска околија итн.)"⁴¹⁰. Ваквото поставување на комунистите во однос на останатите задругари придонесувало за создавање на поширок јаз помеѓу Партијата и масите, нивно поставување на две спротивни страни и позиции, кое всушност се вклопувало во целокупниот процес на бирокуратизација на југословенскиот етатистички социјализам. И покрај воведувањето на самоуправувањето, неоспорен арбитар на целокупната аграрна политика и нејзин творец и двигател и понатаму останува Партијата.

3.4. Проблемот на окуќницата

Едно од нерасчистените прашања во работата и функционирањето на СРЗ беше прашањето на окуќницата-мало парче посед за индивидуално користење на задругарот. Окуќницата беше определена уште со прописите во 1946 година, по примерот на советските колхози, но нејзиното правилно определување остана како една од трајните слабости во работата на СРЗ во целиот период на нивното потоење. Ова посебно беше карактеристично за НРМ каде што преодоминантно беше сфаќањето дека задругарите не треба да поседуваат свое индивидуално мало стопанство.

Во Уредбата за селските работни задруги од 1946 година⁴¹¹ се определува дека "секој член на задругата бил должен да ја внесе во задругата целата своја земја, освен окуќницата со куќата за живеење и стопанските згради потребни за негово лично стопанисување. Големината на

⁴⁰⁸ АС, исто.

⁴⁰⁹ Така, Околинскиот комитет на КПМ - Охрид, разгледувајќи ги ваквите појави, наведува неколку примери: "Член на КП - бригадир, задружни волови од работа на задружно имање ги зема да изора нешто од својата куќнина, а пак задругарот останува без рало. Бригадирот си пише повеќе за себеси отколку на другарите. Бригадирот иде на работа покасно од другите. Членови на КП држат казани под свое власништво, а тоа е во ствари земеделски инвентар, кој треба да се внесе во СРЗ, држат коњи, воденица која е користат неколку членови, членови на КП имаат шума, членови на КП се борат за поголема окуќница. Има појава на неправилен однос према задружната имовина, не се води доволно сметка за земеделскиот инвентар, тој е расхврлан и изложен на постепено пропаѓање." (Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ - Охрид, к-7, Реферат за организационо-политичката положба во СРЗ); Ваква ситуација е забележана и во Скопската околија. Во СРЗ Огњанци, претседателот Трајко Спасовски кој бил и член на Околинскиот комитет "тенденциозно ракуваше со задружниот имот, така да СРЗ материјално ја оштети околу 1 милион динари, кое се одрази на моралот на задругарите". (АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-1, Информација за политичката состојба во селските работни задруги во Скопска околија); Претседателот во СРЗ Теарце пак го користел задружниот камион исклучиво за свои потреби ("Народна задруга", VI, 219, 20.09.1951, Самоволие на еден претседател".

⁴¹⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о стања СРЗ у НР Македонија, 17.10.1950.

⁴¹¹ АЈ, 97-1, Уредба о селџачким радним задругама.

окуќницата ја определуваат правилата, но таа не може да биде поголема од 1 ха". Земјиште за лично стопанство на задругарот можело да му се додели и вон окуќницата но тоа заедно со окуќницата да не го преминува одредениот максимум (чл.9 од Уредбата). Во истата смисла и Угледните правила од 1946 година кажуваат дека "секое задружно домаќинство ја внесува во задругата целата своја земја со исклучок на окуќницата со куќата за живеење и стопанските згради, потребни за неговото лично стопанство"⁴¹². Во личното стопанство задружното домаќинство можело "да одгледува онолку ситна и крупна стока (освен работна), живина, пчели и слично, колку што можело да прехрани од личното стопанство и со храната добиена од задругата според одлуката на собранието"⁴¹³.

Угледните правила за СРЗ од 1949 година точно го определувале карактерот на окуќницата која требало да ги подмирува личните потреби на заругарот (чл.27). Според тоа, се определувала и големината на окуќницата т.е. во рамките на тие потреби. Таа не можела да биде поголема од 1 ха, а нејзината точна големина зависела од бројот на членовите на задружното домаќинство, од плодноста на земјата, како и од структурата на производството како на задружното стопанство, така и на индивидуалното парче на задругарот⁴¹⁴. За таа цел биле изработувани посебни табели со прецизни бројки колку ниви и овоштарници, лозја, ливади, стока и друго треба да се остави на кој тип СРЗ. Со оглед на тоа што во НРМ бил преобладаан третиот тип на СРЗ, би навеле дека се планирало на православно домаќинство со просечно 6 члена да се остави 4,5 декари нива и овоштарник, 420 чокоти лоза, 6 овошни дрва, еден декар ливади, една крава, пет овци, една санска коза, една свиња, 10 кошници пчели, едно магаре, седум овци (без крави), а за муслиманските семејства се дозволувало држење на неколку единици стока повеќе⁴¹⁵.

Иако прописите точно определувале колку и што треба да се остави како окуќница на задругарите, во практиката постоењето и развитокот на окуќницата беше оптоварено со низа слабости кои произлегувале, пред се, од нерасчистениот однос помеѓу задругата и задругарите. Од една страна бил присутен стремежот на задругата да има контрола над окуќницата, на нејзиното административно мешање во окуќницата, а од друга страна постоел некоректниот и несовесен однос на задругарите кон задругата за сметка на нивната окуќница каде што вложувале максимум од трудот и средствата⁴¹⁶.

Во оваа смисла изворите тврдат дека многу СРЗ немале правилен став во однос на окуќницата сметајќи дека не треба да се остава земја за окуќница. Тоа доаѓало од стравот кој постоел "при некои кооператори, дека ако се даде определената површина... за окуќница, тогаш членовите на кооперацијата ќе се зафанат повеќе со таа земја и ќе го запустат кооперативното стопанство". Партиската линија по ова прашање оди кон тоа да се надмине овој став сметајќи дека окуќницата е неопходна на задругарот како извор на храна за неговото семејство⁴¹⁷.

Задругарите често пати пројавувале незадоволство заради изигрување на нивното право на лично парче земја. Ова прашање во Македонија се јавило во многу остра форма. Најголемиот дел на СРЗ не оставал окуќница, иако прописите предвидувале оставање на 1/4 до 1 ха земја, зависно од бројноста на задружното домаќинство. Иако Партијата декларативно се изјаснувала за

⁴¹² Чл.7 од Угледни правила за СРЗ.

⁴¹³ Чл.8 од Угледни правила за СРЗ.

⁴¹⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Комисија за село ЦК Македоније - Скопје, 24.12.1949.

⁴¹⁵ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Таблица за оставање окуќница земја, овошни дрвја и добиток.

⁴¹⁶ Исто, к-37, Реферат (Сегашна положба на селското стопанство), 1951/52.

⁴¹⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-10, Реферат за трудовите земјоделски кооперации во НР Македонија, 1947.

оставање на окуќница, сепак и тука се чувствувал извесен "класен" приод. Така, сметајќи дека во НРМ нема доволно земја и дека одредбите на Законот за површината на окуќницата се превисоки, ЦК КПМ стои на мислење дека појавите на барање на окуќница се поизразени кај побогатите задружни домаќинства кои обично барале лозје, овоштарник, бавча и слично⁴¹⁸. Токму по ова прашање на окуќницата како и барањето за "задржување на лозја, овоштарници, производна стока-крави, овци и слично, доаѓало до сериозни недоразбирања и судири во некои работни задруги (пр. Породин, Љубаништа и др.)"⁴¹⁹. Покрај оценката дека побогатите селани барале повеќе површина за окуќница, Партијата е свесна дека недавањето на окуќницата може да биде пречка за влегување на средните селани во СРЗ. Ова е сепак наивно верување, бидејќи средниот селанец како и богатиот, не бил заинтересиран за колективна обработка на земјата се дотогаш додека неговото индивидуално стопанство му давало поголем принос и добивка од задружното и додека не бил принуден со различни административни мерки да влезе во СРЗ.

Крајностите во кои се одело по прашањето на окуќницата односно неоставањето никаква окуќница, во текот на 1948 година се оценува како "секташтво" и "лево" свртување, а такви примери се наведуваат речиси во сите околии⁴²⁰. Околинскиот комитет на КПМ-Скопје смета дека основна слабост на месните комитети и на основните организации за селските работни задруги било "неправилното решавање прашањето за окуќницата", поставувајќи го "шаблонски" без да водат сметка за "специфичните услови на теренот и потреби на домаќинствата"⁴²¹. Ваквите состојби ги констатира и Комисијата за село при ЦК КПЈ, која смета дека во многу случаи во Македонија "окуќницата е знатно помала отколку што тоа го бараат вистинските потреби", за разлика од Војводина каде што окуќниците биле доста поголеми и можеле да произведуваат дури и пазарни одвишоци⁴²². Една од мерките на власта за спречување на поголемо производство (за пазар) на окуќницата беше и воведувањето на задолжителен откуп на производите кои задругарот ги произведувал на окуќницата⁴²³.

Комисијата за село на ЦК КПЈ бара преиспитување на сите случаи каде што окуќницата е мала и каде што во врска со тоа се создавале "политичко-економски проблеми кај задругарите" и испитување на случаите каде што окуќницата е навистина голема и влијае на работата на задругарот во задругата⁴²⁴. Следејќи ги овие директиви од крајот на 1949 година, Партијата во Македонија во почетокот на 1950 година врши анализи на повеќе пропусти во СРЗ и посебно се ангажира во надминување на проблемот на окуќницата. Така, во наведените податоци на

⁴¹⁸ Тенденции за задржување на лозјата се појавиле доста изразено во селата Сопиште, Кожле, "Ржаничани и др. во Скопска околија (АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-1, Извештај - како е решено прашањето со окуќницата на селските работни задруги во нашата околија).

⁴¹⁹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, Проблеми радних задруга у Македонији, 16.03.1947.

⁴²⁰ Како крајност би го навеле случајот во с.Чичево (Велешко) каде "основната партиска организација решила да се на задругарите одземат бавчите (кои изнесуваат 10 квадратни метри) и да се исползуваат од задругата како целини". Во Скопска околија, с.Долно Соње, задругарите чекале скоро еден месец Околинскиот комитет да разреши дали ќе им се остави на задругарите по три или по 5 дрвчиња цреши. "Во село Подмочани задругата решила да ја обери крушата од еден задругар која се наоѓала во дворот пред куќата". (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-16, Грешки во врска со спроведувањето линијата на Партијата на село).

⁴²¹ АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-6, Информација за стањето во СРЗ на Скопска околија.

⁴²² АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Комисији за село ЦК Македоније - Скопље, 24.12.1949.

⁴²³ Во таа смисла, беа донесени повеќе решенија за откуп од окуќниците, како на пример: "Решение за купувањето на млеко и млечни производи по државните (врзани) цени од окуќниците на земјоделските домаќинства што се зачленети во СРЗ" (Сл.лист на ФНРЈ, 61/1949).

⁴²⁴ АМ, фонд: ЦК СКМ, Исто.

Околинскиот комитет на КПМ-Скопје стои дека комитетот го решил прашањето на окуќницата во 30 СРЗ во околицата, а прашањето со добиток го решил во 34 СРЗ⁴²⁵.

Обласните комитети на КПМ во периодот 1949/50 година и комисиите за село повеќе пати се наврќале и го анализирале проблемот на окуќницата. Притоа била поставена задача, до крајот на ноември 1950 година дефинитивно да биде решено ова прашање, во што целосно не се успеало. До овој период биле одржани задружни конференции, било објаснето на кое домаќинство колку земја му следува, определено место за окуќница, но практичната реализација се одолговлечувала и не се спроведувала. Формираните комисии за спроведување на оваа задача пристапиле "чисто административно, а не докрај да се сврши работата". Од друга страна, "слаба одговорност покажале и ОПО и управите на СРЗ". При делењето на окуќниците забележлива е појавата на нај-различни пароли, особено во Штипска, Струмичка и Кочанска околица, каде што потпишувањето на задругарите при земањето на окуќницата се коментирало со зборовите: "Земјата се дава на окуќница затоа што на државата му требе данок", или : "Ако се потпишиш за примената окуќница, тогаш само таа ти останува својина, а останалата задружна и на која земја не ќе имаш никакви права него ќе бидиш како работник како што се работниците на државните стопанства"⁴²⁶. Со ваквите пароли се создавала поголема несигурност кај селаните кои и инаку принудно стапувале во СРЗ, дека после истекот на тригодишниот рок нема да имаат право на својата внесена земја.

Општа карактеристика на определувањето на окуќницата во НРМ до крајот на 1949 година, иако со Угледните правила била одредена нејзината големина и карактер, било самоволието на ОПО и управите на СРЗ кои кон ова "прашање приоѓале според навоѓање". Така, окуќницата била "одредувана на разни начини во зависност од сфаќањето за значењето на окуќницата од поедини раководители во околиците како и од страна на поедини основни партиски организации и управи на селски работни задруги"⁴²⁷. Грешките по ова прашање оделе кон тоа воопшто да не се остави окуќница, или пак окуќницата да се дели без водење сметка за бројот на членовите на домаќинството и за квалитетот на земјата, а некаде излез се наоѓал во уравниловката - на секое задружно домаќинство еднаква окуќница. Често пати доделената премала окуќница подоцна имала одраз врз тоа задругата да мора да доделува од своите пазарни одвишоци за додатна прехрана на задругарите⁴²⁸. Неправилностите во доделувањето на окуќницата без почитување на пропишаните одредби создавало непријателства помеѓу задругарите и лошо се одразувало врз работата на СРЗ.

Со интензивната работа на Партијата и на другите фактори во однос на правилното сфаќање на улогата на окуќницата, се успеало донекаде да се скрши "секташкиот став на средните комитети и во поголемиот дел основни партиски организации", иако и понатаму било присутно сфаќањето дека "ако му се даде толку окуќница, задругарите нема да одат на работа"⁴²⁹.

⁴²⁵ АС, Фонд: Околински комитет..., цит.док.

⁴²⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-38, Извештај во врска со спроведувањето на одлуките на ЦК КПМ во СРЗ и државните стопанства.

⁴²⁷ Пример, во Криво Паланечка околица (села Конопница, Љубенци, Крќља) на задругарите не им била оставена окуќница, но кога тие разбрале дека имаат право на неа и поставиле барања, дури тогаш биле направени уште поголеми грешки. ОПО и управата на задругата во СРЗ во с.Конопница делеа земја на окуќница воопшто не водејќи сметка за бројната состојба на домаќинството (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о одреѓивању окуќнице у СРЗ, 28.02.1950).

⁴²⁸ На пример, управата на СРЗ во с.Стенче, Гостиварско, донесла одлука да му се остави на секое домаќинство, без разлика, по 0,5 декари земја за окуќница. Ваквата минимална окуќница создала незадоволство кај задругарите на кои подоцна задругата морала да им дотира прехранбени производи. (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација о..., 28.02.1950).

⁴²⁹ Вакви случаи имало во Тетовска и Ѓорче Петровска околица (АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-38, Извештај во врска со спроведувањето на одлуките на ЦК КПМ во СРЗ и државните стопанства).

Нерешеното, или неправилно решеното прашање за окуќницата и во текот на 1951 година, кога се се позачестени барањата на задругарите за излегување од колективите, претставувало еден од поважните "елементи за недоволство кај задругарите од една страна, а од друга страна како кочница за правилниот развој на задружното стопанство". Заради разрешување на ова прашање, Главната дирекција за задружно земјоделие на НРМ во текот на месец октомври 1951 година издала посебно Напатствие, барајќи "величината на земјиштето за окуќница со или без овоштие и лозје да се одреди строго во духот на чл.64 од Основниот закон за задругите и чл.25 од Угледните правила за СРЗ (III тип), а спрема месните условија на секоја задруга и големината на задружните домаќинства"⁴³⁰. Притоа површините определени за окуќницата требало да бидат групирани во еден или повеќе земјишни блокови, блиски до селото и од страна на задружните земјишни блокови. За спроведување на сите работи околу точното и правилно спроведување на доделувањето окуќница на задругарите, собранието на задругари избирало комисија, која по определувањето на парцелите предлогот го доставувала до управниот одбор на СРЗ. Дефинитивна одлука за тоа носело собранието на задругата, а управниот одбор издавал потврда за трајно користење на земјиштето⁴³¹.

Покрај прецизните насоки на ова Напатствие и сите усилби на партиските комитети, останува констатацијата дека и во текот на 1952 година прашањето на окуќницата сеуште не било разрешено. Заедно со настојувањето да се излезе од СРЗ, присутна била изразената тенденција на задругарите за зголемување на окуќницата и одбегнување на работните обврски во задругата за сметка на окуќницата. Вакви појави имало речиси во сите задруги заради што се создавала нетрпеливост помеѓу задругарите. Објаснувачките акции дале малку резултати, така што Советот за внатрешни работи на Околинскиот народен одбор-Скопје бара превземање на поостри санкции, а ако и ова не успее, да се "ограничи окуќницата и да се створат подеднакви услови помеѓу задругарите" како и "присилно да се одземе вишокот на окуќницата (земјиште и стока)"⁴³².

Ваквите ставови во очи на реорганизацијата на СРЗ во 1953 година, очито зборуваат за тоа дека СРЗ и окуќницата како копија на советскиот модел во аграрот биле неприменливи во тогашните услови во НРМ.

⁴³⁰ Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на град Ресен, к-1, 1946-1951, Напатствие за издавање на тапи или потврди за сопственост на окуќницата.

⁴³¹ Историски архив на Охрид, исто.

⁴³² АС, фонд: Околински задружен сојуз - Скопје, (1948-1961), к-1, 1952/53, Заклучоци (во врска со констатираниите проблеми и појави на криминал во СРЗ и ОЗЗ), 24.05.1952.

4. МАЛЦИНСТВАТА И СРЗ

Проблемот на меѓунационалните односи, исполнети со длабок јаз, несогласици и шовинизам присутен во македонското село не се разрешува и не стивнува со завршувањето на НОБ⁴³³ која покрај изразената национално-ослободителна компонента носеше и порака за братство и единство на македонскиот народ со останатите националности во Македонија. Додека во текот на спроведувањето на ЗАРИК и на ревизијата на бившите колонисти особено беа затегнати односите помеѓу Македонците и српските колонисти и просрпските елементи во Македонија, за време на колективизацијата поизразено се засили нетрпеливоста помеѓу Македонското и муслиманското население (Шиптари и Турци). Со внимателен преглед на партиските документи (записници и извештаи од терен) може да се види изразеното непријателство на дел од шиптарското национално малцинство во селата на западна Македонија против новата власт и држава, кои во извесна степен биле подржувани и од информбировската кампања на соседните комунистички режими⁴³⁴.

Оваа меѓунационална нетрпеливост која е латентна не само во НОБ, туку и во текот на обновата и изградбата, своја кулминација достигнува во текот на кампањата за создавање на СРЗ, против чие формирање најорганизирано и најупорно настапува шиптарското национално малцинство. Според податоците на Контролната комисија при Владата на НРМ од 31.12.1948 година, во НРМ имало 237 СРЗ со 8.633 домаќинства, од кои 8.350 или 96,96% биле македонски, 139 или 1,51 турски, 22 или 0,25% шиптарски и 79 или 0,80% цигански домаќинства. Од тука бил изведен и заклучокот дека "најконзервативно се држи малцинството Шиптари"⁴³⁵.

Податоците од 1949 година зборуваат дека во НРМ имало 200 села населени исклучиво со шиптарско население и 110 национално мешани села, односно вкупно 310 села населени со овој национален елемент. Покрај шиптарските, постоеле и 95 чисто турски села, а 139 мешани во кои живееле Турци и Македонци, односно вкупно 234 села во кои живееле исклучиво национални малцинства - Турци и Шиптари⁴³⁶. Ако извршиме сумирање се добива бројка од 544 села каде живееле Македонци, Шиптари и Турци. До крајот на 1949 година, СРЗ биле формирани во "чисто шиптарски села 12, во турски 7, во мешовити Македонци и Шиптари 49 и Македонци и Турци 78. Значи од 544 села, СРЗ има формирано во 146, а во останатите 398 села нема формирано СРЗ"⁴³⁷.

Комисијата за село при ЦК КПМ, следејќи го развојот на СРЗ и движењето на бројот на домаќинствата во нив, ги дава следните податоци: 1. за турски домаќинства - во Скопска област живееле 3.902 домаќинства од кои 95 или 2,6% влегле во СРЗ; во Битолска од 2.325 домаќинства во СРЗ влегле 396 или 7,4%, во Штипска од 7.365 во СРЗ учествувале 1.136 домаќинства или 14%, и 2. за шиптарски домаќинства - во Скопска област (само во селата без градовите) од 16.777 домаќинства во СРЗ биле 238 или 1,4%, во Битолска од 9.315 во СРЗ биле 1.057 или 11%, додека во Штипска област "нема неселено Шиптари".

⁴³³ Види: Глигор Тодоровски, Окупацијата на Западна Македонија. - Скопје 1978.

⁴³⁴ Оваа состојба може јасно да се согледа од партиските извештаи и записници од терен, посебно од Козјачката, Кумановската, Тетовската, Кичевската и Гостиварска околина. Односите со турското малцинство беа затегнати и со претходната експропријација на големопоседите (во 1946 г.).

⁴³⁵ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-7, Извештај за работата на Сојузот на работните земјоделски задруги на НРМ во 1948 година.

⁴³⁶ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, Преглед на селата во кои живеат малцинства и учествието на малцинствата во СРЗ.

⁴³⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-38, Учество на малцинствата во СРЗ.

Вкупно во НРМ од 13.592 турски домаќинства во СРЗ влегле 1.687 или 12,5%, додека од вкупно 26.092 шиптарски домаќинства (за Скопска област без домаќинствата во градовите) во СРЗ влегле 1.269 или 4,8% од вкупниот број на шиптарски домаќинства⁴³⁸. Овие податоци јасно зборуваат дека учеството на малцинствата во СРЗ било доста слабо. Културно-просветната заостанатост и "верската затуцаност" се сметале за една од основните причини заради кои во малцинските средини најтешко продирале мерките на новата власт. Закоравениот традиционализам и патријархална средина тука најсилно опстојувале, така што "слабата политичка работа" на сите општествено-политички фактори била само додатна причина за таквата состојба и секако не толку битна колку што се прикажувала. Новиот дух на егалитаризмот, рамноправноста помеѓу половите, ослободувањето од религиската свест итн., не можел да го сруши тој традиционален свет во муслиманската средина така брзо, како што го рушел во селата со македонско христијанско население. Прва причина за тоа е што пораките кои ги носела НОБ биле далеку поприватени во македонската средина, соодветно и на учеството во таа борба насочена помеѓу другото и кон рушење на старото, а во тие рамки и на стариот затворен рурален начин на живот. Второ, улогата на религијата и нејзината инкорпорираниост во животот и опстојувањето на одредени етноси бил различен во муслиманската и христијанска средина. Додека христијанската, македонска црква била дел од национално-ослободителните стремежи на македонскиот народ, а со тоа и на еманципаторските процеси кои од тука произлегувале, дотогаш муслиманството се наметнувало како арбитер над целокупниот живот и делување на верниците со силна тенденција на конзервирање на односите. Низ сето ова, сепак ни се наметнува и заклучокот дека малубројното учество на малцинствата во редовите на НОД 1941-1944 година покажува дека голем дел, посебно од шиптарското население во западна Македонија, не ги идентификува своите политички цели со ослободителната борба на македонскиот народ, а после војната покажува најразличен вид на отпор против новиот дух на времето, борејќи се против сеопштата еманципација, а посебно еманципацијата на жената. Затоа, како што зборуваат документите "агитацијата во шиптарските села за стварање на задруги се одвиваше малко различито од агитацијата во македонските села. Со оглед на тоа да отпорот во Македонските села иде повеќе од економска база тојест селаните го поставуваат прашањето дали во задругата ќе им биде по добар живот или вон задругата, додека пак во шиптарските села овоа прашање не се поставува, ами стварање на задруги го поврзуат со верата, фереџето и жената". Заради тоа, Околинскиот комитет на КПМ -Скопје, во својата агитација морал да го разбива "овоа мислење да верските прописи не дозволуваат на Шиптарите да влезат во задруга..."⁴³⁹. Обласниот комитет на КПМ-Скопје пак заклучува дека било "оште тешко да се продре во шиптарските села бидејќи се верски много заостанати..."⁴⁴⁰.

Меѓу повеќето документи кои зборуваат во прилог на горните констатации би цитирале и дел од една информација на Комисијата за село при ЦК КПМ од 1949 година, каде, меѓу другото, стои: "Недоволна е исто така, работата меѓу националните малцинства кои се и инаку позаостанати и заради тоа работата помеѓу нив бара повеќе напори и снаодливост во спроведувањето на агитацијата и повеќе работа врз разбивањето на влијанието на разните реакционерни оци и дервиши и селски бивши аги и бегови и сегашни богаташи"⁴⁴¹.

⁴³⁸ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-17, цит.док.

⁴³⁹ АС, фонд: Обласен комитет на КПМ - Скопје, 1949/1950, к-2, док.бр.325, Анализа за начините и формите кои се употребувани во формирањето на СРЗ.

⁴⁴⁰ АС, фонд: Обласен комитет на КПМ - Скопје, к-6, док.бр.824, Анализа од Петар Јанковски, инструктор во Комисијата за село при Обласниот комитет, 04.10.1949.

⁴⁴¹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Информација, 1949.

Среќавајќи се со силниот отпор при формирањето на СРЗ во шиптарските и турски средини, поедини партиски комитети (пример тетовскиот) настојувале да формираат СРЗ прво во македонските села, запоставувајќи ја работата во шиптарските села. Особено силен отпор забележан е во повеќето шиптарски села во Кичевска околија, заради што власта морала да го сопре формирањето на СРЗ⁴⁴². Покрај тоа, бројни биле случаите на несогласици помеѓу селаните во мешаните села и заострувањето на нивните меѓусебни односи, за што се вели дека биле на линијата за "разбивање внатрешното единство" во СРЗ и често пати наоѓале поткрепа кај поедини членови на Партијата. Вакви карактеристични примери биле забележани во група села во Штипска околија во кои живееле Македонци и Турци⁴⁴³, а исто така и во некои села на Скопска област населени со македонско и шиптарско население. Така во еден извештај од терен на Обласниот комитет на КПМ-Скопје, меѓу другото стои: "Малиот број работни задруги во малцинските села, како и малиот број иницијативи за создавање на СРЗ доваѓа покрај другото и од таму што во тија села политичка работа е многу слаба и што се, поради небудност и аполитичност направени некаде крупни грешки при создавањето на СРЗ поради што нарочно во мешаните села кај што има задруги е создадена доста голема омраза помеѓу задругарите и незадругарите"⁴⁴⁴. Во повеќето мешани села во СРЗ влегувале сите Македонци, а сите Шиптари останувале надвор од задругата, со што доаѓало до посилено затегнување на меѓунационалните односи⁴⁴⁵. Ваквата латентна меѓунационална нетрпеливост била присутна и покрај сите пропагандно-агитациони мерки на државно-партиската власт во духот на братството и единството, како и покрај строгите казнени одредби на Законот против националната омраза и шовинизмот, донесен уште во текот на 1945 година.

Борејќи се против националната нетрпеливост и шовинизмот, ЦК КПМ настојува да ги амортизира заострените меѓунационални тензии, барајќи од своите членови да не ги предимензионираат "тешкотиите на одделни организации при создавање на селски работни задруги по малцинските села... или преку тоа што во некои партиски организации биле откриени непријателски елементи". Напротив, ЦК КПМ бара тие да покажат "правилно марксистичко разбирање на процесот на израснување на масите во условите на заострена класна борба, а кога заостанатоста на тие маси бара се појаки напори од партијата за свое влијание", така што да не се "апсолутизираат тешкотиите" и да се губи "перспектива за натамошна успешна борба во остварувањето на партиската линија". При сето ова се бара идеолошко-политичката работа да доминира над сите други мерки⁴⁴⁶. Всушност, тоа значело воспоставување на курс на попустлива политика и потолерантен однос кон малцинствата со цел да не се заоструваат и понатаму меѓунационалните односи.

Покрај колективизацијата и другите мерки, незадоволството во шиптарските села во западна Македонија беше поттикнато и од постојните или уфрлени големоалбански елементи,

⁴⁴² Особено силен отпор за формирање на СРЗ дало кичевското село Зајас, каде што после сите "стеги" и "убедувања", од ова село и од селото Жубрино избегале во планините голем број лица. Пред таквиот отпор, Околинскиот комитет бил принуден да ги повлече екипите и да ја сопре акцијата за формирање на СРЗ и во останатите шиптарски села во Кичевската околија. (АМ, фонд: Вариа, II/123, Извештај за новоформираните селски работни задруги во Кичевска околија).

⁴⁴³ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-38, Материјал без наслов (за новите стопански мерки во околиците на Источна Македонија), 1951.

⁴⁴⁴ АС, фонд: Обласен комитет на КПМ - Скопје, к-4, док.бр.66, Извештај, јуни 1949.

⁴⁴⁵ Вакви карактеристични примери биле забележани во тетовските села Радиовце и Долно Палчиште (АС, исто).

⁴⁴⁶ АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, 1944-1955, к-4, док.бр.118/2, До сите партиски организации (окружница на ЦК КПМ), 1951.

вооружени банди и провокатори^{447,448}, кои во голема мера беа организирани во информбировскиот притисок против ФНРЈ⁴⁴⁹. Додатно на сето ова, во настојувањето да се изврши еманципација на муслиманската жена, како услов за сеопштата еманципација на овие маси, покрај описменувањето и разни други културно-просветни и образовни акции, започнува и кампањата за симнувањето на зарот и фереџето⁴⁵⁰. Овој чин всушност, симболично го означувал отфрлањето на долговековната улога на подреденост и нерамноправност на муслиманската жена, и уште повеќе, нејзино излегување од темнината на средновековието⁴⁵¹. Кампањата за симнувањето на зарот и фереџето била мошне интензивна во текот на 1950 година⁴⁵², за да биде во почетокот на 1951 година донесен Закон за забрана носење зар и фереџе⁴⁵³. И покрај тоа што поедини жени, а понекаде и цели села, прифаќајќи ги идеите на НОБ, правилно го сфатиле овој чин и пристапиле кон симнување на зарот и фереџето уште пред донесување на Законот⁴⁵⁴, во многу средини, оваа акција била дочекана со отпор и била сфатена како личен атак врз честа на муслиманското население. Бунтот против овој Закон, ЦК КПМ бара да се решава со политички мерки, како би можеле малцинствата да ја согледаат "правилната" политика на Партијата кон националното прашање⁴⁵⁵.

Сите мерки кои новата држава ги спроведувала на село, особено ги погодиле турските големопоседници, кои не можејќи така лесно да се прилагодат на новите услови започнуваат процес на напуштање на Македонија. Вакво движење на Турците за иселување од Македонија било поизразено забележано во пролетта 1949 година во Свети Николска и Штипска околија. Настојувањето на турското малцинство "за враќање назад во Турција", Партијата го оценува како "непријателска активност против социјалистичката реконструкција на селото" спроведувана од

⁴⁴⁷ На ден 12.10.1949 година во с.Нивиште, Гостиварска околија, упаднала балистичка банда која, меѓу другото, ја запалила куќата на селанецот Тефик. (АС, Обласен комитет на КПМ - Скопје, к-2, док.бр.655, Информација за изгорената куќа во село Нивиште, 15.10.1949).

⁴⁴⁸ Појавата на уфрлени банди од НР Албанија била карактеристична за цела Западна Македонија, а посебно оперирале во Гостиварска, Тетовска, Ѓорче Петровска околија и Маврово. (АС, фонд: Обласен комитет на КПМ - Скопје, к-4, док.бр. 10, Записник од состанокот на бирото на Обласниот комитет на КПМ - Скопје, 15.07.1949).

⁴⁴⁹ Печатот и документацијата од овој период се мошне богати со најразлични случаи на ИБ-овски притисок и пропаганда, при што се користени многу емигранти ("Нова Македонија", VII, 1778, 22.09.1950, Акиф Леш - уште една "здрава сила" во редовите на "политемигрантите" во информбировските земји).

⁴⁵⁰ Симнувањето на зарот и фереџето на муслиманските жени како акција беше најнапред спроведено во Босна и Херцеговина, а нешто подоцна и во другите средини. (Говор на Авдо Хумо, потпретседател на Владата на НР Босна и Херцеговина во врска со Законот за симнување на фереџето, "Нова Македонија", VII, 1787, 03.10.1950).

⁴⁵¹ Мустафа Карахасан, Крај на темнината, "Народна заедница", VI, 183, 05.01.1951; Уште едно ропско наследство, исто, 188, 07.02.1951.

⁴⁵² "Нова Македонија" VII, 1970, 20.08.1950, Петстотини деведесет Шиптари и Турци-учители од Македонија што се на курс во Скопје, бараат донесување закон за симнување на фереџето; исто, 1973, 16.09.1950, Фереџето - израз на мрачност и назадност; Исто, 1849, 16.12.1950, Симнувањето на фереџето - општо барање на националните малцинства во Македонија.

⁴⁵³ Овој закон, кој содржи 7 члена, забранува "жените да бифат присилувани или наговарани да носат зар и фереџе или на друг начин да си го покриваат лицето" (чл.2.). За прекршителите на оваа одредба се предвидувала казна лишување од слобода до 3 месеци или парична казна до 200.000 динари, и тоа како за жените кои носат зар или фереџе, така и за оние кои бараат од домашните да носат фереџе (чл.3). Со построги казни се казнувале оние кои ги принудувале и се заканувале на жените да носат зар или фереџе и кои ширеле пропаганда во тој дух (чл.4). (Закон за забрана носење зар и фереџе, "Народна заедница", VI, 183, 05.01.1951).

⁴⁵⁴ Така, уште во текот на август 1950 година, 70 Шиптарки во с.Крани (Ресенско) го симнале фереџето ("Нова Македонија", VII, 1756, 27.08.1950, Го симнуваме фереџето за да стапиме во нов живот), Турчинките од килимарницата "Македонски фолклор" во Скопје барајќи донесување на закон, го симнувале самите фереџето (исто, 1755, 26.08.1950, Бараме да се донесе закон за симнување на фереџето). Исто постапувале и жените-Турчинки од Берово (исто); во селата Радолиште и Заграчани 27 најнапредни Шиптарки го симнале фереџето (исто, 1767, 09.09.1950, Во селата Радолиште и Заграчани 27 Шиптарки го симнаа фереџето) итн.

⁴⁵⁵ АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-4, док.бр.118/2, До сите партиски организации (1951).

"разбиената реакција и капиталистичките елементи на селото". Овие "реакционерни елементи", според пишувањето на "Нова Македонија" настапувале со паролата дека турското малцинство мора присилно да влезе во СРЗ, или против него ќе бидат превземени строги санкции. Паролата: "или во задруга или во Турција" се оценува како обид да се внесе незадоволство сред турските маси, да се компромитира власта, политиката на братството и единството и колективизацијата. Затоа се бара поголема будност на активистите и месните селски органи на власта за спречување на непријателските активности и иницијативи за иселување⁴⁵⁶. Појавата на вознемиреност и барањето за иселување од Македонија, ги принудиле и претставниците на Исламската верска заедница во НРМ да дадат посебна изјава во која се поддржува политиката на колективизација на селото која ќе ги доведе селаните Шиптари и Турци до подобар живот. Притоа се "осудуваат поедини реакционерни шехови и оци" кои настапувале со тврдењето дека задругите не биле во склад со исламските прописи⁴⁵⁷.

Ваков процес на иселување на Турците карактеристичен бил и за соседна Бугарија каде што во текот на 1950 година за Турција заминуваат голем број Турци под притисок на тогашната шовинистичка политика на бугарската влада⁴⁵⁸. За разлика од Бугарија, југословенската политика во начело тргнувала од принципот на рамноправноста на народите, но аграрната реформа, откупот, терањето со сила во СРЗ и на крај симнувањето на зарот и фереџето, биле основните причини кои ги принудиле на миграција Турците од Македонија. Ова е еден посебен, комплексен проблем кој бара засебна елаборација на друго место, но сепак би кажале уште неколку работи, присутни во документацијата за селото. Од сето читање на оваа документација, се стекнува едно чувство дека државно-партиската политика за исти дела има поинаков однос кон Турците и Шиптарите. Турското население, "ни криво ни должно како да мора да го плати гевот на петвековното турско османлиско владеење во Македонија"⁴⁵⁹. Ваквата оценка донекаде може да се потврди и од изјавите на Колишевски во "Нова Македонија" во 1954 година, кои им послужиле на партиските организации на терен "правилно" да го согледаат проблемот со Турците, односно нивното "непријателско" држење⁴⁶⁰. Во ригорозната идеолошка-политичка подвоеност на "социјалистички" и "капиталистички" табор, непосредно после втората светска војна, Турците беа "непријателско малцинство" бидејќи нивната матица беше капиталистичка земја за разлика од Шиптарите чија матица припаѓаше во социјалистичкиот табор.

Целокупниот комплекс на меѓунационалните односи наспроти новата државно - партиска власт во периодот 1945-1955 година, од историографски и политиколошки аспект претставува неистражена област, или она што е истражувано се канализирало во духот на негување на политичките определби за братство и единство, со крајно афирмативни конотации, без целосна анализа а противречностите кои секако биле најсилни и најнепомирливи на селото.

⁴⁵⁶ "Нова Македонија", VI, 1353, 14.05.1949, Повеќе будност во однос на активноста од непријателските елементи.

⁴⁵⁷ Исто, 1354, 15.05.1949, Изјава од претставниците на Исламската верска заедница на НРМ.

⁴⁵⁸ Исто, VII, 1789, 05.10.1950, Иселувањето на Турците од Бугарија - дело на шовинистичката политика на Владата на Червенков и ревизионистичкиот став на ЦК на БКП.

⁴⁵⁹ До оваа констатација дошол и Мустафа Кемал Карахасан зборувајќи за иселувањето на Турците од Македонија ("Пулс", 13.02.1992, Турската народност доживеа егзодус).

⁴⁶⁰ АС, фонд: Околински комитет на СКМ - Скопје, к-1, Информација за одекот на изјавата на другарот Лазо во врска со иселувањето на Турците, 19.04.1954; Исто, Информација од 24.10.1954.

ДЕЛ V ДРЖАВНИОТ СЕКТОР И ПЛАНИРАЊЕТО ВО ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО

1. АГРАРОТ И СЕЛОТО ВО ПЛАНСКОТО СТОПАНСТВО

1.1. Политичко - идеолошките основи на планирањето во аграрот

Периодот на административниот-централистички (етатистички) социјализам, покрај другите карактеристики, на теренот на планирањето, најизразено покажува дека било невозможно нецентралистички, територијално или функционално да се влијае врз текот и начинот на развојот во сите домени надвор од главните центри на политичката моќ во земјата. Таквата состојба на работите во 1945 година изгледала сосема нормална и логична и одговарала на етапата што најчесто ја нарекуваме револуционерен етатизам (1945-1947 година). Тоа е период во кој општественото и стопанско планирање на развојот целосно ја изразувало генералната и секторска политика на Партијата. Иако КПЈ званично нема формално-правна владеачка позиција во политичкиот систем на земјата, таа во стварноста и суштински ја игра таа улога. Овде не се работи само за копирање на советското искуство, ниту пак станува збор само за неопходност од централизација на сите средства и сили во услови на опустошеност на земјата после војната. Макар што стојат и првите два аргументи, мораме да додадеме дека се работи првенствено за иманентните особини на комунистичката партија, која во дадените околности почувствувала дека таквата доминантно-насочувачка функција може и треба да ја воспостави, одржува и развива. Тоа била основна карактеристика на состојбата и во поглед на централистичкото планирање на југословенскиот општествено-економски развој во 1945 година и наредните години, приближно до Шестиот конгрес на КПЈ 1952 година.

Административно-централистичката карактеристика, покрај другото, особено била изразена во методологијата на изработката на државните планови, како на оние општо државните така и на секторските. Како и во другите сфери, исто така и во аграрот, таа методологија имала повеќе фази. Во првата фаза МНО прибирале детални податоци за капацитетите во земјоделството на својата територија. Сите овие месни податоци се собирале во околицата и од таму се проследувале до окружните и републички органи за земјоделие. Основен недостаток на овие податоци бил во тоа што тие можеле да бидат точни единствено за државниот сектор, помалку за задружниот, а само приближно за приватниот сектор. Републичките органи ги испраќале податоците до сојузните кои пристапувале кон изработката на глобалниот државен план¹. Во врска со ова, треба да нагласиме дека делокругот на работа и надлежност на органите на власта за земјоделие биле точно пропишани за секое административно-територијално ниво, како што биле јасно определени и хиерархиските односи помеѓу МНО, ОНО, Окружните и Обласни НО, земската и сојузна инстанца. Степенувањето на политичката моќ во однос на нивото на административно-територијалната инстанца на народната власт било строго почитувано во практиката. Затоа, врз база на општата планска линија бил изработен пропорционален план за обновување и производство во југословенскиот аграр за 1946 година. Тој сојузен план понатаму бил "разбиван" по федерални и пониски административно-територијални единици, се до околинско ниво. На ова ниво уште од 1945/46 година постоеле одредени елементи на државен сектор во вид државни земски или околински земјоделски добра, земјоделски тракторски станици, ергели, расадници, а планското влијание требало да го опфати уште и задружниот сектор, а преку него и одредените државни мерки (кредитирање, доделување семе итн.) во извесен степен и индивидуалниот сектор. На пониските територијални нивоа, планот требало да се конкретизира и реализира.

¹ АЈ, 40-46, (Податоци за планирање во земјоделството).

Периодите на планирање на стопанските и други општествени дејности се одредувале според временските критериуми (на рок на траење), а кога станува збор за аграрот на функционално-сезонски, ограничени на пример на една економска година т.е. во суштина краткорочни планови, потоа на перспективно-развојни, т.е. среднорочни кои се однесувале на претстојниот пет годишен период.

Со планирање се започнало веќе во текот на 1945 година, но во дадените околности не можел да се донесе еден општодржавен план. И во текот на 1945 и во 1946 година првенствено била планирана и спроведувана, пред се, обновата на земјата. Последиците од војната барале итно и сеопфатно надминување и сосема било нормално тие проблеми заедно со грижата за обезбедување исхрана на населението да бидат ставени во центарот на вниманието на планирањето на партиските и државни структури².

Краткорочното планирање во почетокот било наметнато од самата содржина на секојдневниот живот. Потемелно, перспективно планирање, поправо неговото спроведување, било можно дури по отстранувањето на најтешките воени последици, откако ќе се создаделе некои елементарни услови за некаков стабилен стопански развој. Прашањето е во тоа дали во пролетта 1947 година и навистина биле стекнати такви услови. Меѓутоа, според позитивните оценки на партискиот врв, највисокиот орган на народната власт на ФНРЈ, после повеќемесечни подготовки го усвојува во април 1947 година првиот Петгодишен план за развој на народното стопанство. Петгодишниот план егзистирал заедно со краткорочните планови, кои решавајќи тековни прашања од поделен регион или стопанска гранка, биле ставени во функција на исполнување на целите на Петгодишниот план.

Влијанието на советското искуство, покрај другите домени, било евидентно и во планирањето во аграрот и околу него³. Тоа може да се поткрепи со следните факти: 1. дел од југословенскиот партиски врв долги години претстојуваше во седиштето на Коминтерната која го прогласи советскиот модел на аграрот за универзален во комунистичкото движење⁴; 2. како сојузници од војната, после нејзиното завршување, беше легализирана мирновременската соработка помеѓу двете земји, а КПЈ ги отвори вратите и на сите влијанија што доаѓаат од првата земја на социјализмот⁵; 3. од СССР во Југославија биле упатени голем број стручни кадри заради пружање помош на водечките југословенски органи, посебно на Стопанскиот совет, Сојузната планска комисија и Министерството за земјоделие⁶; 4. огромен број на преведување на советска стручна литература, посебно полит-економска⁷; 5. во СССР се образувале и студиски доусовршувале или учествувале на советувања во СССР и во другите земји на "народната демократија" голем број југословенски стручњаци. Исто така, кон пропагирањето на советското искуство и решенија, придонесувал целокупниот југословенски печат, каде што секојдневно се појавуваат натписи и фељтони на советски автори⁸.

² В. Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme Privremene Vlade DFJ*. - Beograd 1964, 77.

³ Види: Петогодишни план обнове и развитка народне привреде СССР за 1946-1950 годину. - Београд 1946.

⁴ КПЈ имаше свои претставници во ЦК СКП(б) меѓу кои биле Борис Зихерл, Пуниша Перовиќ и Илија Дошен. (Л. Лазаров, *Општествено-економскиот развој...*, 159).

⁵ Види: Договор за пријателство, взаемна помош и соработка од 11.04.1945 (Сл. лист ДФЈ, 12/1945).

⁶ Истакнати советски аграрни советници биле Тимофеев и Гладилин (АЈ, 40-7-13).

⁷ Би ги навеле, на пример, делата на: Ј. Ватенберг "Задругарство у СССР-у", Задружни савез Војводине, Нови Сад 1946; А. Leontiev, *„Predmet i metod političke ekonomije.."* - Beograd - Zagreb 1946; K.V.Ostrovitjanov, *„Socijalističko planiranje i zakon vrijednosti.."* - Zagreb 1948; A.G.Kozlov, *„Lenjin i Staljin - tvorci političke ekonomije socijalizma.."* - Zagreb 1948, итн.

⁸ Периодот од 1945 до 1948 година избилува со секојдневни написи во југословенскиот печат за советското искуство, така што не е потребно посебно цитирање.

Покрај евидентното влијание на советскиот модел, мораме да нагласиме дека постоеле и јасни разлики, посебно во аграрот. Пред се, во Југославија во 1945 година не се спроведе национализација на земјата како онаа од 1917 година во Советска Русија. Токму тој битен факт диктирал поинаков пристап во начинот на планирањето, посебно во областа на аграрот. Таа различна сопственост над основните производни средства во земјоделството, т.е. преодоминатна приватна сопственост на земјата во Југославија, Советскиот сојуз подоцна ја искористи како една од главните точки на своите идеолошки напади во 1948 година, оптужувајќи ја КПЈ за водење на кулачка политика на село. Југословенското раководство било свесно за тој ограничувачки факт и не било во можност да создава релевантни долгорочни и детални стопански планови. И покрај тоа ограничување, Партијата уште во 1945 година одлучила да изработи општодржавен стопански план за 1946 година. Потпирајќи се на искуството во планирањето во Советскиот сојуз, таа сепак, од почетокот била свесна за фактот дека заради различните услови "треба да бара свои патишта и методи" на планирање⁹. Тоа значело дека општодржавниот стопански план за 1946 година можел да има само рамковни белези. Така, прецизно планирање се врши само за државниот стопански сектор, исто така и за поголем дел од задружниот, кој во очи на 1946 година не претставуваше некој позначаен производен фактор и воглавно се манифестираше во функција на размената, додека стопанското планирање во приватниот сектор во аграрот можело да се регулира и контролира само преку одредени посредни државни мерки. За тоа, на еден состанок на Стопанскиот совет, уште во октомври 1945 година, укажал Министерот за земјоделство, Васа Чубриловиќ, кој вели: "Многу е тешко да се планира во земјоделството зошто имаме два милиони селски стопанства кои произведуваат самостојно". Излез за тие југословенски прилики, Чубриловиќ бара во "компромисното решение", т.е. комбинирање на два правци-примена на принципот на "рентабилност" и примена на "принуда". Поимот принуда не го објаснува, а со рентабилноста пледирал на потребата, колку толку да се обезбедат конкурентни цени за земјоделските производи со што селаните би биле во можност да се снабдуваат со основна индустриска стока¹⁰.

Во стратегиските определби на Партијата, задругарството го претставуваше оној клучен мост кој ќе може плански да влијае врз производството во услови на преодоминантна приватна земјишна сопственост во земјоделството и на селото.

1.2. Аграрот во планирањето за време на обновата

Од аспект на нашиот интерес, важно е прашањето какво место во првиот општодржавен план и во останатите плански документи од периодот на обновата бил даден на аграрот. Ако се гледа само интерно, обновата и развитокот на земјоделството и сточарството многу се детално планирани со значајна грижа и помош на државата. Полјоделското производство, односно производството на житарици, индустриски и крмни растенија било плански разработено по поедини видови култури. Житариците требало да ги задоволат сите потреби на земјата, достигнувајќи го производството од 1939 година или барем приближно толку. Индустриските растенија покрај задоволување на домашните потреби, требало да дадат и еден дел за извоз. Се планирало реонизирање на градинарството, а посебно внимание се посветувало кон планирањето на задоволителни и квалитетни количини сточна храна. Заради обновување на сточарството се планирало снабдување со приплодна и работна стока од странство (на сметка на репарациите и

⁹ Архив ЦК СКЈ, фонд: Комисија за привреду, XI-1/21, Могуќности и задачи планирања у привреди Југославије.

¹⁰ АЈ, 40-2-2, Записник (од седницата на Стопанскиот совет од 6 и 8 окт. 1945).

купување било директно било преку УНПП-а) и од земјата од краевите каде што сточарството било релативно подобро сочувано¹¹.

Исто така, заради поуспешно спроведување на сите планирани мерки во земјоделското производство и на селото, била создадена разгранета структура на органи на власт и добра организација на стручни служби со строго централизиран директивен карактер.

Покрај задругарството, особена улога во спроведувањето на планот во аграрот била дадена на државните земјоделски добра. Тие преку масовното производство на оплеменето квалитетно семе, потоа приплодна стока и садници и со потпирање врз земјоделската наука и практика, требало да го помогнат поинтензивниот развој на селското земјоделско производство. На истата цел требало да послужат ергелите, расадниците, семенските и сточарските станици. Сумарно кажано, во првата година по ослободувањето, државниот аграрен сектор требало првенствено да се стреми кон давање пример и помош на индивидуалниот сектор, а самата производна функција била секундарна¹². Најголема помош во првата година на обновата била очекувана од машинските станици, а обновата на земјоделскиот инвентар била ставена меѓу најголемите плански задачи воопшто¹³. За таква основна ориентација во стопанското планирање, Партијата била определена од самото ослободување, пред се, затоа што тоа бил пат на развојот и на Советскиот сојуз.

Вториот аспект на обновата на аграрот било прашањето на планирањето на организационите поставки на обновата и прашањето на изворите на финансирање, кои воглавно се барале од странските извори-од УНПП-а¹⁴ или на сметка на репарациите. Така, со посебен Закон, во текот на 1945 година бил формиран Фонд за обнова на земјата и помош на постраданите краеве¹⁵. Во Законот се наведува дека, финансиски средства за Фондот ќе се собираат од повеќе извори, меѓу кои: 1.од чистиот доход што ќе се добие од продавање, наем итн. добиен од материјалите и предметите на УНПП-а; 2."од сите приходи добиени по Законот за одземање на војновременските печалби"; 3."од сите одбитоци по Законот за ликвидација на потврдите издадени при разменувањето на окупационите банкноти и за располагање со потражуења на блокираните сметки". Од улатата на процент се ослободувала само исплатата до 5.000 дин., а за земјоделците била предвидена посебна "комбинирана табела", според која износите до 25.000 дин. "ги погодуе поблаго, како да идат од производителна дејност", а износите над оваа сума се сметале за пари "на производителни лица кои нив ги стекнале користејќи ги војновременските услови" кога била висока цената на аграрните производи¹⁶.

И покрај стихијноста, веднаш после ослободувањето, започнала делумно планската обнова на сточарството и поставувањето на материјалните и организациони основи на земјоделската машинска служба. Како доказ за успешноста на планирањето на обновата на аграрот, веќе во

¹¹ "Нова Македонија", III, 468, 12.07.1946, Отпуштени се 10 милиони динари заем за купување добиток и земјоделски инвентар.

¹² Во својот настап на радиото на 13.02.1945 година, Е. Кардељ јасно потенцира дека државниот и задружен сектор се "два главни столба на кои ќе се потпре во стопанството демократската власт" и дека "сојузот на демократските сили... ќе мора да се потпре на сопствени економски позиции, т.е. на јак државен привреден сектор, од каде ќе може да влијае на привредниот развојот" ("Нова Македонија", II, 46, 16.02.1945, Главниот задаток на тилот денеска).

¹³ Архив ЦК СКЈ, фонд: Комисија за привредну обнову, XI 1/21, исто.

¹⁴ Ј. Б. Тито во рефератот на Шестиот конгрес на КПЈ СКЈ наведува дека ФНРЈ добила како помош од УНПП-а храна, стока, разни машини итн. во вредност од 425 милиони долари. (Ј.Б.Тито, Борба комуниста Југославије за социјалистичку демократију, "Комунист", VI, 5-6, 1952).

¹⁵ Закон за формирање на фонд за обнова на земјата и помош на постраданите краеве, донесен на 08.06.1945. (Сл.лист ДФЈ, 39/1945).

¹⁶ "Нова Македонија", II, 137, 14.06.1945, Обновата на земјата и финансиската помош на пострадалите краишта.

1945 година биле наведени следните резултати: во земјата се откупени 154.000 приплодни овци и овнови, од ЈА е превземено и разделено 34.000 коњи, од Бугарија е увезено 2.000 овци, 200 бикови, 100 крави, 80 кобили, 40 пастуви, од УНПП-а се добиени 4.666 коњи, 7.645 мули, 1.091 крави, 10.000 тони сточна храна во концентрат, додека домашната индустрија обезбедила 30.000 тони. До крајот на 1945 година тракторскиот парк нараснал на близу 3.000 трактори, 1.100 вршилки и други машини¹⁷.

Веќе во 1946 година се сметало дека постојат сите услови за премин на организирана планска обнова на земјоделството. Од фондот за обнова на земјата било предвидено 300 милиони динари за земјоделството. Овој паричен кредит бил наменет воглавно за постраданите краеве и за помош на колонистите, но истовремено овие вложувања требало да имаат и попродуктивен ефект. Затоа, во таа поделба, предност добиле сточарството, овоштарството и лозарството, производството на квалитетно семе и плугови, на сојузните и земски земјоделски стопанства¹⁸. Главната сума на кредити, Владата на ФНРЈ ја одобрила на земјоделството во стоков облик. Тој кредит бил 4 пати поголем од паричниот, а бил планиран од требувањата од УНПП-а и од репарациите од Унгарија. Поголем придонес во обновата на земјоделството бил очекуван и од работата на државните земјоделски добра, тракторските станици и домашната индустрија¹⁹. Освен овие сојузни извори и средства, било планирано и учество од поедини земски влади (републиките) во обновата и унапредувањето на земјоделството, како и помош од "богатите селани кои останале во војната најмногу поштедени"²⁰.

Според извештајот за потрошените суми од Фондот за обнова за 1946 година на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, кредитот во износ од 90.500.000 дин. бил инвестиран на следниот начин: 1. во државниот сектор 57.000.000 дин. биле употребени за подигање на МТС; ветеринарни лечилници, земјоделски училишта, лозови и овошни расадници, за изградба на поедини објекти во државните земјоделски стопанства, за расчистување на шумски патишта и за други потреби на шумските отсеци; 2. во задружниот сектор 3.500.000 дин. доделен кредит на вкупно 17 СРЗ; 3. во индивидуалниот сектор 30.000.000 дин. кредит за приватни лица, наменет за набавка на жив и мртов инвентар, особено за земјоделците кои настрадале во војната²¹.

Ваквата распределба на средствата од кредитот наменет за обнова на земјоделството во НРМ, со која неоспорно најповеќе добил државниот сектор, јасно покажува дека тој требало да одигра главна улога во обновата и унапредувањето на земјоделството. Исто така, овој сектор, можел најдиректно да се контролира и да се вклопува во општодржавниот стопански план, за разлика од индивидуалниот сектор каде што државата не можела да поставува некои попрецизни плански директиви. Свесно за сите околности, партиско-државното раководство, означувајќи го земјоделството како "втора најважна алка на нашето стопанство", смета дека тоа "ќе биде прилагодено кон општиот план и вклучено во него пред се индиректно". Ваквото "индиректно" вклучување на аграрот во општиот стопански план, било условено, како што и претходно нагласивме, од доминантноста на приватната сопственост над земјата. Покрај индустријата и земјоделството, сообраќајот, рударството и електрификацијата биле третирани како главни фактори во планирањето на општата стопанска обнова. Притоа, првенство беше дадено на матери-

¹⁷ АЈ, 40-28-62, Обнова пољопривреде.

¹⁸ АЈ, 40-28-62, исто.

¹⁹ За тоа зборуваат документите: "Предлог предлога буџета, расхода и прихода Савезних државних пољопривредних добара за 1945/46 годину" и "Преглед буџета прихода и расхода Управе пољопривредних машинских станица за 1946 годину". (АЈ, исто).

²⁰ АЈ, исто, Буџети републичких министерстава пољопривреде.

²¹ АЈ, 50-88-184, Извештај за поарчаните суми од фондот за обнова, 29.01.1947.

јалната подршка на индустријата пред земјоделството. Ова произлегувало од цврстото убедување на партиското раководство дека приоритетниот развој на индустријата е нужен услов за развој на сите останати стопански гранки, посебно на земјоделството, чие унапредување е поврзано со производството на земјоделски машини и други агротехнички средства и производи.

Наведените карактеристики на планирањето на земјоделството, содржани се во посебниот План на земјоделското производство и потребни средства за 1947 година²², за да добијат подолгорочно и поцелосно определување во првиот Петгодишен стопански план за периодот 1947-1951 година.

1.3. Земјоделството и селото во првиот Петгодишен план (1947-1951)

Расправите околу воведувањето и подготовките за донесување на првиот Петгодишен стопански план највисокото партиско раководство во најголема мера го водело во текот на 1946 година. Во септември 1946 година било предвидено "дека можеби петгодишниот план ќе биде готов за мај 1947"²³, а во декември, Политбирото заклучило "да се доврши дефинитивниот проект на петгодишниот план"²⁴. За Петгодишниот план се расправало во Политбирото и пред неговото формално донесување во Сојузното собрание.²⁵ Тој план всушност бил плод на повеќемесечна, темелна и упорна работа на стопанските органи и на Планската комисија²⁶, кое е потврдено и во Титовиот говор, при неговото усвојување во април 1947 година. Власта на работниот народ, "полетот и хероизмот" на работните маси во натамошната изградба, социјалистичката суштина на државниот стопански сектор, солидарната помош на целата земја, единството на работните маси во градот и селото олицетворени во Народниот фронт, биле темелите на вкупниот плански и општ стопански развој, на кои сметал највисокиот државно-партиски врв²⁷.

Според овој план, основата на стопанскиот развој ја прават индустријализацијата и електрификацијата врз современа техничка база, а особено изградбата на тешката индустрија како главен услов за развој на сите останати стопански гранки²⁸. Вака формулираниот однос помеѓу индустријата и другите стопански гранки, т.е. земјоделството, може да се следи во истапувањето на речиси сите највисоки партиски и државни раководители во текот на 1947 година. "Индустријализацијата на нашата земја", вели Ј. Б. Тито, "неразделно е поврзана со потребите на нашето селанство... не е самата на себе цел...таа е предуслов за остварување на подобар живот на нашите работници, нашите селани, нашата народна интелигенција, нашите работни граѓани"²⁹. "Признавајќи ја водечката улога на индустријата, ние сме сепак далеку од тоа како маштеа да се однесуваме кон земјоделството. Нам подеднакво ни се на срцето земјоделството како и индуст-

²² АМ, фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-3, План пољопривредне производње и потребних средстава.

²³ Архив ЦК СКЈ, III/21, Записник Политироа, 22.09.1946.

²⁴ Архив ЦК СКЈ, III/22, Записник од 24.12.1946.

²⁵ Архив ЦК СКЈ, III/25, Записник од 11.04.1947.

²⁶ Сојузната планска комисија била формирана на 01.02.1946 година со посебен "Закон за општодржавен план и за државните органи за планирање" (Сл.лист ФНРЈ, 45/1946), а била укината на 07.04.1951 година (АЈ, 50-30-52, Указ о реорганизацији Владе Федеративне Народне Републике Југославије, 06.05.1951).

²⁷ Види: Говор Маршала Тита приликом претреса Закона о Петогодишњем плану у Народној скупштини ФНРЈ, Петогодишњи план и наше село. - Београд 1947.

²⁸ Експозето на Претседателот на Сојузната планска комисија Андрија Хебранг, "Петгодишен план за развојот на народното стопанство на Федеративана Народна Република Југославија 1947-1951". - Белград 1947, 25.

²⁹ Говор Маршала Тита..., 11.

ријата”, изјавил, претседателот на Планската комисија, Андрија Хебранг³⁰. Во истата смисла било излагањето на Максим Горановиќ, помошник министер за земјоделие, кој констатира дека ”развитокот на индустријата во петгодишниот план ќе овозможи процут на земјоделството”³¹ и повеќе други излагања. Нивната идеолошка конотација била последица како на желбата поконструктивно да им се објасни на селаните односот помеѓу двете основни стопански гранки така и на борбата против таканаречените ”бранители” на селото кои застапувале гледиште ”дека со индустријализацијата се запоставува нашето селанство”³².

Во планираниот петгодишен период, индустриското производство требало да порасне во однос на 1939 година за пет пати, а аграрното за еден и половина. Иако во Планот не се истакнува директно, земјоделството било подредено на приоритетното место и улога на индустријата, а брзиот развој на индустријата се поставува како основен услов за развој и на останатите стопански гранки, меѓу кои и земјоделството. Со оглед на големото значење на земјоделството како извор на акумулација на индустријата, во планот се бараат можности ”за што подобро органско дополнување на индустријата и земјоделството во нивниот развој”. Тргувајќи од уставните обврски, во Воведниот дел на Планот се бара создавање на ”сите услови за совладување на заостанатоста на земјоделството со интензивна обработка на приватниот селански имот и пружање ефикасна техничка и друга помош на ситните и средни селани”, тие да се ”научат на напредни методи на работа, да се снабдат со сите потребни индустриски производи, со цел да се подобри и наголеми нивното производство за пазар и да се подигне нивната благосостојба и културното ниво”³³.

За остварување на бараниот скок во земјоделството т.е. преминот од екстензивен на интензивен начин на производство, првенствена улога со точно определени задачи добиле државните стопанства. Од нив се бара организационо зацврстување и воведување во работата на сите ”нови придобивки на земјоделската наука” со што, тие би станале ”угледни добра”³⁴.

Покрај државите земјоделски стопанства, во Планот исто така огромна улога се дава на Земјоделските машински станици, за кои се сметало дека ќе овозможат ”битно да се измени стариот експлоататорски капиталистички начин на употреба на земјоделските машини во земјоделското производство”. Тие требало да ја помогнат механизација и зголемувањето на земјоделското производство посебно кај селските работни задруги³⁵.

Највисоките државно-партиски раководители нагласувајќи ја улогата на државниот ”социјалистички сектор” во земјоделството, на повеќе наврати потенцираат дека сето тоа ќе се оствари без посегање во приватната сопственост над земјата. Притоа, особена важност е дадена на задругарството како основен мост помеѓу приватниот и државниот сектор во земјоделството, т.е. како основен чинител на социјалистичката реконструкција на земјоделството. Така, производното задругарство и веќе прифатениот генерален концепт на ”социјалистичка реконструкција на земјоделството”, добило стимулативна поткрепа и на Полит-

³⁰ Из говора Андрије Хебранга приликом претреса Закона о петогодишњем плану у Народној скупштини ФНРЈ, Петогодишњи план и наше село. - Београд 1947, 37-38.

³¹ Максим Горановиќ, Развитац индустрије у Петогодишњем плану омогуќиће процват пољопривреде, Петогодишњи план и наше село. - Београд 1947, 46.

³² Говор Маршала Тита..., 10.

³³ Воведен дел од Законот за Петгодишниот план (Сл.лист ФНРЈ, 36/1947).

³⁴ Н. Магашкиќ, Оспособимо државна пољопривредна добра за извршење задатака из пољопривредног плана, Петогодишњи план ..., 87.

³⁵ Максим Горановиќ, Пољопривреда у Првом Петогодишњем плану, Петогодишњи ..., 67.

бирото на ЦК КПЈ во очи на самото донесување на Петгодишниот план, во смисла "да се превземат мерки за помагање и развoтoк на Работните селански задруги"³⁶.

Вршејќи детална операционализација на сите зацртани задачи, Планот во областа на аграрот бара (чл.2): а) примена на современи методи, зголемување и подобрување на производството во сите земјоделски гранки; вршење на соодветна реонизација на земјоделските култури; воведување нови сорти на земјоделски култури и нови сорти на стока; б) помагање со материјална и стручна помош "на работниот селанец и негово оспособување за примена на современи методи во обработка на земјата и сточарството"; подобрување на снабдувањето на селанецот со неопходните индустриски производи; подигање на културното и материјално ниво на живот на "работниот селанец" итн; в) подигање на производството на земјоделски машини, при што производството на плугови требало да се зголеми преку 9 пати во 1951 година во однос на предвоеното, производството на вештачки ѓубриња за 4,8 пати во однос на предвоеното, а индустријата за преработка на овошје и зарзават да го подигне производството близу 16 пати над предвоеното; г) изведување мелиорации на површина од 400.000 ха, проширување на засеаната површина за 7,7 милиони ха, зголемување на површините под индустриски култури близу 2,5 пати над предвоената површина итн; д) обезбедување исхрана на населението и снабдување на индустријата со суровини и зголемување на вкупното земјоделско производство просечно за 20% над предвоеното; е) примена на агротехнички мерки заради наголемување на плодноста на земјиштето и подигање на просечниот принос на белите житарици по хектар за 15%, на пченката за 20%, на поедините сорти индустриски растенија за 8-30% спрема предвоениот принос; ж) зголемување на бројот на стоката на говедата за 16%, на свињите за 71%, а на овците за 46% со едновремено подобрување на нивниот квалитет и продуктивност; з) рационално искористување, заштита и чување на шумите, како и изградување на шумски кадри; с) обезбедување на сите потребни мерки за унапредување на селките работни задруги и организационо и стручно подигање на државните земјоделски добра на нивото на угледни добра (чл.2 од Законот).

Вака накусо изложените плански задачи во земјоделството покажуваат дека пред аграрот биле поставени многу крупни задачи и чекори кои објективно не можеле да се остварат во дадените услови на сеопшта немаштија и во услови на блокада од страна на информбировските земји во која се најде ФНРЈ после 1948 година.

1.3.1. Аграрот во петгодишното планирање на стопанството на НРМ

После донесувањето на сојузниот Закон за петгодишно стопанско планирање од 11.04.1947 година, аналогни закони биле усвојувани по народните републики. Законот за Петгодишен план за развoтoкoт на народното стопанство на НРМ за годините 1947-1951 го донесло републичкото Народно собрание на 26.04.1947 година. Прва основна задача на овој план била "полната ликвидација на стопанската и техничката заостанатост на републиката" и развивањето на "социјалистичкиот сектор на нашето стопанство-носител на напредокот и развoтoкoт на производните сили"³⁷. Со него фактички почува првата етапа од процесот на ликвидирањето на економската, просветно-културната и техничка заостанатост на НРМ. Основната поента на Петгодишниот план беше оправдано ставена во индустријализацијата и електрификацијата на Маке-

³⁶ Архив ЦК СКЈ, III/25, Седница на Политбирото од 11.04.1947.

³⁷ Историски архив на Охрид, фонд: Околински народен одбор-Струга (Фонд во средување), к-34.2/1947, Закон за Петгодишниот план за развoтoкoт на народното стопанство на Струшка околија во годините 1947-1951.

донија, како основен предуслов за ликвидирање на огромната економска заостанатост на Републиката³⁸.

Иако акцентот на развојот беше ставен врз индустријализацијата и електрификацијата на земјата, присутни се и настојувањата да им се посвети внимание и на другите стопански гранки, меѓу кои и на земјоделството. Целта на целокупното планирање во земјоделството беше неговото преминување од екстензивно кон степен на интензивно производство. Тоа всушност е нагласено уште во првиот дел од задачите на Петгодишниот план за Македонија, (чл.3) каде што стои: "Земјоделството да се преобрази во модерно и интензивно. Затоа да се осигурат технички и материјални средства. Во школи и кооперации и преку масовните организации да се оспособи работниот селанец за применување на современи средства за обработка на земјата..."³⁹. Модерната обработка на земјата се сметала за единствениот и основен предуслов за зголемување на продуктивноста на трудот во земјоделството и за зголемување на квантитетот и квалитетот на производите.

Аналогно на членот 2 од Сојузниот Закон, во членот 3 од републичкиот Закон во 18 потточки се наведуваат целите и задачите што треба да се исполнат со Петгодишниот план во земјоделството. Покрај наведениот став за модернизација на земјоделството, веднаш се поставува задачата "да се изврши коренита преорјентација во земјоделското производство кон индустриски култури врз основа на претходното проучено реонизирање" со цел "да се создаде суровинска база за индустријата и да се зголеми рентабилитетот на земјоделското производство". Преорјентацијата кон индустриски култури се наоѓа во корелација со главната задача на Петгодишниот план - индустријализацијата на земјата како превасходна задача на која беа подредени сите други задачи во стопанскиот развој на земјата. Од тука произлегува планираниот пораст на производството на индустриски култури (чл.25), прикажан во табелата 5.1.

Покрај изразеното насочување на земјоделството кон производство на суровини за индустријата, негова првенствена цел била обезбедување на исхрана на населението. Во тие рамки се планира зголемување на просечниот принос на белите житарици за 23% по хектар. Заради обезбедување на помасовно и поинтензивно аграрно производство во НРМ, се планира: извршување на мелиоративни и други зафати заради проширување на обработливите површини; проучување и проширување на нови сорти земјоделски култури и расен добиток; постојано подигање на техничкото ниво и организацијата на работа на МТС; снабдување на земјоделството со селекционирано семе, садници, приплоден добиток, лекови за добиток и средства за заштита на растенијата; обезбедување на материјална и стручна помош на СРЗ; подигање на степенот на техниката и организацијата на државните земјоделски стопанства и ред други мерки⁴⁰.

³⁸ Л. Лазаров, Првиот Петгодишен план и неговото суштинско значење за премин кон планско стопанисување во социјалистичката изградба на Македонија, "Историја", XI, 1975/1, 127.

³⁹ Петогодишен план за развитокот на народното стопанство на НРМ во годините 1947-1951, Петгодишен план за развитокот на народното стопанство на федеративна Народна Република Југославија, 1947-1951 и на народните републики. - Белград 1947, 390-392, 404-409.

⁴⁰ Закон за Петгодишниот план за развитокот на народното стопанство на Народна Република Македонија во годините 1947-1951, исто, 427.

ТАБЕЛА 5.1. Планиран пораст на производството на индустриски култури

	1939	1951	Вкупно (%)
1. Посевани површини (во 1000 ха)	26	95	365
Тутун	9,6	25	263
Памук	5,6	23	410
Афион	8,0	12	146
Сусам	1,7	13	739
Сончоглед	0,1	9	812
Рицинус	-	2	-
Кикирики	-	3	-
Анасон	0,3	0,5	160
Коноп	0,5	2	400
Лен	0,04	0,2	500
2. Производство (100 мц)	1939	1951	Вкупно (%)
Тутун	583	2530	433
Памук	54	690	1277
Афион	5,1	12	210
Сусам	29	780	2689
Сончоглед	17	1140	6705
Рицинус	-	300	-
Кикирики	-	360	-
Анасон	9,4	30	319
Коноп	26	160	615
Лен	3,5	8	228

Покрај изразеното насочување на земјоделството кон производство на сировини за индустријата, негова првенствена цел била обезбедување на исхрана на населението. Во тие рамки се планира зголемување на просечниот принос на белите житарици за 23% по хектар. Заради обезбедување на помасовно и поинтензивно аграрно производство во НРМ, се планира: извршување на мелиоративни и други зафати заради проширување на обработливите површини; проучување и проширување на нови сорти земјоделски култури и расен добиток; постојано подигање на техничкото ниво и организацијата на работа на МТС; снабдување на земјоделството со селекционирано семе, садници, приплоден добиток, лекови за добиток и средства за заштита на растенијата; обезбедување на материјална и стручна помош на СРЗ; подигање на степенот на техниката и организацијата на државните земјоделски стопанства и ред други мерки⁴¹.

Покрај овие мерки, во планот се планираат и бројни задачи на полето на шумарството, меѓу кои: пошумување во пошироки размери на голетините и мелиорација на шикарите и опустошените

⁴¹ Закон за Петгодишниот план за развитокот на народното стопанство на Народна Република Македонија во годините 1947-1951, исто, 427.

шуми; уредување на пороиштата; проширување на експлоатацијата на дотогаш "неотворените шуми"; засилување на искористувањето на споредните шумски производи и порационално користење на планинските пасишта и суватите со создавање на државни планински стопанства⁴².

Објаснувањето на значењето на Петгодишниот план и поттикнувањето на задачите кои од него произлегувале било предмет на жива агитација на Партијата, органите на власта, Народниот фронт, Народната младина, не само во 1947, туку во полна мера и во целата 1948 година. Планот бил во многу наврати разгледуван и претресуван на републичко ниво и во аграрната сфера. Најчесто се потсетувало на тешката положба на селанството во Стара Југославија за да може поилустративно да се истакне перспективата на земјоделството и селото која требало да се оствари низ Петгодишниот план⁴³. Објаснувано е дека без постоење на силна индустрија која ќе произведува земјоделски машини и алат, без вештачко ѓубре и други хемиски средства, без електрификација нема напредок во аграрот⁴⁴.

Донесувањето на сојузниот и републичкиот Петгодишен план било пропратено со превземање на мноштво плански работни задачи од страна на околските и окружни одбори на народниот фронт. Готовноста на најмасовните општествено-политички организации за доброволно извршување на многу важни задачи од пошироко општествено значење била во функција на позитивно влијание на создавањето поповолно расположение сред народот и кон петгодишното планирање.

Главна карактеристика на македонскиот Закон за Петгодишен план со оглед на дадените околности било преамбициозното зацртување на развојот на Републиката во сите стопански области. Така и во аграрот се требало да се зголеми, подобри, натфрли. Најнапред во однос на зголемувањето на обработливите површини се планирало отворање на 105.000 ха нова површина земја⁴⁵, или од 487.000 на 570.000 ха, што би претставувало зголемување од 17%. Ова зголемување се планирало да се добие за сметка на угарите, со исушување на големи површини мочуришта и со мелиорација на извесен дел обработлива површина. Според податоците од тој период, угарите во Македонија зафаќале 10% од работната земја⁴⁶. Најголем дел нови површини се сметало дека ќе се добијат со исушување на мочуриштата така што "од 75.000 ха површина што ќе се мелиорираат, значителен дел отпаѓа на блатиштата" како по р.Црна, Вардар, Моноспитово, Струмичкото блато итн. Со тоа истовремено се отстранувале и големите лежишта на маларија од која во Македонија годишно боледувале повеќе од 300.000 луѓе⁴⁷.

Уште една многу важна карактеристика на Петгодишниот план во областа на аграрот беше преорјентацијата на земјоделското производство во Македонија од житни кон индустриски култури. На оваа карактеристика на Планот посебно се обрнува внимание како во говорите на највисоките државно-партиски раководители, така и во целокупната масовна пропаганда. Веќе видовме колкави се процентите на планираното зголемување на производството на поедини индустриски култури, така што "во однос на 1939 година се планира наголемување на производството за 378% или од 29.000 ха во 1939, на 95.000 ха обработлива површина засеана со памук,

⁴² Исто, 390-392.

⁴³ Ј. Б. Тито, Говор на Белградското радио по повод Новата 1947 година, "Нова Македонија", IV, 616, 01.01.1947.

⁴⁴ Види: Максим Горановиќ, Развитац индустрије у Петогодишњем плану омогуќије процват пољопривреде, Петогодишњи план и наше село. - Београд 1947.

⁴⁵ Говорот на Лазар Колишевски, Претрес на Законо-проектот за Петгодишниот план во Народната скупштина на ФНРЈ, "Нова Македонија", IV, 717, 29.04.1947.

⁴⁶ С. Лазаров, Во текот на Петгодишниот план нашето земјоделие ќе се отргне од стопанската заостанатост, "Нова Македонија", IV, 726, 11.05.1947.

⁴⁷ Говорот на Лазар Колишевски, исто.

сончоглед, сусам и други индустриски култури"⁴⁸. Како што се верувало, а со тоа се убедувале и селанските маси, зголемувањето на производството на индустриски култури требало да придонесе за зголемување на извозниот фонд, особено зголеменото производство на тутун, со што се сметало дека индустријата ќе се снабдува со потребните машини од странство. Во поглед на памукот се нагласува дека оваа преорјентација го означува "првиот решителен чекор во тежнението нашата држава да стане што понезависна од странство во поглед на увозот на овој важен артикл..."⁴⁹.

Понатаму, во истиот пропагандистички дух, во настојувањето селанецот да се убеди да засадува индустриски култури наместо житородни, се свртува неговото внимание при откупот. За садењето на индустриски култури селанецот бил стимулиран како со цените, така и со добивање на одредени количини житарици и индустриски производи.

Петгодишниот план исто така предвидувал наголемување на површините под градинарски култури од 12.000 ха во 1939, на 60.000 ха во 1951 година, односно за 5 пати. Според производството од 1939 година пак, кога со фуражни растенија биле засеани само 10.000 ха, за 1951 година се планирани 50.000 ха.

Во истиот дух, во лозарството и овоштарството, во сточарството и во сите други сегменти на аграрот се планира интензивирање на производството, негово проширување и модернизирање. Во сето тоа, посебно место му се дава на задружниот сектор во земјоделството (коопераривното стопанство), кое требало да израсне во угледен пример за индивидуалното земјоделско стопанство.

1.4. Судирот со ИБ и Петгодишниот план - напуштање на Советскиот модел во планирањето

Од донесувањето на Петгодишниот план до средината на 1948 година, највисокото партиско раководство знатно ја доизградува својата дотогашна аграрна политика, така што од половината на 1948 и во текот на 1949 година аграрот станува централен јазол на партиското интересирање и интервенирање во тековите на општествените односи. Притоа, забележливи беа низа државни продори со цел да се изнајдат што е можно поприкладни методи и побрзи патишта во приближувањето и приведувањето на земјоделството и селото на трасираниот социјалистички колосек. Оваа констатација стои во корелација со следните две тези кои претходно беа разработени: 1) дека државно-партиското раководство пред судирот со ИБ доследно и континуирано се занимавало со голем број аспекти од областа на аграрното и селанското прашање заради социјалистичката преобразба на аграрот воопшто; 2) дека судирот со ИБ не предизвикал ни до крајот на 1948 година радикална промена на правецот на генералната партиска линија во аграрната политика на земјата. Дури во почетокот на 1949 година се отвори процесот на поинтензивна аграрна колективизација во Југославија.

Тезата за доследно и континуирано настојување на државно-партиското раководство да ги насочи аграрните односи во најширока смисла во насока на нивната "социјалистичка преобразба" веќе ја потврдилме низ претходните излагања. Овде само би нагласиле дека, иако на саканите промени во земјоделството и селото во текот на 1945 и 1946 година сеуште не им биле додавани ознаките "социјалистичка преобразба", "социјалистичка реконструкција", и биле користени придавките изведени од именката "народ", суштински се работело за долгорочна стратегиска цел на

⁴⁸ С. Лазаров, исто.

⁴⁹ Говорот на Лазар Колишевски, исто.

Партијата која не се откажувала од социјалистичката преобразба на селото. Тука всушност станува збор само за прашањето на темпото на ваквиот развој и за неопходноста од постепено во општествено-економските промени на село. Главното средство на Партијата за постигнување на нејзината долгорочна стратегиска цел во аграрот (воспоставување социјалистички продукциони односи) беше концептот на земјоделското задругарство сфатено во најширока смисла. Со донесувањето на Петгодишниот план, концептот на задругарството во текот на 1947 година бил студиозно разработен за југословнеските прилики и на крајот на годината прифатен од Политбирото како фронтален пат за преобразба на земјоделството и селото⁵⁰. Меѓу другото, задругарството се третираше како основна организациона форма која ќе овозможи примена на пошироко општествено планирање, примена на научни методи, стручно-оперативно раководење, обезбедување на рентабилна употреба на техника во обработката на земјата итн, односно ќе биде онаа економска организација која ќе изврши радикална измена во ситно-сопственичката структура на земјата и на тој начин ќе го вклучи земјоделството во системот на планско стопанство⁵¹.

Програмата усвоена на Петтиот конгрес на КПЈ и останатите документи за аграрната политика на Партијата, останаа на снага до Вториот пленум на ЦК КПЈ, кога јасно беше концепирана определбата за забрзана и сеопфатна социјалистичка преобразба на земјоделството и селото. Меѓутоа, затегнатоста на односите помеѓу Југославија и СССР која се јавува од крајот на 1947 година и која се развива и засилува со политички, а потоа и со економски притисок и најразлични други мерки и на останатите членки на ИБ врз Југославија, веќе во текот на 1948 година го принудиле државно-партиското раководство да носи одредени мерки со кои требало на некој начин да се компензира ускратувањето на порано договорената стопанска соработка и помош од тие земји⁵². Така, Народниот заем на Петгодишниот план на развитокот на народното стопанство на ФНРЈ во износ од 3,5 милијарди динари, распишан на 03.06.1948 година, требало уште посилно да ги мобилизира домашните работни потенцијали и да ја отстрани опасноста од неисполнувањето на Планот⁵³. Заемот бил распишан под паролите "Вистината мора да победи" и "Со работата ќе докажеме дека Југославија гради социјализам". Со оглед на тоа што судирот со ИБ веќе се обелоденува во јавноста и исполнувањето на сите плански задачи директно се поврзува со докажувањето на лојалноста кон ФНРЈ и КПЈ, односно кон докажувањето дека Југославија гради социјализам, а социјализмот ќе може да се изгради само со целосно исполнување на Планот.

На линијата на зацврстување на идеолошкото и политичкото единство на масите, а посебно од потребата за нивно поинтензивно работно ангажирање во стопанството, била и Резолуцијата која на заедничката седница на Сојузниот совет и Соборот на народите ја донесло Народното собрание на ФНРЈ кон крајот на септември. Целокупниот работен народ на градот и селото и сите народи на Југославија се повикувале на "неуморна упорна работа" врз спроведување на Петгодишниот план, а Собранието во "извонредното воодушевување и самопрегорот" на работните маси го гледа "основниот гарант за совладување на сите тешкотии"⁵⁴. Но покрај се, репресивните

⁵⁰ Види: Е. Кардељ, Земљорадничко задругарство у планској привреди, "Комунист", 3, 1947; Зборник материјала о задругарству. - Комитет за задругарство Владе ФНРЈ. - Београд 1948, 24.

⁵¹ Борба за план, Говорот на потпретседателот на Сојузната влада Едвард Кардељ (одржан во Народната скупштина на ФНРЈ од 22 до 25 април 1948 година). - Скопје, 1948, 16-20.

⁵² Ј. Б. Тито, Борба комуниста Југославије за социјалистичку демократију, Реферат на VI Конгресу КПЈ, "Комунист", VI, 5-6, 1952, 48-51.

⁵³ Сл.лист ФНРЈ, 47/1948, Уредба о Народном зајму Петогодишњег плана развитка народне привреде ФНРЈ, 05.06.1948.

⁵⁴ Narodna skupština FNRJ, Šesto redovno zasedanje Veća naroda i Saveznog veća, 27-29.09.1948, stenografske beleške, Beograd, 1941, 209.

мерки кои земјите на ИБ во стопански поглед ги превзеле против Југославија, морале негативно да се одразат во извршувањето на планираните задачи, во тие рамки и во областа на аграрот.

Како резултат на силниот притисок на ИБ врз ФНРЈ беше секако и радикалното свртување во југословенската аграрна политика, т.е. започнувањето на интензивната колективизација на селото која, како што видовме, на почетокот на педесеттите години претрпе целосен неуспех. Насилното формирање на СРЗ и високите откупни задолженија на селаните, заедно со присутните ножици на цените на штета на селото, беа онаа база од која се извлекуваа основните средства за првобитната социјалистичка акумулација во Југославија, т.е. основните средства за изведување на планската индустријализација и електрификација на земјата⁵⁵.

Во текот на 1950 година бил распишан и Вториот народен заем на Петгодишниот план, кој се остварувал по пат на доброволен јавен упис и се отплаќал во рок од 10 години со камата од 8% годишно⁵⁶. Кон распишувањето на овој заем најнапред придонесло зголемувањето на воениот буџет⁵⁷, а потоа фактот што 1950 година била извонредно сушна година во која потфрлило очекуваното земјоделско производство. Покрај тоа, војната во Кореа во 1950 година предизвикала скок на цените на светскиот пазар⁵⁸, а кредитите кои ФНРЈ била принудена да ги зема од западните земји биле со високи камати. Под нивниот притисок, Југославија морала да ја надокнади на странските сопственици вредноста на имотите национализирани во Југославија во 1946 година итн.⁵⁹ Покрај сите јавни извештаи во кои се величаат успехите од исполнувањето на Планот, факт е дека тој не можел да се реализира и по цена на сите притисоци и масовни работни акции. Заради тоа, бил донесен и Закон за продолжување на Петгодишниот план⁶⁰, според кој извршувањето на Планот се продолжувало за една година.

После сушата од 1950 година, настапила сушата од 1952 година со која земјоделското производство било тешко погодено. Затоа, Стопанскиот совет соопштува дека "производството на житарици, поради сушата, помало е за 37% од производството во просечна година. Слична е ситуацијата и кај останатите земјоделски производи. Вкупната штета предизвикана од сушата изнесува 144 милијарди динари". Така, според извештаите за приносите во 1952 година се констатира дека во однос на 1951 година производството на пченка потфрлило за 64,7%, на сончоглед за 46,5%, на компир за 75%, на грав за 76,6% итн.⁶¹ Инаку, во просечна година,

⁵⁵ Во таа смисла би го цитирале Кидрич, кој на седницата на Стопанскиот совет од 16.02.1951, меѓу другото, нагласува: "Нашата трговска политика во прв ред е насочена кон тоа да почне повентинување на цената на земјоделските производи... Со оглед на фактот што на село имаше најмногу пари, моравме да ја отпочнеме оваа наша трговска политика со високи цени на индустриската стока" и дека "сеуште на село има отповеќе пари, но наскоро ќе настапи момент кога на селанецот ќе му снема пари и кога ќе биде принуден да ги изнесува на пазар своите производи..." (АЈ, 40-39, Записник са седнице одржане 16.02.1951 год. у Привредном савету Владе ФНРЈ, Наша садашња економска политика, реф. друг Кидрич).

⁵⁶ Сл.лист на ФНРЈ, 40/1950.

⁵⁷ Ј. Б. Тито во рефератот на Шестиот конгрес на КПЈ изнесува дека во периодот од 1948 до 1952 година "вонредните трошоци заради народната одбрана, што ги предизвикало агресивното настапување на СССР и неговите сателити... изнесуваат 1.407.500.000 долари" или вкупно за воениот буџет биле потрошени 3.581.000.000 долари. Од друга страна, на ФНРЈ како помош за одржување на "одбрамбената способност против агресивниот притисок... дадена е помош во храна... вкупно 241.200.000 долари". ("Комунист", VI, 5-6, 1952, 53/54).

⁵⁸ Објаснувајќи ги новите стопански мерки од 1950 година Кидрич на конференцијата на Стопанскиот совет од 16.02.1951 година наведува дека една третина од превземените мерки произлегувале од потешкотите во врска со сушата, додека две третини произлегувале од ситуацијата на светскиот пазар (текстилот поскапел за 100% итн.). (АЈ, 40-39, Записник са седнице, 16.02.1951, исто).

⁵⁹ В. Petranović, М. Zêčević, Jugoslavija 1918-1984. - Beograd 1985, 812.

⁶⁰ Сл.лист ФНРЈ, 71/1950, Закон о продужењу извршења Закона о Петгодишњем плану развитка народне привреде Федеративне Народне Републике Југославије у годинама 1947-1951.

⁶¹ АЈ, 40-39, Саопштење привредног савета Владе ФНРЈ о последицама овогодишње суше и мерама за нивно савладавање, 15.10.1952.

вредноста на земјоделското производство во Југославија изнесувала околу 452 милијарди динари (сметано според цените од 1952 година). Во 1950 година таа изнесувала 333 милијарди динари, а во 1952 година 308 милијарди динари, или сметано според просекот, сушата во 1950 година предизвикала штета од 119 милијарди динари, а од 1952 година 144 милијарди динари. Заедно пресметано, вкупната штета изнесувала 263 милијарди динари или околу 880 милиони долари⁶².

Последиците од сушата директно се одразиле врз индустријата која користела сировини од земјоделството како и врз обезбедувањето храна во сточарството. Сепак, најтешко за државата било драстичното смалување на планираниот извоз на земјоделски производи, а покрај тоа, недостатокот на додатни средства за увоз на жито за прехрана на населението во втората половина на 1952 и првата половина на 1953 година⁶³.

Заради ублажување на последиците од сушата, биле превземени низа мерки, меѓу кои бил забранет извозот на житарици, маснотии и сточна храна и увозот на индустриска стока која не е неопходна; бил наголемен извозот на индустриските и земјоделски производи кои ги имало на пазарот, а намален увозот на сировини и инвестициона опрема; била изострена контролата на исплатите од буџетот; воведена редукција на расходите во сите сектори на државните и воени органи; се барале начини да не се зголемуваат куповните фондови на потрошувачите; станарините биле зголемени за 100% итн.⁶⁴.

Сите овие околности, покрај информбировскиот притисок, делувале врз тешкото реализирање на зацртаните плански задачи. Евидентно е дека остварувањето на Петгодишниот план особено потфрлило во аграрот т.е. во земјоделското производство. Така, при изработката на Планот за 1954 година, Сојузниот извршен совет мора да констатира дека "заради повеќегодишното заостанување на земјоделското производство во однос на повоениот развој на индустриското производство, а со истовремен пораст на вкупното (посебно градското) население", ниту родната 1953 година, ниту пак знатниот пораст на општествениот производ, не можеле да ги решат тешкотиите кои биле резултат од релативното заостанување на земјоделството. "Тие тешкотии се гледаат, пред се, во недоволното производство и во ниската продуктивност на трудот во земјоделството"⁶⁵. Исто така, "земјоделското население кое во 1951 година претставува 68% од населението, во народниот доход учествува со вкупно 34%. Тоа ни покажува дека во земјоделството знатно е пониска продуктивноста отколку во другите стопански области... Вкупниот вишок на производи во земјоделството за 1952 година изнесува 37.170.000 динари, или 13% од доходот. Тој е мал во однос на другите стопански гранки во нашата земја, а поготово кога ќе се спореди со вишокот производи што ги остварува земјоделството во технички развиените земји. Тоа покажува дека во подигањето на земјоделството ни претстојат уште крупни задачи..."⁶⁶.

Планираната реконструкција на селото по пат на форсирање на СРЗ во 1953 година дефинитивно беше напуштена, а државата бара разни начини да ја зголеми продуктивноста на трудот во земјоделството. Притоа, со убедување дека "иднината неминовно води кон создавање на крупни стопанства", ЦК на КПМ смета дека е "потребно економски да овозможиме да се и кај нас раз-

⁶² Ј. Б. Тито, Борба комуниста ..., "Комунист", исто.

⁶³ Извозот на земјоделски производи во 1951-52 година изнесувал 35 милијарди динари, а увозот 11 милијарди, а за 1952/53 година се сметало дека извозот ќе падне на 10 милијарди динари, со истовремено зголемување на издатоците на увоз на жито (АЈ, 40-39, Саопштење привредног савета..., 15.10.1952).

⁶⁴ АЈ, 40-39, Саопштење..., 15.10.1952.

⁶⁵ Предлог друштвеног плана Федеративне Народне Републике Југославије за 1954 годину (са документацијом). - Београд 1954, 9.

⁶⁶ Артур Старц, Пољопривреда у предлогу друштвеног плана, О друштвеном плану ФНРЈ. - Београд 1952, 70-71.

вива процесот на диференцијација на селото и на нормален начин врши концентрација на земјата, средствата и трудот во селското стопанство”, а организационите облици на таа концентрација се бара да бидат што поразлични, според конкретните услови и степенот на свеста на непосредните производители⁶⁷. Не напуштајќи ја концепцијата за социјалистичка реконструкција на земјоделството преку јакнење на задружниот и државниот сектор, но врз база на почитување на доброволноста, Партијата смета дека “индивидуалните стопанства ќе мораат жилаво да се борат во остра конкуренција со социјалистичките земјоделски претпријатија и задруги, како крупни и модерни стопански единици”. Насочувајќи го развојот во ваков правец, ЦК КПМ се залага во наредниот период (се планирало до 1962 година) да се пушти делувањето на економските закони во областа на земјоделството: а) да се дозволи слободен промет на земјата помеѓу лица и организации кои претежно се занимаваат со земјоделско производство, со ограничување на приватниот посед до одредениот максимум; б) да се ревидираат позитивните прописи во даночната политика, со ставање на сите земјоделски стопанства “под еднаков критериум, задржувајќи и за напред прогресивната скала само ревидирана во поглед нејзината острина”; в) да се подобри кредитирањето и да му се даде поголема можност на приватниот сектор за користење на кредити итн⁶⁸.

Сите овие насоки во развојот на аграрот зборуваат за барањето на најразлични начини за лична заинтересираност на земјоделскиот производител за поголемо производство и продуктивност на трудот, со постепено ослободување од повеќе наметнати административни мерки на државата. Во тие рамки беше напуштен и советскиот модел во планирањето, со крути норми, централизирано и детално, а се пристапи кон изработување на рамковни планови, поеластични и поотворени кон промените и барањата на секојдневниот живот и на актуелниот развој.

⁶⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Комисија за село, к-37, Сегашната положба на селското стопанство (реферат), 36.

⁶⁸ АМ, исто, 37-39.

2. ДРЖАВНИОТ СЕКТОР ВО ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО

2.1. Државни земјоделски стопанства

Покрај задругите, државните земјоделски стопанства биле главниот фактор за јакнење на социјалистичкиот сектор и на планирањето во аграрот. Уште со спроведувањето на ЗАРИК, дел од аграрниот фонд т.е. 52,73% бил наменет за социјалистичкиот сектор, а останатата земаја-47,27%, била поделена на сиромашните селани и аграрните интересенти. Меѓутоа, пред дефинитивната поделба на земјата, Аграрниот совет на ДФЈ го разгледувал прашањето на државните земјоделски стопанства од сојузен, федерален и локален карактер, соочен со тенденцијата, присутна во целата држава "кај сите степени на народните власти и кај најразличните надлештва и установи... да задржат во свои раце или да добијат големи комплекси обработлива земја". Ваквото настојување доаѓало во судир со целите на самата аграрна реформа, која требало првенствено да ги задоволи барањата на сиромашното селанство, заради што, Аграрниот совет "застанал на гледиште дека оваа тенденција мора да се сузбие како нездрава и неоправдана"⁶⁹.

Според член 30. од сојузниот ЗАРИК, министрите за земјоделие од сите федерални единици биле задолжени да изработат целосен план за тоа кои земјишни површини и во каков обем ќе треба да се одделат од државниот земјишен фонд за сојузните, земски и локални земјоделски добра, за социјалните и научни институции, како и за воените гарнизони. Меѓутоа, во поглед на државните земјоделски добра, Аграрниот совет застанал на гледиште дека тие земјишта треба да се ограничат на најнужните потреби, така што да може државата преку тие добра "да пружи ефикасна помош за општото унапредување на земјоделството..."⁷⁰. Ваквиот став на Аграрниот совет во однос на државните земјоделски стопанства бил контрадикторен, бидејќи во тие услови, на постојната површина не било возможно овие стопанства да ги остварат сите задачи кои пред нив ги поставувала државата.

Низ печатот во текот на 1945/46 година се потенцира дека државните земјоделски стопанства "ќе одиграат крупна роља во развитието на нашето земјоделство" и дека тие ќе бидат "узори, обрасци за едно ново стопанисање во нашето земјоделие поставено на рационални основи..."⁷¹. Создавањето на силен социјалистички сектор, требало, пред се, да послужи како средство за целосна социјалистичка реконструкција на земјоделството во Југославија.

Според пописот од 1931 година државниот сектор зафаќал 95.860 ха или 0,7% земјоделска површина, а според податоците од 1950 година таа површина пораснала на 3,831.000 ха или 24,2%. Таа земјоделска површина била распределена на државните стопанства, на економиите на претпријатијата и на државните установи и општествени организации, при што во текот на 1945 година, најкрупни биле државните земјоделски стопанства (добра) кои просечно зафаќале 435 ха земјоделска површина. Во нив средствата за производство биле во рацете на државата, а стопанисувањето им се одвивало воглавно по принципите кои важеле за државните стопански претпријатија⁷².

⁶⁹ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-6, Министерству пољопривреде и шумарства - Скопје, 11.12.1945.

⁷⁰ АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, исто.

⁷¹ "Нова Македонија", II, 175, 28.07.1945, Значењето на државното имање во Демир Капија за нашето стопанство.

⁷² Stjepan Lovrenović, Poljoprivredni razvitak FNRJ. - Beograd 1954, 54-55.

До крајот на 1946 година во НРМ работеле 53 државни земјоделски стопанства со површина од 6.290 ха. Поголем број од нив, т.е. со површина од 4.910 ха биле формирани во бивша Југославија и претставувале претежно мали овошни или лозови расадници. Во текот на фашистичката окупација, овие стопанства биле доста запустени, производството им се намалило, а работниот добиток и работен инвентар им биле ограбени. Со спроведувањето на ЗАРИК во НРМ, во почетокот на 1946 година биле формирани од земјишниот фонд: 9 семејнопроизводителни стопанства со површина од 1.050 ха, Земјоделски околиски станици со 26 ха и извршено проширување на 10 стари стопанства со 304 ха, или општата површина на државните земјоделски стопанства била наголемена со 1.380 ха⁷³. Ваквото квантитативно наголемување на површините не можело да ја негира оценката дадена од страна на Контролната комисија при Владата на НРМ дека "со нимното производство не би можеле да задоволиме минимум од настанатите... нужди во земјоделието"⁷⁴.

Значењето што би било давано на овие стопанства во повоениот развој било огромно. Тие требало да претставуваат угледни имоти на кои видно би се манифестирале сите предности на крупното стоково производство: организација и поделба на трудот, примена на најсовремена механизација и агротехника, оправданоста на плодоредите и друго и соодветно на сето тоа и подигање на повисока производност на трудот. Покрај оваа огледна улога, тие имале и практични задачи, пред се за производство на селективно семе и приплодна стока, потоа за снабдување на градовите и индустриските населби со прехранбени производи, така што со таквата своја интервенција на пазарот би влијаеле врз опаѓањето на цените на тие производи. Ваквата улога на државните земјоделски стопанства беше потенцирана и во првиот Петгодишен план, каде што, меѓу другото, се бараше организационо зајакнување на државните земјоделски стопанства и нивно оспособување за извршување на "својата основна задача т.е. снабдувањето на селските трудови кооперации и селските стопанства со квалитетно семе, добар овошен и лозов посадочен материјал, добар приплоден добиток и други средства за унапредување на земјоделското производство"⁷⁵.

Давајќи им извонредно голема улога во сите сегменти на развојот на аграрот, државата од своја страна, правела огромни напори за да ги снабди овие стопанства со потребните производни средства и опрема. Тие всушност претставувале најснабдениот сектор со опрема, за што зборува фактот дека во текот на 1951 година еден трактор во државниот сектор работел на површина од 132,3 ха, во задружниот на 512,1 ха, а во приватниот на 4.572,5 ха. Слична била состојбата и со другите земјоделски машини: една жнеачка и косачка во државниот сектор работеле во просек на 89,1 ха, во задружниот на 160,8 ха, а на приватниот на 304,7 ха⁷⁶.

⁷³ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-4, Извештај, 1946.

⁷⁴ Така, Контролната комисија дава податок дека "под лозја имаме 110.000 декари а има можност и потреба за проширување на истите над 300.000 декари. Тоа значи да со досегашниот годишен капацитет на производство, потребни се над 50 години за постигнување на предната цифра. Исто така има добри услови за заангажирање-подигање на овошни градини од 0,4% на 3% од обработуемата површина. При досегашниот капацитет на овошните расадници... потребни се над 37 години, като се има предвид да сега имаме околу 1.600.000 овошни дрвчиња..." (АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-4, Извештај, 1946).

⁷⁵ Закон за Петгодишниот план за развитокот на народното стопанство на Народна Република Македонија во годините 1947-1951, 410.

⁷⁶ „Statistički bilten“, br.14, 1952.

Според статистичките податоци од 1951 година, државниот сектор во НРМ располагал со 161 трактори, задружниот со 108, а приватниот со 1 трактор, или на еден трактор во државниот сектор доаѓале 116 ха ораници, во задружниот 2.612,4 ха, а во приватниот 181.247 ха⁷⁷. Таквата состојба е речиси идентична и за другите земјоделски машини и справи, што може да се види од долу наведените табели⁷⁸:

ТАБЕЛА 5.2. Состојба на земјоделските машини по сектори во 1951 г.

С Е К Т О Р				
Машина	Државен	Задружен	Приватен	Вкупно
Плугови	2.043	34.522	32.301	68.866
Сеалки	200	908	141	1.249
Жетварки и косачки	141	142	68	351
Вршилки	85	133	9	227
Сецкалки за сточна храна	199	471	35	705
Трактори	161	108	1	270

ТАБЕЛА 5.3. Хектари ораница на една справа во НРМ во 1951 година

С Е К Т О Р				
Машина	Државен	Задружен	Приватен	Вкупно
Плугови	9,1	8,2	5,6	7,0
Сеалки	93,4	310,7	1285,4	386,0
Жетварки и косачки	132,4	1986,9	2665,4	1373,4
Вршилки	2123,6	2121,3	20138,6	2123,6
Сецкалки за сточна храна	93,8	599,0	5178,5	683,8
Трактори	116,0	2612,4	181247,0	1785,4

Покрај вака очигледната поголема опременост со техника на државните земјоделски стопанства во однос на задружниот и приватниот сектор, според постојните документи, лесно може да се извлече оценката дека тие не ја оствариле онаа огромна улога и задача што им била наменета во многу сегменти. Единствено во однос на наголемувањето на земјишната површина,

⁷⁷ „Statistički bilten“, br.14, Poljoprivredne mašine i oruđa 1951. - Beograd, 1952, 13.

⁷⁸ Табелата е изработена според податоците од "Statistički bilten", III, бр.14. - Београд 1952.

квотата која според Петгодишниот план требало да се достигне во 1951 година, веќе била достигната во 1948 година⁷⁹.

Државната Контролна комисија дава податоци дека во 1946 година само републичките земјоделски стопанства зафаќале површина од 2.541 ха или 0,5% од вкупната површина, во 1947 година 3.239 ха или 0,66% од вкупната обработлива површина, а во почетокот на 1948 година тие веќе зафаќале 16.019 ха или 3,2% од вкупната површина. Ваквото нагло зголемување на обработливата површина било извршено за сметка на "фондови површини и со експропријација и арондација на приватните". До декември 1948 година сите државни земјоделски стопанства зафаќале 18.732 ха, бројка која е многу блиска до 19.000 ха, колку што се планирало да зафатат во 1951 година⁸⁰. Според статистичките податоци за состојбите на обработливите површини по сектори, од 1949-1951 година во НРМ⁸¹, може да се констатира следната состојба:

ТАБЕЛА 5.4. Состојба во обработливите површини по сектори во периодот 1949-1951 година

Година	С Е К Т О Р			
	државен	задружен	приватен	вкупно
1949	18.078	211.417	363.475	592.970
1950	25.743	288.307	276.539	590.589
1951	22.830	352.047	205.077	579.954

Горната табела⁸² најнапред јасно го покажува порастот на задружниот сектор (заради растежот на СРЗ во овој период) како и зголемувањето на обработливата површина на земјоделските државни стопанства со истовремено опаѓање на обработливите површини на приватниот сектор и тоа од 363.475 ха во 1949, на 205.077 ха во 1951 година. Зголемувањето на обработливата површина на државните земјоделски стопанства претставува само квалитативен показател кој не соодветствувал со соодветни резултати. Така, во однос на продуктивноста на трудот, тие не успеале да се издигнат на степен на угледни стопанства и да послужат за пример на работните задруги, "како и со давање на сестрана помош во социјалистичката реконструкција на нашето земјоделство"⁸³.

Контролната комисија при Владата на НРМ, вршејќи увид во работата на републичките земјоделски стопанства⁸⁴, наведува дека планираните приноси на земјоделски култури на 1 ха во метрички центи (мц) изнесувале:

79 Во недостаток на споредбени статистички податоци за земјоделското земјиште во општествениот сектор за периодот 1945-1949 и 1951-1953 година, ќе користиме податоци кои се наоѓаат во соодветната документација од овој период.

80 АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-9, Општ извештај од извршената контрола во државните земјоделски и сточарски стопанства, 03.01.1949.

81 Статистичките податоци за 1949, 1950 и 1951 година се разликуваат од катастарските податоци од овој период. Таа разлика доаѓала од таму што катастарот го гледа земјиштето според трајната намена, а во статистичките процени земјиштето се гледа според моменталната искористеност. Во 1952 година била извршена ревизија на катастарските елаборати и со тоа се смалила разликата помеѓу катастарските и статистичките податоци.

82 Табелата е изработена според податоците во "Statistički bilten" бр.11, "Ratarstvo,.. - Beograd 1952, 4.

83 "Нова Македонија", VI, 1261, 26.01.1949, Претрес на државниот буџет на НРМ за 1949 година во Народното собрание, Говор на Претседателот на Владата на НРМ Лазар Колишевски.

84 Контролната комисија во почетокот на декември 1948 година формирајќи 5 комисији, извршила контрола во 10 републички земјоделски стопанства: "Прогрес", ергела "Вардар", "Овче Поле", "Хамзали", "Тиквеш", Дуброво, "Кузман

ТАБЕЛА 5.5. Планиран и остварен принос (мц) на 1 ха обработлива површина

Култура	Државен сектор		Задружен сектор	
	планирано	остварено	планирано	остварено
Пченица	10,2	4,9	10,0	8,2
'Рж	10,0	5,0	9,8	8,5
Јачмен	11,1	8,0	12,0	9,2
Пченка	12,6	2,4	12,0	12,0
Сончоглед	9,0	2,9	8,0	10,0
Рицинус	10,0	1,1	8,0	8,0
Сусам	5,0	1,6	7,0	8,0
Компири	116,0	30,7	112,6	90,0
Грав	7,5	2,6	12,0	7,5

Бројките од горната табела⁸⁵ сами за себе зборуваат за неисполнувањето на планираните задачи на производството во државните земјоделски стопанства, заради што, при претресот на буџетот за 1949 година во Народното собрание, Претседателот на Владата на НРМ, Л. Колишевски констатира дека "поголем дел од нашите државни стопанства не само што не можат да им служат за углед на работните задруги, туку напротив, тие мораат да се учат од работните задруги како се води борба за поголем принос и како се стопанисува"⁸⁶. Ваквата споредба во однос на производството на СРЗ можеме да ја оцениме како претерана во извесен степен со оглед на тоа што таа е изречена во времето на Вториот пленум на ЦК КПЈ и неговите директиви за форсирање на СРЗ. Ова наше мислење може да се потврди и со некои поединечни извештаи за приносите во одделни државни земјоделски стопанства. Така на пример, приносите од житарици во стопанството "Кузман Јосифовски-Питу" споредени со задружниот и приватниот сектор биле следните⁸⁷:

ТАБЕЛА 5.6. Приноси на поедините култури (мц/ха) по сектори во 1949 година

Култура	Приватен сектор	Задружен сектор	Државен сектор
Пченица	9	9	10
Јачмен	9	9	10
Овес	6	6	8
Пченка (проценка)	8	8	12
Сончоглед	8	8	16
Компир (проценка)	10	10	20

Јосифовски-Питу", "Црвени Брегови", "Црвена Свезда" и "Вардар". (АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-9).

⁸⁵ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-9, Општ извештај..., 03.01.1949.

⁸⁶ "Нова Македонија", VI, 1261, 26.01.1949, исто.

⁸⁷ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-9, Извештај за спроведувањето на задачите поставени од Контролната државна комисија во ток на контроли во I-полугодие 1949 год, 03.10.1949.

Покрај се, во глобала, неоспорен е фактот дека државните земјоделски стопанства не го оствариле најважниот сегмент на планот-планираните приноси⁸⁸, иако располагале со повеќето механизација и стручни кадри. Тие помалку или повеќе наликувале на "натурални затворени стопанства, од кои што често пати некои од нив не се во состојба да ги задоволат ни своите потреби". Сепак, претерана е оценката за супериорноста на СРЗ во однос на продуктивноста и стопанисувањето кое што го потенцира Колишевски⁸⁹. Тоа може да се потврди од долните податоци за приносите на поедини култури во метрички центи од 1 ха за 1951 година:

ТАБЕЛА 5.7. Приноси на житариците (мц/ха) во 1951 година

Култура	Сектор			
	Државен	Задружен	Приватен	Вкупно:
Пченица	10,9	9,5	10,1	9,8
'Рж	9,3	9,1	8,5	8,9
Јачмен	10,7	9,6	8,9	9,5
Овес	6,7	5,7	5,8	5,8
Пченка	10,4	10,4	11,5	10,9
Ориз	37,7	26,9	30,4	27,5

Од горната табела⁹⁰ може да се види дека приносот на државните земјоделски стопанства воглавно се движат над вкупниот принос од сите сектори, освен кај производството на пченка⁹¹. Меѓутоа, ако се спореди степенот на механизација во државниот и приватниот сектор и приносите по хектар, нормален е заклучокот дека тие биле неразвиени стопанства според продуктивноста на трудот.

Државниот сектор во ФНРЈ во 1951 година опфаќал 598 стопанства од кои: 31 земјоделско добро од сојузен и републички карактер, 58 локални земјоделски добра, 66 земјоделски установи и земјоделски школи, 39 економии на производни претпријатија и 404 останати државни установи, претпријатија и општествени организации⁹². Сите овие располагале со 22.830 ха обработлива површина, односно 20.062 оранична површина која претставува незнатен процент во однос на 313.882 ха оранична површина (352.047 ха обработлива површина) во задружниот сектор, односно 182.753 ха оранична површина (205.087 ха обработлива површина) во приватниот сектор⁹³. Работата на сите овие земјоделски стопанства и економии била оптоварена со низа објективни и субјективни слабости заради кои тие не ја оствариле улогата што им била наменета.

Најнапред, нивното учество на пазарот на земјоделски производи, со цел да ги сопрат спекулантските тенденции на инокосните селани, не било ни од далеку пропорционално на нивните

⁸⁸ Според сумарните податоци на Контролната комисија во 1948 година планот за земјоделските површини бил остварен за 89%, а планот на приноси за 62%. (АМ, фонд: Контролна комисија на Владата на НРМ, к-9, Извештај за стањето во државните земјоделски стопанства во НРМ, 28.04.1949).

⁸⁹ "Нова Македонија", исто.

⁹⁰ „Ratarstvo, 1951, „Statistički bilten, br.11. - Beograd 1952, 11-13.

⁹¹ Во однос на приносот на пченката, иако Контролната комисија дава проценка за 12 мц на хектар во стопанството "К. Ј. Питу", Колишевски наведува дека во ова стопанство се добило "по два кгр пченка затоа што пред сеидбата не се извршени сите потребни мерки..." ("Нова Македонија", исто).

⁹² Poljoprivredne mašine i oruđa, „Statistički bilten, br.14. - Beograd 1952, 13.

⁹³ „Ratarstvo, 1951, „Statistički bilten, br.11, исто, 4.

вистински економски можности, а нивното делување во својство на угледни имоти потфрлило до таа мерка што своето одржување во добар дел морале да го остваруваат со субвенции од страна на државата. Првото тврдење најочигледно може да се докаже со следните податоци за учеството на државниот, задружен и приватен сектор во однос на вкупниот принос по поедини култури во ФНРЈ⁹⁴:

ТАБЕЛА 5.8. Процентуално учество на сопственичките сектори во однос на вкупниот принос по поедини култури во ФНРЈ, во периодот 1949-1950 година

Сектор	Година	Пченица	Пченка	Ш. репка	Компир	Тутун	Детелина
ДРЖАВЕН	1949	2,3	2,3	2,3	6,0	1,0	5,5
	1950	3,2	3,4	2,0	6,3	0,2	7,2
ЗАДРУЖЕН	1949	14,2	10,6	25,5	7,0	13,6	5,5
	1950	23,2	20,7	35,2	15,2	31,5	13,9
ПРИВАТЕН	1949	83,5	87,1	72,2	87,0	85,4	89,0
	1950	73,6	75,9	62,8	78,5	68,3	78,9

Процентот од 2,3% од вкупниот принос на пченица на државниот сектор во 1949 година или 3,2% во 1950 година, јасно е дека не можел да го сопре шпекулирањето со житото како основен животен артикл, со чиј принос приватниот сектор учествувал со 83,5% во 1949 односно 73,6% во 1950 година.

Второто тврдење дека државните стопанства во најголема мера можеле да опстанат единствено со субвенции на државата би го поткрепиле со еден извештај на Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ од 1949 година за финансирањето на земјоделските и сточарски стопанства чии планирани приходи изнесувале 150.330, а планирните расходи 313.158 динари. Разликата од планираните приходи и расходи се надополнувала од средства на Министерството за финансии⁹⁵. Во истиот извор се даваат и податоци за планирани и остварени приходи и расходи за 7 земјоделски државни стопанства во првите три тромесечја на 1949 година (Земјоделското стопанство "Тиквеш", "Лозов расадник" - Скопје, Земјоделското стопанство "Кузман Јосифовски-Питу", Земјоделското стопанство "Овче Поле", Земјоделското стопанство "Хамзали", Сточарското стопанство "Црвени Брегови", Сточарското стопанство "Црвена Свезда") и тоа:

ТАБЕЛА 5.9. Планирани и остварени приходи и расходи (во илјади дин.) во државните земјоделски стопанства во 1949 година

Приходи (во илјади дин.)		Расходи (во илјади дин.)	
Планирани	Остварени	Планирани	Остварени
108.060	25.865	201.839	100.985

⁹⁴ Податоците се пресметани според "Statistički bilten", br.6, 1951, а земени се 1949 година како родна и 1950 како сушна година (S. Lovrenović, Poljoprivredni razvitak FNRJ, 66).

⁹⁵ АС, фонд: Машино-тракторска станица - Скопје, 1945-1951, к-2, Извештај за финансирање на земјоделските и сточарските стопанства и машино-тракторски станици при Министерството на земјоделие за 1949 година.

Горните податоци сами за себе зборуваат за економската нерентабилност во работењето на овие стопанства, а задоцнетото исплаќање на планската загуба од страна на Министерството за финансии често пати доведувало до тоа да "претпријатијата не можеа да ги исплатат работниците на време"⁹⁶.

Причините за ваквите слаби резултати во работата на државните земјоделски добра биле од субјективен, но и од објективен карактер. Субјективните причини треба да се бараат во слабостите на организацијата на работа на стопанствата, недостатокот на работна дисциплина и елан во работата и слично. Така, во државните земјоделски стопанства кои од пролетта 1949 година преминале на работа на бригадно-десетинскиот систем, најнапред требало да биде совладан отпорот што работниците во стопанствата го давале на воведувањето на овој систем. Дополнително на тоа, бригадите во почетокот биле задолжени само со инвентар, а не со приноси и површини за обработка. Исто така, прашањето за нормите било доста акутно, зашто тие најчесто не одговарале и не можеле да се применат во сите стопанства⁹⁷.

Расипништвото и штеточинството во однос на штедењето и чувањето на инвентарот и производството во државните земјоделски стопанства биле исто така општо раширена појава. Бројни се примерите со кои може да се покаже овој однос: 1) градежните материјали биле оставани да пропаѓаат (стопанството "Црвени Брегови" - Т.Велес), изложени на разни временски непогоди; 2) поради негрижа се расипувала концентрираната сточна храна и станувала неупотреблива за добитокот; 3) се случувале масовни кражби на солта која се чувала во простории без врати и прозорци (Стопанство "Јосиф Јосифовски" - Гевгелија); 4) оставање на несобрани плодови да скапуваат по полињата (Стопанство "Први мај" - Св.Николе) итн.⁹⁸. Сето ова, како и поединечните кражби во стопанствата и ред други постапки зборуваат за постојната ниска свест на производителите за улогата и местото на државната сопственост.

Објективните слабости во работата на државните земјоделски стопанства зафаќале малку поширок опсег и биле содржани во самиот административен систем во чија основа лежи сеопфатното стопанско планирање, задолжителниот откуп, гарантираното снабдување, системот на наградување и другите инструменти кои не содржеа основен стимул за иницирање на самоиницијативност и производни залагања на земјоделските работници.

2.2. Машинско-тракторски станици (МТС)

Земјоделските машински станици во Југославија беа формирани како копија на советското искуство со цел да им пружаат техничка помош во обработката на земјата на "крупните социјалистички посеји" - државните земјоделски стопанства и селските работни задруги. Во услови кога војната во Југославија сеуште не била завршена, а поголемиот дел од целокупното стопанство разорено и десеткувано, при што пропаднал голем дел (и инаку оскуден) од земјоделскиот инвентар и од земјоделските машини, највисокото државно-партиско раководство барало начини за мобилизација на преостанатите машини и нивно порационално искористување, заедно со новите машини кои требало да ги обезбеди⁹⁹. Притоа, биле поставени неколку општи начела врз кои тре-

⁹⁶ АС, исто.

⁹⁷ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-9, Извештај за спроведување на задачите поставени од ДКК во ток на контроли во I-полугодие 1949, 03.10.1949.

⁹⁸ "Нова Македонија" VII, 1830, 23.11.1950, Примери на недобро стопанисување во државните земјоделско-сточарски стопанства.

⁹⁹ АЈ, 50-88-184, Наредба о организацији пољопривредних машинских станица.

бало да се заснова новата земјоделско-машинска служба. Меѓу нив, најпрво било поставено начелото дека "главна иницијатива за поголема употреба на машините во земјоделството, за механизација на нашето земјоделство превзема врз себе државата (сојузните и федерални власти)". Тие требало да создаваат "поповолни услови за употреба на машини (снабдување на големи количини машини, поевтинување на горивото...)" и да создаваат организација која ќе овозможи поширока употреба на машините т.е. треба да формираат земјоделско-машински станици (ЗЕМС)¹⁰⁰. Во таа смисла земјоделските машински станици добиле исклучиво право во употребата на земјоделски машини кои не смееле да се пуштат во слободна продажба, т.е. преку овие станици се сметало на "постојано зајакнување на државниот сектор во употребата на земјоделските машини". Како трето начело било поставено барањето машинските станици "тесно да соработуваат со задругарството" во извршувањето на земјоделските работи, при што онаму каде ќе се формираат "земјоделски задруги за заедничка обработка на земјата... машинските станици со договор ќе ги превземнат сите работи со машините на земјата од таквите задруги". ЗЕМС требало да ги опфатат сите работи околу механизацијата на земјоделството. Низ пропагандата се наведува дека "со доаѓањето на машината, а со неа и на стручниот работник на село" ќе дојде до побрз просперитет на селото, при што машинската служба требало "да биде децентрализирана по федерални и автономни единици, бидејќи треба да е што поблиску до народот и да се создава одоздола, преку народните одбори"¹⁰¹. Заради тоа, Стопанскиот совет на ДФЈ, уште во почетокот на април 1945 година издава Наредба за организација на ЗЕМС¹⁰², со која бара при секое републичко (федерално) повереништво за земјоделие формирање на Управа за земјоделските машински станици (УЗЕМС). Основна задача на оваа Управа била: а) да се грижи за организацијата на ЗЕМС на теренот; б) да дава упатства за работа на станиците и да врши надзор над нив; в) да се грижи за снабдувањето на станиците со потребни машини, резервни делови и погонски материјали; г) да организира работилници за поправка на машините; д) да се грижи за образување на потребен број тракторски возачи и механичари¹⁰³.

За сторените услуги, машинските станици добивале надокната во производи или пари, за што во еден напис во "Нова Македонија" стои: "Машините се државна сопственост и ќе работат на одделни земјоделски стопани со еден одреден минимален наем"¹⁰⁴.

Основните начела за задачите и начинот на формирање и работа на ЗЕМС, зацртани од Стопанскиот совет на ДФЈ уште во пролетта 1945 година, беа допрецизирани и инаугурирани со посебниот Закон за организација на земјоделската машинска служба, донесен од Претседателството на АВНОЈ во јули 1945 година¹⁰⁵. Машинските станици и нивните управи¹⁰⁶ во почетокот функционираше како државни установи, а потоа како државни претпријатија кои требало да работат "по начелото на комерцијално водење на работите. Според тоа, од машинските станици се бара рационално искористување на машините и "што пониски трошоци на

¹⁰⁰ АЈ, 40-46-125, Организација пољопривредне машинске службе.

¹⁰¹ АЈ, 40-46-125, исто.

¹⁰² Сл.лист ДФЈ, 19/1945.

¹⁰³ Чл.1 од Наредбата за организација на земјоделските машински станици.

¹⁰⁴ "Нова Македонија", II, 249, 25.10.1945, Машино-тракторските станици во Македонија и нивното значење.

¹⁰⁵ Сл.лист ДФЈ, 53/45.

¹⁰⁶ На чело на Управата на земјоделските машински станици стоел Управник што бил поставуван од Повереникот за земјоделие, заедно со останатиот потребен персонал (чл.2 од Наредбата за организација на ЗЕМС).

работа..."¹⁰⁷, кое, како што ќе видиме понатаму, останало само во рамките на планираната политика. Во праксата, нивното работење било проследено со низа слабости и нерационалност¹⁰⁸.

Како самостојни претпријатија, земјоделските машински станици биле ангажирани за работа врз база на договори со кои се утврдувале правата и должностите на контрагентите: подготовка на земјата за орање, квалитетот на орањето, рокот за извршување на работата, висината на наградувањето и друго¹⁰⁹.

Улогата што во првите повоени години се давала на машинските станици, реално тие не можеле да ја исполнат, посебно во Македонија каде што најизразена била наследената материјално-техничка заостанатост, оскудица, распарченост на поседите и ниското образовно-културно ниво на селанството и воопшто на најголемиот дел од населението. Така, документите од овој период зборуваат дека "обработувањето на земјата во Македонија се врши на примитивен начин и тоа претежно со дрвено рало, а помалку со железен плуг. Употребата на трактори и тракторски плугови на нашите земјоделци до ослободувањето воопшто не им била позната, или поточно, речиси воопшто не се применувала во Македонија. Според податоците од 1945 година, во Македонија имало 66.404 дрвени рала, 56.710 железни плугови и околу 100.000 броја сточна запрега, што значи дека дрвеното рало било употребувано во поголема мера одошто железниот плуг и дека за секое рало и плуг немало потребен број сточна запрега¹¹⁰.

Заради горе наведените објективни околности, во Македонија било невозможно да се формира ЗЕМС со постојните технички капацитети и затоа основите на оваа служба биле поставени во летото и есента 1945 година "со испраќањето на првите машини за орање и сеење"¹¹¹. Меѓутоа, со подготовки за формирање на првите машинско-тракторски станици (МТС)¹¹² и оспособување на првите трактористи во Македонија се пристапило уште во пролетните месеци¹¹³. Исто така, врз основа на Законот за организација на ЗЕМС од јули 1945 година, при Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ, во составот на Одделението за поделелство, бил формиран Отсек за земјоделски машини, а "веќе во месец октомври 1945 година пристигна првата испорака од 30 трактори", кои претставувале основа за натамошен развој на машинско-тракторските станици во НРМ¹¹⁴.

¹⁰⁷ АЈ, 40-46-125, исто; АЈ, 40-27-56, Уредба о израчунавању пуне цене коштања услуга пољопривредних машинских станица.

¹⁰⁸ Ваквата состојба во работата на МТС во Македонија е разгледувана на конференцијата во Претседателството на Владата на НРМ одржана на 11.08.1947. (АМ, фонд: ЦК СКМ, Кадрово одделение, к-19, Записник од конференцијата во Претседателството на Владата на НРМ, 11.08.1947).

¹⁰⁹ "Нова Македонија" IV, 639, 29.01.1947, Машинските станици треба да пристапат кон склучување на договори за пролетното орање.

¹¹⁰ АМ, фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ, к-4, Извештај Комисије за преглед управе пољопривредних машинских станица и пољопривредних машинских станица, октобар 1946.

¹¹¹ АМ, исто, к-5, Извештај о Контроли рада пољопривредно-машинских станица у НРМ, 1947.

¹¹² Во текот на 1945 година во НРМ биле формирани МТС во Скопје, Куманово, Свети Николе, Неготино, Битола, Прилеп, Тетово и Струмица. ("Нова Македонија", II, 249, 25.10.1945, Машино-тракторските станици во Македонија и нивното значење).

¹¹³ Така, првиот курс за трактористи бил отворен во Скопје на 04.06.1945 година и траел 20 дена. На него се оспособиле околу 60 души за работа со земјоделски машини. ("Нова Македонија", II, 148, 27.06.1945, Заврши првиот курс за трактористи во Скопје).

¹¹⁴ АМ, фонд: Контролна комисија..., к-4, исто; "Нова Македонија", II, 249, 25.10.1945, Машино-тракторските станици и нивното значење (*Напомена*: Контролната комисија наведува 30 пристигнати трактори во текот на месец октомври 1945 во НРМ, додека "Нова Македонија" наведува дека МТС во Скопје добила 10 трактори, во Куманово 5, во Свети Николе 8, во Неготино 5, во Битола 7, Прилеп 7, а Тетово и Струмица требало дополнително да добијат трактори).

Оваа прва машинска служба во Македонија била "многу неуредна", а машините испраќани до народните одбори не биле инвентирани "без записник и не според потребите и можностите за применување". Книговодствен и друг кадар речиси немало и на теренот, службата ја водел околниот земјоделски референт. Крајниот недостаток на кадар од сите профили, било едно од најважните прашања чие разрешување одело доста тешко, иако само кон крајот на 1945 и во почетокот на 1946 година биле одржани пет едномесечни курсеви за трактористи, на кои биле оспособени околу 300 трактористи. Покрај нив, во Скопје бил одржан и посебен курс за раководители и сметководители на МТС.

До месец март 1946 година машинската служба во Македонија добила 70 трактори и 58 тракторски плугови, а оспособениот кадар бил распределен по околиците¹¹⁵. Покрај видните напори за оспособување на сручен кадар за работа во МТС, ова прашање останува неразрешено се до укинувањето на ЗЕМС. Исто така квалитетот на оспособениот кадар бил на многу "низок степен", при што се случувало "во стручен поглед ни најдобрите трактористи" да на ја познаваат добро машината. Потоа останатиот административно-технички кадар бил "на доста низок степен, млад и неук, без продлабочени перспективи, заради што ако и понатаму биде препуштен сам на себе постои опасност да скривне кон бирократизам"¹¹⁶.

Во периодот на нивното формирање МТС биле сместени во приватни простории, набрзина адаптирани и несоодветни за нивното функционирање, а посебно несоодветни за одржување и чување на машинскиот парк. Инвентарот скоро во сите МТС бил расфрлен по различни места, а поедини МТС "биле принудени некои земјоделски алати да ги оставаат на отворено поле изложени на разни временски непогоди...". Согледувајќи ја ваквата состојба, Министерството за земјоделие и шумарство отпуштило потребен кредит за подигање на посебни згради за сите МТС. Така, до крајот на 1946 година биле изградени нови простории во кои најнапред бил сместен инвентарот на овие станици. Покрај изградбата на овие простории, во текот на 1946 година биле отворени и неколку нови работилници за поправка на машините. Така покрај постојната главна работилница во Скопје, биле организирани две подвижни работилници во Прилеп и Битола и три околински работилници во Битола, Свети Николе и Куманово¹¹⁷.

Според постојните прописи, МТС биле државни стопански претпријатија "кои работеле на трговска база". Во Македонија имало организирано вкупно 8 машински станици и тоа во : с.Маџари, Куманово, Св.Николе, Струмица, Неготино, Прилеп, Битола и Тетово. Сите овие всушност претставувале филијали на УЗЕМС, како државно стопанско претпријатие со седиште во Скопје¹¹⁸. Управата имала повеќе задачи, меѓу кои основни биле: организирање на земјоделските машински станици во НРМ, давање упатства за нивната работа и контрола над истите, снабдување со земјоделски машини, резервни делови и гориво итн.¹¹⁹.

Подготовките кои се вршеа во државата во текот на 1946 година за премин кон планско стопанисување, ги опфатија во своите рамки и МТС кои добија важна улога во поглед на унапредувањето на земјоделството. Така, тргнувајќи од оценката дека со својата работа во текот на 1945/46 година МТС "доста се средиле, продреле на терен и покажале видни успеси со своето учество во извршувањето на нашите земјоделски планови и задачи, макар што во својата органи-

¹¹⁵ АМ, фонд: Контролна комисија..., к-4, исто.

¹¹⁶ АМ, фонд: Контролна комисија..., к-5, Извештај о контроли рада пољопривредно-машинских станица у НРМ, 1947.

¹¹⁷ "Нова Македонија", IV, 620, 07.01.1947, Сите машински станици добија нови згради.

¹¹⁸ УЗЕМС бил формиран со Уредбата за формирање на управа за земјоделските машински станици донесена од Министерството за земјоделие и шумарство на НРМ во март 1946 година.

¹¹⁹ АМ, фонд: Контролна комисија..., к-4, исто.

зација и начин на работа не отишле далеку”, власта настојува, во почетокот на 1947 година, да ги надмине постојните слабости и тоа ”во поглед на планирање на теренот, во поглед на тешките односи со Н.О-ри”, во поглед на кадрите итн, со цел да ги оспособи за исполнување на задачите што ги трасирал првиот Петгодишен план¹²⁰.

2.2.1. МТС и планирањето во аграрот

Сите постојни документи од овој период, неоспорно го наметнуваат општо-прифатениот став дека ”земјоделската машино-тракторска служба според петгодишниот план треба да одигра голема роља. Таја треба да биде пионер за новиот начин на работа - за преориентација на нашето земјоделие”¹²¹. Меѓу другото, од МТС се бара да учествуваат во зголемувањето на обработливите површини, во подигањето на техничкото ниво на земјоделските работи за постигање поголеми приноси, во подигањето на културната и политичка свест на селото итн.¹²².

Законот за првиот Петгодишен план на НРМ, давајќи податоци за состојбата на МТС во 1946 година, истовремено планира: зголемување на бројот на овие станици од 8 на 19 во 1951 година, односно за 237%, на бројот на тракторите во МТС од 168 на 888 (наголемување од 529%), на бројот на вршачките од 6 на 320 (наголемување од 5.333%), итн.¹²³. Исто така, овој Закон бара ”да се подигне постојано техничкото ниво и организацијата на работата на машино-тракторските станици. Да се продолжи нивната работа и да се намалат трошковите на услугите...”¹²⁴.

Кампањата за пролетната сеидба 1947 година тече во екот на популаризирањето на Петгодишниот план, а изработувањето на планови за работа и производство претставувало најважната задача на сите субјекти и сектори во стопанството. Во тие рамки, МТС биле задолжени, во втората половина на месец февруари 1947 година да изготват производствени планови вклучувајќи ги во нив како целото производство, така и распоредот на машините и персоналот по разни реони за работа¹²⁵. Така, во производствениот план за пролетна сеидба било предвидено околу 72.000 декари за орање, или заедно со останатите земјоделски работи (дрљање, сееење и др.) околу 90.000 декари условно орање¹²⁶. Со цел да се наголеми интересот и одговорноста на работниците во МТС, било организирано првомајско натпреварување помеѓу машинските станици кое започнало на 1 март. Ова натпреварување содржело повеќе елементи, меѓу кои најважни биле следните: количината на обработена површина, квалитетот на обработката, минимумот дефекти на машините, максималните заштеди во гориво, количината на обработена земја на СРЗ итн.¹²⁷.

Изработувањето на плановите за работа на МТС било непосредно поврзано со склучувањето на договори (контракти) со барателите на услуги. За таа цел, управите на МТС вршеле директни договори со раководителите на државните стопанства и управите на СРЗ, доде-

¹²⁰ Исто, к-5, Извештај о контроли рада..., 1947.

¹²¹ АМ, фонд: ЦК СКМ, Кадрово одделение, к-19, Записник од конференцијата во Претседателството на Владата на НРМ, 11.08.1947.

¹²² АМ, фонд: Контролна комисија..., к-5, исто.

¹²³ Чл.25 од Законот за Петгодишниот план за развитокот на народното стопанство на Народна Република Македонија во годините 1947-1951.

¹²⁴ Чл.3, точка 6 од Законот...

¹²⁵ ”Нова Македонија”, IV, 639, 29.01.1947, Машинските станици треба да пристапат кон склучување на договори за пролетно орање.

¹²⁶ Исто, 656, 16.02.1947, Земјоделските машински станици треба да се приготват за пролетната сеидба.

¹²⁷ Исто, 667, 01.03.1947, Денес започнуе првомајското натпреварување меѓу земјоделските машински станици.

ка пак договорите со приватните стопани оделе преку месните народни одбори кои ја пријавувале "површината колективно на дотичното село во најблиската машинска станица..."¹²⁸.

Министерството за земјоделие и шумарство водело постојана грижа и надзор во работењето на МТС, почнувајќи од планирањето до финансирањето и обезбедувањето и оспособување на потребните кадри. Производствениот план на МТС бил разгледуван и дефинитивно утврден на конференцијата што ова Министерство ја одржало во почетокот на март 1947 година, заедно со управителите на МТС. Притоа, се утврдило половината од земјата која требало да ја обработува МТС да биде на СРЗ, 35% од фондова земја со која управувале народните одбори, а останатите 15% на инокосните земјоделци¹²⁹. Во овој период МТС во НРМ располагале со вкупно 168 трактори кое претставувало незнатен број¹³⁰.

Со донесувањето на ваквиот план, преку широка пропаганда се популаризира склучувањето на договори помеѓу МТС и поедини задруги и државни стопанства, како и со поедини стопани, при што посебен успех постигнала МТС во Битола¹³¹. Контролната комисија при Владата на НРМ констатира дека во пролетната кампања "скоро сите станици ги исполниле и надминале производните планови". Меѓутоа, ова надминување не ја покажувало вистинската состојба, зашто при изработка на плановите од страна на Дирекцијата на земјоделските машински станици (ДИЗЕМС) "за база не се земени капацитетот на тракторите и вистинскиот број на работни денови"¹³², туку планот бил правен "канцелариски" и немал никаква реална основа. На машинските станици им биле дадени произволни цифри, без оглед на бројот и капацитетот на тракторите. Така на пример, МТС во Струмица во споредба со станицата во Куманово имала 28% помалку трактори, а според планот и било доделено за орање 15% повеќе земја. Или пак станицата во Неготино во споредба со станицата во Струмица имала 64% повеќе трактори, а по планот добиле за обработка еднакви површини земја. Од друга страна, ниту површините на земја што секоја станица поодделно ги добила за обработка ни приближно не одговарале на бројот на тракторите и нивниот капацитет¹³³. Фактички, станиците во пролетната кампања не ја исполниле својата задача кое најочигледно се гледа од тоа што просечната дневна норма на тракторите за таа сезона не била исполнета ниту во една станица. Основните причини за тоа според Контролната комисија лежеле во "непланирањето на теренот и ненавремената организација на работата", потоа во "недоволната помош и контрола врз работата на бригадите" при што самоволијата и неодговорноста биле честа појава, како и честите дефекти на машините¹³⁴. Во таа смисла, критички настапува и "Нова Македонија", каде што, меѓу другото, стои: "Во тоа административно планирање најмалку пак се планирало каде и на какви земји тракторите ќе бидат исползувани...". Станиците се задржале воглавно во реоните каде што им било седиштето, а голем дел од фондовите и други земји останале неизорани. Заради тоа, изгледало дека "УЗЕМС си правила само за себе план" и дека Министерството за земјоделие и шумарство фактички не учествувало во

¹²⁸ Исто, 639, 29.01.1947, исто.

¹²⁹ Исто, 671, 06.03.1947, Сите МТС ги извршија припремните работи за пролетната сеидба.

¹³⁰ АЈ, 50-88-184, Состојба на трактори по републики, 18.03.1947.

¹³¹ Така, се наведува дека МТС во Битола склопила договори со задругите за обработка на повеќе од 2.000 декари земја и уште толку за браносување, потоа склучила договори со шумскиот расадник, со државното стопанство "Ударник", со овошното претпријатие и со Околинскиот социјален оддел, со Градскиот стопански оддел во Битола, како и со 84 приватни стопани итн. ("Нова Македонија", IV, 677, 13.03.1947, Машино-тракторската станица во Битола отпочна со пролетната обработка на земјата).

¹³² АМ, фонд: Контролна комисија..., к-5, исто.

¹³³ "Нова Македонија", IV, 710, 20.04.1947, Целокупната досегашна работа на ЗЕМС-ите е вршена врз основа на нереални планови.

¹³⁴ АМ, исто.

подготовката на планот, заради што дошло до низа неправилности во распределбата на тракторите "спрема видот на плоштите општо во Републиката и во реонот на одделни станици"¹³⁵.

Ваквите недостатоци во планирањето на работата на МТС во пролетта 1947 година одговорните субјекти настојувале да ги надминат во есенската кампања. Најнапред се почнало со планирањето на задачите порано, а Дирекцијата направила обид "планските задачи да ги определи врз основа на предлозите на станиците". Покрај тоа, присутно било и настојувањето, оперативните планови да се подготвуваат врз база на претходно заклучени договори. Меѓутоа и покрај "поголемите предлози, Дирекцијата им доделила на станиците помали и тоа нереални задачи". Комисиите на терен, согледувајќи го тоа, дале конкретни предлози за наголемување на тие задачи врз основа "на капацитетите на машините, на можниот број работни денови...и со оглед на условите за работа во доцна есен..."¹³⁶ Покрај се, општ е заклучокот дека плановите на МТС "не се прилагодени кон условијата на самите МТС ами се примени цифрите во планот формално и не се анализирани така да не се ни исполнуват целосно". Што се однесува до оперативните планови, поедини станици за прв пат почнале со работа според оперативниот план, но тој не бил исполнуван целосно, а машините биле нецелосно и нерационално користени¹³⁷. Во најголем дел сето тоа било "шаблонски" и лошо евидентирано, а трактористите и бригадирите воопшто не го познавале "начинот на оперативно планирање... и улогата на истиот"¹³⁸. Што се однесува пак до нормите за работа на машините¹³⁹, тие биле направени "шаблонски еднакви за сите МТС", така што се покажале нереални. Тие, всушност не биле сообразени со реалните состојби на секоја поодделна МТС и бригада, ниту пак со погонската сила и квалитетот на машините, видот и квалитетот на обработливата површина итн.¹⁴⁰.

Основна карактеристика на планирањето и работата на МТС во есенската сеидба 1947 година е очигледното прераспределување на односот на површините за обработка во државниот, задружниот и приватниот сектор. Станиците во оваа есенска кампања воглавно го опфатиле државниот и задружниот сектор, а многу помалку приватниот. Исклучок направила МТС во Тетово каде што во поголема мера биле обработувани приватни поседи, а далеку помалку задружни¹⁴¹.

Плановите кои ДИЗЕМС ги правел во однос на задачите и работата во текот на секоја земјоделска сезона и секоја година, произлегувале од зацртаните плански задачи кои како "Календар" по месеци биле донесувани на почетокот на секоја година. Така, "Календарот" за 1948 година содржи низа задачи распоредени по месеци и групирани според сезоната. На пример, во јануари се планираат ремонтите на машините, средување на книговодството и требување на потребни горива, во фебруари доминира изработката на оперативните планови, а веќе во март се

¹³⁵ На пример, планот на МТС во с.Маџари определувал да се изораат 12.000 декари земја на приватни стопани, а само 600 декари државна земја, иако таква земја имало 8 пати повеќе. ("Нова Македонија", IV, 710, 20.04.1947, исто).

¹³⁶ АМ, исто.

¹³⁷ АМ, фонд: ЦК СКМ, Кадрово одделение, к-19, цит.док.

¹³⁸ АМ, фонд: Контролна комисија..., к-5, исто.

¹³⁹ Нормите биле пресметувани со посебно Напатствие изработено од Министерството за земјоделие и шумарство. Ова напатствие било доста комплицирано и речиси редовно практично неприменливо во земјоделството. (АС, фонд: Машино-тракторска станица-Скопје, к-1, Начин на нормирање на работите во земјоделието, 06.08.1947).

¹⁴⁰ АМ, фонд: ЦК СКМ, Кадрово одделение, исто.

¹⁴¹ Така, во Прилеп биле обработени само 18 ха од приватниот сектор, а во Струмица воопшто не работеле на приватна земја. (АМ, фонд: Контролна комисија, исто).

зацртува организирање на бригадите и почнување со пролетната сеидба, летните месеци јуни, јули, август опфаќаат повеќе задачи околу жетвата и вршидбата итн.¹⁴²

Нереалното планирање и неисполнувањето на плановите, заедно со недостатокот и слабата оспособеност на кадрите, лошиот однос кон машините и неискористеноста на нивните капацитети, како и низа други слабости, биле основната причина што МТС не ги исполниле ни оддалеку оние задачи и улога во преобразбата на земјоделството што им беа зацртани со Петгодишниот план. Во нивното постоење и работење, до крајни граници дојде до израз односот на поединецот кон државната сопственост како сечија и ничија - несовесноста кон работата, формализмот во извршувањето на задачите и негрижата кон машинскиот парк кој нити се одржувал нити се чувал¹⁴³. Речиси редовна појава била над 25% од тракторите да бидат расипани и вон употреба, а најголемиот дел од машините се поправале во екот на самите земјоделски работи¹⁴⁴.

Посебно прашање кое останало акутно и несредено, било прашањето на евиденцијата и книговодството. ДИЗЕМС водела централизирано книговодство и администрација, кое било гломазно, неажурно и неефикасно, така што заради тоа често се случувало МТС да не можат да ги исплатат ни своите работници. Кон ова би додале дека работата на МТС била од сезонски карактер, со што трошоците за издршка на бројниот постојано вработен службенички апарат ги оптоварувал станиците низ целата година. Бидејќи цената на услугите на овие станици, пресметана врз основа на таквите трошоци, била неприфатлива за корисниците, а тоа пред се биле СРЗ, таа е планирана под висината на полната цена на чиење. Затоа станиците работеле со плански губитоци кои се подмирувале од буџетот.

Покрај недоволната стручност на техничкиот персонал, гломазниот службенички апарат, недоволната грижа околу поправката и одржувањето на машините, застареноста на типовите машини што се употребувале, би укажале и на тоа дека крајната распарченост и раситнетост на поседите во Македонија, огромните комплекси на кои требало да работат МТС и да ги шетаат машините од место во место, била објективност која во голема мера негативно влијаела врз нормалната машинска обработка на земјата во НРМ и побрзата механизација во земјоделството воопшто.

Сите овие објективни и субјективни слабости одат во прилог на оценката дека МТС како копија на советското искуство во аграрот не можеле да опстанат во условите на ниско материјално-техничко и културно ниво на македонското село, исто како и СРЗ, кои се покажале како изнасилен и неприфатлив експеримент на државно-партиското раководство. Државниот монопол над техниката во аграрот се покажал како кочница на развојот на производните сили и на зголемувањето на продуктивноста на трудот во земјоделството, заради што во текот на 1950 година, меѓу другите мерки за надминување на државниот бирократски социјализам, следи и укинувањето на МТС. Меѓутоа, поседувањето на трактори и друга покрупна механизација за обработка на земјата и понатаму била забранета сфера за инокосниот земјоделски производител.

¹⁴² АМ, фонд: Министерство за земјоделие и шумарство, к-118, док.бр. 109-119, Календар на ДИЗЕМС за 1948.

¹⁴³ Бројни се примерите во кои се зборува за буквално пропаѓање, па дури и уништување на машините. Така на пример, МТС во Битола, оставила два неисправни трактори да 'рѓосуваат на отворено поле речиси еденипол месец ("Нова Македонија", IV, 902, 03.12.1947, Расипани трактори оставени со денови на откриено - во поле; Исто, 925, 31.12.1947, Во машинската станица во Битола не се чуваат добро машините).

¹⁴⁴ На пример, во Свети Николе 12 трактори ги поправале за време додека траела жетвата. (АМ, фонд: ЦК СКМ, Кадрово одделение, к-19, исто).

2.3. Формирањето и работата на фондовите за механизација

Со воведувањето на системот на работничкото самоуправање со средствата за производство, органски се поврзува Уредбата за организација на фондот за механизација и инвестициона изградба во земјоделството¹⁴⁵, односно Уредбата за управување со фондот за механизација и инвестициона изградба на задружното земјоделство од страна на задружните совети¹⁴⁶. Со овие две уредби и други акти, донесени во текот на 1950 година, се настојувало да се внесат во областа на задругарството извесни новини во смисла на јакнење на улогата на задругарите како непосредни производители во задругата¹⁴⁷. Меѓутоа, ваквите надежи кои ги полагало државно-партиското раководство воопшто не се оствариле.

Со првата Уредба биле ликвидирани МТС бидејќи нивното натамошно делување како самостојни државни претпријатија не било во склад со востановениот принцип дека средствата за производство припаѓаат на самите производители. Заради тоа, се пристапило кон предавање на тракторите и другите земјоделски машини на овие станици на задругите за трајна употреба и искористување, со тоа што задругите секоја година требало да полагаат одредени амортизациони квоти за добиените машини до целосната отплата на нивната проценета вредност¹⁴⁸. Укинувањето на МТС се смета како мерка која била во склад со "силниот развој на социјалистичкиот сектор на село, кој за последната година... во пракса покажа дека машинско-тракториските станици..." на тогашниот степен на развој на земјоделството се повеќе го губеле своето значење. "Со стопанското јакнење на задругите и државните земјоделски стопанства, нивното производство се заснива на примената на се поголем број задружни земјоделски машини...". Особени тешкотии во работата на МТС се појавиле во текот на 1949 и 1950 година, со преминувањето на СРЗ на планско производство. Притоа, задругите морале да ги усогласуваат своите планови со плановите на МТС што одело многу тешко¹⁴⁹. Заради сето тоа власта сметала дека времето на МТС изминало и дека со новиот колективен начин на обработката на земјата треба и средствата за производство, т.е. машините, да бидат во рацете на непосредните производители-задругари.

Доделувањето на тракторите и останатите машини го вршел фондот за механизација и инвестициона изградба на задружното поделство, кој што се формирал при околинските народни одбори¹⁵⁰. Членството на овие фондови го сочинувале селските работни задруги, а со нив управувале претставнички органи на производителите-задружен совет и управен одбор¹⁵¹. Покрај овие претставнички органи, постоел и директор на фондот кој го претставувал и застапувал фондот и непосредно раководел со неговите работи, а бил поставуван од околинскиот народен одбор¹⁵².

¹⁴⁵ Сл.лист ФНРЈ, 38/1950 (мај 1950); Претходно беше донесена и посебна Уредба за доделување на тракторите и земјоделските машини на задружното земјоделство (Сл.лист ФНРЈ, 28/1950).

¹⁴⁶ Сл.лист на ФНРЈ, 52/1950 (август 1950).

¹⁴⁷ "Нова Македонија" VII, 1777, 21.09.1950, Предавањето на машините за употреба од работните задруги и државните земјоделски стопанства.

¹⁴⁸ Чл. 9 и 10 од Уредба за доделување трактори, поделски машини и орудие на селските работни задруги и за фондот на механизација и инвестициона изградба на задружното поделство (Сл.лист на ФНРЈ, 38/1950).

¹⁴⁹ "Нова Македонија" VII, 1777, 21.09.1950, Предавањето на машините....

¹⁵⁰ Чл.1 од Уредбата за доделување трактори...

¹⁵¹ Чл.1 од Уредба за управување со фондот за механизација и инвестициона изградба на задружното поделство од страна на задружниот совет и за организацијата и задачите на фондот.

¹⁵² Чл.3 од Уредба за управување...

Ваквата организација на фондот претставувала посебен облик на поврзување на селските работни задруги од една околија со државните органи, при што овие последните го губеле дотогашниот карактер на управни и наредбодавни органи во однос на задругите, кое одговарало на духот на идејата за одумирање на државните функции во стопанството. Во популаризирањето на оваа нова институција во аграрот, "Нова Македонија" нагласува: "Раководењето со задружното стопанство од едно такво стопанско-политичко тело, како што е фондот, со задружен совет и управен одбор составени од претставници на задругите и претпријатијата на фондот, односно од непосредните производители, претставува уште една крупна мерка во раширувањето системот на децентрализацијата и демократизацијата во раководењето со стопанството"¹⁵³.

Задачите на фондовите не биле ограничени само на помагање и развивање на механизацијата и инвестиционата изградба во задругите, туку тие зафаќале и други облици на задружна активност. Така, тие требало да се грижат за целокупното задружно производство, кредитирање, подигање на стручни кадри, книговодна ревизија, формирање разни работилници, претпријатија итн.¹⁵⁴.

После донесувањето на напред споменатите уредби од страна на сојузните органи, републичките власти веднаш пристапиле кон нивно спроведување. Најнајпред биле ликвидирани МТС, а потоа низ сите околии во НРМ се создале фондови за механизација. Паралелно со сето тоа, се вршела проценката и предавањето на земјоделските машини на фондовите и се склучувале годишни договори помеѓу фондовите и СРЗ. Во текот на декември 1950 година, Советот за земјоделие и шумарство на ФНРЈ, во врска со начинот на предавањето на земјоделските машини, издал посебно Упатство кое низ седум точки прецизно го регулира спроведувањето на оваа мерка¹⁵⁵. Од своја страна, Министерството за земјоделие на НРМ бара од фондовите за механизација повторна проценка на веќе предадените машини и на оние кои сеуште не биле предадени, според методологијата на Упатството и тоа од 15.01.1951 до 18.02.1951 година¹⁵⁶.

Една од основните задачи што ја вршеле фондовите за механизација, веднаш со нивното формирање била редовната ревизија на работните задруги. Со оваа ревизија било опфатено целокупното работење на задругата, а се вршела најмалку два пати годишно. Покрај неа, биле вршени и вонредни ревизии за одреден предмет и време. Заради правилно и планско извршување на ревизиите, Министерството за земјоделие на НРМ пропишало посебен Правилник за ревизија на работните селански задруги, кој во текот на месец декември бил доставен до сите околии, т.е. до фондовите за механизација при околииите¹⁵⁷. Меѓу другото, задача и цел на ревизијата била да го испита: а) извршувањето на производно-финансискиот план на задругата; б) финансиската и планска дисциплина; в) "расипништвото и штеточинството на секоја врста: немарни односи према задружната имовина..."; г) "открива злоупотреби, неправилности и пропусти утврдувајќи ги нивните узроци и одговорноста, превзема истовремено мерки за нивното спречување и

¹⁵³ "Нова Македонија" VII, 1773, 16.09.1950, Управувањето со фондот за механизација и инвестициона изградба од задружниот совет.

¹⁵⁴ Чл.8 од Уредба за управување...

¹⁵⁵ АС, фонд: Фонд за механизација и инвестициона изградба на задружното поделство-Скопје (1950-1952), к-1, Упатство за процената и предавањето на земјоделските машини на фондовите и за склучување годишни договори меѓу фондот и СРЗ.

¹⁵⁶ АС, фонд: Фонд за механизација..., До фондот за механизација, 12.12.1950.

¹⁵⁷ АС, фонд: Фонд за механизација..., Правилник за ревизија на работните селански задруги.

отклонување..." д) "по пат на ревизија да инструктивно делува на органите на задругата како и на работата во задругата во целина"¹⁵⁸.

Покрај оваа важна задача т.е. ревизијата, како една од најважните и најактуелни задачи поставена пред фондовите и пред поверенствата за земјоделие било анализирањето на производно-финансовите планови поединечно за секоја СРЗ и вкупно за околицата. Притоа, од фондовите се барало "конкретно продлабочување... во поедини стопански проблеми на СРЗ и превземање на конкретни мерки за нивното унапредување према условите на секоја СРЗ..."¹⁵⁹. Државно - партиското раководство полагало големи надежи во фондовите за механизација, кои требало да одиграат важна улога "во внатрешното средување на СРЗ". За таа цел, во фондовите биле вклучени членови на Паријата "со прилично познавање на стопанските проблеми", меѓутоа останало отворено прашањето на пополнување на фондовите со стручни кадри, кои како "способно јадро" би работеле врз организационото и стопанското јакнење на задругите¹⁶⁰.

Посебно место во планот за работата на секој фонд за механизација завземало развивањето на нови стопански гранки во работните задруги. Фондовите требало да се грижат за формирање на "ковачко-коларски, налбатски, самарциски, механичарски и други занаетчиски работилници...", да развиваат живинарство, свињарство, зајачарство, пчеларство, рибарство итн. и истовремено "да форсираат... отворање на специјални продавници за индустриски и други стоки што му се потребни на селото"¹⁶¹.

Кусиот век на делување на фондовите за механизација во голема мерка го спречило остварувањето на задачите заради кои се формирани, меѓутоа и објективно, тие нити материјално, нити кадровски, не биле оспособени за разрешување на такви и толкави проблеми од развојот на СРЗ што биле поставени пред нив. Од друга страна, фактички се оценувало дека со паралелното постоење на околските задружни сојузи, натамошното постоење на фондовите за механизација ќе го "наруши" "единството на задружното движење". Заради тоа, во првата половина на 1952 година се пристапило кон нивно ликвидирање во околиците каде што биле формирани, а нивните основни функции ги превзеле околските сојузи на земјоделските задруги. Меѓутоа основната причина за укинувањето на фондовите за механизација, според наша проценка, лежи во бирократското и од позиција на власт однесување на фондовите, со оглед на тоа што тие имале големи задачи, но и големи овластувања во однос на СРЗ (нпр. вршењето ревизија). Ова меѓу редови може да се насети и од веќе цитираниот говор на Колишевски, каде што меѓу другото се вели: "Во работата на фондовите за механизација треба да се отстранат појавите кои се среќаваат на теренот т.е. тие да добиваат карактер на некакво АОР, да ја гушат до извесна мера самостојноста и слободната работа на задругарите, наметнувајќи им сеидбени планови или пак ограничувајќи го слободното излагање на пазар вон околицата, односно да за својата околица одредуваат пониски цени, макар што задругарите можат да ги пласираат своите производи по повисоки цени во други места"¹⁶².

Инаку низ документацијата и печатот во врска со работењето на фондовите за механизација постојат контрадикторни оценки кои произлегуваат од политичките потреби на одреден форум или орган на власта. Така, во годишниот извештај за работата на Управниот

¹⁵⁸ Чл.2 од Правилник за ревизија на работните селански задруги.

¹⁵⁹ АС, фонд: Фонд за механизација..., к-1, Заклучоци од состанокот со директорите и главните агрономи за фондовите за механизација и поверениците за земјоделие, одржан на ден 12.12.1950.

¹⁶⁰ Архив ЦК СКЈ, XV 14/9, Говор друга Лазара Колишевског (Собрание за формирање на Совет на задругари), 1951.

¹⁶¹ "Нова Македонија" VII, 1813, 03.11.1950, Непосредни задачи на фондовите за механизација и инвестициона изградба.

¹⁶² Архив ЦК СКЈ, исто.

одбор на Околинскиот сојуз на земјоделските задруги и Фондот за механизација на Охридска околина за 1951 година, стои дека "во првата година на своето постоење, фондот даде голема помош во организационото јакнење и подигање на производството на повисок степен..." и заедно со другите фактори во околината "во прилична мера успеја да ги разубеди" задругарите "тригодишњаци" да го повлечат своето барање за излегување од СРЗ¹⁶³. Во еден друг материјал што се однесува на политичката положба во СРЗ, во истата година, изработен од Околинскиот комитет на КПМ - Охрид, се дава оценката дека помошта за консолидација на СРЗ од страна на Фондот за механизација како и од Околинскиот комитет била "недоволна, несистематска, неефикасна во отстранувањето на слабостите и совладувањето на тешкотиите"¹⁶⁴. Всушност, на оваа линија се правеле обиди да се објасни лошото работење на СРЗ, како и се помасовните барања за нивно растурање во текот на 1951 година.

Пружањето помош при воведувањето на стопанската сметка во СРЗ, исто така, беше една од задачите на фондовите за механизација, а во текот на 1952 година, кога задругите и најмасовно преминуваат на стопанска сметка, оваа улога, како и останатите, ја превзеле Околинските задружни сојузи. Така, Околинскиот задружен сојуз за Преспанска околина, 1952 година, воведувањето на стопанската сметка го спроведувал со низа претходни подготовки на кадар (книговодствен) и инструктори, оценувајќи дека "воведувањето на стопанската сметка требаше да го реши проблемот на наградувањето на задругарите", а со тоа едновременно да се надмине дел од она што се смета "бирокуратски, колхозно и Руско во нашите задруги"¹⁶⁵.

Покрај воведувањето на стопанска сметка, околинските задружни сојузи ги превзеле обврските околу материјално-финансиското работење на задругарите, вршењето ревизија над истото¹⁶⁶, водењето грижа за развој на поедини производни гранки, а во текот на 1953/54 година, превзеле и редица задачи околу спроведувањето на Уредбата за имотните односи и реорганизацијата на СРЗ¹⁶⁷.

Фондовите за механизација спаѓаат во редот на оние институции во аграрната сфера кои најавувани на голема врата и со големи задачи, всушност останале само еден од многуте неуспешни обиди на аграрната политика со државно - административни методи да влијае врз развојот на државниот и задружен сектор во земјоделството.

¹⁶³ Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз-Охрид, к-2, Годишен извештај на Управниот одбор на околинскиот сојуз на земјоделските задруги и Фондот за механизација на Охридска околина.

¹⁶⁴ Историски архив на Охрид, фонд: Околински комитет на СКМ-Охрид, к-7, Организационо-политичката положба во СРЗ, 08.06.1951.

¹⁶⁵ Историски архив на Охрид, фонд: Околински задружен сојуз на град Ресен, к-2, Извештај за работата на Управниот одбор на Околинскиот задружен сојуз на Преспанска околина за 1952 година.

¹⁶⁶ Исто, Извештај за работата на контролниот одбор на Околинскиот задружен сојуз-Ресен за 1952 година.

¹⁶⁷ Исто, Информација за активноста на комунистите во задругите, после донесената Уредба за реорганизација и регулирање на имовинските односи со задругарите; исто, Извештај за работата на Управниот одбор на Околинскиот задружен сојуз на Преспанска околина за 1953, 05.06.1954.

ДЕЛ VI: ОПШТИ СОЦИО - ЕКОНОМСКИ ОПРЕДЕЛУВАЊА ЗА СЕЛАНСТВОТО И СЕЛОТО 1945-1955 ГОДИНА

1. АГРАРНАТА ПОЛИТИКА И ПРОМЕНИТЕ ВО ТРАДИЦИОНАЛНОТО РУРАЛНО ОПШТЕСТВО

Со сите мерки на аграрната политика во периодот 1945-1955 година беше разорен стариот систем на селото, а посебно стариот систем на производство во областа на аграрот. Врз разорениот стар систем, требаше да се воспостави нов, соодветен на ново воспоставените класни односи, требаше да се најде социјална организација на производството во областа на земјоделството која ќе одговара на општествената сопственост. Меѓутоа, далеку полесно беше да се разори стариот систем отколку да се изгради новиот. Примената на теоретските и доктринерни ставови во практиката која немаше ни елементарни услови кои теоријата ги претпоставува, се покажа доста ризично, посебно во Македонија, каде што индустријата не можеше да понуди ништо друго, освен глад за ефтина работна рака.

Објективната состојба во времето кога се одвиваа овие силни историски процеси се карактеризира со низок степен на свест на селанството, наследени ментални својства на селанството, традиција според која приватната сопственост не е само правна категорија, туку се всадила во свеста и културата на селанецот како нешто иманентно и неотуѓиво. Селанецот не е само сопственик, туку тој е лоциран, врзан и прицврстен за земјата, за поседот. Во тој статус селанецот е отуѓен на еден специфичен начин, изолиран во тесен простор, неорганизиран, недоверлив кон се што е ново и што би го пореметило неговиот вековен сон за економска сигурност. Тој се плаши од елементарни непогоди, но и од градот и бирократијата. Во историската практика, се вклучува во борбата 1941-44 година, признавајќи ја раководната улога на КП и очекувајќи подобра положба од претходната. Паролата "фабриките на работниците, земјата на селаните" претставувала основен мотив за раздвижување и мобилност, за борба против "старото" (старите структури и системи). Меѓутоа, начинот на кој беа спроведени класно-социјалните мерки, во услови во кои беше затекнат, македонскиот селанец набрзо по првото воодушевување предизвикано од ревизијата на бившите колонисти и аграрната реформа, сите нив ги доживеа како историски шок, како рушење на илузиите. Ова посебно се однесува за периодот 1949-1953 година, кога со спроведувањето на колективизацијата (но и порано со задолжителниот откуп на земјоделските производи), просто како да се рушеа неговите вековни стремежи, зошто се рушеше темелот врз кој тој ја градел својата стабилност, му се одземаше приватната сопственост која беше негова светост, услов на неговото опстојување.

Во тој страв пред новото, кога почна да се руши неговиот дотогашен свет, се прекинуваа патријархалните структури на крвно сродство, се олабавуваа локалните врски итн., индивидуите и групите бараа некоја социјална сила или организација во која би можеле да се вклучат и да имаат некоја сигурност. Голем дел од македонското селанство во процесот на индустријализација и на другите општествено-економски промени и движења, во својата прва национална држава, настојуваше да се интегрира во облиците и структурите на политичката организираност на новата држава. Меѓутоа, мнозинскиот дел на селанството од муслиманските средини кои беа далеку попримитивни (Шиптари, Турци), упорно настојуваше да ги сочуваат големите патријархални селански задруги, а религијата ја прифаќаа како услов без кој не е можна нивната национална идентификација. И покрај несомнениот напредок во однос на еманципацијата на муслиманските маси, современите процеси на панисламизмот и барањата за идентификација на нацијата со религијата, влечат делумно корени и од овој прв удар на рушење на традиционалниот свет на

закоравените, религиско-фанатични односи во муслиманските средини, кое се изврши нецелосно и не понуди нови вредности, посилни од религијата и традицијата.

Историски гледано, на селото во периодот 1945-1955 година му припадна улогата да обезбеди акумулација за индустријата (првобитна социјалистичка акумулација) и да го прехрани неземјоделското население. Покрај тоа, селото мораше и самото да се реструктурира и да мигрира во градот и така непосредно да се вклучува во изградбата на индустријата и урбанизацијата. Тоа всушност беше првата фаза на изградбата (елементарно ниво) која беше гладна за мануелна работна сила. Оваа работна сила можеше да се регрутира единствено од селото и таа ја претставуваше првата генерација која се трансформираше и реструктурираше од земјоделски производител во работник или бирократ. Основна карактеристика на оваа прва генерација е задржување во најголем дел на вредностите и погледите на живот својствени на селската средина.

Интензивната политизација на општеството во овој период, во сите сегменти и на сите нивоа, неминовно ги доведе различните социјални слоеви во меѓусебна зависност и поврзаност. Со тоа се наруши дотогашниот ред на работите и ситносопственичката закостеност на свеста на селанецот-почнува процесот на исчезнување на патријархалните односи на цврстата поврзаност на малите социјални групи чија етичка основа ја правеше патријархалниот морал, а не правниот систем на регулирање на односите.

Југословенската аграрна политика тргнуваше од претпоставката дека индустријата спонтано и по инерција ќе придонесе за урбанизација, културна трансформација и радикална промена на начинот на стопанисување-дека со самото тоа ќе се индустријализира и селото. Меѓутоа, сето она што се превземаше на патот на стратешките определби за изградба на социјалистичкото општество, во голема мера не се поклопуваше со интересите на приватниот сопственик на село. На таквата состојба, селанецот реагираше воглавно на два начини: прво, дел од селанството, чувствувајќи ги предностите на градот и индустриското производство, го започна својот историски поход на градот. Притоа, еден дел ги прифати вредностите на работникот и се адаптира во новата средина, а дел задржа двоен систем на стекнување на доходот (категорија "полутани")-од земјоделството и од фабриката. Вториот начин на реагирање на селанството наспроти отворениот процес на индустријализација и изградба на социјалистичкото општество, воглавно се изрази во настојувањето да се задржи старата положба во стопанисувањето, во односите и свеста. Во одбрана на своите интереси селанецот се служеше со традиционални средства-шпекулација, пасивна резистенција, незаинтересираност, деполитизација итн. Ова посебно дојде до израз во работата на СРЗ и во односот на задругарот кон задружната сопственост наспроти односот кон сопствениот индивидуален посед.

1.1. Промени во класно-социјалната структура на село

Суштината на промените во класно-социјалната структура на предвоеното југословенско капиталистичко општество започнаа со промената на начинот на производство, која во себе, пред се, ја вклучуваше радикалната промена на сопственичките односи. Во тој контекст, три групи на мерки од политичко-економска природа, во рамките на тој етатистички социјализам, доминантно влијаеле врз оформувањето на социјалната структура на општеството во периодот 1945-1955 година. Тоа беа следните мерки: а) секвестрација на имотите, одземањето на воената добивка, експропријација, конфискација и слични повеќе државни мерки; б) аграрната реформа од 1945 година и ограничувањето на земјишниот максимум на 10 ха од 1953 година; и в) двете национализации на стопанството (1946 и 1948 година).

Од интерес за прашањето што го разгледуваме, и од посебен интерес за нас, е втората група на мерки, која се однесуваше на промената на сопственичките односи на село и во аграрот. Со спроведувањето на овие мерки се изврши знатна промена во поседовните односи, што има своевидно социолошко значење. Така, исчезна крупниот земјишен посед во приватна сопственост (но не и приватната сопственост воопшто), со што крупните сопственици ја изгубиле социјално-економската основа на својата моќ. Исто така, беа ликвидирани феудалните остатоци на село и се изведе големото изедначување-осреднување, како посебен облик на аграрен егалитаризам. Поседот беше ограничен на 10 ха, а сиромашните слоеви на селанството добија силна заштита од државата.

Суштинските промени што се случуваа на обата пола на социјалната структура-од една страна селанска буржоазија, а од друга селски пролетаријат, го намалиле во знатна мера коефициентот на класните разлики на село. Владеачка сила на аграрното производство и негова централна фигура станал средниот селанец. На тој начин, уште на самиот старт на развојот на новата држава, особено во периодот 1945-1947 година, "состојбите на социо-економските нееднаквости на населението во Југославија фрапантно се доближуваат..."¹. Ова секако непобитно зборува за доминантноста на политиката и идеологијата на егалитаризмот, кои беа неверојатно приемчиви за масите исцрпени од војната и бедата, но и за нивото на свеста како на раководните сили така и на мнозинството на населението.

Со промената на поседовните односи беа скршени основите на економската моќ на буржоазијата (од селото и градот), а целокупната политика на новата власт токму и беше насочена кон тоа да се уништи буржоазијата како класен остаток.

Селската буржоазија која пред војната сочинувала околу 40% од буржоазијата, или околу 310.000 лица, после спроведувањето на аграрната реформа 1945/46 беше речиси сосема десеткувана. Според расположивите податоци, бројот на оние со имоти преку максимумот од 35 ха изнесувал 51.888 лица или 0,005% од целото селанство. Со условно споредување на селската буржоазија, пред и после војната, како класен остаток (со максимум земја до 35 ха), произлегува дека пред војната имало 310.000, а после војната околу 40.000 лица². Со експропријацијата, конфискацијата и така наречената втора аграрна реформа од 1953 година, сосема исчезнува крупната селска буржоазија, односно се претворила во средно селанство. Вкупното исчезнување на градската и селанска буржоазија и менувањето на нејзиниот внатрешен состав може да се прикаже како што е тоа направенио во табелата 6.1³.

Од податоците прикажани во оваа табела, се гледа дека бројот на селската буржоазија се намалил за 270.000 лица или за 87,1%, додека кај градската за 367.095 или за 74,4%. Најголемо намалување се забележува кај крупните самостојни стопанственици индустријалци и тоа за 344.000 лица, односно 94,5%. Иако за Македонија не постојат егзактни податоци, смалувањето на крупниот посед над 20 ха од 2.251 домаќинство со работна земја 107.070 ха во 1931 на 1.403 домаќинства со 24.915 ха земја во 1947 година⁴, јасно зборува за намалување на бројот на

¹ Урош Андреевски, Генеза на социо-економските разлики во Југославија. - Скопје 1985, 148.

² Мораме да истакнеме дека пописот на населението од 1948 година сосема поинаку го класифицира селанството, и тоа не според сопственоста туку според обработувањето на земјата. Во воведот на книга III од пописот од 1948 година се вели: "Како што следи од пописната листа, земјоделците се класифицирани според површината што ја обработуваат а не според големината која е нивна сопственост...". Меѓутоа, општа оценка на економистите е дека во време на пописот од 1948 година имало толку малку земја во закуп што разликата била незнатна. (Popis stanovništva 1948, Zanimanja, Knjiga III. - SZS, 1954, 14).

³ Vladimir Milić, Revolucija i socijalna struktura. - Beograd 1978, 69; Popis stanovništva 1948, исто.

⁴ Д. Бојановски, К. Џонов, А. Пемовска, Развитокот на ..., 94.

крупните и зголемување на бројот на средните земјосопственици. Јасно е дека и во НРМ, како и во останатите делови на ФНРЈ, со Законот за земјишниот фонд од 1953 година, сосема исчезнува крупниот земјосопственик на село, зашто површината на земјата беше основниот критериум за категоризацијата на стопанствата и на земјоделците (селанството).

ТАБЕЛА 6.1. Буржоазијата пред и после војната (1947 година)

Пред војната		После војната (1947)	
Селска буржоазија со преку 20 ха	310.000	Остатоци на крупната буржоазија до 35 ха	40.000
Градска буржоазија	492.000	Остатоци од градска буржоазија	124.905
Крупни самостојни стопанственици	364.000	Остатоци од крупни самостојни стопанства	20.000
Високи јавни функционери	49.000		
Високи чиновници во стопанството	31.000		
"Слободни професии"	48.000	"Слободни професии"	12.911
Останати		Останати приватници	91.994
ВКУПНО:	802.000		164.905

Повеќето мерки на аграрната политика водеа кон своевидно осреднување на селото. Меѓутоа, факт е и тоа дека југословенското селанство со среден имот, пред војната сочинувало на само 80% од "средните класи", туку и околу 55% од целото општество. Тоа секако влијаело и на самиот карактер на мерките на аграрната политика со која не била ликвидирана приватната сопственост над земјата, туку само ограничена, со истовремено уништување на селанската буржоазија и големопоседниците. Острицата на тие мерки беше насочена против селанските богаташи-кулаци, но евидентни промени се случуваа и кај средното селанство. Пред се, околу 1/2 од земјата зафатена со аграрната реформа беше доделена на ситните и средните селани. Со тоа, покрај истовременото ограничување на максимумот во приватниот посед, беше зголемен бројот на ситното селанство. Така на пример, знатно беше зголемен бројот на селанството со имот од 2-5 ха, чиј број од 33,7% пред војната, дошол на 40,2% после војната. Или според друг индикатор, пред војната со имот до 2 ха биле 34,3% од стопанствата кои зафаќале 6,5% од земјата, а после војната 37,2% од стопанствата со 10,4% од земјата⁵.

Сите мерки на новата државна власт тргнуваа од нејзините класни позиции, предизвикувајќи радикални промени во класно-социјалната структура и во распоредот на економската моќ и

⁵ Vladimir Milić, *Revolucija...*, 71.

положба на поедини групи и слоеви, кои гледани пред и после НОБ, според анализите на Б. Кидрич, изгледале вака⁶:

ТАБЕЛА 6.2. Социјално-класниот состав на населението во Југославија

СОЦИЈАЛНИ ГРУПИ (%)	1937 г.	1947 г.
Буржоазија на село	16,5	11,7
Буржоазија во град	29,7	3,4
Вкупно буржоазија	46,2	15,1
Бурж. однос социј. држава	15,9	36,0
Работници и намесници	14,2	25,1
Средни и ситни селани	19,1	22,0
Останати и занаетчи	4,7	1,8

Според овие податоци, буржоазијата е сведена на малкубројна економски развластена категорија, која донекаде имала упориште на селото. Официјалните државно-патриски органи оценувале дека, во онаа мера, во која е развластена буржоазијата, економски и политички зајакнале силите на "класниот блок на работниците и селаните." Истовремено со создавањето и јакнењето на државниот сектор во стопанството, новата политичка власт и новата држава добивале економска база за своето опстојување.

Врз основа на промените извршени во класно-социјалниот состав на населението, буржоазијата беше сведена на незнатна категорија. Таа претставувала, заедно со неразвластената буржоазија на село, околу 15% од целокупното население. Меѓутоа, КПЈ во својата концепција на социјализмот го зацртала целосното уништување на буржоазијата како социјална категорија и укинување на приватната сопственост воопшто. Со оглед на тоа што селото беше најмасовното упориште на опстојувањето на приватната сопственост, во текот на првите повоени години, главната "класна битка" се водеше на село. "Раскулучувањето" на кулаците и смалувањето на економската и друга моќ на селската буржоазија, беше главната задача на комунистите и на другите политички фактори во нивната работта и делување на село. Покрај развиената агитационо-пропагандна дејност, мерките на аграрната политика какви што беа задолжителниот откуп и прогресивното одданочување, беа главното оружје против збогатувањето и натамошното социјално раслојување на село.

Немаме точни податоци за состојбата и движењето на класно-социјалниот состав во македонското општество, но според сите претходни сознанија, можеме да констатираме дека во НРМ бил најмал процентот на буржоазијата, посебно на село, а исто така, незнатен бил бројот на припадниците на работничката класа, со оглед на неразвиеноста на индустријата. Индустриски пролетаријат во Македонија речиси и немало и тој почнуваше да се развива со почетоците на индустријализацијата. Брзата и екстензивна индустријализација ги разбранува и ги стави во движење широките слоеви на селанството, кои навлегуваа "како лавина во индустријата и доживуваа брз социјален подем". Нивната експанзија започнува од селата и преку приградските населби и без "никаква професионална култура го доведува во орбитата на индустриското стопанисување". Во редовите на овие слоеви длабоко беше вкореното сфаќањето дека голиот физички труд, напрегањето, е најважен облик на труд, бидејќи се врши под најтешки надворешни

⁶ Boris Kidrič, O izgradnji socijalističke ekonomije, Sabrana dela, knjiga III. - Beograd 1960, 435-436.

услови. Уверувањето за преминација на голиот физички труд беше основата врз која израснуваше идеологија на тврда уравниловка. Таа ја признава само "еднаквоста на сите стомаци"⁷. Материјалната основа на ваквото сваќање на уравниловката како и на примитивниот егалитаризам (бришење на сите класи, бришење на различниот имотен статус на поедини групи и слоеви од народот), во крајна линија лежи во мошне ниското егзистенцијално ниво на задоволување на потребите од овој период, но и во вулгаризирањето на комунистичката идеологија.

После ограничувањето на земјишниот максимум до 10 ха во 1953 година, реорганизацијата на СРЗ и другите мерки на аграрната политика, настануваат нови промени во структурата на поседот кои понатаму битно не влијаеле во промените на класно-социјалната структура, во која останува доминантен средниот земјишен сопственик. Д-р Петар Марковиќ следејќи ги општествено-економските промени на село констатира дека од 1953 до 1960 година промените во структурата на поседот оделе кон понатамошно осреднување на селото, т.е. кон ублажување на разликите помеѓу крајните групи во структурата на поседот, а евидентно е зголемувањето на бројот на стопанствата од 5 до 10 ха⁸.

ТАБЕЛА 6.3. Земјоделски стопанства и површини во 1960 година

	Земјоделско стопанство		Површини	
	број	%	во илјади ха	во (%)
до 2 ха	67	42,3	59	10,5
2 - 5	54	34,3	177	32,0
5 - 8	22	14,0	136	24,4
8 -10	7	4,3	61	11,1
преку 10	8	5,1	122	22,0
Вкупно:	158	100,0	556	100,3

Овие податоци јасно покажуваат дека Македонија и понатаму останала земја на ситниот посед и дека пред аграрната политика останале нереализирани бројни стратешки определби. Всушност од целокупната политика на село во периодот 1945-1955 година се отвори процесот на демографското празнење на селските подрачја и запоставување на земјоделството од една страна, а од друга се појавува специфична категорија на мешани стопанства со двојни извори на приход, кое што претставуваше една од специфичностите на класно-социјалната структура во Македонија во наредниот период.

⁷ Мирослав Печулиќ, Промените во социјалната структура на југословенското социјалистичко општество, Марксизмот и самоуправувањето, книга III. - Скопје 1981, 16.

⁸ Петар Марковиќ, Општествено-економските промени на село во СР Македонија. - Скопје 1970, 116.

2. ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА И ДЕАГРАРИЗАЦИЈА ВО МАКЕДОНИЈА

Социјализмот во Југославија започнал да се изградува на почвата на недовршената капиталистичка индустријализација, врз неразвиени производни сили, т.е. како еден примитивен комунизам, оскуден во сите животни потенцијали. Заради тоа, и судбината на тој социјализам се идентификува со индустријализацијата. Основната карактеристика на таа индустријализација била ограничена со начинот на организацијата на тоа "социјалистичко општество", т.е. низ етатистичкиот начин на производство и организација на глобалното општество, кој уште се нарекува државно-централистички систем, централизам, државен централизам, револуционерен и бирократски етатизам итн.⁹

Етатистичкиот начин на производство и организација на општеството се јавил во Југославија како прв облик на социјализмот и ја вообличил природата на индустријализацијата. Наследената ниска материјална база и неопходноста сите средства да се сконцентрираат во едни раце и плански да се распределуваат, бил оној објективен економски извор на државната сопственост и раководење, т.е. на етатизмот. Ваквиот систем воглавно бил востановен заради три глобални потреби и непосредни цели на КПЈ, и тоа: 1) потребата за обнова на земјата и за побрз развој на производните сили; 2) потребата за менување на општествените односи, т.е. на постоечката социјална структура; 3) влијанието на владеачкиот теоретски концепт и практика.

При сето ова, односот кон индивидуалниот селанец како "класен остаток" низ целиот етатистички период бил од извонредно значење и тоа не само заради општествено-политички, туку повеќе заради општествено-економски причини, бидејќи земјоделското производство било доминантен тип на производство. Затоа и темпото на развој и самата индустријализација сериозно зависеле од тоа во која мера земјоделското производство во секој сегмент можело да им послужи како основа и база. Водејќи социјална политика за заштита на ситниот селанец, на другата страна, со административни мерки кои ги погодуваа покрупните производители, државата создаваше акумулациона основа за индустријализација на земјата. Со одредувањето на високи цени на индустриските производи, а ниски на земјоделските, се прелевал доходот од земјоделството во индустријата и во останатите гранки на тнар. социјалистички сектор. Исто така, со сведувањето на селанството во натурални рамки со истовремени ниски инвестициони вложувања во земјоделството, се отворил процесот на одвојување на селанството од земјата и неговото преминување во неземјоделските дејности¹⁰. Така, државата со својата аграрна политика создала од селанството и земјоделството трајна човечка и материјална база за социјалистичката индустријализација.

Селанството со процесот на индустријализација било двојно опфатено: со масовно влегување во неземјоделските дејности (напуштање на земјоделството и селото или само нивно делумно напуштање), но и со индустријализација на самото земјоделство. Правците на ширење на процесот на индустријализација и нивниот интензитет битно го одредиле и продорот и облиците на процесот на урбанизација на селската средина, како и вкупните општествени прилики на село. Меѓутоа, во овие општојугословенски рамки, македонското село се издвојува со некои свои специфичности чиј краен резултат е депопулација на многу села, посебно во планинските

⁹ Види пошироко: М. Пеџујиќ, *Horizonti revolucije*. - Beograd 1972; D. Bilandžić, *Ideja i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973*. - Beograd 1973.

¹⁰ Така, во периодот од 1951 до 1955 година, инвестициите во земјоделството изнесувале 5,3% од вкупните инвестиции. Тие почнуваат да растат после 1955 година, така што во 1958 година се три пати поголеми. (Е. Кардељ, *Проблемите на социјалистичката политика во селото*. - Скопје 1960, 89 и 333).

предели¹¹. Затоа, неоспорно стои оценката дека процесот на деаграризација во Македонија се карактеризира по својата силина и тој не означува само напуштање на земјоделството, туку значи и напуштање на селото.

Индустијализацијата на земјата предизвикала битни промени во структурата на населението, при што, евидентен е порастот на населението кое не се занимавало со земјоделска дејност (види табела 6.4).

ТАБЕЛА 6.4. Структура на населението (во илјади)¹²

ВИД НАСЕЛЕНИЕ	1931	%	1939	%	1948	%	1953	%
Земјоделско	10.643	76,4	12.000	76,1	11.114	70,5	10.134	59,8
Неземјоделско	3.291	23,6	3.730	23,9	4.658	29,5	6.793	40,2
Вкупно:	13.934	100,0	15.730	100,0	15.772	100,0	16.927	100,0

Инаку Југославија со 76,4% земјоделско население во 1931 година спаѓала во најселанските земји помеѓу европските народи. Податокот дека 70,5% од населението во 1948 година отпаѓал на земјоделското, јасно зборува дека тоа било навистина традиционално селанско општество. Покрај тоа, бројот на неписмените преоѓал 50%, особено на женската популација, кај која тој надминувал 80%¹³. Што се однесува до Македонија, според пописот од 1931 година таа броела 937.643 жители¹⁴, а според податоците дадени на Шестиот конгрес на СКМ, на 31.03.1931 година во Македонија се евидентирани 949.958 жители¹⁵. Непосредно пред почетокот на Втората светска војна, во Македонија живееле 1.124.036 жители, а по нејзиното завршување, во пролетта 1945 година, евидентирани се 1.193.912 жители¹⁶. Од нив, 680.443 жители или 71,6%, зборувале македонски јазик и јазик на другите словенски народи (спрски, хрватски, словенечки) додека 2.250 жители или 0,2% зборувале на останатите словенски јазици. Унгарски јазик зборувале 1.448 жители (0,2%), германски 892 жители (0,1%), арнаутски 129.645 (13,7%) и останати 135.280, или 14,2%. Според вероисповеста, 648.989 или 68,3% биле православни, 8.486 или 0,9% биле римокатолици, 320 евангелистички, 282.820 или 29,8% исламска, и 9.343 или 1% останати¹⁷.

Во 1953 година во Македонија живееле 1.304.514 жители, од кои 531.903 активно население. Од овој број на активно население, 358.615 (67,5%) отпаѓале на активно земјоделско население¹⁸.

¹¹ Само во периодот од 1971 до 1981 година целосно биле раселени 13 селски населби во планинските предели од вкупно 333 планински села во Македонија. (Mitko Panov, Populacijske promene u planinskim selima SR Makedonije, „Sociologija sela,, 19, 73/74, 1981, 119-125).

¹² Razvoj tehnike i privrede u Jugoslaviji 1945-1955. - Beograd 1955, 53.

¹³ С. Ливада, Демографски слом југословенског села, "Марксистичка мисао", 4/84, 107.

¹⁴ Население и работни снаги во НР Македонија. - Завод за статистика на НРМ. - Скопје 1957, 2.

¹⁵ Материјален и општествен развој на СР Македонија 1952-1972, Шести конгрес на СКМ. - Скопје 1974, 24.

¹⁶ АЈ, 40-87-137, Израчунат број становника Југославије по федералним јединицама за 31.03.1941 и 31.03.1945 године.

¹⁷ АЈ, 40-87-137, Становништво Македоније по вероисповести и матерњем језику, Попис од 31.03.1941 године - Преглед по срезovima и општинама.

¹⁸ Р. Карталов, Општествено-економските промени и тенденции во земјоделството на Полог. - Скопје 1975, 24.

Инаку, во поглед на учеството на вкупното земјоделско население во периодот 1948-1981 година, во рамките на Федерацијата и по републики, ја имаме следната состојба¹⁹:

ТАБЕЛА 6.5. Учество на земјоделското население (%)

Единица	1948	1953	1961	1971	1981
СФРЈ	67,2	60,9	49,6	38,2	19,9
БиХ	71,8	62,2	50,2	40,0	17,3
Црна Гора	71,6	61,5	47,0	35,0	13,5
Хрватска	62,4	56,4	43,9	32,3	15,2
Македонија	70,6	62,7	51,3	39,9	21,7
Словенија	44,1	41,1	31,1	20,4	9,4
Србија (потесна)	72,4	67,2	56,2	44,1	27,6
Косово	80,9	72,4	64,2	51,1	24,6
Војводина	68,1	62,9	51,8	39,0	19,9

Според податоците од оваа табела, евидентно е процентуалното опаѓање на земјоделското население во Македонија. Според други податоци, учеството на земјоделското население во вкупниот број на население од 71,8% во 1948 година се намалило на 22% во 1981 година, според тогашниот попис, а тоа во апсолутни бројки значело намалување од 828.000 на 392.299 жители²⁰. Кога вака би ги гледале само бројките, би дошле до еден крајно позитивен заклучок. Имено, дека со смалувањето на земјоделското население и зголемувањето на неземјоделското, се отвораат поголеми можности за развој на стоковото производство во аграрот и дека претпоставка на сето тоа е развојот на индустријата, која го апсорбирала вишокот на работна рака од селото. Меѓутоа, подлабоката анализа на општествено-економските промени ќе не доведе до суштината и до точниот одговор на прашањето како и зошто се изврши тој нагол егзодус на селото и во која мера тоа беше општествено позитивен процес.

Во периодот од дваесет меѓувоени години, евидентна е високата стапна на природниот прираст на земјоделското население кој се зголемувал секоја година за 1,1%. Меѓутоа, во повоениот период, со падот на природниот прираст под 1,1% се смалува и земјоделското население за 1,5% годишно. Сепак, тоа смалување било доста различно во различни периоди. Така, во периодот од 1945 до 1948 година, вкупно стапката на смалување на земјоделското население во однос на вкупното население изнесувала 14,5% годишно, што зборува за извонредниот прилив на селска работна рака, особено младинци од селото на градилиштата на првиот Петгодишен план, како и во апаратот на државно-партиските органи. Во периодот од 1948 до 1953 година, кога по правило би требало да има најинтензивен прилив на селска работна рака, нејзиниот прилив е намален на вкупно 7,2%. Основна причина за тоа секако е познатата блокада во која се најде ФНРЈ во овој период. Во периодот 1953-1961 година евидентен е наголемениот егзодус на селото и стапката на смалување на земјоделското во однос на вкупното население изнесувала 14,2%²¹.

¹⁹ "Борба", 14-15 април 1984, Ко су наше селице.

²⁰ "Нова Македонија", XLI, 13892, 24.09.1985.

²¹ С. Ливада, Демографски слом..., 111.

Сепак, во однос на Македонија, истражувањата на овој проблем по периоди покажуваат нешто поинаква слика. Д-р Илија Јосифовски наведува дека во периодот од 1931 до 1948 година, порастот на градското население е сличен како и порастот на селското население, но "во периодот од 1948-1953 година, веќе може да се забележи остер пресврт во порастот на селското и градското население". Во овој период селското население се зголемило за 9%, додека градското население, за повеќе од 23%. Во периодот од 1953 до 1961 година започнатиот тренд на опаѓање на селското население е уште поизразен. Во 1961 година селското население е намалено за нешто над 2% во однос на 1953 година, додека градското население пак забележало пораст од 32%²².

Со податоците на табелата 3 може да се следи просечниот годишен пораст на вкупното селско и градско население во периодот од 1931 до 1961 година.

ТАБЕЛА 6.6. Просечен годишен пораст на градското и селско население во Македонија, во периодот 1931 - 1961²³

Население	Просечен год. пораст			Просечен год. пораст		
	на 1000 жители					
Период	1931-48	1948-53	1953-61	1931-48	1948-53	1953-61
Селско	10320,9	15813,0	-2785,2	13,65	17,90	-3,05
Градско	2599,5	14492,6	15721,3	9,06	41,96	34,88
Вкупно:	12920,4	30305,6	12686,1	12,39	24,66	9,36

Податоците од оваа табела покажуваат дека во периодот 1931-1948 година селското население расте со по околу 10.300 жители годишно, додека градското население со по околу 2.600 жители, т.е. преку 3,5 пати побавно. Во периодот 1948-1953 година доаѓа до приближно изедначување на просечниот годишен пораст кај селското и градско население: околу 15.800 кај селското и 14.500 кај градското, додека пак периодот 1953-1961 година означува пресвртница во поглед на порастот на градското население, со што селското население бележи опаѓање во износ од 2.785 жители годишно.

Ваквиот силен егзодус на селото во Македонија, покрај индустријализацијата (економски причини) бил предизвикан и од преселбата на Турците, што значи дека голем дел од селската популација мигрирал во други републики, надвор од Македонија, а посебно во Турција. Заради ваквата миграција, бројот на населението во Македонија во периодот 1953-1961 година се зголемил само за 7,6%, иако врз основа на природниот прираст, тој требало да се зголеми за околу 16%.²⁴ Покрај ваквото намалување на стапката на пораст на вкупното население, дошло и до намалување на стапката на активното население, и тоа од 40,8% во 1953 година, на 39,4% во 1961 година. Инаку, во 50-тите години од Македонија се иселиле околу 150.000 Турци, а се смета дека за целиот повоен период таа бројка изнесува околу 200.000 жители од оваа националност²⁵.

²² И. Јосифовски, Некои аспекти на демографскиот развој на селското население во СР Македонија. - Скопје 1970, 103.

²³ И. Јосифовски, исто, 105.

²⁴ П. Марковиќ, Општествено-економските..., 140.

²⁵ Л. Лазаров, Општествено-економскиот..., 184.

Сите направени анализи околу структуралните промени, предизвикани со миграциите на селското население, речиси се идентични во ставот дека се до 1953 година во Република Македонија бројот на жителите што живееле на земјоделските стопанства се зголемувал, иако помалку отколку што бил природниот прираст, што значи дека контингентот на жителите кои заминувале од земјоделството (селото) бил помал отколку контингентот на природниот прираст. Меѓутоа, по 1953 година, бројот на жителите кои живееле на земјоделските стопанства се намалувал, што значи дека бројот на оние кои го напуштале земјоделството бил поголем од вкупниот природен прираст на жителите што живееле на земјоделските стопанства. Притоа, во периодот од 1951 до 1953 година забележано е особено мало заминување од земјоделските стопанства, кое е резултат на забавеното темпо на индустријализација, додека пак во периодот од 1956 до 1959 година забележан е најголем егзодус на селското население во Македонија. Тоа најдобро може да се види од следната табела²⁶:

ТАБЕЛА 6.7. Вкупното население на земјоделските стопанства и бројот на жителите што го напуштиле земјоделското стопанство

Година	Број на жителите на земјоделските стопанства		Го напуштиле земјоделското стопанство	
	Проектиран врз база на прирастот	Попишан	Број на жителите	(%) помалку (-), повеќе (+), од природ. прираст
1949		965	17	-29
1950	988	969	19	-21
1951	1.012	975	19	-21
1952	1.036	992	6	-75
1953	1.061	1.010	9	-62
1954	1.086	1.002	33	+37
1955	1.110	993	33	+37
1956	1.134	984	33	+45
1957	1.159	978	35	+46
1958	1.184	969	34	+42
1959	1.210	960	35	+46
1960	1.237	954	32	+32
1961	1.263	951	29	+26
1962	1.289	951	26	+4
1963	1.312	950	23	-7
1964	1.336	954	20	-20
1965	1.361	969	16	-36
1966	1.387	983	12	-52

²⁶ Податоците за табелата се пресметани врз база на податоците од пописите на земјоделството (пописите на добитокот што се спроведени во односните години и општиот попис на земјоделските стопанства во 1960 година. Податоците за природниот прираст се од Годишникот на СГЈ. До 1954 година природниот прираст изнесуваше 2,4%; од 1954-1959 год. тој изнесуваше 2,2%; во периодот 1960-1961 год. 2,1% а по 1961 година 1,8%. (П. Марковиќ, исто, 135).

Вкупниот природен прираст на населението на индивидуалните земјоделски стопанства изнесувало за 18 години 410.000, а од земјоделските стопанства во истиот период заминале 431.000. Меѓутоа, беше веќе кажано дека тука спаѓа и иселувањето на турското население од Македонија. Горенаведените податоци зборуваат за интензитетот на егзодусот кој покажува најголем процент во периодот 1956-1959 година. Веќе после 1962 година тој процент паѓа под процентот на природниот прираст на земјоделското население.

Во периодот од 1948 до 1981 година, според некои проценки, егзодусот во Југославија достигнал трансфер на земјоделско население во неземјоделските дејности за околу 6.650.000 жители. Со тие процеси било победено класичното селанство и како општествена група тоа било социјално-економски преобразено, а биолошки девитуализирано. Значи, тоа доживеало класично разорување, зошто немало структурални основи за биолошка и социјална репродукција. Следните непосредни податоци за стапките на наталитет во годините 1953, 1961 и 1971, за Македонија и за Југославија, ја потврдуваат горната констатација:

ТАБЕЛА 6.8. Стапки на наталитет во Македонија и Југославија²⁷

Година	Вкупно население			Земјоделско			Неземјоделско		
	1953	1960	1971	1953	1960	1971	1953	1960	1971
Југославија	28,6	22,8	18,3	29,9	23,7	13,9	27,6	21,8	21,1
Македонија	38,1	30,0	23,0	40,3	31,3	20,3	34,6	28,6	24,8

Горниот преглед покажува поголемо опаѓање на стапките на наталитетот на земјоделското население, предизвикано од постоечкиот егзодус. Тоа од своја страна предизвикало пореметување на старосно-половата структура, смалување на базичните групи, особено на работните и репродуктивните итн, кое со себе повлекло и низа други структурални последици кои во Македонија дошле до израз особено после 1956 година.

Исто така, како резултанта на структуралните промени предизвикани од стопанскиот развој (индустријализацијата) и промените во демографската структура (фертилитет, наталитет и морталитет), кои биле иницирани од нив, се појавува и опаѓање на стапката на природниот прираст на земјоделското население во однос на неземјоделското. Тоа може да се види од следните податоци²⁸:

ТАБЕЛА 6.9. Природен прираст на вкупното земјоделско и неземјоделско население 1953, 1961 и 1971 година

Година	Вкупно население			Земјоделско			Неземјоделско		
	1953	1961	1971	1953	1961	1971	1953	1961	1971
Југославија	16,1	13,7	9,6	15,0	12,5	2,8	17,7	14,9	13,8
Македонија	23,3	20,7	15,4	23,8	20,4	12,1	22,5	20,9	17,7

²⁷ С. Ливада, исто, 113.

²⁸ Исто, 115.

Оттука се гледа дека природниот прираст на земјоделското население, под силно влијание на структуралните промени во општеството, знатно опаѓа, а факт е и тоа дека со егзодусот заминувале највиталните биогенетски генерации²⁹.

Индустијализацијата како еден од најважните сегменти на севкупната општествено-економска преобразба беше проследена со неколку паралелни процеси, меѓу кои: 1) деаграризацијата како процес со кој се намалува релативното значење на земјоделството за активирањето на работната сила, за создавањето на националниот доход итн; 2) миграцијата на населението, т.е. преселувањето од селата во градовите, при што се менуваа не само занимањата на луѓето, туку и начинот на животот, работните и културни навики итн; 3) урбанизацијата како проц на брзо израснување на градовите со голема концентрација во нив како на дејностите, така и на населението.

Сите овие процеси меѓусебно беа условени, произлегуваа еден од друг, но не се одвиваа по иста рамна линија, туку со диспропорции и несинхронизирано, предизвикувајќи низа негативни последици во општествено-економскиот развој. Притоа, основно е тоа што процесот на деаграризација не беше проследен со ист таков интензитет на планот на индустријализацијата. Д-р Ристо Карталов, проучувајќи ги специфичностите на урбанизацијата во Македонија, наведува два нејзини основни аспекти: прво, тнар. *физичка урбанизација*, односно зголемување на градското население како логична последица од процесот на деаграризација (т.е. порастот на бројот на неземјоделското население), при што, ако се изведува стихиски и неконтролирано "таа се изродува во својот антипод, во рурализација или поселанчување на градот"; второ, *културна урбанизација*, т.е. продор на средствата и формите на градскиот начин на живот во селските средини кое истовремено "означува продор на современата цивилизација" во руралната средина³⁰.

Притоа, д-р Ристо Карталов го потенцира специфичниот факт на еден "посебен процес на *хиперурбанизација*, која ја означува неусогласеноста на урбанизацијата и стопанскиот развој" во Македонија, каде што селанството не било "привлечено во градовите со логиката на развојот-индустијализацијата (иако го имаше и тоа), туку сиромаштијата и невработеноста на селото го туркале во прегратките на градот". Тоа е всушност "*урбанизација на сиромаштијата*, а не нормална урбанизација која подразбира урамнотежени социоекономски, просторно-физички и други карактеристики на населеноста"³¹.

Покрај сите овие негативни процеси, сепак се случува и некои позитивни промени каква што е промената во структурата на општествениот проивод според дејностите во кој се создава. За тоа зборува следната табела³²:

²⁹ Види: Nekoi socio-ekonomski i prosvetni karakteristiki na selsko-gradsko naselenie vo SRM, „Statistički pregled“, 2, Skopje 1969, 14-16.

³⁰ R. Kartalov, Neki aspekti urbanizacije sela u SR Makedniji, „Sociologija sela“, 59/60, 1978, 20.

³¹ Исто, 20/21.

³² Според "Статистички билтен" бр. 1175, СЗС, Београд, мај 1980, "Статистички годишник на СРМ", 1984; "Статистички годишњак СФРЈ", 1986.

ТАБЕЛА 6.10. Структура на општествениот производ во Македонија според дејности

Дејност	1952 г.	1964 г.	1978 г.	1985 г.
Индустрија и рударство	18,2	26,1	40,6	49,5
Земјоделство	40,0	24,7	17,1	15,4
Градежништво	11,4	22,7*	10,1	5,9
Сообраќај	5,2	5,1	7,2	5,5
Трговија	13,5	16,6	17,2	15,0
Други дејности	12,0	6,8	7,8	8,7
Вкупно:	100,0	100,0	100,0	100,0

*) Многу високо учество поради обновата на Скопје по земјотресот од 1963 год.

Учеството на индустријата и рударството во создавањето на општествениот производ пораснало од 15% во 1947 на 49,5% во 1985 година. Во тој период учеството на земјоделството релативно се намалува од 54% на 15,4%. Веќе во 1964 година индустријата давала повеќе општествен производ отколку земјоделството, што зборува дека Македонија почнала од аграрна да постанува аградно-индустриска земја. Меѓутоа, факт е и тоа дека оваа преобразба била пребрза, исфорсирана со вонекономски мерки, така што таа предизвикала заостанување на земјоделството зад потребите, па дури и зад неговите природни можности. Од друга страна, се создадоа индустриски капацитети и објекти кои ни приближно не можеа да ги оправдаат вложените инвестиции. Сето тоа во крајна инстанца создаде *празни села и пренаселени градови* со акутен проблем на невработеност и нерешени стамбени прашања.

Веќе беше кажано дека се случиле значајни промени во општествено-економската структура на населението, изразена во тенденцијата на опаѓање на земјоделското, и зголемување на процентот на градското население. Меѓутоа, и тука доаѓа до израз една аномалија, со оглед на тоа што степенот на активност на населението во Република Македонија останал речиси ист во периодот од 1953 до 1981 година, додека во Република Словенија, тој пораснал за речиси 8,8 процентни поени³³. Тоа се гледа од податоците прикажани во табелата 6.11³⁴.

Ваквата состојба во развојот на степенот на активност на населението во Македонија зборува дека индустријализацијата не успеала да го активира работоспособното население повеќе отколку порано земјоделското. Врз овој податок има влијание и старосната структура на населението зашто Македонија долго време имала голем број малолетни лица кои не можеле да бидат активни. Од друга страна, тука имало помал број лица над старосната граница на работоспособноста. Во Словенија, во 1981 година имало 1,1 процентен поен повеќе работоспособни, а како што видовме, за 8,8 поени повеќе активни. Оваа констатација се потврдува и ако се пресметаат стапките на вработеност во Македонија како однос на вкупниот број вработени лица со вкупниот број работоспособно население. Тие стапки изнесуваат: 13% во 1950, 15,7% во 1960, 12,6% во 1970 и 15,2% во 1980 година³⁵.

³³ Н. Узунов, А. Георгиев, М. Несторовски, Степенот на (не)синхронизираност помеѓу процесите индустријализација-деаграризација-миграција-урбанизација во СР Македонија. - Скопје 1988, 13.

³⁴ Статистички календар Југославије, 1983, 38.

³⁵ Н. Узунов, А. Георгиев, М. Несторовски, исто, 14.

ТАБЕЛА 6.11. Општествено-економската структура на населението (%)

РЕПУБЛИКА	1953 г.	1961 г.	1971 г.	1981 г.
Учество на активното во вкупното население				
Македонија	40,8	39,4	38,3	41,5
Словенија	40,8	48,3	48,4	49,6
Учество на земјоделското во вкупното население				
Македонија	62,7	51,3	39,9	21,7
Словенија	41,1	31,1	20,4	9,4
Учество на градското во вкупното население				
Македонија	26,1	34,9	48,1	53,9
Словенија	22,0	28,9	37,7	48,9

Ваквата состојба во развојот на степенот на активноста на населението во Македонија зборува дека индустријализацијата не успеала да го активира работоспособното население повеќе отколку порано земјоделското. Врз овој податок има влијание и старосната структура на населението зашто Македонија долго време имала голем број малолетни лица кои не можеле да бидат активни. Од друга страна, тука имало помал број лица над старосната граница на работоспособноста. Во Словенија, во 1981 година имало 1,1 процентен поен повеќе работоспособни, а како што видовме, за 8,8 поени повеќе активни. Оваа констатација се потврдува и ако се пресметаат стапките на вработеност во Македонија како однос на вкупниот број вработени лица со вкупниот број работоспособно население. Тие стапки изнесуваат: 13% во 1950, 15,7% во 1960, 12,6% во 1970 и 15,2% во 1980 година³⁶.

Друга аномалија која е карактеристична во општествено-економскиот развој на Македонија е тоа што во Македонија учеството на земјоделското во вкупното население се намалило за 48,9 процентни поени, а во Словенија за 34,7. Притоа, во Македонија живеело два пати повеќе земјоделско население отколку во Словенија, а нивото на општата развиеност на Словенија било за 3 пати повисоко.

Трето, исто така е забележано дека нивото на урбанизација на Македонија било повисоко од тоа во Словенија, така што во периодот 1953-1981 година, тоа пораснало за 1 процентен поен повеќе отколку во Словенија.

Од сето досега кажано е јасно дека стихижната и екстензивна индустријализација успеа да го разори селото, но не и целосно да го урбанизира, или уште помалку да изврши "социјалистичка преобразба". Покрај сите наведени последици од овие општествени процеси, мораме да спомнеме уште една значајна карактеристика на промените во аграрот. Имено, се работи за транзицијата на селските домаќинства од чисто земјоделски на мешовити и на чисто неземјоделски. Додека во почетокот на педесеттите години речиси над половината од селските домаќинства беа чисто земјоделски и заедно со мешовитите сочинуваа повеќе од 2/3, веќе во 1971 година пропорциите стануваат обратни. Тоа го покажуваат и податоците од табелата 6.12.

³⁶ Н. Узунов, А. Георгиев, М. Несторовски, исто, 14.

ТАБЕЛА 6.12. Структура на домаќинствата во Македонија според изворите на приходите³⁷

Година	Земјоделски	Мешовити	Неземјоделски
1961	37,2%	19,1%	43,7%
1971	27,2%	13,4%	59,4%

Постојењето на голем број мешани стопанства (со двоен извор на приход) зборува за недовршениот процес на индустријализација во кој не се создава чиста работничка класа, туку работник-селанец, растргнат помеѓу нивата и фабриката.

Резултат од одвивањето на сите овие процеси е тоа што се променила положбата со пренаселеноста и невработеноста. Додека пред војната се забележуваше огромна аграрна пренаселеност и мала градска невработеност, со промените после НОБ започнува намалувањето на аграрната и зголемувањето на урбаната пренаселеност со перманентно зголемување на стапката на регистрираната невработеност³⁸.

Сето досега кажано, јасно зборува дека во периодот 1945-1955 година Република Македонија доживеала сестрани и бурни процеси на општествена преобразба, чија главна карактеристика била нивната несинхронизираност што предизвика натамошни длабоки промени проследени со низа аномалии. Меѓу сите нив, запоставувањето и заостанувањето на земјоделството во еден подолг период се покажа всушност како едно од стратегиските промашувања на социјализмот, покрај извесните позитивни почетни чекори на индустријализацијата која не ги исполни очекуваните брзи ефекти.

³⁷ Документација на РЗС; Н. Узунов..., 15.

³⁸ Невработеноста од 3,8% во 1961 година порасна на 5,8% во 1971 и 10,7% во 1985 година. (Статистички годишњак Југославије, 1986). Стапките се пресметани како однос на бројот на лицата кои бараат вработување спрема вкупното работоспособно население.

ЗАКЛУЧОК

Разгледуваниот период 1945-1955 година претставува време набиено со голем број многу важни настани и промени на село, во аграрот и околу него. Со кус осврт на периодот до 1945 година и согледувајќи ја паралелно југословенската рамка и македонскиот општествен простор, со условно расчленување на неколку глобални клучни проблеми, можеме да ги понудиме следните заклучни размислувања:

I. Односот на социјализмот кон аграрот и кон селото претставува едно од контраверзните прашања, теоретски до крај нерасчистено, а искусствено едно од најголемите промашувања во "социјалистичката" општествена практика. Притоа, битни се неколку моменти: а) отстапување од класичниот марксов "модел"; б) гледање на селанството како хипотека на капитализмот; в) индустријализацијата како основен услов и база за развој на социјализмот; г) ставање на селото и аграрот во позиција да бидат извор на акумулација на "социјалистичката изградба", т.е. индустријализацијата; д) социјализмот како историска граница на селанството, со тоа што му отвора "егзистенцијална алтернатива" со процесот на интеграција и премин во други општествени слоеви.

II. ЕОдносот на КПЈ кон селанското и аграрно прашање се градеше врз основа на две линии: а) врз база на општите теоретски поставки на социјалистичката мисла и догматските влијанија на советското искусство. Притоа, најголемите промашувања во југословенската аграрна политика настанаа токму со мерките и институциите што некритички се превземаа од "првата земја на социјализмот" - задолжителниот откуп, СРЗ, т.е. колективизацијата, МТС, административното планирање, борбата против кулаците и други идеолошки кампањи итн; б) врз основа на согледување на објективните околности и стремежот власта да биде "народна" т.е. да ги задоволува барањата на сиромашните, широките народни маси и да биде во интерес на народот. Во тие рамки се вршеше промената на земјишно-поседовните односи (ревизија на бившите колонисти и аграрна реформа и колонизација), отпишување на селанските долгови, подигање на општо-образовното и културно ниво на селото (масовно описменување), еманципацијата на жената итн.

III. Интересите на селанството и аграрната политика во периодот 1945-1955 година често се наоѓаа на спротивните страни. Тие се изразуваа во стремежот на државата да "извлече" максимум од селото и на селанецот да не и даде, или да и даде што помалку на државата. Селанството како социјална категорија во овој период беше најмасовната работна групација, која зафаќаше специфична положба и специфична улога, заради што имаше и свои посебни интереси. Таа специфичност се изразуваше во материјално-егзистенцијалната, традиционална и емоционална врзаност на селанецот за земјата како основно производно средство во земјоделството (територијализација на селанството).

IV. Економската база на општеството во која политичката власт премина во рацете на пролетерската држава (КП) не дозволуваше во практиката да се воспостави вистинско ослободување на трудот и тоа од повеќе причини. Меѓутоа, основната причина лежеше во неразвиеноста и во непостоенето на нужни материјални претпоставки кои би му овозможиле на социјализмот победа и на економски план. Таа противречност помеѓу пролетерските проекции и вистинските можности, помеѓу политичката и економската компонента, го следи целокупниот развој на југословенското општество после 1945 година. Помирувањето на таа противречност, која во аграрот беше многу длабока, со насилни и административни методи, т.е. настојувањето на владеачката административна структура да ја доведе економијата на колосек на своите политички интереси се покажа како промашување и насилство над историските можности и

развој. Со вештачките и неприродни интервенции во стопанството воопшто и во аграрот посебно, државно-партиската власт во периодот 1945-1955 година создаде политички дезорјентирано и конфликтно општество, при што не само што не ги оствари блиските, непосредни цели, туку доведе до целосна деградација на далекусежните социјалистички идеи.

* * *

I. Историското минато на Македонија оставило во наследство своевидна општествена и земјишно-поседовна структура на македонското село, а зависно од тоа, и други разновидни последици во целокупниот општествено-политички и културен живот. Петвековното турско владеење и феудализмот во Македонија, како и задоцнетиот развој на капитализмот, довеле до тоа поседовната структура интензивно да се парцелисува и ситни, што посебно било изразено во периодот помеѓу двете светски војни. Притоа, специфичност на аграрното прашање во Македонија беше постоењето на колонизацијата која ги замрси поседовните односи и создаде меѓунационални тензии и судири.

II. Целокупниот развој на општествено-економските односи, кој во однос на другите европски и повеќето југословенски подрачја покажува изразено заостанување, довеле до територијализација на македонското селанство на нивото на ситносопственичкото и во многу нешто инокосното стопанство. Според карактерот на својата материјално-економска положба, национално обесправено, селанството во Македонија било предиспонирано за активно учество во текот на НОБ, при што иако претставувало масовен учесник и база на борбата, во никој случај не може да се смета за субјект на револуционерниот (политички) преврат со комунистичка провиниенција.

III. Социјалната структура на селанството во Македонија се измени со ревизијата на бившите колонисти и со аграрната реформа 1945-1946 година, а особено со законското ограничување на земјишниот максимум на 10 ха обработлива површина во 1953 година. Со овие мерки, селанството добило карактер на таканаречена *работно селанство*, кое во реалните, општествено-економски објективни услови можеше да го активира својот посед единствено со сопствената сила и со силата на своето семејство. Тоа всушност претставуваше ограничување на можностите на селанството за неограничен развој врз индивидуална основа. Оттука може да произлезе и дефинирањето на селанецот или селанството како посебна социјална категорија во македонското општество во периодот 1945-1955 година. Имено, под селанец единствено може да се подразбере семејниот, автархичен и натурален производител, на сопствената земја и со сопствени средства за производство.

IV. Сите "класни" мерки на државно-партиската власт беа насочени кон осреднување на селото преку низата прогресивни задолженија кои на крајот резултираа со економско уништување на покрупните производители на село. Обидите за окрупнување на земјоделското производство преку апсорбирање на индивидуалното селанство и неговата социјалистичка преобрзба преку СРЗ (посебно најгласено во периодот 1949-1953) претрпеа неуспех, а истовремено отворениот процес на индустријализација ги отвори вратите на наглата и стихижна урбанизација и преселба на селото во градот.

* * *

I. После низата државно-административни мерки, меѓу кои задолжителниот откуп на земјоделски производи и колективизацијата на селото имаа доминантна улога, во 1953 година највисокото државно-партиско раководство повторно се нашло пред дилемата за барање на

патишта за поинтензивен развој на земјоделството и селото. Зашто и после 8 повоени години развој, земјоделското производство воглавно имало *селански карактер*, т.е. не ги изгубило во голема мера своите натурални и автархични белези. Смеслата и целта на селанското производство било да се подмират тековните елементарни потреби на семејството, а начинот и димензиите на репродукцијата на натуралниот производител биле затворени во тој круг. Селанецот произведувал повеќе или помалку, зависно од потребите на семејството кои речиси исклучително зависеле од бројот на членовите на семејството. Заради ваквата орјентација и насоченост на производството, бавно се менувал и начинот на производство и начинот на живот. Производството, распределбата, размената и потрошувачката во својот рудиментиран облик биле затворени во семејните рамки. Со тоа селанската општественост била редуцирана на семејните односи и специфичните односи во локалната заедница. Тој специфичен тип на односи врз кој се репродуцираше селанското општество како социјален подсистем, го правеше релативно затворен и статичен.

II. Процесот на премин кон стоково и пазарно стопанисување во земјоделството всушност го претставува оној чин на укинување на селанецот, кој во периодот 1945-1955 година беше сопрен на југословенскиот простор. Така, во тој период, пазарот беше заменет со задолжителниот откуп и со доминација на административните односи. Исто така, во тоа стопанство со натурален карактер на производството (селско стопанство од затворен тип), големината на земјишниот посед ја одредуваше рамката на производството и претставуваше еден од решавачките фактори за економската сила на стопанството. Во подоцнежниот развој, со преовладувањето на стоковото производство, земјата се помалку го претставува оној решавачки фактор од кој зависи обемот на производството. Заради тоа, сосема логично беше и орјентацијата на аграрната политика во овој период, големината на земјишниот посед да ја зема за основен критериум при категоризацијата на селските стопанства.

III. Со превземањето на политичката власт од страна на КПЈ, не се случи онаа вистинска квалитативна револуција на село, обележана со скок од натуралното и автархично, на стоково-пазарно производство, барем до 1955 година. Укинувањето на селанецот како еманципаторски чин остана нереализиран и покрај сите усилби за социјалистичка преобразба на селото. Замената на економската логика со административно-политичка принуда создаде услови за постојано заостанување на земјоделството во однос на другите стопански гранки. Во извесна смисла, развојот на земјоделството беше свесно жртвуван на индустријализацијата на земјата. Промената на политичката власт во земјата не го претворила селанецот во субјект, туку во објект на првобитната социјалситичка акумулација за исполнување на задачите на првата петолетка.

IV. Планската индустријализација го отвори процесот на наглата и стихијна урбанизација во НРМ, чија основна карактеристика била поголем прилив на селска работна сила од потребите на индустријата и на бројот на работните места во индустријата. Односот кон индивидуалното земјоделство како подрачје на зафаќање на вишокот на трудот предизвикал брз егзодус на селанството. На другата страна, индустријата која наместо да биде изложена врз нужностите за остварување на сопствен доход и врз таа основа остварување на квалитетен развој, се навикнувала на "дотации" од земјоделството. Неекономскиот однос помеѓу земјоделството и индустријата го забрзал процесот на растење на градовите и тоа врз крајно неекивалентна основа. Во прашање е наставување на индустриска пренаселеност на жителите со маргинална продуктивност. Тоа е сосема спротивно од патот кој требало да се оствари и кој значел модернизација на земјоделството и селото, т.е. изедначување на условите за живот и работа на релацијата град-село.

V. Свкупноста на општествено-економските промени во селото и земјоделството не резултираат само во квантитивната миноризација на селанството и заостанувањето на развојот на земјоделството, туку се гледаат и во промените кон свкупноста на животот, вредностите, работата, сопственоста, слободата, слободното време и кон примањето на современите и цивилизациски техничко-технолошки и културно-хуманитарни текови и процеси. Исто така, сите овие промени подеднакво не се чувствуваат во сите средини и може да се согледа извесна разлика помеѓу македонските и муслиманските селски средини (особено во шиптарските села). Експлозивниот наталитет, подреденоста на жената и доминацијата на мажот, верскиот фанатизам, опстојувањето на патријархалните задруги и односи, зборуваат за еден забавен процес на еманципација и закоравеност, каде што многу тешко продираат современите цивилизациски придобивки на човечките еманципаторски стремежи.

* * *

Тргувајќи од идеолошко-догматски поставки и обидувајќи се да го помири јазот помеѓу саканата проекција на социјализмот и непостоењето на елементарни материјални и духовни услови за негово изградување во периодот 1945-1955 година, со превземање на низа административни мерки, највисоката партиско-државна власт направила бројни грешки и промашувања во аграрот. Сите овие грешки кои предизвикаа трајни негативни последици во свкупниот општествено-економски развој на Македонија, бараат подлабоки теориски анализи на проблемот на агрокомплексот, ослободување од догматизмот, секташтвото и доктринерството и приземјување на политиката во конкретните објективни историски услови.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

I. ИЗВОРИ

A) НЕОБЈАВЕНИ ИЗВОРИ

A1) АРХИВ НА МАКЕДОНИЈА - СКОПЈЕ

- 1 Фонд: АСНОМ.
- 2 Фонд: Вариа.
- 3 Фонд: Генерална дирекција на државни земјоделски стопанства.
- 4 Фонд: Главен кооперативен сојуз на НРМ.
- 5 Фонд: Главна дирекција на државните земјоделски и сточарски стопанства.
- 6 Фонд: Контролна комисија при Владата на НРМ.
- 7 Фонд: Министерство за земјоделе и шумарство.
- 8 Фонд: Министерство за трговија и снабдување
- 9 Фонд: Секретаријат за земјоделе на НРМ.
- 10 Фонд: ЦК СКМ, Кадрово одделение.
- 11 Фонд: ЦК СКМ, Комисија за село.
- 12 Фонд: ЦК КПМ (1944-1945).
- 13 Фонд: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение.

A2) АРХИВ НА ЈУГОСЛАВИЈА - БЕЛГРАД

- 1 Фонд: Аграрна реформа и колонизација (97).
- 2 Фонд: Влада на ФНРЈ - Претседателство на Владата (50).
- 3 Фонд: Совет за земјоделе и шумарство на Владата на ФНРЈ (4).
- 4 Фонд: Сојузна планска комисија (2).
- 5 Фонд: Стопански совет, Комисија за задругарство (40).
- 6 Фонд: Стопански совет, Секретаријат за земјоделе (40).
- 7 Фонд: Стопански совет, Секретаријат за животен стандард и снабдување (40).

A3) АРХИВ НА ЦК СКЈ - БЕЛГРАД

- 1 Фонд: Извршен комитет на ЦК СКЈ - Политбиро на ЦК СКЈ (III).
- 2 Фонд: Комисија за стопанство - Комисија за економска политика (XI).
- 3 Фонд: Организационо-политички секретаријат на ЦК КПЈ-СКЈ (V).
- 4 Фонд: Пленумски материјали (II).
- 5 Фонд: ЦК СКЈ - Комисија за село (XV).
- 6 Фонд: ЦК СКЈ (Македонија).

A4) АРХИВ НА СКОПЈЕ - СКОПЈЕ

- 1 Фонд: Градски комитет на СКМ - Скопје.
- 2 Фонд: ЗЕМС - Маџари.
- 3 Фонд: Машинско-тракторска станица - Скопје.
- 4 Фонд: Месни народни одбори на Скопска околија.
- 5 Фонд: Обласен комитет на КПМ - Скопје.
- 6 Фонд: Околиски задружен сојуз - Скопје.
- 7 Фонд: Околиски комитет на СКМ - Скопје.
- 8 Фонд: Окружен комитет на КПМ - Скопје.

A5) ИСТОРИСКИ АРХИВ НА ОХРИД - ОХРИД

- 1 Фонд: Околиски задружен сојуз на град Ресен.
- 2 Фонд: Околиски задружен сојуз - Охрид.
- 3 Фонд: Околиски комитет на СКМ - Охрид.
- 4 Фонд: Околиски комитет на СКМ - Струга.
- 5 Фонд: Околиски народен одбор - Ресен.
- 6 Фонд: Околиски народен одбор - Струга.

A6) ДОКУМЕНТАРНО ОДДЕЛЕНИЕ НА ИНИ

- 1 Фонд: Весници на партиски организации (1940/41-1944).
- 2 Фонд: Методија Андонов-Ченто,

Б) ОБЈАВЕНИ ИЗВОРИ

- 1 Борба за план, Говори на Е. Кардељ, М. Ѓилас и Б. Кидрич, одржани во Народната скупштина на ФНРЈ од 22-25 април 1948 година. - Скопје 1948.
- 2 Втор Конгрес на СКМ. Материјали и документи. - Скопје 1954.
- 3 Двадесети Конгрес Комунистичке Партије Совјетског Савеза, Изводи из реферата и дискусије. - Београд 1956.
- 4 Demografski podatoci za selo-grad vo SR Makedonija (spored popisot na naselenieto vo 1961 godina-RSZ). Skopje 1966.
- 5 Dokumenti 1948, 1-3 (priredio: Vladimir Dedijer). - Beograd 1979.
- 6 Документи од создавањето и развитокот на НР Македонија 1944-1946. - Скопје 1949.
- 7 Досегашен развиток на стопанството на НРМ, 1947-1955. - Скопје 1957.
- 8 Експозеи Милентија Поповиќа, Бориса Кидрича и Александра Ранковиќа, Осмо редовно заседание Народне скупштине ФНРЈ. - Београд 1949.
- 9 Законодавни рад ПАВНОЈ-а и Председништва ПНС ДФЈ (Приредио С.Нешовиќ). - Београд 1951.
- 10 Зборник на документи АСНОМ, 1944-1964. - Скопје 1964.
- 11 Зборник на документи за државно-правниот развиток на СРМ, 1945-1963. - Скопје 1970.
- 12 Зборник 1947, Народен фронт. - Скопје.
- 13 Informativni priručnik o Jugoslaviji, 1948-1952. - Beograd 1952.
- 14 Istorija socijalističke Jugoslavije, 1 - 3 (Dokumenti, Petranović B, Štrbac Č). - Beograd 1987.
- 15 Jugoslavija 1918-1984 (Zbirka dokumenata, Petranović B, Zečević M). - Beograd 1985.
- 16 Jugoslavija 1945-1964, Statistički pregled. - Beograd 1965.
- 17 Материјален и општествен развој на СР Македонија, 1952-1972, VI Конгрес на СКМ. - Скопје 1974.
- 18 Materijalni i društveni razvoj FNRJ 1947-1972 (SZS). - Beograd 1973.
- 19 Migracioni dviženja selsko-gradsko naselenie vo SRM. - RZS, Skopje 1968.
- 20 Neki socio - ekonomski i prosvetni karakteristiki na selsko-gradsko naselenie vo SRM, „Statistički pregled,, 2, RZS, Skopje 1969.
- 21 Пети Конгрес КПЈ, 21-28 јула 1948. Стенографске белешке.
- 22 Петти Конгрес на КПЈ, 1948. Извештаи и реферати.

- 23 Петогодишњи план обнове и развита народне привреде СССР за 1946-1950 годину. - Београд 1946.
- 24 Петогодишен план за развита на народното стопанство на Федеративна Народна Република Југославија и на народните републики 1947-1951. - Белград 1947.
- 25 Писма ЦК КПЈ и писма ЦК СКП(б). - Београд 1948.
- 26 Popis stanovništva 1948, Zanimanja, knj. III, SZS. - Beograd 1954.
- 27 Прв конгрес на КПМ, Извештаи и резолуции.
- 28 Prvo vanredno Zasedanje Veća naroda i Saveznog veća, 26-27 juna 1950, Stenografske beleške. - Beograd 1950.
- 29 Prvo redovno Zasedanje Saveznog Veća i Veća naroda, 2 saziv, Stenografske beleške. - Beograd 1950.
- 30 Pregled zemljiрадничких дугова према извештају Задружне и Полјопривредне банке у Београду (Државни статистички уред FNRJ). - Beograd 1946.
- 31 Предлог друштвеног плана Федеративне Народне Републике Југославије за 1954 годину (са документацијом). - Београд 1954.
- 32 Razvoj Jugoslavie 1947-1981, Statistički prikaz. - Beograd 1982.
- 33 Sjednice Centralnog Komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1948-1952. - Beograd 1985.
- 34 Службен весник на НРМ (1945-1955).
- 35 Службен лист ДФЈ-ФНРЈ (1945-1955).
- 36 Статистички албум на СР Македонија: 1945-1984 (РЗС). - Скопје 1984.
- 37 Statistički bilten FNRJ (1947-1952).
- 38 Statistički godišnjak FNRJ. - Beograd 1954.
- 39 Statistički pregled (1947-1952).
- 40 Statistički prikaz razvoja poljoprivrede 1950-1971 (SZS). - Beograd 1973.
- 41 Треће Ванредно заседање Савезног већа и Већа народа, 27-28 новембар 1948, Стенографске белешке. - Београд 1948.
- 42 Угледна правила за сељачке радне задруге. - Београд 1949.
- 43 Упутства за сељачке радне задруге, Угледна правила за сељачке радне задруге. - Београд 1946.
- 44 Четврто ванредно Zasedanje Saveznog veća i Veća naroda, 26-30 decembra 1948 godine, Stenografske beleške. - Beograd 1949.
- 45 Шести Конгрес на КПЈ (СКЈ). - Скопје 1952.

В) СПИСАНИЈА И ВЕСНИЦИ ОД ПЕРИОДОТ 1945-1955

- 1 "Борба" - Орган на НФ (социјалистичкиот сојуз) на ФНРЈ - СФРЈ.
- 2 "Вардарски глас" - Орган на Народниот фронт на Велешкиот округ.
- 3 "Гласник" - Службен орган на Главниот задружен сојуз на НРМ.
- 4 "Земјоделец" - Месечно списание за земјоделе, ветерина и шумарство.
- 5 "Комунист" - Орган на КПЈ-СКЈ.
- 6 "Народна задруга" - Орган на Главниот сојуз на земјоделските задруги на НРМ.
- 7 "Нова Македонија" - Орган на НФ (Социјалистичкиот сојуз) на Македонија.
- 8 "Партиска изградња" - Теоретско списание на КПЈ.
- 9 "Политика" - Дневен весник.
- 10 "Црвена Звезда" - Орган на Главниот одбор на Сојузот на борците на НОБ на ФНРЈ.

Г) СЕЌАВАЊА - СВЕДОЧЕЊА НА СОВРЕМЕНИЦИ

1 Сеќавања на Ванчо Бурзевски, (аграрен економист и еден од високите раководители во сојузните и републички органи за земјоделие), за спроведувањето на аграрната реформа и колонијација во Македонија.

2 Сеќавања на проф. д-р Александар Апостолов за уништувањето на козите во Злетовскиот крај 1948-1949 година и за борбата (кампањите) против кулаците.

3 Сеќавања на д-р Петар Стојанов (научен советник во ИНИ) за експропријацијата на големите поседе во Велешко и за сеидбените кампањи.

4 Сеќавања на Владо Мукоски од с.Вевчани (учесник во НОБ и началник во службата за внатрешни работи во Струга 1945-1946), за спроведувањето на задолжителниот откуп во Струшкиот крај.

5 Сеќавања на Таше Спироски од Битола (ковач - мајстор кој ги обиколувал селата во Битолско во првите повоени години), за спроведувањето на колективизацијата во Битолско.

6 Собрани белешки на Живко Чинго (писател) за спроведувањето на колективизацијата во Западна Македонија. Белешките се собрани преку контакти со голем број селани од селата во Западна Македонија и наши иселеници во Австралија.

7 Сеќавања на Трајан Љаткоски (Претседател на Галичичка општина во периодот 1950-1953 година) околу акциите за развој на планинските села.

8 Собрани податоци на д-р Милка Здравева (соработник во ИНИ) за побуната во Радовиш околу мерките за национализација во 1946 година.

II СПИСОК НА КОРИСТЕНАТА ЛИТЕРАТУРА

- 1 Agroindustrijska proizvodnja u selu - stanje, problemi i perspektive. (Zbornik radova). - Beograd 1987.
- 2 Актуелни проблеми земљорадничког задругарства. - Београд 1952.
- 3 Актуелни проблеми наше пољопривреде, Изабрани говори и чланци. - Бања Лука 1967.
- 4 Андасарски Георги, Раководство за работа на тракторските бригади. - Скопје, 1946.
- 5 Андреевски Урош, Генеза на социо-економските разлики во Југославија. - Скопје 1985.
- 6 Апостолов Александар, Колонизацијата на Македонија во Стара Југославија. - Скопје 1990.
- 7 Арсиќ Драгиња, Општествено-економските корени на сталинизмот. - Скопје 1978.
- 8 Арсиќ Драгиња, Пољопривреда социјалистичких земаља. - Београд 1968.
- 9 Bakarić Vladimir, Aktuelni problemi sadašnje etape revolucije. - Zagreb 1967.
- 10 Bakarić Vladimir, Neki problemi otkupa, „Socijalistički front“, 5, 1949. (referat na III zasjedanju CK KPH).
- 11 Bakarić Vladimir, O poljoprivredi i problemima sela. - Beograd 1960.
- 12 Bakarić Vladimir, Problemi zemljišne rente u prelaznoj etapi. - Beograd 1950.
- 13 Begović Vlajko, Put socijalističkog preobražaja poljoprivrede pod rukovodstvom KPJ. - Zagreb 1948.
- 14 Bilandžić Dušan, Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji, 1945-1969. - Zagreb 1969.
- 15 Bilandžić Dušan, Iskušenja agrarne politike, „Dnevnik“, 14469, 10.02.1987, Novi Sad.
- 16 Bičanić Rudolf, Ekonomika FNRJ. - Zagreb 1951.
- 17 Blagojević Obren, Naše finansije 1941-1945. - Beograd 1976.
- 18 Bogdanović Miloš, Ekonomika poljoprivrede Jugoslavije. - Beograd 1967.
- 19 Бојановски Диме, Џонов Кирил, Пемовска Ана, Развитокот на земјоделството во Македонија. - Скопје 1955.
- 20 Broz Josip-Tito, Govori i članci, knjiga I - X. - Zagreb 1951.
- 21 Броз Јосип-Тито, Изградња нове Југославије, I - IV. - Београд 1952.
- 22 Броз Јосип-Тито, О пољопривреди. - Бања Лука 1967.
- 23 Броз Јосип-Тито, Собрани дела, 6 - 10. - Скопје 1980.
- 24 Бурзевски Ванчо, Економика на аграрот (скрипта). - Скопје 1961.

- 25 Бурзевски Ванчо, Зошто Југославија не изврши национализација на земјата, "Погледи", 3 - 4, Скопје 1978.
- 26 Бурзевски Ванчо, Општествено-економското значење на нашата аграрна политика. - Скопје 1961.
- 27 Бурзевски Ванчо, Положбата на македонските селани меѓу двете светски војни, Гласник на ИНИ", XXVI, 2 - 3, Скопје 1982.
- 28 Vasić Velimir, Putevi razvitka socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije. - Beograd 1960.
- 29 Велјановски Новица, Државно-правниот развој на Македонија, Административно-централистичкиот период на државно-правниот развој на Македонија (1945 - 1953). - Скопје 1992.
- 30 Veselinov Dragan, Agrarno pitanje u Jugoslaviji. - Beograd 1981.
- 31 Veselinov Dragan, Zadrुžna svojina, „Ekonomska politika,, 1716, 18.02.1985.
- 32 Veselinov Dragan, Sumrak seljaštva. - Beograd 1987.
- 33 Vinski Ivo, Klasna podjela stanovništva i nacionalnog dohotka Jugoslavije u 1938. - Zagreb 1970.
- 34 Влахов Густав, На пресвртница. - Скопје 1990.
- 35 Влахов Димитар, Одбрани говори и статии, 1924-1947. - Скопје 1948.
- 36 Vlaškalić Milena, Radić Jova, Industrijalizacija u delima Mije Mirkovića i agroindustrijski kompleks. Znanst-veni skup: „Susreti na Dragom Kamenu,, Pula 1986.
- 37 Вучковиќ Михајло, Аграрна политика. - Београд 1959.
- 38 Вучковиќ Михајло, Задругарство. - Београд 1947.
- 39 Vučković Mihajlo, Radić Mihaljo, Ekonomika poljoprivrede sa zadrugarstvom. - Beograd 1973.
- 40 Вучковиќ Михајло, Развој задружних организација у Југославији. - Београд 1947.
- 41 Вучо Никола, Државне интервенције у пољопривреди, историски развој. - Београд 1975.
- 42 Vučo Nikola, Poljoprivreda Jugoslavije 1918-1941. - Beograd 1958.
- 43 Gajić Vaso, Zadrugarstvo i njegovi zadaci u izgradnji socijalizma. - Sarajevo 1951.
- 44 Gajić Ratko, Putevi razvitka naše poljoprivrede. - Beograd 1953.
- 45 Gaćeša Nikola, Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948. - Novi Sad 1984.
- 46 Грличков Александар, Миљовски Кирил, Симитчиев Асен, Ѓоргов Васил, 10 година изградње социјализма у Македонији. - Београд 1955.
- 47 Дамев Огнен, Деаграризација и урбанизација на селото во СР Македонија (докторска дисертација), Скопје 1986.
- 48 Deset godina nove Jugoslavije. - Beograd 1955.

- 49 Dimković Borisav, KPJ-SKJ o agrarnom i seljačkom pitanju. - Beograd 1976.
- 50 Димковиќ Борисав, Сељаштво и комунисти на селу. - Нови Сад 1973.
- 51 Djelovanje Saveza komunista Jugoslavije u selu i poljoprivredi (Idejni projekt istraživanja), Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a, Zagreb 1976.
- 52 Djelovanje SKJ u selu i poljoprivredi, Zbornik. - Zagreb 1978.
- 53 Dodevski Dobri, Problemi strukture u procesu industrijalizacije nedovoljno razvijenih područja Jugoslavije. - Skopje 1975.
- 54 Društveni i ekonomski aspekti razvoja poljoprivrede u Jugoslaviji. (Naučni skup). - Zagreb 1988.
- 55 Енгелс Фридрих, Германската селанска војна. - Скопје 1983.
- 56 Енгелс Фридрих, Селското прашање во Франција и Германија. - Скопје 1983.
- 57 Живковиќ Бошко, О првобитној социјалистичкој акумулацији, "Марксистичка мисао", 1/85.
- 58 Зборник материјала о задругарству ФНРЈ. - Београд 1948.
- 59 Zbornik radova posvećen osamdesetoj godišnjici rođenja Mije Markovića. - Zagreb 1979.
- 60 Ивановски Владо, Настанувањето и активноста на народната власт во Македонија 1941-1944 година. - Скопје 1980.
- 61 Илич Владимир-Ленин, Развитокот на капитализмот во Русија, Одбрани дела, том II. - Скопје 1967.
- 62 Илич Владимир-Лењин, Сеоској сиротињи. - Београд 1946.
- 63 Индустијата во Македонија (Студија на Економскиот институт - Скопје). - Скопје 1961.
- 64 Историја на македонскиот народ, - книга I - III. - Скопје 1969.
- 65 Историја на Сојузот на комунистите на Југославија. - Скопје 1985.
- 66 Jevremović Vera, Lenjin i agrarno pitanje. - Zagreb 1960.
- 67 Jovanović Žarko, KPJ prema seljaštvu 1919-1941. - Beograd 1984.
- 68 Јосифовски Илија, Карталов Ристо, Некои белези на структуралните промени во земјишниот посед на селските домаќинства во Полог. - Скопје 1972.
- 69 Јосифовски Илија, Марковиќ Петар, Демографскиот развој и производствените карактеристики на земјоделските стопанства на село во Полог. - Скопје 1970.
- 70 Јосифовски Илија, Некои аспекти на демографскиот развој на селското население во СР Македонија. - Скопје 1974.
- 71 Juriša Stanko, Agrarna politika i problemi kolektivizacije u Jugoslaviji u vrijeme sukoba KPJ s Kominformom, „Časopis za suvremnu povjest,, 1, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1983.

- 72 Јурукова Нада, Основното воспитание и образование во Македонија (1944-1950). - Скопје 1990.
- 73 Караиванов Иван, Народна Република Македонија. - Скопје 1949.
- 74 Карделџ Едвард, Десет година народне револуције 1941-1951. - Београд 1951.
- 75 Карделџ Едвард, О пољопривреди, селу и задругарству, књ.1-3. - Београд 1983.
- 76 Карделџ Едвард, Проблеми на социјалистичката политика на село. - Скопје 1960.
- 77 Kartalov Risto, Neki aspekti urbanizacije sela u SR Makedoniji, „Sociologija sela“, 59/60, Zagreb 1978.
- 78 Карталов Ристо, Некои социо-економски импликации во трансформацијата на аграрната структура на Македонија, Годишник на Институтот за социолошки и политичко - правни истражувања, III/1, Скопје 1977.
- 79 Карталов Ристо, Општествено - економските промени и тенденции во земјоделството на Полог. - Скопје 1975.
- 80 Каутски Карл, Аграрно питање. - Београд 1953.
- 81 Кидрич Борис, О неким питањима новог привредног система, "Комунист" 1 - 2/52.
- 82 Кидрич Борис, Привредни проблеми ФНРЈ. - Београд 1950.
- 83 Kidrič Boris, Sabrana dela, knjiga 1-3. - Beograd 1959
- 84 Кидрич Борис, Стопанските проблеми во ФНРЈ. - Скопје 1949.
- 85 Kožul Franjo, Savremena društvena kretanja na selu. - Beograd 1983.
- 86 Коматина Милија, Догме у служби владања људима. - Титоград 1982.
- 87 Kostić Cvetko, Seljaci - industriski radnici. - Beograd 1955.
- 88 Kržišnik-Bukić Vera, Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945-1948. - Banja Luka 1988
- 89 Лазаревски Јанко, Земјишната сопственост, интензификацијата на земјоделството и рентите. - Скопје 1968.
- 90 Лазаров Лазар, Донесување на закон за национализација и други мерки и ангажирање на општествено-политичките организации во нивното спроведување во живот, "Правна мисла", 6, Скопје 1975.
- 91 Лазаров Лазар, Општествено-економскиот развој на НР Македонија во периодот на обновата и индустријализацијата (1944 - 1957). - Скопје 1988.
- 92 Лазаров Лазар, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948. - Скопје 1979.

- 93 Лазаров Лазар, Првиот Петгодишен план и неговото суштинско значење за премин кон планско стопанисување во социјалистичката изградба на Македонија, "Историја", XI, 1, Скопје 1975.
- 95 Лазаров Лазар, Реализацијата на Петгодишниот план (1947-1952) за стопанскиот развој на НР Македонија во периодот од 1947 до 1957 година, "Историја", XIX, 2, Скопје 1983.
- 95 Лазаров Лазар, Спроведување на аграрната реформа на територијата на Социјалистичка Република Македонија, "Правна мисла", 1 - 2, Скопје 1976.
- 96 Лазаров Стојан, Бригадирот во СРЗ, "Народна задруга". Скопје 1949.
- 97 Leontiev Aleksandar, Predmet i metod političke ekonomije. - Beograd - Zagreb, 946
- 98 Lovrenović Stjepan, Ekonomska politika Jugoslavije. - Sarajevo 1956.
- 99 Lovrenović Stjepan, Poljoprivredni razvitak FNRJ. - Beograd 1954.
- 100 Marić Milomir, Deca komunizma. - Beograd 1987.
- 101 Марковиќ Блажо, Поповиќ Владо, Сељачке радне задруге. - Београд 1948.
- 102 Marković Ljubisav, Poljoprivrednik a ne seljak, „Ekonomska politika,, 1768, 17.06.1986.
- 103 Марковиќ Петар, Јосифовски Илија, Формирањето и распределбата на доходот кај индивидуалните земјоделски стопанства на село во Полог. - Скопје 1974.
- 104 Марковиќ Петар, Карталов Ристо, Здружениот труд и кооперативните односи на село во Полог. - Скопје 1978.
- 105 Marković Petar, Migracije i promene agrarne strukture, „Sociologija sela,, 4, Zagreb 1974.
- 106 Марковиќ Петар, Структуралне промјене на селу - резултат економског развитака. - Београд 1963.
- 107 Маркс Карл, Енгелс Фридрих, Илич Владимир-Ленин, Броз Јосип-Тито, Кардељ Едвард, Одбрани текстови за социјалистичкото земјоделство. - Скопје 1963.
- 108 Маркс Карл, Капитал, 1 - 3. - Скопје 1975.
- 109 Маровиќ Бранислав, Друштвено-економски развој Црне Горе 1945-1955. - Титоград 1987.
- 110 Mendras Henri, Seljačka društva, Elementi za jednu teoriju seljaštva. - Zagreb 1986.
- 111 Milić Vladimir, Revolucija i socijalna struktura. - Beograd 1978.
- 112 Миљевиќ Ѓорѓе, Развој привредног система ФНРЈ. - Београд 1954.
- 113 Миљовски Кирил, Македонското прашање во националната програма на КПЈ 1919 - 1937. - Скопје 1962.

- 114 Миљовски Кирил, Преглед на стопанскиот развојот на Македонија и некои проблеми на нејзиниот понатамошен економски пораст, "Годишник на Економскиот факултет", VIII/1961, Скопје.
- 115 Mirković Mijo, *Ekonomika agrara FNRJ*. - Zagreb 1950.
- 116 Михајлов Миле, Военозаднинските органи во Народно-ослободителната војна на Македонија (1941 - 1945). - Скопје 1992.
- 117 Nakasanda Petar, *Klase, slojevi i revolucija*. - Zagreb 1985.
- 118 Никодимовски Лазо, Индустијализацијата и тенденциите во развојот на работничката класа во Македонија. - Скопје 1987.
- 119 О друштвеном плану ФНРЈ, Зборник радова. - Београд 1952.
- 120 Panov Mitko, *Populacijske promene u planinskim selima SR Makedonije*, „Sociologija sela“, 19, 73/74, 1981.
- 121 Петогодишњи план и наше село. - Београд 1947.
- 122 Petranović Branko, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti za vreme obnove*. - Beograd 1969.
- 123 Petranović Branko, *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*. - Beograd 1964.
- 124 Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*. - Beograd 1983.
- 125 Петрановиќ Бранко, Социјалистичката револуција во Југославија, "Историја", XXI, 2, 1985.
- 126 Петрановиќ Бранко, Унутрашња политичка кретања у Македонији за време Привремене ВладеДФЈ и нивова условљеност, Развојот и карактерот на Народно-ослободителната борба и на револуцијата во Македонија, ИНИ - МАНУ. - Скопје 1973.
- 127 Pečulić Miroslav, *Horizonti revolucije*. - Beograd 1972.
- 128 Pijade Moša, *Agrarna reforma*. - Zagreb 1945.
- 129 Пијаде Моша, Избрани говори и статии 1941-1947. - Скопје 1949.
- 130 Пијаде Моша, Пет година народне државе. - Београд 1948.
- 131 Pirec Dušan, *Marginalije o nekim pitanjima teorije i prakse procesa socijalizacije u agrarnim odnosima*, „Pregled“, LXXIV, 1, Sarajevo 1984.
- 132 Poljoprivreda i selo - danas i sutra, „Marksistička misao“, 6.-Beograd 1988.
- 133 Preobraženski Eduard, *Nova ekonomika, Pokušaj teoriske analize sovjetske privrede*. - Zagreb 1983.
- 134 Pribičević Đorđe, *Osnovne karakteristike i uzroci krize u zemljama „realnog socijalizma“*, Naučni skup: „Osnovne karakteristike i protivurečnosti suvremenog sveta“, Kumrovec 1982.
- 135 Привреда ФНРЈ у периоду од 1947-1956 (Економски институт ФНРЈ). - Београд, 57.19

- 136 Problemi socijalističkog razvoja poljoprivrede i sela, teorijske rasprave, „Misao i revolucionerno delo Edvarda Kardelja,„ - Beograd, Ljubljana, 1983.
- 137 Puljiz Vlado, Egzodus poljoprivrednika. Zagreb 1977.
- 138 Puljiz Vlado, Jugoslovensko društvo i seljaštvo, „Pregled,„ LXXIV, 10, Sara jevo 1984.
- 139 Радаковиќ Јоцо, Наша полјопривреда и нјени проблеми. - Београд 1953.
- 140 Развикоот и карактеристиките на народно-ослободителната војна и на револуцијата во Македонија. (Зборник, МАНУ-ИНИ). - Скопје 1971.
- 141 Развој југословенске пољопривреде у светлу марксовог економског учења (Симпозиум агроекономиста), "Економика пољопривреде", 9-11, Београд 1983.
- 142 Razvoj tehnike i privrede Jugoslavije 1945-1955. („Техника,„). - Beograd 1955.
- 143 Развојни и системски проблеми пољопривреде Југославије, "Економски зборник" - САНУ. - Београд 1976.
- 144 Razvoj, dileme i perspektive jugoslovenskog socijalizma (zbornik radova 1, 2). - Zagreb 1988.
- 145 Raič Aleksandar, Agrarno pitanje u socijalističkom društvu, Prilog istraživanja socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede u Poljskoj i Jugoslaviji (1945-1970). - Novi Sad 1975.
- 146 Rašković Vladimir, Sociologija sela. - Beograd 1986.
- 147 Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima Jugoslavije. - Zajednica naučno-istraživačkih ustanova za ekonomiku poljoprivrede. - Skopje 1964.
- 148 Синадиновски Јаким, Груевски Зоге, Трите мавровски села. - Скопје 1976.
- 149 Синадиновски Јаким, Ивановски Стоилко, Панов Митко, Титоввелешките села, социоекономски испитувања. - Скопје 1969.
- 150 Sokolov Lazar, Promene u strukturi stanovništva na teritoriji NR Makedonije 1921-1953 godine kao odraz ekonomskog razvoja. - Skopje 1962.
- 151 Staljin Josif, Pitanja lenjinizma. - Zagreb 1981.
- 152 Stanojević Aleksandar, Evaluacija popisa individualnih poljoprivrednih gazdinstava u Jugoslaviji. - Beograd 1968.
- 153 Статии по повод клеветничките обвиненија на Информбирото против КПЈ. - Скопје 1949.
- 154 Stipetić Vladimir, Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji.-Zagreb 1954.
- 155 Stipetić Vladimir, Poljoprivreda i privredni razvoj. - Zagreb 1969.
- 156 Stipetić Vladimir, Poljoprivredna proizvodnja na današnjem području FNRJ 1929-1955. - Beograd 1957.
- 157 Stipetić Vladimir, Prijeti li glad. - Zagreb 1975.
- 158 Stojanov Mladen, Sumrak i emancipacija seljaštva i kriza poljoprivrede, „Naše teme,„ 10, 1988.

- 159 Стојановиќ Радмила, Аграрно питање према марксистичким теоретичарима. - Београд 1955.
- 160 Стојановиќ Радмила, Аграрно питање. - Београд 1955.
- 161 Стојановиќ Радмила, Пољопривреда у социјализму. - Београд 1954.
- 162 Struktura, glavni procesi i njihove socijalne posledice u našem suvremenom selu (Jugoslovensko savetovanje). - Beograd 1969.
- 163 Тито о Партији и улози комуниста, књига 1 - 3. - Београд 1984.
- 164 Тодоровски Глигор, Окупацијата на Западна Македонија. - Скопје 1975.
- 165 Тодоровски Миле, Записниците на Президиумот на АСНОМ меѓу Второто и Третото заседание на АСНОМ, "Годишник на ИНИ", XIX, Скопје 1975.
- 166 Тодоровски Миле, Записниците на работното тело на Президиумот на АСНОМ, "Годишник на ИНИ", XII/1, Скопје 1968.
- 167 Тодоровски Миле, Првата Влада на федерална Македонија, "Современост", XXXV, 4-5, 1985.
- 168 Томин Милош, Аграрни развој у СФРЈ. - Београд 1974.
- 169 Узунов Никола, Георгиев Ангел, Несторовски Миле, Степенот на (не)синхронизираност меѓу процесите индустријализација - деаграризација - миграција - урбанизација во СР Македонија - Скопје 1988.
- 170 Усељанов Аритон, Земјоделското задругарство и развитокот на нашето земјоделство. - Скопје 1948.
- 171 Усељанов Аритон, Лазаров Стојан, Задружни форми во земјоделството. - Скопје, 1948.
- 172 Фиданова Славка, Некои особености во развојот на народната власт во Западна Македонија, Развитокот на државноста на македонскиот народ. - Скопје 1966.
- 173 Filipović Mihajlo, Obnova naše industrije, Prvi bilans. - Beograd 1946.
- 174 Христов Александар, Создавањето на Федерална Македонија во југословенската федерација 1941-1945. - Скопје 1965.
- 175 Canapa, Marie-Paule, Le pouvoir yougoslave et le monde rural - L'evolution de la politique agraire de la Yougoslavie apres la seconde guerre mondiale (L'exemple de la Republique de Macedoine). - These de Doctorat en Science Politique, Universite de Paris-Sorbonne. Paris IV, Fevrier 1988.
- 176 Чукановиќ Саво, Село и селаштво у аграрној политици Југославије. - Београд 1977.
- 177 Šuvar Stipe, KPJ i seljačko pitanje, „Naše teme“, 7, Zagreb 1969.